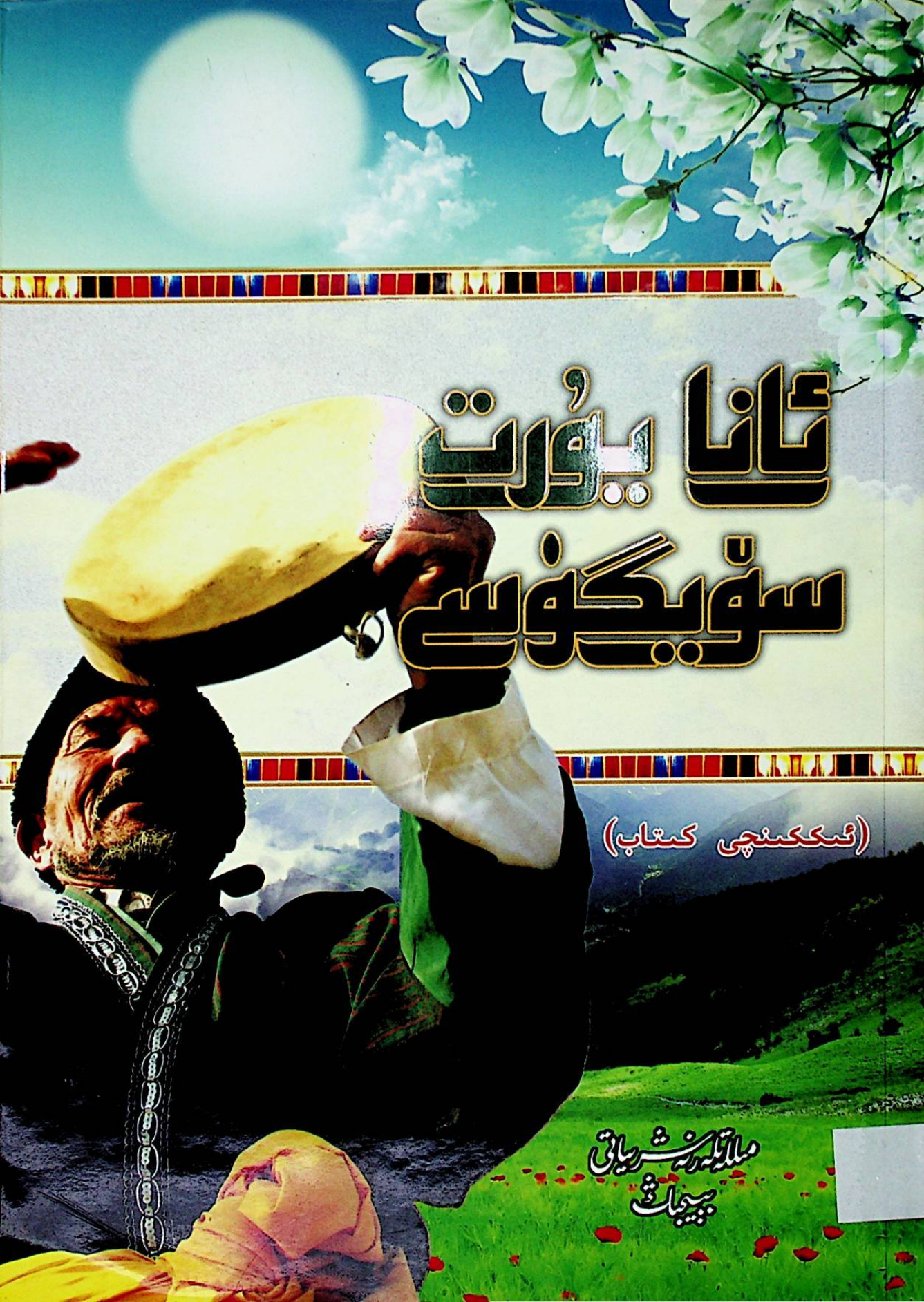

ئانا يۇرت سۆيگۈسى

(ئىككىنچى كىتاب)

مىللەتلەر نەشرىياتى
بېيجىڭ

ئانا يۇرت سۆيگۈسى

(ئىككىنچى كىتاب)

« ئانا يۇرت سۆيگۈسى » ناملىق مەجمۇئەنى تۈزۈش هەيئىتى

پىلانلىغۇچى: رېهىم نىياز

باش تۈزگۈچى: مەتتۇرسۇن ئوبۇلقاسىم

تۈزگۈچىلەر : ئالىمجان ئابلىز، مەتسەيدى مەتقاسىم، ئابدۇخالىق مەتتۇرسۇن، ئايىمنىسا سۇلايمان، ئايىمنىسا هاشىم

مىللەتلەر نەشرىياتى

مۇندەرىجە

نۇسرەت كۆكىدىكى تۇمان ..... مەتتۇرسۇن ئوبۇلقاسىم 1
تارىمدىكى ئۇچ ھېكايە ..... مەتسەئىدى مەتقاسىم 72
مەن سېنى ئەسلەۋاتىمەن ..... ھۇسەنجان ئابدۇۋەلى 86
چۈش ساھىلى ..... ئايمىنىسا سۇلايمان 95
مەرسىيە ..... ھەببە مۇھەممەدئەيسا 103
دەريابويىغا قايتا سەپەر ..... ئابدۇرىشات مۇساجان توغرۇل 118
شېئىرلار ..... بۇخەلچەم تۇردى 152
شېئىرلار ..... گۈلباھار مۇسا 159
دادىسىنىڭ ئۆلۈمىدىن بېيىغان ئوغۇل ..... ئابلەت ئابدۇللا 162
قۇملۇقىنىڭ گىرۋىكىدىكى ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش كەنتى .....
..... ئالىمجان ئابلىز 168
كېرىيە ھاتەم پاشا يولى توغرىسىدا ..... ئابدۇخالىق مەتتۇرسۇن 176
كېرىيە خەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى ئويۇن تۇرلىرى ..... مەتروزى ئىمىن 188
ئىككى ھېكايە ..... ئەزىز ئىمىن ساباۋى 195
ئۇيغۇر جۇۋازچىلىقى توغرىسىدا ..... مەھمۇدجان سىدىق بىلگەيار 208
شېئىرلار ..... ئامىنە مەتقۇربان 219
يۇرىكىمنىڭ ئاۋازى ..... ياسىن ھاشىم ھەمراھ 226
خۇشال كۆلكىلەر ..... ئامىنەم ئابلىز 231
ئاخىرقى تالاش ..... مەتسەيدى مەتقۇربان 235
يېڭى تەدبىر ..... ئەنۋەر مەتسەيدى 248
ئىككى نەسىر ..... مەخلىك ئاتاۋۇللا 253
شېئىرلار ..... ئارزۇگۈل كېرەم 259
ئىچىۋەردىك، بولدى بەس ..... ئابدۇراخمان ئابدۇرېھىم 264
شېئىرلار ..... ئابدۇراخمان مەتنۇرى 266
دەريا بويى — قەدىم روھ ..... ئابدۇلئەزىز ئابدۇقادىر 270
ئايالىنىڭ دۇمبىسىگە چاپلانغان خەت ..... ئۆمەر مەتتۇرسۇن 276
ئىككى ھېكايە ..... ئاتىكەم نىزامىدىن 278

رۇخسەت سوراش ..... گۈلنىسا مۇھەممەت 282
ماھىر چەۋەنداز ..... ھۆرقىز مەتشىرىپ 284
يولغا تۇتاشقان يۇلغۇن ..... مەتسەئىدى مەتقاسىم 287
پىنھان سۆيگۈ ..... رەيھانگۈل مەتسىدىق 295
شېئىرلار ..... ئابدۇلغېنى مەتقاسىم بارخان 297
شېئىرلار ..... غوجىئابدۇللا ئابدىلىم (يۇلغۇن) 300
شېئىرلار ..... ئابدۇخەۋەر مەتسەيدى 303
شېئىرلار ..... مەتسەيدى مەتتوختى 307
كۆڭۈل ئەستەرلىرى ..... مەھمۇد مۇھەممەت (ئۆزلەت) 312
شېئىرلار ..... مەتنۇرى مەتيۇسۇپ 316
شېئىرلار ..... ئۆمەرجان ئابدۇراخمان 318
ئېيتار قىسسە يېگانە توغراق ..... مەتقاسىم جامال 322
ئانا ..... تۇرسۇنئاي ياسىن 327
باياۋاندىكى جۇڭ خۇڭجى شىپاخانىسى ..... مەتتوختى تۇرسۇن 329
ئۆزۈمنى ئىزدەش ..... داۋۇت تۇرسۇن 332
ۋاقىت ..... ئالىمجان ئابدۇۋېلى 333
سەھرا قىزى ..... گۈلباھار مەتىمىن 334
دېھقان ..... مەتروزى مەتتۇرسۇن 335
يۇرتۇم ..... ئابدۇلئېزىز قادىر 336

نۇسرەت كۆكدىكى تۇمان

(پوۋېست)

مەتتۇرسۇن ئوبۇلقاسىم

مەتتۇرسۇن ئوبۇلقاسىم 1970 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى كېرىيە ناھىيەسىنىڭ يېڭىباغ يېزىسىدا ئوقۇتقۇچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1989 ـ يىلى خوتەن دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىنىڭ ئومۇمىي پەن كەسپىنى پۈتكۈزۈپ، ئۆز يېزىسىغا تەقسىم قىلىنىپ، ئوقۇتقۇچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان. 1997 ـ يىلى خىزمەت ئېھتىياجى بىلەن كەسىپ ئالماشتۇرۇپ، سىياسىي كېڭەش ئىشخانىسىنىڭ كاتىپى، تارىخىي ماتېرىياللار كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن. ھازىر كېرىيە ناھىيەلىك ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىدە ئىشلەۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتى 1988 ـ يىلى باشلانغان بولۇپ، ھازىرغىچە ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەرقايسى مەتبۇئاتلاردا 60 پارچىدىن ئارتۇق ھېكايە، نەسرلىرى، 14 پارچە ئەدەبىي ئاخباراتى، بىر قىسىم ئىلمىي تەتقىقات ماقالىلىرى، «خالتا كوچا»، «زېمىن گۈۋاھ»، «دەريا بويىدىكى سۆيگۈ»، «بەختلىك بول، لالە»، «ئەركەكلىك قىسمىتى»، «مۇز داۋاندىكى ئاتەش» قاتارلىق پوۋېستلىرى، «بۇ شۇنداق جاھان»، «ئوتلۇق تىنىقلار» (ئىككى قىسىم) قاتارلىق رومانلىرى نەشر قىلىنغان. يازغان، يېزىشقا قاتناشقان، تۇزگەن، تۇزۇشكە قاتناشقان كىتابلاردىن «كېرىيە تارىخ ماتېرىياللىرى» (تۆت قىسىم)، «كۆرگەزمە قىلىنغان ئادەم»، «كېرىيە قەسىدىسى»، «كېرىيەنىڭ شانلىق 60 يىلى» قاتارلىقلار نەشر قىلىنغان. ئۇ ھازىر شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، خوتەن ۋىلايەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى.

1

مىلادىيە 1665 ـ يىلى ياز.

ئېغىر ئەلياتقۇ بولغىنىغا قارىماي، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئاستانىسى

شۇئان ئوردا قوۋۇقىنىڭ يان ئىشىكى، مايسىراپ كەتكەن ياريار ھارۋىنىڭ چاقىدەك غىچىرلاپ ئېچىلدى. شۇنىڭغىچىلىك ئاتلىرىدىن چۈشۈپ تەيياردا بولغان تۆت ئاتلىق كىشى ئىشىكتىن ئالدىراپ كىرىشتى ـ دە، «قايافقا ماڭمىز» دېگەندەك ئىشىكنى ئاچقان چېرىككە قارىدى.

ـــ قېنى ئىچكىرىگە كىرىپ، جىنىدەك تۇرۇپ تۇرۇشسىلا، ھۆددىيچى بەگ ھازىرلا كېلىدۇ. ئاتلارنى مايافقا... ـــ چېرىكلەرنىڭ بىرى ئۇلارنىڭ قولىدىكى چۈلۈۋرنى ئالدى ـ دە، سېپىلنىڭ يان تەرىپىگە ئېلىپ ماڭدى. ھېلىلا ئاستا ـ ئاستا كەلگەنلەر ئالدى تەرەپكە ـــ ئوردىنىڭ سۈتتەك ئايدىڭدا قارىيىپ كۆرۈنگەن ھەيۋەتلىك گۈمبەز، قۇببىلىرىغا قاراپ، ھەيران بولۇشقانىدەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان بولسىمۇ، تۆت ـ بەش كۈندىن بۇيان ئۆتەڭدە ئات ئالماشتۇرۇپ، سەپەرنى داۋاملاشتۇرۇش داۋامىدا ئوبدانلا ھاردۇق يېتىپ، يېنى يەر تارتىپ تۇرۇۋاتقاچقا، ئۆز ھەيۋىتى بىلەن خانلىقنىڭ سەلتەنەتىنى نامايان قىلىپ تۇرۇۋاتقان ئوردا بىناسى ئۇلارنىڭ مەيلىنى ئۆزىگە قارىتالمىدى. شۇنىڭغىچىلىك ئۈچ چېرىكنى ئەگەشتۇرگىنىچە پەيدا بولغان ھۆددىيچى بەگ، قوشتىن چىققان ئۆكۈزدەك ھاسىرغىنىچە ئۇلارنىڭ يېنىدا پەيدا بولۇپ، ئار ـ قىسىدىن سەگ قوغلىغاندەك ئالدىراپ سورىدى.

ـــ خوش، قەيەردىن كەلدىڭلار؟ ھەرقايسىڭلارغا قانداق ياردەم كېرەك ـ كىن؟

ـــ بىز كېرىيەدىن كەلدۇق. خۇدابەردى ھاكىمبەگنىڭ خان ئالىيلىرى ـ نىڭ ئۆز قولىغا تەگكۈزۈشكە يېزىپ بەرگەن جىددىي لەشكىرىي مەلۇماتى بار. قالماقلار كېرىيەگە ھۇجۇم قىلدى. مەلۇماتنى كېچىكتۈرۈشكە بولمايدۇ، تەقسىر، مۇمكىن بولسا ئادالەتپاناھ شاھىمىز بىلەن كۆرۈشتۈرگەن بولسىلا بولاتتىكەن.

ھۆددىيچى بەگ دېمىنى ئېلىۋالماقچى بولغانىدەك ئۇلۇغ ـ كىچىك تىن ئېلىپ، ئالدىدىكى كىشىلەرگە بىر ـ بىرلەپ سىنچى كۆزلىرى بىلەن قاراپ چىققاندىن كېيىن، بىر پەس تۇرۇپ قالدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ خاننى مالال قىلغۇسى، ئەمدىلەتىن ئەۋجىگە چىقىۋاتقان سورۇنىنى بۇزۇپ، خانغا ھەمراھ بولۇپ، جاھان سەۋدالىرىنى ھەيدەۋاتقان ئەمرلەرنىڭ كەيپىياتىنى ئۇچۇرۇپ قويۇشتىن سەل ـ پەل ئەنسىرەپ قالغان بولسىمۇ، ئەمما ناتونۇش مېھمانىنىڭ «قالماقلار كېرىيەگە ھۇجۇم قىلدى» دېگەن گېپى ھېلىھەم قۇلاق تۇۋىدە بولغاچقا، ماقۇللۇق بىلدۈرگەندەك بېشىنى لىڭشىتقاچ ئېغىز ئاچتى.

ـــ بولىدۇ. ئۆزلىرى مەن بىلەن ماڭسىلا، قالغانلار بىردەم مۇشۇ يەردە تۇرۇپ تۇرۇشسىلا...

ھۆددىيچى بەگ گېپىنى تۈگىتىپ، چېرىكلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا ھەيۋەتلىك سېلىنغان، گۈمبەز قۇببىلىرىدىكى رەڭدار كاھىشلار ئۆز سەلتەنەتىنى تېخىمۇ كۆز ـ كۆز قىلىۋاتقاندەك كۆرۈنىدىغان خان ئوردىسىنىڭ يان تەرىپىدىكى

يارکەنت شەھىرىدە ھايات يەنىلا ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى. ئوردىنىڭ ئالدىدىكى كەڭ سەيناداﻯ ناگان ـ ناگاندا ئاللىقاندىاق بىر ھاجەت بىلەن كېتىۋاتقانلار كۆزگە روشەن چېلىقىپ قالاتتى. يىراقتىن ساتارغا تەڭكەش قىلىنغان داپ ئاۋازى بىلەن مۇقامنىڭ سېھىرلىك كۈيى ياڭرايتتى. مۇقامچىنىڭ جاراڭلىق، سۈزۈك ئاۋازى ئاستانە كېچىسىنىڭ مەيىن شامالىلىرىدا يىراق ـ يىراقلا تارقىلاتتى. ئۈيغۇسى قېچىپ، ئۆيلىرىنىڭ ئالدىدىكى دەرەخ ئاستىدىكى داق يەردە ياتقىنىچە سەگدەۋاتقان كىشىلەر ئېرىقتىكى سۇنىڭ شىلدىرلاشلىرىدەك يېقىملىق، سۈزۈك، لەزىز، سېھىرلىك كۈيگە قوشۇلۇپ كەتكەندەك ھاجانلىق ھېسلىرىنى زورىغا بېسىپ، قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇشاتتى. بەزىدە خانىقالاردىن ئاڭلىنىۋاتقان «ھۇ ـ ھۇ... ھۇم ئاللاھ، ھەق ـ دوس» دېگەن بوغۇق ئاۋازلار بىردىنلا كۆچىيىپ، مۇقام ئاۋازىنى بېسىپ كېتەتتى. ئەمما يەنە بىردىنلا ئاستا ـ ئاستا پەسىيىپ، بېشى يوق سۇدەك توختاپ قالاتتى. ناگان ـ ناگاندا قولىلىرىدىكى ياراغلىرىنى كۆتۈرۈپ، كېچىلىك تەرتىپ ساقلاشقا چىققان چېرىكلەر كوچىلارنى ئايلىنىپ رەستە ـ بازارلاردىن كېسىپ ئۆتەتتى ـ دە ئۇدۇل ئوردا چوڭ دەرۋازىسىنىڭ يېنىدىكى يان ئىشىك ئارقىلىق ئىچكىرىگە كىرىپ كېتەتتى. ئوردا سېپىلى مۇستەھكەم بولۇپ، سېپىل ئۈستىدىكى كۈنگۈرىلىك كۆزەتخانىلاردا كۆزەتتە تۇرۇۋاتقان لەشكەرلەر سېپىل ئاستىدىكى ھەربىر تەڭشىنى ئېنىق ئاڭلىماقچى بولغاندەك كۆزلىرىنى گىرىمسەن يورۇقلۇققا تەكىپ، جىمجىت تۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ قوللىرىدىكى قىلىچ ـ نەيزىلەر، ئۈستى-باشلىرىغا كىيىۋالغان چېرىكچە كىيىملەر سۇس ئاي يورۇقىدا سوغۇق يالتىرايتتى. دەل شۇ چاغدا كوچىدا تاك ـ تاك ئاۋازى ئاڭلىنىپ، ئۇنى پۈتۈپ كەتكەن ياشانغان بىرىنىڭ بوغۇق ئاۋازى ئاڭلاندى.

ـــ جاھان تىنچ. ئەل ئامان!...

تاكتاكچىنىڭ ئۇنى يوقىماي تۇرۇپلا، يىراقتىن ئات تۇياقلىرىنىڭ دۈپۈرلىگەن ئاۋازى غۇۋا ئاڭلىنىپ، بارا ـ بارا ئەڭجىگە كۆتۈرۈلدى ـ دە، ئۇدۇل ئوردا دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى.

ـــ كىمسەن؟! قەيەردىن كەلدىڭ؟

ئوردا سېپىلىنىڭ ئۈستىدىكى كۆزەتچى چېرىك نېمىشقىدۇر تەشۋىشلەنگەندەك ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ سورىدى.

ـــ مەن، خۇدابەردى ھاكىمبەگنىڭ ئادىمى. جىددىي ھەربىي مەلۇمات بار. قوۋۇقنى ئېچىڭلار، ـــ ئات ئۈستىدىكى چاققانغىنە يېشىل سەللە ئورىغان، ئوتتۇرا ياشلىق كىشى ئالدىراپ جاۋاب بەردى، ـــ تېز بولۇڭلار... تېز...

شۇ ئەسنادا قاياقتىندۇر پەيدا بولغان يۇزبېشى ئاتلىقلارنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، پەستە يان ئىشىك تۇۋىدە بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان ئونبېشىغا قاراپ دېدى:

ـــ كىرگۈزۈۋەت. دەرھال ھۆدەيچى بەگكە مەلۇم قىل.

«لالىزار راۋاق» قا كەلگەن كىشى نېمىشقىدۇر ئوڭايسىزلانغاندەك، قورۇنغاندەك بولۇپ، بېشىنى تېخىمۇ تۆۋەن سالدى - يۈ، ئەمما ھۆدەيچى بەگنىڭ بەقىنغا يېنىك نوقۇشى بىلەن ئۆز ۋەزىپىسى تېزلا يادىغا يېتىپ، قويۇن يانچۇقىدىن مەخسۇس خەت - ئالاقىگە ئىشلىتىدىغان كۆن قاپنى ئالدىراپ چىقاردى - دە، ھۆدەيچى بەگكە قوش قوللاپ تەڭلىدى. ھۆدەيچى بەگ ئۇنىڭ قولىدىن ئالغان قاپنى ئالدىراپ ئېچىپ، ئىچىدىن تۆجۈپىلەپ قاتلانغان مەلۇماتنامىنى سۇغۇرۇۋالدى - دە، ئەمرلەرنىڭ كەينى تەرىپىدىكى «لالىزار راۋاق» قورشاپ تۇرغان، ئۆز زامانىسىدىكى مېمارچىلىقنىڭ نامايەندىسى ئىكەنلىكىنى بىر قاراشتىلا پەرق ئەتكىلى بولىدىغان سۇپىغا يېقىنلىشىپ، يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، مەلۇماتنامىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ خانغا ئۇزاتتى. ئابدۇللاخان قولىدىكى خوتەن قەغىزىگە تۆجۈپىلەپ، دانىمۇ دانە قىلىپ يېزىلغان مەلۇماتنامىنى ئېلىپ تېز - تېز كۆز يۈگۈرتتى - دە، بىردىنلا قوشۇمسىنى تۇردى. بۇنى كۆرۈپ، خاننىڭ چىرايىدىكى ھەربىر ئۆزگىرىشكە سىنچىلاپ قاراپ ئولتۇرغان ئەمرلەرمۇ تەئەججۈپلەنگەندەك بىر - بىرىگە قارىشىپ قويدى.

— قالماقلار كېرىيەگە ھۇجۇم قىپتۇ، — دېدى خان، ئۆزىگە قاراپ ئۇنلۇكرەك نەپەس ئېلىشقىنىمۇ پېتىنالمىغاندەك ئولتۇرۇشقان ئەمرلەرگە قاراپ، — قارىغاندا دەرەخ جىم تۇراي دېسىمۇ، شامال جىم تۇرغۇزمايدىغان ئوخشايدۇ.

— بۇ گەپچە، غالدامەسكەن، ئەنھەزرىتىم؟

— ياق. كېرىيەگە ھۇجۇم قىلغىنى غالدامە ياكى باشقا قالماق ئىكەنلىكى مەلۇم ئەمەسكەن!

— ھە...مەن تېخى غالدامە ئۆزى مۇھۇر باسقان كېلىشىمگە چىدىيالماسلىق قىلغان ئوخشايدۇ، دەپتىمەن، — دېدى ھىندىقۇش مىرزا تەۋازۇ بىلەن خانغا ئېگىلىپ قويۇپ، — قارىغاندا سىلى دېگەندەك ئۇلارنىڭ نىيىتى مۇخالىپ ئوخشايدۇ.

— بۇ قېتىم كېرىيەگە باسقىن قىلىپ كەلگەنلەر خىللانغان بەش مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن كەپتۇ، — ئابدۇللاخان ئەمرلەرگە تەكشى قاراپ قويغاندىن كېيىن، قولىدىكى مەلۇماتنامىنى پۈلاڭلىتىپ قويدى، — غالدان ئۇيانداق سۇلھى تۇزۇپ، تۇرار جايىغا قايتىۋىدى، بۇيانداق يەنە باشقا قالماقلار پەيدا بوپتۇ. سىلەرچە بۇ ئىشنى قانداق قىلساق بولار؟!...

ئابدۇللاخاننىڭ سۆزى بىلەن تەڭ ھەممەيلەن بىر - بىرىگە قاراشتى. بەزىلەر يېنىدىكىلەر بىلەنمۇ پىچىرلىشىپ ئۇلگۈردى. بۇنى كۆرۈپ، خاننىڭ قوشۇمسى تۇرۇلۇپ، چىرايلىق ياسىتىلغان ئۆسكىلەڭ بۇرۇتلىرى لىكىلداپ كەتتى، ئەمما بۇ سورۇننى قەشقەردىن نۇسرەت قۇچۇپ قايتىپ كەلگەن ئەمرلەرنىڭ شەرىپىگە ئۇيۇشتۇرغانلىقىنى، يەنە كېلىپ سازەندە - رەققاسلار بار ئورۇندا ئەل - يۇرتنىڭ چوڭ ئىشلىرىنى مۇتائىلە قىلىشقا بولمايدىغانلىقىنى يادىغا ئېلىپ، چىرايىغا زورۇقۇش ئىچىدە كۈلكە يۈگۈرتكەندىن كېيىن ئې-

يولدىن كۆنچىقىش تەرەپكە قاراپ ماڭدى. خۇدابەردى ھاكىمبەگنىڭ چاپارمىـ
نىمۇ ئۇنىڭغا ئەگەشتى. ئىككى تەرىپىگە تۈجۈپىلەپ، تاللاپ سېلىنغان ھەر
خىل مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ قورشاۋىدىكى يول قارائغۇ بولسىمۇ، ئەمما ئون ـ
ئون بەش قەدەم ئارىلىقتا ياندۇرۇپ قويۇلغان شاھانە شاملار ئەتراپنى سۇس
يورۇتۇپ تۇراتتى. يولنىڭ چېتىدە قېتىپ تۇرغان نۆكەرلەر نەيزىلىرىنىڭ
سېپىنى ئوڭ پۈتىنىڭ يېنىغا قويۇپ، ھەيكەلدەك قېتىپ تۇرۇشاتتى. ئەلچى
ئۇلارغا قاراپ ھەيران بولغاندەك، ھۆرمەتنگەندەك قارىدى ـ يۇ، ئەمما ئۇششاق
چامداپ، تېزلىك بىلەن كېتىۋاتقان ھۆدەيچى بەگدىن كېيىن قالماسلىق ئۈـ
چۈن قەدەملىرىنى ئىلداملاتتى. ئۇلار نەچچە ئايلانمىدىن قايرىلىپ، ئابدۇللاخان
ياز كۈنلىرى سەرەتان ئىسسىق مەزگىلدە ئارام ئالىدىغان، بەزمە ئۈيۈشتۇرۇپ،
كۆڭۈل ئاچىدىغان «لالىزار راۋاق» نىڭ يېنىغا كەلدى. ھاكىمبەگنىڭ بىتـە
كىنى ئەكەلگەن ئەلچى سانجاق ـ سانجاق شام يورۇقىدا كۈندۈزدەك يورۇپ
كەتكەن راۋاقنىڭ تۆر تەرىپىدىكى شاھ سۇپىسىدا قىپقىزىل خوتەن گىلىمى
ئۈستىگە سېلىنغان تەتىلا كۆرپە ئۈستىدە يەكتەز بولۇپ ئولتۇرغان ئابدۇللا
خانغا، شاھ سۇپىسىنىڭ تۆۋىنىدە كۆزنىڭ يېغىنى يەيدىغان گىلەم ئۈستىگە
ئولتۇرغان ئەمىرلەرگە ۋە ئەمىرلەرنىڭ ئالدىدىكى نازۇ نېمەتلىرى مول
داستىخاننىڭ قارشى تەرىپىدە ئولتۇرغان سازەندىلەرگە ئەيمەنگەندەك قاراپ
قويىدى. ئۇ خۇدابەردى ھاكىمبەگ بىلەن تاسادىپىي ھەمداستىخان بولغان سو ـ
رۇنلاردا ھاكىمبەگ ئابدۇللا خان، ئوردا ئەمىرلىرى، شاھنىشىن، خانىنىڭ مو ـ
شۇ لالىزار راۋىقى، يەنە تېخى «ھۇزۇرى ساباھ»، «ھۇزۇرى ناۋا»، «ھۇزۇرى
نوروز» قاتارلىق راۋاقلار ھەققىدە ماختىنىپ تۇرۇپ ئېيتىپ بەرگەن تەرىپـ
لىرىنى كۆپ ئاڭلىغانىدى. شۇڭا ئۇ باياتىن ئوردا قوۋۇقىدىن كىرىپ،
«لالىزار راۋاق» نىڭ ئالدىدا توختىغانغا قەدەر بۇ يەرنى چۈشىدە كۆرگەندەك،
قاچانلاردىدۇر مۇشۇ يەردە سەيلە قىلىپ يۈرگەندەك ھېسسىياتقا كەلگەنىدى.
بىراق راۋاقنىڭ ئالدىغا كېلىپ تۇرده ـــ شاھ سۇپىسىدا ئولتۇرغان خانىنى ۋە
ئوردا ئەركانلىرىنى كۆرۈش بىلەنلا نېمىشقىدۇر پۈت ـ قوللىرى سۇس تەـ
رىگەندەك، بەدىنىدە ماغدۇر قالمىغاندەك سېزىم ئىلكىدە قوللىرىنى قوۋۇش ـ
تۇرۇپ، يەرگە ئېڭىشتى. شۇنىڭغىچىلىك ھۆدەيچى بەگمۇ ئۆزىنى ئوڭشاپ، كا ـ
نىيىنى قۇرۇق قىرىپ قويغاندىن كېيىن باشقىلارنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتـ
ماقچى بولغاندەك ئۇنلۇك ئاۋازدا مەلۇم قىلدى.

ـــ ئەنھەززىتىمگە مەلۇم بولغاي، كېرىيەنىڭ ھاكىمبەگى خۇدابەردى
بەگنىڭ چاپارمىنى جىددىي مەلۇمات ئەكەپتۇ.

بۇ گەپ بىلەن قولىدىكى مۇزدەك شەربەتنى ئەمدىلا ئىچىشكە تەمشەلگەن
خانمۇ، باشقا ئوردا ئەمىرلىرىمۇ بىردىنلا پەگاھ تەرەپتە ئۆزلىرى تەرەپكە قاراپ
قول باغلاپ تۇرغان قىرىق ـ قىرىق بەش ياشلاردىن ھالقىغان، ئوتتۇرا بوي،
قويۇق ساقاللىق كىشىگە قاراشتى. بۇنى كۆرۈپ ھۆدەيچى بەگنىڭ كەينىدىن

2

شەرق تەرەپ بېلىق قاسىرىقىدەك ئاقىرىپ، بىرەر ئاشپىشىمدىن كۆپرەك ۋاقىت ئۆتكەندە قۇياش ئاستانىنىڭ كۆزىيەتكۈسىز نېرىسىدىكى قويۇق ئورمان-لىقتىن كۆتۈرۈلگەندەك ئاستا - ئاستا پەيدا بولدى، خېلىدىن بېرى ئوردىنىڭ ئىچىدىكى ئون مو كەلگۈدەك چوڭلۇقتىكى كۆلنىڭ بويىدىكى «لالىزار راۋاق»نىڭ سالاسۈنىغا يۆلەنگەن پېتى تۇرغان ئابدۇللا خان قۇياشىنىڭ كۆتۈ-رۈلگەن هالىتىگە قاراپ قېتىپ قالغانىدەك تۇراتتى. ئۇنىڭدىن سەل نېرىدا مەخسۇس خانىنى قوغدايدىغان نۆكەرلەر خۇددى خانغا ئوخشاش ئىپادىسىز هالدا تىك تۇرۇشاتتى، «لالىزار راۋاق»نىڭ ئەتراپىدىكى يازدىن تاكى كەچ كۈزگىچە مېۋىلىرى ئۆكسۈپ قالمايدىغان هەر خىل مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ شاخلىرىدا قۇشقاچ، قارلىغاچ، سوپىسوپىياق قاتارلىق جانۋارلار خۇددى ئۇزۇلمەس بىر سىمفونىيەنى ئورۇنلاۋاتقاندەك ۋىجىرلىشاتتى. باغنىڭ ئۇستىدە ئويۇنچى كەپ-تەرلەر موللاق ئېتىپ، يېڭى بىر كۈننى كۈتۈۋالغىنىغا تەنتەنە قىلىۋاتقاندەك بەھۇزۇر ئۇچۇپ يۈرەتتى. ئەمما خانىنىڭ بۇنىڭغا قارىغۇدەك هەپسىلىسى يوق ئىدى. ئۇ ئەتىگەندىلا ئورنىدىن تۇرۇۋالغان بولۇپ، پۈتۈن ئەس - يادىنى ئاخ-شامدىكى مەلۇماتنامە چىرمىۋالغانىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا خۇدابەردى هاكىمبەگنىڭ مەلۇماتنامىسىدىكى قۇرلار زاهىر بولماقتا ئىدى.

«ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، جانابىي دۆلەتپاناه، ئەنەھەزرىتىمنىڭ ئۆمرىنىڭ ئۇزۇن، دۆلەت - سەلتەنەتىنىڭ زىيادە بولۇشىنى تىلەپ، ئۇشبۇ مەكتۇپنى يېزىشتىكى مەقسىتى، مۇددىئايىم شۇكى، كەمىنە پېقىرلىرى ئۆزلىرىنىڭ يارلىقى بىلەن كېرىيە دىيارىغا هاكىمبەگلىك مەنسىپىگە تەينىلەنگەندىن كېيىن، ئەلنىڭ كۆڭلىنى ئەمىن تاپقۇزۇش، ئەل - رەئىيەتكە پايدىلىق ئىشلارنى قىلىپ، جانابلىرىغا بولغان ساداقىتىمنى بىلدۈرۈش مەقسىتىدە بولۇپ كەلگە-نىدىم. هالبۇكى يېقىنقى ۋاقىتتىن بۇيان قاراشەھەر تەرەپتىن كەلگەن قال-ماقلار هەدەپ پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇپ، چەرچەن، چاقىلىق تەرەپلەردە بىگۇ-ناھ ئاۋامنى ئۆلتۈرۈپ، مال - مۈلكىنى بۇلاپ، ئۆيلىرىگە ئوت قويۇپ، خانلە-قىمىزنىڭ بىگۇناھ پۇقرالىرىنى قىرغىن قىلدى. هەتتا تەپ تارتماستىن، نە-يەدىن ئۆتۈپ، ئويتوغراقنى ماكان قىلىپ، كېرىيەگىمۇ هۇجۇم قىلدى. كەمە-نە پېقىرلىرى نەچچە قېتىم قوشۇن تارتىپ، ئۇلارنى جازالاشنى نىيەت قىلغان بولساممۇ، ئەل - رەئىيەتنىڭ بۇ ئەغيارلىرىنىڭ سانى كۆپ (ئىگىلىگەن ئاق ئىشەنچلىك مەلۇماتلارغا قارىغاندا بەش مىڭدىن ئارتۇقراق ئاتلىق چېرىككەن). ئۇنىڭ ئۇستىگە هەننىۋاسى تولۇق ياراغلانغان بولغاچقا، ئۇلارنى يوقىتىشقا

غىز ئاچتى.

ــ بۇ ئىشنى ئەتە شاھنىشىندا مۇزاكىرە قىلايلى، ئۆزلىرى بۇ مېھمانىنى ئوردىنىڭ تەكىيىخانىسىغا باشلاپ، ئوبدان غىزالاندۇرغاندىن كېيىن، ئارام ئالدۇرسىلا...

بايانتىن بېرى قورساق ئاچلىقىدا ئۆزىگە يېقىنلا يەرگە سىلىنغان ئەمىر - لەرنىڭ ئالدىدىكى شاھانە داستىخاندىكى قوزا، باچكا كاۋاپلىرى، پۇتۇن سېلىنغان تونۇر كاۋاپلىرى ۋە تۇرلۇك مېۋىلەرگە قاراپ، ئەتىگەن يولغا چىقىش- تىن بۇرۇن ئالدىراپ ناشتا قىلىپلا سەپەرگە ئاتلانغان مەلۇمات يەتكۈزگۈچى ئېغىزىغا يىغىلغان سېرىقسۇنى نەچچە قېتىم يۇتۇپ ئۆتكۈزگەندى، مانا ئەمدى خانىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، كۆزلىرىنى داستىخاندىن تەستە ئۈزدى ــ دە، كەينىگە ئۆرۈلۈپ تەييار بولغان ھۆدەيچى بەگنىڭ كەينىدىنلا سوڭداشتى.

ــ قېنى، باقاۋۇل بەگ، قەدەھلەرگە شاراب قۇيۇڭ، ــ خان پەستە قول باغلاپ تۇرغان، ئۆزىنىڭ يېمەك ــ ئىچمىكىگە مەسئۇل ئەمىرگە بۇيرۇق قىلدى، ــ قەشقەر تەرەپكە لەشكەر تارتىپ غالدان ئۈستىدىن نۇسرەت قازانغان ئەمىرلەرگە يەنە بىر قەدەھ تۇتاي...

بىكاۋۇل بەگ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، ئەپيۇن ئارىلاشتۇرۇلغان كۈچلۈك شارابنى قاشتېشىدىن ياسالغان جاملارغا بۇلدۇقلىتىپ قۇيدى.

ــ قېنى، ھەممەيلەن كۆتۈرۈڭبتەيلى.

خانىنىڭ قولىغا جامنى ئېلىپ تۇرۇپ دېگەن سۆزى بىلەن تەڭ، ئەمىر - لەرمۇ ئالدىدىكى جاملارنى ئېلىشتى ــ دە، لەۋلىرىگە تەگكۈزۈشتى. ئابدۇللا خان جامنى بوشىتىپ، قوللىرىدىكى سازلىرىنى ئۆتۈپ ئولتۇرغان سازەندە- لەرگە قاراپ بېشىنى يېنىك لىڭشىتىپ قويدى. خانىنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ ئۇلگۈرگەن سازەندىلەر شۇئان مۇقام كۈيلىرىدىن ئارىيە ئورۇنلاشقا باشلىدى. سۇنىڭ شىلدىرلىشىدەك سۆزۈك، تاغ شامىلىدەك ھۇزۇرلۇق كۈيلەر «لالىزار راۋاق»تا ئولتۇرغانلارنى بىردەمدىلا ئۆزىگە مەپتۇن قىلدى. سازەندىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرغان، ساتارىنى ئەپچىلگىنە كامالچە بىلەن ئاجايىپ سېھرىي كۈچكە ئىگە قىلغان مويسىپىت كىشى ياڭراق ئاۋازى بىلەن ناخشا باشلىدى. دەل شۇنى كۈتۈپ تۇرغاندەك بىر - بىرىدىن چىرايلىق ئونغا يېقىن رەققاس قىز كېپىنەكتەك سەكرەپ ئورنىدىن تۇرۇشتى ــ دە، شاھ سۆپىسىنىڭ يان تەرىپىدىكى بوشلۇقتا ئىنسانىنىڭ ئەقلىنى لال قىلىدىغان ناز ــ كەرەشمىلەر بىلەن ئۇسسۇلغا چۈشتى. مۇڭلۇق سېھرىي كۈي، شوخ ئۇسسۇللار بىردەمدىلا «لالىزار راۋاق» تا ئولتۇرغانلارنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلىپ، بايانتىنقى مەلۇماتنى بىردەمدىلا ئۇلارنىڭ ئەسلىرىدىن چىقىرىپ تاشلىدى. خانمۇ، ئەمىرلەرمۇ جا- ھانىنى ئونتۇغاندەك، لەزىز كۈيگە قۇلاق سالغىنىچە رەققاس قىزلارنىڭ ئۇسسۇلىغا قاراپ قېلىشتى.

— ئارى، ھەق گەپ، ياۋ ھەرقانچە كۆچلۈك بولسىمۇ، ئۇلار بۇ يەردە ھەماتسىز، ئەدناسى ئۇزۇق - تۇلۇك، لەشكىرىي تەمىناتىمۇ ئۇلارنىڭ كاللىسىنى قاتۇرىدىغان ئىش. ئەمما بىزگە ئۇنداق ئەمەس. زېمىن بىزنىڭ، ئاۋام بىزنىڭ، ئۇلار بولسىلا، بىز چوقۇم نۇسرەت قازىنىمىز.

— ياۋمۇ بۇ ئىشلارنى ھەل قىلالايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەندىن كېيىنلا قىلىچىنى قىنىدىن چىقارغان. شۇڭا...

سۇلتان ئابدۇللاخان ئەنە شۇنداق قارىمۇ قارشى پىكىرلەرنى ئاڭلاپ بىر قارارغا كېلەلمەي تۇرۇۋاتقاندا، ياۋنىڭ ئاقسۇدىكى ئۇرۇشتا يېڭىلىپ تىرىپەرەن بولۇپ، باش تىقىپ پاناھلانغۇدەك يەر تاپالمای ئاخىرى سۇلھى تۇزۇپ قايتقانلىقىنى، ئەمما بۇ يەردىمۇ خېلىلا پاراكەندىچىلىك بولغانلىقىنى، تۇرلۇك زىيانلارنىڭمۇ كۆپلۈكىنى، ياۋ گەرچە سۇلھى تۇزگەن بولسىمۇ، ئاقسۇدىن ئۆتۇپلا قەشقەر تەرەپكە كەتكەنلىكىنى ئۇقۇپ، لەۋلىرىنى بوشقىنە چىشلىگەنىدى.

— ھەرقانداق ۋاقىتتا دۇشمەننى ئاجىز - كۆچلۈك دەپ چاغلىمىغۇلۇق، ئەنھەزرىتىم، — دېگەنىدى ھىندىقۇش مىرزا خانىنىڭ ئۆز گۆشىنى ئۆزى يېگۈدەك بولۇپ، ئاچچىقىنى مەيدىن چىقىرىش ئۈچۈن خاس كۆتۈپخانىسىغا بېكىنۋېلىپ، مەيخورلۇق قىلىۋاتقان يېرىدىن تېپىپ، — ھېلىمۇ ئاقسۇ ئەمەس، ئۇرۇمچى دېگەن خانىنىڭ باتۇرلۇقى بىلەن رەئىيەت قىرغىنىدىن ئامان قاپتۇ. لېكىن ئۇلارنىڭ قەشقەر تەرەپكە مېڭىشى، ياخشىلىقتىن كۆپرەك يامانلىقتىن بېشارەت. شۇڭا بۇنىڭغا جىددىي تەدبىر قوللانغايمىز.

— ھىندىقۇش بېگىم توغرا ئېيتىدۇ، — دېدى ئۇنىڭ سۆزىگە ئۇلاپلا ئاستانە ئەمىرى، قوشۇمچە ئاستانە مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ سەركەردىسى مىرزا باباقبەگ، — يەنە ئارىسالدى بولۇپ تۇرۇۋېرىدىغان بولساق، كېيىن پۇشايمانىنى ئالغىلى قاچا تاپالمای قالىمىز. شۇڭا ھازىرنىڭ ئۆزىدە يولۋاسخان شاھزادە ئالىيلىرىغا يارلىق ئەۋەتەيلى، ئۇ مەيلى قانچىلىك چىقىم تارتىشتىن قەتئىينەزەر ياۋنى چېكىندۈرسۇن، چېكىندۈرەلمىسە، ئۇلارنى مەلىكە قىلىپ، بىر مەزگىل قايمۇقتۇرۇپ تۇرسىمۇ بولۇۋېرىدۇ. شۇنىڭغىچە بىزمۇ يارەمگە ئەسكەر ئەۋەتەيلى. شۇنداق قىلساق، غالدامەنى تارمار قىلىپ، سەلتەنەتىمىزنىڭ بىر پۈتۈنلۈكىگە كاپالەتلىك قىلالايمىز.

خان ئەپيۇن ئارىلاشتۇرۇلغان كۆچلۈك شارابنىڭ تەسىرىدىن قىزارغان كۆزلىرىنى بىردە خانلىق سەلتەنەتىنىڭ داڭلىق سانغۇنى، نۇرغۇن ئۇرۇشلارغا باشلامچىلىق قىلىپ نۇسرەت قازانغان ئەمىر لەشكەر ھىندىقۇش مىرزىغا، بىردە مىرزا بايقىبەگكە قاراپ بىر نەرسىنى ئويلانماقچى بولغاندەك تۇرۇۋالدى. ئادەتتە ئۆزىگە نۇرغۇن پايدىلىق تەكلىپلەرنى بېرىپ تۇرىدىغان بۇ ئەمىرلىرىگە خان ئۆزىگە ئىشەنگەندەك شەكسىز ئىشىنەتتى. ئەمما يېقىندىن بېرى قەشقەر تەرەپتىن كېلىۋاتقان نۇرغۇن مەخپىي يوللانمىلار ئۇنى گاڭگىرىتىپ قويۇۋاتقاچقا، ئۇ شۇ تاپتا ئۆز پۇشتى، قەشقەرنىڭ نايىپ خانى يولۋاسخانغا بولغان

ئۇرۇنۇشلىرىم بىھۇدە چىقىم تارتىش بىلەن كۆپايىلەندى. ئەنھەزرىتىمگە سىر ئەمەسكى، ھاكىمبەگلىك تەۋەيىمىزدە چېرىك ئاز، ياراغلىرىمىز ناچار بولغاچ- قا، ئۇلارنى چېكىندۈرۈپ، تۇرار جايىغا قوغلىۋېتىشىمىز بەسى مۇشكۈلدۇر. شۇڭا ئالايىتەن ئۆزلىرىگە بۇ مەلۇماتنى يازدىم. ئۇلۇغ دۆلەتپاناھ پادىشاھىمىزنىڭ سەلتەنەتىمىزنىڭ بۇ ئەغيارلىرىنى تارمار قىلىپ، ئەلنى بەخت- سائادەتكە ئېرىشتۈرۈش ئۈچۈن ئالاقىلانە تەدبىر قوللىنىشلىرىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن سورايمەن.

كېرىيەنىڭ ھاكىمبېگى: خۇدابەردىخاندىن دەپ بىلۈرلا.»

ئابدۇللا خان يېنىك ئۇھسىندى. ئۇ تۇنۇگۈن كەچتە مەلۇماتنامىنى تاپ- شۇرۇۋالغاندا، ئەمىرلىرى بىلەن بۇ ئىش توغرىسىدا كېڭەش ئۆتكۈزمەكچى بولۇپ، ئېغىز ئاچتى - يۇ، ئەمما بىردىنلا يالتىيۇالدى. ئۇنىڭدا، خانلىقنىڭ بۇنداق رەسمىي سورۇندا خانلىقنىڭ چوڭ ئىشلىرىنى جاراستانغا چىقىرىش- نىڭ بىئەپ ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغاندىن باشقا، يەنە نۇرغۇن سەۋەبلەر بار ئىدى. ئۇ خانلىق تەختىگە بەرقارار بولغاندىن كېيىن، تېرىقتەك چېچىلىپ كەتكەن يارىكەنت سەئىدىيە خانلىقىنى قايتىدىن مۇستەھكەملەپ، خانلىق سەلتەنەتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە كۈچ چىقارغانىدى. بۇ جەريانىدا ئۇ قوشنا ئەللەرنىڭ ئوششاق يېغىلىقلىرىغا قارشى لەشكەر تارتىپ، غەلىبە - نۇسرەتلەرنى قۇچقانىدى. تېخى نەچچە يىل ئىلگىرى خوتەن، كېرىيەلەرگە ئايىر- ىم - ئايرىم ھالدا ھۇجۇم قىلغان قالماقلارنى چېكىندۈرۈپ، خانلىقنىڭ ئاب- رۇيىنى قوغدىغانىدى. ئەمما ئىش بۇنىڭلىق بىلەن توختاپ قالمىدى. «ئىككى - ئۈچ ئاي ئىلگىرى ئاۋال ئاقسۇدىن مەلۇماتنامە كەلدى. خۇشۇت قەبىلىسى- نىڭ شاھزادىسى زور قوشۇن بىلەن ئۇچتۇرپاننى قىر - چاپ قىلىپ، ئاق- سۇغا قاراپ كېلىۋاتىدۇ...» ئابدۇللا خان مەلۇماتنامىنى تاپشۇرۇۋېلىپ، نەچچە كۈنكىچە لەشكەر تارتىش - تارتماسلىق ھەققىدە بىرقارارغا كېلەلمىدى. شۇ چاغدا ئوردىدا خېلى دەتالاش بولدى.

— ئالتە توك - توك قالماق ئالەمنى مالەم قىلالمايدۇ، — دېگەنىدى بىر قىسىم ئوردا ئەمىرلىرى، — ئاقسۇدىكى نايىپ خانلىقنىڭ قول ئاستىدا تۇمەن كىشىلىك قوشۇن بار. ئۇنىڭ ئۈستىگە ياراغلىرى خىل، لەشكەرلەر مۇنتىزىم تەلىم - تەربىيە كۆرگەچكە، جەڭگىۋارلىقى يۇقىرى. شۇڭا ئۇلارغا ھەمدەمگە لەشكەرلەر ماڭغۇزۇشنىڭ ھاجىتى يوق.

— شۇنداقتىمۇ ياۋنى تۆۋەن چاغلىمىغۇلۇق، — دېدى يەنە بىر قىسىم ئەمىرلەر ئۇلارنىڭ قارشىغا قوشۇلماي.

— ئالماس ئاقسۇدىكىلەر ياۋغا تەڭ كېلەلمەي قالسا...

— ئۆز دۈشمىنىنى خانلىق سەلتەنەتىدىن يۇقىرى ئورۇنغا قويۇش تۈز- كورلۇقنىڭ جۈملىسىگە كىرىدۇ. بۇ سۈنى كۆرمەي پۇچقاقنى تۇرگەنلىك...

— ئۆزلىرى، يولۋاسخان شاھزادە ئالىيلىرى ياۋنى چېكىندۈرۈشكە قادىر ئەمەس، دېمەكچىمۇ؟ — ساقاللىق ئەمىر بىردىنلا ئۆكتە قويۇتى، — باشقىسىنى قويۇپ، شاھزادىنى كۆزگە ئىلمىغانلىرىنى تەگلەپ كەلسەك، ئەنھەزرىتىمىز نىمۇ...

— بەس... ئەمدى توختاپ قالسىلا، — ھىندىقۇش مىرزا بىردىنلا ئورنىدىن تۇرۇپ، ھېلى سۆزلىگەن ئەمىرگە مىختەك تىكىلدى، — ئۆزلىرى يوق يەردىن پۇتاق ئۈندۈرۈپ نېمە قىلاي دەيلا؟

— مەن بىرەر ئىش قىلاي دېمىدىمغۇ ھۆرمەتلىك سەركەردەم؟ جانابىي مىرزا باباقبەگنىڭ ئۇل مۇددىئاسى شۇكى، ياۋنى ئۇچۇرۇپ ماختاش ئارقىلىق بىز ئۇلارغا تەڭ كېلەلمەيمىز، دېمەكچى. ئەگەر شۇنداق بولسا ئۇلۇغ سەئىدىيە خانلىقىمىزنىڭ شانۇ شەۋكىتىگە داغ چۈشمەيدۇ؟ يەنە كېلىپ بۇ ھۆرمەتلىك ئەمىر يولۋاسخان شاھزادە ئالىيلىرى ياۋغا تەڭ كېلەلمەيدۇ دېگەننى ئوردا ئەمىرلىرى ئالدىدا سۆزلەش ئارقىلىق، بۇيۇك خانىدانلىقىمىز ھازىر ياۋنى چېكىندۈرۈش جاسارىتىگە، كۈچ ـ قۇدرىتىگە ئىگە ئەمەس، دېگەننى ئۇچۇق ـ ئاشكارا تەرغىب قىلماقچى شۇنداقمۇ؟

— يوقسۇ، يوقسۇ، سىلىنىڭ سەزگۈرلۈكلىرى بەك ئېشىپ كەتكەن ئوخشايدۇ، ھۆرمەتلىك ئەمىر، مىرزا باباقبەگ جانابلىرى زىنھار ئۇنداق ئويلىمىدى، سىلى بۇنداق تۇخۇمدىن تۈك ئۈندۈرىدىغان گەپلەرنى قىلمۇھرمىسىلە، — ھىندىقۇش مىرزا سەپرايى ئۆرلىگەندەك قولىنى شىلتىپ سۆزلىدى، — پەقەت ياۋغا سەل قارىمايلى، سەلتەنەتىمىزنىڭ پۇتۇنلۈكى، ئەلنىڭ خاتىرجەملىكى ئۈچۈن قەشقەرگە لەشكىرىي يارەم بېرەيلى، دېمەكچى، ئەمما مەن سىلىنىڭ مۇشۇ گەپلەرنى تەتۈرگە بۇرمىلاش ئارقىلىق ئارىدا چۈشىنىشمەسلىك ئۈرۈقىنى چېچىپ، نېمە مۇددىئالىرىنى ئەملگە ئاشۇرماقچى بولغانلىقىلىرىنى چۈشەنمىدىم.

ھېلىقى ئەمىر بۇ سۆزنى ئاڭلاپ، بېشىدىن سوغۇق سۇ قويغاندەك بىردىنلا سىلكىنىدى ـ دە، ھىندىقۇش مىرزىنى ھازىرلا يەۋېتىدىغاندەك يەر تېگىدىن ھومايدى.

— بەس، ئەمدى گەپنىڭ ئۆزىگە كېلەيلى، — ئابدۇللا خان ئەمىرلەرنىڭ بۇنداق ئاق يەردە تۇگمەن تالاشقانلىقىنى كۆرگۈسى كەلمىگەندەك، شاھانە كۈرسىنىڭ يان تەرىپىگە بوشلا شاپىلاقلاپ قويدى، — ئەينى مۇددىئا بويىچە ئېيتقاندا، قەشقەرگە يارەمگە لەشكەر ئەۋەتىش ئارقىلىق ياۋنى تارمار قىلىش خانلىقىنىڭ سەلتەنەتىنى نامايان قىلىش دېمەكلىكتۇر. يولۋاسخان مەيلى ياۋغا تەڭ كېلىپ، بۇ مۇشكۇل ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىسۇن، مەيلى لەشكىرىي كۈچ جەھەتتە ياۋدىن ئاجىز بولسۇن، مېنىڭ پىكرىم، دەرھال قەشقەرگە لەشكەر ماڭغۇزۇش كېرەك. بۇنى قىلچە كېچىكتۇرۇشكە بولمايدۇ.

خانىنىڭ سۆزى تۇگمەي تۇرۇپلا، ھۆدەيچى بەگ شاھنىشىنغا ئالدىراپ

قورساق كۆپۈكى سەۋەبلىك بىر قارارغا كېلەلمەيۋاتاتتى، بۇ ئىشتىن ئىككى ئەمىرنىڭمۇ ئاز ـ تولا خەۋىرى بولغاچقا، تۇغمىنى دەپ تۆگىدىن قۇرۇق قالماسلىقى مۇمكىن ئىشلار يۈز بەرمەسلىكى ئۈچۈن ئەمىرلەرنىڭ بۇ سەممىي ئىلتىجاسى ئالدىدا لەۋ چىشلەپ تۇرۇشنىڭمۇ ئورنى يوق ئىدى.

ـــ ئۇنداقتا ھەرقايسىلىرىنىڭ ئويىچە بولغاندا...

ـــ ياردەمگە لەشكەر ئەۋەتەيلى، ـــ ئىككى ئەمىر دېيىشۋالغاندەك تەڭلا جاۋاب بەردى.

ـــ مەيلى، دېگىنىڭلار بويىچە بولسۇن، ئۇنداقتا ئوردا پۈتۈكچىسى ھازىرلا يارلىق تەييارلىسۇن، ھايالشمايلا قەشقەرگە ئادەم ماڭدۇرۇڭلار..ـــ ئابدۇللا خان سۆزىنى تۈگىتىپ، ئالدىدىكى قاشتېشى جامغا يەنە مەي قۇيدى.

ـــ قەشقەر تەرەپكە لەشكەر تارتىپ كىم ماڭسا بولار، ئەنھەزرىتىم؟ ـــ سورىدى ھىندىقۇش مىرزا يەنە خانىنىڭ مۇھىم مەسىلە ئۈستىدە ئېغىز ئاچمىغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ زادى قانداق ئويدا بولۇۋاتقانلىقىنى بىلمەكچى بولۇۋاتقاندەك گەپ كوچىلاپ.

ـــ بۇنى ئەتە ئەتىگەنلىك قوبۇلدا مەشۋەت قىلايلى.

شۇنداق قىلىپ، ئەتىسى شاھنىشىندا سۆھبەت ئۆتكۈزۈلدى: «بۇ ئىشنى يولۋاسخانغا تاپشۇرۇپ، ئۇنىڭ ياۋنى چېكىندۈرۈپ، تارمار قىلىشقا يارلىق چۈشۈرەيلى» دېگۈچىلەرمۇ، «خانلىق لەشكەرلىرىنى يۆتكەپ، يولۋاسخان بىلەن بىرلىكتە ياۋ بىلەن ئېلىشايلى» دېگۈچىلەرمۇ بولدى.

ـــ ئادالەتپاناھ شاھىمىز ئويلاپ كۆرگەيلا، ياۋ ئۇزۇن مۇساپىنى بېسىپ ئاقسۇغا باسقىن قىلدى. ئۇلار قوشۇنلىرىمىز بىلەن جان تىكىپ ئۇرۇش قىلغان بولسىمۇ، ئەمما كۆپ چىقىم تارتقاچقا، ئاخىرى سۇلھى تۈزۈشكە مەجبۇر بولدى. ئەمدى ئۇلار ئاچچىق ساۋاقنى يەنە قوبۇل قىلماي نىيىتىنى بۇزۇپ قەشقەر تەرەپكە ماڭغان بولسا، بۇ «چاشقاننىڭ ئۆلگۈسى كەلسە، مۇشۇكنىڭ قۇيرۇقىنى چىشلىگەن»دەكلا بىر ئىش، سىلى يولۋاسخان بېگىمنى تەمبەت بوش چاغلىمىسىلا، ئۇ باتۇرلۇقتا ئۆزلىرىدىن قېلىشمايدۇ. لەشكىرىي ئىلىمدە كامالەتكە يەتكەن، ئۇ ياۋنى شەھەرگە يولاتمايلا، كەلگەن يولىدىن كەينىگە يانىدۇرىدۇ.

ـــ ئارى، ئۇلارنىڭ قەشقەر تامان مېڭىشى، «خامپا يالاپ كۆنگەن ئىت قوپارغۇ ئاستىدا ئۆلگەن»دەكلا بىر ئىش. شۇڭا تولا ۋاھىم يېمىگەيلا، ئالىيلىرى.

ـــ ھەق گەپ. يولۋاسخان بېگىم شۇنچىلىك چېچەن ۋە باتۇركى...

ـــ ئۇششۇك تەگكەن ھەرىنىڭ جان ئاچچىقىدا چاقىدىغانلىقىنىمۇ نەزەرىمىزدىن ساقىت قىلمايلى، ـــ دېدى مىرزا باباقبەگ باشقىلارنىڭ ئە دەپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ چىداپ تۇرالمىغاندەك، ـــ ياۋ مەيلى كۆچلۈك، مەيلى ئاجىز بولسۇن، ئۇنىڭغا سەل قاراش ئاقىلنىڭ ئىشى ئەمەس.

قەرگە ئاتلىنىپ، نايىپ خان يولۋاسخانغا يارەمدە بولغاي، ھەمدەمچى قوشۇن يولغا چىققان ھامان ئوردا خەزىنىسىدىن بېتەرلىك لەشكىرىي تەمىنات يەتكۈزۈپ بېرىلگەي!

ــ ئەنھەزرىتىمگە ھەشقاللا، ــ دېدى ھىندىقۇش مىرزا ئورنىدىن تۇرۇپ، ــ كەمىنىلىرى ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىنى شەكسىز ئورۇنلاشقا كاللام بەلەن جاۋاب قىلىمەن. ئەمما ئۆزلىرىگە بىر ئۆتۈنۈشۈم بار ئىدى.

ــ قېنى سۆزلىسىلە.

ــ گەرچە نۇرىدىن خان ياۋنى ئاقسۇدا تارمار قىلىپ، سۇلھى تۈزۈشكەن بولسىمۇ، ياۋنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى بايام مىرزا باباقبەگ جانابلىرى دېگەندەك ئۇشتۇك ھەرىنىڭ ئۆزى. ئۇلار بۇ قېتىم قەشقەردە يا نۇسرەت قازىنىدۇ، ياكى ھالاك بولىدۇ. قالماقلار بۇ دورەم ئۆز نىيىتىنى جاراستانغا ئاچىقىش ئۈچۈن قەشقەرگە ئاتلانغانكەن، ئۆلۈمدىن، كۆرۈمدىن قورقۇپ قالمايدۇ. خۇددى «يالاڭ ئاياغ سۇدىن قورقمىغاندەك»، شۇڭا بۇ ھەقتە ئۆزلىرىدىن ئىلتىجايىم شۇكى، سەپەرگە مۇھتەرەم مىرزا باباقبەگ ھەمدەم بولسا...

خان بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا يارلىق چۈشۈردى.

ــ ئىجازەت.... . ئۆزلىرى شۇنداق ئويلىغان بولسىلا، دېگەنلىرى بويىچە بولسۇن.

ــ ھەشقاللا، ئەنھەزرىتىم...

ــ سەمىلىرىدە بولسۇنكى، سەپەرگە تېزرەك ئاتلانغايلا.

ــ قوللۇق، باش ئۈستىگە ئالىيلىرى.

ئەنە شۇ كۈندىكى كېچىشتىن كېيىن ھىندىقۇش مىرزا بىلەن مىرزا باباقبەگ سەپەرگە ئاتلاندى. ئۇلار قەشقەرگە دېگەن قەرەلدە يېتىپ بېرىپ، غالدامە قوشۇنلىرى ئىگىلىۋالغان قارادۆڭ قەلئەسىگە يېقىن جايدا چېدىر ــ بارگاھلىرىنى قۇرۇشتى. ياۋ گەرچە ئاقسۇدا نۇرىدىن خان تەرىپىدىن يېڭىلىپ، قەشقەر تەرەپكە كەلگەن بولسىمۇ، ھازىر ھەقىقەتەن غالجىرلاشقانىدى. ئۇلار قارادۆڭ قورغىنىنى ئىشغال قىلغۇچە بولغان ئارىلىقتا نۇرغۇن بىگۇناھ كىشىلەرنى قىرغىن قىلغان، ئۆلتۈرگەنىدى. جەڭدە يولۋاسخانىنىڭمۇ نۇرغۇن لەشكەرلىرى تالاپەتكە ئۇچرىغاچقا، لەشكەرلىرىنىڭ جەڭگىۋارلىقى بوشىشىپ، ئۇلار پۇرسەت بولسىلا قېچىپ كېتىشنىڭ كويىغا چۈشكەنىدى. ياركەنتتىن بارغانلار لەشكەرلىرىنى ئارام ئالدۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، جەڭ لايىھەسىنى پۈختا تۈزۈپ، بىر ياندىن يولۋاسخان، بىر ياندىن ياركەندىن بارغان ئىككى سانغۇننىڭ لەشكەرلىرى ياۋنى ئىسكەنجىگە ئالدى. ئۇرۇش شۇنداق دەھشەتلىك بولدىكى، باشسىز جەسەتلەر قورغاننىڭ ھەممە يېرىدە ساينىڭ تېشىدەك دۆۋىلەندى. قىپقىزىل قانلار سېغىز تۈپراقتا ئېقىشقا باشلىدى. يارىدارلارنىڭ ئاللا ــ توۋلىرى، لەشكەرلەرنىڭ ھوگا ــ سۈرەنلىرى، ئىگىسىز ئاتلارنىڭ كىشىنەشلىرى جەڭ مەيدانىنى بىر ئالدى. غالدامەنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ ئۆلگىنى

كىرىپ كەلدى ـ دە، مەلۇم قىلدى:

ـــ خان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، قەشقەرنىڭ نايىپ ئەمرى، ۋەلىئەھدى شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئەلچىسى كەلدى.

شاھنىشىنىدىكى ئوردا ئەھلى بىردىنلا ھەيران بولۇشتى. مۇشۇنداق بىر چاغدا قەشقەردىن چاپارمەن كېلىشى ياخشىلىقتىن كۆرە، يامانلىقتىن بېشارەت ئىكەنلىكى ئۇلارغا ئايان ئىدى، شۇڭا شاھ كۇرستا ئولتۇرغان ئابدۇللاخاننىڭ مۇ كۆزلىرى جامدەك ئېچىلىپ، تېزلا ئىنكاس قايتۇردى:

ـــ كىرسۇن...

ھايالشمايلا شاھنىشىنغا يولۋاسخان ئەۋەتكەن كوسا چىراي، بىر كۆزى سەل ئالمغايدەك كۆرۈنىدىغان بىرى كىردى ـ دە، ئۇدۇل شاھ سۇپىسىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، خانغا تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ سالام بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن، قويۇن يانچۇقىدىن تۇمارچىلاپ قاتلانغان خەتنى ئېلىپ، قوش قوللاپ بېشىدىن ئېگىز كۆتۈردى. بۇنى كۆرۈپ ئوردىنىڭ باش مىرزىسى ئورنىدىن تۇرۇپ، خەتنى ئالدى ـ دە، تەخت تەرەپكە سۇرۇلدى.

ـــ ئوقۇسىلا.

ئابدۇللاخاننىڭ پەس، ئەمما ۋەزمىن ئاھاڭدا قىلغان سۆزى بىلەن شاھ سۇپىسىغا يېقىنلىشىپ قالغان باش مىرزا خەتنى ئوقۇشقا باشلىدى. خەتنىڭ مەزمۇنى بىرلا بولۇپ، يولۋاسخان ياۋنىڭ قەشقەرگە باستۇرۇپ كىرىپ، قارا-دۆڭ قورغىنىغا ھۇجۇم قىلغانلىقى، ئۆزبېكنىڭ ئىلكىدىكى بارلىق لەشكەرلىرىنى سەپەرۋەر قىلغان بولسىمۇ، ئەمما يەنە قاچانغىچە بەرداشلىق بېرىشنى بىلمەيدىغانلىقىنى، شۇڭا تېزدىن لەشكەر ئەۋەتىپ، ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلغانىدى.

شاھنىشىنىنىڭ ئېچىنى بىردىنلا ئېغىر سۇكۇناتلىق ئۆز ئىلىكىگە ئالدى. تېخى ھېلىلا «لەشكىرىي ياردەم بېرىلمىسىمۇ، نايىپ خان ياۋغا قارشى تۇرالايدۇ» دېگەن ئەمرلەر نېمىشقىدۇر جىم بولۇپ باشلىرىنى تۆۋەن سالدى. باشقىلارمۇ بۇنداق بولارىنى ئەسلا ئويلاپ باقمىغاچقا، خانىنىڭ قانداق قارار چىقىرىدىغانلىقىنى بىلمەكچى بولغاندەك، يەر تېگىدىن ئابدۇللاخانغا قاراشتى. خان بىر ئىشنى ئويلاۋاتقاندەك خېلى ئۇزۇن بىر نۇقتىغا تىكىلىپ ئولتۇردى ـ دە، ئاندىن ھەربىر ئەمىرگە تەپسىلىي قاراپ چىقىپ، ئۇلاردىن ئەمدى ئاساسلىقچە زۇۋان چىقمايدىغانلىقىنى پەملەپ، ئاخىرى ئۆزى ئېغىز ئاچتى.

ـــ ئەنھال بۇ ئىش ئىككى ئەمىرنىڭ ئويلىغان يېرىدىن چىقتى. ئەمدى «كۆمسەم پىشارمۇ، ياقسامۇ؟» دەپ ئولتۇرۇشنىڭ ئورنى قالمىدى، ئەمرلەرنىڭ شۇڭا بۇگۈنلا قەشقەر تەرەپكە لەشكەر ئەۋەتكەيمىز.

بۇ گەپ بىلەن شاھنىشىنىدىكى ئەمرلەرمۇ بىر ئاز تەۋرىنىپ شاھقا قاراشتى.

ـــ يارلىق! ھىندىقوش مىرزا بەش مىڭ خىللانغان لەشكەر بىلەن قەشـ

شاهانه چېدىرغا باستۇرۇپ كىردى. خۇدابەردى بەگ ئۆز جېنىى بىلەن ھەسابلاشماي، خاننى جان تىكىپ قوغداپ، ھايات بىلەن مامات قاش بىلەن كىرپىكنىڭ ئارىلىقىدىكى ئاشۇنداق بىر پەيتتە ئۆز ساداقىتىنى ئىپادىلەپ، خانىنىڭ ئىشەنچىسىگە نائىل بولغانىدى. شۇڭىمۇ شۇ قېتىملىق لەشكىرىي سەپەرىدىن كېيىن، ئابدۇللا خان خۇدابەردى بەگنى كېرىيەنىڭ ھاكىمبىگى مىرزا مۇھەممەت لىتىپىنىڭ ئورنىغا ھاكىمبەگلىككە تەينىلىگەنىدى.

تۇيۇقسىز خاننىڭ دىققىتىنى ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ كېلىۋاتقان ھۆدەيچى بەگ بۇزۇۋەتتى. ئۇ ئابدۇللاخاننىڭ يېنىغا كېلىپ، ئادەت بويىچە سالام بەجا كەلتۇرگەندىن كېيىن، ئالدىراپ سۆزلىدى.

ـــ ئەنھەزرىتىمگە مەلۇم بولغايكى، ئوردىدىكى بارلىق ئەمىرلەر ئادالەتپاناھىمنىڭ قوبۇلىنى ساقلاپ تۇرىدۇ.

خان ئۇنىڭ چىراي ئىپادىسىگە ئوبدان بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى.

ـــ ئەمىرلەر شاھنىشىندا ساقلىغاي، ھىندىقۇش مىرزا كۆتۈپخانامغا كەلگەي...

ـــ ئەنھەزرىتىمگە ھەشقاللا... ـــ ھۆدەيچى بەگ ئارقىچىلاپ بىرنەچچە قەدەم ماڭغاندىن كېيىن، ئاندىن كەينىگە ئۆرۈلۈپ شاھنىشىنغا قاراپ ماڭدى.

3

شاھنىشىن ئېغىر سۆكۈتلىككە چۆمگەنىدى. ئەتىگەندىلا قوبۇلغا كىرگەن ئەمىرلەر خاننىڭ كۆن چاشگاھ بولغۇچىلىك نېمىشقىكىن قوبۇلخانىغا كىرىشكىگە ھەيران بولۇشۇپ قالغانىدى. بۇنداق ئەھۋال تولىمۇ كەمدىن ـ كەم كۆرۈلەتتى. خان ئادەتتە بەزمە ـ باراۋەت تۆزگەن چاغلىرىدىلا ئەمەس، تولىمۇ مۇقاپ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغان ۋاقىتلىرىدىمۇ ئەتىگەنلىك قوبۇلنىڭ ۋاقتىغا تولىمۇ ئەھمىيەت بېرەتتى. بۈگۈن ئۇنىڭغا نېمە بولغاندۇ؟...ئۇلار ئەنە شۇنداق خىياللار بىلەن تۇرغاندا ھۆدەيچى بەگنىڭ بايا شاھنىشىنغا كىرگەندىن بېرى ھېچكىمنىڭ سۆزىگە ئارىلاشماي كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ، بىر چەتتە ئۇن ـ تىنسىز تۇرغان ھىندىقۇش مىرزىنى چاقىرىپ چىقىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ تېخىمۇ غەلىتىلىك ھېس قىلىشتى. بۇ ھەقتە بەزىلەر ئۆز قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، لېكىن نېمىشقىدۇر پىكىر بىرلىككە كېلەلمىدى.

ـــ سىلىچە خاننىڭ ھىندىقۇش مىرزىنى خاس سۆھبەتكە چىللىشى قانداق ئىشتۇ؟ ـــ سورىدى كۆزلىرى چېقىر كەلگەن، يۈزلىرى تاتىراڭغۇراق

ئۆلۈپ، قاچقانلىرى قاچتى. يولۋاسخانىنىڭمۇ، ھىندىقۇش مىرزىنىڭمۇ لەشكەر-لىرى خېلى تالاپەتكە ئۇچرىدى، جەڭ تازا ئەۋجىگە چىقىۋاتقاندا، يولۋاسخان تۈيۈقسىز قىزىل تونىنى كىيىپ، تىرناقچىلىق ئالىسى يوق ئاق جەدە ئارمىغا قامچا ئۇردى. دەل شۇ چاغدا ئويلىمىغان ئىش يۈز بەردى. ياۋنىڭ جەڭ سېپى تەرەپتىن ئاق ئەلەم كۆتۈرۈلدى.

ــ قىرىڭلار... ــ دەپ ۋارقىردى يولۋاسخان ئاق ئەلەمنى كۆرمىگەندەك چىڭقىلىپ سۆزلەپ، ــ ياۋنىڭ بىرمۇ لەشكىرى ساق قالمىسۇن...

ــ توختاڭلار، ئۇنداق قىلماڭلار... ــ ھىندىقۇش مىرزا يولۋاسخانىنىڭ ئېتىنىڭ ئالدىنى توسۇدى، ــ سىلىمۇ ئاچچىقلىرىغا ھايى بەرسىلە، شاھزادەم، بىزدە «يولۋاسنى يەڭگەن باتۇر ئەمەس، ئاچچىقنى يەڭگەن باتۇر» دەيدىغان گەپ بار. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەلمىساقتىن بېرى لەشكىرىي ئىشلاردا ئەل بولغان ياغىنىڭ بېشىدا قىلىچ ئوينىتىش نامەردنىڭ ئىشى سانىلىپ كەلگەن. بولىدى، ئۇلار ئەل بولغانكەن، جەڭنى توختىتايلى.

ــ يولۇمنى توسۇمسىلا!، ــ يولۋاسخان كىچىكىدە ئۆزىگە لەشكىرىي ئىلىمدىن ساۋاق بەرگەن، خانلىق تەۋەسىدە ئۆز ئىستېداتى، لەشكىرىي ئىشلارغا قابىلىلىقى بىلەن ھۆرمەتكە سازاۋەر بولغان بۇ سانغۇنغا گۆلەيدى، ــ ھەممىسىنى قىرىپ تاشلاش كېرەك، بۇ مەلئۇنلارنىڭ...

ــ گۇناھى قانچە ئېغىر بولسىمۇ، ئەل بولغانكەن، ئۇلارغا چېقىلمىسىلا...

ــ ياق... يولۇمنى توسۇمسىلا...

ــ بىر ئېغىز سۆزۈمنى ئاڭلىسىلا. «ئېگىلگەن باشنى قىلىچ كەسمەپتۇ» دېگەن گەپ بار. ئۇلار ئېگىلگەنكەن يەنە تېغ كۆتۈرسىلە نامەردلىك بولۇپ قالىدۇ...

بۇ گەپ بىلەن يولۋاسخان سەل پەسكويغا چۈشتى، بۇنى كۆرۈپ مىرزا باباقبەگ دەرھال ناغرا چالدۇرۇپ، لەشكەرلىرىگە جەڭنى توختىتىشقا بەلگە بەردى. شۇنداق قىلىپ قەشقەردىكى بىر مەيدان ئېلىشىش ئاخىرلىشىپ، غالدامە يەنە بىر قېتىم يېڭىلگەنلىكىگە تەن بەردى ـ دە، يولۋاسخان بىلەن بۇنىڭدىن كېيىن ئۇرۇش قىلماسلىق ھەققىدە سۆلھى تۈزۈشتى. بۇ جەريانىدا يارىكەنتتىن بارغان ئىككى ئەمىر لەشكەرلىرىنى ئارام ئالدۇرۇش بىلەن قەشقەردە بىر ئاي ھايال بولۇپ تېخى نەچچە كۈن ئىلگىرىلا ئوردىغا قايتىپ كەلگەن بولۇپ، ئابدۇللاخان ئۇلارنىڭ نۇسرەت قۇچۇپ كەلگەنلىكىنى مۇبارەكلەش يۈزىسىدىن ئاخشام چاي بەرگەنىدى، مانا ئەمدى...

ئابدۇللا خان ئېغىر ئۇھسىنىدى. ئۇ خۇدابەردى ھاكىمبەگنىڭ ئادەتتىكى ئىشلار ئۈچۈن ئۆزىنى ئاۋارە قىلمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. بۇنىڭدىن خېلى يىللار ئىلگىرى خان يولتۇز، قاراشەھەر تەرەپلەرگە لەشكەر تارتقاندا، ئۇ خانىنىڭ خىزمىتىدە ئىدى. بىر كۈنى كېچىسى ياۋ تۈيۈقسىز ھېيلە ئىشلىتىپ

دىن كېيىن گېلىنى قىرىپ قويدى.

ــ ھەرقايسىلارغا سىر ئەمەسكى، قەشقەر تەرەپكە باسقىن قىلغان قال-ماقلارنى ئەمدىلا چېكىندۈرسەك، ئەمدى كېرىيە تەرەپتە يەنە قالماقلارنىڭ پاراكەندىچىلىك سېلىش ۋەقەسى پەيدا بوپتۇ، ئۇلار بىگۇناھ ئاۋامنى قىرىپ، مال - مۈلكىنى بۇلاپ، ئوت قويۇپ قىلمىغان ئەسكىلىكى قالماپتۇ. كېرىيە ھاكىمبىگى خۇدابەردى بەگ ئۇلارغا قارشى لەشكەر تارتقان بولسىمۇ ئۇلارغا تەڭ كېلەلمەپتۇ. شۇڭا دەرھال ياغى ئۈستىگە لەشكەر ئەۋەتىش زۆرۈر بولۇپ قالدى، ــ خان ھەربىر سۆزنى ئالدىرىماي، دانىمۇ دانە چىقىرىپ سۆزلىدى، ــ شۇڭا مەن قايتا - قايتا ئويلىنىش ئارقىلىق مىرزا باباقۇبەگنىڭ كېرىيە تەرەپكە لەشكەر تارتىشىنى مۇۋاپىق تاپتىم.

بۇ گەپ بىلەن ئەمىرلەر بىر - بىرىگە قاراشتى. ئۇلار خانىنىڭ بۇ ئىشقا نېمە سەۋەبتىن بۇنچە كۆڭۈل بۆلگىنىنىڭ تېگىگە يېتەلمىگەنىدى. ئالدىنقى قېتىم قەشقەرگە ياغى باستۇرۇپ كەلگەندە، ئابدۇللاخان بىر قارارغا كېلەلمەي ۋاقىت خېلى سوزۇلۇپ كەتكەن بولغاچقا، تالاپەتمۇ خېلى بولغانىدى. بىراق بۇ قېتىم خانىنىڭ بۇ ھەقتە ئوردىدا مەخسۇس كېڭەش ئۆتكۈزۈپ، ئوردا ئەركاندىلىرى بىلەن پىكىر بىرلىكىگە كەلمەي تۇرۇپلا تېزدىن بىر قارارغا كېلىشى ھەممەيلەننى ھەيران قالدۇردى. شۇڭا ئەمىرلەرنىڭ چىرايىدا بىردىنلا ئوخشاش بولمىغان ئىپادىلەر تېزلا ئەكس ئەتتى. لېكىن خان ئۇلارغا ئارتۇقچە چۈشەنچە بېرىشنى خالىمىغاندەك، تەختكە يېقىنراق جايدىكى شىرەدە قەغەز، قەلەم - سىياھ تەييارلاپ يارلىق پۈتۈشكە تەييارلانغان باش مىرزا تەرەپكە بۇرۇلدى.

ــ يارلىق، ئاللانىڭ ئەمرى بىلەن، كېرىيە تەرەپتە پاراكەندىچىلىك سېلىۋاتقان، خانلىقىمىزنىڭ ئول رىياكار ئەغيارلىرىنىڭ جازاسىنى بەرگەيمىز، شۇڭا ئوردىدىن مىرزا باباقۇبەگ مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن دەررۇ ئاتلانغاي، خوتەننىڭ نايىپ ئەمىرى ئەبەيدۇللا سۇلتانمۇ ئۈچ مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن ھەمدەمدە بولغاي. كېرىيە ھاكىمبىگى خۇدابەردى بەگ ئۆز مەسئۇلىيىتىنى تولۇق ئادا قىلغاي، ھەممەيلەن ئورتاق ماسلىشىپ، ئەڭ قىسقا مۇددەتتە ياۋۇنى يەر بىلەن يەكسان قىلغاي!... يارلىققا كىم بويۇنتاۋلىق قىلىپ، ياماق ئاقىۋەت كەلتۈرۈپ چىقارسا، خانلىق ياساق بىلەن قاتتىق جازالانغاي!...

ئابدۇللاخان پەرماننى جاكارلاپ بولۇپلا باشقا ئەمىرلەرنىڭ يوللايدىغان مەلۇماتنامىسى بار - يوقلۇقىنى سۈرۈشتۈرمەيلا، ئورنىدىن تۇرۇپ، ئاستا چامدىغىنىچە خاس ئىشكىتىن چىقىپ كەتتى. بۇنى كۆرۈپ، دىۋانبېگى بوش، ئەمما ۋەزمىن ئاھاڭدا جاكارلىدى.

ــ قوبۇل تامام، ئەمىرلەرنىڭ قايتىشىغا ئىجازەت.

كېرىيە تەرەپتىن جىددىي مەلۇمات كەلگەنلىكىدىن ئەمىرلەرنىڭ ھەممىسى خەۋەر تېپىپ بولغان بولسىمۇ، ئەمما خانىنىڭ بۇنداق تېز قارار چىقىرىشىنى ئويلاپ باقمىغانىدى، شۇڭا ئۇلار ھەيران بولغان بولسىمۇ، ئەمما خانىنىڭ

كەلگەن ئەمىر بىر چەتتە تۇرغان مىرزا باباقبەگدىن، ــ ياخشىلىقىنىڭ ئالا-مىتىمۇ - يا...

ــ بۇنى ھېلىلا بىلىپ قالىلا، ــ دېدى مىرزا باباقبەگ تۇرقىنى ئۆز-گەرتمەستىن ئۇ ئەمىرگە قاراپ، ــ بەلكىم مەسلىھەتلىشىدىغان مۇھىم ئىش بارمۇ؟ بۇ ئىشقا بۇگۈن ئەجەب كۆڭۈل بۆلۈپ كېتىپلىغۇ؟

ــ بۇ... بۇ... نېمە دېگەنلىرى؟... ھەممىمىز خانىنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن ياشايدىغان ئادەملەر بولغاندىكىن كۆڭۈل بۆلسەم ھېچبىر يامىنى بولماس؟ ــ چېقىر كۆز ئەمىر بىردىنلا ئۆڭدى، ــ ئوردىدا سىلى بىلمەيدىغان ئىش يوق، ھەزرىتىم، شۇڭا سىلى بىلىپ تۇرۇپ بىلمەسكە سېلىشۇالسىلا قاملاشماس؟

ــ خانىنىڭ يېنىدا تۇرغان سىلى بىلەن مەندەك ئادەملەر ئەنھەزرىتىمنىڭ نېمىنى ئويلاۋاتقانلىقىنى ئۆزى دېمىسە، بىز قانداق بىلىمىز، تەقسىر، ــ دې-دى مىرزا باباقبەگ تەئەددى بىلەن، ــ ھەر ئىككىلىمىزمۇ شۇ يەردە خانىنىڭ خىزمىتىدە بولۇۋاتقاندىكىن، ئۇنىڭ نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىقىنى بىلسەك تو-لىمۇ ئوبدان بولاتتى. بىراق ئۇنداق كارامەتكە ئىگە ئەمەسمىز...

ــ ئاري، نەخ گەپنىڭ ئۆزى شۇ...

ــ راست، خانىنىڭ شۇ تاپتا نېمىنى ئويلاۋاتقانلىقىنى بىلمەك بەكلا تەس!...

ــ بەلكىم بۇ سىرلارمۇ سەل تۇرۇپ ئاشكارا بولغۇسىدۇر...

باشقا ئەمىرلەر تۇشمۇ تۇشتىن سۆز قېتىشتى. بۇنى كۆرگەن چېقىر كۆز ئەمىر نېمىشقىدۇر دىمىقىنى قېقىپ، مىرزا باباقبەگدىن يىراقلاشتى. شۇ ئەسنادا دېۋانبېگىمىنىڭ بوم، سۇزۇك، ياڭراق ئاۋازى ئاڭلاندى.

ــ ئادالەتپاناھ ئەنھەزرىتىم ئابدۇللا خان ئالىيلىرى قوبۇلغا قەدەم تەشـ-رىپ قىلدى.

بۇ جاكارنى ئاڭلاپ، شاھنىشىنىنىڭ ئىچى بىردىنلا ئوپۇر - توپۇر بولۇپ كەتتى. ئولتۇرغانلار ئۆرە بولۇپ، ئۆرە تۇرغانلار شاھ سۇپىسى تەرەپكە بۇرۇل-دى. خان شاھنىشىنىنىڭ يان تەرىپىدىن ئېلىنغان خاس ئىشىك ئارقىلىق قو-بۇلخانىغا كىردى - دە، تۆردىكى ئۇچ گەز ئېگىزلىكتە ياسالغان شاھ سۇپىسـ-نىڭ ئوستىدىكى تۇتقۇچ ۋە قۇببىلىرى كۆزنى چاقنىتىدىغان تەختتە ئولتۇر-دى. بۇنى كۆرۈپ ھەممەيلەن ئونلۇك توۋلاشتى،

ــ ئۇلۇغ سەئىدىيە خانلىقىنىڭ باشپاناھى، پەدەرى بۇزرۇك ئادالەتپاناھ پادىشاھ ئابدۇللاخان ئالىيلىرى ئامان، دۆلىتى زىيادە بولغاي!...

بىر ئېغىزدىن چىققاندەكلا ئېيتىلغان بۇ سۆز بىلەن شاھنىشىن لەر-زىگە كەلگەندەك گۈرۈلدى - دە، بىر پەستىلا يەنە تىنچلاندى. خان ئەمىرلەر-گە تەكشى قاراپ چىققاندىن كېيىن بېشىنى سۇسقىنە لىڭشىتتى. بۇنى كۆ-رۈپ ھەممەيلەن بىردىنلا ئوپۇر - توپۇر بولۇشۇپ، ئىككى تەرەپكە ئايرىلدى - دە، مەرتىۋىلىرى بويىچە ئورۇن ئالدى. خان ئۇلارغا قاراپ بىر پەس ئولتۇرغان-

غاندەك قاراپ قويۇپ، شاھ سۇپىسىغا چىقتى. شۇنىڭغىچىلىك بىكاۋۇل بەگ ئۇنىڭ يېنىدا ھازىر بولدى.

ــ مەي كەلتۇرۈڭ، ــ دېدى خان ئۇنىڭ تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ سالام بەجا كەلتۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرمىگەندەك پەس ئاۋازدا.

ــ لەببەي، ئەنھەززىتىم، مانا ھازىرلا...

بىكاۋۇل بەگ بىردەمدىلا خانىنىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىپ، دۇملەپ پىشۇرۇلغان قوزا گۆشى، كەپتەر كاۋىپى، باچكا شورپىسى، قوينىڭ قوۋۇرغىسىدىن پىشۇرۇلغان زىخ كاۋىپىنى بىردەمدىلا بىر ـ بىرلەپ قويدى. خان ئۇنىڭ تەكەللۇپ بىلەن تەكلىپ قىلىشىنى كۈتمەستىن زىرە، قارىمۇچ، ئاقمۇچ سېپىپ پىشۇرۇلغان كاۋاپتىن ئىككى ـ ئۈچ زىخنى زوراغا يېگەندىن كېيىن دورا ـ دەرمەكلىرى ئوبدان تەڭشەلگەن، سوۋۇپ تۇرغا كەلگەن چايدىن ئىككى ئوتلام ئىچتى ـ دە، سەل كەينىگە سۇرۇلۇپ، پەي ياستۇقىغا يۆلەندى. خانىنىڭ يېقىندىن بۇيان كەم ئىشتىھا بولۇپ قېلىۋاتقانلىقىنىڭ سەۋەبىنى بىلەلمەي كېلىۋاتقان بىكاۋۇل بەگ بۇنى كۆرۈپ، سەل تەئەججۇپلەندى ـ دە، خىيالىدىن لاپ قىلىپ كەچكەن بىر ئوي بىلەن سورىدى.

ــ غىزاغا مەيلىلىرى بولمىسا، سۈيۇق ـ سەلەڭ قىلىپ، ئاچچىق ـ چۈچۈك ئاش كەلتۈرەيمۇ؟

ــ ھاجەتسىز، ــ ئابدۇللا خان قوللىرىنى بوشلا شىلتىدى، ــ ھازىرنىڭ ئۆزىدە كۆڭلۈم ھېچنېمىنى تارتمايدۇ. ئەڭ ياخشىسى ئەنە ئاۋۇنىڭدىن قۇيسىلا.

بىكاۋۇل بەگ ئالدىراپ ئالدىدىكى كوزىنىڭ ئېغىزىدىكى قىپقىزىل شەلەپەرنى ئالدىراپ يەشتى ـ دە، ئاللىقاچان چايقاپ تەييارلاپ قويۇلغان قاشتېشى جامغا قاپاقتىن سۇ تۆككەندەك بۇلدۇقلىتىپ مەي قۇيغاندىن كېيىن، قوش قوللاپ ئابدۇللاخانغا سۇندى. خانمۇ جامنى قولىغا ئېلىپ، سۈزۈك، پۇراقلىق سۈيۇقلۇققا بىرنەچچە دەقىقە قاراپ قويغاندىن كېيىن، لېۋىگە تەگكۈزدى ـ دە، بىپايان سۈسىز چۆلدە چاڭقاپ، جېنى ھەلقۇمغا كېلىپ قالغان يولۇچى مىڭبىر مۇشەققەتتە سۇغا ئېرىشكەندە، ھەممىنى ئۇنتۇغاندەك، جامدىكى شارابنى بىرلا كۆتۈرۈپ توگەتتى.

ــ ھە، يەنە بىرنى...

ئارقا ـ ئارقىدىن ئىچىلگەن ئۈچ جام مەي ناھايىتى تېزلا ئۇنۇمىنى كۆرسەتتى. خانىنىڭ ئاخشامقى كەيپىچىلىكتە گاراڭلاشقان بېشىنىڭ ئاغرىقى بىردەمدىلا قويۇپ بەرگەندەك، پۈت ـ قوللىرىغا ناھايىتى تېزلا ماغدۇر كىرىگەندەك بولدى، ئۇ پىشانىسىدە بىردىنلا پەيدا بولغان تەر تامچىلىرىنى ئالقانچىلىك چوڭلۇقتىكى يىپەك ياغلىقتا ئېرتىۋەتكەندىن كېيىن، پۈخادىن چىقىقانداەك بولۇپ قالدى ـ دە، ماموق ياستۇقىغا يۆلەندى. شۇ ئەسنادا رەققاسلاردەك كېيىنگەن ئىككى كېنىزەك خانىنىڭ ئىككى تەرىپىدە پەيدا بولۇپ، ئىككى

مۇددىئاسىنى چۈشەنمىگەچكە، بىر - بىرىگە ھەيرانلىقتا كۆزلىرىنى تىكىپ، شاھنىشىندىن ئاستا ئايرىلىشتى.

4

يېقىندىن بۇيان خانىمنىڭ كۆنلىرى تولىمۇ بىئارامليقتا ئۆتتى. ئۇ نېمىگىدۇر تىت - تىت بولاتتى. نېمىگىدۇر خاۋاتىرلىنەتتى. پەرمانى ئالىي بويىچە مىرزا باباقىبەگ خىللانغان مىنىڭ ئاتلىق لەشكەرنى باشلاپ، كېرىيە تەرەپكە يۈرۈپ كەتكىلىمۇ بىر ئايدىن ئېشىپ كەتكەن كۈنلەر بولغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلاردىن ھېچبىر ئۇچۇر يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قەشقەر تەرەپتىن كېلىۋاتقان تۇرلۇك خەۋەرلەر خانىمنىڭ خاتىرجەمسىزلىكىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇپ، ۋەسۋەسە دەريالىسىدا ئۈزدۈرۈپ، غىزاسىنى تارتىپ، ئۇيقۇسىنى كەلمىتىۋەتكەنىدى. شۇڭا كۆڭلى پاراكەندە بولۇۋاتقان ئابدۇللاخان ئەتىگەندىن كەچكىچە مەيخورلۇق قىلاتتى. بۇنداق ۋاقىتتا ھىندىقۇش مىرزىدىن باشقا ئەمىرلەر ئۇنىڭ يېنىغا بېرىشقا، مەلۇماتلارنى مەلۇم قىلىشقا پېتىنالمايتتى. ئابدۇللاخان مەي ئىچكەچ نېمىدىندۇر خاپا بولاتتى، قايسىدۇر بىر ئىشقا چېچىلاتتى. شۇڭا مۇڭلۇق مۇقام كۈيلىرىمۇ، كۆڭۈلنى ۋەسۋەسىگە سالىدىغان شوخ ناخشىلارمۇ، ئادەمنى تېلىقتۇرۇپ كۈلدۈرۈپ ئۆلتۈرۈپ قويۇشقا تاسلا قالىدىغان قىزىق لاپ - لەتىپىلەرمۇ ئۇنىڭ مەيلىنى تارتالمايتتى. خان بەزىدە خىيال سۈرۈپ قۇياشنىڭ ئاللىقاچان ئولتۇرۇپ، پۈتۈن ئەتراپىنىڭ گۈگۈمنىڭ قارا پەردىسىگە ئورىلىپ كەتكىنىنى، لالىزار راۋاققا شاھانە شامىلارنىڭ يېقىلىپ، ئەتراپىنىڭ باشقىچە تۈسكە كىرگەنلىكىنى تۇيمايلا قالاتتى. بۇنداق چاغدا ئۇنىڭ بىردىنلا يىغىنى ئۆرلەيتتى - دە، شاھانە قاشتېشى جامىلارغا بېلىق كۆزى قۇيۇلغان مەينى ئارقا - ئارقىدىن سۈمۈرۈپ تىنچسىزلىنىۋاتقان قەلبىنى تەسكىن تاپقۇزاتتى

خان بۇگۈنمۇ ئەتىگەندىلا شاھنىشىنغا چىقىپ، ئەمىرلەرنىڭ مەلۇماتىنى ئاڭلاشنى نىيەت قىلدى - يۇ، ئەمما گاراڭشىغان بېشىنىڭ لوقۇلداپ ئاغرىۋاتقانلىقىنى سېزىپ، ئۇدۇل «لالىزار راۋاق» قا يول ئالدى، ئۇنىڭ كەينىدىنلا سوڭدىشىپ مېڭىۋاتقان نۆكەرلەر ئەتراپقا سەزگۈرلۈك بىلەن قاراپ ماڭماقتا ئىدى. شۇ تاپتا يولنىڭ ئىككى تەرىپىگە سېلىنغان ئەينۈلا، گىلاس، شاتۇت قاتارلىق مېۋىلەر مەي باغلاپ پىشقان بولۇپ، يېشىل يوپۇرماقلار ئارىسىدىن ئۇياتچان قىزلاردەك مارىلايتتى. ئەمما خانىمنىڭ بۇنىڭغا قاراپ زوقلانغۇدەك ھەپسىلىسى يوق ئىدى. ئۇ ئېغىر غەم - غۇسسىگە مۇپتىلا بولغان كىشىلەردەك، ئاستا چامدىغىنىچە راۋاقنىڭ ئالدىغا كەلدى - دە، ئەتراپقا خۇشياقمىدەك

تارتتى. ئاۋۇال ياراتقۇچى تەڭرىنىڭ مەرھەمىتى، ئاندىن ئاۋامنىڭ مەدىتى ۋە سانغۇن، لەشكەرلىرىمىزنىڭ بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىشى بىلەن ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ شېرىن خىيالى ناھايىتى تېزلا بەربات قىلىنىپ، ئۇلار ئىگىلىۋالغان زېمىنلارنى يەنە ئۆز تېررىتورىيەمىزگە ئالغانمىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە مەيلى قانداق ھۆكۈمدارنىڭ زېمىنىدا بولسۇن، پات - پات باشباشتاقلىق، رەئىيەتنىڭ قوزغىلىشى بولۇپ تۇرىدۇ. بۇ نورمال ئىش. شۇ- ڭا بۇ ئىشنىمۇ باش قوشۇپ مەسلىھەت قىلغىنىمىز دۇرۇس. بۇنداق ئالدىراپ كەتمەسلىمۇ بولىدۇ.

— ئارى، با مەسلىھەت بىلەن قىلىنغان ئىش تولىمۇ خەيرلىكتۇر، ئەن- ھەزرىتىم...

— بىزدە «يەتتە ئۆلچەپ، بىر كەس» دەيدىغان گەپ بار، دۆلەتپاناھىم...

— ئاچچىقلىرىنى بېسىۋالسىلا...

— ئۆزلىرىنى ئاسرىسىلا، بەك جىددىيلىشىش تەنلىرىگە زەخىم يەتكۈزە- دۇ...

ئەمىرلەرنىڭ تۇشمۇ تۇشتىن دېگەن سۆزلىرى بىلەن ئابدۇللاخان ئۆزىنى سەل تۇتۇۋالغان بولسىمۇ، ئەمما مۇھەممەد لىتىپ بەگنىڭ مەلۇماتنامىسىدىكى ۋەھىمىلىك قۇرلار يەنە ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا زاھىر بولۇپ تۇرغاچقا، نېمىشقە- دۇر چۈشىنى يۇتۇۋالغان ئادەمدەك بىر خىل ھېسسىيات ئىچىدە تۇرۇپ قالدى.

— خوش، ئۇنداقتا ھەرقايسىلىرىنىڭ قانداق دانا مەسلىھەتى بارىكىن؟ — خان باياتىن ئۆزى ئورنىدىن تۇرغاندا، ئۆرتۆپە بولۇشۇپ، ئۆزىگە سوغدىشىپلا ئورنىدىن تۇرغان، مانا ئەمدىلىكتە قانداق قىلىشنى بىلەلمەي قول باغلاپ تۇرغان ئەمىرلەرگە قاراپ، ئالدىراپ سورىدى. بۇ گەپ بىلەن ھەممەيلەننىڭ بىردىنلا دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. راستىنى ئېيتقاندا، ئۇلارمۇ خانىنىڭ يولىنى توسۇغىنى بىلەن قانداق قىلىشنى ئويلاپ كۆرمىگەنىدى. شۇڭا تۇلۇم- دىن تۇقماق چىققاندەكلا سورالغان سوئال بىلەن تەڭ ئەقلىنى تېپىشقاندەك بىر - بىرىگە قاراشتى.

— مېنىڭچە ياۋۇنى چېكىندۈرمەك كېرەك، — خېلى ئۇزۇن جىملىقتىن كېيىن مىرزا باباقبەگ توساتتىنلا ئېغىز ئاچتى، — ئۇلار سەلتەنەتىمىزگە قارشى تىغ تارتقانىكەن، ئەلۋەتتە بىزنىڭمۇ قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇشىمىز جا- يىز ئەمەس، ئالىيلىرى...

— ئارى، شۇنداق قىلماي بولمايدۇ. ئەل - رەئىيەتنىڭ ئۇ دۇشمەنلىرىنى چوقۇم يەر بىلەن يەكسان قىلىش كېرەك.

— ئۇرۇق - ئەۋلادلىرىدىن تارتىپ قىرىش كېرەك، ئۇ مۇتتەھەم دەمىر- لەرنىڭ... كېيىن زېمىنىمىزگە كۆز تىكمەس، نامىنى ئاڭلىسىمۇ، غال - غال تىترەيدىغان قىلىۋېتىش كېرەك...

— بەلەن گەپ. بىزدە «پىچاقنى ئۆزۈڭگە سال، ئاغرىمىسا ئۆزگە» دەيدە-

غۇلاچتىن ئۇزۇنراق سەپى بار توز قانىتى يەلپۈگۈچ بىلەن خانىنى ئاستا يەل-پۈشكە باشلىدى. شۇئان ئابدۇللاخانىنىڭ ئەتراپىدىكى مەلۇم دائىرىدە جانغا-ھۇزۇر بەرگۈچى ئىللىق شامال پەيدا بولدى. خان يەنە بىر ئاپقۇر مەي ئىچ-مەكچى بولغاندەك بىكاۋۇل بەگكە قارىدى، شۇ ئەسنادا باغنىڭ يان تەرىپىدىكى يولدىن پايپاسلىغان پېتى كەلگەن ھۆدەيچى بەگ راۋاقىنىڭ ئالدىدا توختاپ، خانغا ئۆزىنىڭ كەلگەنلىكىنى بىلدۈرمەكچى بولغاندەك قۇرۇق يۆتىلىپ قوي-غاندىن كېيىن، ئارقىسىدىن ئىت قوغلىغان ئادەمدەك تېز - تېز سۆزلىدى.

— ئەمىرلەرنىڭ ھەممىسى شاھنىشىنغا يىغىلىپ بولدى، ئادالەتپاناھىم، بۇگۈن قوبۇلغا چىقامدىلىكىن؟

ئابدۇللاخان كۆزلىرىنى ئالدىدا قول باغلاپ تۇرۇۋاتقان ھۆدەيچى بەگكە تىكىپ، بىرپەس قاراپ قويغاندىن كېيىن ئالدىرىماي جاۋاب بەردى.

— ئەمىرلەر بۈگۈنچە قايتىپ تۇرسۇن. مېنى ئارامىمدا قويۇڭلار.

— لەببەي...

ھۆدەيچى بەگ كەينىچىلەپ مېڭىپ كەتكەندىن كېيىن، خان بىردە ئالدى-دىكى نازۇ نېمەتلەرگە، بىردە «ئابدۇللاخان مېنى قاچانمۇ ئۆزى بىلەن مەي ئى-چىشكە تەكلىپ قىلار» دېگەندەك تەمەدە ئولتۇرغان بىكاۋۇل بەگكە قاراپ قوي-غاندىن كېيىن، كۆزلىرىنى يېرىم يۇمدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ھېچنېمىنى ئويلە-غۇسى كەلمىدى، ئەمما يەنىلا كېرىيە تەرەپتىن بىرەر خەۋەر كەلمىگەنلىكى سەۋەبلىك كۆڭلى بىئارام بولدى. نېمىشقىدۇر يېقىندىن بۇيان خانىنىڭ ئول-تۇرسا - قوپسا، خىيال كەپتەرلىرى كېرىيە تەرەپكە پەرۋاز قىلاتتى. دېمىسە-مۇ ئۇ خانلىق تەختىكە بەرقارار بولغاندىن كېيىن قالماقلار خوتەنگە بىر مە-تەم، كېرىيەگە بىر مەرتەم باسقىن قىلىپ كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما ناھايىتى تېزلا تارمار بولۇپ قۇيرۇقىنى خادا قىلغانىدى.

بۇ ئىش نەچچە يىل ئىلگىرى يۈز بەرگەن ئىدى. ئۇ چاغدا كېرىيەنىڭ ھاكىمبەگلىكىنى مۇھەممەد لىتىپ بەگ ئۆتەيتتى. ئەنە شۇ چاغدىمۇ ئابدۇللا-خان ئەمىرلىرى بىلەن مۇشۇ لالىزار راۋاقتا ھەمسۆھبەت قۇرۇپ ئولتۇرغان بولۇپ، خانىنىڭ كەيپى چاغ ئىدى. ئۇ مۇھەممەد لىتىپ بەگنىڭ چاپارمىنى ئەكەلگەن مەلۇماتنى كۆرۈپ، نېمىشقىدۇر جىددىيلەشتى - دە، خوتەن قەغىز-گە تۇجۇپلەپ يېزىلغان نەچچە قۇر خەتكە قاراپ بىر ھازا ئولتۇرۇپ كەتكەندىن كېيىن بىردىنلا ئورنىدىن تۇردى.

— تېز، ئات تەييارلاڭلار، ھازىرلا ئاتلىنايلى... لەشكەرلەرمۇ تېزدىن ھا-زىر بولۇپ ئاتلانسۇن...

ئەمىرلەر خانىنىڭ مەلۇماتىنىمىنى كۆرۈپلا بۇنچە تېز بىر قارارغا كەلگە-لىكىنى كۆرۈپ، بىردىنلا جىددىيلەشتى.

— دۆلەتپاناھ ئالىيلىرى، ئۆزلىرىنى بېسىۋالسىلا، ئۇلۇغ بوۋىلىرىدىن باشلاپ سەلتەنەتلىك سەئىدىيە خانىدانلىقى زېمىنىغا ياۋ نەچچە مەرتەم لەشكەر

قادالغايمىز.

ــ پەرمان بەرگەيلا، ئالىيلىرى...

ــ يارلىقلىرىغا تەييارمىز.

ــ مەن باراي... ــ مۇھەممەد مۇمىن سۇلتان بىردىنلا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئالدىغا ئىككى قەدەم چاماداپ، خانىنىڭ كۆزىگە دادىللىق تىكىلدى، ــ بۇ ئىشنى ماڭا تاپشۇرغايلا، ئالىيلىرى، ياۋنىڭ ھەيۋىسىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىپ، ئۇلارنى كەلگەن يېرىگە قايتۇرۇپ، بۇ ۋەزىپىنى تولۇق ئورۇنلىيالمىسام خانلىق ياساق بويىچە جازالىغايلا...

ئابدۇللاخان ئۆزى لەشكەر تارتسىمۇ قاملاشمايدىغانلىقىنى، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆز پىكرىنىڭ ئەمىرلەر تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنمايدىغانلىقىنى پەملەپ، بېشىنى لىڭشىتتى.

ــ مەيلى، كېرىيەگە مۇھەممەد مۇمىن سۇلتان لەشكەر تارتسۇن، ئەما لەشكەرلەردىن كۆپرەك ئېلىۋالغايلا.

ــ بەك كۆپ لەشكەر ئېلىشىنىڭمۇ ھاجىتى يوق، ــ دېدى مۇھەممەد مۇمىن سۇلتان، ــ ماڭا پەقەت مىڭ لەشكەر بولسىلا كۇپايە، ئۇنىڭدىن ئىزاپە بولسا، ئوزۇق ـ تۇلۇك ئىشلىرىدىمۇ بەزى قىيىنچىلىقلار كۆرۈلىدۇ.

ــ ئەگەر سىلى ئويلىمىغان، كۇتۇلمىگەن بىرەر ئىش بولۇپ قالسا چۇ؟!... ــ سورىدى بىر ئەمىر ئالدىراپ، ــ جەڭ دېگەندە لەشكەرلەرنىڭ كۆپ بولۇشى ياخشى ئىشكى، ھەرگىز يامان ئىش ئەمەس.

ــ بۇنىڭدىن خاتىرجەم بولسىلا، ئەمىر جانابلىرى، خوتەننىڭ نائىپ ئەمىرى شاھ بەگ جانابلىرى لەشكىرىي جەھەتتە ھەمدەمدە بولسا، قىلچە چاتاق چىقمايدۇ، شۇڭا خان ئالىيلىرى بۇنىڭدىن ئارتۇقچە ۋايىم يەپ كەتمىگەيلا!...

ــ مەيلى، سىلىنىڭ پىكىرلىرى شۇنداق بولسا، دېگەنلىرىچە بولسۇن ئەمىسە، ئەتە بامداتتىن كېيىنلا يولغا چىققايلا.

ــ باش ئۇستىگە... ــ مۇھەممەد مۇمىن سۇلتان ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، تەۋازۇ بىلەن سەل ئېگىلدى، ــ ئىجازەت بولسا، مەن قايتىپ تەييارلىق قىلسامىمكىن؟

ــ ئىجازەت، قايتسىلا بولىدۇ.

مۇھەممەد مۇمىن سۇلتان يولغا راۋان بولغاندىن كېيىن، ئابدۇللاخان ئۇنىڭ كەينىدىن قارىسى يوقىغىچە قاراپ تۇردى، ئاندىن ئەمىرلەرنىڭ ھېلىھەم قول باغلاپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ دېدى:

ــ ھەرقايسىلىرىغىمۇ ئىجازەت، ئولتۇرۇشسىلا.

مۇھەممەد مۇمىن سۇلتان تۆت ئايغا يېقىن ۋاقىتتىن كېيىن قايتىپ كەلدى، ئۇنىڭ دېيىشىچە، ئۇ ياركەنتتىن ئايرىلغاندىن كېيىن، ئۇدۇل خوتەنگە بېرىپ، خوتەننىڭ نائىپ ئەمىرى شاھ بەگنىڭ ھەمراھلىقىدا كېرىيەگە قاراپ ئاتلىنىپتۇ. ئۇ يەردە كېرىيە ھاكىمبېگى مۇھەممەد لىتىپ بەگ بىلەن

غان گەپ بار. ئۇلار خۇددىنى بىلمەي، ئاسمانغا پىچاق ئاتسا، بىز قاراپ تۇرساق بولمايدۇ...

ئەمرلەرنىڭ قارا قۇشقاچ بالىلىرىدەك بىردىنلا بىرىنىڭ كەينىدىن بىرىنىڭ سۆز ئېلىشى بىلەن ئابدۇللاخان بىرنېمىنى ھېس قىلغاندەك، ئۇلارنىڭ ئوزايىغا سىنچىلاپ قارىدى. بۇنى كۆرۈپ، ھەممەيلەن بىردىنلا «قاياۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيغاندەك» جىمىپ قېلىشتى.

ــ ئەلۋەتتە ياۋ ئۇستىدىن لەشكەر تارتىش كېرەك، ــ دېدى خان ئۆزىگە سۆزلەۋاتقاندەك پەس ئاۋازدا سۆزلەپ، ــ ئەمما بۇ قېتىملىق لەشكەر تارتىشنى ئۆزۈم ئۇستۇمگە ئالمىسام بولمايدۇ.

ــ زىنھار ئۇنداق قىلمىغايلا، ئالىيلىرى، ــ دېدى پىشانىسىدە كۆزگە روشەن تاشلىنىپ تۇرىدىغان تارتۇقى بار ئەمىر ئالدىراپ، ــ سىلى دېگەن سەلتەنەتلىك سەئىدىيە خانىدانلىقىنىڭ پاسىبانى، كېرىيەدەك كىچىككىنە يۇرتتا پەيدا بولغان مالىمانچىلىققا ئۆزلىرىنىڭ لەشكەر تارتىشلىرى جائىز ئەمەستۇر، قېنى پەرمان بەرگەيلا. بۇ ئىشقا بىز ئەمرلەر باش بولغايمىز.

ــ بەرھەق، يۇنۇس ئەمىر توغرا گەپ قىلدى. ئالىيلىرى غەزەپ قىلمىغايلا، ئۇل مەلئۇنلارغا بىز قارشى لەشكەر تارتقايمىز.

ــ توغرا گەپ، شۇنداق قىلىلى.

ــ بۇ ئىشقا خان ئالىيلىرىنى ئاۋارە قىلىش جايىز ئەمەستۇر...

ــ ئاڑى، توغرا گەپ...

ئابدۇللاخان نەمىشقىدۇر ئارىسالدى بولۇپ قالدى ــ دە، بىر ئىشنى ئويلاۋاتقاندەك، ئورنىدىن تۇرۇپ شاھ سۇپا ئۇستىدە بىر ــ ئىككىنى چۆرگىلەۋتكەندىن كېيىن بىردىنلا توختاپ، ئەمرلەر ئارىسىدىن بىركىمنى ئىز-دەۋاتقاندەك ھەممەيلەنگە چاقماق تېزلىكىدە بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن، يەنە ئىككىلەنگەندەك تۇرۇپ قالدى.

ــ بۇ ئىشتىن ئارتۇقچە ئەندىشە قىلىپ، تولا ۋايىم يېمىگەيلا، ئالىيلىرى، ــ دېدى ئەمرلەر ئىچىدىكى دوغلاقىقىنە كەلگەن، بەستىدىن كۈچ ــ قۇۋۋىتى ئۇرغۇپ تۇرغاندەك كۆرۈنىدىغان مۇھەممەد مۇمىن سۇلتان يۇقىرى ئاۋاز بىلەن بىردىنلا باشقىلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلىپ، ــ سىلى سەلتەنەتىمىزنىڭ تۇۋرۇكى، پاسىپانى، تەختكە، ئەل ــ رەئىيەت ئىشلىرىغا ئۆزلىرى بەر قارار بولۇپ بەرمىسىلە بولمايدۇ. كېرىيە تەرەپكە لەشكەر تارتىشنى بىز ئەمرلەرگە تاپشۇرغايلا، مەيلى قايسى سانغۇننى بۇيرۇسىلا يارلىقلىرىغا پەرماندەر بەرمايمىز...

ــ دۇرۇس، ھەق گەپ بولدى.

ــ شۇنداق قىلماي بولمايدۇ زادى...

ــ ئۆزلىرى بىر كىشىنىڭ ئىسمىنى ئاتىسىلا، مەيلى قايسىبىر ئەمىر، لەشكەر تارتساق، سەلتەنەتىمىزنىڭ ئۇ ئەغيارلىرىنىڭ كۆزىگە زىخ بولۇپ

نى كۆرۈپ، بىرەر يۈزگە يېقىن لەشكەر ئۇنىڭغا ئەگەشتى.

ــ قىرىڭلار، ــ بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىردى ئىبراھىم سۇلتان ئۇلارنىڭ قاچقانلىقىنى كۆرۈپ.

لەشكەرلەر ئىبراھىم سۇلتاننىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلاپ، ياۋنىڭ كەينىدىن قوغلاشقا باشلىدى. ئىبراھىم سۇلتانمۇ شامالدەك تېز چاپىدىغان، ئادەمگە ئۇ- چۇۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرىدىغان ئارغىماقنى كۈچ بىلەن تېقىمدىدى. ئۇلار شۇ يۇرۇشىدە ياۋنى يورۇڭقاش دەرياسىغىچىلىك قىستاپ كەلدى. ئۇلاردىن قىرىق ــ ئەللىك ئاتلىق دەريادىن ئامان ــ ئېسەن ئۆتۈپ، قارشى قىرغاقتا چېقىقاندىن باشقا، قالغانلىرىنىڭ ئۆلگىنى ئۆلۈپ، ئۆلمىگەنلىرىنى نەرە تارتىپ ئېقىۋاتقان يورۇڭقاش دەرياسىنىڭ سۈيى يالماپ كەتتى. ئەمما ئىبراھىم سۇلتان نۇسرەت قۇچۇپ قايتىپ كېلىپ، لەشكەرلىرىنىڭ سانىنى ئېدىتىلاۋاتقاندا، بىردىنلا قايغۇغا چۆكتى. چۈنكى ئۇنىڭ ۋەزىرى مۇھەممەد مەنسۇر بەگ بىلەن لەشكىرىي ئىشلار سانغۇنى مىرزا شەھباز جۇراسلار ئۇرۇشتا قازا قىلغانىدى. بۇ ئىشلار يۈز بەرگەندە، ئابدۇللاخان ئۇۋ ئۇۋلاش ئۈچۈن يېڭسار تەرەپكە راۋان بولغاچقا، خوتەندىكى بۇ جەڭدىن تولىمۇ كېچىكىپ خەۋەر تاپقان بولسىمۇ، ئىبراھىم سۇلتاننىڭ جەڭدە كۆرسەتكەن باتۇرلۇقىغا ئاپىرىن ــ تەھسىنلەر ئوقۇغان ئىدى.

ئابدۇللاخان ئېغىر ئۇھسىنىپ قويغاندىن كېيىن، كۆزلىرىنى لەپىدە ئېچىپ، ئۆزىگە قاراپ ئولتۇرغان بىكاۋۇل بەگنى مەي قۇيۇشقا شەرەتلىدى. بىكاۋۇل بەگ ئېغىزىغا يىغىلغان سېرىقسۇنى غورتتىدە يۈتۈۋەتكەندىن كېيىن، جامغا بۇلدۇقلىتىپ مەي قويدى، خان دەل شۇنى كۈتۈپ تۇرغاندەك، جامنى قولىغا ئالدى ــ دە، لېۋىگە تەگكۈزۈپلا ھەممىنى سوغۇق سۇ ئىچكەندەك غور- تۇلدىتىپ ئىچىۋەتكەندىن كېيىن، جامنى داستىخانغا قويۇپ، گەۋدىسىنى يەنە ياستۇققا تىرىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭغا كۈچلۈك ئەپيۇن ئارىلاشتۇرۇلغان مەي خېلىلا تەسىر قىلغان بولۇپ، قەلبىدىكى تەشۋىش، ئۇمىدسىزلىك، غەم ــ غۇسسىلار ئاستا ــ ئاستا يوقىلىشقا باشلىغانىدى. شۇنداق بولسىمۇ، يەنىلا كۆزى ئوردا قوۋۇقى تەرەپتە بولۇپ، كېرىيەدىن بىرەر خەۋەر كېلىپ قالمىدى- غاندەك تۇيغۇدا ئىدى.

ــ ھىندىقۇش مىرزا جانابلىرى كەلدى... ــ تۇيۇقسىز ھۆدەيچى بەگ- نىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. ئابدۇللاخان ئورنىدىن سەل قىمىرلاپ، تاپسىدا قول باغلاپ تۇرغان ھىندىقۇش مىرزىنى كۆردى ــ دە، ئورنىدىن تۇرمايلا، قولى بىلەن يان تەرىپىنى كۆرسەتتى.

ــ قېنى، جانابلىرى، بۇ يەرگە مەرھەمەت...

ــ بولدى. بەھۇزۇر ئولتۇرسىلا، ــ ھىندىقۇش مىرزا تەۋازۇ بىلەن ئېگىلدى.

ــ بولدى چىقىۋەرسىلە...

كۆرۈشكەندىن كېيىن بارلىق لەشكەرلەرنى جەم قىلىپ ئويۇتوغراق، سوغراق. نىيەلەردىن ئۆتۈپ، چەرچەنگە بارغان بولسىمۇ، قالماقلارنىڭ ئۆزى تۇرماق سا- يىسىمۇ كۆرۈنمەپتۇ. ئەمما مۇھەممەد لۇتپ بەگ «قالماقلار كەرىيەگە پەيدا بولغىلى خېلى ئوزۇن بولدى. ئۇلار يېزا - قىشلاقلاردىكى بىگۇناھ رەئىيەتنى قىرىپ، ئۆيلەرگە ئوت قويۇپ، بۇلاڭ - تالاڭ بىلەن مەشغۇل بولغاندا، مەنمۇ نەچچە مەرتەم لەشكەر چىقىرىپ، ئۇلار بىلەن ئېلىشتىم. قارىسام ئۇلارنىڭ لەشكىرىي كۈچى بىزدىن خېلىلا كۆچلۈك بولغاچقا، خېلى كۆپ چىقىم تارتىپ كەتتىم. پۇتۇن يۇرتتىكى قولىغا قورال ئالالايدىغان ئەركەكلەرنى سەپەرۋەر قە- لىپ، ياغى بىلەن ھايات - ماماتلىق جەڭگە چۈشۈشنى ئويلىغان بولساممۇ، ئا- لىمادىس، ئىشلارنىڭ مەن ئويلىغاندەك بولماي قېلىشىدىن ئەنسىرەپ ئوردىغا خەۋەر قىلغانىدىم، سىلەر كېلىۋىدىكىلەر مانا ھازىر ئۇلارنىڭ يا ئاسمانغا چە- قىپ كەتكەنلىكىنى، يا يەرگە كىرىپ كەتكەنلىكىنى بىلەلمىدىم» دەپ ھەسرەت چېكىپتۇ. دەرھەقىقەت، مۇھەممەد مۇمىن سۇلتانمۇ يولدا كۆيۈپ كەتكەن ئۆي- لەرنى، ئىگىسىز كۆمۈلمەي قالغان جەسەتلەرنى، ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدىن يۇرتنى تاشلاپ كېتىۋاتقان ئادەملەرنى كۆرۈپتۇ، ياۋۇنىڭ مالمانچىلىق پەيدا قىلغىنى راست ئىكەن.

بۇ ئىشلار ئەنە شۇنداق تېزلا ئاخىرلاشتى. بۇنىڭدىن ئابدۇللاخان تولىمۇ تەئەججۇپلەندى. ئۇلار شۇنچە ئوزۇن يوللارنى بېسىپ كەلسۇنۇ، ئەمما ياۋ خان- لىق لەشكەرلەرنىڭ شەپسىنى ئاڭلاپلا ئۆزلۇكسىدىن غايىب بولسۇن؟ يەنە تېخى چوڭ قوشۇن بىلەن بىرەر مەرتەم ئېلىشمايلا... خان بۇ ئىشنى كۆپ ئويلانغان بولسىمۇ، بۇنىڭ تېگىگە يېتەلمىدى. ئەمما بۇ ئىشنىڭ بىرەر يىلغا قالمايلا سىرى يېشىلدى. قالماقلار خانلىق قوشۇننىڭ قايتقانلىقىدىن خەۋەر تاپتىمۇ ياكى ۋاقتى - سائىتى كەلدى، دەپ قارىدىمۇ، بۇ قېتىم خوتەنگە ھۇجۇم قىلغا- نىدى، خوتەننىڭ نايىب ئەمىرى شاھ بەگنىڭ ئورنىغا تەينىلەنگەنلىكىگە ئانچە ئوزۇن بولمىغان ئابدۇللاخاننىڭ ئىنىسى ئىبراھىم سۇلتان قول ئاستىدىكى مۇھەممەد مەنسۇر بەگ، مىرزا شەھباس جۇراسلار بىلەن سېپىلدىن سىرتقا چىقتى - دە، ياۋ لەشكەرلىرىگە بىر ئۇن يېتىم يىراقلىققا كېلىپ سەپ تۈ- زۈپ، جەڭگە تەييار بولا - بولمايلا، ياۋ سەرتان كۈنلەردىكى قىيانلىق تاشقىنـ- دەك يوپۇرۇلۇپ كەلدى. ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى بىردەمدىلا قۇمدەك ئا- رىلىشىپ كەتتى. بۇنى كۆرۈپ ئىبراھىم سۇلتان چاپچىپ تۇرغان تۇلپارىنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتتى - دە، كۆچلۈك كۈن نۇرىدا بىسى لاۋلداپ، كۆزنى چا- قىدىغان شەمشىرىنى ئويناتقىنىچە ئالدىغا ئۇچرىغانلىكى ياۋنى قىرىشقا باشـ- لىدى. ئۇرۇش ئالاھازەل ئىككى قېتىم چاي قاينىغۇچىلىك ۋاقىت داۋاملاشتى. ئەتراپنى قىلىچ - نەيزىلەرنىڭ بىر - بىرىگە ئۇرۇلغان چاغدىكى جاراڭ - جۇرۇڭلىرى، يارىلانغانلارنىڭ ئاھ - زارى، ئۆلگەنلەرنىڭ جەسەتلىرى بىر ئال- دى. شۇ ئەسنادا ياۋنىڭ سانغۇنى ئېتىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇراپ ماڭدى، بۇ-

توسۇپ، زېمىنىمىزنىڭ پۈتۈنلۈكىگە كاپالەتلىك قىلىپ كەلگەن، تېخى يەنە ئۇ زېمىنى ئارقا سەپ بازىسى قىلىپ، تىبەت تەرەپلەرگە جازا يۈرۈشى ئېلىپ بارغان، شۇڭا كېرىيەدەك مۇھىم ئورۇنغا سەل قاراش خانلىقىمىزنىڭ مۇداپىئە سىگە سەل قاراش بىلەن باراۋەردۇر.

ــ دانا پىكىر، پېقىر ئالىيلىرىنىڭ قاراشلىرىغا تامامەن قوشۇلىمەن. شۇڭىمۇ خېلى بۇرۇنلا يۈرۈكقاشتىن چاقىلىققىچە بولغان زېمىنىنى خانلىقىمىز ھاكىمىيەتگىلىك تۈزۈمى بىلەن باشقۇرۇپ كېلىۋاتقىنى ئەمەسمۇ؟ ئىلگىرى مىرزا شاھىت بەگ، مىرزا مۇھەممەد لىتىپلار ھاكىمىيەتگ بولغان ئۇ زېمىنىدا ھازىر خۇدابەردى بەگدەك ئىشەنچلىك ئادەملىرىمىز ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈۋاتقىنىدۇ. شۇنداقتىمۇ ئۇ يەرنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى ئۆزگىچە. سىلىنىڭ تازا خاتىرجەم بولالمايۋاتقانلىقلىرىنى تامامەن چۈشىنىمەن.

خان ئۇنىڭ سۆزىنى تەستىقلىغاندەك بېشىنى لىڭشىتىپ قويغاندىن كېيىن بىردىنلا جىمىپ قالدى. بۇنى كۆرۈپ، ھىندىقۇش مىرزا يەنە ئېغىز ئاچتى:

ــ مۇشۇ كۈنلەردە خوتەنده ئىبراھىم سۇلتان بولغان بولسىدى، سىلىنىڭ باشلىرىنى ئاغرىتمۇاتقان بۇ ئىشلار تامامەن ئۆز يولىدا بىر تەرەپ بولۇپ كەتكەن بولاتتى. ئەپسۇس...

ھىندىقۇش مىرزىنىڭ سۆزى تۈگىمەستىنلا، ئابدۇللاخان ئۇنىڭغا مىختەك تىكىلدى. بۇنى كۆرگەن ھىندىقۇش مىرزا ئۆزىنىڭ ئويلىمايلا گەپ قىلىپ سالغانلىقىدىن ئەندىكىپ، تېزلا يەرگە قارىۋالدى. خان بۇ سادىق ئەمىرگە سەلگىنە قاراپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، قولىنى داستىخاندىكى جامغا سوزدى يۇ، يەنە تېزلا تارتتى ــ دە، ئەپسۇسلانغاندەك بېشىنى چايقاپ قويدى. ئەمما ئاشۇ بىر ئېغىز گەپ خانىنىڭ كۆڭۈل ئارامىنى بىردىنلا بۇزۇپ، خىيال دەريا سىغا سۆرەپ كىردى.

ئابدۇللاخان خانلىق تەختىده ئولتۇرغاندىن كېيىن، خانلىقىنىڭ ئىلگىرىكى ئەنئەنىلىرى بويىچە ئۆزىنىڭ ئۇرۇق ــ تۇغقانلىرىنى قەشقەر، ئاقسۇ، خوتەنلەرنىڭ نائىب ئەمىر، ناھىيەلەرنىڭ ھاكىمىيەتگلىكىگە تەينەلەپ، ئۇلارنىڭ يۇرتدارچىلىق ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇشى ئۈچۈن شارائىت يارىتىپ بەرگەندىن باشقا يەنە نۇرغۇن زېمىنلەرنى ئۆزىنىڭ يېقىنلىرى، ئۇرۇدا ئەمىرلىرى ۋە قانداشلىق مۇناسىۋىتى بولغان كىشىلەرگە ۋەخپە قىلىپ بەردى. لېكىن كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئايىغاقچىلار ۋە ئۆزىنىڭ ئىشەنچلىك كىشىلىرى ئارقىلىق ئېرىشكەن مەخپىي خەۋەرلەرگە قاراپ، پات ــ يېقىندا بىرەر توپىلاڭ بولۇپ، ئۆزىنىڭ خانلىق تەختىدىن ئايرىلىپ قالغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ تەشۋىشلىنىشكە باشلىدى ــ دە، بىردىنلا ئىچىگە قورقۇنچ چۈشتى. «بۇرۇنقى خانلارمۇ ئۆز يېقىنلىرى، ئۇرۇق ــ ئەۋلادلىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈپ تەختىتىن ئايرىلغان. سەللا بىخۇدلۇق قىلسام، مەنمۇ ئاشۇ قىسمەتلەرگە دۇچار بولىمەن

ھىندىقۇش مىرزا ئەمدى يەنە تاقارىشۇھرىشىنىڭ ئورۇنسىز ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، خانىنىڭ يېنىغا كەلدى ـ دە يۇكۇنۇپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، گەپنى قەيەردىن باشلاشنى بىلەلمەي قالدى.

ـــ شاھنىشىندىن قايتىشلىرىمۇ؟ ـــ سورىدى خان خۇمارلاشقان كۆزلىرىنى بۇ ئىشەنچلىك، سادىق ئەمىرىگە تىكىپ.

ـــ شۇنداق، ئالىيلىرى، شاھنىشىندىن ئۇدۇل كەلدىم، باشقىلار قايتىپ كەتتى.

ـــ ھە... ـــ خان نېمىشقىدۇر گېپىنىڭ داۋامىنى ئۇزۇپ قويدى ـ دە، ئېغىر خۇرسىندى.

ـــ يەنە شۇ كېرىيە تەرەپنىڭ ئىشى بىلەن كۆڭۈللىرى بىسەرەمجانمۇ، ئالىيلىرى؟ ـــ سورىدى ھىندىقۇش مىرزا خانىنىڭ شاراب تەسىرىدىن قىزىل-لىق يۈگۈرگەن چىرايىغا تىكىلىپ.

ـــ شۇنداق، مىرزا باباقبەگ كەتكىلى نېكەم، يا ئاق، يا كۆك ھېچبىر ئۇچۇر يوق، ئۇ يەرنىڭ ئىشلىرىنى ئويلىماي، خىيال قىلماي دېسەممۇ نېمىش-قىلىكىن كۆڭلۈم ئاشۇ يەردە.

ـــ بۇنىڭدىن تەئەججۇپلەنمىسىلە، ئادالەتپاناھ شاھىم، يول ئۇزۇن، مۇ-شەققەت كۆپ. بەلكىم جانابىي مىرزا باباقبەگ ئۇل دىيارغا ئەمدىلەتىن يېتىپ بارغاندۇ. پېقىرنىڭ ئويىچە بۇ ئىشقا ئارتۇقچە ۋاھىم يېيىش جايىز ئەمەستۇر، ئۇ جانابىي سانغۇن بۇ ئىشقا باش بولغانىكەن، كۆڭۈللىرىنى توق، ئۆزلىرىنى خاتىرجەم تۇتسىلا.

ـــ ئۇغۇ شۇ، مىرزا باباقبەگنىڭ لەشكىرىيي ئىشلاردا پەمى بار. ئۇزۇن-دىن بۇيان نۇرغۇن لەشكىرىي يۇرۇشلەردە پەم ـ پاراسىتى، ئاجايىپ لەشكىرىي تالانتى بىلەن دىققەت نەزىرىمدىن تامامەن ئۆتكەن. ئەمما ياۋمۇ بۇ قېتىم قە-لىچىنى بىلەپ كەلگەن، شۇڭا...

ـــ دېگەنلىرى بەرھەق، ئەمما بىز ئۇل دىيارنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى تازا بىلىپ كەتمەيمىز. ئۇنىڭ ئۇستىگە خۇدابەردى بەگمۇ بۇرۇن ئۆزلىرىنىڭ خىزمەتلىرىدە ئۇزۇن يىل بولغان. مىجەزى چۈس بولغىنى بىلەن خانلىققا بولغان ساداقىتىنىڭ چوڭقۇرلۇقىدا شەك ـ شۇبھە يوق.

ـــ دۇرۇس، بۇ تەرىپىگە گەپ كەتمەيدۇ. شۇنداقتىمۇ نېمىشقىكىن، كۆڭ-لۈم تازا خاتىرجەم ئەمەس. كېچىسى ئۇخلىسامۇ چۈشۈمدە شۇ ئىشلار زاھىر بولۇپ ئارام بەرمەيۋاتىدۇ... ـــ خان سەلگىنە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، ـــ ئۇنىڭ ئۇستىگە كېرىيە باشقا يۇرتلارغا ئوخشاشمايدۇ. ئۇ دىيار سەلتەنەتىمىزنىڭ شەرق دەرۋازىسى. خانلىقىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيان ئىلگىرىكى خاقانلارمۇ ئۇ زېمىننى مۇداپىئە قورغىنى قىلىپ، چەرچەن، چاقە-لىق، كۆكنۇر تەرەپلەردە پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان غەيرىي مۇسۇلمانلار، چالىش، يۇلتۇز قاتارلىق جايلاردا پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇۋاتقان قالماقلارنى

غا مەلۇم بولغاي! مىرزا باباقبەگ جانابلىرى ئەۋەتكەن چاپارمەن كەلدى.

ــ تېز باشلاپ كىرسىلە، ــ خان بىردىنلا ئورنىدىن قوزغىلىپ، ھۆددە-چى بەگكە يۈزلەندى، ــ چاپارمەن ئۇدۇل مۇشۇ يەرگىلا كەلسۇن...

ھىندىقۇش مىرزا خانىنىڭ بۇ ئىشىغا قاراپ كۈلۈمسىرىدى. ئەمەلىيەتتە ئۇمۇ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى نۇرغۇن جەڭگاھلاردا ياۋغا قارشى بىرلىكتە ئاتلىنىپ، مىجەز ـ خۇلقىنى ئاياقتىكى ئاشتەك بىلىپ كەتكەن مىرزا باباقبەگ-نىڭ يولغا چىققاندىن بېرى بىرەر ئۇچۇر بەرمەي كېلىۋاتقانلىقىغا قاراپ، خىلمۇخىل ئويلارغا گىرىپتار بولغانىدى. مانا ئەمدى ھۆددىچى بەگنىڭ مەلۇما-تىنى ئاڭلاپ، ئۇمۇ بىردىنلا خۇشال بولدى. شۇ ئەسنادا ئاددىيلا كىيىنگەن، ياز ئوتتۇرا بولغانلىقىغا قارىماي، سەرگەز چاپىنىنىڭ ئۈستىدىن پوتا باغلاپ، بې-شىدىكى تاشلانمىغان تەلپىكىنى چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان بىرى ھۆددىچى بەگنىڭ يېنىغا كەلدى ـ دە، ئادەت بويىچە خانىغا تەزىم بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن، تەلپىكىنى بېشىدىن ئېلىپ، ئۇنىڭ قېتىغا تۇجۇپىلەپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان، تۇمارچىلاپ قاتلانغان بىر پارچە مەكتۇپنى ئالدى ـ دە، بېشىدىن ئېلىپ كۆ-تۈردى.

ــ مىرزا باباقبەگ جانابلىرىنىڭ خان ئالىيلىرىغا يوللىغان مەكتۇپى...

ئابدۇللاخانىنىڭ كۆز ئىشارىتى بىلەن ھۆددىچى بەگ ئۇنىڭ قولىدىن مەك-تۇپنى ئالدى ـ دە، داستىخانىنىڭ چۆرىسىدىن ئايلىنىپ، خانىنىڭ يېنىغا كې-لىپ، تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ سۇندى. ئابدۇللاخان مەكتۇپنى ئالدىراپ ئېلىپ، خەتكە تېز ـ تېز كۆز يۈگۈرتتى ـ دە، ھەيران بولغاندەك كۆزلىرىنى يوغان ئاچتى. بۇنى كۆرۈپ، ھىندىنقۇش مىرزىنىڭمۇ ئىختىيارسىز قوشۇمسى تۇ-رۇلدى.

ــ كۆرۈپ باقسىلا، ــ خان مەكتۇپنى ھىندىقۇش مىرزىغا تەڭلىدى. ھىندىقۇش مىرزا خانىنىڭ قولىدىكى خوتەن قەغىزىگە قومۇش قەلەم بىلەن يې-زىلغان مەكتۇپنى ئېھتىرام بىلەن ئېلىپ، ناھايىتى تېزلىكتە ئوقۇپ چىققان-دىن كېيىن، ھەيران بولغاندەك، ئۆزىگە سوئال نەزەرى بىلەن قاراپ ئولتۇرغان خانىغا قارىدى.

ــ بولدى، كۆتۈرۈڭەتسىلە، ھىندىقۇش جانابلىرى، مەنمۇ ئۆللالەم ئا-شۇنداقمىكىن، دەپ ئويلىغانىدىم، مەيلى خەيرىيەت، «مۇسۇلمانچىلىقمۇ ئاستا ـ ئاستا...»دەپتىكەن. بۇ ئىشلارمۇ مۇشۇنداق بولىدىغان ئوخشايدۇ، ــ ئاب-دۇللاخان ھىندىقۇش مىرزىنىڭ مەكتۇپتىكى ئىشلار ئۈستىدە مۇلاھىزە يۈر-گۈزۈشىنى توسۇماقچى بولغاندەك ئالدىدىكى جامنى قولىغا ئالدى، ــ بۇ جا-ھانىنىڭ ئىشلىرى مۇشۇنداق ئوخشايدۇ. ھەممىنى ياراتقۇچى ئىگەم بىلىپ تۇرغۇچىدۇر.

ئابدۇللاخان سۆزلەۋېتىپ ھىندىقۇش مىرزىغا مەنىلىك قاراپ قويدى ـ دە، جامنى لېۋىگە ئاپاردى. ئۇنىڭ نېمە مەقسەتتە بۇ گەپلەرنى دەۋاتقانلىقىنى

مايمەن دەپ ھۆددە قىلالمايمەن. شۇڭا ئېھتىيات قىلىش كېرەك. ئېھتىيات قىلغاندىلا ئاندىن ئۆز ئىچىمىزدىكى دۈشمەنلەردىن ساقلانغىلى، ئۇلارنىڭ خاكى ئاشكارا خاكى يوشۇرۇن سۈيىقەستلىرىدىن ساقلانغىلى بولىدۇ». ئۇ شۇ خىيالغا كەلگەندىن باشلاپ، ھەممە ئىشقا شۈبھە بىلەن قارايدىغان بولۇپ قالدى. شۇڭا خوتەن، ئاقسۇلارنىڭ نائىب ئەمرلىرى ۋە خانلىقتا كۆرۈنۈپ قالغان كىشىلەرنى بىر ئامالالار بىلەن ئوردا خىزمەتلىرىدىن چەتلەشتۈردى. قالماقلارنىڭ خوتەنگە قىلغان باسقىنىنى قىلچە ئىككىلەنمەي توسۇپ، جەڭدە زۇر خىزمەتلەرنى كۆرسىتىپ، خانلىق ئۇچۇن تۆھپە قوشقان ئىنسى ئىبرا-ھىم سۇلتاننىمۇ شۇ سەۋەبتىن نائىب خانلىق ئەمىلىدىن ئېلىپ تاشلىغانىدى. شۇنداقتىمۇ خان بۇنىڭلىق بىلەن بولدى قىلمىدى. ئۇ ئوردىنىڭ ئاساسلىق ھوقۇقلىرىنى يات كىشىلەرنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى ـ يۇ، ئەمما كېيىنچە يەنە ئۇلاردىن خاتىرجەم بولالماي، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىغا تايىنىشقا باشلىدى. شۇ قاتاردا خوتەننىڭ نائىب ئەمرلىكىنى نەۋرىسى ـــ قەشقەرنىڭ نائىب ئەمرى يولۋاسخاننىڭ ئوغلى ئەبەيدۇللا سۇلتانغا تۇتقۇزغانىدى.

ئارىنى ئېغىر سۇكۇناتلىق قاپلىدى. ئابدۇللاخان ھىندىقۇش مىرزىغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويىدى. ھىندىقۇش مىرزا ھېلىھەم بايا تىنىقىدەك بەشىنى تۆۋەن سالغان ھالدا ئولتۇراتتى. بۇنى كۆرۈپ، خانىنىڭ خىيالىدىن بىر ئىش كەچكەندەك بولدى ـ دە، يەر تېگىدىن بىردە ئابدۇللاخانغا، بىردە خانلىق سەلتەنىتىنىڭ ئابرۇيلۇق سانغۇنى بولغان ھىندىقۇش مىرزىغا قاراپ، ئۆزىگە ئەزەلدىن خانغا يېقىن ئولتۇرۇپ، ھەمسۆھبەت بولۇشنىڭ نېسىپ بولمىغانلىقىدىن ئۆكۈنۈپ، ھەسرەت چېكىۋاتقان بىكاۋۇل بەگكە قاراپ بېشىنى لىڭشىتىتى. بۇنىڭ بىلەن بىكاۋۇل بەگنىڭ قانات ياساپ ئۇچۇشقا تەييار بولغان خىيالىدىنىڭ قانىتى بوغقۇشلاندى ـ دە، ناھايىتى تېزلىكتە جامغا مەي قۇيىدى.

ـــ يەنە بىرنى قۇيۇڭ، ھىندىقۇش ئەمىر بىلەن كۆتۈرۈڭ!...

بۇ گەپنى ئاڭلاپ، بىكاۋۇل بەگنىڭ چىرايى سەل بوزاردى. ئۇ ئەتىگەن خانىنىڭ ئۇزايغا قاراپلا، قاشتېشى جامدىن ئىككىنى تەييار قىلغانىدى. مانا ئەمدى ئۆز نېسىۋىسىگە باشقا بىراۋنىڭ شېرىك بولىدىغانلىقىنى كۆرۈپ، غۇرۇرىدە ئاچچىقى كەلدى ـ يۇ، ئەمما چاندۇرماستىنلا يەنە بىر جامغىمۇ مەي قۇيىدى.

ـــ ئالسلا، ئەمىر، مۇشۇ كۈندە كۆڭۈلگە شادلىق بېغىشلايدىغىنى، ئادەمنى غەم ـ غۇسسە، بولمىغۇر خىياللاردىن نېرى قىلىدىغىنى مۇشۇ مەي ئىكەن. ئىككىمىز بىردىن كۆتۈرۈڭ!...

ھىندىقۇش مىرزا خانىنىڭ قىزارغان كۆزلىرىگە قاراپ، ئۆزىرە سورىماقچى بولغاندەك ئېغىزىنى ئۆمەللىدى ـ يۇ. ئەمما نېمىشقىكىن بوغۇزىغا كېلىپ قالغان گەپنى يۇتۇۋەتتى. شۇ چاغدا ھۆددەيچى بەگنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

ـــ سەلتەنەتىمىزنىڭ ئۇلۇغ خاقانى، ئادالەتپاناھ ئابدۇللا خان ئالىيلىرى-

نۇرغۇن ئۇرۇشلاردا بىرگە بولغانمەن. مىجەزى ماڭا بەش قولدەك ئېنىق. ئادەتتە يەكمۇيەك ئېلىشىشتىن باشقا يەنە پەم - پاراسەت بىلەن ياۋنى ئاسانلا قىلتاقا دەسسىتىپ، خاكى چوڭ، خاكى كىچىك ئۇرۇشلارنىڭ ھەممىسىدە ئۆز ئىستېداتىنى نامايان قىلىپ كەلگەن.

— بۇ تەرىپى ماڭىمۇ ئايان. ئەمما بۇ قېتىمقى ئۇرۇش باشقا ئۇرۇشلارغا ئوخشاشمايدۇ. كېرىيەدە مالمانچىلىق پەيدا بولسىلا باشقا جايلاردىمۇ تەۋرىنىش بولۇشى مۇمكىن. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ جاي خانلىقىمىزنىڭ شەرقىي دەرۋازىسى. كېرىيەنىڭ ۋەزىيىتى پۈتۈن خانلىقىمىزغا زور تەسىر كۆرسىتىدۇ جانابىي ئەمىر...

— كۆڭۈللىرىنى چۈشۈنىمەن، ئادالەتپاناھىم. ئۇل دىيار راستتىنلا ئىستراتېگىيەلىك ئورۇن. ئالدىنقى خانلارمۇ بۇنى ئاللىقاچان بىلىپ يەتكەن. بىزگىلا ئەمەس، ئەل - رەئىيەتكىمۇ سىر ئەمەسكى، مەرھۇم سەئىدخان، ئاباتدۇرىشىت خانلارمۇ خوتەن زېمىنىدا باقىيغا رىھلەت قىلغان. شۇڭا ئۆزلىرى دېگەندەك بۇ ئىشنى چوقۇم زىخمۇ كۆيمەيدىغان، كاۋاپمۇ كۆيمەيدىغان ھالدا بىر تەرەپ قىلىش تولىمۇ زۆرۈردۇر.

ئابدۇللاخان، يېشى قىرىق بەش - قىرىق ئالتىلەردىن ئاشقان بولسىمۇ، ئەمما كىشىگە ياش، نەۋقىران يىگىتلەردەك تۇيغۇ بېرىدىغان، بىر جۈپ قوي كۆزلىرىدىن پەم - پاراسەتلىكى چىقىپ تۇرىدىغان بۇ ئەمىرنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭمۇ ئۆز مۇددىئاسىغا يېقىن سۆزلەۋاتقانلىقىنى سېزىپ، كۆڭلى ئاز - تولا ئەمىن تاپقاندەك بولدى - يۇ، ئەمدى ئۆز نىيىتىنى ئاشكارىلىسا بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلدى.

— سىلىچە كېرىيە تەرەپلەرگە ئۆزۈم ئاتلانسام قانداق بولار؟ — سورىدى خان سىنچى كۆزلىرىنى ھىندىقۇش مىرزىغا تىكىپ.

ھىندىقۇش مىرزا بۇ گەپتىن سەل ھەيران بولدى. ئۇ خانىنىڭ كېرىيە تەرەپنىڭ ئىشلىرىدىن تازا دېگەندەك خاتىرجەم بولالماي يۈرگەنلىكىنى سېزىپ تۇرۇۋاتسىمۇ، ئەمما بۇنداق خىيالغا كېلىپ قالار، دېگەننى ئەسلا ئويلاپ باقمىغاچقا، دەماللىققا نېمە دەپ جاۋاب بېرىشنى بىلەلمەي قالدى.

— بۇ ھەقتە كۆپ ئويلاندىم. ئاخىرى «شۇنداق قىلاي» دېگەن يەرگە كەلدىم، جانابلىرى، — دېدى خان بىردىنلا ئورنىدىن تۇرۇپ، رەڭدار خوتەن گىلىمى سېلىنغان خانا ئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا ماڭغاچ، — ئەمدى، «ياقسام پىشارمۇ، كۆمسەممۇ» دەپ ئىككىلىنىشنىڭ ئورنى قالمىدى. راست گەپنى دېسەم خېلىدىن بېرى قانداق قىلىشنى بىلەلمەي ئازسالدى بولۇپ قالغانىدىم. ئەمما ئەتىگەنكى مەكتۇپنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، يەنە ئىككىلىنىشنىڭ ئورنى قالمىغانلىقىنى ھېس قىلدىم...

— ئەگەر ئوردىدا ئۆزلىرى بولمىسىلا، بىرەر ئەھۋال يۈز بېرىپ قالماس؟

ئاللىقاچان چۈشىنىپ ئۇلگۈرگەن ھىندىقۇش مىرزىمۇ ئەمدى سۆزسىز ئالدى. ئۇنىڭ شارابنى ئىچمىسە بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ «چۈشەندىم» دېگەندەك بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. ئەمما بايانتىن بېرى كېرىيەدىن كەلگەن مەكتۇپتا نېمىلەرنىڭ يېزىلغانلىقىنى بىلىشكە تولىمۇ تەقەززا بولۇپ ئولتۇرغان بېكا. ۋۇل بەگ بۇ سىرلىق گەپ، ئىما ـ ئىشارەتلەردىن ھېچنېمىنى چۈشىنەلمەي ھەيرانلىق ئىچىدە خىيالغا پاتتى.

5

خانىنىڭ خاس خانىسىدىكى شاھانە شامدانلار ئۆيئىچىنى سۈس يورۇتۇپ تۇراتتى. خان ئالدىدىكى شىرەدىكى سوۋۇپ تۇنغا كېلىپ قالغان چايدىن ئىككى ـ ئۈچ ئوتلام ئىچىپ، رەڭدار گۈللەر چېكىلگەن پىيالە چوڭلۇقتىكى ئەتىۋارلىق قاچىنى ئەسلىي ئورنىغا قويۇپ قويغاندىن كېيىن، بايانتىن بېرى ئۆزىگە، «ھەرنېمە گەپ بولسا ئوچۇق دېسىلە، ئەنھەزرىتىم، قۇلىقىم سىلىدە» دېگەندەك تىكىلىپ ئولتۇرغان ھىندىقۇش مىرزىغا قارىدى. ئۇنىڭسىزمۇ بۇ ـ گۈنكىدەك تىنچىق ئىسسىقتا خاس خانىغا كىرىپ بولغۇچە، مۇلازىملارغا ئىـ شىكىنىلا ئەمەس، خاس خانىنىڭ دېرىزە، تۆشۈلۈكلىرىنىمۇ چىڭ ئەتتۇرۇۋەتـ كەنلىكىنى، ھەتتا خاس خانا ئەتراپىغا ھېچ كىشىنىڭ كەلمەسلىكىنى، باشـ قىلارنىڭ ئۆزىنى ئاۋارە قىلماسلىقىنى تاپىلىغانلىقىنى كۆرۈپ ئۆزىنى خانىنىڭ چاقىرىشىدا مۇھىم ئىش بارلىقىنى ھېس قىلىپ يەتكەن ھىندىقۇش مىرزا، خانىنىڭ مۇددىئاسىنى بىلمەكچى بولغاندەك تىكىلىپ ئولتۇراتتى.

ـــ ئەتىگەنكى مەكتۇپتىن ئۆزلىرىمۇ خەۋەر تاپتىلا، ـــ دېدى ئابدۇللاخان خېلى ئۇزۇن جىمجىتلىقتىن كېيىن، ئۆيدىكى چۈتۈن ئۈچىسىمۇ ئاڭلاغۇدەك ئېغىر بۇرۇقتۇرما ھالەتكە چىدىيالمىغاندەك پەس ئاۋازدا ئېغىز ئېچىپ، ـــ مىرزا باباقبەگ ئەمىر كېرىيەگە يېتىپ بېرىپ، ئۇلار بىلەن بىرنەچچە مەرتەم ئۇرۇشقان بولسىمۇ، ئەمما ياۋ تولىمۇ ھىيلىگەر بولغاچقا، ئۇلار گاھ پەيدا بولۇپ، گاھ غايىب بولۇپ خانلىق قوشۇننى خېلى تالاپەتكە ئۇچرىتىپتۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئاتلىق، قوراللىرى خىل بولغاچقا، ھەربكىتى تولىمۇ چاققانىكەن. شۇ سەۋەبتىن جەڭ ۋەزىيىتىدە بىرەر پايدىلىق پۇرسەت يوق ئىكەن. ئەگەر لەشكەرلەرنى كۆپەيتىپ، ئۇلارغا قاقشاتقۇچ زەربە بەرمىگەندە، ئۇرۇش ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ كېتىدىكەن.

ـــ ئەنھەزرىتىم، خاتىرجەم بولغايلا، مىرزا باباقبەگ لەشكىرىي ئىلىمگە پىشقان ئادەم. ئۇ باش بولغان ئۇرۇشتىن ھەرگىز چاتاق چىقمايدۇ. بۇنداق دېيىشمىنىڭ ئۇل مۇددىئاسى شۇكى، كەمىنە پېقىرلىرى ئۇ سەركەردە بىلەن

ئۇكىلار ئارىسىدا ئاز بولمىغان جېدەل، نىزا، ئاداۋەتلەر يۈز بېرمەمدۇ؟... لېكىن ئەقلىم ھەيران. بالام يولۋاسخان نېمىشقا شۇنداق قىلىدۇ دەيمەن؟ مەن تېخى ھايات تۇرسام، ئۇنىڭ ھېلىتىن تەختكە كۆز تىككىنى قاملاشماي قالدى... سىلىدىن يوشۇرمايمەن، ئەمىر جانابلىرى، يولۋاسخان مېنىڭ پۇشتۇم، يۇرەك پارەم، مەن ئونى تېخى سەككىز ياشقا كىرگەندىلا يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا پىشىۋن، ئەل ـ رەئىيەتنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ، كۆزى ئېچىلىۋن، دېگەن مەقسەتتە قەشقەرنىڭ نائىب خانلىقىغا تەيىنلىگەنىدىمغۇ... شۇ چاغدا، نۇرغۇن ئەمىرلىرىملا ئەمەس، خانىشمۇ ئېغىزىدىن ئانا سۆتى كەتمىگەن بىر بالىنىڭ نايىب خان بولۇشىغا قوشۇلماي، نەچچە يىلغىچە بېشىمنىڭ ئىچىنى مۇ ـ تېشىنىمۇ قاتۇرغانىدى. بىراق كۇنلەر ئۆتكەنسېرى ئۇلارنىڭ ئېغىزىمۇ بېسىقىپ قالدى. مانا ھازىر ئارىدىن نەچچە ئون يىل ئۆتۈپتۇ. شۇنىڭدىن بۇيان ئۇ بىر يۇرتنىڭ ئاستى بولۇپ، نۇرغۇن ئىسىق ـ سوغۇقلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ، يېشىغا ياش، ئەقلىگە ئەقىل قوشۇلدى. شۇنداق تۇرۇقلۇق بۇ تەختنىڭ باشقا بىرسىگە ئەمەس، دەل ئۆزىگە تېگىل ئىكەنلىكىنى چۈشەنسە بولماىدۇ؟!... ـــ ئابدۇللاخان سۆزلىگەنسېرى قىزىشتى، ـــ ئۇنىڭ ئۇستىگە خوتەنداك مۇھىم يەرگە ئۇنىڭ ئوغلى، مېنىڭ نەۋرەم ئەبەيدۇللا سۇلتانىنى نايىب خانلىققا تەيىنلىدىمغۇ؟ ئۇنىڭغا ئەمدى مۇشۇمۇ يەتمىگەندەك، خانلىق تەخت سەۋداسىغا چۈشۈپ، ماڭا پۇت ئاتسا، بۇنىڭغا ئەمدى نېمە دېگۈلۈك؟...

ـــ سەۋر قىلسىلا، ئادالەتپاناھىم، جاھاندا ئىنسان ئۈچۈن سەۋر قىلىشتىن ئۆزگە ئۇلۇغ ئىش يوق. بەلكىم شاھزادىنىڭ ئەتراپىدىكىلەر ئۇنىڭغا ئەقىل كۆرسەتكەن، ئۇنى دەيدىگە سالغان بولۇشى مۇمكىن. ئۆزلىرى دېگەندەك، شاھزادە يولۋاسخان ئالىيلىرىمۇ ھازىر كىچىك بالا ئەمەس، بۇنداق چوڭ ئىشقا كەلگەندە، چوقۇم ئەقلىنى ئىشقا سالار...

ـــ بۇنىڭغا ھېچ ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ، ئەمىر جانابلىرى. مانا «تەنھا سۇمۇرغ »دىن كەتكەن مەخپىي مەلۇماتنامىنى ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆردىلە، ئۇنىڭ ئۇستىگە سىلىمۇ مۇشۇ مەلۇماتنامىدىكى ئەھۋالغا ئوخشاش ئۇچۇرغا ئېرىشكەن ئوخشايلا. بۇ ئىش ئاياقتىكى ئاشتەكلا ئېنىق تۇرسا، ئەمدى قىلچە شۇبھىلىنىدىغان يېرى قالمىدى.

ـــ بەلكىم شۇنداقتۇر. يېقىندىن بۇيان قەشقەر تەرەپتە خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ تەرغىباتچىلىرى كۆپەيىپ قالغانمىش، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ زاتمۇ كۇندە دېگۈدەك شاھزادە يولۋاسخان ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۇپ تۇرۇۋاتقانمىش. پەمىچە، بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى شۇ كىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىكمىكىن دەيمەن.

ـــ مەنمۇ ئۇيان ئويلاپ ـ بۇيان ئويلاپ، شۇ خىيالغا كەلگەن. مانا ئىكىلىمىزنىڭ ئويى بىر يەردىن چىقتى. مېنىڭ خوجا ئابدۇللا ئىشانغا قول بېرىپ، مۇرىت بولغىنىم پېقىرنىڭ شەخسىي ئىشى. ئەمما ھاكىمىيەت ئىشلىرى

ئابدۇللاخان بۇ گەپنى ئاڭلاپ، دەرھال قەدەملىرىنى توختىتىپ بايامقى ئورنىغا كېلىپ، ھىندىقۇش مىرزا بىلەن روبىرو ئولتۇردى - دە، «قېنى سۆز - لىرىنى داۋاملاشتۇرۇڭ» دېگەندەك تىكىلدى.

— يېقىنقى ئىككى - ئۈچ يىلدىن بۇيان يات قوۋملەرنىڭ پاراكەندىچى - لىكى خېلىلا پەسكويغا چۈشۈپ قالغاچقا، ئەلنىڭ ھال - ئۇقۇنى ھەرنېمە بولسا ئاز - تولا ياخشىلىپ قالدى. ئەمما ئۆزىمىزنىڭ ئىچىدىكىلەر... — ھىندىقۇش مىرزا نېمىشقىدۇر گېپىنى توختىتىۋالدى.

— سۆزلەڭ، جانابلىرى، قۇلىقىم سىلىدە. ھەر نېمە ئىش بولسا دەڭ، بۇ يەردە ئىككىمىزدىن باشقا ئادەم يوق، — دېدى ئابدۇللاخان ئۇ - نىڭ ئويلىغانلىرىنى بىلىشكە ئالدىراپ.

— بۇ ئىشلار ئالىيلىرىغا سىر ئەمەس، شۇنداقتىمۇ ئەمىرلىرى بولغانە - كەنمەن ئاڭلىغانلىرىمنى ئۆزلىرىگە يەتكۈزمەسەم تۈزكورلۇق قىلغان بولە - مەن، — ھىندىقۇش مىرزا خاس خانا ئىچىدە ئىككىيلەندىن باشقا ئادەم يوقلۇ - قىغا قارىماي، ناھايىتى پەس ئاۋازدا سۆزلىدى، — يېقىندىن بۇيانقى ئىشلارغا، قەشقەر تەرەپلەردىن كېلىۋاتقان خەۋەرلەرگە قارىسام، شاھزادىنىڭ كۆزى يار - كەنت تەرەپكە تىكىلگەندەك قىلىدۇ. چىن يۈرىكىمدىكى گەپنى دېسەم، ئۇ ئۆز - لىرىنىڭ پۈشتى، ئەقلى - ھوشى جايىدا بولسىلا، ئاتىسىنىڭ تەختىگە كۆز تىكمەس، دەپ ئويلايمەن. ئەمما يېنىدىكىلەر ئۇنىڭ بېشىنى ئېلىشتۇرۇپ، خانلىق ۋەسۋەسىسىگە سېلىپ قويسا، خۇددىنى بىلەلمەي، قىلىچىنى قىنىدىن چىقىرىپ سالامدىكىن دەپ قورقىمەن.

— بۇ خەتنى كۆرۈپ باقسىلا، — خان ھىندىقۇش مىرزىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، خاس خانىنىڭ تۆر تەرىپىدىكى رەڭدار نەقىش چىقىرىپ ياسالغان ئو - يۇقتىكى كىچىك ساندۇقتىن ئالقانچىلىك چوڭلۇقتىكى بىر پارچە خەتنى ئېلىپ سۈندى. ھىندىقۇش مىرزا خەتكە تېزلىكتە كۆز يۈگۈرتكەندىن كېيىن ئەجەبلەنگەندەك ئىتتىكلا بېشىنى كۆتۈرۈپ، ھەيرانلىقىنى يوشۇرالمىغاندەك ئابدۇللاخانغا تىكىلدى.

— ئەنھەزرىتىمىمۇ بۇ ئىشلاردىن ئاللىقاچان خەۋەر تېپىپ بولۇپلا - دە. ئابدۇللاخان «ھەئە» دېگەندەك بېشىنى لىڭشىتتى.

— مەن تاپشۇرۇۋالغان ئۇچۇر بىلەن ئوپمۇ ئوخشاش ئىكەن، — ھىندە - قۇش مىرزا ئۆزىگە سۆزلەۋاتقاندەك پىچىرلىدى، — قارىغاندا شاھزادە يولۋاس - خانىنىڭ يېنىدىكىلەر ئۇنى تەخت ۋەسۋەسىسىگە سېلىپ، كۆڭلىنى ئارام تاپ - قۇزمىغان ئوخشايدۇ.

— بۇ ئىشلاردىن ئانچە ئەجەبلەنمىسىلە، جانابلىرى، ئەلمىساقتىن بۇيان شاھلىق تەختىگە ئىنتىلمەيدىغان كىم بار دەيلا، باشقىسىنى قويۇپ تۇرغاندە - مۇ، بوۋام سەئىدخان زامانىسىدىن تارتىپ، ھازىرغا كەلگۈچە خانلىق تەختى غالىبلارنىڭ بولۇپ كەلگەن. شۇڭا تەخت تالىشىپ، ئاتا بىلەن بالا، ئاكا بىلەن

ھىندىقۇش مىرزا بۇ گەپنى ئاڭلاپ، يېنىك خورسىنىپ قويغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى.

ــ دانا پىكىر بولدى. بۇ ئىشتا شۇنداق قىلمايمۇ باشقا ئامال يوقكەن ئالىيلىرى...

6

بۇگۈن ئوردىنىڭ ئالدى بۆلەكچىلا قىزىپ كەتكەنىدى. ئوردىدىكى چوڭ ـ كىچىك ئەمىرلەرنىڭ ھەممىسى رەتلىك تىزىلىپ، خاننى كېرىيە سەپىرىگە ئۇزىتىش ئالدىدا تۇرۇۋاتاتتى. سەپەر تەييارلىقىنى باشقىلاردىن پىنھان تۇتۇپ قىلغان سۇلتان ئابدۇللا خان ئاخشام ھىندىقۇش مىرزا بىلەن كېلىشۇالغىنى بويىچە بۇگۈن سەھەردىلا شاھنىشىندا ئوردا ئەمىرلىرىگە سەپەرگە ئاتلىنىدىغانلىقىنى جاكارلىدى ـ دە، ئەمىرلەرنىڭ سۈنىدىغان قانداق مەلۇماتنامىلىرى بارلىقىنىمۇ سوربماستىن شاھنىشىندىن ئايرىلدى. بۇنى ئاڭلاپ ئەمىرلەر تۇرلۇك خىياللاردا بولغان بولسىمۇ، ئەمما ھېچكىم بىر نەرسە دېيەلمىدى. مانا ئەمدى ئۇلار خاننى ئۇزىتىش ئالدىدا تۇرۇۋاتاتتى.

ئابدۇللاخان ئەمىرلەر بىلەن خوشلىشىپ، ئەمدىلا شاھانە مەيگە چىقاي دەپ تۇرۇشىغا، يىراقتىن جەرە ـ ساما ئاۋازى ئاڭلىنىپ، بارا ـ بارا كۈچەيدى. خان شۇ تەرەپكە قاراپ، خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ بىر توپ سوپى ئىشانلىرىنىڭ ھىمايىسىدە ئۆزى تەرەپكە كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ توختىدى. شۇنىڭغا چىلىك ئاۋازى تارتىملىق ياش ھاپىزنىڭ ئوقۇغان ھۆكمىتىگە كېلىشتۇرۇپ دەسسەپ، «ھۇم ـ ئاللاھۇ ھۇم»، «ھۇم ئاللا، ھەق دوست» دېگىنىچە دوست تارتىشىپ كېلىۋاتقان سوپىلارمۇ خانغا يېقىنلىشىپ بىردىنلا توختاشتى. مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان تېزلىكتە ئىككى قولىنى سوزغىنىچە ئابدۇللاخانىنىڭ ئالدىغا باردى ـ دە، خانىنىڭ قولىنى چىڭ سىقىپ تۇرۇپ سۆز لەشكە باشلىدى:

ــ ئى، خانلىقىمىزنىڭ قۇياشى، ئەلنىڭ باشپاناھى، بەخت يۇلتۇزى بولمىش شاھىم، ئۆزلىرىنىڭ سەلتەنىتىمىزگە قارا سايە تاشلاپ تۇرغان ئەقلى چولتا، قەلبى قارا مۇتتەھىملەرنى جازالاش ئۈچۈن ئاتلىنىدىغانلىقلىرىدىن تېخى ھازىرلا خەۋەر تاپتىم ـ دە، بۇيانغا ماڭدىم. ئەگەر ئىجازەت بەرگەن بولسىلا، مەنمۇ ئۆزلىرىگە ھەمدەم بولۇپ، ئاشۇ رىياكارلارغا قارشى ئاتلىناي دەيمەن...

ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ تۇۋرۇكى، ئۆزى قول بەرگەن پىر ـ ئۇستازى مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ، ساقاللىرىنى

ىردا مەيلى ئىشقىيە سۈلۈكى بولسۇن، مەيلى ئىسھاقىيە سۈلۈكى بولسۇن ھېچقايسىسىغا يان باسماي، ئۇلارنى ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا ئارىلاشتۇرماي كەلدىمغۇ؟ تېخى ھىدايىتۇللا ئىشان ئۇچۇن يېتەرلىك يەر، باغ، سۇ ۋەخپە قىلىپ بەردىم.

ــ بەلكىم ئۇ زاتنىڭ بىز بىلمەيدىغان باشقا ئويلىرىمۇ باردۇر، ئالىيلىرى. ئىنسان دېگەن خام سۈت ئەمگەن، ناشۇكۇر بەندە. شۇڭا باي بولغانلارنىڭ تېخىمۇ كاتتا زەردار بولغۇسى، بىرەر مەرتىۋىگە ئېرىشكەنلەرنىڭ ئابرۇي قازانغانسېرى ھەممىلا ئادەم سىزغان سىزىقمىدىن چىقمىسىكەن، دەپ خىيال قىلىشى ئادەتتىكى ئىش. شۇڭا بۇ ئىشتا چوقۇم ئېھتىيات قىلىشىمىز زۆرۈر. ھەرگىز ئالدىراقسانلىق قىلىپ، رەقىبلىرىمىزنىڭ ھىيلە ـ مىكىر تۇزىمىگە سۇ باشلاپ، ئاداۋەت چاكلىرىنى يوغىنىتىۋەتمەيلى...

ئابدۇللاخان بېشىنى لىڭشىتىپ قويغاندىن كېيىن، بىردىنلا ھىندىقۇش مىرزىنى چاقىرىشتىكى مەقسىتىنى قايتىدىن ئېسىگە ئالدى ـ دە سورىدى.

ــ سىلىچە مەن كېرىيە تەرەپلەرگە ئۆزۈم بىر بېرىپ كەلسەم بولارمۇ، جانابلىرى؟...

ــ بۇ جەھەتتە ئۆزلىرىنىڭ كونكرېت خىياللىرى قانداقكىن، ئەنھەزرىتىم؟ ــ ھىندىقۇش مىرزا خانىنىڭ كۆڭلىدىكىنى تېخىمۇ ئېنىق بىلىپ بېقىش مەقسىتىدە سورىدى.

ــ ئۆزلىرىگە كۆپ سۆزلىمىسەممۇ چۈشىنىدىلا، كېرىيەنىڭ مۇھىم جايلىقى ئوردىدىكى كىشىلەرگە ئانچە سىر ئەمەس. مىرزا باباق بەگ ئۇ يەرگە ئاتلانغاندىن كېيىن كۆڭلۈم خېلى ئارامغا چۈشكەن بولسىمۇ، بىراق ئەندىشە قىلىدىغان يەرلىرىمۇ بار.

ــ چۈشەندىم، ــ ھىندىقۇش مىرزا خانىنىڭ بايانىنى بىرى گەپنى ئەگىتىپ دېيىشتىكى مۇددىئاسىنى ئەمدىلەتىن ھېس قىلىپ يەتتى. ــ بۇ سەپەرگە چوقۇم چىقىمەن دېسىلە ئالدىلىرىنى توسۇش غەرىزىم يوق، ئالىيلىرى. ئەمما بايام ئۆزلىرى ۋايىم يېگەن ئىشلار...

ــ مەنمۇ مۇشۇ ئىشلارنى كۆزدە تۇتۇپ سىلىگە مەسلىھەت سېلىۋاتىمەن، مېنىڭچە شاھزادە يولۋاسخانىنىمۇ كېرىيەگە بېرىشقا يارلىق چۈشۈرسەم بىر چالمىدا ئىككى پاختەكنى سوققىلى بولىدىكەن.

ــ ئاري، تولىمۇ دانا مەسلىھەت بوپتۇ. ئەمما شاھزادە لەشكەر ئالمىغاي، ئالىيلىرى، ئۆزىنى قوغداشقا قىرىق ـ ئەللىكتەك چېرىك ئېلىۋېلىپ، يانىلىرىدا تۇرۇپ بەرسىلا بولىدۇ.

خان ئۆزىنىڭ ئويلىغانلىرىنى ھىندىقۇش مىرزىنىڭ ئېغىزىدىن ئاڭلاپ، خۇشال بولدى ـ دە، مەمنۇن بولغاندەك بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

ــ مەن ئەتىلا يولغا چىقاي، شاھزادىگە بۇگۈنلا يارلىق ماڭدۇرايلى، ئۇ كەينىمدىن بارسۇن.

ئاۋامنىڭ بەختى ـ سائادىتى ئۈچۈن ھىجرەت يولىغا مېڭىش ئالدىدا تۇرۇۋاتىمەن. ئەنھەزرىتىم. مۇشۇنداق ياخشى كۈن، ياخشى سائەتتە سەپەرگە ئاتلانغايلا، قېنى مەپىگە چىقسىلا... ـــ ئىشان خاننى مەپىگە چىقىشقا تەكلىپ قىلدى. ئابدۇللاخانمۇ تارتىشمايلا مەپىگە چىقتى ـ دە، ئۆزىگە يېقىنلا يەردە تۇرغان پەرمانچى بەگكە قاراپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. بۇنى كۆرگەن پەرمانچى بەگ يۇقىرى ئاۋازدا توۋلىدى.

ـــ خاندىن يارلىق، سەپەر باشلانغاي!...

جاكار بىلەن تەڭ بىر دەملا ناغرا ـ سۇناي ئاۋازى ياڭرىدى ـ دە، ئاۋۇال تۇغ ـ ئەلەمنىڭ كۆتۈرگەن ئون بەش ـ يىگىرمە لەشكەر، ئۇنىڭ كەينىدىن تولۇق قوراللانغان ئاتلىق لەشكەرلەر، ئاندىن خاننىڭ مەپىسى يولغا چىقتى. ئارقىسىدىن پىيادىلىك لەشكەرلەر ئاتلاندى. خاننى ئۆزىتىش ئۈچۈن چىققان ئوردا ئەمىرلىرىمۇ، خوجا ئابدۇللا ئىشانمۇ يەنە بىرمەرتەم دۇئاغا قول كۆتۈردى.

كېرىيەگە ئاتلانغان كارۋان پېشىندىن كېيىن بىپايان سايلىقىغا كىرىپ كەلدى. ئەتراپ تونۇردەك ئىسسىپ كەتكەندى. تۇغچى لەشكەرلەرمۇ، ئاتلىق سەرۋازمۇ، ياياق قوغدىغۇچىلارمۇ ئىسسىق تەسىرىدىن خېلىلا بوشىشىپ كەتكەن بولۇپ، ئېرىنچەكلىك بىلەن ماڭماقتا ئىدى. مەيدانىڭ سىرتىنى كۆرۈش ئۈچۈن ياسالغان كۆزنەكنىڭ يېپەك پەردىسىنى قايرىۋېتىپ، ئەتراپقا قاراپ ئولتۇرغان ئابدۇللاخان چوڭقۇر خىيالغا پاتقاندى. ئۇ ھەرقانچە ئويلىماي دېسىمۇ، ھامان ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا قەشقەردىن كەلگەن خەت كېلىۋاتاتتى. ھىندىقۇش مىرزا دېگەندەك، يولۋاسخاننى ۋەسۋەسىگە سالغان، كۈشكۈرتۈۋاتقان، ئاستىرتىن ھەممە ئىشنى پىلانلاپ، ئۆزىنىڭ مەقسەت ـ مۇددىئاسىنى جاراستانغا چىقىرىش ئۈچۈن، ھىيلە ـ مىكىر تۈگمىنىگە ئۈگۈت قويۇۋاتقان ئادەم خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان بولۇپ، قەشقەرنىڭ نائىب خانى شاھزادە يولۋاسخان ئۇنىڭ شاھمات تاختىسىدىكى كوزىر ئورۇقىقا ئايلىنىپ قالغانىدى. ئەسلىي ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن مەختۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشانىنىڭ ئۇلۇغ بوۋىسى بىر ئىدى. ئەمما كېيىنكى ۋاقىتلاردا بىر تۇغقانلار ئارىسىدىكى نىزا ـ ئاداۋەت ۋە سۇلۇك پىرلىقىنى تالىشىش كۈرىشى سەۋەبلىك خوجامۇھەممەد يۈسۈپ ۋەكىللىكىدىكى ئىشقىيە سۇلۇكى ئابدۇللاخوجا ئىشانىنىڭ دادىسى خوجا شادى باشچىلىقىدىكى ئىسھاقىيە سۇلۇكلىرىگە بۆلۈنۈپ، «ئاق تاغلىق»، «قارا تاغلىق» بولۇشۇپ يۈرۈشەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئابدۇللاخان سۇلۇكى ئىسھاقىيەگە قول بېرىپ، مۇرىت بولغان ھەم خوجا شادىنى دۆلەت ئۈستازى، دەپ جاكارلىغان بولغاچقا، تۇرغان ـ پۇتكىنى ھىيلە ـ نەيرەڭ بىلەن توشۇپ كەتكەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا بۇ ئىش تولىمۇ ئېغىر كەلگەنىدى. شۇڭا ئۇ يارا ئېغىزىنى شاھزادە يولۋاسخان ئارقىلىق، ئېغىز ئالدۇرۇپ. ئاتا ـ بالا ئوتتۇرىسىدىكى نىزا ـ خۇسۇمەتتىن پايدىلىنىپ، سۇلۇكى ئىشقىيەنى كۈچەيتىش

تىترىتىپ تۇرۇپ دېگەن سۆزلىرى ئابدۇللاخاننى تەسىرلەندۈرگەن بولسىمۇ، ئەمىرلەر ئالدىدا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا تىرىشىپ، تېزلا جاۋاب بەردى.

ــ ئۆزلىرىنى بۇ مۇشەققەتلىك سەپەردە رىيازەت چەكتۈرمەي، پەدەرى بۇرزۇك. پېقىرنىڭ پېشانىسىگە پۈتۈلگەن تەقدىر ـ قىسمەت مۇشۇ ئوخشايدۇ. شۇڭا كېرىيە تەرەپلەرگە مەنلا باراي، بولدى.

ــ بۇ نېمە دېگەنلىرى، ئى ئادالەتپاناھ شاھىم، ئۆزلىرىنىڭ قوللىرىغا سانجىلغان تىكەن، مېنىڭ كۆزۈمگە قادالغان ئوقتۇر، ئۆزلىرىنىڭ خىيالىدىن كەچكەن ئىش ئاللاتائالا پېقىرغا يۈكلىگەن مۇقەددەس ۋەزىپىدۇر. بۇنداق دېسىلە كەمسىنلىرىنى كۆزگە ئىلمىغان بولىلا، خانلىقىمىزنىڭ تۈۋرۈكى، سۇلۇكىمىزنىڭ باشپاناھى، ئەلنىڭ نۇرلۇق يۇلتۇزى بولمىش ئابدۇللاخان ئالىيلىرى...

ــ يوقسۇ، زىنھار ئۇنداق ئويلىمىغايلا، ھەزرىتىم. بۇ جاھانغا تۆرەلگەن ھەربىر ئىنسان تەقدىر ـ قىسمەتتە پېشانىسىگە پۈتۈلگىنىنى كۆرمەي ئىلاجى يوقتۇر. شۇڭا ھەرگىز باشقا خىياللاردا بولمىغايلا.

ــ كىچىدىن تاڭ ئاتارغا يېقىن بىر چۈش كۆردۈم. چۈشۈمدە مەرھۇم دادام خوجا شادى پەدەرى بۇزرۇك «خاقانى ئالىي ئابدۇللاخان جانابلىرى بۇگۈن تولىمۇ ساۋابلىق، خەيرلىك ئىش ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلىنىدۇ. سەن ئۇنىڭ پىر ـ ئۇستازى بولمىش سالاھىيىتىڭ بىلەن سۇلتانىمىزغا ئاقىيول تىلەپ، دۇئا قىل...» دېدىلەر. پېقىر چۈشۈمدىن ئويغىنىپ، ئىككى رەكەت نامازئۇقۇپ، ئۆزلىرىگە ئاقىيول، ھىجرەتلەرگە نۇسرەت تىلىدىملەر، ــ مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ئۆزىنىڭ بىللە بېرىشقا خانىنى قايىل قىلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، بىردىنلا لەسسىدە بولۇپ قالغان بولسىمۇ ئەمما چاندۇرمىدى، ــ نامزىمنى تاماملاپ بولۇپ ئاسمان سەتھىسىگە نەزەر سالسام، ئاللىرىنىڭ شەرق تەرەپتىكى يۇلتۇزى تولىمۇ روشەن كۆرۈندى. قارىغاندا ئەنھەزرىتىمنىڭ ھىجرەت سەپەرلىرىنىڭ يوللىرى تۇز، دۆلەتلىرى يەنىمۇ زىيادە بولغۇدەك.

ــ پىرىمنىڭ تولىمۇ ئەدگۇ تىلەكلىرىگە ماشائاللا، دېگەنلىرى كەلگەي...

ــ ھىجرەت داۋامىدا تەنلىرىنى ئاسرىغايلا ئالىيلىرى، ئۆزلىرىنىڭ ساقلىقى ئەل ـ رەئىيەتنىڭ ھۇزۇر ـ ھالاۋىتى، سۇلۇكىمىزنىڭ بەختى.

ــ ئېيتقانلىرى كەلسۇن، پىرىم...

ــ ئامىن... ــ خوجا ئابدۇللا ئىشان بىردىنلا دۇئاغا قول كۆتۈردى. شۇنىڭ بىلەن ئوردا ئالدىدىكى كەڭرى سەينادا ئۇنىڭغا ئەگىشىپ تەڭلا ۋارقىرغان سادا بىردىنلا گۈرۈلدىدى. بۇنى كۆرۈپ ئابدۇللاخانمۇ دۇئاغا قول كۆتۈردى ـ دە، كۆڭلى نېمىشقىدۇر يېرىم بولغاندەك، ئىشانغا مۇڭلىنىپ قارىدى.

ــ پېقىرنىڭ سەپەردە رىيازەت چەكمەسلىكى ئۈچۈن ئالدىمنى توسۇپ،

7

كۈن غەربكە قىيسايغاندا، ئابدۇللا خاننى قارشى ئېلىشقا چىقىقانلارنىڭ قارىسى كۆرۈندى.

ــ ئەنە ئەبەيدۇللا سۇلتان، مىرزا باباق بەگ ئەمىر، خۇدا بەردى ھاكىم-بەگلەر ئالدىلىرىغا ئىستىقبالغا چىقىپتۇ، ــ دېدى خوتەندىن يولغا چىققاندىن بېرى ئابدۇللا خانغا ھەمراھ بولۇپ يول باشلاپ كېتىۋاتقان ئەبەيدۇللا سۇلتاننىڭ ئۇستازى بىردىنلا روھلىنىپ، ــ ئالدىمىزدىكى ئۆتەڭ سۇلتان ئابدۇرىشىت خان ئۆزبېكنىڭ ئالتىنچى ئوغلى ئەبۇ سەئىد مىرزىغا ۋەخپە قىلىپ بەرگەن زېمىن ــ لايسۇ ئۆتىگى...

ئابدۇللاخان ئالدى تەرەپكە قارىدى. دېگەندەك كۆز يېتىم يەردە ئىستىقبالغا چىققانلار رەت تەرتىپى بويىچە تۇرۇشاتتى. خان ئۇلارغا يېقىنلىشىپ ئاتتىن چۈشتى. بۇنى كۆرۈپ ئۇنى كۈتۈۋېلىشقا چىققانلار تەرەپتىن كۈچلۈك غوۋغا كۆتۈرۈلدى:

ــ ئامان... ئامان... ئامان... ئەنھەزرىتىم خاقانۇ خاقان، سۇلتان ئابدۇللا خان ئالىلىرىنىڭ تېنى ئامان، دۆلىتى زىيادە بولغاي...

خان ئەمىرلەر ۋە لەشكەرلەرنىڭ ھۇگا - سۈرەنلىرىنى ئاڭلاپ، خۇش تەبەسسۇم بىلەن ئۇلارغا ئېھتىرام بىلدۈرگەچ، سالماق قەدەملەر بىلەن دادىسىغا قويۇپ قويغاندەك ئوخشايدىغان، تېخى ئەمدىلا ئون تۆت ياشىنىڭ قارىسىنى ئالغانلىقىغا قارىماي، ئادەمگە قاۋۇل، قىرانغا يەتكەن ياش يىگىتلەردەك كۆرۈنىدىغان نەۋرىسى ئەبەيدۇللا سۇلتاننى كۆرۈپ، ئۇنىڭ بالىلىق چېغىدىكى شوخ، ئوماق، ئادەمنىڭ مەستلىكىنى كەلتۈرىدىغان گەپ - سۆز، ھەرىكەتلىرى بىردىنلا يادىغا يەتتى - دە، ئامراقلىقى كەلگەندەك ئۇنى باغرىغا باسماقچى بولدى - يۇ، ئەمما ئۇنىڭ ھازىرنىڭ ئۆزىدە نەۋرىسى ئەمەس، بىر يۇرتنىڭ تۇڭرۇكى ــ نائىب خان ئىكەنلىكىنى دەررۇ ئېسىگە ئېلىپ، ۋولقاندەك پارتلاپ چىققان ھېسسىياتىنى ئاران تەسلىكتە بېسىۋالدى. بېشىغا ماس كەلمىگەن ھالدا ئەقىل - ئىدراكقا ئىگە ئەبەيدۇللا سۇلتان بوۋىسىنىڭ خىيالىلىرىنى بىلمۇئالغاندەك مەنىلىك نەزەردە تىكىلدى - دە، بىردىنلا ئوردا يوسۇنى بويىچە سالام قىلدى.

ــ سەئىدىيە خانلىقىنىڭ پاسىبانى، ئادالەتپاناھ شاھ ئابدۇللا خان ئالىلىرى ئامان بولغاي...

ئابدۇللا خان نەۋرىسىگە مەستلىكى كەلگەندەك، بېشىنى مۇلايىملىق بىلەن لىڭشىتىپ قويغاندىن كېيىن، مىرزا باباق بەگ، خۇدابەردى ھاكىمبەگلەر

ئارقىلىق، ئاتىسى مۇھەممەد يۈسۈپ خوجا باشلاپ بەرگەن سۈلۈك يولىنى راۋاج تاپقۇزۇش، كېيىنكى كۈنلەردە سەئىدىيە ھاكىمىيىتى ئارقىلىق ئۆز سۈلۈكىنى پۈتكۈل خانلىققا كېڭەيتىش، ھەتتا ئوردىدا كاتتا مەنسەپ - ئەمەل- لەرگە ئىگە بولۇش مەقسىتىدە نادان، مەمەدان، كىچىكىدىن ئاتا تەربىيەسىدىن ئايرىلىپ، ئەيش - ئىشرەت، كەيپ - ساپا پاتقىقىغا پېتىپ قالغان شاھزادە يولۋاسخان ئارقىلىق شەرىن چۈشىنى جاراستانغا چىقىرىش نىيىتىدە ئىدى. شۇڭا ئاق يەردىمۇ تۆگىمەن چۆرگىلىتىشكە كۆنۈپ قالغان ھىدايىتۇللا ئىشان يولۋاسخانىنىڭ كەم ئەقىللىقىدىن پايدىلىنىپ، ئۇنى دادىسى بەرقارار بولۇۋاتقان تەختكە قىزىقتۇرۇش ئارقىلىق ۋەسۋەسە دەريياسىغا قولۋاقسىز باشلاپ قويغا- نىدى. شۇڭا ئاللىقاچان ۋەلىئەھدى، دەپ جاكارلانغان شاھزادىگە كۈنلەر مەن- سىز تۈيۈلۈپ، مەيلى قاچانلا بولسۇن، ئۆزىگە نېسىپ بولىدىغان ئاشۇ سېھىر- لىك ئورونغا كۆز قىزارتىش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتكەنىدى. ئەمما پاختىنى چوغ ئىچىدە ساقلىغىلى بولمىغىنىدەك، بۇ ئىشلار نائىب خان شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ يېنىدىكى كىشىلەر تەرىپىدىن سۈلتان ئابدۇللاخانغا ۋاقتى - ۋاقتىدا مەلۇم قىلىنىپ تۇرىلىۋاتقاچقا، خىلۋەت خانىلاردىكى پىچىرلىشىشلار، قۇلاق يېقىپ سۆزلىشىشلەرمۇ ئاللىقاچان ئاشكارا مەخپىيەتلىككە ئايلىنىپ، خانلىقنىڭ يارىكەنتتىكى ئوردىدىكى جىمى ئەمىرلەر بىلىدىغان، ئەمما ئېغىز- دىن چىقىرىشقا پېتىنالمايدىغان ئىشقا ئايلىنىپ قالغانىدى.

ئابدۇللاخان گىياھ ئۇنمەيدىغان تاقىر سايغا قاراپ، ئۇھسىنىپ قويدى. يولغا چىققاندىن بېرى ئاللىقانداق خىياللار ئۇنى چىرماپ، قەلب يارىسىنى قا- نىتىپ قويغانىدى. شۇڭا ئۇ بىرەر ئىش بىلەن ئۆزىنى مەلىكە قىلىپ، ئايىغى چىقماس خىياللاردىن نېرى بولۇشنى ئويلاپ قالدى - دە، مەپە كۆزىنىكىنىڭ يېنىدىلا ئاتلىق كېتىۋاتقان نۆكەرگە قاراپ، بىردىنلا كۆڭلى يورۇپ، مەپە كۆز- نىكىدىن بېشىنى چىقىرىپ، بۆرە يۈرۈشىدە بىر خىل رىتىمدا يورغىلاپ كې- تىۋاتقان قۇلۇن ئارغىماقنىڭ ئۈستىدە تىزگىننى چىڭ تارتىپ ئولتۇرغىنىچە خىيال سۈرۈۋاتقان پەرمانچى بەگكە يارلىق چۈشۈردى.

— مەپە توختىغاي، ماڭا ئات كەلتۈرۈڭلار!

بۇ گەپ بىلەن ئۈچ ئات قوشۇلغان مەپە توختىدى، ئابدۇللا خان مەپىدىن چۈشۈپ، پۈت - قوللىرىنى ھەركەتلەندۈرمەكچى بولغاندەك كېرىلىپ قويدى. شۇنىڭغىچە پەرمانچى بەگ ئەتىگەندىن بېرى مەخسۇس نۆكەر يېتىلەپ كېلىۋا- تقان تىرناقچىلىقمۇ ئالىسى يوق، ئاپپاق تۈلپارنى ئەكەلدى. خان كارۋان بە- شىغا يۈرۈشنى تېزلىتىپ، قونالغۇغا بالدۇرراق يېتىپ بېرىشنى جېكىلىدى - دە، بىر نەچچەيلەننى ئۆزى بىلەن مېڭىشنى بۇيرۇپ، ئاتقا قىران يىگىتلەردەك سەكرەپلا مىنىپ، قامچا سالدى.

— چۇھ جانىۋار، چۇھ...

كۆتۈرۈشتى. دۇئادىن كېيىن ئابدۇللاخان ھەممەيلەنگە تەكشى قاراپ چىققاندىن كېيىن، يەنە قايتىدىن تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراشتى، شۇ ئەسنادا بىردەمدىلا خانىنىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىندى ـ دە، پۈتۈن پىشۇرۇلغان ئوغلاق كاۋېپى، قازان شورپىسى، دۆڭ ئۈستىگە قالانغان ئوتقا كۆمۈلگەن سوختا كۆمەچ ۋە قوغۇن ـ تاۋۇز، ئالما، نەشپۈتلەر تىزىۋېتىلدى.

ـــ قېنى ئالسىلا، ئەنھەزرىتىم، يولدا ئاز جاپا تارتمىدىلا، لايسۇلۇقىلار بىر ئۆمۈر ئىچىپ، بىر ئەسىردىن كۆپرەك ئۆمۈر كۆرىدىغان ئەركەك سۈدا قاينىغان چاينى تېتىپ كۆرسىلە، ـــ دېدى مىرزا باباق بەگ خانغا چاينى ئۆز قولى بىلەن قويۇپ تەڭلەپ، ـــ بۇ يەردىكى ئادەملەرنىڭ ئوندىن توققۇزى يۈز ياشتىن ئېشىپ ئۆمۈر كۆرىدىكەن. يەرلىك رەئىيەتتىن سورىسام، «بۇ بىزنىڭ مۇشۇ سۈيىمىزنىڭ خاسىيىتى. ئەلمىساقتىن بۇيان ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز مۇشۇ سۈنى ئىچىپ كەپتىكەن، بىزمۇ ئىچىۋاتىمىز، خاسىيەتلىك سۇ بۇ!» دېيىشتى.

ـــ ئۇنداقتا مۇكا سۈيى دېگەن مۇشۇ ئىكەن ـ دە؟ بۇرۇن «مۇكا سۈيى ئىچكەن ئادەمنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولىدۇ» دەپ ئاڭلىغۇنىدىم.

ـــ ئەلھەق شۇنداقكەن، ئالىيلىرى، يەرلىك كىشىلەرنىڭ دېيىشچە لايسۇ ئېقىنىنىڭ بېشىدا كۆز يەتكۈسىز توغراقلىق بارمىش، بۇ سۇ ئاشۇ توغراقلارنىڭ يىلتىزىدىن سىزىپ چىققان سۈلارنىڭ جۇغلىنىشىدىن ھاسىل بولارمىش.

ـــ ئىسمىغا قارىسىغۇ ئېرىقتا ئاقىدىغىنى سۇ ئەمەس، لاي ئىكەن بولمىسا؟ ـــ دېدى خان ئاللىقانداق بىر خىل قىزىقىش بىلەن.

ـــ ھۆددەس ئۇنداق ئەمەس ئىكەن، ئالىيلىرى، يۈرتىنىڭ ئىسمى لايسۇ بولغىنى بىلەن، ئېرىقتا ئاقىدىغىنى بۇلاق سۈلىرىدەك تاتلىق، سۈزۈك سۇ ئىكەن.

دەل شۇ چاغدا چېدىر ئالدىدا ھۆدەيچى بەگنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

ـــ قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى شاھزادە يولۋاسخان ئالىيلىرى كەلدى.

ئابدۇللاخان بۇنى ئاڭلاپ ھەيران بولدى. ئۇ ياركەنتتىن يولغا چىققان كۈنىنىڭ ھارپىسى قەشقەرگە چاپارمەن ماڭدۇرغانىدى. ئۆزىمۇ بۇ ياقتىكى ئىشلاردىن تازا خاتىرجەم بولالماي، يولنى ئاۋۇتۇش ئۈچۈن خېلىلا تېز ماڭغان بولسىمۇ، بىراق شاھزادىنىڭ بۇنچە تېز يېتىپ كېلىشىنى ئەسلا ئويلاپ باقمىغانىدى. شۇڭا ھەيرانلىقتا كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى. ئەمما باشقىلارنىڭ ئۆزىنىڭ خىيالىنى سېزىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەندەك چىرايىغا تېزلا كۈلكە يۈگۈرتتى. باشقىلار دەررۇ ئورنىدىن تۇرۇشۇپ، چېدىر سىرتىغا چىقىشقا تەمشەلدى. بىراق شۇنىڭغىچىلىك يولۋاسخان چېدىر ئىچىگە كىرىپ، تۆرە ئولتۇرغان ئابدۇللاخانغا ئورىدا يوسۇنى بويىچە سالام بەجا كەلتۇردى. خانمۇ ئۇنىڭ سالىمىغا تېگىشلىك جاۋاب قايتۇرغاندىن كېيىن ئوڭ تەرىپىنى كۆرسەتتى.

ـــ قېنى بۇياقتا، شاھزادەم...

تەرەپكە يۈزلىنىپ، ئۇلارنىڭ سالاملىرىنى ئىلىك ئېلىپ، تېگىشلىك ھۆرمەت بىلدۈرگەندىن كېيىن، تېخى ھېلىغىچە ھۇڭا - سۇرەن سېلىپ تۇرغان لەشكەرلەرگە ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، بېشىنى يېنىك ئېگىپ ھۆرمەت بىلدۈردى.

— ھارمىغايلا، جانابىي شاھىم، — دېدى مىرزا باباق بەگ بىردىنلا توپ ئارىسىدىن سۈغۈرۈلۈپ چىقىپ، ئابدۇللاخانغا يېقىنلىشىپ، — يول ئۈزۈن، مۇشاققەتلىك. ئۆزلىرىگە بىرەر مالاللىق يەتمىگەندۇ؟

— يوقسۇ، سەپەر ھەر ھالدا كۆڭۈللۈك ئۆتتى. ھەرقايسىلىرىنى كۆرۈشكە، دىدارلىشىشقا ئالدىراپ، كېچە - كۈندۈزلەپ يول يۈردۇق.

— ئەنھەزرىتىمنى بىۋاقىت چاغدا مالال قىلىپ، مەكتۇپ يېزىپتىمەن، — مىرزا باباق بەگ خاندىن كەچۈرۈم سورىغاندەك بېشىنى ئەگدى، — ئەسلىي مۇددىئا بويىچە ياۋ بىلەن تىغمۇتىغ جەڭ قىلىپ ئۇلارنى مەغلۇپ قىلىپ، ئۆز - لىرىگە نۇسرەت خەۋىرىنى يەتكۈزسەم بولاتتى. تولىمۇ ئەپسۇس...

— زىنھار ئۇنداق ئويلىمىغايلا، ئەسلىي ئۆزۈمنىڭمۇ بۇ تەرەپلەرگە سەپەر قىلىش مۇددىئايىم بار ئىدى، ھەممىدىن نىيەت ئەلا، دېگەن گەپ بار. بۇ دورەم ۋاقتى - سائىتى كېلىپ قالغان ئوخشايدۇ، مەكتۇپلىرىنى ئېلىپلا يولغا چىقتىم.

— قېنى ئاۋۋال ئارام ئېلىۋالغايلا، ئالىيلىرى، بىزدە «يول ئازابى — گۆر ئازابى» دېگەن گەپ بار. قالغان گەپلەرنى ئاستا - ئاستا دېيىشۋالارمىز. چېدىرغا مەرھەمەت قىلغايلا، — مىرزا باباق بەگ يىراقتىن توغ - ئەلەملەرنىڭ لەپىلدەپ تۇرغانلىقىنى روشەن كۆرگىلى بولىدىغان كىچىككىنە بىر تۆپىلىكنى ئىشارە قىلدى، — ئاۋۋال تائام، ئاندىن كالام...

خان ئەتراپىدىكى ئەمىرلەرگە خۇش تەبەسسۇم قىلغاندىن كېيىن مىرزا باباق بەگ، ئەبەيدۇللا سۇلتان، خۇدابەردى ھاكىمبەگلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا ئۇدۇل خان ئۈچۈن ئالاھىدە تەييارلانغان، باشقا چېدىرلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدىغان، ئەتراپىغا ھەرخىل رەڭلەردىكى توغ - ئەلەملەر قاداللىغان شاھانە چېدىرنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختاشتى.

— مەرھەمەت قىلسىلا، ئەنھەزرىتىم، — دېدى ئەبەيدۇللا سۇلتان چاققان-لىق بىلەن چېدىرنىڭ ئىشىكى ئورنىدا بېكىتىلگەن كىگىزنىڭ بىر بۇرجىكىنى قايرىپ، — ئالدىراشلىقتا ياخشىراق تەييارلىق قىلالمىدۇق، ئەيىبكە بۇيرۇمىغايلا...

خان نەۋرىسىگە قاراپ كۈلۈپ قويغاندىن كېيىن، تېگىگە رەڭدار گۈللىرى كۆزنىڭ يېغىنى يەيدىغان، ئوتقاشتەك گىلەم ئوستىگە سېلىنغان كۆرپىگە كېلىپ ئولتۇردى - دە، دۇئاغا قول كۆتۈردى.

— ئامىن...

بۇنى كۆرۈپ خانغا سوڭدىشىپلا چېدىر ئىچىگە كىرگەنلەرمۇ دۇئاغا قول

تۇشۇپ باقتۇق. ئەمما لەشكىرىي تالاپەت خېلى ئېغىر بولدى. ئەمما يېقىندىن بۇيان ئۇلار ئاشكارا ھەربىكەت قىلغىلى ئۇنىمايۋاتىدۇ. بەزىدە يېزا - قىشلاقلارغا ھۇجۇم قىلىدۇ - يۇ. ئەمما بىز جەڭگە تەييارلىنىپ، لەشكەر چەقارساق يەنە تېزلا غايىب بولىدۇ. قارىغاندا ئۇلارنىڭ بىز بىلەن رەسمىي ھالدا ئۇرۇش قىلىش مۇددىئاسى يوق ئوخشايدۇ.

— ئۇنداقتا ئۇلار بۇ يەرگە نېمە سەۋەبتىن باسقىن قىلىپ كەلگەندۇ؟ — سوربىدى خان ھەيران بولۇپ. — شۇنچە مۇساپىنى بېسىپ كەپتۇ - يۇ، ئەمما ئۇزىنى كۆرسەتمىگىنى قىزىق...

— بىزمۇ شۇنىڭغا ھەيران، ئەنھەزرىتىم. بىرنەچچە كۈندىن بۇيان ئەبەيدۇللا سۇلتان، خۇدابەردى ھاكىمبەگلەر بىلەن نەچچە مەرتەم «يىلانىنى ئۆڭسەدىن چىقىرىش» ئۈچۈن ھەربىكەت قىلدۇق - يۇ. ئەمما قۇۋ تۇلكىنى بۇرنىدىن ئىلىندۇرەلمىدۇق. ھەر قېتىم بىز لەشكەر تارتقان ۋاقىتتا، ياۋ قىشلىق تۇنەككە كىرگەن كىرپىدەك تۇگۇلۇۋالىدۇ. بىز ئۇلارنى تاپالماي لەشكەرگاھقا قايتىپ كەلگەندە، ئايىغاقچىلاردىن ئۇلارنىڭ يەرلىك ئاھالىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلغانلىق خەۋىرى كېلىدۇ. شۇڭا نەچچە كۈندىن بۇيان بىزمۇ جىم بولۇۋېلىپ، كۆپلەپ ئايغاقچى ماڭدۇرۇپ، «تىل»تۇتۇپ كېلىشكە بۇيرۇدۇق. ئۆزلىرىنىڭ بۇ دىيارغا ئاياغلىرى ياراشقان ئوخشايدۇ، بايام ئۆزلىرىنىڭ قاراقىرىدىن ئۆتكەنلىك توغرىسىدىكى خەۋەرلىرى يېتىپ كەلگەندە، بىز ماڭدۇرغان ئايغاقچىلار ئىككى قالماقنى تۇتۇپ كەپتۇ، ئىستىقبالغا چىقىشقا ئالدىراپ، تېخى ئۇلارنى سوراق قىلىپ ئەھۋال ئىگىلەشكە ئۇلگۇرەلمىگەنىدۇق.

— ھازىر قەيەردە ئۇلار؟ — سوربىدى ئابدۇللاخان مىرزا باباق بەگنىڭ سۆزىگە قىزىقىپ، سەل ئۆرە بولۇپ.

— سىرتتا نەچچە ئون لەشكەرنىڭ قورشاۋىدا تۇرۇۋاتىدۇ، ئەنھەزرىتىم.

— قېنى، ئۇلارنى بۇ يەرگە كەلتۈرسىلە، ياۋنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەپ باقايلى، — دېدى خان ئالدىراپ، — ئۇلار ئېغىز ئىچىپلا قالسا، ياغنىنىڭ ئەھۋالىدىن تولۇق خەۋەردار بولالايمىز.

مىرزا باباق بەگ ئورنىدىن تۇردى - دە، ئىشىك تۈۋىدىكى نۆكەرلەرگە بايام تۇتۇۋالغان ئىككىيلەننى بارگاھى ئالىيغا ئەكىرىشنى بۇيرۇدى. ھايالشىمايلا چەمبەرچاس باغلانغان ئىككى قالماق قوراللانغان لەشكەرلەرنىڭ مۇھاسىرىدە چېدىر ئىچىگە كىرىپ كەلدى. خان، بېشىغا كىچىك بالىلاردەك كۆكۆلا چاچ قويۇۋالغان، غولۇسقىنە كەلگەن، غەلىتە كىيىنگەن ئىككى تۇتقۇنغا باشتىن - ئاياغ ئالدىرىماي قاراپ چىققاندىن كېيىن سوربىدى.

— ئىسمىڭلار نېمە؟ قەيەردىن كەلدىڭلار؟

ئىككى تۇتقۇن چېدىر ئىچىدىكىلەرگە مۇناقىلا قاراپ قويغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ سۆزىنى چۈشەنمىگەندەك بىغەم ھالەتتە تۇردى.

— ئېھتىمال بۇلار خان ئالىيلىرىنىڭ گېپىنى چۈشەنمىدى، — دېدى

يولۋاسخان قىلچە تۇرۇت قىلمىپ ئولتۇرمايلا. ئابدۇللاخان كۆرسەتكەن ئورۇنغا كېلىپ ئولتۇردى. بۇنى كۆرگەن خان: «ئاز - تولا بولسىمۇ، ھۆرمەت دېگەننى بىلسەڭچۇ! ھېچبولمىسا تۇرۇت قىلمىشىمىمۇ بىلمىگەن» دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپ، تېخىمۇ ئۆزىنىڭ ئۇدۇلىدا قول باغلاپ تۇرغان ئەبەيدۇللا سۇلتانغىمۇ سول تەرىپىدىن ئورۇن كۆرسەتكەندىن كېيىن سورىدى.

— ناھايىتى تىز يېتىپ كەپسىز، شاھزادەم؟

— خان ئاتامنىڭ ئەمرىنى كېچىكتۈرۈشكە نېمە ھەددىم؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە پەۋقۇلئاددە مەزگىلدىكى لەشكىرىي جاساقنىڭ قاتتىق بولىدىغانلىقى ئۆزلىرىگە ئايانغۇ، پەدەرى بۇزرۇك؟ — دېدى يولۋاسخان مىرزا باباق بەگ سۇنغان چاينى ئېلىۋېتىپ، — ئوغۇللىرىغا خانلىق يارلىقىنى ئېلىپ بارغان پەرمانچى بەگ ئۆزلىرىنىڭمۇ يولغا چىققانلىقلىرىنى ئېيتتى. شۇڭا يارلىقىنى تاپشۇرۇۋالغان كۈنلا يولغا چىقتىم.

ئابدۇللاخان ئوغلىغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ، بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى - يۇ، يەنە نېمىدېندۇر تەشۋىشلەنگەندەك سورىدى.

— ئۇ تەرەپتىكى ئىشلار قانداقراق، نايىب خان؟

يولۋاسخان ئالاھىدە ئۇرغۇ بىلەن ئېيتىلغان «نايىب خان» دېگەن سۆزنى ئاڭلاپ نېمىشقىدۇر دادىسىغا ناھايىتى تېزلىكتە قارىدى - يۇ، ئەمما زادى قايسى ئىشنى سورىدىغانلىقىنى دەررۇ ئېسىگە ئالالمىدى.

— قايسى ئىشنى دەيلىكىن، ئەنھەزرىتىم؟ — سورىدى ئۇ پەس ئاۋازدا.

— خانلىقنىڭ، ئەل - رەئىيەتنىڭ ئىشلىرى...

— نورمال، ئاۋۋال ياراتقوچى تەڭرىنىڭ شاپائىتى، ئۇنىڭدىن قالسا ئۆزلىرىنىڭ دۇئاسى، سەلتەنەتلىرىنىڭ ھىمايىسىدە ھەممە ئىشلار نورمال.

گەپنىڭ بارغانسېرى شاخلاپ كېتىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلمىپ، ئولگۇرگەن مىرزا باباق بەگ ئالدىراپ ئېغىز ئاچتى:

— قېنى، «ئاۋال تائام، ئاندىن كالام» دەپتىكەن، ئاۋۋال غىزاغا ئېغىز تېگەيلى.

ئابدۇللاخان ئالدىدىكى كېسىپ، پارچىلاپ قويۇلغان كۆمەچكە قول سوزدى. بۇنى كۆرۈپ يولۋاسخانمۇ، ئەبەيدۇللا سۇلتانمۇ غىزالىنىشقا باشلىدى.

داستىخان يىغىلىپ، دۇئا قىلىنغاندىن كېيىن، سەپەر جەريانىدا خېلىلا چارچىغان ئابدۇللاخان كۆرپە ئۈستىدىكى ماموق ياستۇقىغا يۆلەندى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ سوزۇلۇپ يېتىپ، ئارام ئالغۇسى بولسىمۇ، ئەمما بايات بېرى سوراشقا ئىمكان بولمىغان گەپلەر يادىغا يېتىشى بىلەنلا، سەل ئۆرە بولدى - دە، مىرزا باباق بەگكە قارىدى.

— ياۋنىڭ ئەھۋالى قانداق، جانابلىرى؟ ئۇل مەلئۇنلار ھازىرمۇ پاراكەندىچىلىك سېلىۋاتامدۇ؟

— مەن لايسۇ ئۆتىگە كەلگەندىن بۇيان ياۋ بىلەن بىرنەچچە قېتىم تو-

— بولدى، مىرزا باباق بەگ جانابلىرى، چېچىلمىسىلا، — ئابدۇللاخان ئۇنىڭغا قاراپ قولىنى لىڭشىتتى، — قايسىڭلار بار، سۇ ئەكىرىڭلار!

شۇئان بىر لەشكەر يوغان بىر ھېجىردا لىققىدە سۇ كۆتۈرۈپ كىردى - دە، ھېجىرنى پۈت - قوللىرىنى باغلانغان چېرىكنىڭ لېۋىگە تەگكۈزدى، چې- رىك سۇنى ئالدىرىماي ئىچىپ تۈگەتكەندىن كېيىن، چوڭ بىر ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرىپ، بارلىق غەم - غۇسسىلەردىن قۇتۇلغاندەك، يېنىك تىن ئالغاندىن كېيىن سۆزلەشكە باشلىدى:

— جانابلىرى سورىغان غالدامە بىز بىلەن بىر قوۋمدىن ئەمەس. قەبىلە- مىزدىكى ئوقۇمۇشلۇق كىشىلەرنىڭ دېيىشىچە بىز ئويىرات موڭغۇللىرىدىن بولۇپ، چاغاتاي خانلىقىدىكى تۇغلۇق تۆمۈرخان ئىلىبالىقتا پۈتكۈل موڭغۇل ئۇلۇسىنى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلدۇرغاندىن كېيىن، چاغاتايخان ئەۋلادلىرى ھاممىيلىقىدىكى موڭغۇل خەلقى ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلدى، بىراق ئالتاي تاغلىرىنىڭ شىمالى، قومۇل، تۇرپان ئەتراپىدا قالغان ئويىرات موڭغۇللىرى ئۆز ئېتىقادىدا قالدى. شۇڭا بىزنى ئۆز ئېتىقادىدا قالغانلار، دېگەن مەنىدە «قالماق» دەپ ئاتىشىدۇ. بىزنىڭ ئەجدادىمىز كېيىن، تەكرىتىغىنىڭ شىمالىغا زور كۆلەملىك كۆچۈپ كەلگەنلەر بولۇپ، كېيىن جۇڭغار نامى بىلەن ئاتالغا- نىكەنمىز. مەن تۇغلۇغان يىللاردا قەبىلە باشلىقى قاراقۇللا ئۆلۈپ كېتىپ، ئۇ- نىڭ ئورنىغا ئوغلى قۇنتەيجى تەختكە چىقتى. بۇنىڭدىن ئىككى يىل ئىلگىرى ئۇمۇ قازا قىلىپ كېتىپ، باتۇر قۇنتەيجىنىڭ بەشىنچى ئوغلى سىڭگى دادا- سىنىڭ ئورنىنى ئىگىلىدى. سىڭگىنىڭ غالدان ئىسىملىك بىر ئىنىسى بار. ئەمما ئۇ سىلى دېگەن غالدامە ئەمەس.

— ئۇنداقتا غالدامە راستىنلا سىلەر بىلەن بىر قەبىلىدىن ئەمەسما؟

— شۇنداق، ئالىيلىرى، غالدامە خۇشۇت قەبىلىسىنىڭ باشلىقى...

— ئۇنداقتا سىلەر بۇ تەرەپكە نېمە مەقسەتتە كەلدىڭلار؟

— بىز بۇ تەرەپكە يولغا چىقىشتىن خېلى بۇرۇن غالدامەنىڭ ئاقسۇ، قەشقەرلەرگە ھۇجۇم قىلىپ، جەڭدە ئېغىر تالاپەت تارتىپ، ئاخىرى سۇلھى تە- لەپ قىلغانلىقىدىن خەۋەر تاپتۇق. سىڭگىنىڭ يېقىنلىرىدىن ئاڭلىغان ئە- شەنچلىك خەۋەرلەرگە قارىغاندا، ئۇ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان يېرىدىن چاچراپ تۇرۇپ كېتىپتۇ. «غالدامە بىز موڭغۇللارنىڭ يۈزىمىزنى تۆكتى. بۇ- نىڭدىن كېيىن بىز قانداقمۇ چوڭراق ئىش تەۋرىتەلەيمىز. مەن بۇ داغنى چو- قۇم يۇيىمەن» دەپ خېلى چىچاڭشىپ كەتكەنمىش ۋە بۇ تەرەپكە ھۇجۇم قە- لىپ، بۇ ئار - نومۇسنى يۇيۇشقا قەسەم ئىچكەنمىش.

— سىڭگى قانچىلىك لەشكەر بىلەن كەلدى؟ — سورىدى يولۋاسخان تۇتۇ- قۇندىن.

— بەش مىڭ ئاتلىق چېرىك بىلەن.

— ئۇزۇق - تۇلۇكۇڭلەرچۇ؟ بىر - ئىككى ئايغا يېتەمدۇ؟...

يولۇاسخان ئۇلارنىڭ ئۇزايغا قاراپ، ــ بۇ خەقنىڭ تىلىنى بىلمىدىغان تىلماچ بولسا ئوبدان بولاتتىكەن.

ــ ئادالەتپاناھ شاھىمىز سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرى سەنلەردىن گەپ سوراۋاتىدۇ، ــ دېدى مىراز باباق بەگ تۇتقۇنلارغا مىختەك تىكىلىپ، ــ ئەمدى ھەزرىتىمنىڭ گېپىگە چىرايلىقچە جاۋاب بېرىڭ! بولمىسا كاللاڭنى ھازىرلا ئالىمەن.

بۇ گەپ بىلەن ئۇلارنىڭ چىرايى بىردىنلا ئاقاردى، بۇنى كۆرۈپ مىراز باباق بەگ يەنە گەپ قىلدى.

ــ بۇلار بىزنىڭ زۇۋانىمىزنى بىلمەي قالمايدۇ. بۇلار ياشايدىغان ئۇيغۇرلاردىمۇ بىزنىڭ زۇۋانىمىزنى بىلمىدىغانلار ۋە بىزنىڭ تىلىمىزدا سۆزلىشىدىغانلارمۇ كۆپ تۇرسا... گەپ قىلماي تۇرۇۋالساق بىزنى ھېچنېمە قىلالمايدۇ دەپ چۆچۈرىنى خام ساناشما! سەنلەردەك ئۇستاتلىق قىلغانلارنى كۆپ كۆرگەنمەن. ئىززىتىڭنى قىلغاندا، يەنە زۇۋان سۇرۇشمىسەك، ئاچچىقىم كېلىپ قالسا، مۇشۇ يەردىلا قوينى بوغۇزلىغاندەك بوغۇزلاپ تاشلايمەن، ــ مىراز باباق بەگ راستتىنلا دېگىنىنى ئەملگە ئاشۇرمىسا كۆڭلى ئەمىن تاپمايدىغاندەك بەلدىكى تاسمىغا ئۆتكۈزۈۋالغان، تىزىدا پۇلاڭلاپ تۇرىدىغان كۆن غىلاپتىن كالتە ساپلىق قىلىچنى سۇغاردى ـ دە، ئۇلارنىڭ كۆزى ئالدىغا ئەكەلدى. تۇتقۇنلار ئۇنىڭ سۆزىنى راست دەپ ئويلاپ قالدىمۇ، قانداق، چىرايى بايامقىدىنمۇ بەتتەر تاتىرىپ كەتتى.

ــ مەن دەي، مەن دەي... ــ كۆزى يوغانراق، پېشانىسىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە تىرناقتەك چوڭلۇقتىكى تاتۇقى كۆزگە روشەن تاشلىنىپ تۇرىدىغان تۇتقۇن تىترەڭگۈ ئاۋازدا چېنىپراق سۆزلىدى، ــ قېنى سوراڭلار، نېمىنى سورىساڭلار، مەن ھەممىگە جاۋاب بېرەي.

تۇتقۇنلارنىڭ ئېغىز ئاچقىنىنى كۆرۈپ، مىرزا باباق بەگنىڭ چىرايىغا سۇس كۈلكە يۈگۈردى. بۇنى كۆرۈپ، ئابدۇللا خانمۇ «يارايسىز، ئەمىر جانابلىرى، بۇلارنى ناھايىتى تېزلا ئەيۇەشكە كەلتۈرىدىكەن، بۇ ھۇنىرىڭىز كارغا كېلىپ قالدى جۇمۇ...» دېگەندەك بېشىنى لىڭشىتىپ قويغاندىن كېيىن بايىقى سۆزنى يەنە تەكرارلىدى.

ــ بىز جۇڭغار قالماقلىرىدىن، باتۇر قونتاجىنىڭ ئوغلى سىڭگىنىڭ لەشكەرلىرى.

ــ ئۇنداقتا سىلەر غالدامەنىڭ جەمەتىدىن ئەمەسمۇ؟ ــ سورىدى خان كۆڭلىدىكى تۇگۈنچىنى يېشىش غەرىزىدە.

ــ ماڭا سۇ بەرسەڭلار، بەك ئۇسساپ كەتتىم، ــ دېۋىدى ھېلىقى سۆزلىگەن تۇتقۇن، ــ مەن ئۇلىدىغان ئىش بولسىمۇ سۇ ئىچىۋېلىپ سۆزلىسەم...

ــ مانا ساڭا سۇ... ــ مىرزا باباق بەگ قولىدىكى قىلىچنى تۇتقۇنىنىڭ بوينىغا تەڭلىدى، ــ ئەنەھەزرىتىم گەپ قىلىۋاتسا، شەرت قويغىنىڭنى قارا؟

مۇشلارنى يېنىك تەۋرىتەتتى. سەھەرنىڭ ئىللىق شامىلى خانىنىڭ يۈزىنى سىيپاپ ئۆتۈپ، ئاجايىپ بىر خىل سالقىنلىق بەخش ئېتىپ، ھاردۇقى خېلىلا چىقىپ قالغان تېنىگە ھوزۇر بېغىشلايتتى. يىراقتىن ــ قومۇشلۇقنىڭ يۇ-قىرى تەرىپىدىن قۇشلارنىڭ سايرىغان ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بارگاھ تە-رىپىدىن كۆتۈرۈلگەن كۆكۈچ ئىس سەلكىن شامالدا خودىدى يىلاندەك تولغا-نىپ، زەررىچە بۇلۇت يوق ئاسمانغا كۆتۈرۈلەتتى. خان كۆز يەتكۈدەك يىراق-لىقتىكى كۆجۈم مەھەللە تەرەپكە قاراپ، ئاللىكىملەرنى خىيال قىلغاندەك، بېشىنى ئېغىتىپ قويۇپ، كەينىگە بۇرۇلدى ــ يۇ، ئەمما ئۆزى تەرەپكە كە-لىۋاتقان مىرزا باباق بەگنى كۆرۈپ توختاپ قالدى. شۇنىڭغىچىلىك ئىككى نۆكەرنىڭ ھمايىسىدە خان تەرەپكە كېلىۋاتقان مىرزا باباق بەگمۇ قەدىمىنى ئىلدامليتىپ، خانىنىڭ قېشىغا كېلىپ توختىدى ــ دە، ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، تەۋازۇ بىلەن ئېگىلدى.

ــ مەرھابا، ئەنھەزرىتىم، تىنىچ ــ ئامان قوپۇپلىمۇ؟ سەپەر ھاردۇقى چىقىپ قالغانىدەكمۇ؟

ــ يامان ئەمەس، مىرزا باباق بەگ جانابلىرى، ھەر ھالدا ياخشى. كېچە-دىن لايدەك ئېزىلىپ ئۇخلاپتىمەن. تاس قاپتىمەن دېسىلە تېخى، بامداتنى قازا قىلغىلى. ھېلىمۇ چۈش كۆرۈپ، ئويغىنىپ كەتتىم. ئۇنىڭدىن كېيىن مانا ما-ۋۇ ھاۋاسى ساپ، سەھىرى تولىمۇ جىمجىت يەرنى كۆڭلۈم خالاپ، بىر بېسىپ ــ ئىككى بېسىپ خېلى ئايلاندىم. قارىسام بۇ يەر بىز بىرنەچچە يىل ئىلگىرى سەپەر قىلغان موڭغۇل، قىپچاق دالالىرىغا ئانچە ئوخشىشىپ كەتمەيدىكەن.

ــ ئارى، تولىمۇ بەلەن گەپ قىلدىلا، ئادالەتپاناھىم، بۇ يەرنىڭ ھەممىلا نېمىسى ــ يېرى، تۇپرىقى، دەل ــ دەرەخ، ئۆسۈملۈكلىرى، ھەتتا ئادەملىرى-نىڭ مىجەز ــ خۇلقلىرىمۇ باشقا جايلاردىكى كىشىلەرگە ئانچە ئوخشاپ قالماي-دىكەن. بولۇپمۇ ئادەملىرى كىچىك پېئىل، خۇش چىراي، مېھماندوست، چاي-خۇمار بولۇپ، بىراۋ بىلەن تونۇشسۇن ــ تونۇشمىسۇن، بىرلا قېتىم كۆرۈش-كەن، كۆرگەن ئادەمنى ئۆيىگە باشلاپ، مېھمان قىلمىغۇچە كۆڭلى ئارام تاپ-مايدىكەن.

ــ ئوھوي، بۇ يەرنى ياقتۇرۇپ قالغان ئوخشىمامىلا، ئەمىرىم، ــ دېدى ئابدۇللاخان كۈلۈپ، ــ تونۇگۈنمۇ بۇ ھەقتە زوق ــ شوخ بىلەن سۆزلىدىلە. مانا ئەمدى بۈگۈنمۇ يېڭى ئۇچۇرلاردىن خەۋەردار بولۇۋاتىمەن. قارىغاندا بۇ يەرگە كۆڭۈللىرى چۈشۈپ قالدىمۇ، قانداق؟

ــ يوقسۇ، ھۆددەس ئۇنداق ئەمەس، بۇ دېگەن سۇلتان ئابدۇرىشىت خا-نىڭ ئوغلى ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ ۋەخپە يېرى، ئەنھەزرىتىم. ئۇ خانزادەمنىڭ رىزىق نېسىۋىسىگە كۆز قىزارتىشقا بېشىم ئون ئەمەس ھەم پېقىرنىڭ ئۇنداق خىيالىلارنى قىلىشى تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس. ئالىمادىس شۇنداق ئويلاردا بولۇپ قالسامۇ، نىزا ــ خۇسۇمەت ئېرىقلىرىدا ئۆلۈپ، ئۇنىڭدىن باشقا ھەرقانداق

بايانتىن بېرى سۆزلەۋاتقان تۇتقۇن شېرىكىگە، دەيمۇ، قانداق؟ دېگەندەك قاردى ـ يۇ، ئەمما ئۇنىڭ ئىپادىسىز تۇرغانلىقىنى، مىرزا بابانى بەگنىڭ ھەـ لىمەم قىلىچىنى چىڭ قامالاپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، نائىلاج قالغاندەك سەلگىنە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى.

ـــ يول ئۇزۇن، بۇ يۇرتقا كەلگىلىمۇ ئىككى ـ ئۈچ ئاينىڭ قارىسىنى ئېلىپ قالغاچقا، لەشكىرىي تەمىناتىمۇ ئاساسەن تۈگەپ قالدى. ھازىر ئۇ يەر ـ بۇ يەردىن ئالغان ئولجىلار ئون ـ ئون بەش كۈنگە يېتەرمىكىن.

ئابدۇللاخان بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، نېمىشقىدۇر قوللىرىدىن قاس چىقىرىپ قويۇپ، خىيال سۈرگەندەك بىردەم جىم بولۇپ قالغاندىن كېيىن قولىنى شىلـ تىدى.

ـــ ئاچىقىپ كېتىپ، ئوبدان قاراڭلار...

لەشكەرلەر تۇتقۇنلارنى ئاچىقىپ كەتكەندىن كېيىن، بايانتىندىن بېرى بو ـ لۇۋاتقان پاراڭلارغا ئارىلاشماي ئولتۇرغان ئەبەيدۇللا سۇلتان ئالدىراپ سورـ دى:

ـــ ئەمدى قانداق قىلساق بۇلار، ئەنھەزرىتىم؟ ياغى بىزدىن كۆپ ئىكەن. مۇنداقلا ئېلىشساق ئۇلارغا تەڭ كېلەلمەيمىز.

ـــ بولدى. بۇ ئىشلاردىن تولا خاۋاتىرلەنمەڭ، ـــ دېدى ئابدۇللاخان نەۋ ـ رىسىنىڭ تىزىغا بوشقىنە شاپالاقلاپ قويۇپ، ـــ ۋاقتى كەلگەندە، ھەممە ئىش ئۆزلۈكىدىن ئوڭۇشلىدۇ. ماڭا سەپەر ھاردۇقى يەتكەن ئوخشايدۇ. ھازىرچە ئارام ئالايلى، بۇ ئىشلارنى ئەتە كېڭەش قىلغايمىز.

بۇ گەپ بىلەن تەڭلا يولۋاسخان دادىسىغا قاردى ـ يۇ، يول بويى ئويلاپ كۆڭۈل تۇگۈچىگە تۇگكەن گەپلەرنى ئۇنىڭغا دېگەن تەقدىردىمۇ بۇگۈن ئۆز كۆڭلىدىكىدەك جاۋابقا ئېرىشەلمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلدى بولغاي، ئورنىدىن تۇردى. بۇنى كۆرۈپ ئەبەيدۇللا سۇلتانمۇ سوڭداشتى.

ـــ ئوبدان ئارام ئالسىلا، خان ئاتا، بىز چىقايلى.

يولۋاسخان شۇ گەپلەرنى دېگەچ، «ئۇ مېنى سەن قال، قەشقەرنىڭ ئەھۋا ـ لىنى تەپسىلىي بايان قىل» دەپ قالارمۇ، دېگەندەك تەمە بىلەن ئابدۇللاخاننىڭ چىرايىغا ئۈمىد بىلەن قاردى ـ يۇ، ئەمما ئۇنىڭ لام ـ جىم دېمەي ئولتۇرغـ ـ نىنى كۆرۈپ، نائىلاج بارگاھى ئالىيدىن خوتەننىڭ نائىب خانى ئوغلى ئەبەيـ ـ دۇللا سۇلتاننى ئەگەشتۇرگىنچە چىقىپ كەتتى.

8

شەرق تەرەپ بېلىق قاسىرىقىدەك ئاقىرىشقا باشلىغاندا ئورنىدىن تۇـ ـ رۇۋالغان ئابدۇللاخان، بارگاھى ئالىينىڭ يۇقىرى تەرىپىدىكى قومۇشلۇقتا خېلى ئۇزۇن تۇردى. سەلكىن شامال ئەمدىلا پۇپۇك چىقىرىشقا باشلىغان قـو ـ

ئىختىيارىچە بولسا، خاتىرجەم ھالدا ئۇرۇق ـ تۇغقان، قوۋم ـ قېرىنداشلىرى بىلەن تىرىكچىلىك قىلغۇسى بار. ئەمما سىڭگى ئۇلارنى مۇشۇ يەرگە باشلاپ كەلدى. بىراق ئۇلار ئويلىمىغان يەردىن بىزگە تۇتۇلدى. ھېلىمۇ ئۇلار تىرىك ياشاۋاتقان بىلەن ھاياتىدىن ئۈمىد ئۈزگەن. شۇڭا ئۇ ئىككىسىگە قايتا ھاياتلىق بەرسەك، كېيىنكى ئىشلارغا پايدىسى بولارمىكىن.

ــ ئارى، بەلەن گەپ. مەنمۇ شۇنداق ئويلىغان ئىدىم. ئىككىمىزنىڭ خىيالى بىر يەردىن چىقتى. بۇ ئىشنى شۇنداق قىلايلى ئەمىسە... ھە راست. ئۇلارغا ئوبدانراق گەپ قىلىپ قويۇپ بېرىڭ.

ــ ئەنھەزرىتىم خاتىرجەم بولغاي، بۇ ئىشنى كۆڭۈللىرىدىكىدەك بېجىرىمەن.

ئۇلار بۇ ھەقتە يەنە بىردەم سۆزلەشكەندىن كېيىن بارگاھى ئالىيغا قايتىپ كەلگەندە، يولۋاسخان، ئەبەيدۇللا سۇلتانلار خانىنىڭ قايتىپ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرۇۋاتقاندى، شۇڭا ئۇلار چىدىر ئىچىگە كىرىشى بىلەنلا بىكاۋۇل بەگ تېزلىكتە داستىخان تەييارلاپ، ناشتىلىقلارنى تىزىشقا باشلىدى.

ــ ئەمدى قانداق قىلساق بولار، ئەنھەزرىتىم، ــ سورىدى يولۋاسخان ناشتا قىلىپ، داستىخان ھۆرمىتىگە قىلىنغان قىسقىلا دۇئادىن كېيىن ئالدىراپ ئېغىز ئېچىپ، ــ ئاخشام خۇدابەردى ھاكىمبەگ، ئەبەيدۇللا سۇلتانلار بىلەن ئېغىر ياتقۇ مەھەلگىچە ياۋغا قارشى جەڭ تەدبىرلىرى ھەققىدە كېڭەشتۇق. گەرچە لايسۇ خانلىقىمىزنىڭ ۋەخپە زېمىنى ۋە ساداقەتمەن كىشىلىرىمىز كۆپ، ئۇزۇق ـ تۇلۇك غەملەشكە شارائىتى ياخشى جاي بولسىمۇ، ئەمما يەنىلا جەڭ قىلىشقا قولايسىز ھەم ياۋ بىلەن بۇاستە ئۇچرىشىش پۇرسىتى ئاز بولۇشتەك تەرەپلىرى كۆپ ئىكەن، ئەڭ مۇھىمى كېرىيە تەرەپتە ئاھالىلەر زىچ ئولتۇراقلاشقان بولغاچقا، ئىككى تەرەپ تۇتۇشۇپلا قالساق، ئەل ـ رەئىيەتنىڭ چىقىمى بىزنىڭكىدەك كۆپ بولىدىكەن، شۇڭا ئالدى تەرەپكە يۇرۇش قىلساق قانداق بولار؟

ئابدۇللاخان بۇنىڭغا ئالدىراپ جاۋاب بەرمىدى ـ دە، ئوغلى، نەۋرىسى، خۇدابەردى ھاكىمبەگلەرگە قاراپ قويغاندىن كېيىن، «سىزنىڭ قانداق ئاقىل مەسلىھەتىڭىز بار مىرزا باباق بەگ جانابلىرى، قېنى سىزمۇ بىر نېمە دەپ بېقىڭ» دېگەندەك ئۆزىنىڭ ئۇدۇلىدا يۇكۇنۇپ ئولتۇرغىنىچە ئاللىقانداق بىر ئىشنى خىيال قىلىۋاتقاندەك ئولتۇرغان مىرزا باباق بەگكە تىكىلدى. بۇنى كۆرۈپ ئۇمۇ سەل تەۋرىنىپ قويدى ـ دە، تەڭلىكتە قالغاندەك ئالدىرىماي ئېغىز ئاچتى.

ــ بۇ تولىمۇ دانا تەدبىر بولدى، ئالىيلىرى، ۋەلىئەھدىنىڭ تەلىپىنى ئويلىنىپ كۆرگەيلا.

ــ ئاخشام ياۋنىڭ ئەھۋالىنى ھەممىڭلار ئۆز قۇلىقىڭلار بىلەن ئاڭلىدىڭلار، ئۇلار بىزدىن كۆپ ھەم كۈچلۈك، ھازىر بىزنىڭ قوشۇنىمىزنىڭ ئادەم

دىشۋارچىلىقلارغا ئۇچرايدىغىنىم ئەنھەزرىتىمگىمۇ ئاياقتىكى ئاشتەك ئايان...

— ئوھۇ، جەڭگاھلاردا ياۋنىڭ ھۇررا - سۇرەنلىرىدىن، قىلىچ - نەيزە-لەرنىڭ جاننى ئالىدىغان ھۇجۇملىرىدىن قورقماي ئولجىغا ئۆزىنى ئاتقان يولۋاستەك ئېتىلىپلا تۇرىدىغان شىر سۈپەت ئەمىرنىڭ، نىزا - خوسۇمەتتىن، جاللاتنىڭ ئالدىدىكى بېشى ئېلىنىش ئالدىدا تۇرغان گۇناھكارنىڭ قورقىنىدەك قورقىنى قىزىق.

— ئىككىسى ئىككى ئىش، ئالىيىلىرى. جەڭگاھتا يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم. پېشانە - تەقدىر سەۋەبىدىن ئەقىل - پاراسەت، كۈچ - قۇۋۋەت بولسىلا نۇسرەت قازانغىلى بولىدۇ. بولمىسا رەقىبىڭنىڭ قولىدا جان تەسلىمدۇق قىلماقتىن باشقا ئامال يوق. ئەمما نىزا - ئۆچەكىشىش بولسا، يا جان چىقىمغان، يا كۆڭۈل ئارامىدا بولمىغان، يوشۇرۇن پۇت تېپىشىشلەر، غەيۋەتخورلۇق، ئوششاق سۆزلۈك سەۋەبىدىن ئادەم ئۆزىنىڭ ئىچ باغرىنى ئۆزى تىتىپ يەپ، كۈندۈزدىكى غىزا، كېچىدىكى ئۇيقۇنى تەرك ئەتكەن. شۇڭا ئالدىنقىسىنىڭ زەربىسىدىن كېيىنكىسىنىڭ دەردۇبالاسى كۆپتۇر...

— بەرھەق، ئەلھۆكمىللا توغرا گەپ... مەن ئۆزلىرىنى قانداق دەيدىكىن دەپ، سىناپ باققان مىرزا باباق بەگ جانابلىرى. بولدى، كۆڭۈللىرىگە ئېلىپ كەتمىسلە. بۇنى چاقچاق دەپ چۈشەنسلە، چاقچاق...

ئابدۇللاخاننىڭ بۇ سۆزى بىلەن كۆڭلىدىكى گۇمانلىرى تارقىلىپ سەل يېنىكلەپ قالغان مىرزا باباق بەگ بېشىنى كۆتۈرۈپ خانغا دادىللىق بىلەن تەكىلدى.

— ئاخشامقى تۇتقۇنلار قانداقراق؟ — سورىدى خان ئۇشتۇمتۇت، — ئۇلار ئامان - ئېسەندۇ؟

— ئامان - ئېسەن، ئەنھەزرىتىم، تېخى بايىلا ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. لەشكەرنىڭ ھمايىسىدە ھېلىھەم ھايات.

— تولىمۇ بەلەن ئىش بوپتۇ، سىلىنىڭچە ئۇلارنى قانداق بىر تەرەپ قىلساق بولار؟ — خان مىراز باباق بەگكە تىكىلدى. مىرزا باباق بەگمۇ ئەسلىي مۇشۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن ئابدۇللاخاننى ئىزلەپ، بارگاھى ئالىيغا بارغاندا، قورۇقچى نۆكەرلەردىن ئونىڭ ئالاگۇگۈمدا چىغىر يول بويلاپ چەقىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ، تاپ بېسىپ مۇشۇ قومۇشلۇق دۆڭگە ئىزلەپ كەلگەنىدى. مانا ئەمدى خانىنىڭ ئۆزىدىن بۇرۇن چىقىپ ئېغىز ئاچقانلىقىنى كۆرۈپ، تېزلا جاۋاب بەردى:

— ئەنھەزرىتىمنىڭ باشقا مۇددىئاسى بولمىسا، قويۇۋەتسەك بولارمىكىن!

بۇ گەپ بىلەن خانىنىڭ كۆزى بىردىنلا نۇرلىنىپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ يەنە تېزلا ئۆز ھېسسىياتىنى يوشۇرۇپ، ئاسماقچىلاپ سورىدى.

— بۇ توغرىدىكى خىياللىرى قانداقكىن؟

— ئىككى تۇتقۇن بۇ يەرگە مەجبۇرىي كەلگەن، ئالىيلىرى، ئۇلارنىڭمۇ

قىغازدىن ئۆتۈپ، قاراسۇ ئارقىلىق ھاكىمبەگ مەھكىمىسىگىمۇ چۈشمەستىن، ئۈدۈل ياغ بۇلاققا ــ قىرىا دەريا‌سىنىڭ بويىغا كېلىپ چۈشكۈن قىلىشتى.

ــ قالماقلار بىزنىڭ بۇ تەرەپكە كەلگەنلىكىمىزدىن ئاللىبۇرۇن خەۋەر تېپىپ، ئاتچان تەرەپكە كېتىپتۇ، ــ دېدى ئەھۋال ئوقۇشقىلى كەتكەن لەشكەرلەر ھايالشمايلا قايتىپ كېلىپ.

ــ ئۇنداقتا ئەتە ئويتوغراق تەرەپكە بارساق بولغۇدەك، ئەنھەزرىتىم، ــ دېدى خۇدابەردى ھاكىمبەگ ئويلانغاندەك قىياپەتتە، ــ ياۋنى شۇ يەردە توسۇغىلى ھەم زەربە بەرگىلى بولىدۇ.

ــ قوشۇنلارغا ئۇقتۇرۇش قىلىڭ، ــ ئابدۇللاخان مىرزا باباق بەگكە قاراپ دەرھاللا يارلىق قىلدى، ــ لەشكەرلەر بۇگۈن ئارام ئېلىپ، ئەتە تورغاي چۈچۇلىماستا ئويتوغراققا ئاتلانغاي...

ــ لەببەي، باش ئۇستىگە، ئالىيلىرى، پەرماننى ھازىرلا يەتكۈزەي...

9

ئابدۇللاخان ئويتوغراققا كېلىپ يېسىۋلغۇندا بارگاھ قۇرۇپ ياتقىلى بىر ھەپتىدىن ئاشقان بولسىمۇ، قالماقلار ئۆزىنى توگۈل، سايىسىنىمۇ كۆرسەتمەيۋاتاتتى. ھەر كۈنى سۇبھى يورۇشى بىلەن تەڭ ئاتلىنىدىغان ئوندىن ئۈچ گۇرۇپپا ئادەم شەرق، جەنۇب، شىمال، تەرەپلەرگە ئەھۋال ئوقۇشقىلى مېڭىپ، كۆز باغلانغان مەھەلدە كېلىۋاتسىمۇ، ھېچقانداق ئۇچۇرغا ئېرىشەلمەيۋاتاتتى.

ــ خېلى كۈنلەر ئىلگىرى بىز ئۇلارنى كۆرگەن، قالماقلار ئۆيىمىزگە ئوت قويۇپ مال چارۋىلىرىمىزنى بۇلاپ كەتتى.

ــ مېنىڭ دادام ئۇلار بىلەن ئېلىشىمەن دەپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئېتىلمۇىدى. ئۇلار قىلىچ بىلەن چېپىۋەتتى.

ــ مەن مال باققىلى چىقىپ كەتسەم، ئۇلار مەھەللىگە باستۇرۇپ كىرىپتىكەن. بىزنىڭ ئۆيدىكىلەر قورقۇپ قېچىپ كېتىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنى تاپالماي يۇرىمەن. ئۇلار ئۆللالەم ئاتچان تەرەپتىمىكىن. شۇ يەردىن تەبەتكە ئۆتكىلى بولىدىغان يول بارمىش...

ــ ...

ھەركۈنى ھەرخىل خەۋەرلەر كېلەتتى. ئابدۇللاخان بۇ خەۋەرلەرنىڭ قايسىسىغا ئىشىنىپ، قايسىسىغا ئىشەنمەسلىكنى بىلەلمەي قېلىۋاتاتتى. ئۇ ئوردىدىن ئايرىلغان چاغدا، بۇ قېتىم چوقۇم ياغىنى تىرىپىرەن قىلىپ، ئىككىنچى قېتىم بۇ تەرەپلەرگە ئاياغ باسماس قىلىۋېتىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. بىراق كېرىيەگە كەلگىلى خېلى كۈنلەر بولغان بولسىمۇ، نېمىشقىدۇر

سانى ئۇلارنىڭ يېرىمىدىن ئازراقلا كۆپ. شۇڭا دەرھال خوتەندىن قوشۇن يۆتەكەپ كەلسەك قانداق بولار؟ ــ دېدى ئابدۇللاخان قوشۇمىسىنى تۇرۇپ.

ــ ئەنھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، ــ مىرزا باباق بەگ ئالدىراپ ئېغىز ئاچتى، ــ بىزمۇ ئالىيلىرى كېلىشتىن ئىلگىرى بۇ ئىشنى ئەبەيدۇللا سۇلتان، خۇدابەردى ھاكىمبەگ بىلەن كۆپ كېڭەشتۇق. ئاستانىدىن ياكى خوتەندىن لەشكەر يۆتكەپ كەلسەك، لەشكىرىي تەمىناتتىن باشقا، بۇنىڭغا خېلى ۋاقىت كەتكۈدەك، بىراق بۇنىڭغا ياۋ پۇرسەت بېرەمدۇ، بەرمەمدۇ ئۇققىلى بولمايدۇ. ئاخىرى يەرلىكتىن قوشۇن تەشكىللەش ھەققىدە پىكىر بىرلىككە كەلدۇق ــ دە، يۇرتىمۇ يۇرت جاكارچى ئەۋەتتۇق. ھازىر كېرىيەنىڭ لەشكىرىي ئىشلارغا پىششىق ئۇستا ــ مەرگەنلىرى نۇرغۇن پىدائىيلارنى تەشكىللەپ ئۆزلىرىنى مەلۇم قىلدى. ئۇلارمۇ ئالاھازەل بىرەر مىڭ كىشىدىن ئاشىدۇ. شۇڭا لەشكىرىي ئىشلار مەسلىسىدىن خاتىرجەم بولغايلا...

ــ ئوھوي، شۇنداقمۇ ئىشلار بولدىمۇ تېخى؟ ــ سورىدى ئابدۇللا خان ھەيران بولغاندەك، ــ ئۇلار كىم ئىكەن؟

ــ سىيەكتىن بىجەن پالۋان، قارلۇقتىن ئىسكەندەر پالۋان، سوقتىياق ئىلىق كۆچەت پالۋان دېگەن ئادەملەر ئىكەن. ئۇلارنىڭ جەڭگىزلىق ماھارىتى يۇقىرى بولۇپ، خېلى مەنمەن دېگەن سانغۇنلارنىڭمۇ كۆزىنى ئالاچەكمەن قىلىۋېتىشىدە گەپ يوق. ئۇلارمۇ بۇ يۇرتتا ئاۋامنىڭ ئىخلاس ــ ئەقىدىسىگە ئېرىشكەن كىشىلەر بولغاچقا، ئۆزىگە تۇشلۇق ئەگەشكۈچىلىرى بار ئىكەن.

ــ بەلەن بوپتۇ. ئۇنداقتا بۇ غەمدىنمۇ خالاس بوپتۇق. قېنى ئېيتسىلا قارارگاھنى يۆتكىمىسەك بولماسمۇ زادى؟

ــ يۆتكەيلى، ۋەلىئەھدى نائىب خان شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ تەۋسىيەسى ئورۇنلۇق...

ــ ھەرقايسىڭلار شۇنداق خىيالدا بولساڭلار، قارارگاھنى يۆتكەشكە بۇگۈنلا ئاتلىنايلى، ــ دېدى ئابدۇللا خان بۇ گەپكە قوشۇلغاندەك بېشىنى لىڭشىتىپ، ــ لېكىن قارارگاھ قۇرۇلىدىغان جاي ئوبدان تاللانسۇن.

ــ بۇنىڭدىن خاتىرجەم بولغايلا، ئالىيلىرى.

ئارىدىن بىرەر ئاشپىشىمدەك ۋاقىت ئۆتكەندە، چېدىر بارگاھلار يېغىشتۇرۇلۇپ، قوشۇن ئاتلاندى. ئەڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان تۇغچى قوشۇنىدىكى لەشكەرلەرنىڭ قولىدىكى تۇغلار ئىزغىرىن شامالدا توختىماي لەپىلدەيتتى، ئۇنىڭ كەينىدىن ئاتلىقلار ماڭغان بولۇپ، ئابدۇللا خانمۇ شۇلارنىڭ سېپىدە ئىدى. ئۇ ھازىر تولۇق لەشكەرلەرچە كىيىۋالغان بولۇپ، ساۋۇت ــ دۇبۇلغىسى ئۆتكۈر قۇياش نۇرىدا كۆزنى چاقاتتى. خانىنىڭ ئىككى تەرىپىدە يولۋاسخان بىلەن ئەبەيدۇللا سۇلتان، كەينى تەرىپىدە مىرزا باباق بەگ بىلەن خۇدابەردى ھاكىمبەگلەر سوڭدىشىلا كېتىۋاتاتتى. قوشۇن ئالاھازەل بىر ــ ئىككى كۆز يېتىم ئارىلىقتا سوزۇلغان بولۇپ، تولىمۇ ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. ئۇلار شۇ يورۇشىدە

ربت بولغان چاغدا، بۇھەقتە ھېچقانداق ئىنكاس بىلدۈرمىگەن بولسىمۇ، ئەما بۇنىڭ يۈرتدارچىلىق ئىشلىرىغا توسالغۇ بولۇشىدىن ۋايىم يېگەنىدى. لېكىن ئابدۇللاخان سۇلۇك بىلەن خانلىق ئىشلىرىنى ئايرىپ، ئەلنى ئەمىن تاپقۇزۇش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، بىر قاتار تەدبىرلەرنى قوللانغان چاغدىلا، قەلبىدىكى ئەندىشە تۇمانلىرى تارقىلىپ، قايىللىقى ئاشقانىدى. بىراق يېقىنقى ۋاقىتتىن بۇيان قەشقەر تەرەپتىن ناگان ـ ناگاندا كېلىۋاتقان خەۋەرلەردىن، ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ كاتتىسى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ شاھزادە يولۋاسخانىنىڭ قوبۇلخانىسىغا ئاراكۇندە ئالتە قېتىم قاتراپ، قىلىنى قىرىق يا-رىدىغان شەرتىن ـ شەكەر سۆزلىرى، باغرى تاشتەك ئادەمنىمۇ بىرەھدىلا قا-يىل قىلىپ، سىمابتەك ئېرىتىۋېتەلەيدىغان گەپلىرى، يۈرىكىگە پىچاق تەڭ-لىسە كۆزىنى مىتمۇ قىلىپ قويمايدىغان كىشىلەرنىمۇ بىرەھدىلا ئېتىكىگە دۇم چۈشۈرەلەيدىغان ھىيلە ـ نەيرەڭلىرى بىلەن ۋەلىئەھدى يولۋاسخانغا تەخت سەۋداسى ئەپسۇنىنى ئوقۇپ، بېشىنى ئايلاندۇرۇۋاتقانلىقىنى، ئىسھاقىيە سۇ-لۇكى مۇرتىلىرىنى ئۈچرىغان جايدىلا ئۇرۇپ، ئۇلارنىڭ پىرى مەختۇمزادە خوجا ئىشانىنى، «كاپىر، ئىمانسىز، مۇرتەت» دەپ ھاقارەتلەپ، ئاداۋەت تۇغمە-نىگە سۇ باشلاپ يۈرۈۋاتقانلىقىنى، ھەتتا تېخى ئىسھاقىيە مۇرتىلىرىنى يۇ-شۇرۇن ئۆلتۈرۈپ، ئۆيلىرىنى كۆيدۈرۈپ، قەشقەر تەۋەسىدە تۇرمۇش كەچۈر-گۈسىز ھالغا چۈشۈرۈپ قويۇۋاتقانلىقىنى كۆپ ئاڭلىغانىدى. بولۇپمۇ يولۋاس-خان ھىدايىتۇللا ئىشانغا قول بېرىپ، مۇرىت بولغاندىن كېيىن خاھى ئاش-كارا، خاھى يوشۇرۇن ھالدا ئۇنىڭ كۆڭۈل تۇغمىنىگە ئۇگۇت قويۇپ، باشقا ـ باشقا سۇلۇككە مۇرىت بولغان ئاتا ـ بالا ئوتتۇرىسىدا خۇسۇمەت پەيدا قىلىپ، پۈتۈن خانلىق تەۋەسىدە سۇلۇكى ئىشقىيەنى كەڭ ئەۋج ئالدۇرۇپ، ئۆز نوپۇزد-نى تىكلەش ئۈچۈن ئۇرۇنۇۋاتقانلىقى ئوردا ئىچىدە ئاللىقاچان ئاشكارا مەخپە-يەتلىككە ئايلىنىپ كەتكەنىدى. بىراق ئوردىدا ھىدايىتۇللا ئىشانغا قول بې-رىپ، مۇرىت بولغان ئەمىرلەرمۇ بولغاچقا، شاھىنشىنىدا ھازىرغا قەدەر بىرەر كىم بۇ ھەقتە ئېغىز ئېچىپ باقمىغانىدى. شۇنداقتىمۇ ئابدۇللاخان ئىككى سۇلۇك ئارىسىدىكى نىزا ـ ئاداۋەتنى تۇگىتىش ئۈچۈن كۆپ قېتىم ئاشكارا سورۇنلاردا «ھاكىمىيەت مەزھەپتىن مۇسىنەسىنا، سۇلۇكتىن تېخىمۇ مۇسىنەسىنا بولۇشى كېرەك» دېگەننى تەكىتلەپ، ھېچكىمنىڭ بۇ ھەقتە ئېغىز ئېچىشىغا پۈرسەت بەرمىگەنىدى. دەرەخ جىم تۇراي دېسە، شامال جىم تۇرغىلى قويمىغاند-ەك، بۇنىڭدىن ئون نەچچە يىل مۇقەددەم ئابدۇللاخان خوجا شادىنى دۆلەت ئۈستازى دەپ جاكارلىغاندا، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ دادىسى خوجا مۇھەم-مەد يۈسۈپ ئىشانىنىڭ يۈرەك ـ باغرى ھەسەت ـ رەشكىتىن ئۆرتىنىپ، ئۇيقۇنى تەرك ئېتىپ، يېگىنى ئوغا، ئىچكىنى زەھەر بولۇپ، تۇتقان ـ قويغىنىنى بىل-مەي، خۇددى ساراڭدەكلا بولۇپ قالغانىدى. كېيىن خوجا شادى ئۆلگەندە، خوجا مۇھەممەد يۈسۈپ ئىشان «تومۇر تۇتۇپ» ئۆز نىيىتىنى خانغا بىلدۈرۈش، ئۇنى

ئۇلار بىلەن بىرەر مەرتەم جەڭ قىلىش تۇگۈل، روبىرو بولۇپ باقىقىنى يوق. ئاشۇ چاغدىمۇ مۇھەممەد لىتىپ بەگ «كېرىيەگە قالماقلار ھۇجۇم قىلىپ كەل-دى» دەپ خەۋەر ئەۋەتكەندە، مۇھەممەد مۇمىن سۇلتان خانىنى بېرىشتىن تو-سۇپ، ئۆزى ئاتلانغانىدى. ئەمما چەرچەن، چارقىلىق دېگەن يەرلەرگىچە بە-رىپ، ئۇلارنى تاپالماي قايتىپ كەلگەندە، ئوردىدا گەرچە بىرەر كىشى بۇ ھەق-تە ئاشكارا چىش يېرىپ بىر نەرسە دېمىگەن بولسىمۇ ئابدۇللاخان خېلى بىر مەزگىل چۈش يەۋالغان كىشىدەك بىئارام بولۇپ، زەردىگۆش بولۇپ قالغانە-دى. بۇ دورەمدە ھىندىقۇش مىرزا، خان يولغا چىقىشتىن ئىلگىرى، كېيىنكى كۈنلەردە يۈز بېرىش ئېھتىماللىقى بولغان نۇرغۇن ئىشلارنى بىر - بىرلەپ با-يان قىلىپ، ئۇنى ئاگاھلاندۇرغان بولسىمۇ، ئەمما ئابدۇللاخان بەزى ئىشلاردىن تازا خاتىرجەم بولالماي، يەنىلا سەپەرگە ئاتلانغانىدى، مانا ئەمدى... ئۇ بۇ كۈن-لەردە نېمىشقىدۇر تېرىككەك، ئاسان ئاچچىقلىنىدىغان بولۇپ قالدى. ئادەتتە-كى ئىشلارغىمۇ بەزىدە چېچىلاتتى. مىرزا باباق بەگ ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان خانىنىڭ خىزمىتىدە بولۇپ مىجەز - خۇلقىنى بەش قولدەك بىلىپ كەتكەچكە، تولا ھاللاردا تەسەللى بېرەتتى.

— كۆڭۈللىرىنى توق تۇتسىلا، ئادالەتپاناھىم، مەن شۇنىڭغا شەكسىز ئىشىنىمەنكى، قالماقلار مۇشۇ يەردە چوقۇم بار. ئۇلار ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ كەلگەنكەن، بىز بىلەن بىرەر قېتىم بولسىمۇ تۇتۇشماي كەتمەيدۇ، بەلكىم ئۇلارمۇ بىر بولسا بىزنى ئىزدەۋاتقان، يەنە بىر بولسا، ئەھۋالىمىزنى تەڭ-تەكشىلاپ يۇرۇۋاتقان بولۇشى مۇمكىن. بىزدە «سەۋر قىلساڭ غوربىدىن ھالۋا پۇ-تىدۇ» دەيدىغان گەپ بار. شۇڭا ئالدىرىمايلى، ئالىيلىرى.

— ئالدىرىمساق بولمايدۇ، ئەمىر جانابلىرى، ئۆزلىرىگە ئايان، يەنە ساقلاپ تۇرۇۋەرسەك، لەشكىرىي تەمىناتتا قىينىلىمىز.

— بۇنىڭدىن خاتىرجەم بولسىلا، خۇدابەردى بەگنىڭ ھاكىمبەگلىك مەھكىمىسىدە يېتەرلىك ئوزۇق - تۇلۇك، لەشكىرىي تەمىنات بار ئىكەن.

— شۇنداقتىمۇ ئالدىرىمساق بولمايدۇ، — دېدى ئابدۇللاخان بىردىنلا قوللىرىنى سىلكىپ، — بۇيەردە ياغىنى قاچان كىلەركىن دەپ ساقلىساق، ئەل - رەئىيەتنىڭ يۇرتدارچىلىق ئىشلىرى تاشلىنىپ قالىدۇ.

مىرزا باباق بەگ بۇ گەپنى ئاڭلاپ، سەل ھوشيارلاشتى. «چۈشەندىم، ئا-لىيلىرى. كەم ئەقىل ئەمىرلىرى بۇ تەرىپىنى ئەسلا ئويلاپ باقمايتىكەنمەن، كەچۈرگەيلا» دېگەندەك كۆلۈمسىرىدى. ئۇنىڭسىزمۇ ئوردىدىكى ئىشلار مىرزا باباق بەككىمۇ ئايان ئىدى. ھىندىقۇش مىرزا بىلەن چوڭقۇر دوستلۇق - بۇرا-دەرچىلىك ئورناتقان، خانلىق ئۇچۇن ئوت دېگىزغا ئۆزىنى ئېتىشتىن، سۇغا سەكرەشتىن ئايانمايدىغان بۇ سانغۇن، ئوردىدىكى ئىشلارنىلا ئەمەس، ئىشقىيە، ئىسھاقىيە سۇلۇكلىرىنىڭ رەئىيەتكە كەلتۇرۇۋاتقان بالايىئاپەتلىرىدىن تولىمۇ بىزار ئىدى. ئابدۇللاخان خوجا شادىغا قول بېرىپ، ئىسھاقىيە سۇلۇكىگە مۇ-

گۈرگەن يولۋاسخان دادىسىغا تىكىلدى.

ــ ھەرقايسىڭلارنى جىددىي چاقىرتىشتىكى مەقسەت پەقەت بىرلا، ــ دېدى ئابدۇللا خان چېدىر ئىچىدىكىلەرگە تەكشى قاراپ چىققاندىن كېيىن، ــ نەچچە كۈندىن بۇيان ياۋ ئۇزۇنىڭ قارىسىنى ھېچ كۆرسەتمەيۋاتىدۇ. شۇڭا ئەدىكى قەدەمنى قانداق بېسىش ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىپ كۆرەيلۇق.

ــ دېمىسىمۇ ئەنھەزرىتىم توغرا دېدى، بۇ يەردە «ئۇجمە پىش، ئاغزىمغا چۈش» دەپ يېتىۋەرسەك قاملاشمايدۇ. شۇڭا ياۋ ئاسمانغا چىقىپ كەتكەن بولسا تاپىنىدىن، يەرگە كىرىپ كەتكەن بولسا كوكۈلىسىدىن تارتىپ چىقىرىشىمىز لازىم، ــ دېدى يولۋاسخان دادىسىنىڭ سۆزىگە ئۇلاپلا، ــ شۇڭا ماڭا يارلىق بېرىلسە، مەن ئۆزۈم لەشكەر تارتسام...

ــ توختىسىلا، شاھزادەم، سۆزلىرىڭۇ ئورۇنلۇق بولدى، ئەمما كۈندە دېگۈدەك ئەتراپىنى چارلاشقا ئادەم ۋە لەشكەر ماڭدۇرۇپ تۇرۇۋاتقان بولساقمۇ، ئۇلار ھەققىدە ھېچقانداق ئۇچۇرغا ئېرىشەلمىدۇق. قارىسىغا ئىش قىلساق بولماس، شۇڭا بۇ ئىشنى ئوبدانراق مەشۋەت قىلغايمىز، ــ دېدى مىرزا باباق بەگ بىر نەرسىنى ئويلاۋاتقاندەك قىياپەتتە گەدىنىنى بوشقىنە قاشلاپ، ــ مېنىڭچە بولغاندا، ياۋنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەردار بولغان بولساق خويمۇ ئوبدان ئىش بولاتتى. لېكىن بۇ ناكەسلەر قارىسىنى كۆرسەتمەيۋاتىدۇ. ئەمدى ئىشنى باشقىچىراق ئۇسۇلدا قىلساق بولارمىكىن.

بۇ گەپ بىلەن ئابدۇللاخانمۇ، يولۋاسخانمۇ تەڭلا مىرزا باباق بەگكە قاراشتى.

ــ قېنى ئېيتسىلىچۇ، ئەمىر ئاتا، بۇ ئىشقا قانداق دانا مەسلىھەتلىرى بارىكىن؟ ــ ئالدىراپ سورىدى ئەبەيدۇللا سۇلتان بالىلارغا خاس ئالدىراڭغۇلۇق بىلەن چاقماقتەك سۆزلەپ.

ــ بۇ ئىش توغرىسىدا خېلى كۆپ ئويلاندىم، ئاخىرى، ئۇلار بىزنىڭ زور قوشۇن تارتىپ كەلگىنىمىزنى بىلىپ، يا كەلگەن يولى بىلەن كەتكەن، يا بولمىسا ئاتچان تەرەپلەردىكى تاغلىق رايونلاردا ھەربىكەت قىلىپ، بىزنىڭ ئۆزلىرىنى ساقلاپ، زېرىككەندە پېشىمىزنى قېقىپ كېتىشىمىزنى كۈتۈۋاتىدۇ، دېگەن ئويغا كېلىپ قالدىم. شۇڭا بىز ئەمدى قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرماي ھەرىكەتنى چوڭراق قىلساق قانداق بولار؟

ــ دېگەنلىرىچە بولغاندا، ئالدى بىلەن ياۋنىڭ كەتكەن ــ كەتمىگەنلىكىنى ئۇقۇپ بولغاندىن كېيىن، ئاندىن ھەربىكەت قىلىدىكەنمىز ــ دە، ــ دېدى شاھزادە يولۋاسخان ئالدىراپ.

ــ ھەئە. ئالدى بىلەن شۇنى بىلسەكلا قالغان ئىشلار ئوڭايغا تۇراتتى.

ــ نەچچە كۈندىن بۇيان ئەھۋال ئوقۇشقىلى لەشكەر ماڭدۇرۇپ تۇرۇپمۇ ھېچقانداق ئۇچۇرغا ئېرىشەلمىسەك، ــ دېدى ئەبەيدۇللا سۇلتان چاڭىلداپ سۆزلەپ، ــ يەنە لەشكەر ماڭدۇرساق نەتىجىسى ئوخشاش بولامدىكىن.

ئۆز سۆلۈكىگە ئۇندەپ، بوش تۇرۇۋاتقان ئاشۇ ئورۇننى قولغا كەلتۈرۈش مەقسىتىدە، قەشقەردىن يەكەنگە كەلدى. ئۇ بۇ سەپىردە مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرالمايلا قالماستىن، خانىمنىڭ قوبۇل قىلىشىغمۇ ئېرىشەلمىدى ـ دە، قايتىش سەپىردە نامەلۇم كىشىلەر تەرىپىدىن زەھەر بېرىلىپ قازا قىلغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە خوجا شادى ئۆلگەندىن كېيىن خان ئۇنىڭ ئوغلى خوجائابدۇللا ئىشانغا تولىمۇ ھۆرمەت كۆرسىتىپ كېلىۋاتىدۇ. مانا مۇشۇ ئىش سەۋەبلىك خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئابدۇللاخانغا ئۇزۇندىن بۇيان كۆڭلىدە خۇسۇمەت ساقلاپ كېلىۋاتاتتى. شۇڭا ئۇ خانىمنىڭ ئوغلى يولۋاسخان ئارقىلىق ئابدۇللاخانغا تاقابىل تۇرۇش ھىيلىسىنى قوللىنىپ، دادىسى خوجا مۇھەممەد يۈسۈپ ئىشان باقىي ئالەمدە ئېرىشەلمىگەن دۆلەت ئۈستازلىقىدىن ئىبارەت خاسىيەتلىك بوش ئورۇندا ئولتۇرۇش غەرىزىدە نائىب خان يولۋاسخاننى قولىدىكى ئەڭگۈشتەرگە ئايلاندۇرۇۋالغانىدى.

ــ يىلانىنى ئۆۋسىدىن چىقىرىش كېرەك، ئەمىر جانابلىرى، مەيلى قانداقلا بولسۇن، سىڭگىنى تېپىشىمىز، ئۇ جىم بولۇۋالسىمۇ، ئۇرۇشقا ئۇندەشىمىز لازىم. شۇندىلا يا نۇسرەت قۇچىدىغانلىقىمىز، يا مەغلۇپ بولىدىغانلىقىمىز ئايان بولىدۇ.

ــ ئۇنداقتا ئوبدانراق بىر مەسلىھەت قىلايلى، ئالىيلىرى. بۇ ئىشنى بەك كېچىكتۇرۇشكە بولمىغۇدەك، مەن ھازىرلا شاھزادە يولۋاسخان، ئەبەيدۇللا سۇلتان، خۇدابەردى ھاكىمبەگلەرگە خەۋەر قىلاي.

ــ يەنە ھېلىقى بىجەن پالۋان، ئىسكەندەر پالۋان، كۆچەت پالۋانلارغىمۇ خەۋەر قىلىشنى ئۇنتۇمىسىلا.

ــ لەببەي، خان ئالىيلىرى.

بىر چۆگۈن چاي قاينىغۇچىلىك ۋاقىت ئىچىدە، لەشكىرىي مەسلىھەتكە كېلىدىغانلارنىڭ ھەممىسى كېلىپ بولدى. ئۇلار تۆرەدە ــ كۆزنىڭ يېغىنى يەيدىغان قىپقىزىل گىلەم ئۈستىگە سېلىنغان كۆرپىدە باداشقان قۇرۇپ، توزغاق تىقىلغان يۇمشاق ياستۇقتا يۆلەنگىنىچە ئولتۇرغان ئابدۇللا خانغا يەر تەگكەن قاراپ ئولتۇرۇشاتتى. شۇ تاپتا خانىمنىڭ كۆزلىرى بىر نۇقتىغا تىكىلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ نېمىنى خىيال قىلىۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. كېرىيەدىن قوشۇلغان ئۇچ پالۋان ئابدۇللا خاننى بىر نەچچە قېتىم يىراقتىن كۆرگەن بولسىمۇ، ئەمما تۇنجى قېتىم ئەڭ يېقىن ئارىلىقتا ئۇچراشقاچقىمۇ، ئۇنلۇكرەك نەپەس ئېلىشقىمۇ پېتىنالمىغاندەك يەرگە قاراپ ئولتۇرۇشاتتى. شۇ تاپتا بارگاھى ئالىينى ئېغىر سۈكۈناتلىق قاپلىغان بولۇپ، چۈشۈن ئۇچۇسىمۇ بىمالال ئاڭلىغىلى بولاتتى. شۇنداقتىمۇ خان بىلەن مىرزا باباق بەگدىن باشقىلار بۇ يىغىلىشنىڭ سەۋەبىنى ئېنىق بىلمىگەچكە، ھېچكىم ئالدى بىلەن ئېغىز ئېچىشقا پېتىنالمايۋاتاتتى. تۈيۈقسىز خان بوشقىنە يۆتەلدى، بارگاھىي ئالىيغا كىرگەندىن بېرى كۆڭۈل غەلۋىرىدە نۇرغۇن خىياللارنى تاسقاپ ئۇل-

— مەيلى، شاھزادەمنىڭ دېگىنىچە بولسۇن، — دېدى ئابدۇللا خانمۇ ئوغلىنىڭ سۆزىگە قوشۇلغاندەك، — ئەمما يولدا بەك ئېھتىيات قىلسىلا...

— خاتىرجەم بولسىلا، خان ئاتا، بۇ تەرىپى مانىڭا ئايانتىكى ئاشتەك ئايان، مەن چوقۇم ئۆزلىرىنىڭ كۆتكەن يېرىدىن چىقىمەن.

— ئۇنداقتا ئۆز نۆكەرلىرىڭىز ھەم خوتەندىن كەلگەن قوشۇنىنىڭ بىر قىسمىنى باشلاپ ھايالشمايلا يولغا چىقىڭ، نىيەگە بارغاندىن كېيىن ئەھۋالنى ئوقۇپلا چاپارمەن ماڭدۇرۇڭ.

— باش ئۇستىگە... — يولۋاسخان ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ چېرىكچە سالام بەردى.

شۇ كۈنى پېشىن مەھەلدە قەشقەرنىڭ نائىب خانى شاھزادە يولۋاسخان ئۆزىگە قوشۇپ بېرىلگەن لەشكەرلەرنى باشلاپ، نىيە تامان يۈرۈپ كەتتى. مىرزا باباق بەگ ئۇلارنى مەھەللىنىڭ ئايىغىچىلىك بېرىپ ئۇزىتىپ قايتىپ كەلدى. ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتۈپ ئۇچىنچى كۈنى خۇپتەندىن ئاشقاندا، ئىككى چاپارمەن يولۋاسخاننىڭ مەلۇماتىنى ئەكەلدى. مەلۇماتتا «قالماقلار نىيەدىن ئۆتمەپتۇ» دېگەن قىسقىلا خەت يېزىلغانىدى.

— پەرمانى ئالىي، — دېدى ئابدۇللاخان خەتنى ئوقۇپ بولۇپ، بىردىنلا قوشۇمىسىنى تۇرۇپ، — يولۋاسخان نىيەنى چىڭ ساقلىسۇن، ئالمادىس ياۋ لەشكەرلىرى سېزىلسە ۋاقتىدا خەۋەر يەتكۈزسۇن...

— باش ئۇستىگە... — مەلۇمات ئەكەلگەن لەشكەرلەر چېرىكچە سالام بەرگەندىن كېيىن، ئارقىچىلاپ مېڭىپ، بارگاھى ئالىيدىن چىقىپ كەتتى.

— ئەمدى بىز ئەتىلا ئاتلانساق بولارمۇ، ئەمىر جانابلىرى؟، — سوردى ئابدۇللاخان مىرزا باباق بەگدىن، — ياۋنىڭ ئەھۋالى ئايان بولدى. ئۇلار ئاتچان تاغلىق رايوندا ئوخشايدۇ.

— شۇنداق قىلايلى، ئەتە سەھەردىلا يولغا چىقايلى.

ئەتىسى تاڭ يورۇماستىنلا يولغا چىققان قوشۇن كۆچەت پالۋانىنىڭ يول باشلىشىدا يۈرۈپ كەتتى. كۆچەت پالۋان ئاتچانىنىڭ سوقتىياق دېگەن يېرىدىن بولۇپ، يەرلىك ئادەم بولغاچقا، تاغ يوللىرىغا پىششىق ئىدى. شۇڭا قوشۇننى يېقىن يوللار بىلەن باشلاپ، نامازدىگەرگە يېقىن يەرگە پىشكە دېگەن يېتىپ كەلدى.

— ئاتچانىنىڭ پىشكە دېگەن مەھەللىسىگە يېتىپ كەلدۇق، ئالىيلىرى، — دېدى كۆچەت پالۋان ئابدۇللاخانىنىڭ قېشىغا كېلىپ قول باغلاپ تۇرۇپ، — لەشكەرلەر مۇشۇ كۆجۇم مەھەللىدە ئارام ئالغاچ ئوزۇقلىنىۋالسا، مەن بىر-نەچچە يارەنلىرىم بىلەن ئەھۋال ئىگىلەپ كەلسەم بولارمىكىن.

— ماقۇل، تېز بېرىپ، تېز قايتىپ كېلىڭ.

كۆچەت پالۋان بىرنەچچە ھەمراھىنى باشلاپ يۈرۈپ كەتتى. مىرزا باباق

ـــ ئالدىرىماڭلار، جانابىي مىرزا باباق بەگنىڭ خىيالىنى بىلىپ بېقىپ سۆزلەڭلار، ـــ دېدى ئابدۇللاخان سەل ئاچچىقى كەلگەندەك، ـــ بۇ ئىشتا ئالدىرىغان، قىزىققانلىق قىلغان بىلەن بولمايدۇ. ئەمىر جانابلىرى دېمەكچى، بىز ئالدى بىلەن يىراقراق يەرگە بېرىپ ئەھۋال ئىگىلەيمىز. ياۋ ئۆتۈپ كەتكەن بولسا قوغلايمىز، ئۆتۈپ كەتمىگەن بولسا، ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىمىز، شۇنداقمۇ ئەمىر جانابلىرى...

ـــ ھەسانات، ئادالەتپاناھىم، مەن شۇنداق دېمەكچى، ـــ دېدى مىراز باباق بەگ بېشىنى لىڭشىتىپ، ـــ بىزگە ئەمدى شۇنىڭدىن باشقا ئامال يوق. قېنى، خۇدابەردى ھاكىمبەگ جانابلىرى دەپ باقسىلىچۇ، بىز تۇراۋۇاتقان مۇشۇ يۇرتنىڭ نېرىسىدا قانداق يۇرت باركىن.

ـــ يېسىۇلغۇن دەپ ئاتىلىدىغان، سەككىز - توققۇز ئائىلە جايلاشقان مەھەللە بار، ـــ خۇدابەردى ھاكىمبەگ ئالدىراپ جاۋاب بەردى.

ـــ مۇساپىسى قانچىلىك كېلەر؟

ـــ ئەتىگەندە ئاتلىق يولغا چىققان كىشى، كۆز كۆرەدە مەھەللىگە يېتىپ بارالايدۇ.

ـــ ئۇنىڭ نېرىسىدىچۇ؟

ـــ نىيە دېگەن بىر يېزا بار. دائىرىسى چوڭ، ئاھالىلىرى تارقاق جايلاشقان. مۇلچىرىمچە بىر - ئىككى مىڭ تىرىك جان بارمىكىن.

ـــ خوش، بۇ ئىشنى ئەنھەزرىتىم مۇڭاپىق دەپ قارىسا، مۇنداق قىلساق، ـــ دېدى مىرزا باباق بەگ مەقسىتىنى ھەممەيلەنگە ئېنىق چۈشەندۈرمەكچى بولغاندەك ئالدىرىماي سۆزلەپ، ـــ بىر بۆلەك ئادەم نىيە دېگەن يەرگە بېرىپ، سىگگى قوشۇننىڭ ئۆتۈپ كەتكەن ياكى كەتمىگەنلىكىنى ئۇقۇپ باقسا، ئەگەر ئۆتۈپ كەتكەن بولسا، چوڭ قوشۇن ياۋنىڭ كەينىدىن يولغا چىقسا، ئۆتۈپ كەتمىگەن بولسا، بىز بۇ تەرەپتىن قوغلاپ زەربە بەرسەك، نىيەدىكى قوشۇن ئالدىنى توسۇپ، ياۋنىڭ قېچىپ كېتىشىگە ئىمكان بەرمەسە قانداق بولاركىن.

ئابدۇللا خان بۇ گەپنى ئاڭلاپ، بىردىنلا جىمىپ قالدى. ھەممەيلەننىڭ كۆزى ئۇنىڭغا تىكىلدى. چېدىر ئىچىنى ئادەمنىڭ كەيپىنى بوغىدىغان سۈكۈناتلىق قاپلىدى. باشقىلار، خان ئالىيلىرى بۇ مەسلىھەتكە نېمە دەركىن دېگەندەك خاننىڭ چىرايىغا قاراشتى.

ـــ شۇنداق قىلايلى، ئوبدان مەسلىھەت بولدى، ـــ دېدى خان بارگاھى ئالىيدىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ، ـــ ھازىر بىزگە بۇنىڭدىن ئارتۇقمۇ ياخشى ئامال يوق ئوخشايدۇ. يەنە ساقلاۋەرسەك، ياخشىلىقتىن يامانلىق كۆپرەك بولۇشى مۇمكىن، قېنى ئېيتسىلىچۇ، ئەمىر جانابلىرى، نىيە تەرەپكە كىم بارسا بولار؟...

ـــ مەن باراي... ـــ يولۋاسخان مىرزا باباق بەگ ئېغىز ئېچىپ بولغۇچە ئورنىدىن سەل قوزغىلىپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى.

ئالدىراپ سۆزلەپ، ــ بىرەر خەۋەر بارمۇ؟
كۆچەت پالۋان ئۇ كۆرسەتكەن جايدا يۇكۇنۇپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، تېزلىكتە جاۋاب بەردى.
ــ سىڭگى قوشۇنلىرى سوقتىياق دېگەن جايدىكى بىر ئېدىرلىقتىكەن. ئۇ يەرنىڭ بىر تەرىپى قىرىيا دەرياسىغا تۇتىشىدۇ. ئىككى تەرىپى تاغ. پەقەتلا بىر تەرىپىدىن بىمالال ھەركەت قىلغىلى بولىدۇ. شۇ تاپتا قاراۋۇلدىن باشقىسىنىڭ ھەممىسى ئۆلۈكتەك ئۇخلاپ قاپتۇ.
ــ سىلى دېگەن جايغا قانچىلىك ۋاقىتتا يېتىپ بارغىلى بولىدۇ؟ ــ ئابدۇللاخان بۇ گەپنى ئاڭلاپ بىر نەرسىنى خىيال قىلغاندەك سورىدى.
ــ بىر ئاشپىشىمدىن كۆپرەك ۋاقىتتا يېتىپ بارغىلى بولارمىكىن.
ــ ھە... ئۇنداقتا تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقساق قانداق بولار، مىرزا باباق بەگ جانابلىرى؟
ــ سىلى ئۇلار تەييارلىقسىز تۇرغان چاغدا ھۇجۇم قىلايلى دېمەكچىمۇ؟
ــ دېدى مىرزا باباق بەگ يالت قىلىپ ئابدۇللاخانغا قاراپ.
ــ تاپتىلا، ھازىر كەلكۇن مەزگىلى، دەريادا ئۇلۇغ سۇ بار، ئۇ يەرنىڭ ئىككى تەرىپى تاغ ئىكەن. شۇڭا...
ــ دېگەنلىرىچە بولسۇن، ئىمكانقەدەر شەپە چىقارماسلىققا تىرىشىپ، ئولارنى بىر يولدىلا يىغىشتۇرايلى.
ئۇلار قىسقىلا مەسلىھەت قىلىشقاندىن كېيىن، چاقماق تېزلىكىدە يولغا چىقىشتى. قوشۇن ئەگرى ـ بۈگرى تاغ يولىدا بىر ھازا ماڭغاندىن كېيىن كۆچەت پالۋاننىڭ تەكلىپى بىلەن ئۈچ تارامغا ئايرىلدى. ئابدۇللاخان، ئەبەيدۇللا سۇلتان، بىجەن پالۋانلار بىر توپ، خۇدابەردى ھاكىمبەگ، ئىسكەندەر پالۋانلار بىر توپ، مىرزا باباق بەگ بىلەن كۆچەت پالۋانلار بىر توپ لەشكەرنى باشلاپ، ئەتراپنى بەش قولدەك بىلدىغان يول باشلىغۇچىلارنىڭ ھەمراھلىقىدا، ئالدىنئالا نىشانلىغان ئورۇنلارغا باردى، مىرزا باباق بەگ كۆچەت پالۋان بىلەن لەشكەرلەرنى باشلاپ، ياۋ لەشكەرگاھىغا يېقىنلاشتى. بۇ چاغ ئاللىقاچان يېرىم كېچىدىن ئاشقان ۋاقىت بولغاچقا قاراۋۇللارمۇ ئۇخلاپ قالغاندەك قىلاتتى. شۇڭا ئوت يېقىپ بىر ـ بىرىگە بەلگە بەردى. ئابدۇللاخانمۇ، خۇدابەردى ھاكىمبەگلەرمۇ بەلگىلەنگەن جايغا يېتىپ كەلگەنلىكىنى بىلدۈرۈپ ئوتقاش يېقىشتى. شۇئان ناغرىلار گۈمبۈرلىتىپ چېلىندى، لەشكەرلەر قىيانەدەك جىلغا ئىچىگە باستۇرۇپ كىرىشتى. سىڭگى لەشكەرلىرى تاتلىق ئۇيقۇدا بولغاچقا، تۇيۇقسىز ئاڭلانغان ھۇگا ـ سۈرەنلەردىن چۆچۈپ ئويغىنىشتى ـ دە، باش تەرەپلىرىگە قويۇپ قويغان جەڭ قوراللىرىنى ئېلىشتى، ساي ئىچىنى بىر دەملا قورال ـ ياراغلارنىڭ تاراق ـ تۇرۇقلىرى، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى، يارلانغانلارنىڭ ئېچىنىشلىق ئاھۇزارى قاپلىدى. تاڭ ئاتارغا يېقىن خۇدابەردى ھاكىمبەگ تۇرغان تاغ ئېغىزىغا يېقىنلاشقان ياۋ لەشكەرلىرى كۈچلۈك ھۇجۇم

بەگ لەشكەرلەرگە ئارام ئالغاچ ئوزۇقلىنىشنى تاپىلىدى. شۇنىڭغىچىلىك ئور-
دىدىن خان بىلەن بىللە كەلگەن باقاۋۇل بەگ لەشكەرلەردىن سەل يىراقراق
يەرگە گىلەم - پالاز سېلىنىپ تەييارلانغان مەخسۇس سورۇنغا داستىخان سې-
لىشقا باشلىدى.

كۇن پېتىپ، ئەتراپقا تۇن پەردىسى يېپىلىشقا باشلىدى. ئون تۆت كۇن-
لۇك ئاي ئەتراپنى يورۇتۇپ تۇراتتى. لەشكەرلەرنىڭ بەزىلىرى قورساقلىرىنى
ئەستەرلەپلا شېرىن ئۇيقۇغا چۇشكەن، بەزىلىرى ئىككى - ئۈچتىن بولۇپ-
لىپ، قىزىق گەپلەر بىلەن ئۆز كۆڭۈللىرىنى ئاۋۇندۇرماقتا ئىدى. ئابدۇللا
خان، مىرزا باباق بەگ، ئەبەيدۇللا سۇلتان بىلەن يۇمشاق تۆشەك ئۈستىدە ئې-
زىلىپ ئولتۇراتتى. ئۇلار ئەتىگەندىن بۇيان گىياھسىز سايلىقتا ئات ئۈستىدە
مۆكچىيىپ ئولتۇرغان، بەل - پۇتلىرى ئوبدانلا ئۇيۇشۇپ ھاردۇق يەتكەن بول-
سىمۇ، سېگىنىشنى ھازىرقى ئەھۋالىدىن بالدۇرراق خەۋەر تېپىش ئىستىكىدە
ئەتراپقا پات - پات قاراپ، گەپ بىلەن ئۆز كۆڭۈللىرىنى مەلىكە قىلىپ ئول-
تۇرۇشاتتى.

— ھازىر قايسى چاغ بولغاندۇ؟ — سورىدى ئەبەيدۇللا سۇلتان ئاسماندا-
كى شوخ جىمىرلاۋاتقان يۇلتۇزلاردىن كۆزىنى ئۈزمەي تۇرۇپ.

— ئالاھازەل ئېغىر ئەلياتقۇغا يېقىنلاشتى، — دېدى مىرزا باباق بەگ
ئالدىرىماي سۆزلەپ.

— ھېلىقى پالۋان كەتكىلىمۇ بىچاغ بولدى. نېمىشقا ھېچ قايتىپ كەل-
مەيدىغاندۇ؟ يولدا بىرەر كېلىشمەسلىككە ئۇچراپ قالمىغاندۇ؟

— تەمبەت ئۇنداق خىيالىلاردا بولمىسىلا، تاغ يولى دېگەن ئېغىز - پەس،
مۇشەققەتلىك يول بولسىمۇ، كۆچەت پالۋان يەرلىك كىشى بولغاچقا. ئالما-
دىس بىرەر ئىش بولسىمۇ ئۆزى بىر ئامال قىلالايدۇ.

مىرزا باباق بەگنىڭ سۆزى تۈگىمەي تۇرۇپلا، يېقىنلا يەردىن لەشكەرلەر-
نىڭ گۈڭۈلداشقان ئاۋازى ئاڭلىنىپ بارا - بارا كۈچەيدى - دە، ھايالىشمايلا
بىرنەچچەيلەننىڭ قارىسى كۆرۈندى.

— كىم؟ — كۆزەتتە تۇرۇۋاتقان نۆكەر كېلىۋاتقانلارغا قاراپ ئۇنلۇك
توۋلىدى، — بەلگە؟

— «تۇن بالىسى»، — كېلىۋاتقانلار پەس ئاۋازدا جاۋاب بەردى.

— قەيەرگە بارىلا؟

— مەن كۆچەت پالۋان، — كېلىۋاتقان توپنىڭ ئالدىدىكى كىشى جاۋاب
بەرگەچ، — خان ئالىيلىرىغا مەلۇم قىلىدىغان لەشكىرىي مەلۇمات بار.

— قېنى بۇ ياققا، خان ئالىيلىرى بۇ تەرەپتە...

كۆچەت پالۋان لەشكەرنىڭ ئارقىسىدىن ئۆزىنى ساقلاۋاتقانلارنىڭ يېنىغا
كەلدى.

— قېنى ئولتۇرسىلا، — دېدى مىرزا باباق بەگ تاقەتسىزلەنگەن ھالدا

باباق بەگدىن.

ــ ئۇلارنىڭ يېڭىلگىنى يالغان، ئەنھەزرىتىم. ئۇلار كېچىدىكى تۈيۈقسىز زەربىدە ئېغىر تالاپەت تارتتى. شۇڭا بىزنى سىناپ باقماقچى بولۇپ ھۇجۇمغا ئۆتكەن بولسىمۇ، بىزنىڭ ھەمدەمچى قوشۇنىمىز بار ـ يوقلۇقىنى بىلەلمەي چېكىنىدى. ئۇلارمۇ بىكاردىن ـ بىكار ئۆزىنى ئوتقا ئۇرىدىغان پەرۋانە ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇرۇش دېگەننىڭ «توققۇزى رەڭ، بىرى جەڭ». ئېھتىمال قالماقلار يېڭىلگەن بولۇپ، بىزنى قىلتاقتا دەسسەتمەكچىمۇ تېخى، ئۇلارنىڭ قورسىقىدىكىنى كىم بىلىدۇ؟!

شۇ ئەسنادا ئۇلارنىڭ يېنىدىن كۆچەت پالۋان ئۆتۈپ قالدى. مىرزا باباق بەگ ئۇنى كۆرۈپ چاقىردى.

ــ بۇ يەرگە كەلسىلە، پالۋان. مەسلىھەت قىلىدىغان ئىش بار، ــ ئۇ سۆزلىگەچ ئاتتىن چۈشتى ـ دە، ئۆزىگە يېقىنلاپ كەلگەن كۆچەت پالۋاندىن سورىدى، ــ بۇ تۈزلەڭلىكنىڭ نېرىسى قانداق يەر؟

ــ بۇ يەرنىڭ يۇقىرى تەرىپى ئوچ ـ تۆت ئادەم قاتارلىشىپ ئاران ماڭالايدىغان يارلىق، مويىسپىتلارنىڭ دېيىشىچە، ئىككى ـ ئۈچ يۈز يىل مۇقەددەم غايەت زور كەلكۈن كېلىپ پەيدا بولغانمىش.

ــ بۇ تەرىپىچۇ، ــ ئۇ يان تەرەپنى قولى بىلەن ئىشارەت قىلدى.

ــ ئۇ يەرمۇ ئوخشاش، ئەمما يارلىقنىڭ ئۇ تەرىپى ئېگىز تاغ، پەقەت بىرلا ئادەم ئاران ماڭالايدىغان يول بار.

بۇنى ئاڭلىغان مىرزا باباق بەگ كىچىك بالىدەك بىردىنلا ۋارقىرىۋەتتى.

ــ دەرھال ناغرا چېلىڭلار، قوشۇن دەرھال يىغىلسۇن. قوشۇن باشلىرى بۇ يەرگە كەلسۇن.

بارلىق ئىشلار بىردەمدىلا ئورۇنلاندى. مىرزا باباق بەگ قوشۇن باشلىرىغا بىر قاتار يولىيورۇقلارنى بەرگەندىن كېيىن، كۆچەت پالۋان بىلەن ئىككى يۈز دەك لەشكەرلەرنى باشلاپ سىڭگىنىڭ كەينىدىن قوغلاپ ماڭدى، ئۇلار بىر ئاشپىشىم يول يۈرۈپ، غەربىي جەنۇب تەرىپى بىر ـ بىرىگە باش قويۇپ ئۇخلاپ قالغاندەك كۆرۈنىدىغان تاغلارنىڭ يانتۇ تەرىپىدە بارگاھ قۇرۇپ، ئەمدىلەتىن ناشتا قىلىشقا تۇتۇنغان ياۋنىڭ يېنىدا تۈيۈقسىز پەيدا بولدى. بۇنى كۆرگەن ياۋ لەشكەرلىرى نېمە قىلىشنى بىلەلمىگەندەك سەل تېڭىرقاپ قېلىشتى ـ يۇ، ئەمما ناھايىتى تېزلىكتە ئاتلىرىغا مىنىشتى. مىرزا باباق بەگ ئوڭ قولىدىكى قىسقا ساپلىق قىلىچنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ھۇررا توۋلىغىنىچە ئېتىلدى. بۇنى كۆرگەن سېمىز، غۇلۇسقىنە كەلگەن، مەڭزىدىن قان تەپچىپ تۇرغاندەك كۆرۈنىدىغان ياۋ سەركەردىسىمۇ، ئۆز لەشكەرلىرىنى «جەڭگە ئاتلىنىڭلار» دېگەندەك، ئۇزۇن، ئايىسىمان قىلىچىنى ھاۋادا پۇلاڭلاتقىنىچە ئات چاپتۇرۇپ كەلدى. مىرزا باباق بەگ تۆيىقى يەرگە تەگمەي چېپىۋاتقاندەك كېتىۋاتقان قاراگىر تۇلپارىنىڭ بېشىنى سىڭگىنىڭ ئېتىغا روبىرو قىلدى.

بىلەن خانلىق لەشكەرلىرىنى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىتىپ قېچىپ كەتتى.

قۇياش تارتىنچاق كېلىنىدەك ھىجىيىپ چىقىپ، ئەتراپ تولۇق يورۇغاندا، لەشكەرلەرنى ئېدىتلاپ ئۇلگۈرگەن مىرزا باباق بەگ ئەتراپنى بىر قۇر كۆزىتىپ چىقتى.

ـــ بۇ يەر بەك خەتەرلىك ئىكەن، ئەنھەزرىتىم، ئەگەر ياۋ لەشكەرلىرى ھۇجۇم قىلىپ قالسا، تاقابىل تۇرۇش تەس بولغۇدەك، شۇڭا دەرھاللا يۆتكىلەيلى.

ـــ دېگەنلىرىچە بولسۇن، كۆچەت پالۋان بىلەن قوشۇننى دەررۇ ئاتلاندۇرسىلا...

ئۇلار شۇ مەسلىھەت بىلەن دەررۇ ئاتلاندى ـ دە، ھايالشمايلا تۇزلەڭلىكە چىقىپ ھەيران بولۇشتى. كۆز يېتىم يەردە ياۋ لەشكەرلىرى ئۇلارنىڭ كېلىدىغانلىقىدىن ئاللىبۇرۇن خەۋەر تاپقاندەك تۇرۇشاتتى، بۇنى كۆرۈپ، مىرزا باباق بەگ لەشكەرلەرنى سەپراس بولۇشقا ئۇندىدى، ياۋ سېپىگە قاراپ، بىر نېمىنى خىيال قىلغاندەك ۋارقىرىدى.

ـــ ئوقياچىلار تەييار تۇرۇڭلار.

ئۇنىڭ سۆزى تۈگىمەي تۇرۇپلا، ياۋ سېپى ئۇلار تەرەپكە قاراپ دەۋرەپ كېلىشكە باشلىدى. ئوقياچىلار ساداقا ئوقىنى بېسىپ، كىرىچىنى چىڭ تارتىشتى.

ـــ ئېتىڭلار...

ياۋ يېقىنلاپ كەلگەندە، يا ئوقلىرى ئۈچۈشقا باشلىدى، ياۋ سېپىدە ئاتتىن دومىلاپ چۈشكەنلەر، ئات بىلەن بىللە يىقىلغانلار كۆرۈنگەن بولسىمۇ، ئەمما ئارىلىق بارغانسېرى قىسقارماقتا ئىدى.

ـــ ئاتلىنىڭلار، ـــ مىرزا باباق بەگ قىسقا ساپلىق شەمشىرىنى پۇلاڭلىتىپ، ئات سالدى. بۇنىڭ بىلەن باشقىلارمۇ ئۇنىڭغا ئەگەشتى ـ دە، ئىككى قوشۇن كىشىلىرى ئارىلىشىپ جەڭ قىلىشقا باشلىدى. يىراقتا ئۇلارنىڭ ھەر بىر ھەرىكىتىنى كۆرۈپ تۇرغان ئابدۇللاخان، نەۋرىسى ئەبەيدۇللا سۇلتاننىڭ يەڭگىلتەكلىك قىلىپ ياۋ سېپىگە ئات سالماسلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭغا قەدەمدە بىر غىلام ـ غىلام قاراپ قويغاچ، جەڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىۋاتاتتى. تۇيۇقسىز سىڭگى قوشۇنى ئارقا تەرەپكە ئاستا ـ ئاستا سۈرۈلدى ـ دە، ئاللىقانداق ۋارقىراشقان ئاۋازلار بىلەن تەڭلا ئات چاپتۇرۇپ چېكىنىشتى.

ـــ بولدى، قوغلىماڭلار، قايتىپ كېلىڭلار، بىكار ياۋنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ قالمايلى، ـــ دەپ ۋارقىرىدى مىرزا باباق بەگ. شۇنىڭغىچىلىك جەڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىپ تۇرغان ئابدۇللاخانمۇ ناغرا چالدۇرۇپ لەشكىرىي بەلگە بەردى.

ـــ ئۇلارنىڭ قاچقىنى راستىمدۇ ـ يا، ـــ سورىدى ئابدۇللا خان، قان تېمىپ تۇرغان شەمشىرىنى قىنىغا سالماستىن، ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن مىرزا

نىدا ئۇچ ـ تۆت يۈزدەك ئادەم قالغان بولۇپ، بۇ ھال ئۇنى قاتتىق ئازابلىدى. سىڭگى يۈرەك ـ باغرىنى تىلىپ ئۆتكەن ئاجايىپ بىر خىل ئاچچىق سېزىم بىلەن قاتتىق ۋارقىرىدى.

ـــ ئالغا... ئالغا... مەن بىلەن ئالغا...

سىڭگى پۈتۈن كۈچى بىلەن ئېتىنى تېقىمدىدى. ئات كۈچلۈك زەربىدىن چۆچۈپ، ئالدى ئىككى پۇتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ئادەمنىڭ ئىچىنى سىيرىلغۇدەك شۇنداق قاتتىق كىشنىدى ـ دە، جىرادا ئەكس سادا پەيدا قىلغاندىن كېيىن، بىردىنلا خۇدابەردى ھاكىمبەگنىڭ سېپىگە قاراپ ئېتىلدى. سىڭگى ئالدىغا ئۇچرىغانلىكى خانلىق لەشكەرلىرىگە زەرب بىلەن قىلىچ ئۇرۇپ، ئۇلارنىڭ سېپىنى قالايمىقان قىلدى ـ دە، ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كەلگەن لەشكەرلىرى بىلەن قورشاۋنى بۇزۇپ چىقىپ، ساداقتىن ئايرىلغان ئوقتەك ئالغا قاراپ ئېتىلدى.

ـــ قوغلاڭلار، ئۇلارنىڭ بىرىنمۇ قويماي قىرىپ تاشلاڭلار...

مىرزا باباق بەگ شۇئان بۇيرۇق بەردى. خۇدابەردى ھاكىمبەگ بىلەن ئىسكەندەر پالۋان بۇنى ئاڭلاپ، ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ كەينىدىن ئات سالدى. ئەنە شۇ ئۇرۇشتا ئابدۇللاخان بىلەن يارکەنتتىن كېرىيەگە كېلىپ، جەڭگە بۇۋاستە قاتناشقان «تارىخى رەشىدىيە»، «تارىخى رەشىدى زەيلى» (سەئىدىيە خانلىقىغا دائىر تارىخىي ماتېرىياللار) نىڭ ئاپتورى شاھ مەھمۇد جوراس ئۆز خاتىرىسىگە «شۇنداق قاتتىق جەڭ بولدىكى، قىلىچ ـ نەيزىلەرنىڭ ئاۋازلىرىدىن، جەڭ ئاتلىرىنىڭ تۇياقلىرىنىڭ گۈپۈرلىشىدىن تاغلارمۇ ئەندىشە قىلىپ، ئۆز ئورنىدىن يۆتكىلىپ كەتكۈدەك بولدى» دېگەن قۇرلارنى پۈتتى.

10

بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا نۇسرەت قازانغان ئابدۇللاخان ئىككى ـ ئۈچ كۈنلەردىن كېيىن، كېرىيەنىڭ ھاكىمبەگ مەھكىمىسىگە قايتىپ كېلىپ ئورۇنلاشتى. شۇنىڭغىچىلىك ياۋنىڭ كەينىدىن قوغلاپ ئويتوغراقنىڭ جاڭگالىغىچە كېرىيە بىلەن نىيە ئارىسىدىكى بىپايان سايدا ياۋنىڭ قاچقان لەشكەرلىرىگە قىلچىمۇ ئارام بەرمەي، قاچاق لەشكەرلەرنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكىنى يوقىتىپ كەلگەن خۇدابەردى ھاكىمبەگ بىلەن ئىسكەندەر پالۋانمۇ، نىيەگە ئالدىنئالا چىقىپ كەتكەن يولۇاسخانمۇ قايتىپ كەلگەندى. ئۇ ھاكىمبەگلىك مەھكىمىسىگە ئورۇنلىشىپ، ئەتىسى لەشكەر باشلىرى ۋە ئۇرۇشتا ئەجىر تۆھپە كۆرسەتكەنلەرنىڭ جىمىسىنى جەم قىلدى ـ دە، ئۇرۇشتا ئەجىر ـ تۆھپە كۆرسەتكەن سانغۇن ـ لەشكەرلەرگە ئىنئام بېرىشتى. ئۇرۇشتا خان قوشۇنىغا ھەمدەم بولۇپ، نۇسرەت قازىنىشقا يار ـ يۆلەكتە بولغان كۆچەت پالۋان، ئىسكەندەر پالۋان، بىجەن پالۋانلارغا يەر، سۇ سۈيۈرغال قىلىپ بېرىدۇ.

ئىككى ئاتنىڭ بېشى يېقىنلاشمايلا ئىككى سەركەردىنىڭ قىلىچ-لىرى بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇپ، ھاۋادا چاقماق چېقىلغاندەك «پاللىدە» ئۇچقۇن چاچرىدى. ئۇلار ئاتلىرىنىڭ بېشىنى بۇراپ، يەنە بىر مەرتەم يېقىنلاشتى - دە، قىلىچ‌ۋازلىق قىلىشقا باشلىدى. قىلىچلار گاھ رەقىبىنىڭ بېشىنى، گاھ بوي-نىنى، بەزىدە يۈرەكنى نىشانلاپ ئۇرۇلاتتى. ئەمما ئۇلار چەبدەس ھەرىكەتلەر بىلەن بىر - بىرىنىڭ زەربىسىنى توسۇۋالاتتى. ئىككى سەركەردە خېلى ھەمله قىلىشقان بولسىمۇ، ئەمما ھەر ئىككىيلەن ئەلەم ماھارىتىگە پىشقان سانغۇنلار بولغاچقا، بىر - بىرىگە ئەجەللىك زەربە بېرەلمىدى. شۇ چاغدا مىرزا باباق بەگ لەشكەرلىرىدە تالاپەتنىڭ ئېغىر بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئېتىنىڭ بې-شىنى بۇرىغاچ ۋارقىرىدى.

— چېكىنىڭلار، تېزدىن چېكىنىڭلار!

بۇيرۇقنى ئاڭلىغان لەشكەرلەر تېزلىكتە كەينىلىرىگە ياندى. بۇنى كۆر-گەن سىڭگى قەھرى بىلەن توۋلىدى.

— قىرىڭلار! بىرىمۇ ئامان قالمىسۇن! ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرەي-لى!...

مىرزا باباق بەگ ۋە ئۇنىڭ لەشكەرلىرى ناھايىتى تېزلىكتە قاچماقتا ئە-دى. تۇن يېرىمىدىكى ۋە بايامقى جەڭدە ئېچىنىشلىق چېقىم تارتقان سىڭگە-نىڭ بىردىنلا قېنى قىزىپ كەتكەچكە، ئېتىنى ھە دەپ تېقىمداپ قوغلىماقتا ئىدى. ئۇلار شۇ تەرزدە خېلى ئۇزۇن ماڭدى - دە، كۆچەت پالۋان بايام چۈشەد-دۈرگەن مەنزىلگە يېتىپ كېلىپ، ئاتلىرىنىڭ بېشىنى قوغلاپ كېلىۋاتقان سىڭگىنىڭ قوشۇنى تەرەپكە بۇرىدى. دەل شۇ چاغدا يارلىقىنىڭ ئۈستى تەرىپە-دىن تاشلار «گۈلدۈر - گۈلدۈر» قىلىپ، تۆۋەنگە دومىلاشقا، ئوقيا ئوقلىرى ئۈچۈپ كېلىشكە باشلىدى. بۇنى كۆرگەن سىڭگى ئۆزلىرىنىڭ ئالدىنىپ قال-غانلىقىنى ھېس قىلىپ، ئېتىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇرىدى - يۇ، ئەمما بايام كەلگەن يېرىدە خۇدابەردى ھاكىمبەگ بىلەن ئىسكەندەر پالۋان قوشۇنلىرىنىڭ ئۆز لەشكەرلىرىگە ھۇجۇم قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئېتىنى تېقىمداپ، شۇ تەرەپكە ئات سالدى. ئەمما سىڭگى لەشكەرلىرى ھەرقانچە كۈچەنگەن بىلەنمۇ كىرىش - چېقىش ئېغىزى توسۇۋېلىنغان، ئىككى تەرەپتىن تاشلار دومىلاپ، ئوقيالار ئېتىلىپ تۇرغاچقا، سىڭگى قوشۇنىنىڭ تالاپىتى ئېغىر بولماقتا ئىدى. جىلغا ئىچىنى ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى، لەشكەرلەرنىڭ ئاھ - زارى بىر ئالغان بولۇپ، ئىگىسىز قالغان ئاتلار قالايمىقان چېپىپ، جەڭ مەيدانىدا ئې-غىر ساراسىمە پەيدا قىلماقتا ئىدى. سىڭگى ھېلى مىرزا باباق بەگ تەرەپكە، ھېلى خۇدابەردى ھاكىمبەگ تەرەپكە ئات سېلىپ، بىرەر يوچۇق ئېچىپ، ھاياتلىق ئىزلەشنى كۆڭلىگە پۈككەن بولسىمۇ، ئەمما مۇداپىئە چېكى، ھۇجۇم قاتتىق بولغاچقا، ئاخىرقى ئۈمىدلىرىمۇ سۇ يۇزىدىكى كۆپۈكتەك يوقىلىپ بار-ماقتا ئىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ يۇرتتىن باشلاپ چىققان بەش مىڭ ئاتلىق قوشۇ-

— شۇنداق، ئادالەتپاناھىم، كەرىيەدىلا ئەمەس، چىرىيە، نىيەلەردىمۇ سۇ قىس. بەزىدە دېھقانلار ئەتىيازلىق زىرائەتلەرنى قاپاق، سوغىلاردا سۇ توشۇپ تېرىيدىغان ئىشلارمۇ بۇ يەردە كۆپ.

— بۇنداق ئامالنى قىلسىڭىز بولمامدۇ، ھاكىمبەگ، قارىسام قىريا دەريا ياسىنىڭ سۇيى خېلىلا ئۇلۇغ ئىكەن. ئۆستەڭ ـ ئېرىقلارنى ئېلىپ، سۇنى كۆپەيتىپ، بىنەم ئاچساقمۇ بولىدۇ ئەمەسمۇ؟

— بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن، بۇ جەھەتتە خېلى كۆپ ئويلانغان بولساممۇ، ئەمما بىر تەرەپ قىلىدىغان ئىشلارنىڭ كۆپلۈكىدىن ۋاقىت چىقىرالمىغانىدىم، ئادالەتپاناھىم، يارلىق قىلغانكەنلا، بۇ ئىشنى چوقۇم ھەقدادىغا يەتكۈزۈپ ئورۇنلايمەن.

— ئەتە ھەممىمىز ئۆستەڭ ئېلىنىدىغان ئورۇننى كۆرۈپ، مەسلىھەت بىر ئىش قىلايلى، — ئابدۇللاخان سۆزلىگىنىچە ئېتىنى دىۋىتتى، — چۇھ، جانۋار. چۇھ...

11

خانا ئىچىنى ئېغىر سۈكۈناتلىق قاپلىغان بولۇپ، چۈن ئۇچسىمۇ ئاڭلىغۇدەك دەرىجىدە جىمجىت ئىدى. ئابدۇللا خان ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان ئوغلى شاھزادە يولۋاسخانغا قاراپ قوشۇمسىنى تۇرگىنىچە ئولتۇراتتى.

— شۇنداق قىلىپ ئەتە يولغا چىقاي دەۋاتامسىز، ئوغلۇم؟ — خان خاس خانىدىكى بۇرۇقتۇرمىچىلىققا بەرداشلىق بېرەلمىگەندەك ئاخىرى ئېغىز ئېچىپ، — بۇ يەردىكى ئىشلارمۇ ئاساسەن بىر يەرگە باردى. مەنمۇ پات ئارىدا ئوردىغا قايتىمەن. شۇ چاغدا بىرگە قايتساق بولمامدۇ؟

— بولسىغۇ شۇنداق قىلساق بولاتتى، خان ئاتا، ھېلىمۇ قەشقەردىن چىققىنىمغا خېلى ۋاقىت بولدى. ئۇ يەردە قانداق ئىشلار يۈز بەردى، كىمنە ئوغۇللىرى خەۋەرسىزمەن... ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەل ـ رەئىيەتنىڭ خىزمىتىنى تاشلاپ، بۇ يەردە تۇرۇۋەرسەمۇ قاملاشماسمىكىن، دەپ ئويلاپ قالدىم.

— ئوبدان بوپتۇ. ئەمىسە ئىختىيارىڭىزچە بولسۇن.

يولۋاسخان دادىسىنىڭ بۇنچىلىك تېز ماقۇللۇق بېرىشىنى ئويلاپ باقمىغانىدى. ئۇ خاس خانىغا كىرىشىنىڭ ئالدىدا: «مەن كېتىمەن دېسەم، دادام چوقۇم قوشۇلمايدۇ. ھېچبولمىسا بىردەم تاقارىشىپ، مېنى ئۆز سۆزىگە كىرىشكە ئۇندەيدۇ» دەپ ئويلىغانىدى. شۇڭا دەرگۇمان بولغاندەك ئابدۇللاخانغا قارىدى ـ يۇ، ئۇنىڭمۇ ئۆزىگە تىكىلىپ ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ تېزلا بېشىنى سېلىۋالدى. دەل شۇ چاغدا ئۇ قەشقەردىن ئاتلىنىدىغان كۈننىڭ ھارپا ئاخشىمى

لىپ، ئەۋلادىمۇ ئەۋلاد مىراس قالدۇرۇشنى، ئۇلارنىڭ قول ئاستىدىكى يۈزبە-
شى، توپبېشى، ئونبېشىلارنىڭ جەڭدىكى ئىپادىسىگە ئاساسەن، زىممىسىدىكى
باج - سېلىقنى ئېلىپ تاشلاشنى جاكارلىدى.

ئەنە شۇ ئىشلاردىن ئىككى كۈن كېيىن، ئابدۇللاخان خۇدابەردى هاكىم
بەگنىڭ تەكلىپى بىلەن كۆككۆز ۋە تۇقۇچاقلىققا ئوۋغا چىقتى. ئۇلار كە-
پىشىنگىچە تۇلۇمدەك سېمىز ئاتلىرىنى چاپتۇرۇشۇپ، توشقان، تۈلكە دېگەن
دەك نەرسىلەردىن ئوندىن ئارتۇقراقنى ئولجا ئالدى - دە، كۆز باغلىنىشتىن
بۇرۇن هاكىمبەگ مەھكىمىسىگە يېتىپ بېرىش ئۈچۈن قايتىشتى. مەيىن شا
مال يۈزلەرگە ئۇرۇلۇپ تۇراتتى، بىر خىل تەرزدە تىزگىن سىيرىپ كېتىۋاتقان
ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن توپا - چاڭ ئاستا - ئاستا يۇقىرى ئۆر
لەيتتى. بۇگۈن ئابدۇللاخاننىڭ كەيپى خېلىلا كۆتۈرۈلۈپ قالغان بولۇپ، بەزە
دە ھەمراھلىرىغا چاقچاق قىلسا، بەزىدە قايسىبىر مۇقامنىڭ مەرغۇلىغا ئۆزى
چىلا غىڭشىپ كېتەتتى. ئۇلار قويۇق قومۇش ئۆسكەن جاڭگاللىقتىن ئۆتۈپ
ئۇ يەر - بۇيەردە سېسىق سۇ يىغىلىپ قالغان شورلۇقنى كەينىگە تاشلاپ مە-
ھەللىگە ئۇلاشتى. خان يول بويىدىكى كۆز كەلمەستىنلا غازاڭلىرى سارغىيىپ
قالغان دەرەخلەرگە، ئۈسساپ قاغجىراپ كەتكەن يەرلەرگە قاراپ، خۇدابەردى
هاكىمبەگدىن سوئال سوراشقا تەمشەلگەندە، يېقىنلا يەردىن ئاللىكىملەرنىڭ
ۋارقىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى.

— ئادەم بارمۇ؟ تېز كېلىڭلار، خۇن تۆكۈلدى... ئادەم ئۆلدى.

بۇنى ئاڭلىغان خان ئاۋاز چىققان تەرەپكە ئات سالدى. باشقىلارمۇ خانغا
ئەگەشتى. ئۇلار يولنىڭ بويىدىكى قۇچاقتا يەتمەيدىغان سۆگەتنىڭ كەينىدىكى
ئاچا يولدىن قايرىلىپ، ئاۋاز چىققان يەرگە يېقىنلاشتى.

— سىلى تۇرۇپ تۇرسىلا، ئەنھەزرىتىم. مەن ئەھۋالنى ئۇقۇپ كېلەي.

— دېدى خۇدابەردى هاكىمبەگ ئالدىراپ ئادەملەر چۈلغىشۋاتقان تەرەپكە ئات-
نىڭ تىزگىنىنى تارتىپ ماڭغىنىچە.

ئابدۇللاخان ئۇنىڭ سۆزىنى ماقۇل كۆرگەندەك ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارت-
تى، بۇنى كۆرۈپ باشقىلارمۇ توختاشتى، ئارىدىن كۆپ ۋاقىت ئۆتمەيلا، خۇدا-
بەردى بەگمۇ قايتىپ كەلدى.

— نېمە ئىش بوپتۇ؟ — سورىدى ئابدۇللا خان ئالدىراپ.

— سۇ تالىشىپ ئۇرۇشۇپتۇ. بىر دېھقان، تۇغۇمنى چېپىۋېتىپسەن،
دەپ، يەنە بىرىنى يارىلاندۇرۇپتۇ.

— ئەھۋال ئېغىر ئەمەستۇ؟

— ياق، ئېغىر ئەمەسكەن. ئۇلارنى ئەتە هاكىمبەگ مەھكىمىسىگە بارە-
سىلەر، دەپ قويدۇم.

— ھىم... بۇ يەردە داۋاملىق مۇشۇنداق ئىشلار يۈز بېرەمدۇ؟ مەن دې-
مەكچى، كېرىيەدە سۇ قىسمۇ؟

لىرنى ئېسىمده تۇتىمەن...

ــ ئاتا ـ بالا ئوتتۇرىسىدا ئارتۇقچە تەكەللۇپنىڭ ھاجىتى يوق، خان ئا ـ تا، ئۆزلىرىنىڭ مەن ۋە ئوغلۇمغا كاتتا شاپائەت قىلىپ، قەشقەر ۋە خوتەنلەر ـ نىڭ نائىب ئەمىرلىك مەنسىپىنى ئاتا قىلغانلىرىغا مىڭ ـ مىڭ تەسەننا. شۇنداقتىمۇ كۆپ ئېھتىيات قىلغايلا، مەن ئىگىلىگەن ئەھۋاللارغا قارىسام، ئوردىدا رىياكار ئەمىرلەر كۆپىيىپ قالغانمىش. ئىشەنچلىك ئەمىرلەر بارغاڭ ـ سېرى ئاز قېلىۋاتقانمىش. شۇڭا جازالايدىغىنىنى جازالاپ، ئەتىۋارلاپ ئىشلە ـ تىدىغىنىنى ئىشلىتىش ئارقىلىق تەڭپۇڭلۇقنى ساقلاش جايىزمىكىن، خان ئاتا؟

ــ قېنى تەپسىلىيرەك سۆزلىسىلە، نائىب خان!ــ دېدى ئابدۇللاخان ئۇ ـ نى ئادەم يوق سورۇنلاردا شاھزادەم، ئوغلۇم دەيدىغان ئادىتىنى بىردىنلا ئۆز ـ گەرتىپ، «نائىب خان» دېگەن سۆزنى ئۇرغۇلۇق قىلىپ ئېيتىپ.

يولۋاسخان بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ سەل ھەيران بولدى ـ يۇ، ئەمما خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ گەپلىرىنى بىردىنلا يادىغا ئېلىپ، ئالدىرىماي ئېغىز ئاچتى.

ــ ئوردىدا ئىشەنچلىك ئادەملەرنىڭ ئازىيىشى خەۋپلىكتۇر، ئاتا. شۇڭا ئىشەنچلىك كىشىلەرنى مەنسەپكە قويۇپ، شۇ ئارقىلىق مۇتلەق ئۈستۈن ھا ـ لەتنى ساقلاش زۆرۈردۇر. مېنىڭ مەسلىھەتىم ئەنھەزرىتىمگە خوپ كەلسە، مىرزا تىنىبەگكە ياركەنتنىڭ ھاكىملىقىنى، نەپى بەگكە ئىشكئاغىلىقىنى بەرسىلە قانداق بولار؟...

ئابدۇللاخان بۇ گەپنى ئاڭلاپ ھەم ھەيران بولدى، ھەم چۆچۈدى، ئۇ ئوغ ـ لىنىڭ تۇيۇقسىزلا بۇ ئىككى ئەمىرنى ئۆستۇرۇش تەلىپىنى قويۇشىنى ئەسلا ئويلاپ باقمىغانىدى. شۇڭا دەرھاللا ئېغىز ئاچماي ئۇنىڭ يەنە قانداق خىيالى بارلىقىنى بىلىپ باقماقچى بولغاندەك سورىدى.

ــ يەنە قانداق ئاقىلانە تەكلىپلىرى باركىن، نائىب خان؟

يولۋاسخان دادىسىغا غىلام ـ غىلام قاراپ قويغاندىن كېيىن بىردىنلا ئىككىلىنىپ، بوغۇزىغا كېلىپ قالغان گەپنى يۇتۇۋەتتى. ئەمما يەنە نېمىشقە ـ دۇر مۇشۇنداق ئوبدان پەيتنى ئۆتكۈزۈۋەتسە، كېيىن پۇشايمانىنى ئالغىلى قاچا تاپالماي قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، گەپنى ئەگىتىپ ئولتۇرمايلا ئوچۇق قىلدى.

ــ ئاتا ـ بالا ئوتتۇرىسىدا يوشۇرىدىغان سىر يوق، خان ئاتا، ئەگەر نە ـ يەتلىرىگە مۇخالىپ كەلمىسە، بۇنىڭدىن كېيىن قوللىرىغا قول، پۇتلىرىغا پۇت بولۇپ، خىزمەتلىرىنى قىلسام، كېيىنكى ئۆمۈرلىرىنى خاتىرجەم، كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزۈشكە شارائىت يارىتىپ بەرسەم، دېگەن ئويدىمەن...

ئابدۇللاخان بۇ گەپنى ئاڭلاپ، قەھرىتان قىشتا كاچكۇلىغا چۈشۈپ كەت ـ كەندەك ئەندىكتى. ئۇ ئوغلىنىڭ ھەرقانچە بولسىمۇ، ئۆز ئارزۇسىنى بۇنداق ئاشكارا ئوتتۇرىغا قويۇشىنى ئەسلا ئويلىمىغانىدى. ھىندىقۇش مىرزىمۇ:

خوجا همدايىتۇللا ئىشانىنىڭ: «بۇ سەپەرلىرى خەيرلىك بولغاي، شاھزادە ئەمدى تەمبەت ئىككىلەنمىسىلە، ھېلىمۇ نائىب خانلىققا يېگىرمە نەچچە يىل بۇرۇن كۆپرەك ئولتۇردىلا، دادىلىرى سىلىنىڭ ياشلىرىدا ئاللىقاچان شاھلىق تەختىگە ئولتۇرغان. ئۇ زات يۈرتدارچىلىق تىزگىنىنى تۇتمەن دەپ كۆپ ھەرەج تارتتى. سىلى پەدەرى بۇزرۇك خان ئالىيلىرىنىڭ ۋەلىئەھدىسى بولغان ئىدىكەن، ئۇنى بۇرۇنراق غەمدىن خالاس قىلىپ، كېيىنكى ئۆمرىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزۈشىگە ھەمدەم بولغايلا، بۇ ئىككىلىنىدىغان ئىش ئەمەس، خان ئالىيلىرىمۇ بۇنى چوقۇم چۈشىنىدۇ. ئەمما ئالدىراشچىلىقتا خىيالىغا كىرىم چىقمىغانلا يېرى بار. شۇڭا بۇنى ئۆزلىرى پەدەرى بۇزرۇكىنىڭ سەمىگە سىڭ لىشىنى بۇرچ دەپ بىلگەيلا...» دېگەن گەپلىرى قۇلاق تۇۋىدە ياڭرىغاندەك بولدى. ئۇنىڭسىزمۇ ئۇزۇندىن بېرى شۇنداق بىر كۈن كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتكەن يولۋاسخان مۇشۇ سەپىردە خانىنىڭ كۆڭلىگە ھىدايەت تىلەپ ئاتلانغانىدى. شۇڭىمۇ نىيە سەپىرىنى ئۇ ئۆزى خالاپ تەلەپ قىلغان ۋە ئۆزىنىڭ مەيلى ئەلەم ماھارىتىدە، مەيلى قەلەم ماھارىتىدە پىشىپ يېتىلگەنلىكىنى، ئاتىسىنىڭ قولىغا قول، پۇتىغا پۇت بولالايدىغانلىقىنى بىلدۈرمەكچى بولغانىدى. ئەپسۇس، سىڭگى بىلەن دوقۇرۇشۇپ، بىرەر مەرتەم ئېلىشىش تۇگۈل ئۇنىڭ سايىسىنىمۇ كۆرەلمىدى. خۇدابەردى ھاكىمبەگ بىلەن ئىسكەندەر پالۋان سىڭگى ۋە ئۇنىڭ لەشكەرلىرىنى سوۋ ـ توقاي قىلىپ، ئاخىرى ئۇلارنى چېرىچەن تاغلىرىدا ئاق بايراق چىقىرىشقا مەجبۇرلاپ، بۇ دورەم كەلگەن يولى بىلەن قايتىش، كېيىن بۇ يۈرتلارغا قايتا ئاياغ باسماسلىق شەرتى بىلەن يولغا سېلىپ قويغانىدى. يولۋاسخان بۇنى ئاڭلىغاندا يېرىلىپ كېتەيلا دەپ قالغان بولسىمۇ، ئەمما ئۆزىنى تۇتۇۋالغانىدى. نىيەدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، دادىسى بىلەن خوشلاشمايلا قەشقەرگە كېتىپ قېلىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، قەلبىدىكى كۈنسايىن لاۋۇلداپ تۇرغان تەخت ۋەسۋەسىسى غالىب كېلىپ، ئۇنى خاس خانغا باشلاپ كىردى. لېكىن ئابدۇللاخان ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى گەپلەرنى دېيىش تۇگۇل، تەلىپىگە چاپسانلا ماقۇل دەۋەتتى.

ـــ تەنلىرىنى ئاسرىغايلا، ئاتا، ـــ دېدى يولۋاسخان خېلى ئۇزۇن جىمجىتلىقتىن كېيىن، ـــ تەختكە چىققاندىن بېرى تېرىقتەك چېچىلىپ كەتكەن خانلىقنى قايتىدىن بىرلەشتۇرۇش داۋامىدا ئاز ريازەت تارتمىدىلا، بارمىغان، لەشكەر تارتمىغان كۈچار، خوتەنلەر قالمىدى، ئۇزلىرىنىڭ ئالتۇن بويلىرىنىڭ ئامان بولۇشى ئەل ـ رەئىيەتنىڭلا ئەمەس، پۈشتىپاناھلىرى بولمىش پەرزەنتلىرىنىڭمۇ بەختى...

گەپنىڭ بارا ـ بارا ئۇزۇندىن بېرى ئۆزى ئەندىشە قىلىۋاتقان تەرەپكە بۇرۇلۇۋاتقانلىقىنى سەزگەن ئابدۇللاخان سەل سەگەكلەشتى ـ دە، پەي ياستۇققا يۆلەنگەن گەۋدىسىنى سەل كۆتۈرۈپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى.

ـــ شاھزادەمنىڭ شۇنچىلىك كۆڭۈل بۆلگىنىگە ھەشقاللا، چوقۇم دېگەن

يولۇاسخان گەپ قىلمىدى. ئۇ ئەمدى يەنە گەپ قىلىشنى خالىمايتتى. دادىسىنىڭ ئۈي ـ خىيالى ئۇنىڭغا بەش قولدەك ئېنىق ئايان ـ بولغانىدى. شۇڭا يەنە قۇلاقفا ياقتۇدەك گەپ ئاڭلاشقا مۇشەررەپ بولالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ ئورنىدىن تۇردى.

ـــ مەن چىقاي، خان ئاتا، ئۆزلىرىنى ئاسرىغايلا!... ئالتۇن تەنلىرى ئامان بولغاي!...

ـــ دېگەنلىرىدەك بولغاي!... ـــ خان ئورنىدىنمۇ تۇرماستىن جاۋاب بەردى ـ دە، يولۇاسخان خاس خانىدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن بىردىنلا ئۇلۇغ ـ كىچىك تىن ئالدى.

11

ھاۋا تولىمۇ ئوچۇق ئىدى. غەرب تەرەپتىن ئۇرۇلۇۋاتقان شامال تۇغچى قوشۇندىكى لەشكەرنىڭ قولىدىكى ئەلەملەرنى يېنىك يەلپۈيتتى. يولنىڭ ئىكـ كى قاسىنىقىدىكى خەلق ئۇلارنىڭ قايتىشىغا كۆزى قىيمىغاندەك تەرزدە ھۇگا ـ سۇرەن قىلاتتى. ئابدۇللاخان ئۇلارغا قاراپ ئاخىرقى قېتىم ئېھتىرام بىلـ دۇرگەندىن كېيىن، قوشۇنغا يولغا چىقىش ھەققىدە يارلىق بېرىپ، ئېتىغا قامچا سالدى ـ دە، قىرىا دەرياسىنىڭ يان تەرىپىدىكى ياغبۇلاقنىڭ شىمالىغا جايلاشقان قەبرىستانلىققا كېلىپ توختاپ ئاتتىن چۈشتى. يىراقتىن يۇرەكنى ئەزگۈچى مۇقام ساداسى كېلىپ تۇراتتى. ئابدۇللا خان بىردىنلا يوغان گـۇمـ بەزلىك قەبرىنىڭ ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇردى. شۇ ئەسنادا خانىنىڭ خىزمىتـ نى قىلىۋاتقان مويسىپىت باقاۋۇل بەگ ئاۋازىنى تىترىتىپ تۇرۇپ قىرائەت باشـ لىدى. قىرائەت شۇنچىلىك مۇڭلۇق ئىدىكى، ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى ئىختىيارسىز باقاۋۇل بەگنىڭ ئاۋازىغا ماسلىشىپ، يېنىك تەۋرىنىشكە باشـ لىدى. بىراق ئابدۇللاخانىنىڭ نېمىشقىدۇر ئۇي ـ خىيالى توختاپ قالغان ئا ـ دەمدەك ئولتۇراتتى. ئۇ ئوغلى بىلەن سۆھبەتلەشكەندىن كېيىن، بۆلەكچىلا بولۇپ قالغانىدى. ئولتۇرسا ـ قويسا ئويلايدىغىنى ئوغلىنىڭ سۆزى، ئۇنىڭ تەختىگە ئالدىراپ قېلىشى ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە يولۇاسخانىنىڭ ئۆزى بىلەن خوشلاشمايلا كېتىپ قېلىشى بەكمۇ ھار كەلگەنىدى. ئابدۇللاخان شۇنداللا ئاتا ـ بالا ئوتتۇرىسىدىكى مۇزنىڭ بارا ـ بارا قېلىنلاپ كەتكەنلىكىنى، ئەمدى زورمۇزور تەدبىر قوللانمىسا ئاقمۇتىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ يەتكەن بولسىمۇ، ئەمما زادى قانداق قىلىشنى بىلەلمەي، خام مايى ئىچىۋالغان ئادەمدەك بولۇپ قالغانىدى. قىرائەت تۇگەپ، ھەممەيلەن ئۇ ـ رۇشتا ئۆلگەنلەرنىڭ روھىغا يەنە بىر رەت دۇئا قىلغاندىن كېيىن، گۇررىدە

«شاھزادىدىن ئەنسىرىمىسىلىمۇ بولىدۇ، ئۇنى كۈشكۈرتۈۋاتقان ئادەم بار. ھەرقانچە بولسىمۇ، «يالىڭاچ سۇدىن قورقماپتۇ، دېگەندەك ئىش قىلمايدىگەنىدى. بىراق مانا ئەمدى بۇ گەپكە نېمە دېگۈلۈك؟... ھەي بىچارە شاھزادە سەن خانلىق تەختىگە نېمانچە ئالدىراپ كېتىسەن؟ بۇ جەھەتتە مېنىڭمۇ ئۇلمىغانلىرىم بار ئىدىغۇ؟ مەن ئۆلسەم شاھلىق تەختىنى گۈرۈمگە بىللە ئەكەمەيمەن. ساڭا قالدۇرىمەن دەپ ئاتايىتەن ئون نەچچە يىل ئىلگىرى سېنى ۋەلىئەھدى دەپ جاكارلىغانىدىمغۇ؟!... ئابدۇللاخان تەگسىز خىيالىلار ئىچىدە ئۇزىگە زور ئۈمىد، ئىشەنچ بىلەن قاراپ ئولتۇرغان ئوغلىغا قاراپ بىر ھازا ئاتۇردى ـ دە، قاينىغان چۆگۈنگە ۋاقتىدا سوغۇق قويۇپ، پەسكويىغا چۈشۈرۈۋ قويمىسا، تېشىپ ئوتنى ئۆچۈرۈپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ قالدى. دېمىسىمۇ ئۇنىڭ ئوردىدىكى ئەمىرلەرگە يۇقىرى مەنسەپ بېرىشكە دادالەت قىلىشى، ئاتىسىنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ كۆرۈش، ئەڭ مۇھىمى ئۆزى ئۈچۈن يول ئېچىش ئىدى. خان بۇنى ئاللىبۇرۇن چۈشىنىپ يەتكەچكە، تومتاققىنە جاۋاب بەردى.

ـــ سىلى كۆرسەتكەن ئىككى ئەمىرنىڭ ئىشىغا ئالدىراپ بىرنېمە دېگىلى بولمايدۇ، نائىب خان، ھازىر يارىكەنتنىڭ ھاكىمىمۇ، ئوردىنىڭ ئىشكىئاغىسىمۇ خىزمەتلىرىنى بەجانىدىل ئىشلەۋاتىدۇ. سىز تەۋسىيە قىلغان كىشىلەرنىڭ ئۇلاردەك قابىل، ئۆز ۋەزىپىسىنىڭ ھۆددىسىدىن تولۇق چىقالىشى ناتايىن، شۇڭا، كېيىنچە مۇڭاپىق ئورۇنغا ئويلىشىپ باقارمەن. سىزنىڭ ئىشىڭىزغا كەلسەم، تېخى بۇ جەھەتتە تولۇق ئويلىنىپ بىر قارارغا كەلمىدىم. شۇڭا باشقا خىيالىلاردا بولماي، قەشقەردىكى ۋەزىپىڭىزنىڭ ھۆددىسىدىن تولۇق چىققايسىز.

يولۋاسخان بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، بىردىنلا شۇك بولۇپ قالدى. ئۇ ئاتىسىنى ئۇشتۇمىباراقەت بۇنداق گەپلەرنى قىلمايدۇ، ھېچبولمىسا، چىرايلىق گەپلەرنى قىلىپ، ئىشەنچ ـ ئۈمىدىمنى ئاشۇرىدۇ، دەپ ئويلىغانىدى. شۇڭا زەيكەش يەرنىڭ چالمىسىدەك بىردەمدىلا بوشىشىپ كەتتى ـ يۇ، ئەمما ئاخىرقى كۈزىرىنى ئىشقا سالماقچى بولدى.

ـــ يۇرەك پارىلىرىنىڭ كېيىنلىكىنى راستىنلا ئويلاپ باقمىدىلىمۇ خان ئاتا؟ مەنمۇ ئۆزلىرى ئۈچۈن كۆيۈپ ـ پىشىپ يۈرت سوراۋاتىمەن، بۇنداق تاش يۇرەكلىك قىلمىسىلا... مەن ئۆزلىرىنىڭ پۇشتىغۇ ئاخىرى؟

ـــ بۇنى قانداق چۈشەنسىلە ئىختىيارلىرى، نائىب خان، ئەمما ئېسىلىزادە بولسۇن، سىلىنى مەن سەككىز ياشلىرىدا قەشقەردەك چوڭ يۇرتقا، ئوغۇللىرى ئەبەيدۇللا سۇلتاننى ئون ئىككى يېشىدا خوتەندەك باغى ئېرەمگە نائىب خانلىققا تەينىلىدىم. مەن تاش يۇرەك بولسام، چورتلا ئۇنداق قىلمىغان بولاتتىم. شۇڭا بىرلا ئېغىز گەپ، ھەر قانداق بىر ئىشنىڭ ۋاقتى ـ سائىتى كەلمىگۈچە جاراستانغا چىقارغىلى بولمايدۇ. شۇڭا سىزمۇ بۇ ئىشنىڭ شارائىتى پىشىپ يېتىلگۈچە ئۆز ۋەزىپىڭىزنىڭ ھۆددىسىدىن تولۇق چىققايسىز...

شۇنىڭدىن كېيىنكى يىللاردا ھوقۇق تالىشىش، سۇلۇك ماجىرالىرى كۆپەيىش، ئۆزئارا زىددىيەتلىشىش، قان - قېرىنداشلارنىڭ بىر - بىرىگە تىغ كۆتۈرۈشى قاتارلىق تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن سەئىدىيە خانلىقى چاك - چەك كىدىن سۆكۈلۈپ، ئاخىرى پۈتكۈل ھوقۇق ھىدايىتۇللا ئافاق خوجىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ، خەلقنى زۇلمەت قاراڭغۇسىغا باشلاپ، نادانلىقتا قالدۇرغان سوپىزم ئەۋج ئېلىشقا باشلىدى.

ئورنىدىن تۇرۇشتى.

ــ خوش، ھاكىمبەگ جانابلىرى، ئەمدى ئۆزلىرى مەشھەدە تۇرۇپ قالـ سىلا، ــ دېدى ئابدۇللاخان ئاتقا تېزلىكتە مىنىپ، ــ دېيىشكىنىمىز بويىچە كېلەر يىلى ئاستانىدە كۆرۈشەيلى.

ــ ھېچبولمىسا لايسۇغىچە ھەمراھ بولاي ئالىيلىرى!...

ــ ياق، بولدى. ئاۋارە بولمىسىلا، كۆڭۈللىرى ماڭا تېگىل بولدى. كـۆ ـ رۈشكىچە ئامان بولسىلا...

خۇدابەردى بەگ خانىنى نىيىتىدىن ياندۇرالمىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، مـا ـ قۇللۇق بىلدۇرگەندەك بېشىنى لىڭشىتقاچ جاۋاب بەردى.

ــ ئۆزلىرىنى ئاسرىغايلا، ئەنھەزرىتىم...

ئابدۇللاخان ئۇنىڭ سۆزى تۈگىمەستىنلا ئېتىغا قامچا سالدى، كىشنەپ تۇرغان ئارغىماق بىردىنلا ئالغا قاراپ قۇيۇندەك چاپتى. باشقىلارمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن ئاتلىرىغا قامچە سالغىنىچە سوڭداشتى. ئۇزاتقىلى چىققانلار، ئاتلار ـ نىڭ تۇياقلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ ـ توزانلار تارقىلىپ، سەپەرگە ئاتلانغانلارنىڭ قارىسى يوقىغۇچە تۇرۇشتى.

سەئىدىيە خانلىقىنىڭ شاھى ئابدۇللاخان قالماقلارنىڭ كېرىيەگە قىلغان ھۇجۇمىنى ئۇزۇل ـ كېسىل تارمار قىلىپ جەڭدە نۇسرەت قازاندى. شۇنىڭدىن باشلاپ قالماقلار بۇ زېمىنغا قايتا ئاياغ باسمىدى، جەڭدىن كېيىن كېرىيەدە ئابدۇللاخانىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ھازىرقى قارلۇق ئۆستەڭ، سىيەكتىكى يا ـ مۇل ئۆستەڭ، چىرىدىكى ماخمال ئۆستەڭ ئېلىندى. مەكتەپ، مەدرىسەلەر قۇ ـ رۇلۇپ، ئۇنىڭ شان ـ شۆھرىتى تىللاردا داستان بولدى. ئەمما ئۇنىڭ بۇ سە ـ پىرى ئۆز نۆۋىتىدە ئاتا ـ بالا ئوتتۇرىسىدىكى خۇسۇمەت تۈگمىنىگە سۇ باشلاپ، مېھىر ـ مۇھەببەت، ۋاپادارلىق، كۆيۈمچانلىقنىڭ ئورنىغا ــ ئىشەنـ مەسلىك، ئاداۋەت ئۇرۇقىنى چاچتى. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان يولۋاسخان ئار ـ قىلىق ئابدۇللاخاندىن چوقۇم ھوقۇق تارتىۋېلىپ، ئۆزى ئويلىغان، كېچە ـ كۈندۈز ئولتۇرسا ـ قوپسا كۆز ئالدىدىن كەتمەيدىغان «دۆلەت ئۇستازى» لىقى ـ دىن ئىبارەت بۇ خاسىيەتلىك بوش ئورۇنغا ئېرىشەلمىگەندىن كېيىن، يولۋاسخاننى ئۆز دېپىغا ھە دەپ ئۇسسۇل ئويناتمىپ، ئاخىرى ئاتا ـ بالىنى بىر ـ بىرىگە ئىشەنمەس قىلىۋەتتى ـ دە، پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، «قارا خەت ھىيلىسى» بىلەن بىگۇناھ ئوردا ئەمىرلىرىنى ئابدۇللاخانغا قەتلىئام قىلدۇر ـ دى. ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن ھەممە ئىشقا گۇمان، شۇبھە بىلەن قارايدىغان، ھېچكىمگە ئىشەنمەيدىغان بولۇپ كەتكەن ئابدۇللاخان، نەۋرىلىرى ئەبەيدۇللا سۇلتان بىلەن خانزادە خانىمنىڭ كاللىسىنى ئالدى ـ دە، مىلادىيە 1688 ـ يىلى خانلىق تەختىنى نائىلاج يولۋاسخانغا تاشلاپ قويۇپ، ھەج ـ تاۋاپ قىلىش سەپىرىگە ئاتلانغان بولسىمۇ، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ كۈشكۈرتىشى، يولۋاسخانىنىڭ بۇيرۇق قىلىشى بىلەن، سەپەر جەريانىدا كاللىسىدىن ئايرىلدى.

كەڭ ھەم سۇپسۈزۈك، ئانا تارىمدەك پاك - پاكىز. ئۇلار بۇ دۇنياغا خۇددى ياخشىلىق ئۇچۇنلا يارالغاندەك، بىر تال نېنى بولسىلا باشقىلارغا يېگۈزۈشنىڭ كويىدا يۈرىدۇ. باشقىلارغا قىلغان ھەربىر ياخشىلىق ياكى ياردەمنى ئىنسانىي بۇرچ ھېسابلايدۇ. ئەگەر سىز ئۇنىڭ نېنىغا ئېغىز تەگسىڭىز خۇددى ئۆزى يېگەندەك خۇشال بولىدۇ. مۇبادا، ياخشىلىقنىغا پۇل قايتۇرسىڭىز، ئېنىقكى ئۇ نى ھاقارەتلىگەن بولىسىز. چۈنكى، ئۇلاردا ئالتۇن - كۈمۈش، پۇلدىنمۇ مۇھىم بولغان چىن ئىنسانىي خىسلەتكە تويۇنغان ساپ قەلب بار. ئۆزئارا كۆيۈنۈش، ئۆزئارا ياخشىلىق قىلىش، ئۆزئارا ياردەم بېرىش، ئۆزئارا كەچۈرۈش، ئۆزئارا قوللاش، ئۆزئارا ئۆم - ئىناق ياشاش، دەريابويىلىقلارنىڭ مەڭگۈلۈك پەلسەپىسى بولسا كېرەك. يامانلىققا ياخشىلىق قىلىشمۇ ئۇلارنىڭ بىر تۇرلۈك لوگىكىسى. بۇ يەردىكى چارۋىچىلار قېرىنداشلىرىنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن قاناچىلىك نامرات قېلىشقا رازىكى، باشقىلارنىڭ ئاچ قېلىشىغا ئەسلا رازى ئەمەس. ئەجدادلارنىڭ ئۇدۇمى ئۇلارنىڭ تەكلىماكاندەك كەڭ قەلب ئاسمىنىدا ھېلىھەم قۇياشقا ئوخشاش پارلاپ تۇرىدۇ. شۇڭا ئۇلار ئادەملەردىن باشقا، ئانا تەبىئەتنى، چەكسىز قۇملۇقنى، تارىمنىڭ ھەربىر تۇپ گىياھ، دەل - دەرەخلىرىنى، ھەتتا ئۆمىلەپ يۈرگەن كىچىك چۈمىلىلىرىنمۇ مېھىر - مۇھەببەتكە تولغان چىن يۈرىكى بىلەن مەڭگۈ سۆيۈشنى ئادەت قىلغان.

دەريابويىلىقلارنىڭ نەزەرىدە ھەممە ئادەم باببارا‌ۋەر. شۇڭا بۇ يەردە دەردىجە، تەبىقە، ھوقۇق - ئەمەل دېگەنلەر مەۋجۇت ئەمەس. سىز مەيلى مىليونېر بولۇڭ، چوڭ ئەمەلدار بولۇڭ، ئۇلار ئالدى بىلەن سىزنى ئۆزىگە ئوخشاش ئادەم دەپ قارايدۇ. ئەگەر سىز ھەقىقىي ئادەم بولسىڭىز، ئۇلار سىزگە ئېچ سىرىنى ئېيتىدۇ. ئەگەر سىزنىڭ بىرەر مەنپەئەت خاراكتېرلىك غەيرىي مەقسەت - مۇددىئايىڭىز بولسا، ئۇلار سەزگەن ھامان باشقىچە قارايدۇ. ھەتتا، كۆمەچ كۆمۈپ مېھمان قىلمايدۇ. سىز ھەقىقىي دەريابويىلىققا ئوخشىسىڭىز ئۇلار سىزنى قېرىنداشىم دەپ قاراپ، قەدىرلەيدۇ ھەم ئىززەت - ھۆرمەتلىگىنى قىلىدۇ. ئۇزۇن مۇددەت كۆزىتىشىم ۋە بايقىشىمچە، دەريابويىلىقلار قەدىمكى ئەجدادلارنىڭ بەزى خاراكتېرىنى ساقلاپ كەلگەن. قارىماققا ئاددىي، لېكىن سىر ساقلاشقا ماھىر، پەيلاسوپلارچە كىشىلەردۇر. ئۇلاردىكى ئۆملۈك، ئىناقلىق ۋە كوللېكتىۋىزملىق روھ كىشىنىڭ روھىنى ئۇرغۇتىدۇ. دەريابويى خۇددى تارىمدىكى مىللىي مەدەنىيەت، ئۆرپ - ئادەت، ئەدەپ - ئەخلاق مەكتىپىگە ئوخشىشىدۇ. بۇ يەرگە كەلگەن ھەرقانداق بىر كىشى تارىمدىكى ئەجدادلاردىن بۇاستە ساۋاق ئالغاندەك تۇيغۇغا كېلىدۇ. چۈشكۈنلەشكەن روھىي كىرىزىس بۇرۇقتۇرمىلىقتىن قۇتۇلۇپ، قايتا ھاياتىي كۈچكە تولىدۇ. ئۆزىدە بار ئىللەتلەر پاكلىنىدۇ. بۇ يەردە ئەجدادلىرىمىزنىڭ مەڭگۈ ئۆلمەس روھى ۋە ئۈمىدى بار. ئۇ سىزگە ئۆزلۈك ۋە كىملىكىڭىزنى ئېيتىپ بېرەلەيدۇ. دەريابويى خۇددى روھلاندۇرغۇچى مەنبۇى دورىغا ئوخشىشىدۇ. بەزى كىشىلەر ئۇنىڭغا كىرگەندىن كېيىن ئۆزىنى ئۇنتۇپ قالىدۇ. ئۇ ئۆزىنى ئۇنتۇپ قالغان ھامان ئۆزىنى تاپقان بولىدۇ.

تارىمدىكى ئۇچ ھېكايە

(ئەدەبىي خاتىرە)

مەتسەئىدى مەتقاسىم

مەتسەئىدى مەتقاسىم 1968 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى كېرىيە ناھىيەسىنىڭ كۆكيار يېزىسىدا خىزمەتچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1985 ـ يىلىدىن 1989 ـ يىلىغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۇڭگو ئەدەبىياتى فاكۇلتېتىنىڭ تۇنجى قارارلىق ئاخبارات كەسپىدە ئوقۇغان. ئوقۇش پۈتكۈزگەندىن كېيىن، 2005 ـ يىلى 4 ـ ئايغىچە كېرىيە تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىدا ئىشلىگەن. ھازىر كېرىيە ناھىيەلىك ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىدە ئىشلەپ كەلمەكتە.

ئۇ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدىن باشلاپلا، شېئىرىيەتكە كۈچلۈك ئىشتىياق باغلاپ، ھەرقايسى مەتبۇئاتلاردا 150 پارچە شېئىر ئېلان قىلغان. «تارىمغا چېچىلغان خىياللار» قاتارلىق 17 پارچە شېئىرى خەنزۇ، ياپون تىللىرىدا ئېلان قىلىنغان. «مەن قۇم دېگىزى بالىسى» ناملىق شېئىرى 1993 ـ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى تەرىپىدىن بىرىنچى دەرىجىلىك مۇنەۋۋەر ئەسەر بولۇپ باھالانغان. ئۇنىڭ «ئۇيغۇر داۋازلىق سەنئىتى»، «كېرىيەنىڭ 50 يىلى»، «كېرىيە خەلق ناخشىلىرى» (تۆت قىسىم) قاتارلىق كىتاب ۋە تېلېۋىزىيە فىلىملىرى نەشر قىلىنغان. ئۇ ھازىر خوتەن ۋىلايەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى.

ئۇ يېقىندا «تارىمدىكى مەدەنىيەت ئارىلى» ناملىق كىتابىنى نەشرىياتقا تاپشۇردى. تۆۋەندە مەزكۇر كىتابنىڭ بىر بابىنى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ھۇزۇرىغا سۇندۇق.

توغراق تۇۋىدىكى دىيالوگ

دەريابويىلىقلار تارىمدىكى بۇلغانمىغان پاك تۇپراقتا بالىلارەك ساپ، بەغۇبار، خىرامان ياشاپ كەلگەن چارۋىچى خەلق. ئۇلارنىڭ قەلبى ئاسمانەك

ۋاقتى چاقماق تېزلىكىده بولۇپ، مەقسەت ـ مۇددىئا ئوتتۇرىغا قويۇلۇپلا بىر ـ ئىككى مىنۇتقا قالماي تۈگەيتتى. چارۋىچىلارنىڭ بەزىلىرى مېڭىپ تۇرۇپ، بەزىلىرى بىر ـ بىرى بىلەن پاراڭلىشىپ يىغىن روھىنى ئاڭلايتتى. ئەگەر يىغىن ۋاقتى بىر ـ ئىككى مىنۇتتىن ئېشىپ كەتسە، جامائەت تاقەت قىلىپ بولالماي ئۆزلۈكىدىن تارقىلىپ كېتەتتى. بۇنىڭغا ھېچكىم بىرنېمە دېيەلمەيتتى. بۇنداق ئەڭ قىسقا يىغىن مېنى ئۆزىگە بەكمۇ جەلپ قىلدى. بۇنىڭدىن باشقا، توي ـ تۆكۈنلەرگە بېرىپ بىر ـ ئىككى جۈملىلىك قىسقا يىغىن ئېچىشمۇ بۇيەردىكى يىغىن ئېچىشنىڭ يەنە بىر ئەپچىل چارىسى ئىدى. تويغا كەلگەن مېھمانلار خۇددى كاتتا زىياپەتتە ئولتۇرغاندەك، چاي ـ پاي، گۆش ـ پولۇ يېگەچ يىغىن روھىنىڭ قىسقارتىلمىسىنى ئاڭلايتتى. ئەمما يېزىلىق پارتكوم، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى يىلدا بىر ـ ئىككى قېتىم ئاچىدىغان چوڭ يىغىن بۇنىڭغا ئوخشاشمايتتى. ئۇنىڭ كۆلىمى، دائىرىسى تۇزۇمى ۋە جەريانىسى بار ئىدى.

«دەريابويىدا ئىتتىپاقسىزلىق پەيدا قىلغۇچىلارنىڭ ئۆمرى قىسقا» دېگەن بۇ سۆز ئۇزۇن مۇددەتلىك تۇرمۇش ئەمەلىيىتىنىڭ يەكۈنى سۈپىتىدە بۇگۈنكى كۈنگە قەدەر داۋاملىشىپ كەلگەن. چارۋىچىلار ئۆزئارا ئىتتىپاقلىق ۋە سىرت بىلەن بولغان ئىتتىپاقلىقنى خۇددى تارىم چۆللۈكىنى ئاسىرىغاندەك ئاسرىغان. بىر ئەسىردىن بۇيانقى ئەھۋالغا قارايدىغان بولساق، بۇ يەردە بىرەر قېتىمۇ قانلىق جېدەل ـ ماجىرا يۈز بەرمىگەن. قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلارنى ئۈچرىتىش تېخىمۇ تەس. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئىستىل تۇزىتىش مەزگىلىدە خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەزالىرى چارۋىچىلارنىڭ ئېغىزىنىڭ چېكىلىقىدىن بىرمۇ مەسىلىنى پاش قىلالماي، قۇرۇق ئاۋارە بولۇپ قايتقان. يېقىنقى بىر قانچە يىلدىن بۇيان سىرتتىن كەلگەن ئىنتايىن ئاز سانداكى قىسمەن كادىرلار ئۆز خىزمىتىنى ئاقتۇرۇش ئۈچۈن، يەرلىكتىن چېقىمچى، ئىككى يۈزلىمچى كىشىلەرنى ئىزلىگەن، بىراق ئاقىۋەتتە بۇنداق كىشىلەردىن بىرنېمۇ تاپالمىغان. چارۋىچىلاردىكى ئىتتىپاقلىقتىن ئىبارەت بۇ يىمىرىلمەس كۈچ ئاشۇ خىلدىكى «تەجرىبىلىك» كادىرلارنى كەينى ـ كەينىدىن موللاق ئاتقۇزغان ياكى كەلگەن يېرىگە كېتىشكە مەجبۇر قىلغان. بۇنىڭدىن خېلى يىللار ئىلگىرى دەريابويىدا ئىناق جەمئىيەت ئاللىقاچان مەۋجۇت بولۇپ، ئىناقلىق، ئىتتىپاقلىق بۇ يەرنىڭ مەڭگۈلۈك تېمىسى بولۇپ قالغان.

مەن بىر كۈنى دەريابويىدا توشقانزەدىكى توغرىسىدىكى پاراڭغا داخىل بولۇپ، ئاجايىپ يېڭى ئۇچۇرلارنى ئاڭلاپ قالدىم. پاراڭنىڭ ئاساسىي تېمىسى كېرىيەدىكى بىر توشقانزەدىكى سودىگىرىنىڭ ئېچكىرى ئۆلكىلەرگە توشقانزەدىكى يۇتكەپ سېتىپ، نۇرغۇن پۇل تاپقانلىقىنىڭ تۆۋۈسۈپىنى قىلىش، شۇنداقلا ھالال مېھنىتى بىلەن پۇل تېپىۋاتقانلارنى مەدھىيەلەش ئىدى.

ــ ھەنىم بوسا ئۇغالۋالدەي پۇل تېپىپتا! ــ بۇ گەپنى ئاڭلاپ دىلىم

شىلەر: «ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە ئەخلاقىي كىرىزىس يۈز بەردى» دەپ قاراۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە، تارىمنىڭ مەركىزىدىكى بۇ كىچىككىنە بوستانلىق تېخىچە ھېچ بۇنداق كىرىزىسقا ئۇچرىغىنى يوق. بۇ يەر بىزنى ئەجدادلار بىلەن يەنە قىنلاشتۇرۇپ، ھەقىقىي تارىملىقلارنىڭ گۈزەل ئوبرازى ۋە سېمىاسىنى كۆز ئالدىمىزدا جىلۋىدار قىلىدۇ.

شۇڭا دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىن دەريابويىغا كەلگەن ھەرقانداق بىر كىشى ئۇلارنىڭ ئەجدادلارنىڭ ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىش، مىللىي مەدەنىيەت، مىللىي ئەنئەنىنى سۆيۈش، ئۇ يەر ـ بۇ يەردە چېچىلىپ تۇرسىمۇ، بىر مۇقامغا دەسسەش، ھەممەيلەننىڭ بىر تۇغقاندەك ئۇيۇشۇپ ھەمنەپەس، تەقدىرداش بولۇپ ياشاشتەك خىسلىتىنى مەدھىيەلەپ كەلدى. ئۇلارنىڭ دەريابويىلىقلارنى ھەقىقىي ئۇيغۇرلار دەپ ماختىشىمۇ ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس.

دەريابويىلىقلار ئەركىن ـ ئازادە ياشاشقا كۆنۈپ كەتكەن. ئۇلاردا شەھەرلىكلەرگە ئوخشاش جىددىيلىك، ئەنسىزلىك يوق، روھىي پىسخىكىسى ناھايىتى ساغلام. ئۇلار ۋاقىتنىڭ قۇلى ئەمەس، بەلكى ۋاقىتنى ئۆز مەيلىچە باشقۇرغۇچىلار ھېسابلىنىدۇ. بۇ يەردە ھەقىقىي ئەركىنلىك ئىشقا ئاشقان. ھەر كىم نېمىنى ئويلىسا، نېمىنى قىلاي دېسە، شۇنى قىلالايدۇ. لېكىن، قانۇن ـ ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلارنى سادىر قىلمايدۇ. يېزا قۇرۇلغاندىن كېيىن ئالتە مەمۇرىي كەنت تەسىس قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن كەنت ئورگىنىنىڭ خىزمەت بىناسى ھازىرغا قەدەر سېلىنمىغاچقا، چارۋىچىلارغا يىغىن ئاچىدىغان سورۇنمۇ يوق. ئەگەر ناھىيە ۋە يېزىدىن چارۋىچىلارغا بىرەر ھۆججەت ياكى ئۇقتۇرۇشنىڭ روھىنى يەتكۈزمەكچى بولسا، كەنت كادىرلىرى ئۆيمۇئۆي، تۇقايمۇ توقاي، يايلاقمۇ يايلاق كېزىپ، نەدە ئادەم بولسا شۇ يەرگە بېرىپ ھۆججەت ـ ئۇقتۇرۇشنى ئوقۇپ بېرىدۇ. بەزى چارۋىچىلار توغراقتا يۆلىنىپ ئاڭلىسا، يەنە بەزىلىرى ئارامخۇدا ئوڭدىسىغا يېتىپ يىغىن روھىنى ئاڭلايدۇ. مەن بەزى چارۋىچىلارنىڭ ئەسنەپ ئولتۇرۇپ يىغىن روھىنى ئاڭلىغانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران قالدىم. جاھاندا بۇنداق راھەتتە ئولتۇرۇپ ياكى ئوڭدىسىغا يېتىپ ئۇقتۇرۇش ياكى يىغىن ئاڭلايدىغان ئەھۋال بولمىسا كېرەك. مەن بۇنى ھايات تىمدا ئۇچراتقان «ئەڭ راھەت يىغىن» دەپ قارىدىم.

مەن بىر كۈنى سادىق سىدىق سېكرېتارنىڭ قىرىق نەچچە كىلومېتىر يول يۈرۈپ، پىچان ئورۇڭاتقان بىر چارۋىچىغا ئۇقتۇرۇش ئوقۇپ بېرىڭاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئۆزۈمچە كۈلۈپ كەتتىم. پىچان ئورۇڭاتقان بۇ چارۋىچى ئۇنىڭ گېپىگە ھە ـ ھە دەپ قويۇپ، ئۆز ئىشى بىلەن ئالدىراش ئىدى. سادىق سىدىق يەنە بىر ئۆيگە كىرىپ، ئۆي ئىگىسىگە ئۇقتۇرۇش ئوقۇپ بەردى، ئۆي ئىگىسى بولسا مەن بىلەن پاراڭلاشقاچ ھەم گازىر چاققاچ ئۇقتۇرۇشنى خۇشياقمايدىغان ھالدا ئاڭلىدى. بىر جۈمە كۈنى بىر قىسىم يېزا كادىرلىرى جامائەتنىڭ بىكار ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ، قىسقا يىغىن ئاچتى، بۇنداق سەييارە يىغىنلارنىڭ

قىلىپ، ئەخلەت ـ چاۋارلار بىلەن بۇلغىنىۋاتقان بەزى كىشىلەرنىڭ روھىنى بىرمۇ بىر، پاك ـ پاكىز تازىلاپ چىققان بولاتتىم. لېكىن بۇ، مەندىكى چۈچەكلەرگە ئوخشىشىدىغان شېرىن بىر تۇيغۇ ئىدى.

قۇلۇپسىز ئىشىك

كېرىيە ناھىيەسىنىڭ تارىم ئويمانلىقىغا جايلاشقان دەريابويى يېزىسىدىكى چارۋىچىلارنىڭ سىرتقا چىققاندا ئىشىكىگە قۇلۇپ سالماسلىقى بىرقانچە يىلدىن بۇيان رايونىمىز ئىچى ۋە سىرتىدا جەلپكار تېما بولۇپ كەلدى. مېنىڭچە، بۇگۈنكى دۇنيادا دەريابويىلىقلاردەك ئىشىكىگە قۇلۇپ سالمايدىغان كىشىلەر بولمىسا كېرەك. ئۇلار نەچچە ئەسىردىن بۇيان راستتىنلا ئىشىكىگە قۇلۇپ سالماي كەلگەنىدى. ئەمدىلىكتە بىزنىڭ ئەخلاقىمىزدىكى توزانلار تامىدىن ئەنداز ئالغان بۇ پاك تۇپراققا يامراپ، ئۇلارنى ئىشىكىگە قۇلۇپ سېلىشقا مەجبۇرلىدى. ئەسلىدە ئۇلارنىڭ ئىشىكى بىز ئۆچۈن ھەر ۋاقىت ئوچۇق ئىدى، مانا ئەمدى بىر ـ بىرلەپ يېپىلىشقا، قۇلۇپ سېلىنىشقا باشلىدى. بۇلارنى كۆرۈپ بەزىلەر: «دەريابويىلىقلارنىڭ مېھماندوستلۇق ئەنئەنىسى ئۆزگىرىپ كەتتى، بۇ يەرنىڭ يەرلىك مەدەنىيەت ئەنئەنىسى ۋەيران بولدى» دەپ ئاغرىنىشتى. ئۇلار ئۆزگەرمىدى، ئەپسۇسكى بىز ئۆزگەردۇق، ئۆزگەرگەندەمۇ سۈن ۋۇكۇشدەك يەتمىش ئىككى خىل ئۆزگەردۇق. ئەگەر سىز تارىم ئويمانلىقىنىڭ مەركىزىدە ئەۋلادمۇ ئەۋلاد ياشاپ كەلگەن دەريابويىلىقلار بىلەن روھىيەتتىكىزنى بىرلەشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ كىچىككىنە ئىجتىمائىيەت دۇنياسىغا تېۋىنغان ھالدا، ئاددىي ساتما شەكىللىك ئۆيلەردىكى فولكلور جۇلاسىنى كۆزىگىنىڭىزدە، ئۆزىڭىزنىڭ قانچىلىك ئۆزگىرىپ كەتكەنلىكىڭىزنى، قانچىلىك دەرىجىدە بۇزۇلغانلىقىڭىزنى ھېس قىلىسىز. بۇ يەردە قەدىمىي توغراق، چەكسىز قۇملۇق، تۇتاش كەتكەن كونا شەھەر، تېخى پەردىسى ئېچىلمىغان «تىرىك كىلاسسىك»، «تىرىك مەدەنىيەت»، «تىرىك تارىخ» بار. سىز بۇ تىلسىماتلار ئىچىدىكى بوشلۇقتا پەرۋازلىنىپ، قەدىمكى ئەجدادلارغا يېقىنلىشالايسىز، كىملىك ۋە ئۆزلۇكىڭىزنى تاپالايسىز. ماھىيەت جەھەتتىن ئېيتقاندا، ئەخلاقىي پاكلىققا ئېرىشىپ، ھەقىقىي ئادەمىيەتلىككە خاس تەرەت بىلەن دەريابويىغا بارساڭىز ئىشكىلەرنىڭ يەنىلا قۇلۇپ سېلىنمايلا ئوچۇق تۇرغانلىقىنى كۆرەلەيسىز.

يېزا ـ كەنتلەردە ئۆيدە ئادەم بار تۇرۇپمۇ ئىشىكنى تاقاپ ئولتۇرىدىغان، چوڭ شەھەرلەردىكى بىنا ئۆيلەردە نەچچە مىڭ يۇەنلىك بىخەتەرلىك ئىشكى ۋە مۇشۇك كۆزلەر ئورنىتىلىۋاتقان، يوچۇن ئادەملەرنى ئاسانلىقچە ئۆيگە

يايراپ، بى كىچە ئۇخلىيالمىدىم. ئەگەجاندا داپ چېلىشنى بىلگەن بولسام ئۇنى مۇبارەكلەپ داپ چالىتتىم، ــ دېدى قىرىق نەچچە ياشلار چامىسىدىكى بىر يىگىت.

ــ ئاڭلىسام خوتەندە بى تاشچىغا زەپ ئۇز تاش ئۇچراپتىكەن. ئۇچ مىليون كويغا سېتىپتىمىش. خۇددى مەن ئۇچ مىليون كوي تاپقاندەك زەپ خوش بولدام، ــ دېدى يەنە ئارىدىن بىرى.

ــ ئۇرۇمچىدە بى شىركەتنى زەپ روناق تېپىپتۇ دەيتۇ؟ دەنشىدە جىق چىقىتقان ھېلىقى شىركەتمىش، ــ دېدى قارامتۇل كەلگەن بەستىلىك بىر كىشى.

ــ بىزنىڭ دەييابويىدىما ئىككى ـ ئۇچەيلەن خېلى جىق پۇل تاپتى. بى كۇنى بېرىپ، ئۇلارنى مۇبارەكلەپ كىللى، ئاداشلا، ــ دېدى ئەللىك نەچچە ياشلار چامىسىدىكى بىر نامرات چارۋىچى.

مەن ئون نەچچە كىشىنىڭ توغراق تۇۋىدە بىر سائەتكە يېقىن قىلىشقان پارىڭنى ئاڭلاپ خاتىرلەپ ئولتۇردۇم. بۇ مەن يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئاڭلىغان ئەڭ ئېسىل پاراڭلارنىڭ بىرى ئىدى.

ــ سىلەر، باشقىلار پۇل تاپسا نېمە ئۇچۇن بۇنچە خۇشال بولىسىلەر؟ ئۇلار سىلەرگە تاپقان پۇلىدىن بىر پۇڭمۇ بەرمەيدىغان تۇرسا؟ ــ دەپ سوردىدىم ئۇلاردىن تېخىمۇ كۆپ ھېكمەت ئاڭلاش ئۇچۇن.

ــ ئاۋۇ ھەدەڭ، مۇخبىر غوجام، بىز ھەممىمىزنىڭ يىلتىزى بى قېرىنداش، قېرىنداش بوغاندىكىن بىرەسى بوسمۇ كۆكلەپ تۇسا دىلىمىز يېشرىپ قالىتۇ. ئۇ پۇل تاپسا بىز پۇل تاپقان بىلەن ئوخشاش. قېرىنداش تۇرۇپ قېرىنداشنى ئۇنتۇپ قاغان ئەدەمنى دىگىلى بولامتا، ھەدىسلە. قېرىنداش تۇرۇپ بىسى ـ بىسىمىزگە ئىچى قىزىللىق، ھەسەتخورلۇق قىلساق، ئۇمۇ كۆكلىمىسە، بۇمۇ كۆكلىمىسە بىزنى ئۇيغۇر دىگىلى بولامتا؟ ئۇلا بىزگە بى سىنىت بەمىسمۇ، تاپقان پۇلى يەنلا بىزنىڭ، ــ دېدى ئۇلاردىن بىرسى.

مەن بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئۇلاردىن سوئال سورىغىچە ئۆزۇمدىن، يەنە كېلىپ ئۆز ۋۇجدانىمدىن سوئال سورىسام بوپتىكەن، دەپ ئويلىدىم خىجالەتچىلىكتە.

يىللىق ساپ كىرىمى مىڭ يۇەنگىمۇ يەتمەيدىغان نامرات چارۋىچىلارنىڭ بۇ پارىڭى مېنى خېلى كۇنگىچە بىئارام قىلدى. مەن شەھەردە بولۇۋاتقان پاراڭلار بىلەن تارىمدىكى توغراق تۇۋىدە بولۇۋاتقان پاراڭلارنى سېلىشتۇرۇپ، خۇددى ئىككى خىل دۇنيادا پاراڭ ئاڭلاۋاتقاندەك بولدۇم. توغراق تۇۋىدىكى كىشىلەرنىڭ پارىڭى مېنى چەكسىز سۆيۇندۇرسە، شەھەردىكى بەزى كىشىلەرنىڭ بىر ـ بىرىگە ئورا كولاش، بىر ـ بىرىنى يېقىتىش توغرىسىدىكى ئىچى تارلىق بىلەن ھەسەتخورلۇققا تويۇنغان پاراڭلىرى كۆڭلۇمنى زەردەب قىلدى. ئەگەر مەندە شۇنداق بىر ئىلاھىي قۇدرەت بولىدىغان بولسا، توغراق تۇۋىدىكى نامرات چارۋىچىلارنىڭ پىسخىك ساپاسى ۋە روھىي ساپاسىنى مەنۇى سۇپۇرگە

لەرگە ئاسانلىقچە ئىشك ئاچماسلىق تاكى 1937 ـ يىلى سىرتتىن دەريابويـ. غا كېلىدىغان تەھدىت ئازايغانغا قەدەر داۋاملاشقان. بۇ يېقىنقى 100 يىل ما ـ بەينىدە دەريابويىلىقلارنىڭ مەيلى ئۆيدە ئادەم بولسۇن ياكى سىرتقا چىققاندا بولسۇن تۇنجى قېتىم ئىشىكگە قۇلۇپ سېلىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

1940 ـ يىللىرى دەريابويىدا ئاچارچىلىق ۋە يۇقۇملۇق ۋابا يۈز بەرگەن. بۇ ۋاقىتتا شېكى شىسەي ھاكىمىيىتىنىڭ يەرلىك بىر قىسىم دورغىلىرى دەر ـ يابويىغا كېلىپ، كېسەل ئادەمنى قوتقۇزۇش ئۈياقتا تۇرسۇن «خان بېجى»، ئوت ـ پېچان سېلىقى يىغقان. يەرلىك كىشىلەر ئۇلارنى «سېلىقچى» دەپ ئاتاشقان. چارۋىچىلار سېلىقچىلارغا ناھايىتى ئۆچ بولۇپ، ئۇلارنى كۆرگەن ھامان ئىشـ ـكىنى تاقىۋالغان. سىرتقا ئائىلە بويىچە چىقىپ كەتكەن كىشىلەر ئىشىكگە قۇلۇپ سېلىپ، پالتا ياكى تۆۋەرزىنى ئىشىككە يۆلەپ قويغان. بۇ ئارقىلىق سىرتتىن كەلگەن «سېلىقچى» لارنىڭ ئۆيگە يېقىن يولىماسلىقىنى ئاگاھلاندۇرغان. مانا بۇ دەريابويىلىقلارنىڭ ئىككىنچى قېتىم ئىشىكگە قۇلۇپ سېـ ـلىشى ئىدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدىمۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشاش سىرتتىن كەلگەن ناتونۇش كىشىلەرگە ئىشىك ئاچماسلىق ئىشلىرى دائىم كۆرۈلۈپ تۇرغان.

مەيلى ما خۇسەن دەۋرى، ئاچارچىلىق مەزگىلى ياكى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە بولسۇن، يەرلىك ئاھالىلەر بىر نان تاپسا تەڭ يەپ مېھـ ـماندوستلۇق ئەنئەنىسىنى مۇكەممەل دەرىجىدە ساقلاپ كەلگەن. سىرتتىن كې ـلىدىغان رەۋەندىلەر ۋە مېھمانلارغا قارىتا ھەر ۋاقىت ئىشىك ئېچىپ، ئۇلارنى قىزغىن كۈتۈۋالغان.

1990 ـ يىلىغا قەدەر دەريابويىلىقلاردا ئىشىكىكە قۇلۇپ سالمايدىغان ئەھۋال ئومۇميۈزلۈك مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن. مەن تۇنجى قېتىم بۇ يەرگە كەلگەن ۋاقتىمدا بەزى ئائىلىلەرنىڭ ئىشىكىگە قۇلۇپ سالماي سىرتقا چىقىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەنىدىم. مەن كېيىنكى 19 يىل جەريانىدا ئىشىككە قۇلـۇپ سالىدىغان ئەھۋاللارنىڭ بارغانسېرى كۆپەيگەنلىكىنى ھېس قىلدىم. بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ئۇلار نېمە ئۈچۈن ئىشىكىكە قۇلۇپ سالىدىغان بولۇۋالدى؟ بۇ ئۇلاردىكى مېھماندوستلۇق ئەنئەنىسىنىڭ سۇسلاپ كەتكەنلىكىنى چۈشەندۇ ـ رەمدۇ؟

1990 ـ يىلىدىن كېيىن نۇرغۇن ئىلغار ئىدىيە، ئارغۇن مەدەنىيەت، ئىلغار پەن ـ تېخنىكا، ئىسلاھات ـ ئېچىۋېتىشنىڭ باھار شامىلى، قانۇن ـ تۈزۈم، بېيىپ ھاللىق سەۋىيەگە يۈرۈش قىلىش، «دېڭىزغا چۈشۈش» قاتارلىق ئىجابىي ئامىللار بىلەن تەڭ، بەزى قالاق سەلبىي ئىجتىمائىي ھادىسىلەر جەمئىيەت، يېگانە، بېكىنمە ھالەتتە تۇرۇپ كەلگەن دەريابويى ئاھالىسىنىڭ ئاڭ فورماتسىيەسىگە زەرب بىلەن ئۇرۇلۇپ، ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت ئېكولوگىيەسىدە تەۋرىنىش پەيدا قىلدى. ئۇلار تېڭىرقاش، گاڭگىراشلىق ئىچىدە ئۆز ـ ئۆزىنى

يولاتمايدىغان، مېھماندوستلۇق ئەنئەنىسى ئارغۇنلىشىۋاتقان كۈنلەرگە خېلى زامانلار بولدى. لېكىن بۈگۈنكى دەريابويىدىكى ساددا، نامرات، ئاق كۆڭۈل چارۋىچىلارنىڭ سىرتقا بىرەر ئىش بىلەن چىققاندا، «ئۆيگە مېھمان كەلسە كەرەلمەي قالمىسۇن» دەپ، ئىشىككە قۇلۇپ سالماي كېتىپ قېلىشى ھەقىقەتەن مۇ كىشىنى چوڭقۇر ئويغا سالىدۇ.

دەريابويىدىكى مەتتوختى خارەت، ئۇبۇلھەسەن باراق، مەتىمىن توقسۇن، ئابلا كېرەم، مەتتۇرسۇن ھاجىم، مەممەتشا باراق، قاسىم تۆگە قاتارلىق ئاقساقاللارنىڭ ئەسلىمىسىدىن قارىغاندا، ئۇلارنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى ئائىلە بويىچە سىرتقا چىققاندا ئىشىككە قۇلۇپ سالمايدىكەن. سىرتتىن كەلگەن ھەر قانداق بىر مېھمان خۇددى ئۆز ئۆيىگە كەلگەندەك، تەييارلاپ قويۇلغان ئۇن، تۇز، سۇ، ئوتۇن، ئوتدان (ئوت ھاسىل قىلىدىغان سايمان) قاتارلىق نەرسىلەرنى پايدىلىنىپ پولۇ ياكى كۆمەچ كۆمۈپ يەيدىكەن. ئەينى ۋاقىتتا ئۆي ئاددىي ھەم كىچىك بولسىمۇ، لېكىن تېرىدىن تاشلانغان، خام خەسە ئەستەر قىلىنغان يوتقان - كۆرپە خېلى بار ئىكەن. مېھمان بۇ ئۆيدە قونۇپ قالماقچى بولسا، شۇ يوتقان - كۆرپىلەرنى خالىغانچە ئىشلىتىدىكەن. قايتىدىغان ۋاقىتتا ئىشلەتكەن ھەممە نەرسە - كېرەكنى ئۆز جايىغا يىغىشتۇرۇپ، ئۆينى پاكىز سۈپۈرۈپ - تازىلاپ قويۇپ، ئاندىن يولىغا راۋان بولىدىكەن.

1936 - يىلى ما خۇسەننىڭ كېرىيەدە تۇرۇشلۇق قىسىملىرى سوۋېت قىزىل ئارمىيەسىنىڭ ئايروپىلانلىرى تەرىپىدىن بومبارىدىمان قىلىنغان. تۇڭگانلار قېچىش ئالدىدا كېرىيەلىكنى بۇلاپ، مال چارۋىلىرىنى ھەيدەپ نىيە ئارقىلىق گەنسۇ، چىڭخەيلەرگە كەتمەكچى بولغان. شۇ مەزگىلدە 12 نەپەر تۇڭگان قاچاق ئەسكىرى دەريابويىغا كېلىپ، 200 دىن ئارتۇق چارۋا - مالنى بۇلىغان. بۇ قاچاق ئەسكەرلەر 34 ياشلىق ھەسەن باراق دېگەن كىشىنى، يول باشلىغاچ، چارۋىلارنى ھەيدەپ، يېيىن ئارقىلىق نىيە دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىكى قاپاقئاسقانغا بېرىشنى، ئۇ يەردىن قۇمۇلۇق ئارقىلىق چەرچەن - چاقىلىققا ئاپىرىپ قويۇپ قايتىپ كېلىشنى ئورۇنلاشتۇرغان. نەق مەيدانda كۆرگۈچىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، ھەسەن باراق «دەريابويىلىق قېرىنداشلىرىمنىڭ يۈزىگە كېلەلمەيمەن» دەپ، قاچاق ئەسكەرلەرنى ئالداپ قېچىپ كېتىۋاتقاندا مىلتىق بىلەن ئېتىپ تاشلانغان. بۇ ۋاقىتتا ھەر تەرەپتىن يوپۇرۇلۇپ كەلگەن چارۋىچىلار توپلىشىپ، قاچاق ئەسكەرلەر بىلەن ئېلىشقان. نەتىجىدە، بۇ قاچاق ئەسكەرلەر ئۆزلىرىنىڭ چارۋىچىلارغا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى پەملەپ، چارۋا مالنى قويۇپ، يېيىن ئارقىلىق نىيە تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەن. قاچاق ئەسكەرلەرنىڭ چارۋا بۇلاش، ئادەم ئۆلتۈرۈش ۋەقەسىدىن كېيىن، يەرلىك ئاقساقاللارنىڭ كېڭەش قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە، ھەممە ئائىلە مەيلى ئۆيدە ئادەم بولسۇن ياكى بولمىسۇن ئومۇمىيۈزلۈك ئىشىكىگە قۇلۇپ سالغان. كېچىلىرى ئىشكىنىڭ ئىچىگە دەم قويغان. بۇنىڭ بىلەن سىرتتىن كەلگەن يوچۇن ئادەملەر

ئەمەس، ئىچىگە قالايتقان بولداق. سىرتتىن كەگەن مىمانلا دەييا بويىنى بى بۇزمىغان بوسا، بىز بوساقمۇ بۇلغانماي تارىمىنىڭ قۇمىدەي ساپ تۇساق، ئۇلا بۇلغىغىدەي. بىز نېمە گۇناھ قىلدۇق؟

ئىلەكتىكى 38 ـ كۆچمەن

2009 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى مەن يەنە بىر قېتىم دەريابويىغا سەپەر قىلدىم. ماشىنىدا مەندىن باشقا يەنە دەريابويى يېزىسىنىڭ باشلىقى مەـ سۇمجان قاتارلىق تۆت نەپەر يېزا مەسئۇلى، ناھىيەلىك خەلق دوختۇرخانىسى بەش ئەزا بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى ئەنۋەر سۇلايمان بار ئىدى. مېنىڭ ھاۋا ئەڭ ئىسسىق كۈنلەردە، يەنە كېلىپ كېرىيە دەرياسىنىڭ كەلكۈن پەسلىدە دەريابوـ يىغا سەپەر قىلىشىمدىكى ئاساسى مەقسىتىم، تۆۋەن ئېقىن رايونىنىڭ سۇ ئەھۋالىنى ئىگىلەش، ئەنۋەر سۇلايمانغا يارەملىشىپ چارۋىچىلارنىڭ كۆز كېـ سەللىكىنى داۋالاشقا يارەملىشىش ئىدى. ئەمما يېزا مەركىزىگە يېتىپ بارـ غاندىن كېيىن ھەممە ئىشلار مەن ئويلىغاندەك بولماي قالدى. بۇ ۋاقىتتا كېـ رىيە دەرياسىنىڭ سۇيى ئاران ياندۇرما دېگەن يەرگىچە يېتىپ بارغانىكەن. بۇ ئېنىقكى تۆۋەن ئېقىن رايونىدا ئېغىر قۇرغاقچىلىقنىڭ يۈز بېرىۋاتقانلىقىدىن بېشارەت بېرىپ تۇراتتى. كېيىنكى ئەھۋاللارمۇ ھەقىقەتەن بۇ يەرنىڭ ئېغىر قۇرغاقچىلىق ئاپىتىگە ئۇچرىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. يېزا بويىچە ھەر خىل كۆز كېسەللىكىگە گىرىپتار بولغان 80 نەپەردىن ئارتۇق كىشى بولۇپ، ئۇلارـ نىڭ كۆپ قىسمىنى داۋالاپ ساقايتقىلى بولسىمۇ، لېكىن ئاز بىر قىسمىنى داۋالاپ ساقايتقىلى بولمايتتى. بۇ ئىشلارمۇ ھەممىمىزنىڭ كۆڭلىنى يېرىم قىلدى. مەن جۇڭ خۇڭجى شىپاخانىسىدا كۆز كېسەللىكىنى تەكشۈرۈشكە يارـ دەملىشىۋاتقاندا، ئايالىنى بۇ يەردە داۋالىتىۋاتقان مەھەممەت «دىڭدىڭ» بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. مەھەممەت دىڭدىڭ ھېلىم «دىڭدىڭ»نىڭ ئوغلى بولۇپ، ئۇ 55 يىل ياشىغان ئىلەكتە ھەتتا ئىچىدىغانغىمۇ سۇ تاپالماي، ھاياتلىق شامى ئۆچكەن بۇ جايدىن بۇ يىل 6 ـ ئايدا ئائىلاج يېزا ئەتراپىدىكى مەتسىدىق غو ـ جىنىڭ ئۆيىگە كۆچۈپ چىقىپتۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇ ئىلەك ۋە شالدىراڭدىن كۆچكەن ئەڭ ئاخىرقى كۆچمەنگە ئايلىنىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن مەن ئەسلىدىكى پىلانىمنى ئۆزگەرتىپ موتوسىكلىت ھەيدەپ ئىلەك ۋە شالدىراڭغا يەنە بىر قېتىم سەپەر قىلدىم.

ئىلەك بىلەن شالدىراڭ ئەسلىي دەريابويىدىكى سۇيى ئەلۋەك، تۈپرىقى مۇنبەت، ياپيېشىل يۇلغۇن، توغراق ۋە ئوت ـ چۆپلەرگە تولغان، بىر تۇتاش كەتكەن كەڭرى يايلاق بولۇپ ئومۇمىي كۆلىمى 50 مىڭ مودىن ئاشىدۇ. بۇ يەر

قايتا تونۇدى، ماددي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن قۇدرەت تېپىش يولىدا ئىزلەندى ئەمدى سىرتنىكى ھەر قانداق نەرسىسى ئۇلارغا ئانچە يېگىلىق تۇيۇلمايدىغا بولدى. سىرت بىلەن بولغان ئالاقىمۇ ئۇزلۇكسىز كۆپەيدى.

مۇشۇنداق يېگى يۇزلىنىشنىڭ ئۇيۇقىدا بەزى داغلارمۇ كۆرۈلۈشكە باشلىدى. سىرتتىن كەلگەن قىسمەن «قۇرۇق ئاياغ» لارنىڭ ئوغرىلىق، ئالدامچىلىق، ساختىپەزلىك، يالغانچىلىق قىلمىشلىرى بۇ يەرگە خۇددى يامان سۈپەتلىك ئۆسمىگە ئوخشاش يامرىدى. بەزى سەممىي، ساددا، ئاق كۆڭۈل چارۋىچىلار سەممىيلىك، ئاق كۆڭۈللۈكنىڭ دەردىنى تارتىپ، ئورۇنسىز بەدەل تۆلىدى. ئەزەلدىن باشقىلارنى قېرىنداش كۆرۈپ كەلگەن چارۋىچىلار «قۇرۇق ئاياغ»لارغا گۇمانى نەزەردە قارايدىغان بولدى. ئايىغى ئۇزۇلمەي كېلىۋاتقان «قۇرۇق ئاياغ»لار قوشۇنى ئۇلارنىڭ ھاياتلىق پەلسەپىسىنى، ياشاش لوگىكىسىنى ئۆزگەرتىشكە باشلىدى. شۇنداق قىلىپ دەريابويىلىقلار يەنە بىر قېتىم ئىشكىنى قۇلۇپ سېلىشقا باشلىدى. ئۇلار سىرتتىن كەلگەن كىشىلەرگە ئېھتىياتچان پوزىتسىيە تۇتىدىغان، ئۇلاردىن سىر ساقلايدىغان بولدى. لېكىن، دانىشمەنلەرچە خاراكتېرگە ئىگە دەريابويىلىقلارنىڭ كۆزى يەنىلا «مال» تونۇيدى. ئۇلار ئادەمىيەتلىككە خاس تەرىتى بار كىشىلەرنى يەنىلا قېرىنداش، مېھمان كۆرۈپ ئەتىۋارىنى قىلىپ كەلدى. دەريابويىنىڭ جەنۇبىدىكى جايلاردا ئىشكىلەرگە قۇلۇپ سېلىنغان بىلەن، شىمالدىكى چەت ـ يىراق جايلاردا ئىشكىلىرىگە قۇلۇپ سالمايدىغان چارۋىچىلار يەنىلا بار ئىدى.

مەن 2009 ـ يىلى 9 ـ ئايدا «يا چۈشكەن»، «تايلاقئۆلگەن» دېگەن يەردە كېتىۋاتىپ تۆت ئائىلىلىكنىڭ ئىشكىگە قۇلۇپ سېلىنمىغانلىقىنى كۆردۇم. باشقىلاردىن ئۇقسام ئۇلار شىمالدىكى يالغۇز توغراقتا تۇشقانزەدىكى كولاشقا كەتكەنكەن. كېيىن مېنىڭ ئۆيگە كىرمەي سىرتىدىنلا رەسىمگە تارتىپ كەتكەنلىكىمنى ئاڭلىغان ئالىم ئىبراھىم قېيىداپ تۇرۇپ:

ـــ قويۇڭە سىزنى، بومايتقان قەلەمكەشكەنسىز، مەن سىزدەي ئەدەملىنى كىلىتۇ دەپ، ئىشىككە قولپا ساماي كەتكەن تۇسام، نېمىشقا كىمەيسا ئۆيەمگە؟ ـــ دېدى.

تۇلدامىدا ئولتۇرۇشلۇق قاسىم توقسۇن دەريابويىلىقلارنىڭ ئىشىككە قۇلۇپ سالماسلىق ئادىتىنى تونۇشتۇرۇپ مۇنداق دېدى:

ـــ بىز بەك مىماندوس خەخ، ھاي. ئۆيدە ئەدەم يوق چاغدا مىمان كەسكىرەلمەي قامىسۇن دەپ، ئاتايەن ئىشىككە قولپا سامايتمىز. ئەمىزە، بەزىلە پەدىنى بۇزدى. ئۇلا بىزنى قولپا سېلىشقا مەجبۇر قىلدى. دەييا بويلاغنىڭ ئىشىككە قولپا سېلىشىنى بىزدىن كۆمەي ئۇزدىن كۆسە بولۇتۇ. بۇنىڭلىق بىلەن بىزنىڭ مىماندوسلۇقىمىز سۇغا چۈشكەن چالمىدەي بوشاپ كەتمىدى. ھە يىلى مېنىڭ ئۆيەمگە پەرەڭلە، خەنسۇلا، بىز خەخلىدىن بۇلاپ بىرە مىڭدەي مىمان كىلىتۇ، ئۆيەم كېيا، خوتەندىكى مىمانخانىدەي ئاۋات. بىز ئەدەمنىڭ تېشىغا

ئۇنىڭ ئوغلى مەھەممەت «دىڭدىڭ»مۇ ئادەمنىڭ ياشاش شارائىتى قالمىغان بۇ جايدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي ئىككى كۈن يىغلاپ مىڭ تەستە خوشلىشىپ، ئۇ ۋە ئۇنىڭ ئاخىرقى كۆچمەن بولۇپ قاپتۇ. مەن ئۇنىڭ دېگىنى بويىچە ئىزلەپ يۈرۈپ كونا ئۆيىنى تاپتىم. مەھەممەت «دىڭدىڭ»نىڭ ئۆيى جەمئىي ئۈچ ئېغىز بولۇپ، ئايۇان، ساتما ۋە قازناقتىن تەركىب تاپقان. بۇ ئۆي تاشلىنىپ قالغىنىغا ئانچە ئۇزۇن بولمىسىمۇ، لېكىن تاشلۇېتىلگىنىگە خېلى يىللار بولغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۆي ئالدىدىكى باسما قۇدۇقتىن سۇ چىقمىغىلى ئۇزۇن يىللار بولغاچقا، بۇ بىچارە ھەر ئىككى كۈندە بىر قېتىم يېزا ئەتراپىدىن سۇ توشۇپ كۈن ئۆتكۈزۈپ كەلگەن. يەر ئاستى سۇيىنىڭ ئورنى تۆۋەنلەپ كەتكەچكە، ئۇ قازغان ئىككى ئورۇندىكى قۇدۇقنىڭ بىرەرىدىنمۇ سۇ چىقمىغان. ئۇ بۇ جايدا بالىچاقلىرى بىلەن يەككە - يېگانە ھالدا يېقىنقى بىرقانچە يىلنى قانداق ئۆتكۈزگەن بولغىيدى - ھەي! مەن مەھەممەت «دىڭدىڭ»نىڭ ئۆز يۇرتىنى قىزغىن سۆيۈشتەك قىممەتلىك روھىنى ئويلىغانسېرى ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمىتىم ئېشىشقا باشلىدى.

شۇ كۈنى كەچ ئىلەك بىلەن شالدىراڭدىن قايتىپ چىقىۋاتسام، يولدا مو-توسكلىت ھەيدەپ مەن تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقان بىر چارۋىچى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. ئۇ ماڭا شالدىراڭدىكى مازارغا بېرىپ ئاتا - ئانىسىنىڭ تۇپراق بېشىغا دۇئا قىلىپ قايتىپ كەلگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى. ئۇنىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە: ئىلەك ۋە شالدىراڭدا جەمئىي ئۈچ ئورۇندا مازار بولۇپ، بۇ مازارلاردىن ئادەملەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدىكەن. سەپەر داۋامىدا بۇ ياش چارۋىچىنىڭ قىلغان مۇناق بىر ئېغىز سۆزى ماڭا كۈچلۈك تەسىر قىلدى:

— ئىلەك بىلەن شالدىراڭلىقلا باشقا جايدا ئالتۇندىن ئايۇان سېپ بەسمۇ، يەنىلا قۇم - بوران ئۈچۈپ تۇغان كونا ساتمىسىنى بەك چوڭ بىلىتۇ. جاھاندا ئاتا - بوۋاڭ ياشىغان زېمىنىدىنمۇ قەدىرلىك يە يوق. ئاتا - ئانىسىنىڭ قەبرىسىنى ھەپتىدە بى قېتىم يوقلاپ تۇمىغان ئەدەمنى تەندۇرۇس ئەدەم دېگىلى بومايتۇ. مەيلى نېمە دېمەي قۇم بېسىپ كېتىۋاتقان ئىلەك بىلە شالدىراڭ يەنىلا بىزنىڭ «تەكلىماكاندىكى جەننىتىمىز».

كېچە تەڭدىن ئاشقاندا ئابدۇغېنى دوختۇرنىڭ ئۆيىگە ئاران يېتىپ كەلدىم. ئەتىسى ئەتىگەن ئۇيقۇلۇق ھالەتتە مەھەممەت «دىڭدىڭ»نى شىپاخانىدىن ئىزلەپ تېپىپ خېلى بىر چاغقىچە پاراڭلاشتىم. ئىلەك بىلەن شالدىراڭنىڭ گېپىنى قىلغانسېرىم ئۇنىڭ كۆڭلى بۇزۇلۇپ كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش تۆكۈلدى. ئۇ «دىڭدىڭ» جەمەتىنىڭ بۇرۇنقى كەچۈرمىشلىرىنى بىر - بىرلەپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— بۇرۇن چوڭ دادامنىڭ دادىسى سەدىقئاخۇن يول ماڭغاندا چۆلدىكى قىلىيوغدەي يامان تېز يول ماڭمىتقان چارۋىچىكەن. مەجەزىما ئاتتەي شاشكەن. بى قېتىم ئىلەكتىن پىيادە يولغا چىقىپ دەيىانى بويلاپ كەنت (كېرىيە) كە

ئىلگىرى چارۋىچىلارنىڭ جەننىتى، ئاساسلىق چارۋا بازىسى ۋە قۇشلارنىڭ ماكانى بولغان. بۇ ئىككى چوڭ يايلاق يېزىنىڭ شەرقىي شىمال تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ، يېزا مەركىزى بىلەن بولغان ئەمەلىي مۇساپە ئارىلىقى 50 كىلومېتىردىن ئارتۇق كېلىدۇ. شالدىراڭنىڭ سەل شىمالىي تەرىپىگە ئىلەك جايلاشقان. بۇ ئىككى چوڭ يايلاقنىڭ بەزى جايلىرى ئۆزئارا بىر - بىرىگە كىرىشىپ كەتكەچكە بەزىلەر ئۇنى شالدىراق ياكى ئىلەك دەپ ئاتايدۇ. باراق تام دەريا‌سى شالدىراڭدىن كېسىپ ئۆتكەندىن كېيىن، پوتەي يالىق دېگەن جايدا، باراق تام دەريا‌سى بىلەن تەكە تام دەريا‌سى قوشۇلۇپ ئىلەكنى مول سۇ مەنبەسى بىلەن تەمىنلەيدۇ. ئەمما بۇرۇنقى دەريا - ئېرىقلاردىن سۇ ئۇزۇلمەيدىغان ھالەت ئەمدىلىكتە خۇددى چۈشكە ئوخشاش غايىب بولغان. يېقىنقى 30 يىل مابەينىدە پەقەت ئىككى - ئۈچ قېتىملا بۇ ئىككى چوڭ يايلاققا سۇ يېتىپ بارغان. ئېغىر دەرىجىدىكى قۇرغاقچىلىق، شورلىشىش ۋە قۇم - بوران ئاپىتى بۇ جاينىڭ تەقدىرىنى پۈتۈنلەي ئۆزگەرتىپ، قارىسا ئادەمنىڭ قورققۇسى كېلىدىغان چۆل - بايا‌ۋانغا ئوخشىشىپ قالغان. يۇلغۇن، توغراقلارنىڭ 70 پىرسەنتىدىن كۆپرەكى قۇرۇپ قاقشاللاشقان. بۇرۇنقى ياپيېشىل يايلاقنىڭ ئورنىدا قۇملۇق شەكىللەنگەن. ئىلگىرى بۇ جايدا ئولتۇراقلاشقان چارۋىچىلار ئېغىل - قوتان ۋە ساتما ئۆيلىرىنى يۆتكەپ كېتىشكە ئامال قىلالماي تاشلاپ كەتكەن. بۇ ساتما ئۆي ۋە ئېغىل - قوتانلارنىڭ بەزىلىرى قۇمغا كۆمۈلۈشكە باشلىغان. بەلكىم كېيىنكى ئەۋلادلار بۇ مەنزىرىنى كۆرگەندە ئۆزلىرىنى «قەدىمىي شەھەرلەردىكى كونا ئولتۇراق جاي» غا كېلىپ قالغاندەك ھېس قىلىشى مۇمكىن. مەن ئېگىز بىر دۆڭگە چىقىپ تۆت ئەتراپقا نەزەر تاشلىغىنىمچە كۆز يېشى قىلدىم. ئېكولوگىيەلىك مۇھىتنىڭ ناچارلىشىشىدىن كېلىپ چىققان بۇنداق «تىراگېدىيە» نى كۆرگەن ھەرقانداق بىر كىشى ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي ھۆكۈرۈپ يىغلاپ كېتىشى تەبىئىي ئىدى. مەن ئويلاپ قالدىم، ئىلەك بىلەن شالدىراڭدىكى ئاھالىلەر قەدىمىي شەھەرلەردىن كۆچكەن ئاھالىلەر ئۆچرىغان قىسمەتكە دۇچار بولغانمىدۇ؟ ئەينى دەۋردىكى ئاھالىلەرمۇ مۇشۇنداق «تىراگېدىيە» گە ئۇچراپ يۇرت - ماكانلىرىنى تاشلاپ كەتكەنمىدۇ؟ مېنىڭچە بۇ ئىككى سوئال ئۇتتۇرىسىدا ناھايىتى يېقىن باغلىنىش بار ئىدى. مەن بۇ يەردىكى ئەمەلىي پاكىتلارغا قاراپ، قەدىمىي شەھەرلەردىن كۆچكەن ئاھالىلەرنىڭ كۆچۈش سەۋەبى ۋە سىرىنى چۈشەنگەندەك بولدۇم.

مانا، كۆز ئالدىمدا ھېلىمۇ «دىڭدىڭ»نىڭ تاشلىنىپ قالغان كونا ئۆيى. ئۇ مېنىڭ بۇ يەرگە كەلگەنلىكىمنى بىلگەن بولسا، ئەينى ۋاقىتتا مېنى تەكلىپ قىلغان «تارىم مېھمانخانىسى» دا مېھمان قىلغان بولاتتى. بۇ يەرنىڭ ئاچچىق ياشقا تولغان كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ بەرگەن بولاتتى. ئەمما ئۇ 2009 - يىلى3 - ئايدا تولدامىدىكى يېڭى كۆچكەن ئۆيىدە «ئاھ! ئىلەك، ئاھ! شالدىراق، ئاتا - بوۋام ياشىغان ئۇلۇغ زېمىن» دېگىنىچە ھەسرەت بىلەن كۆز يۇمۇپتۇ.

كان كەنتىدىكى كونا دەريا ئېقىن بويىغا كۆچۈش جەريانى. ئىككىنچى، كونا دەريا ئېقىن بويىدىن سۇ قوغلىشىپ ھازىرقى دەريابويىغا كۆچۈش جەريانى. ئۈچىنچى، ھازىرقى دەريابويىدىكى يېڭى ئېقىن، يەنى يوغان توغراقنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى يېڭى دەريا ئېقىنى بويىدىن ئىلەك، شالدىراق، يوغان توغراق قاتارلىق جايلارغا كۆچۈش جەريانى. تۆتىنچى، ئىلەك، شالدىراق، يوغان توغراقتىن دەريا ياقىلاپ ئۈزۈنلۇقى 60 كىلومېتىر، كەڭلىكى 80 كىلومېتىر دائىرىدە جەنۇبتىكى يايلاقلارغا قاراپ كۆچۈش جەريانى. بۇ جەريانداتەخمىنەن 60 تىن ئارتۇق ئاھالە كۆچكەن. بەشىنچى، قىسمەن ئاھالىلەرنىڭ دەريابويىدىن يېڭىباغ يېزىسىنىڭ ھەسەن - ھۈسەن، ھەسىنتىم مەھەللىلىرىدىگە، جاي، مۇغاللا، كونا شەھەر قاتارلىق ناھىيە بازىرى ئەتراپىدىكى جايلارغا كۆچۈش جەريانى. بۇ جەريانداتا 100دىن ئارتۇق ئاھالە كۆچكەن. ھازىرمۇ كۆچۈش داۋاملىشىپ كەلمەكتە. مەن ئىگىلىگەن ئەھۋالدىن قارىغاندا، يېقىنقى 10 يىل ئىچىدە دەريابويىدىن مۇغاللا بازىرى ۋە جاي يېزىسىغا كۆچكەنلەر 24 ئائىلىلىككە يەتكەن.

مەھەممەت «دىڭدىڭ»نىڭ ئىلەك ۋە شالدىراقىدىن كۆچۈش ئەھۋالى، لوپ-نۇر ناھىيەسىنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى قارچۇغا، كونا ئابدال، قارا قوشۇن، چا-قىلىق ناھىيەسىنىڭ يېڭىسۇ قاتارلىق جايلىرىدىن كۆچكەن ئاھالىلەرنىڭ ئەھۋالىغا ئوخشىشىدۇ. بۇ كۆچۈشلەرنىڭ ھەممىسىدە سۇنىڭ ئۈزۈلۈپ قېلىشى، يەرلەرنىڭ شورلىشىپ ياكى قۇملىشىپ كېتىشى، قۇم - بوران ئاپىتى، يۇلغۇن - توغراق قاتارلىق تەبىئىي ئورمان ۋە چۆل يېپىنچا ئۆسۈملۈكلىرىنىڭ قۇرۇپ كېتىشىدەك ئوخشاش بىر قىسمەت تەكرارلانغان. ئەگەر كېرىيەدەريا سۇ تۆۋەن ئېقىنىغا داۋاملىق سۇ يېتىپ بارالمىسا ئۇ ۋاقىتتا دەريابويىدىن ئىبارەت بۇ تەبىئىي يېشىل توسۇق يوقىلىش بىلەن بىرگە، بۇ يەردىكى ئاھالىلەرنىڭ داۋاملىق جەنۇبقا قاراپ كۆچىدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. تەبىئەت رەھىمسىز، ئۇ بەزىدە ئادەملەرنى ھالاكەت يولىغا باشلايدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن ۋە كەلگۈسىدە مەھەممەت «دىڭدىڭ»غا ئوخشاش كۆچمەنلەردىن يەنە قانچىسى چىقار - ھەي مۇبادا بىز بوشلۇقتىن تەكلىماكاننىڭ جەنۇبىدىكى بوستانلىقلارغا ئىنچىكىلىك بىلەن دىققەت قىلىدىغان بولساق، ئاھالىلەرنىڭ ئۈزۈك - ئۈزۈك كىچىك بوستانلىقلاردا قىسىلىپ ياشاۋاتقانلىقىنى، سۇ قوغلىشىپ يىلدىن - يىلغا تاغ باغرى تەرەپكە سىلجىۋاتقانلىقىنى، قۇملۇق دائىرىسىنىڭ داۋاملىق جەنۇبقا قاراپ كېڭىيىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىمىز. مېنىڭچە، بىزدە ئېكولوگىيە مەدەنىيىلىكى قانچە كۈچەيسە، مەھەممەت «دىڭدىڭ»غا ئوخشاش كۆچمەنلەر ئەمدى كۆچۈش ئۈچۈن دىڭىلدىماسلىقى مۇمكىن.

ئۇچ كۈندە چىقىپتۇ. يەنە ئۇچ كۈندە ئىلەككە كېپ بولاپتۇ. ئۇنىڭ جېنى توغراقتەي، كۆچى يولۋاستەي چېغىۋا. مەن ئانداغ يول ماڭسام چىدىيالمايتىمە، هاي. ئۇ ئاشۇنداغ دېڭىلداپ تۇرتقان ئەدەم بوغاچقا، ئەللە ئۇنىڭغا «دېڭدىڭ» دەپ لەقەم قويايتۇ. چوڭ دادام روزى «دېڭدىڭ» ئىلەكتە 86 يىل دېڭىلداپ قازا قىپتۇ. چوڭ دادامدىن، دادام ھېلىم «دېڭدىڭ»غا 400 تۇياق چارۋا مىراس قالغان چېغىۋاكەن، ئازادلىقتىن كېيىن ھەممىنى قارىقويۇغ پايغا قوشۇۋېتىپتۇ. ئاخىرىستا 320 شاتىراق، ماروق چارۋىنى تۈكەنلەپ قايتۇرۇپ بېرىپتۇ. ئۇ ئۆزىگە 200 دانە چارۋىنى ئېلىپ قېلىپ، قاغىنىنى بىزدەي گوشكىلەك بالىلىرىغا تەقسىملەپ بەدى. بىزنىڭ ئىلەكتىكى كۈنىمىز ياماڭ بەك ياخشىدى، هاي. مەن جۆمۈجۇرۇك چاغدا دادام «دېڭدىڭ» سەكرەپ ئۈستاينايتتى. سۇ ئازلاپ، يايلاقنىڭ ئۆپكىسى تىشىلىپ، قۇم كۆچەپ هالىمىز ياماناشقانسېرى دادام ئۈستاينىمايتقان بولىۋالدى، كۈرەڭ. چوڭ دادام بىلە دادام بۇرۇن ئىلەكنىڭ ئايىغدىكى دەيياني بويلاپ تارىم دېگەن دەيياغا ئۇچ كۈنلۈك يول قاغىچە بېرىپ سۇغا لىق تولغان يايلاقلىدا چارۋىلانى يايلىتىپتىكەن. ئۇ يەلىغۇ قۇملىشىپ چۆلگە ئايلىنىپ كەتتى. قۇم دېگەننىڭ تىكىشى توختىمايتقان نىمىكەن، پەقەت تىكىشى توختىماي، ئىلەك بىلە شالدىراڭنى بېسىپ كەتتى. يەنە تۇرىۋەسەم مەما قۇمغا كۈمۈلەپ قالىتقاندەي قىلىتمە، شۇنداغ قىلىپ 38 - كۆچمەن بولاپ كۆچەپ چىقتىم، ئەينا. قانداغ قىلىتمىنا ئەمىسە.

ئۇنىڭ 38 - كۆچمەن دېگەن سۆزى مېنىڭ دىققىتىمنى تارتتى. ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ قارىشى بويىچە ھەربىر كۆچمەن بىر ئائىلە ئىدى. ئۇ ماڭا يەنە كۆچمەنلەرنىڭ ئىسمىنى تولۇق ئېيتىپ بەردى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا تارىم ئويمانلىقىنىڭ ئېكولوگىيەلىك مۇھىت تەتقىقاتى ۋە قۇملۇقتىكى ئاھالىلەر-نىڭ كۆچۈش سەۋەبلىرى توغرىسىدىكى ئىزدىنىشلەرگە پايدىلىق بولسۇن ئۈچۈن، مەن كۆز ئالدىمدا قۇملىشىپ كەتكەن بۇ جايدىكى كۆچمەن ئاھالىلەرنى خاتىرە قىلىپ قالدۇرۇشنى مۇۋاپىق تاپتىم. ئۇلار قۇناخۇن «يانتاق»، ئۇيۇل-ھەسەن ئاقساقال، ئۇرايىمئاخۇن تەلىپەك، مەتتۇرسۇن ئەخمەت، غوجىئابدۇللا ئىنگىر، مەمەت ئېلى، مۇتەللىپ قارىم، توختاخۇنداق خەلىپە، كېرەمئاخۇن (ئابلا كېرەمنىڭ دادىسى)، مەتتوختى كېرەم، قاسىم كېرەم، ئىمىن كېرەم، ئاۋۇت پومەك، سەيدى باراق، روزى تۇرسۇن، توختى خەلىپەم، سىدىق خەلىپەم، سىدىق قۇربان، مەتتۇرسۇن «كاداڭ»، قادىر سەيدى، ئابدۇللا سەيدى، ئوسمان «دېڭدىڭ»، بۇۋى ساربخان خەلىپە، ھېلىم «دېڭدىڭ»، روزى «دېڭدىڭ»، تۇرسۇن «دېڭدىڭ»، مۇسا «دېڭدىڭ»، مەڭلىك «دېڭدىڭ»، يۇسۇن قارىم، قۇربانغوجا تۇرسۇن، مەمەت تۇرسۇن، مەتيۇسۇپئاخۇن، رۇستەم يۇسۇپ، تۇردى «كاداڭ»، ئېزىز «كاداڭ»، مەھەممەت «دېڭدىڭ».

مېنىڭچە، دەريابويىلىقلارنىڭ كۆچۈش جەريانىنى مۇنداق تۆت باسقۇچ بويىچە چۈشىنىشكە بولىدۇ. بىرىنچى، قەدىمىي شەھەردىن ئەسلىدىكى تەكلىما-

يولنىڭ ئۇ بېشىدىن بۇ بېشىغىچە نەچچە قېتىم ماڭاتتىم. ئادەملەر كۆپ ما-
كىدىغان ناھىيە بازىرىنىڭ بۇ چوڭ يولىدا بىرەر ئادەم ماڭا قاراپ قويسا شۇئان
خۇدۇكسىنىپ كىچىك كوچىغا كىرىۋالاتتىم - دە، بۇ پىلانىمىنىڭمۇ ئەملىگە
ئاشمايدىغانلىقىدىن ئەپسۇسلىناتتىم. شۇنداقتىمۇ ئۇ قىز بىلەن كۆرۈشۈش-
تىن ۋاز كەچمىدىم. ۋاقىت ئۆچىدىن ۋاقىت چىقىرىپ ئۇ قىزنى ئىزدىدىم. ئۇ
قىز ماڭىدىغان يوللاردا نۇرغۇن ئىزلىرىم قالدى. ئەگەر مەن بۇ يۇرتتا خەق-
لەردىن ھېيىقمايدىغان، ۋۇجۇدۇمدا تەشۋىشلەنمەيدىغان تۇيغۇغا ئىگە بولغان
بولسام ئۇ قىز بىلەن دەسلەپتىلا تونۇشۇپ بولغان بولاتتىم. مەن ئىزدىگەن،
مەن يەتمەكچى بولغان ئاخىرقى مەزگىلگە تېزلا يەتكەن بولاتتىم.

قەلبىمدىكى غەلىيان قىلىۋاتقان ئوتنى بەرداشلىق بېرەلمەيدىغان دەرىجە-
گە يەتكىنىمدە ئۇ قىزنى ئىزدەش جەھەتتە خېلى قېلىنلىشىپ قالدىم. قانداق
قىلىمەن؟ ئۇنىڭدىن باشقا يول يوق ئىدى. ئۇنداق قىلمىسام قېرىپ ئۆلگۈچە
ئۇ قىز بىلەن تونۇشالماي كۆيۈك ئوتىدا سەكپارە بولۇپ كېتەتتىم. مەن ئۇ
قىزغا يوشۇرۇن ئەگىشىپ ماڭدىم. مېڭىشلىرىم ئەزەلدىن ئۆزۈمىنىڭ ئەمەس
ئىدى. پۇتلىرىم كالۋالىشىپ تەمتىرەيتتى. كۆزۈم ئوغرىنىڭ كۆزىدەك تەرەپ
- تەرەپكە ئەلەڭلەپ قارايتتى. ئۆزۈمنى خۇددى بىر يامان ئىش قىلىپ باش-
قىلارنىڭ كۆچلۈك ئەيىبلىشىگە ئۇچرىغاندەك ئوسال ئەھۋالدا سېزەتتىم. ئار-
قامغا چېكىنگۈم بۇنداق يامان ئىشتىن ئۆزۈمنى قاچۇرغۇم كېلەتتى. لېكىن
ئۇنداق قىلالمىدىم. بىردەمدىن كېيىن ئۆزۈمنىڭ ئەھۋالىم بىلەن بولۇپ كې-
تىپ ئۇ قىزنى ناھىيەلىك دوختۇرخانىسىنىڭ ئالدىدا يوقىتىپ قويدۇم. دوخ-
تۇرخانا ئىچىگە كىرىپ كەتكىنىگە جەزم قىلالمىدىم. ئەتراپىنى ناھايىتى تېز
ئاختۇرۇپ چىقتىم. بۇ يەردە ھېچقانداق ئىدارە يوق ئىدى. ئۇنىڭ دوختۇرخانە-
غا كىرىپ كەتكىنىگە ئىشەنچ قىلالمىغىنىمدا دوختۇرخانىنىڭ ئامبۇلاتورىيە
بۆلۈمى، جىددىي قۇتقۇزۇش، كېسەلخانا دېگەندەك يەرلىرىنى ئارىلاپ باقماقچى
بولدۇم. بۇ يەرگە كىرىپ چىقىدىغانلار كۆپ بولغاچقا ماڭا دىققەت قىلىدە-
غانلارغا ئانچە پەرۋا قىلمىپ كەتمەيتتىم.

مەن ئۇنى ھېچ يەردىن تاپالمىدىم. كېسەلخانىدىن بىرمۇنبىر ئىزدەشنىڭ
نەقەدەر قىيىنلىقىنى بىلىمەن. ئامالسىز بۇ يەردىن ئايرىلماقچى بولغىنىمدا
مېڭەمگە: «ئۇ دوختۇرخانىدا ئىشلەيدىغان بولمىسۇن يەنە!» دېگەن خىيال كەل-
دى. ئەگەر ئۇ خىزمەتچى بولسا ئۇنى ئاسانلا تاپالايتتىم. تامدىكى سۇرەتلەرنى
بىرمۇنبىر ئىزدەشكە كىرىشتىم. بىرىنچى، ئىككىنچى ھەتتا ئۈچىنچى قەۋەت-
نىمۇ ئىزدىدىم. بۇ سۇرەتلەرنىڭ ئارىسىدا ئۇ يوق بولۇپ چىقتى. پەسكە چۈ-
شۈۋېتىپ ئىككىنچى قەۋەتنىڭ پەلەمپىيى ئۈدۈلىدىكى كېسەلخانىغا كۆزۈم
چۈشۈپ قالدى. يۇرىكىم ئەنسىز سوقۇۋەتتى. ئۇ بىر بىمارنىڭ ئوكۇلىنى ئال-
ماشتۇرىۋاتاتتى. ئۇ ماڭا لاپپىدە قاراپ قويدى، مەن شۇنچە چاندۇرمىغان قىيا-
پەتتە تۇرۇۋاتقان بولسامۇ، لېكىن ئۇ قىزنى ئىزدەپ كىرگىنىم ھەممىگە ئې-

مەن سېنى ئەسلەۋاتىمەن

(ھېكايە)

ھۈسەنجان ئابدۇۋەلى

ياش يازغۇچى ھۈسەنجان ئابدۇۋەلى 1978 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنىدە كېرىيە ناھىيەسىدە ھۈنەرۋەن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى ئۆز يۇرتىدا تاماملاپ، 1997 ـ يىلىدىن 2001 ـ يىلىغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ قانۇن كەسپىدە ئوقۇغان ھەم 2006 ـ يىلىغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ قانۇن تولۇق كۇرس كەسپىدە ئوقۇغان.

2001 ـ يىلى 4 ـ ئايدا شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن «كۆزگە ئايلانغان كۆكۈل» ناملىق رومانى ئېلان قىلىنغان.

ئۇ ھازىر خوتەن ناھىيە ئىسلامىئاۋات يېزىلىق ھۆكۈمەتتە خىزمەت قىلىش بىلەن بىرگە يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىۋاتىدۇ.

مەن ئۇنىڭ بىلەن يولدا تاسادىپىي ئۇچرىشىپ قالدىم. ئۇ ماڭا قاراپمۇ قويمىدى. لېكىن مەن ئۇنىڭ بىلەن روبىرو بولۇپ قالغاندەك ھودۇقۇپ كەتكەندىم. ۋېلىسىپىتىم بارغانسېرى ئاستىلاپ يولنىڭ ياقىسىدا توختىدى. ئۇ پىيادە يېنىمدىن خېلىلا يىراقلاپ كەتكەنىدى.

مەن ئۇنىڭ كۈندە بىر قېتىم ئالماشتۇرۇپ تۇرىدىغان كىيىمىنى ئېيتىپ بېرەلمەيتتىم. بۇگۈن ئۇ ھاۋارەڭ ئۇزۇن كۆڭلەك كىيىۋالغانىدى. قەدەملىرى كىچىك يۆتكىلەتتى. ئەتراپىغا زەڭ سېلىپمۇ قاراپ قويماي كېتىۋاتاتتى. ھەر قېتىم ئۇنى ھېيتگاھ جامەسىنىڭ ئالدىدا ئۇچراتقىنىمدا ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئۆزۈمنى دادىل تونۇشتۇرغۇم كېلەتتى. لېكىن خاتا چۈشىنىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ ھەر قېتىم خىيال قىلغان پىلانىم مەغلۇپ بولاتتى. خەقلەرنىڭ ماڭا دىققەت قىلىشىدىن، قاراشلىرىدىن خىجىل بولاتتىم. مەن بۇ قىسلچىلىقتىن قۇتۇلالمىغاچقا، ھەر كۈنى ھەر خىل پىلاننى تۈزۈپ سىناپ باقىدىغان بولدۇم. ئەتىگەن ئۇ ماڭىدىغان يولدا باشقىلارنىڭ دىققىتىنى قوزغاپ قويماي، قىسقا

ئۆزۈمنىڭ خېلىلا دادىل بولۇپ قالغانلىقىمدىن ھەيرانىدىم. بەلكىم مەن ئۆزۈم ئوچۇن سىرلىق بىلىنگەن نەرسىنىڭ يېنىدا تۇرۇۋاتقان بولۇشۇم مۇمكىن ئىدى.

ــ ھازىر مەن بەك ئالدىراش، ــ ئۇ بىردەم تۇرۇپ قالدى. ئۆزۈمنى تولىمۇ بىچارە ھېس قىلىپ ئولگۇردۇم، ــ ئەتە چۈشتە باغچىنىڭ ئالدىدا كۈرۈشەيلى.

تۇرۇپكىنى غالىبلاردەك قويدۇم. يۈرىكىم ئويناپ كەتتى. مەن ئۆزۈمگە بۇنچىلىك تەسىر قىلالمىغانىدىم. ئەمدىلىكتە ئۇنىڭغا تېزلا تەسىر قىلىپتىمەن. بۇ ئەلۋەتتە خۇشاللىقتىن بېشارەت ئىدى.

مەن بىر سائەت بۇرۇن ئادەم ناھايىتى ئاز ماڭىدىغان باغچىنىڭ ئالدىدىكى يولدا نىشانسىز مېڭىپ يۈردۇم. ۋاقىت تېز ئۆتۈپ كەتتى. ئەڭ چىرايلىق كىيىملىرىمنى كىيىپ، چېچىمنى يارىشىملىق ياسىتىپ جەزبىدار يىگىتكە ئايلانغانىدىم. مېنى كۆرگەنلەر ھەرگىز دېھقان يىگىت ئىكەن، دەپ ئويلىيالمايتتى. كۆڭلۈمدە ئۇنىڭ بىلەن نېمە توغرۇلۇق پاراڭلىشىشنى ئارقىدىن يادقا ئېلىۋالاتتىم.

يىراقتىن مەن ئوچۇن قەدىرلىك ئىنسان ئالىيە مەن بىلەن كۆرۈشۈش ئوچۇن مېنىڭ يېنىمغا كېلىۋاتاتتى. ئۇ خويمۇ يارىشىملىق كىيىنگەن بولۇپ بەئەينى ئاپىياق بۇلۇتلار ئارىسىدىن زېمىنغا ئوچۇپ چۈشۈۋاتقان پەرىزاتقا ئوخشايتتى. پەرىزاتتەك كۆرۈنگىنى بىلەن كۆزۈمگە يەنىلا ئاددىي ــ سادداكۆرۈندى. بېشىغا گاز ياغلىق، ئوچىسىغا ئاپىياق كۆڭلەك كىيىۋالغان بولۇپ، ئۇنىڭ زىلۋا، ئېگىز قامەتتىگە سىڭىشىپ كەتكەنىدى.

ــ ماڭغاچ پاراڭلاشساق قانداق؟ ــ دېدى ئۇ بىردەملىك سۈكوتتىن كېيىن، ــ بۇ يولدىن ماڭايلى، ــ دەپ باغچىنىڭ ئۇدۇلىدىكى ئادەمسىز يولنى كۆرسەتتى.

ــ بىرەر ئاشخانىغا كىرىپ چۈشلۈك تاماق يېگەچ پاراڭلاشساق قانداق؟

ــ ئۇنداق قىلمايلى. مەن ئۆيگە بېرىپ تاماق ئەتمىسەم بولمايدۇ. مەن ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلمىدىم. ئۇنىڭ بىلەن ئەگىشىپ ماڭدىم.

ــ سىز خەتنى ئاجايىپ يېزىپسىز، ــ دېدى ئۇ خۇشال ھالدا.

ــ قانداق دەيسىز؟

ــ مەن نۇرغۇن كىتاب ئوقۇغان. بۇنداق تەسىرلىك ھەم مەزمۇنلۇق خەتنى ئۇچرىتىپ باقمىدىم. سىزگە ئىشەنمەيلا قالدىم. ئەسلى سىز بىلەن كۆرۈشمەي دېگەنىدىم. بىراق ئۇنداق قىلسام ئەدەپسىزلىك بولىدىكەن.

ــ رەھمەت سىزگە، ــ دېدىم مەن ھۆرمەت بىلەن. ئۇ ماڭا بارغانسېرى يېقىملىق بىلىنمەكتە ئىدى.

ــ سىزنىڭ خېتىڭىزدە سەمىمىيلىك تىلغا ئېلىنىپ، مەن بىلەن دوست بولۇپ ئۆتۈش ئارزۇيىڭىز دېيىلگەن بولسىمۇ، لېكىن مەن ئۇنى تەبىئىي چۈ-

نىق بولغاندەك خۇدۇك ئېلىپ كەتتىم. ئۆزۈمنى ئوڭۇشسىيالماي تېزلا پەسكە چۈشتۈم ـ دە ئۆيگە كېلىپ، جاھاندىكى جىمىكى تاتلىق گەپلەر بىلەن بىر پارچە سالامنامە يېزىپ چىقتىم.

شۇنىڭدىن كېيىنكى كۈنلەردە، مەن خەتنى چوقۇم بېرىمەن دەپ، ئۇ ماڭدىغان ئادەم ئاز ماڭدىغان كوچىدا ساقلاپ تۇردۇم. تەقدىرىم بىلەن مۇناسىۋەتلىك بۇنداق چوڭ ئىشقا غەيرەت قىلالمىسام بولمايتتى. مانا بۇگۈن...

ــ ئالىيە، توختاپ تۇرۇڭە، ــ دېدىم مەن يېنىمدىن نەچچە مېتىر ئۇزاپ كەتكەن قىزنى غەيرەت بىلەن.

ئۇ تېزلا توختاپ ماڭا بۇرۇلدى. بەلكىم ئۇ ئۆزىنىڭ ئىسمىنى بىلىدىغان «مەن»نى بىرەر تونۇشۇمىكىن، دەپ ئويلاپ قالغاندۇ.

ــ سىز كىم، مېنى تونۇمىسىز؟ ــ دېدى ئۇ تاتلىق تەبەسسۇم بىلەن.

ئۇنىڭ ئاۋازى ئىنتايىن يېقىملىق بىلىندى.

ــ مەن...مەن سىزنى تونۇيمەن، لېكىن سىز تونۇمايسىز.

ــ بىرەر ئىشىڭىز بارمىدى؟

ــ سىزگە بېرىدىغان خەت بار ئىدى.

مەن خەتنى تېزلا ئالدىم. قولۇم تىترەۋاتاتتى.

ــ نېمە خەت؟

ــ ئادەتتىكى... نېمە دېسەم بولا. سىزگە مەنسۇپ خەت.

ــ كىمنىڭ؟

ــ مېنىڭ. ئۆزۈم يازغان، لېكىن سىز ھەرگىز خاتا چۈشىنىپ قالماڭ، ھېچقانداق خاتا مەقسىتىم يوق. سىز بىلەن تونۇشۇپ قالسام دەيمەن.

ئۇ مېنىڭ كۆڭلۈمنى ئاللىبۇرۇن چۈشىنىپ بولغاندەك تۇيغۇ بېرىپ قويدى. چىرايىدا بىر خىل مەنىستەسلىك، تېزرەك مېڭىش ئىستىكى ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. خەت قولۇمدا ئىدى.

ــ مەن، تونۇمايدىغان ئادەمنىڭ خېتىنى ئالالمايمەن، ــ دەپلا ماڭماقچى بولدى. مەن نېمە قىلارىمنى بىلەلمىدىم. كاللامغا قانداق گەپ كەلدىكىن، تېزلا ئۇنىڭغا خەتنى تۇتقۇزۇپ قويدۇم. كېيىن ھەرقانچە ئەسلەپمۇ ئۇنىڭغا نېمە دېگەنلىكىمنى ئويلىيالمىدىم. ئۇ مەندىن خاپا بولدىمۇ ياكى قولىغا تۇتقۇزۇپ قويغان خەتنى تاشلىۋەتتىمۇ بىلەلمىدىم. قىزنىڭ گەۋدىسى كۆزۈمدىن يىتكەندە ئاندىن مەن ئېسىمگە كەلدىم. بىراق ھېچنېمىنى ئەسلىيەلمىدىم.

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن، مەن ئۇنىڭ ئىشخانىسىنىڭ تېلېفون نومۇرىنى باشقىلاردىن سوراپ، ئۇنىڭغا تېلېفون قىلدىم.

ــ ۋەي، ئالىيەمۇ؟ مەن ئالىم.

ــ ھەا! ــ ئۇنىڭ ئاۋازى ئۇنلۇك ئىدى. بۇ ئاۋازدىن بىر خىل ھەيرانلىقنى سېزىپ قالدىم.

ــ مەن سىز بىلەن كۆرۈشەي دېگەنتىم. ۋاقتىڭىز قاچان چىقارىكىن؟

ئىككى يىللىق ئۆمرۈم ئۆتۈپ كەتتى. بۇ جەريانىدا مەن خېلىلا ئۆزگەر-دىم. دەسلەپ ئۇرۇمچىگە كۆنەلمەي هېسسىياتىم بوغۇلۇپ بۇ شەهەرگە يات ئا-دەمدەكلا يۈردۈم. كېيىن ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ ئۆزلىشىپ قالدىم. خاراكتېرىم، مىجەزىم ئۆزگەردى. ئۆزۈمنى باشقىچە هېس قىلىدىغان بولۇپ قالدىم.

مەن يۈرتۈمغا قايتىپ كەلدىم. ئانامنىڭ سالامەتلىكى ياخشى بولالماي دوختۇرخانىغا كىرىپ قالدى. مەن دوختۇرخانىغا كىرىپ - چىقىپ ئالىيەنى بىردىنلا يادىمغا ئالىدىغان بولۇپ قالدىم. بىراق ئۇنى مۇشۇ دوختۇرخانىدا ئىشلەۋاتامدىكىن، دەپ ئەنسىرەشكە باشلىدىم. هەر قېتىم كېسەلخانا بىناسىغا كىرىپ كەلگىنىمدە يەردىن ئۈستۈن قارىماي مېڭىشقا تىرىشتىم. يۈرىكىم ئەنسىز سوقاتتى. ئاق خالات كىيگەن قىزلارنى ئۇچرىتىپ قالسام خۇدۇك ئې-لىپ، پۈتۈمدا جان يوقتەك تىترەيتتىم. ئۆزۈمنى مەجبۇرىي قىينايتتىم. ئۇ-نىڭ ئوقۇشتا ئىكەنلىكىگە ئىشەنچ قىلاي دەپمۇ قىلالمايتتىم. هېلىقى كې-سەلخانىدىن ياكى سېستىرالار ئىشخانىسىدىن چىقىپ مەن بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالامدىكىن دەپ ئەنسىرەيتتىم. بۇ خىل تۇيغۇ مېنى بەكلا قىينايتتى. بەرداش-لىق بېرىشكە هەقىقەتەن ئامالسىز قالدىم. نەچچە كۈن ئۆتتى. ئانامنىڭ كې-سىلى ساقايغاندەك ئەمەس ئىدى. مەن بۇ بېسىمغا بەرداشلىق بېرەلمەي ئۇنىڭ زادى قەيەردە، نېمە ئىش قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ بېقىش قارارىغا كەلدىم.

— ۋەي ياخشىمۇ سىز، ئالىيە بارمىكىن؟

مەن ئۇنىڭ ئۆيىگە ئېسىمدە قالغان نومۇر بىلەن تېلېفون قىلدىم. تېلې-فونىنى بىر ئەر كىشى ئالدى.

— ئالىيە يوق ئىدى.

مەن باشقا گەپ قىلالماي تېلېفونىنى قويۇۋەتتىم. ئەتىسى ئۇنىڭغا يەنە تې-لېفون قىلدىم.

— ئالىيە ئاچام كىر يۇيۇۋاتىدۇ. تېلېفونىنى ئالالمايدۇ، قولى بىكار ئە-مەس، — دېدى بىر ئوغۇل بالا.

مەن شۇئان ئۇنىڭ ئوقۇشقا بارمىغانلىقىنى، ئۆيىدە بارلىقىنى بىلدىم. ۋۇجۇدۇمدىكى بېسىم بارغانسېرى ئايدىڭلىشىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئوقۇشقا بارمىغا-نلىقى ئېنىق بولغاندىكىن چوقۇم ئەسلىدىكى خىزمەت ئورنىدا ئىشلەۋاتاتتى. ئەمىسە نېمىشقا ئۇ دوختۇرخانىغا كەلمەيدۇ. كەلسىمۇ مەن ئۇنى ئۇچرىتالمى-دىممۇ؟

ئانامنىڭ سۆيۈق - سەلەڭ ئاش ئىچكۈسى بولغاچقا مەن دوختۇرخانىنىڭ ئالدىدىكى ئاشخانىدىن ئەكىرىۋېتىپ كېسەلخانىنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتىم. بىر خىل تۇيغۇ قارا دېگەندەك بولدى. مەن دوختۇر ئىش-خانىسىدا ئۇنىڭ بىرنېمىلەرنى يېزىپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇمۇ تېزلا كۆزۈمگە قادالدى. كۆزلىرىمىز ئۇچراشتى. مەن بەكلا قورقۇپ كەتتىم.

شەنمەيمەن.

ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن قەتئىيلىك چىقىپ تۇراتتى. ئەكسىچە ئۇنىڭدىن كۆ - تىدىغان باشقا ئارزۇيۇمنىڭ يوقلۇقىنى ئوبدان بىلەتتىم.

— مېنىڭ خالاش - خالىماسلىقىمدىكى مەسىلە ئەمەس، — دېدى ئۇ يەنە مېنىڭ سۈكۈت ئىچىدە تەمكىن مېڭىۋاتقانلىقىمنى بىلىپ، — مەن سىزنىڭ ئويلىغان يېرىڭىزدىن چىقالمايمەن. چۈنكى مەن ئەمدىلا خىزمەتكە قاتناشتىم. دوختۇر بولغۇم بار، شۇڭا مەن ئوقۇشقا بارىمەن.

مەن يەنە جىمجىت مېڭىۋاتاتتىم. پەقەت ئۇنىڭ سادىق ئاڭلىغۇچىسى ئىدىم.

— گەپ قىلمايسىزغۇ؟

— نېمە دەيمەن. سىزنىڭ ئارزۇيىڭىزنى ھۆرمەت قىلىمەن ھەم قوللايمەن... — دېدىم مەن ئارانلا.

ئۇ ماڭا ھەيرانلىق ئىچىدە قاراپ قويدى. ئۇمۇ بىردەم سۈكۈت ئىچىدە تۇرۇۋالدى. ئۇ ئەمدى ئاخىرقى گەپنى دەۋېتىش ئۈچۈن تىرىشىۋاتاتتى.

— مېنى ئەمدى بۇنىڭدىن كېيىن ئىزدىمەڭ.

— نېمىشقا بۇنداق دەيسىز؟

— شۇنداقتىمۇ مەن سىزگە ئوچۇق گەپنى قىلمىسام بولمايدۇ. مېنىڭ ئۆزۈمگە لايىق ئويلىغانلىرىم بار.

مېنىڭ غۇرۇرىدە ئاچچىقىم كەلدى. خورلۇق ھېس قىلدىم. بىراق چاندۇرمىدىم.

* *

مەن شۇنىڭدىن بېرى ئالىيە بىلەن كۆرۈشمىدىم. شۇنداق ئىزدىگۈم، ئۇنىڭغا ھەممىنى چۈشەندۈرۈپ قويغۇم بولسىمۇ ئۇنىڭ يولىغا قەدەم ئالالمىدىم. تالاي كۈنلىرىم ئۇنى كۆچلۈك سېغىنىش ئىچىدە ئۆتتى. ھەر دائىم خىيالىمدىن ئۇنىڭ خۇش پېچىم گەۋدىسى، قويۇ كۆزلىرى، يارىشىملىق كىيىنىشى كۆز ئالدىمدىن كەتمىدى. بۇ سېغىنىشىم تولىمۇ بىچارە، تولىمۇ مىسكىن ئىدى.

ئاكامنىڭ ئۇرۇمچىدىن قايتىپ كېلىپ، تويۇ قىلىپ چوڭ ئۆيدە ئولتۇرۇشى بىلەن مەن خېلىلا يەڭگىللىك ھېس قىلدىم. ئاتا - ئانامغا، ئاكامغا يېلىنىپ يۇرۇپ ئۇرۇمچىگە چىقىپ تىجارەت قىلماقچى ياكى ئىشلىمەكچى بولدۇم. ئۇلار ناھايىتى تەستە قوشۇلدى. مەن مۇشۇنداق قىلمىسام بىر ئۆمۈر ئېتىز - ئارەكنىڭ ئىشى بىلەن ئۆتۈپ كېتەتتىم. ئىقتىسادىم يار بەرگەن بولسا تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇغان بولاتتىم. زىيالىي بولالمىسامۇ، قورسىقىمدا ئۆزۈمنى ئادەمدەك ساقلىيالايدىغان ئۇمىچىم بار. ئۆتمۈشكە پۇشايمان قىلمىشنىڭ ئورنى يوق ئىدى.

ئەمەسمۇ؟

ئۇ ئانامغا ناھايىتى ياخشى تەسىر قالدۇرغان چېغى، ئالىيە چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئۇنى ماختاپلا كەتتى.

ئەتىسى ئالىيە ئانامغا قۇۋۋەت بولىدىغان يېمەكلىك ئېلىپ يوقلاپ كىردى.

— سىلىگە ئوكۇلنى چۈشتىن كېيىن سالىدىغان بولدۇق، — دېدى ئالىيە.

— نېمىشقا ئەمدى؟

— مەن دېگەن ئوكۇل چۈشتىن كېيىن كېلىدىكەن.

— رەھمەت، بالام، — ئانام كۆزىگە لىق ياش ئالدى. ئانامنىڭ يۈمشاق كۆڭلى تەسىرلىنىپ كەتتى. ئۇنىڭ نېمىشقا بۇنداق ياخشى مۇئامىلە قىلىپ، ھەتتا ئالاھىدە چىقىم تارتىپ ئانامغا كۆيۈنۈشىنى ھەرقانچە قىلىپمۇ چۈشىنىپ يېتەلمىدىم. خىجىللىقىم ھەسسىلەپ ئاشتى.

مەن چىداپ تۇرالمىدىم. ئۇنىڭ كۈندە نەچچە قېتىم ئانامنى يوقلاپ كىرىشى، كىرگەندىمۇ بىر نەرسە ئەكىرىشى، ئانام بىلەن پاراڭلىشىپ ھال - مۇڭدىشىشى مېنىڭ ھالىمنى قويمىدى. ئانام مەندىن: «ئۇ قىز كىم، نېمىشقا مۇنداق ياخشىلىق قىلىدۇ ھەم نەرسە ئېلىپ مېنى يوقلاپ كىرىدۇ» دەپ سورايدىغان بولۇۋالدى. مەن: «ئۇ مېنىڭ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە بىرگە ئوقۇغان ساۋاقدىشىم» دېگەندەك تەبىرنىمدە باشتىن - ئاخىر چىڭ تۇردۇم. ئانامنىڭ تېزرەك ساقىيىپ دوختۇرخانىدىن چىقىپ كېتىشىمىزنى ناھايىتى كۈچلۈك ئۈمىد قىلىدىغان بولۇپ قالدىم.

مەن بۇ بېسىملاردىن قۇتۇلۇشنىڭ يولىنى ئىزدىدىم. نەچچە يۈز يۈەن پۇلنى كونۇبرتقا سېلىپ تەڭلىدىم.

— بۇ نېمە؟ — دېدى ئالىيە كۈلۈمسىرەپ، — گېپىڭىز بولسا يۈزۈمگىلا دەڭ. مەن سىزنىڭ خېتىڭىزدىن قورقىمەن.

— قۇرۇق كونۇبرىت، — دېدىم مەن تەمكىنلىك بىلەن.

— يالغان ئېيتماڭ.

ئۇ كۆز ئالدىمدىلا كونۇبرتنى ئاچماقچى بولدى. ئۇنى توسۇپ قالماقچى ئىدىم. لېكىن جۈرئەت قىلالمىدىم.

— بۇنى ئاستا قايتۇرۇۋېلىڭ، بولمىسا مەن سىزدىن خاپا بولۇپ قالىمەن، — دېدى ئاچچىق قىلىپ كونۇبرتنى قولۇمغا تۇتقۇزۇپ.

— ئۇند...اق... دېمەڭ.

— ياق.

— ئوكۇلنىڭ پۇلى، — دېدىم مەن ئاخىرى راست گەپنى قىلىپ.

مەن كونۇبرتنى ئۇنىڭغا مەجبۇرىي تۇتقۇزۇپ قويۇپ ئارقامغا تېزلا بۇرۇلدۇم - دە، يۈگۈرگەندەك ئۇنىڭ ئىشخانىسىدىن چىقىپ كەتتىم.

ئانامنىڭ كېسىلى ئۇزۇنغا قالماي ياخشى بولۇپ قالدى. بىز دوختۇرخانىدىن چىقىپ كېتىدىغان چاغدا ئالىيە تەرەپ - تەرەپكە يۈگۈرۈپ ئاۋارە بولۇ-

ئۇ تېزلا ئورنىدىن تۇرۇپ مېنى يېنىمغا كەلدى.

ــ ئەھۋالىڭىز ياخشىمۇ؟ ــ دېدى ئۇ تەبەسسۇم بىلەن. ئۇ تېخىمۇ چىرايلىق، تېخىمۇ ئوماقلىشىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ كۆزۈمگە نېمانچە ئىسسىق كۆرۈنىدىغانلىقىنى بىلەلمىدىم. ئۇنىڭغا شۇنچە دىققەت بىلەن قاراپمۇ ھېچ قانداق نۇقسان تاپالمىدىم.

ــ ياخشى. سىز ھازىرمۇ دوختۇرخانىدا ئىشلەۋاتامسىز؟

ــ ھەئە. لېكىن ھازىر دوختۇر بولۇپ بولدۇم. ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولۇپ قاپسىزغۇ؟

ئۇنىڭ سۆزلىرى شۇنداق تاتلىق بىلىنىدى.

ــ ئانام يېتىۋاتقان، ئۆپكە كېسلى بىلەن، تاماق ئەكېتىۋاتىمەن.

ــ قايسى ياتاقتا، ئىسمى نېمە؟

ــ 209 دا، ئىسمى ھەجەرخان.

ــ ھە... ئۇ سىزنىڭ ئانىڭىزمۇ؟

ــ ھەئە.

ئۇنىڭ مەندىنمۇ بەك جىددىيلەشكىنىنى ھېس قىلدىم. ئۇ گەپتە كالۋا-لىشىپ كېتىۋاتاتتى. بىلىپ بولغان ئەھۋالنى قايتا سوراۋاتاتتى.

ــ سىز نەچچە كۈندىن بېرى يوق ئىدىڭىزغۇ؟

ــ دەم ئالغان، ــ ئۇنىڭ چىرايى جىددىي ئۆزگەردى. ئۇنى تەپسىلىي كۆزىتىشكە جۈرئەت قىلالمىدىم.

ــ تاماق سوۋۇپ قالمىسۇن. مەن ئانامنىڭ قېشىغا كىرەي.

مەن ئۇنىڭ بىلەن خوشلاشتىم. ياتاقنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئۆزۈمنى دەڭ-سەپ باقتىم. كۆزۈم نۇرلىنىپ، يۈزۈم قىزىرىپ كەتكىنى ئېنىق ئىدى. ئۇلۇغ - كىچىك تىنىۋېلىپ ياتاقنا كىردىم. ئانام ئىشىككە تەلمۈرۈپ ياتاتتى. دەرھال كۆزۈمنى ئېلىپ قاچتىم.

بەلكىم يېرىم سائەت ۋاقىت ئۆتكەندۇ. ئالىيە ئانامنىڭ كېسەل ئارخىپە-نى ئېلىپ كىردى. ئۇ شۇنداق خۇشخۇيلۇق بىلەن ئانامدىن ئەھۋال سورىدى.

ــ يامان ئەمەس، بىر خىل تۇرۇۋاتىمەن، ــ دېدى ئانام.

ــ بىر ھەپتىدىن بېرى بىر خىللا ئوكۇل سېلىپتۇ، ــ دېدى ئۇ ئانا-مىنىڭ كېسىلىگە باش قاتۇرۇپ بىر نەرسىنى ئويلاۋاتقاندەك، ــ ئەمما ئەھۋال-لىرى...

ــ شۇ ئەمەسمۇ. دوختۇرخانا دېگەندە كېسەل ساقىيىدىغان، لېكىن مەن بىر خىللا تۇرۇۋاتىمەن. مەسئۇل دوختۇرغا ئوكۇلنى ئالماشتۇرۇپ باقامىلا دې-سەم، بىزدە بۇنىڭدىن باشقا ئوكۇل يوق، دەپ تۇرۇۋالدى. شەھەرگە بېرىپ داۋالىنايلى دېسەم كۆڭلۈم ئۇنىمىدى، ــ دېدى ئانام يېقىن بىلىپ.

ــ مەن شەھەردىكى تونۇشلىرىمنى ئىزدەپ سىلىگە مۇۋاپىق ئوكۇلنى ئەكەلدۇرۇپ بېرەي. ئۆپكە كېسىلىنىڭ ماس كېلىدىغان ئوكۇللىرى ھەر خىل

چۈش ساھلى

ئايمنسا سۇلايمان

كۆزگە كۆرۈنۈۋاتقان ياش شائىرە ئايمنسا سۇلايمان 1982 ـ يىلى 6 ـ ئايدا كېرىيە ناھىيەسىنىڭ قاراقىر يېزىسىدا خىزمەتچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى قاراقىر يېزىسىدا تاماملىغان، 1999 ـ يىلى خوتەن پېداگوگىكا مەكتىپىنى پۈتكۈزۈپ، قاراقىر باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلىگەن. 2002 ـ يىلىدىن 2004 ـ يىلىغىچە خوتەن ماۋارىپ ئىنستىتۇتىدا تىل ـ ئەدەبىيات كەسپى بويىچە تولۇق كۇرستا بىلىم ئاشۇرغان. 2004 ـ يىلىدىن 2007 ـ يىلىغىچە كېرىيە ناھىيەلىك 2 ـ باشلانغۇچ مەكتەپتە ئىشلىگەن، 2008 ـ يىلى 1 ـ ئايدىن باشلاپ كېرىيە ناھىيەلىك ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىدە ئىشلەۋاتىدۇ.

ئۇنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەت ھاياتى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ۋاقتىتا باشلانغان بولۇپ، 2000 ـ يىلى «ئاقسۇ ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان «سۇرگۇن قىلما ھىجران چۆلىگە» ناملىق شېئىرى بىلەن رەسمىي ئەدەبىي ئىجادىيەت سېپىگە قوشۇلغان. شۇنىڭدىن بۇيان «يىگى قاشتېشى»، «تارىم»، «تەڭرىتاغ»، «تۇرپان»، «قومۇل ئەدەبىياتى»، «شىنجاڭ ياشلىرى»، «شىنجاڭ ئايالىلىرى»، «جۇڭگو مىللەتلىرى»، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» قاتارلىق ژۇرناللاردا ئارقا ـ ئارقىدىن 600 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر، نەسر، ماقالە ـ فېلىيەتونلىرى ئېلان قىلىنغان، ئەسەرلىرىنىڭ تېماتىك مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، تويۇنغان پەلسەپىۋى ئىدىيە ۋە كۆچلۈك لىرىكىلىق خۇسۇسىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكى بىلەن جەمئىيەتتە كۆچلۈك تەسىر قوزغاپ، خوتەن ۋىلايىتىدە ئۆتكۈزۈلگەن نادىر ئەسەرلەرنى باھالاشتا ئۇدا ئۇچ قېتىم بىرىنچى دەرىجىگە ئېرىشكەن، «تارىم» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان «شېئىر بولۇپ يېزىلغان سەن كىم؟» ناملىق بىر گۇرۇپپا شېئىرى 2005 ـ يىللىق «خانتەڭرى ئەدەبىيات مۇكاپاتى» غا ئېرىشكەن،2006 ـ يىلى 1 ـ ئايدا «ئوت پەسلى» ناملىق شېئىرلار توپلىمىنى نەشر قىلدۇرۇپ، كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ قىزغىن سۆيۈپ ئوقۇشىغا ۋە يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشتى.

ئۇ ھازىر شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ، خوتەن ۋىلايەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ، كېرىيە ناھىيەلىك يازغۇچى ـ ئاخباراتچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى.

دى، ھەتتا بىزنى ئۇزىتىپ دوختۇرخانىنىڭ ئالدىغىچە چىقتى. ئۇ قولىدىكى قەغەز ساندۇقنى ماڭا تەڭلىدى.

— بۇ نېمە؟

— دورا. چۈشەندۈرۈشىنى يېزىپ قويدۇم. يالليۇغنىڭ ئالدىنى ئالدۇ.

— بولدى، رەھمەت.

مەن بىر ئىككى قەدەم ئالدىمغا ماڭدىم.

— ئەمدى سەتلەشمەڭ، — ئۇنىڭ كۆزىدىن بىر خىل يېلىنىش چىقىپ تۇراتتى.

مەن نائىلاج ئۇنىڭ قولىدىن قەغەز ساندۇقنى ئالدىم. ئۆيگە چىقىپ ئاخ-تۇرۇپ باقتىم. ھەر خىل دورىلار ھەم يەنە ھېلىقى كونۇبرىت بار ئىدى. كونۇ-ۋېرتنا ھېلىقى پۇل شۇ پېتى ئىدى.

مەن گادىرماچ خىيالىلار بىلەن نەچچە كۈننى ئۆتكۈزدۈم. ھەر خىل ئويلاپمۇ بۇ ئىشلارنىڭ تېگىگە يېتەلمىدىم.

— ۋەي، ياخشىمۇسىز، ئالىيە بارمىكىن؟

مەن ئۇنىڭ ئۆيىگە تېلېفون قىلدىم. تېلېفوننى بىر ئوغۇل بالا ئالدى.

— ئاچام ئۆيدە يوق.

— نەگە كەتتى؟ — دېيەلمىدىم مەن چۈشلۈك دەم ئېلىشتا چوقۇم ئۆيدە بار دەپ ئويلاپ.

— ئۆزىنىڭ ئۆيىگە كەتتى.

مەن شۇئان ھەممىنى چۈشەندىم. كۆڭلۈم شۇنداق پەرىشان بولدى. تىلىم تۇتۇلدى. بېشىم پىرقىراپ قاتتىق سىلكىندى. كۆزۈم قاراڭغۇلىشىپ ئەس-ھوشۇمنى يوقاتقاندەك بولدۇم...

مەن ئۇنىڭغا تېلېفون قىلغان ۋاقىتنى ئويلىدىم. ئۇ كىر يۇيۇۋاتقان كۇ-نى دەل جۇمە كۈنى ئىدى. مەن يەنە ئويلىدىم، ئۇنىڭ بويىنىدا ئالتۇن زەنجىر بار ئىدى. مەن يەنە ئويلىدىم، ئۇ دەم ئالغان كۈنى دەل توي رۇخسىتى ئالغان كۈنلەر ئىدى. مەن يەنە ئويلىدىم، ئۇ مېنىڭ يېنىمدا قول تېلېفون بارلىقىنى كۆرگەنىدى. بىراق نومۇرىنى سوراپمۇ قويمىغانىدى. مەن يەنە...

سەن دەپ بىلدىم بارچە ھاياتنى

قەلبىڭدىكى چوغ ئەمەسمۇ مەن؟
تۇنلىرىڭگە ئوت قويۇۋەتكەن.
بېغىڭدىكى گۈل ئەمەسمۇ مەن؟
سەن قۇياشسەن ماڭا مۆكۈنگەن.

ئىشتىن چۈشكىچە،
سېغىنىمەن گۈللەرگە قاراپ.
سېغىنىدۇ تامدىكى سائەت.
بەرگىن دەيمەن قەلبىمگە،
يەنە بىر ئاز چىدام ۋە تاقەت.

ئايال بولۇش تەستۇر نېمانچە،
سېنى كۈتۈپ، ساڭا زارىقىپ،
ئولتۇرىمەن ئىشىك تۈۋىدە.

ساڭا ئاشىق خىيالىم بىلەن،
ئىزلىرىڭنى يۇرىمەن پۈراپ.
ئەنسىرەيمەن كەلسە تېلېفون،
كېتەمدىكىن دەپ سېنى چىللاپ.

مۇھەببەتكە سادىق بىر ئەرسەن،
يۇرىكىمنى رەت ـ رەت كۈلدۇرگەن.
سەن دەپ بىلدىم بارچە ھاياتنى،
يۇرىكىمگە ئىشەنگىن، ئىشەن!

مەن ئەمەسمۇ قەلبىڭدىكى چوغ؟
مەن ئەمەسمۇ قەلبىڭدىكى گۈل؟
ئىشتىن كەلگەندە
مېھرىڭ بىلەن قويغىن قۇچاقلاپ،
كۆڭۈللەردىن بالقىسۇن ئاپتاپ!...

چۈش ساھلى

ئۆلۈم دەرىخى ئاستىدا چۈش كۆرمەكتىمەن،
يىلتىزىمدىكى سېنىڭ ياپرىقىڭ.
باغرىڭغا چىلىشىپ ئوتلۇق كېچىدەك،
چېچەكلىمەكتە جېنىم ۋە جېنىڭ.

پەرۋازلىرىڭغا چۈشسە كۆلەڭگەم،
ئاقاي تەنلىرىڭگە يۈزمىڭ جان بولۇپ.
كۆزلىرىڭ نۇرىدىن رەڭ ئالسۇن قۇياش،
باقاي ھەر سەھەردە ئارمانغا تولۇپ.

ئۆلۈم دەرىخى ئاستىدا،
داۋاملىشار ھاياتلىقىمىز
سېنىڭ ۋە مېنىڭ.

بۇلدۇقلىسا يىغا ئاۋازى،
ياپراقلاردا ئەگسە باھار،
نۇر ئىچىدە يۇيۇنامسەن يار؟

مەن سېنىڭ تېنىڭدە ئېرىگەن كېچە،
چۈش كۆرمەكتىمەن،
پەيدەك يەڭگىل، ئۆلۈمدەك تىمتاس.
مۇھەببەت نۇرى،
كۆزلەردىن كۆزلەرگە شاۋقۇنلاپ ئېقىپ،
يۇمران بىر تۇيغا بولماقتا شاھىت.
بىراق، مەن،
ئۆلۈم ئىشىكىگە يېقىنلاپ بېرىپ،
تەييارلانماقتىمەن
ئىككىنچى رەت تۇغۇلۇشقا.
بالام بىلەن
سېنى، بەختنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ،
ھاياتلىق دەرىخىدە بەرق ئۇرۇشقا!...

يىلان، ئايال، قەدىم چىغىر يول،
ئەپسانىگە كۆمۈلگەن يۈرەك.
سۈبھىلەرنى رەشككە تاشلاپ،
پورەكلىدۇق گۈلدەك ئاھ، گۈلدەك.

يىلان ئويغاق تۇرۇشلىرىمدا،
ئوت كەتكەندە تۈندە يۈلتۈزغا.
يېتىلمەكتە يېڭى ھاياتلىق،
بىر ئىلاھىي قۇدرەت ئالدىدا.
قايتار ئۈمۈ يىلانلىقىغا...
ھايات شۇنداق قىلىدۇ داۋام،
تەكرارلىنار ۋاقىت ۋە دۇنيا.

4

ئايال
يىلان قاسرىقىدا پارلىغان سەھەر،
كۆڭۈلدە قالىدۇ تەندىكى ئىخلاس.
باغرىڭدا قىزارغان گۈل ياپرىقىدا،
كىملىكىڭ زەرلىنىپ چاقنار بىقىياس.

5

ئەي، مېنىڭ يىلىنىم كۆيلەيمۇ سېنى؟
ياق، سېنى كۆيلىسۇن ياپيېشىل ئورمان.
كۆزۈڭدىن كۆزۈمگە ئاققان مېھىردىن،
تېنىمدە قۇترايدۇ مۇقەددەس گۈلخان.

6

يىلان ۋە ئايال
تۇن دەرىخىنىڭ ئىككى قانىتى.
ھاياتلىقتا چىرمىشىپ تۇرغان.
سەن مېنىڭ باغرىمغا چۆكسەڭ ئاۋايلاپ،
تاملارنىڭ كۆزىدە چېچەكلەيدۇ جان.

ئايال ۋە يىلان

1

يىلان
ھاياتلىقتۇر.
بىر قارىساڭ سۆيۈملۈك شەيتان،
ئادەمئاتىنى ئازدۇرغان.

ئايال ھەۋەس شۇ قەدەر تاتلىق،
كۆزلىرىدە دوزاخنىڭ ئوتى،
كۈلۈپ تۇرۇپ چىللايدۇ سېنى.
كۆز يېشىدا ئۆلۈپ قالىسەن،
لەۋلىرىدە بېھىشنىڭ ھىدى.
تەنھالىققا قايتماقچى بولۇپ،
سېغىنىسەن يەنىلا ئۇنى.

2

يىلان
ئۆمىلەيدۇ كېچە باغرىدا،
چېچەكلەيدۇ گۈناھ يېنىدا.
ئۇ جاھانغا بولار شاھىنشاھ،
بىر ئايالنىڭ بارماقلىرىدا.

تېنىمدىكى يىلاننىڭ ئىزى،
نۇر تاشلايدۇ مەۋجۇتلۇقىمغا،
قىمىرلىشى مەڭگۈلۈك ناخشا.

3

يىلان
ئايال دەرىخىدىن سېزەر كۆكلەمنى،
يىلتىزلىرىدا بۇيۇك رېئايەت.
بىر تال قوۋۇرغا ئەمەسمۇ ئۇنىڭ؟
يارالمىشتا ئەسلىي تەبىئەت.

تۇرمۇش — بىر چىغىر يول،
ئوخشىماس غايىگە، ھېچبىر خىيالغا،
ئۇ يەردە ماڭمىمىز پەقەت ئىككىمىز.

بىلمىدىم،
كۆزۈڭدىن ئاققىنى نېمە قەلبىمگە؟
مۇمكىنمۇ ھاياتقا پەرۋا قىلماسلىق؟
سېغىنىپ مەن سېنى ئىشىك تۇۋىدە،
كۈتكىنىم بولسۇنمۇ غېرىب رېئاللىق؟

ئوت ئىدىڭ،
يۈرىكىم ئەزەلدىن مۇزلاپ باقمىغان.
كەل ئاڭلا، قەلبىمنىڭ تىۋىشلىرىنى،
ئۇ سەندىن باشلانغان بەخت ۋە ھىجران.

ئېيتىپ بەر ھاياتنىڭ رىۋايىتىنى،
چۆكەيلى ئەڭ گۈزەل ئەپسانىلەرگە.
يۈرەكلەر تەڭ كۆيسۇن تاتلىق ۋە شېرىن،
تەئەججۇپ ئىلكىگە تاشلانسۇن ھەممە...

ئۇچىنچى ئىيۇن چىگقىچۇش

بىر يۇلتۇز ئىگىلەپ كۈلدى زېمىندا،
تۆكۈلدى جىسىمدىن بىر ئۇلۇغ ھېكمەت.
چېھرىگىدە پارلىدى مەڭگۈلۈك قۇياش،
يەر ـ ئاسمان قۇتلىدى سېنى رەتمۇ رەت.

جان ئوغلۇم كۆزۈڭدىن يامرايدۇ سۆيگۈ،
جىسمىڭدا بەختكە شاھىت قىمىرلاش.
چىگقىچۇش ھاياتقا ئۇلاندى ھايات،
يەتكۈزدى باغرىمغا غايەت بىر چاقناش.

چىگقىچۇش يېنىمغا سىرغىدى بىر نۇر،
تۇغۇلدۇڭ ئىگىلەپ، كۈلدى كائىنات.
سېنى دەپ ھاياتتىن بەزمەيمەن چوقۇم،
سېنى دەپ مەڭگۈگە سوزۇلار ھايات.

مەڭجۇتلۇق
يىلان ئېغىزىدا تۇنەيدۇ زامان.
سەن ۋە مەن
قەدىمىدىن ئۇزاپ كەتكەن يول،
ئىشەنگىن يىلانسەن، سۆيۈملۈك يىلان،
مېنىڭ يىلىنىم...

ئۇ كۈنى

ئۇ كۈنى،
چېقىلمىدى تېلېفون،
يىغلىمىدى تاماللار بۇقۇلداپ،
قالدى لېكىن قەلبىمدە ئازاب.

ناتونۇش تېلېفون،
يۈرىكىمنى چاقتى بىر نەپەس.
چاقماق چاقتى ئۆيدە تۇيۇقسىز،
مەن بىلىمەن سۆيىسەن مېنى
قىزغىنسېپ ـ قىزغىنسېپ،
چېقىلغىنى ئەمما سەن ئەمەس!

ئۇ كۈنى،
يىغلاپ بەردى كېچە قەلبىمگە.
قۇچىقىڭغا يېيىلىپ قات ـ قات،
پورەكلىدى سۆيگۈم ۋە يەنە.

قانسىرىغان تاماللارغا قاراپ،
ئاي يۈرىكى ئۆرتەندى بەلكىم.
شۇبھىلەنمە قەلبىمگە زىنھار،
مەن سېنىڭمەن، سېنىڭ ئامرىقىم.

سېغىنىش

مەن راستلا بەختتىن مەست بولغانىدىم،
كېچىلەر نۇر بىلەن تولغان ھۇجرىمىز.

مەرسىيە

(ھېكايە)

ھەببە مۇھەممەدئەيسا

ھەببە مۇھەممەدئەيسا 1977 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۇنى كېرىيە ناھىيەسىدە زىيالىي ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1996 ـ يىل خوتەن پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومنى پۈتكۈزۈپ، كېرىيە ناھىيەلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ، ناھىيەلىك مائارىپ ئىدارىسى سىياسىي خىزمەت بۆلۈمىدە ئىشلىگەن. ھازىر ناھىيەلىك ئىتتىپاق كومىتېتىدا ئىشلەۋاتىدۇ. ئۇ 1996 ـ يىلى «پەرۋانە» ناملىق پوۋېستى بىلەن ئەدەبىيات سېپىگە كىرىپ كەلگەندىن بۇيان، «تارىم»، «يېڭى قاشتېشى»، «شىنجاڭ ئايالىرى» ژۇرناللىرىدا «شاۋقۇنلۇق گۈگۈم»، «ئىزدىنىش»، «داۋالغۇش»، «ئوتتۇز ياشلىق ئايال»، «تاۋار ئۆيى، تاۋار ئايال، تاۋار ئەر» قاتارلىق 50 تىن ئارتۇق پوۋېست، ھېكايە، فېلىيەتونلارنى ئېلان قىلغان.

شۇ تاپتا نېمە دېيىشىمنى، نېمە قىلىشىمنى پەقەتلا بىلمەيمەن. ئىچىمدە ئاجايىپ ئاچچىق بىر تۇيغۇ خۇددى ئۇزۇن تۇرۇپ ئېچىغان ئاچچىق ھاراقتەك ئەسەبلىرىمنى قوزغاپ، ئەقلىمنى بوغقۇشلاپ، نادانلىق قىسمىتى ئىچىگە سىغداپ مېنى بىھوش قىلماقتا! مەن رېئاللىقتىن تۇگەل ئايرىلىپ روھىمغا ئارام بەرگۈدەك بوشلۇق ئىزدەش بىلەن ئاۋارە. ئەمما جاھاندا مۇشتۇمچىلىك كېلىدىغان يۇرىكىمنى سىغدۇرغۇدەك، مېنى ئاچچىق رېئاللىق ئىچىدىن تار-تىپ چىققۇدەك ھېچنېمە يوق، ھېچنېمە!... نەگىلا باراي چوغدەك ھارارەت تار-قىتىپ تۇرىدىغان يۇرىكىم خۇددى كاچكۇلغا چۈشۈپ كەتكەندەك تەقدىرگە يو-لۇقماقتا، مۇزدەك چىراي، مۇزدەك قەلب... يەر شارى بارغانچە ئىسسىپ كې-تىۋاتقاچقا تەبىئىتىمىزنى سوغۇقلاشتۇرۇشىمىز كېرەكمۇ، قانداق؟ ماڭا خۇد-دى روھ دۇنياسىدىكى مۇز ئېراسى يېتىپ كېلىۋاتقاندەك تۇيۇلۇۋاتىدۇ، مەن بۇ ئېرادا نېمىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ، نېمىنىڭ ھالاك بولىدىغىنىنى بىلمەسەم-مۇ ئەمما نېمىشقىدۇر ئۆز ـ ئۆزۈمگە مەرسىيە يازغۇم كېلىۋاتىدۇ. راست، بۇ-

سەھرا

قەلبىمدە ئاقىدۇ تىمتاس بىر دېگىز،
بىر ئۇزۇن كوچىدەك ساڭا يېيىلىپ.
مەشتىكى چاراسلاپ كۆيگەن ئوت بىلەن،
كىرەرمەن چۈشۈڭگە گۈلدەك ئېچىلىپ.

ئۆتمەيدۇ ماشىنا، شاۋقۇنسىز رەستە،
ئاق لىباس ئىچىدە ئۇخلايدۇ دۇنيا.
قۇشقاچلار چۈرۈقلاپ چىللايدۇ باھار،
سۆيگۈگە كۆمۈلگەن بۇ ئاپپاق سەھرا.

سېغىنىپ يىراقتىن باغرىمنى ياقتىم،
جىگدىلەر كۆز قىسىپ تاشلايدۇ سوراق.
بارخانلار يەنىلا يىگى رىۋايەت،
گۈپۈلدەر ھەر ئىزدىن مىڭ يىللىق پىراق.

كۈلتۈك قار ئىچىدە يۈلغۇن چېچىكى،
يوللاردىن ئەگىيدۇ مەسۇم بالىلىق.
دەرەخ كاۋىكىدا ئۇخلار بوز تورغاي،
چوغلىنىپ كەلمەكتە بىر قىز ھارۋىلىق.

رىمەن. مېنى كۆتۈپ تۇرغىنى يۇقىرى بېسىملىق قازانلىق ئىچىگە كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلدۇرىدىغان ئاشۇ ھەم ئالدىراش، ھەم بېسىمى ئېغىر خىز-مىتىم...

ئۆزۈمنىڭ قانچىلىك ھالسىراپ كەتكىنىمنى، ياشاشنىڭ نەقەدەر ئېغىر كېلىۋاتقىنىنى ئېيتىپ بېرەلمەيمەن. مېنىڭ بىرىگە يۆلىنىۋالغۇم بار، بىراق ھەممە ئادەم ماڭا يۆلىنىۋېلىشقا تەييار! ئىشقا كېچىكىپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ، يۈگۈرگەندەكلا مېڭىۋاتىمەن. ئەگەر ئۆزۈم ياقتۇرىدىغاندارە، خىزمەت بولغان بولسا ئۇچۇپ بارار بولغىيمىدىم؟ ئەنە باشلىقىم سۈر رەڭ ماشىنىسىنى ھەيدەپ يېنىمدىن ئۆتۈپ كەتتى. ئاشۇ ئادەمنى ھەتتا ماشىنىسىنى كۆرسەمۇ ھۈجەيرە - ھۈجەيرىلىرىمگە ئاغرىق كىرىپ كېتىدۇ. ئىلگىرىكى باشلىقىم پېنسىيەگە چىقىپ كېتىپ بۇ كىشى باشلىق بولغاندىن بېرى مەن خۇددى جەننەتتىن دوزاخقا كېلىپ قالغاندەك تەقدىرگە يولۇقتۇم. مەن بۇلارنى ئاددىي تىلىم بىلەن ئىپادىلەپ بېرەلمەيمەن. مۇنداقلا قارىسام مەن خۇددى باشلىقىم بىلەن چىقىشمايدىغان ئىچى تار ئادەمگە ئوخشىشىپ قالىمەن. بىر تىلدا سۆز-لىشىدىغان، بىر دەريانىڭ سۈيىنى ئىچىپ ياشاپ كېلىۋاتقان ئادەم بىلەن چۈ-شىنىش ھاسىل قىلغىلى بولمايدۇ دېسە، كىمىمۇ ئىشىنەر؟ ئەمما ھەر بىر كۈندە قانچە قېتىم ئاچچىق يۈتۈپ، ئۇنىڭ پاناق بۇرۇن، يايما قاپاق چىرايىغا قۇسقۇم كەلسىمۇ، كۆلۈمسىرەپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولىدىغىنىمنى بىلمەيمەن. سوراپ كەلسە ئۇمۇ ماڭا ئوخشاش. ئىككىلىمىز مۇئاۋىن بۆلۈم دەرىجىلىك مۇ-ئاۋىن ئىدارە باشلىقىمىزنىڭ قولىدىكى ئادەم. ئۇ بىزنىڭ ئىشخانىنىڭ مەس-ئۇلى. ئوتتۇرا قەپەلدە تۇرغان باشلىقىمنىڭ زادى قانداق دەرىجىگە ماس كېلە-دىغىنىنى بىلمىسەممۇ، نەزەرىمدە ئۇ پادىشاھتەك قۇدرەتلىك! ئۇ مېنى ئاق دېسە ئاق، قارا دېسە قارا بولىمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەن بۇ ئىدارىگە يۆتكىلىپ كەلگەندىن بۇيان بىرىنچى قول باشلىقتىن ئۈچى بۇ ئىدارىگە كېلىپ مەندەك كادىرنى تونۇمايلا ئۆسۈپ كېتىپ قالدى. ھازىرقى باشلىقىممۇ چوقۇم مەندەك ئادەتتىكى كادىرنى تونۇمايلا كېتىپ قالىدۇ. شۇڭىمۇ ئىدارىدىكى بەزىبىر ئىشلارنى ھەقىقەتەنمۇ «نوم ئەكىلىش»كە ماڭغان تاڭسىڭنىڭ خادىم قىسقارتە-شىغا ئوخشىشىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىمەن... ئىشخانىدىكى باشلىقىم خۇددى شاتۇتىغا ئوخشاش، ماڭا ئىدارە باشلىقىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشلىرىنى بۇيرۇيدۇ. مەن پالاقلاپ يۇرۇپ ئورۇنلاپ بولغاندا يەنە ئۇنى ئىدارە باشلىقىغا يەتكۈزۈپ بېرىدۇ. خىزمەتلەرنىڭ قانچىلىك دۆۋىلىنىپ كېتىشىدىن قەتئىيە-نەزەر، باشلىقىم مېنىڭ بىر - بىرلەپ ئىشلەپ تۈگىتىشىمنى ساقلاپ ئولتۇ-رىدۇ...

ھەر ھالدا گىمناستىكىغا ئولگۈردۈم. ئاياللار سېپىنىڭ داۋامىغا كېلىپ تۇردۇم. كۆپ ئۆتمەي كەينىمدىن يەنە باشلىقىمنىڭ تېتىقسىز كۈلكىسى ئاڭلاندى. كەينىدە تۇرغان ئەرلەر نېمىنىدۇر مۇلاھىزە قىلىشقانىدەك قىلاتتى.

نىگمۇ سەۋەبى بار. كىشىلىك ھاياتتا ئاز - تولا نامى بار نوپۇزلۇق كىشىلەر قازا قىلىپ كەتسە، ئۇلارغا نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ مەرسىيە يازغىنىنى كۆردۈم، گېزىتلەردىن ئوقۇدۇم، ھەتتا تېلېۋىزوردىن كۆردۈم. ئەمما مەندەك خىزمەت، ئائىلە ھەلەكچىلىكى بىلەن يۈرىدىغان، باشقىلار بىلەن قويۇق ئالاقە قىلىپ كەتمەيدىغان، يەنە كېلىپ ئالاقەم ئۆيۈمدىكى بىرنەچچە جان كىشى بىلەنلا چەكلىنىدىغان مەندەك نام - نىشانسىز ئادەم ئۈچۈن كىممۇ مەرسىيە يېزىش-تەك ئاۋارىچىلىكنى خالايدۇ؟...

نېمە دەپ دۇنياغا ئايال بولۇپ تۇرەلدىم؟ ئاياللىقىمنى پەقەت ھەر قېتىم ئىدارىدا جەدۋەل توشقۇزغاندا، مۇنچىغا كىرگەندە ئاندىن ھېس قىلىدىغان بو-لۇپ قالدىم. ئەمەلىيەتتىمۇ بۇنى ماڭا ھېس قىلدۇرغۇدەك نەرسە ـــ ۋاقىت يوق؟ كېچىدە نەچچە ئويغىنىپ، سەھەردە ئۇيۇشۇپ كەتكەن جىسمىنى بالام سىيىپ قويغان ھۆل كۆرپىدىن ياكى مۇنداقلا ماڭا تەگكەن كىچىككىنە يەر-دىن، بالامنىڭ قەغىشلىك قىلىشلىرى ئىچىدە تېپىۋالمەن. ئەسلىي ئۆزۈمنى ئوتتەك ھارارەتلىك، مۇھەببەتلىك ئېرىمنىڭ قوينىدىن تېپىشىم كېرەك ئى-دى. ئەمما ماڭا بولغان مۇھەببىتى ئۆڭۈپ، ئۆتمۈشكە ئايلانغان ھەمراھىم كې-چىچە سىرتتا قارتا ئويناپ يېگىلا قايتىپ كېلىدىغان بولغاچقا، ئاغزى ئوچۇق ئۇخلاۋاتقان بولاتتى. شۇڭىمۇ دائىم سىرقىراپ ئاغرىپ كېتىۋاتقان بەدىنىمنى تۇزىۋالغۇدەك پۇرستىم يوق ھالدا يېڭى بىر كۈننى كۈتۈۋالمەن. بۇنى، كۈ-تۈۋالمەن دېگەندىن كۆرە، مەجبۇرىي قوبۇل قىلمەن، دېيىشىم كېرەك! چۈن-كى خېلى زامانلاردىن بىرى ئۆزۈمنىڭ نېمە ئۈچۈن، كىم ئۈچۈن مەۋجۇت بو-لىدىغىنىمنى بىلەلمىدىم. ھەر قېتىم رېئاللىق ئىچىدە تۇرغىنىمنى ھېس قىلغىنىمدا ھەرە ئۇۋىسىدەك، بېشىمنى ۋىشىلدىتىپ تۇرغان ئائىلەمنى، خۇد-دى دوزاخقا سۆرىگەندەك مېنى سەسكەندۇرۇپ تۇرىدىغان، پەقەت ھاياتلىق مەن-بەسى ئۈچۈن ئىش ھەققى ئالىدىغاندارەمگە بېرىشنى ئويلىسام، مەڭگۈ تاڭ ئاتمىسىكەن، دەپ قالمەن. ئۇنىڭدىن ئارتۇق ئويلاشقا ۋاقىت يار بەرمىگەچكە چۆچۈگەن ئوغلاقتەك ئورنۇمدىن دىرىڭلىدە تۇرۇپ كېتىمەن - دە، ئەتىگەنلىك جەڭگە ئاتلىنىمەن.

ئەتىگەنلىك تاماق تەييارلاپ، قولۇمنى بىكارلاپ ئۇلگۈرمەيلا كىچىك ئوغ-لۇم يەنە قەغىشلىك قىلىشقا باشلىدى. شۇنداق قىلىپ ئۇچەيلەن بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى دېگۈدەك ئورنىدىن تۇردى. دادىسى ھەر ھالدا كىيىملىرىنى ئۆزى كىيىسىمۇ بالىلارنى جابدۇپ، تاماقلىرىنى يېگۈزۈپ تەييار قىلىپ بولغۇ-چە يەنە ۋاقىت بىر يەرگە بارىدى. مەن يەنە تېخى كىيىملىرىمنى ئالماشتۇرۇپ، پەرداز قىلىشىم كېرەك. چۈنكى مەن خالاي - خالىماي چوقۇم مەلۇم دەرىجىدە يېسىنىپ يۈرۈشۇم كېرەك. يۈزلىرىم پارقىراپ تۇرىدۇ، ئەمما يۈرىكىم داتلاشقان. لەۋلىرىم قىزىل، ئەمما قەلبىمدە دۇنيا ئاللىقاچان رەڭسىزلىشىپ، قىش پەسلىگە كېتىپ قالغان بولاتتى. بالىلارنى بىردىن ئېلىپ ئىشقا يۈگۈ-

— ئۆزەڭ ئەكەلگىنە، بېشىم ئاغرىپ كەتتى.
— مەن پىيادە بېرىپ كەلگۈچە تاماققا كېيىن قالماسمىزمۇ؟
— كېلىپ ئەت! راستتىنلا بېشىم ئاغرىپ كەتتى.
مەن ماغدۇرسىز قەدەملىرىمنى يۆتكەپ يەسلىگە يول ئالدىم. قايسى كۈنى بىر خىزمەتدىشىم شۇنداق دېگەنىدەك قىلغان. تەڭرى بەندىسىنى بۇ ئالەمدە قىينىماقچى بولسا ئۇچ نەرسە بىلەن قىينارمىش: بىرى، ناچار خىزمەت. يەنە بىرى، ناچار باشلىق. يەنە بىرى بولسا، ناچار ئەر ياكى ناچار خوتۇن... ئۆزۈمچە ئويلاپ قالدىم. مەندە نەچچىسى باردۇ؟ مەن نېمە ئۈچۈن جازالانغىنىمنى، ئېرىمگە ئوخشاش ئەرلەرنىڭ نېمىشقا شۇنداق بەخىرامان ياشايدىغانلىقىنى ھېچ چۈشەنمىدىم. ئېھتىمال ئۇ ئۆزىنى تېخىمۇ بەختسىز ھېس قىلىدىغاندۇ. چۈنكى بىزنىڭ مۇزدەك ئائىلە تۇرمۇشىمىز، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى قىينىچىلىق، مەن ھەرقانچە قىلسىممۇ ئۆزگەرمەيدىغان ئائىلىدىكى سۆرۈن كەيپىيات ئۇنىمۇ شۇنداق خىيالغا كەلتۈرۈپ قويغان بولۇشى مۇمكىن. ھەر ئىككىمىز چەكسىز بىزارلىق ھېس قىلىپ تۇرساقمۇ ئامالسىزلىقتىنلا بۇ ئۆيگە قايتىپ كېلىۋاتقاندەك قىلاتتۇق.
بالىنى كۆتۈرۈپ ئۆيگە كىرگىنىمدە ئۇ ھېلىھەم ئۇخلاۋاتاتتى. بالىغا ئويۇنچۇقلىرىنى تاشلاپ بېرىپ تاماققا تۇتۇندۇم، ئۇ ئېرىنچەكلىك بىلەن ئېيتتى.
— نېمە تاماق ئېتىسەن؟
— گۈرۈچ ئاش دۇملەي، بۇ چاغدا يەنە نېمە قىلالايتتىم؟
— مېنىڭ سۈيۇقئاش ئىچكۈم بار.
— قولۇم زېھدە، خېمىر يۇغۇرالمايمەن.
— ئەمىسە سىرتتىن يەي، پۇل بەر!
— ئۆيدە تۇزۇكرەك پۇل يوق، بىلىپ تۇرۇپ يەنە سورايسىزغۇ؟
— ھەدەڭدىن ئۆتنە سورايمەن دەۋاتامتىڭ؟
— كۆرۈشەلمىدىم، ۋاقتىم بولمىسا قانداق چاغدا بارىمەن؟
— ئىدارەڭنىڭ ئىشىنى سەنلا كۆتۈرە ئالغانمۇ؟ قاچانلا قارىسا شۇنداق قاقشاپ يۈرسەن، بۆلۈم مۇدىرىڭ ھەممىشە ماشىنىسى بىلەن نە ـ نەلەردە ئويناپ يۈرىدۇ. ئەجەب سەنلا ئىشلەيدىكەنسىنا؟
— بۆلۈمدە ئىككى باشلىق بولغان بىلەن مەن يالغۇز بىرلا كادىر تۇرسام، ئەلۋەتتە شۇنداق بولىدۇ ـ دە؟ پىكرىڭىز بولسا ئىشى يېنىكرەك ئىدارىگە يۆتكەپ قويۇڭ. مېنىڭمۇ بالىلىرىم بىلەن ئارامخۇدا ئولتۇرغۇم بار.
— مېنىڭ قولۇمدىن كەلمەيدىغان ئىشلارنى بىلىپ تۇرۇپ دەپ، زادى نېمە قىلاي دەيسەن؟ مەن شۇنداق ئاددىي پۇقرا، قولۇمدىن پوقمۇ كەلمەيدۇ. تولا مىجەزىمنى قوزغىما!
— قولىڭىزدىن كېلىدىغان ئىشلارغىمۇ كارغا كەلمىسىڭىز سىزگە دەپ نېمىمۇ قىلارمەن؟ يېتىۋەرگۈچە بالىنى بولسىمۇ مەكتەپتىن ئەكەلگەن بولسەن.

ئۇنىڭ چىرايىغا قاراپ سالماسلىققا تىرىشىپ، ئەستايىدىل تەنھەرىكەت ئوينىدىم. ھەممەيلەن گىمناستىكىدىن تارقىلىپ مېڭىشقا تەمشەلگىنىمىزدە بىزنىڭ ئىشخانىدىكى ئۇچىنچى ئادەم ــ مۇئاۋىن ئىشخانا باشلىقى مېنى ئاستا شەرەتلەپ توختىتىپ قويدى. مەن بۇ ئىككى باشلىقنىڭ بىر دىنبىر كادىرى ئىدىم. بۇ باشلىقىم يەنە بىر باشلىقىمغا قارىغاندا تولىمۇ تىرىشچان، مۇلايىم ئادەم ئىدى.

ــ ئىشتىنىڭنىڭ كەينىگە بىر نەرسە چاپلىشىپ قاپتۇ، تېز ئېلىۋەت!

توۋا، نەلەردە يۇرۇپ بالىلار پايپىقىنىڭ ماركىسى كاسامغا چاپلىشىپ قالغاندۇ؟ نېمە سەتچىلىك بۇ؟

ــ رەھمەت سىزگە!

شۇ چاغدىلا باشلىقىمنىڭ نېمىگە شۇنچە كۈلۈپ، تېلىقىپ كەتكىنىنى بىلدىم. ئۇنىڭ بايىاتىن: «ھېلىقى يېرىنىڭ ماركىسىنى چىقىرىپتۇ، باھاسىمۇ بار ئوخشايدۇ!» دېگەنلىرىنىڭ مەنىسىنى چۈشەندىم. توۋا، ئۇ قايسى ئىت ئۇۋسىدىن، قايسى مەينەت قورساقتىن تۇغۇلغان بولغىيدى؟ ئەگەر بىر ئەركەك بولسا خاس سالاپەت بىلەن ماڭا مۇنداقلا ئىشارەت قىلىپ قويغان بولسا، يۈزلىرىم قىزارغان ھالدا ئۇنىڭدىن ئالەمچە مىننەتدار بولماسمىدىم؟ بوپتۇلا! ئۇ ھەمىشە شۇنداق ئىشلاردىن سۆيۈنۈپ ھېجىيىپ يۈرىدۇ، خۇش بولۇۋالسۇن. گىمناستىكا ئوينىۋاتقىنىمىزدا بىرىنىڭ ئايىغى ئۇچۇپ كەتكەندىمۇ ئۇ شۇنداق مازاق قىلىپ كەتكەن. ئۇ مۇشۇنداق ئىشلاردىن ھۇزۇرلىنىپ تەسەللى تاپسا كېرەك!

ئىشخانىغا كىرىپ ئالدىراپ تازىلىق قىلىۋېتىپلا ئۇستەلگە ئېگىشتىم. شۇ تاپتا ئۇ يەنە مېنىڭ ئارخىپ ئىشلەپ ئولتۇرغان ھالىتىمگە قاراپ تاماشا قىلماقتا ئىدى. سىرتقى قېپىنى ئىشلەۋاتقاندا مىخ بارماقلىرىمنى يىرتىپ، شۇرقىراپ قان ئاققاندا ئۇ تېخىمۇ كۈلۈپ، مېنىڭ ھاماقەتلىكىمنى، «ئىش بىلمەس»لىكىمنى يەتكۈچە مازاق قىلىپ چىقىپ كەتتى. ئىككى بارمىقىمغا پىلاستىر چاپلاپ ئۆيگە قايتقىنىمدا يەنە كەيىپىم ئۇچتى. تېخى ھېلىلا ئىشىك ئالدىدا ئېرىمنىڭ ماشىنىسىنى كۆرۈپ شۇنداق خۇش بولدۇم. خىيالىمدا ئۇنى ئاللىقاچان بالىنى يەسلىدىن ئەكېلىپ، تاماققا تەييارلىق قىلغان بولۇشى مۇمكىن، دەپ ئويلىدىم. تولىمۇ ئەپسۇس! ئۇ ھېلىھەم كارىۋاتتا تاتلىق ئۇخلىماقتا ئىدى. ئۆيىنى ئالا قويماي ئاختۇرغان بولسامۇ بالا كۆرۈنمەيتتى. بۇنى كۆرۈپ لاسسىدە بولۇپ قالدىم. كېچىسى خۇددى شەپەرەك پالۋاندەك تۇن سەيلىسى قىلىپ، كۈندۈزى ئۇخلايدىغان بۇنداق ئىشلار ھەمىشە بولۇپ تۇراتتى. بۇگۈن ماڭا بەكلا ھار كەلدى. شۇ تاپتا مەن تولىمۇ «تەسەللى»سىراپ كەتكىنىدىم. باشقا جەھەتتىن كۆڭلۈم ئېچىلمىسىمۇ ئۆيدىن ئېچىلغان بولسا، مەن ھەممىگە رازى ئىدىم. مەن تولىمۇ ئۇمىدسىز ئاۋازدا ئۇنى ئويغاتتىم.

ــ تۇرۇڭە! غاچچىدە بالىنى ئەكېلىڭ، مەن تاماققا تۇتۇش قىلاي!

خەقكە بېرىۋەتكەن، كېيىن ئاران دېگەندە بىرىنى ياخشى كۆرۈپ تەگكەندە بولسا، ئەتىسى سەھەردىلا ئۆيدىن قوغلاپ چىقىرىلغان. يىللار ئۆتۈپ ئاخىر ئا-يالىدىن ئاجرىشىپ كەتكەن بىرىگە تېگىۋىدى، ئۇمۇ سىرتقا پۇل تاپىمەن دەپ كەتكەنچە يوق! ئالدىدا ئولتۇرغان سېمىز خانىمنىڭ ئاپىسى پالەچ بولۇپ يې-تىۋاتقانلىغا بىر يىلدىن ئاشتى، شۇ تاپتا ئۇ مومايغا كىم قاراۋاتقاندۇ؟ ئىشقىلىپ ھەممىسىگە ئۆزۈم ئەيىبلىكتەك سىنىپتا بەكمۇ خىجالەتچىلىك ئېچىدە دەرس ئۆتتۈم. بۇگۈنمۇ ئىمكان بار بالدۇرراق قويۇۋېتەي، دەپ ئويلىدىم ئېچىمدە!

ــ دەرس ئوقۇتقۇچىسىنى ئالماشتۇرۇپ بەرسىلە، جۇجاڭ! ئۇنىڭ دەر-سىنى پەقەت ئاڭلىغۇمىز كەلمەيدىكەن، ــ بۇ ئاۋاز خۇددى بىر پاي ئوق تەگ-كەندەك يۈرىكىمگە تەگدى.

ــ راست، كالدۇر ــ كۆلدۇر سۆزلەپلا تۇرىدىكەن، ھېچنېمىسىنى بىلمەيدۇق.

ــ ۋاقتىمىزنى ئالغانغا تۇشلۇق تۇزۇكرەك ئادەم سۆزلىسۇن بۇ دەرسنى!

يەنە بىرمۇنچە گەپلەر قۇلىقىمغا كىرمىدى، چۈنكى كاللام پىرقىراشقا باشلىغانىدى. يەنە بىردەم كۈتۈپ باقتىم، گەپ تۇگەر ئەمەس. ئالەمگە قوشۇلۇپ ئۆزۈمدۇ، كۆزۈمدۇ پىرقىرىدى، تاملار ئۆرۈلگەندەك، يەر تەۋرىگەندەك بولدى. ئاچچىقىمنى باسالماي سىنىپقا كىرىپ سالدىم. مەن ئىچ ئاغرىتقان بايامقى كۆزلەردە مەنىستەسلىك، ئۆچمەنلىك، مەسخىرە كۈلكىلىرى چاقناپ تۇراتتى.

ــ يولداشلار، مۇشۇ تەكلىپ پىكرىڭلارنى ماڭا يۈز تۇرانە دېگەن بولا-ساڭلار تىرىشىپ ئۆزگەرتەر ئىدىم، ئەمما ئۇسۇلۇڭلار مېنىڭ تىرىشىشىم-نىڭ، ئىزدىنىشىمنىڭ ھاجىتى يوقلۇقىنى ئىسپاتلىدى. مۇنداق دەرسنى مې-نىڭمۇ ئۆتكۈم يوق، سىلەرگە بالىلار باغچىسىدىكى ئوقۇتقۇچىلار دەرس ئۆتسە بولغۇدەك! بولدى، بۇ دەرسنى مەنمۇ ئۆتمەيمەن.

سىنىپتىن چىقىشىمغا سىنىپتا ئالقىش سادالىرى ياڭرىدى، بۇ ئۇلارنىڭ ماڭا قىلغان كوللېكتىپ ھۇجۇمى ئىدى. مەن رەنجىمىدىم. نېمىشقا رەنجىيىتى-تىم؟ ئەگەر پۈتۈن سېستىمىدىكى ئىلغارلارنى يىغىپ بەرگەن بولسا ئاندىن رەنجىسەم توغرا بولار ئىدى، شۇنچە ياخشى تىل ئۆگىنىش شارائىتىدا تۇرۇپمۇ ھېچ نەرسە ئۆگىنەلمەي، تەشكىلنىڭ دەپتىرىگە «بىلمەيدۇ» دەپ ئىسمى چۈ-شۈپ قالغان بۇ بىر توپ ھاماقەتلەردىن خاپا بولسام ئەرزىمدۇ؟

ئۆيگە قايتىپ كەلگىنىمدە سىرتتا ئاللىقاچان گۈگۈم پەردىسى يېيىلغا-نىدى. ئوغلۇمنىڭ مۇئەللىمىگە تېلېفون قىلدىم. مۇئەللىم ئۇلارنى خېلى بۇ-رۇنلا مەكتەپتىن قويۇۋەتكەنلىكىنى ئېيتتى. ئامالسىز كېچىكىنى كۆتۈرۈپ چوڭ بالامنىڭ مەكتىپىگە يول ئالدىم. يول بويى كۆزۈم بالام ياشلىق بالىلارىدا ئىدى. بىر بېسىپ ــ ئىككى بېسىپ مەكتەپكىمۇ كەلدىم. مەكتەپتە بىرەر با-لىنىڭ سايىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. قايتقاچ يەنە ئەتراپتىن بالامنى ئىزدىدىم،

كۈز نېمە بولاتتى؟

ــ مۇشۇ ۋالاقتەگكۇر ئاغزىڭلا بار، بۇ ئۆيدە چىرايلىق بىر ۋاق تاماق يېگىلى بولمايدۇ!

ئۇ ئىشكىنى زەرب بىلەن يېپىپ چىقىپ كەتتى. گېلىمدىن تاماق ئۆتۈشى مۇمكىن ئەمەس. بىراق بالىلارنى دەپ تاماق ئەتمىسەم بولمايتتى. ئىچىم زەھەردەك ئاچچىققا تولۇپ تاماقنى پىشۇرغان بولدۇم. چوڭ ئوغلۇم ھېلىغىچە مەكتەپتىن قايتىپ كەلمىدى. ئۇنى ئىزدەي دېسەم كەچتىكى دەرسىمگە كېچىكىپ قالاتتىم. كىچىك بالامنى قوشنىمىزنىڭ ئۆيىگە قويۇپ ئورنىغا كەلدىم. يول بويى ئۆز ــ ئۆزۈمنى تىللاپ ماڭدىم. نېمانچە دۆتتۈرمەن؟ شۇنچە چارچاپ كېتىۋاتقان تۇرۇقلۇق كەچتە دەرس ئۆتىدىغان ئىشنى رەت قىلالمىغىنىمنى قارىمامدىغان؟ كۆتۈرسۇن ئۇ يىگىرمە كوي پۇلىنى! ھەرقانچە قىلسامۇ بولۇشمىمز مۇشۇ تۇرسا! ئىدارىدىن يېقىندا قوش تىل ئۆگىنىش كۇرسى ئورۇنلاشتۇرغانىدى. مەن خەنزۇ مەكتەپتە ئوقۇغاچقا، ئاساسى ئاجىز باشقا كادىرلارغا دەرس ئۆتىدىغانغا بېكىتىلگەنىدىم. ھەر نېمە دەپمۇ بۇ ۋەزىپىدىن قۇتۇلالمىدىم. ھېچبولمىغاندا مەكتەپلەر تەتىلگە قويۇۋەتكىلى نەچچە كۈن قالغاچقا، ئوقۇتقۇچى بىكار بولغىچە «كاشىلا قىلىپ تۇرۇش»قا مەجبۇر بولدۇم. مانا بۈگۈن ئۇچىنچى كۈنى دەرس دېگەنىنمۇ ئوقۇتقۇچى ئۆتمىسە بىكاركەن، بىردەمدىلا گېلىم ئاغرىپ دەرس ئۆتۈش ئېغىر كېلىشكە باشلىدى. كەيپىمنىڭ يامانلىقىچۇ تېخى!

مەن سىنىپ ئالدىغا كەلگەندە سىنىپتا يوقلىما قىلىنىۋاتقانكەن، سىرتتا بىردەم ساقلاپ تۇرۇشقا توغرا كەلدى. سىنىپىنىڭ ئۇ يەر ــ بۇيېرىدە غۇۋزەكلىشىپ ئولتۇرۇۋالغان خىزمەتداشلارغا قاراپ ئىچىم ئاغرىدى. ئۇلارنىڭ بالىلىرى سىنىپنى بىر ئېلىپ چۇرقىرىشىپ يۈرەتتى. شۇ ئارىدا مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

ــ نەدىن كەلگەن بالىلار بۇ؟ مۇنداقتا قانداق دەرس ئاڭلىغىلى بولىدۇ؟

ــ بىر يەردىن كېلىپ قالغان بالىلار ئەمەس بۇ، دادىسى، ئانىسى تاپقان بالىلار بۇ! ئانىسى نەدە بولسا شەدە يۇرىدىغان بالىلار بۇ.

بەتىنىپ ئېيتىلغان بۇ گەپتىن پاراققىدە كۈلكە كۆتۈرۈلدى. دېمىسىمۇ بالىلار بىلەن دەرس پەقەت دەرسكە ئوخشىمىدى. ئەمما ئۆز كۆڭلۈمگە قارىسام، نەدە قويىدۇ شۇ بالىلارنى؟ ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى بىلمەيدىغان يەردە ئەمەسمەن، ئەنە ئاۋۇ مودا كىيىنۋالغان، چاچلىرى خويمۇ ياراشقان خانىمنىڭ ئېرى ئىچكىرىدە. ئاڭلىسام زەھەر چېكەرمىش، قېينىنئاتا ــ قېينىنئاپىلىرى ئوغلىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى كېلىنىدىن كۆرۈپ، كېلىنىنى قار ــ يامغۇر تىللاپ يۈرەرمىش! ئەنە ئاۋۇ ئاپپاق سىر مايې سۈرۈپ ئولتۇرغان خېنىمنىڭ قۇچىقىدا بالىسى بار، ئېرى پۇل تاپمەن دەپ سىرتتا! ئۇ ياقىنىڭمۇ ھېكايىسى قىزىق ھەم ئېچىنىشلىق! قىز ۋاقتىدىلا بىر ۋاپاسىزدىن تۇغۇپ قويۇپ بالىسىنى

ئاشىنى ئالسامۇ، بىر دېھقان ئايالدىن جىق پەرقىم يوق ھالدا ياشاپ كەپتە- مەن... مەن زورىغا كۆلۈمسىرەشنى ئۆگەندىم، زورىغا كۆلۈمسىرەشنى مەشىق قىلمىمەن دەپ كۆز جىيەكلىرىم مىژژىدە قورۇققا تولدى. خاپا چىراي تۇرسام قورۇقلىرىم يوقىلىدۇ. ئەمما كۆلۈمسىرىدىمۇ بولدى، خۇددى قورۇلۇپ ھې- لىلىدەك بولۇپ كەتكەن مومايناق ئۆزى. ئەمما مەن كۆلۈمسىرەشنى تاللىدىم. توۋا، مومام ئۆلۈپ كەتكەندە نېمانچە يىغلىغان بولغىيدىم؟ ئۇنىڭ مېنى بېقىپ چوڭ قىلغىنى راست! ئەمما ھەممە ئادەم ھامان ئۆلىدىكەن، بىلىپ تۇرۇپ يەنە نېمىشقا مۇنداق بولغىيدى؟ قارىمامدىغان، ئاشۇنداق خاتىرجەم ئۆلۈش پۇرسە- تى كۆرگەنلا ئادەمگە نېسىپ بولمايدىكەنغۇ؟ ئەسلىي ئۇ بۇ خىل ئۆلۈم پۇرسە- تىگە ئېرىشكىنىدىن پەخىرلەنسە، بىزمۇ ئۇنى كۆلۈمسىرەپ تۇرۇپ قىز چە- قارغاندەك مېيىتنى چىقارساق توغرا بولاركەن... شۇ چاغلاردا قېقىلىپ يىغلە- غىنىمنى ئويلىسام ھەيران بولىمەن، ئەخمەقلىقىمگە كۆلۈمسىرەيمەن! ئادەم ئەزەلدىن ئۆزى ئۈچۈن ياشىمايدىغان تۇرسا؟ مەنمۇ بىر كۈن بولسىمۇ ئۆزۈم ئۈچۈن ياشاپ باققىنىمنى بىلمەيمەن. ئىزچىل ئاتا ـ ئانامنى خوشال قىلىش ئۈچۈن تىرىشىپ ئوقۇدۇم. چۈنكى ئۇ چاغدا نېمە ئۈچۈن ياخشى ئوقۇش لازىم- لىقىنى بىلمەيتتىم. ئاتا ـ ئانام تاللاپ بەرگەن يول بىلەن مېڭىپ بىر ئۆيلۈك بولدۇم. ئۆزۈم ئارزۇ قىلغان ئوقۇش پۇرسىتىدىن مەجبۇرىي ۋاز كەچتىم. ئەمما بۇ ئارمان گۈلخان بولۇپ ھازىرمۇ يۈرىكىمدە گۈرۈلدەپ كۆيۈپ تۇرىدۇ. قەلبىمنىڭ قاقاس چۆلىدە بىر تامچە يامغۇر ياغمىغانغا ئۇزۇن يىللار بولدى. ياغسىمۇ ئۇدۇللا كۆزلىرىمدىن چىقىپ تۇپراققا سىڭىپ كەتتى. قەلبىمنىڭ چۆللىشىشى شۇ قەدەر ئېغىرلاشتىكى بۇ خۇددى «يۇز يىل غېرىبلىق» رومانە- دىكى ئون يىللىق قۇرغاقچىلىقتەك، قەلبىمدە بار بولغان ئانچە ـ مۇنچە زەر- رىچە يېشىللىقنىمۇ تامام بەربات قىلدى. مەن پولكوۋنىك ئورلىئانودەك ئال- تۇنبېلىق ياساپ ۋاقتىمنى ئۆتكۈزدۇم. مېنىڭ بېلىقلىرىم كىتاب ئىچىدە ئە- دى. قولۇمغا چىققانلىكى كىتابنى ئوقۇپ، نېرۋىلىرىمغا تاشقى دۇنيانى ھېس قىلغۇدەك پۇرسەت بەرمەسلىككە تىرىشتىم. بىراق كىتابلارمۇ تۇگەپ كەتتى. پولكوۋنىكقۇ يەنە بۇزۇپ، يەنە ياساپ كۈنلىرىنى ئۆتكۈزۈپتىكەن. بىراق مەن ئۇنداق قىلالمىدىم. قولۇمدىكىسى ئالتۇن ئەمەس قەغەز تۇرسا! قەغەزگە پەقەت ئالتۇن دەپ يازغىلى بولىدىكەن، بىراق ئۇنىڭ قىممىتى بىر ۋاراق قەغەز، خالاس! غېرىبلىق مېنى يەپ تۇگەتمەكچى. ھامىنى پۈتكۈل تۇيغۇلىرىمنى ئاشۇ بىر جەمەت كىشىلەرنى سۈپۈرۈپ ئەكەتكەندەك پۈتۈن سۈپۈرۈپ كېتىدۇ ھەم تارىختا قايتا تەكرارلانمايدۇ، دېگەندەك ئەستىن كۆتۈرۈلىدۇ. مەن كۆلۈمسىرەپ تۇرۇپ كۈتۈۋاتىمەن، ۋاقىت مېنى مەسخىرە قىلىپ خۇشياقماسلىق بىلەن كېلىۋاتىدۇ. غېرىبلىقىم چېكىگە يېتىپ مېنى خۇددى گال پىچاقتا قىينىغاۋ- دەك قىينىۋاتىدۇ. مەن قىزىقىش ئىزدەۋاتىمەن، مەيلى نېمە ئىش بولسۇن بۇران ئالدىدىكى مۇشۇ كۈنلىرىمنى ئۆتكۈزگۈدەك ئەرمەك تاپسام بولاتتى.

ئەما ئۇ ئاقتىمۇ - كۆكتىمۇ كۆرۈنمەيتتى. مەن يەنە مۇئەللىمگە تېلېفون قىلدىم. ئەما ئۇ ئاللىقاچان قويۇۋېتىپ قايتىپ كەلگەچكە ئېنىق بىر نەرسە دېيەلمىدى. كىچىك بالام قۇچىقىمدا بولغاچ ئۆيگە قايتىپ كەلمەي بولمىدى. كېلىپلا يولدىشىمغا تېلېفون قىلدىم، بىراق تېلېفون ئېتىك ئىدى. كىچىك بالامنى يەنە قوشنامنىڭ ئۆيىگە ۋاقىرىتىپ قويۇپ چىقتىم - دە، يەنە بالا ئىزدەپ ماڭدىم. ئون ياشقا كىرگەن بالا نەلەرگىمۇ بارار بولغىيدى؟ كاللامغا كەلمىگەن خىياللار كېلىپ ۋەھىمگە چۈشتۈم. بىر ھازا نەتىجىسىز ئىزلەپ يەنە مۇئەللىمگە تېلېفون قىلدىم. ئاخىرى مۇئەللىم مەن بىلەن بىللە ئىز - دەشكە چىقتى، بىرنەچچە بالىنىڭ ئۆيىگە تېلېفون قىلىپ يۇرۇپ بالىنىڭ دېرىكىنى ئالدۇق. ئۇ مۇشتۇمدەك تۇرۇپ تورخانىغا ئۆگىنىپ قالغانىدى.

بىز قايتىپ كەلگەندە ئېغىر ياتقۇ مەزگىلى بولۇپ كەتكەنىدى، بالام دادىسىغا دېمەسلىككە ۋەدە بەرگىنىمدىن كېيىنلا ئاندىن مەن بىلەن قايتىشقا ماقۇل بولغانىدى. مەن خۇددى يالۇۋرغاندەك تەلەپپۇزدا ئۇنىڭدىن سورىدىم.

— ئۆيدە كومپيۇتېر تۇرسا نېمىشقا ئۇ يەرگە بارىدىك؟

— مېنى قاچان ئۆيدە كومپيۇتېر ئويىنغىلى قويىدۇكلار؟ دادام ئۆزى ئويناپ مېنى ئويىنغىلى قويمايدىغان تۇرسا مەندىن خاپا بولساڭ قانداق بولىدۇ؟

— پۇلنى نەدىن ئالدىڭ؟

ئۇ جىمىپ كەتتى، يانچۇقىدىن پۇرلىشىپ كەتكەن ئون نەچچە كويىنى چىقىرىپ ماڭا بەردى. ئۇ خۇددى، مېنى نېمە قىلالايسەن، دېگەندەك ماڭا قارىدى.

— سېنىڭ پۇل قويىدىغان يېرىڭدىن ئالدىم.

ئۇ توغرا مۇلچەرلىگەنىدى. مەن ئۇنى ھېچنېمە قىلالمايتتىم. ئاي ئاخىرىغىچە ئەڭ تۆۋەن تۇرمۇش كاپالىتى ئۈچۈن چىشمىنىڭ كاۋىكىدا يىغقان پۇلۇمۇ يوق بولغانىدى. مەن ئۇن - تىنىسز ياتاق ئۆيۈمگە كىرىپ كەتتىم. دادىسى بالىلار ئالدىدا مېنى بىر پۇلغا ئالغۇسز قىلىپ سىلكىشلەپ يۇرگەچكە ئوغۇللىرىمۇ مەندىن تەپ تارتمايدىغان ئوخشايدۇ. مەن ھەممە دەردىمنى كۆزۈمدىن ئېلىپ كېچىچە تۇزۇكرەكمۇ ئۇخلىمىدىم. خارامۇش چۈش ئىچىدە يەنە بىر ئەتىگەننى كۈتۈۋالدىم. سەھەردىلا قايتىپ كېلىپ ئۇخلاپ قالغان يولدىشىمغا نەپرەت بىلەن قاراپ قويۇپ ئۆز ئىشىمغا كىرىشىپ كەتتىم. ئۇنى ئويغاتقۇمۇ كەلمىدى. ئىككى بالىنى ئېلىپ يەسلىگە، مەكتەپكە قاراپ يول ئالدىم. ئەسلىدە مۇشۇنداق قارا قىشتا لازىمى بولار دەپ، ئۆينىڭ قەرزىنى تۆلەپ بولماي تۇرۇپ ئۈستىلەپ ماشىنا ئالغانىدۇق، ئەپسۇس، ماشىنا تېخىمۇ ئېغىر ئىقتىسادىي يۈكنى زىممەمگە ئارتىپ قويۇپلا ماڭا ھېچنېمىگە ئەسقاتمىدى. توي قىلىپلا تويىنىڭ قەرزىنى تۆلەپ باشلانغان بۇ ئۆزۈن مۇساپىنىڭ زادى قاچانلاردا ئاخىرلىشىدىغانلىقىنى بىلمەيتتىم. ئېھتىمال تەڭرى بايلىقنى بېرىپ ئاچقۇچىنى بەرمىسە شۇنداق بولىدىغان ئوخشايدۇ. گەرچە كادىرنىڭ ما-

تەييارلاڭ. ئىدارە باشلىقى كۆرمەكچى.

ئۇ دېمىسىمۇ مەن ھەر كۈنى ئۇنىڭ ھەم ئۆزۈمنىڭ ئىشخانىسىنى تازىلايتتىم. ئۇنىڭ ماتېرىياللاردىن خاتىرجەم بولالمىغىنى ئېنىق ئىدى. ياخشى يېرى مەن ماتېرىيالنى ئاللىقاچان ئۇنىڭ تەلىپىدىنمۇ ئاشۇرۇپ سۈپەتلىك قىلىپ تەييارلاپ قويغانىدىم. كۆپ ئۆتمەي ئۇ بىزنىڭ ئىشخانىغا مەسئۇل مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى بىلەن بىرنىڭ كەينىدىن بىرى ماشىنىسى بىلەن يېتىپ كەلدى. ئۇ ئىككىيلەن قاچانلا قارىسا بىللە! كېچىسى قانداق چاغدا ئايرىلىدىغىنىنى بىر ئۆزى بىلمەسە، ھېچكىم بىلمەيتتى، خۇددى قوش جىنسلىقلار مۇھەببەتلەشكەندەك! تېخى ھەر يىلى يازدا ئىككىسى سايادا چېقىشىدۇ. مەن ئىش دەستىدىن ئۆلۈپ قالغۇدەك بولۇپ كەتكەندە ئۇ ھەمىشە «مۇھىم ۋەزىپە چېقىپ قالدى» دەپ قويۇپ ئانىسىنىڭ كەينىدىن يۈرىدىغان تەخەيدەك مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى بىلەن چېقىپ كېتىدۇ...

ئۇنىڭ ئاۋازى خىيالىمنى بۆلدى:

— ماتېرىياللار قېنى؟

— مانا، جەمئىي ئون قاپ. نەگە ئاچقىمەن؟

— سىز چېقماي ماۋۇ ئورۇنلارغا تېلېفون قىلىپ، تېلېفون ئوقتۇرۇشى قىلىڭ.

ئەزەلدىن بىر ۋاراق قەغەز كۆتۈرۈشكىمۇ ئېرىنىدىغان باشلىقىم خۇددى ئۆرەكتەك ئىرغاڭلىغان پېتى ماتېرىياللارنى ئاچقىپ كەتتى. مەن تېلېفون بار ئىشخانىغا چېقىپ تېلېفون سوقۇشقا باشلىدىم. بەزىلىرى ئولانماي، بەزىلىرى تېلېفونىنى ئالغىلى ئۇنىماي ناھايىتى تەسلىكتە ۋەزىپىنى تاماملىدىم. كۆپەيتىدىغان ماتېرىيالنى ئېلىپ ئىشخانامنىڭ ئۇدۇلىدىكى كۆپەيتىش ئۆيىگە چېقتىم. ئىشكىنى شۇنداقلا يېپىشىمغا ئىشىك ئېتىلىپ قالدى. بوپتۇلا دېدىم ئىچىمدە! ھايال ئۆتمەي باشلىقىمنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— نەگە بارىدىلا؟

— ماشىنامنى يۇغۇزۇپ كېلەي، — بۇ مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقىنىڭ ئاۋازى ئىدى.

— مەنمۇ باراي.

— قولۇڭلىدىكى ماتېرىيالنى...

— ئادەم بارمۇ؟! دوڭ - دوڭ - دوڭ. نەگە كەتكەندۇ بۇ خوتۇن؟

يۈزلىرىم ھۆپپىدە قىزىرىپ كەتتى، ئۇ مېنىڭ ئىشكىمنى مۇشتلاۋاتاتتى. يۈرىكىم ئاغرىغاندەك بولۇپ ئۆتۈپ كەتتى. ئاغزىمغا گەپ كەلمەي، چېقىپ ئۇنىڭغا قارىدىم. ئۇ خۇددى ھېچ ئىش بولمىغاندەك ماڭا خىزمەت تاپشۇردى:

— سىز قولىڭىزدىكى ئىشنى قويۇپ دەرھال ماۋۇ ماتېرىيالنى كادىرلار - ئەمگەك ئىدارىسىگە ئاپىرىپ بېرىڭ!

مەن ماتېرىيالنى ئېلىپ ئۆرۈلۈپلا كىرىپ كەتتىم، مەن نېمىمۇ دېيە-

ئەمما بۇنداق ھوقۇقۇم يوق! ئايال بولۇش سۈپىتىم بىلەن بىر ئەرگە سېتىلغانمەن، مەن ئۇنىڭ ئىرادىسى بويىچە ياشىشىم كېرەك. ئۇنىڭ ئاشۇ ئاددىي كاللىسى قاناتلانغان تەپەككۇرلىرىمنى تۇتۇش بىلەن ھالسىزلىنىپ كەتكەچكە تېخىمۇ زەردە بىلەن، ئەلەم بىلەن روھىمنى تەستەكلەۋاتاتتى. تەستەك ئىزى قېتىپ كەتتى، تەكرار ـ تەكرار ئۇرۇشلار تۇپەيلى مەڭزىم خۇددى كالا تېرەتكىسىدەك قېتىپ كەتتى، نېمىدېگەن بەتبەشرە مەن؟ ھېچبولمىسا خاتىرەمنى يوقاتسام بولاتتى، شۇندىلا مۇنچە ئازابلانمايتتىم. ئەمما ھازىر ھەربىر تەستەك مەڭگۈلۈككە ئۇرۇلغاچقا ئۇست ـ ئۇستىلەپ جېنىمنى قاقشاتماقتا. مەن كۈلۈمسىرەپ كۈتۈۋاتىمەن. نېمىنى؟

ئاپام رەھىمتىلىكتىن قالغان بىر چىنە بار ئىدى، ئاپامغىمۇ ئاپىسىدىن قالغانكەن. ئاپام بۇ جانان چىننىنى ئاۋايلاپ مېھمانخانا ئۆيىدىكى تەكچىگە تىزىپ قويياتتى. ئەپسۇس، ئاۋايلىغانغا تۇشلۇق ئاپامدىنمۇ ئېشىپ قالدى. مەن ئانامدەك ئاقىۋەتكە قالماسلىق ئۈچۈن ھەر ۋاق تامىقىمنى مۇشۇ قاچىدا يېيىشكە ئادەتلەندىم. ئويلىمىغاندا، قوپال ئېرىمنىڭ مۇنداقلا قىلىپ دوققىدە قويۇشى بىلەن چىنە نەق ئوتتۇرىسىدىن ئىككى پارچە بولۇپ كەتتى. جانان چىنە دېگەن شۇنداق نازۇك بولسا كېرەك! بەك خاپا بولدۇم. يىغلىدىم. نېمىلا دېگەنبىلەن ئانامنىڭ تەۋەررۈكى ئەمەسمۇ؟ ئېرىم نەلەرگىدۇر ئاپىرىپ چىنىنى قامىتىپ كەپتۇ، چىنىدە داۋاملىق تاماق يېگىلى بولمىدىغان بوپتۇ، ئەمما ئاشۇ دەز كۆڭلۈمنى بىر قىسمىلا قىلىپ قويدى. قارىغاندا ئۇنىڭغا تەڭرىمۇ ئامال قىلالمايدىغاندەك قىلاتتى. كېيىن بىلدىمكى بۇ تەڭرىنىڭ ماڭا بەرگەن بېشارىتى ئىكەن. مېنىڭ خىرۇستالدەك قەلبىمگە دەز كەتتى. ئېرىمدىن كۆز كەنلىرىمنىڭ ھەممىسى مېنىڭ ئۇخلىماي كۆرگەن چۈشۈم بولۇپ قالدى. مەن خۇددى مەھبۇس كەبى ئائىلىگە قامالدىم.

مەن يەنە ئىدارىگە كەلدىم. مەن قوشتىن چىقىپ سۆرەمگە سېلىنىش ئالدىدا تۇراتتىم. باشلىقىمنىڭ ماشىنىسى كۆرۈنمەيتتى، ئۆزۈمچە خۇش بولۇپ قالدىم. ئەمما ھايالشمايلا ئۇ تېلېفون قىلدى. ئۇنىڭدا خۇددى سۇنئىي ھەمراھ ئارقىلىق ئورۇن بەلگىلەش سىستېمىسى بارەدەك مېنى نەدىلا بولماي تېپىۋالاتتى. نەچچە قېتىم باشقىلار ئاللىقاچان ئىشتىن چۈشۈپ بولغاندا ئىدارە دەرۋازىسىدىن يېنىپ قايتىدىن ئىش باشلىقىنىمنى ساناپ بولالمايمەن، ئۆزۈمنى تەكشۈرتۈش ئۈچۈن دوختۇرخانىغا ماڭغىنىمنى ئۇ قانداق بايقىۋالغاندۇ؟ دەم ئېلىش كۈنلىرى ئامبۇلاتورىيە بۆلۈمى ئىشلىگەن تەقدىردىمۇ بىر ھەپتىلىك ئۆي ئىشلىرىدىن، قار ياغقاندەك ياغدىغان باغاقلاردىن ئېشىنغىلى بولمايتتى. مەن خۇددى تېلېفوننى ئۆز ئىشخانامدا تۇرۇپ ئالمىسام باشلىقىم بايقاپ قالىدىغاندەك يۈگۈرۈپ دېگۈدەك ئىشخانىغا چىقتىم، دىمىم كىسىلىپلا كەتكەنىدى.

ـــ ماتېرىيال پۈتكەنمۇ؟ ئون قاپتىكى ماتېرىياللارنىڭ ھەممىسى تولۇق ـ ھە؟ مەن بارغىچە ئىشخانامنى تازىلاپ قويۇڭ. دوكلات ماتېرىيالىنى ئوبدان

— ماشىنا يوق چاغلاردىمۇ ئەكىلەتتۇق شۇ بالىلارنى، شۇ چاغلاردىمۇ توڭلاپ قالماپتىكەن. ماقۇل، مەن ئەكىلەي!

ھېڭدىن سېسىق گەپ يۈرىكىمگە قاتتىق تەگدى، ئۇنىڭغا ئاجايىپ ئۆچ-لۈكۈم كەلدى. ئۆزۈمگىمۇ ئايان، يېقىندىن بېرى ئاجايىپ چۈسلىشىپ كەت-تىم. خۇددى كىلىماكتېرىيە دەۋرىگە يېتىپ قالغان ئايالدەك ئىچ - ئىچىمدىن ھارغىنلىق ھېس قىلىمەن. ھەرقانچە قىلىپمۇ كۆڭلۈم خۇش بولغۇدەك بىر-ەر سەۋەب تاپالمايمەن. قايسىبىر پىسخولوگىيە دوختۇرىغا كۆرۈنسەم دەيمەن، ما-ڭا روھىي تەسەللى بېرىدىغان، مەن ئۇچۇن ئويلايدىغان ئەما مەندىن ھېچنېمە تەلەپ قىلمايدىغان خىيالىمدىكى ئەرگە دەردىمنى تۆكسەم دەيمەن. ئەما رېئال-لىقتا بۇنداق نەرسىلەر ئەسلا مەۋجۇت ئەمەس! يۈرىكىمنىڭ سىقىلىشىغا ھېچ-بىر داۋا يوق، ئىچ - ئىچىمدىن چىققان ھۆنى مەجبۇرىي بېسىپ تۇرمىسام، ھۆلا دېسەم يۈرىكىم ئاغزىمدىنلا ئېتىلىپ چىقىدىغاندەك ھېس قىلىمەن. شۇ تاپتا نىشانسىز كوچىلاردا مېڭىپ يۈرگۈم بار. بىراق ئارتۇق ۋاقتىم يوق. بىرى تارتقۇچلاپ سۆرىگەندەك قىلىپ ئاشخانىغا كىردىم. تاماق ئەتمىسەم بالىلىرىم ئاچ قورساق قالسا بولمايتتى. نېمە تاماق قىلىشمۇ بىر غەم بولدى. چۈنكى گۆشنىڭ تايىنى يوق ئىدى. پىلاستىر چاپلانغان قوللىرىم بىلەن خېمىر يۇغۇ-رۇپ ئاچچىق قىلىپ لەڭمەن قىلدىم. كۆكمۇچنىڭ ئاچچىقىمۇ قىلچە قىز-غىنلىق پەيدا قىلالمىدى. تاماق شۇنداق كۆڭۈلسىز پىشىلدى. قاچىلارنى يە-غىشتۇرۇپ بولۇپ كىچىك ئوغلۇمنىڭ بىر كۇندىلا مەينەت بولۇپ كەتكەن كە-يىملىرىنى، بىر ئائىلىلىكنىڭ پايپاقلىرىنى يىغىپ يۇدۇم. ئىككى ئوغۇل بىرەدەمدىلا قارىغۇسىز قىلىۋەتكەن ئۆينى تازىلىدىم. كاللام يەنە گادىرماچ خە-يالىلار بىلەن لىققىدە ئىدى. ئەرلەرنىڭ بوزەك قىلىشىغا، ھۆكۈمرانلىق قىلە-شىغا، خورلىشىغا ئۇچراپ تۇرۇپ، يەنە ئىككى ئوغۇل تۇغقىنىم بەك قىزىق! ئۇلار ماڭا نېمىمۇ قىلىپ بېرەر؟ ھېچنېمە قىلىپ بەرمەسمۇ مەيلى ئىدى. پەقەت مۇشۇنداق بىر مۇزدەك ئائىلىگە تۇغۇپ قويغىنىمغا رەنجىمىسلا بولاتتى. مەن مۇشۇنداق ياشاپ نېمىمۇ قىلارمەن؟ ئادەم دېگەن ئادەمدەك ئىززىتىڭ بىلەن ياشىيالىساڭ ياشىغۇلۇق. مەندەك ياشاپ نېمە كەپتۇ؟ كۆز ياشلىرىمنى توختىتىپ قالالمىدىم.

ئۇ مېنىڭ يىغلىشىمنى بەك يامان كۆرەتتى. كومپيۇتېردا شاھمات ئويناپ ئولتۇرغان ئادەم بىراقلا غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى.

— نېمەڭگە نېمە يەتمەي كۆزۈڭنىڭ يۇندىسىنى ئېقىتىسەن؟ ئۆزۈڭ تۇغ-قان بالىلارنى بېقىشمۇ ئېغىر كېلىۋاتامدۇ ساڭا؟

— يىغلاشقىمۇ سىزدىن رۇخسەت سورامدىم؟ سىز قاچان مېنىڭ ھالىمغا يېتىپ باققان؟ يەنە ماڭا ۋارقىرايسىز؟

— نېمە بوپتۇ؟ كېچىدە يات بىر ئەر بىلەن كوچىلاردا لەپپەڭشىپ يۈر-سەڭمۇ گەپ قىلمىدىم. يەنە نېمە قىلسام بولاتتى؟ قوشنىلار ئالدىدا سەت ئە-

لەيتتىم؟ مەن خوتۇن بولماي نېمە؟ تىكەندەك يالغۇز تۇرسام كىممۇ مېنىڭ ئۈچۈن ھەق گەپ قىلاتتى؟ مەن بىرەر باشلىقنىڭ ئايالى، تۇغقىنى، ھېچبول مىسا بىرنېمىسى بولغان بولسام ئۇ مۇنداق قىلمايتتى. چۈنكى ئۇنىڭ خاراكتېرى شۇنداق! ئېرىم ئەزەلدىن مېنىڭ خىزمىتىمنى ئىشىمغا كۆڭۈل بۆلۈپ باقمىغان، ئەينى چاغدا مېنىڭ خىزمىتىم شەھەردە بولغاچقا مېنى قوغلاشقانلىقىنى نەچچە قېتىم دەپ تاشلىغان بولسىمۇ، ھازىر مەن ئۇنىڭ يادىدىن تامامەن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن...

مەن ماتېرىيالنى پىيادە ئاپىرىپ بېرىشكە ماقۇلدىم. باشلىقىم يېنىمدىن ماشىنىسىنى ھەيدەپ ئۆتۈپ كەتتى. ئىشخانىنىڭ مايى بېلىتى ئۇنىڭدا، ئەمما ئەزەلدىن يۈگۈر - يېتىملار مېنىڭ پۈتۈم بىلەن ھەل بولىدۇ. ئائىلىمىزنىڭ ماشىنىسىنى ئېرىم ھەيدەيدۇ؛ قەرزنى مەن تۆلەيمەن، ئەمما مەن چىقىپ ھۇزۇرىنى سۈرەلمەيمەن. بەلكىم مەن روھىي جەھەتتىن چارچاپ مۇشۇنداق قىتمۇر، مىننەتخور بولۇپ قالغاندىمەن. ھامان تۇزىلىپ قالارمەن! ئەمما خىيالىرىم ھەممىسى شۇنداق تېتىقسىز، كۆڭلۈم ئېچىلغۇدەك بىر ئىشلارنى ئويلاپ باقماي دېسەممۇ يەنە ئۇخشاش! ئايالار پەقەت مۇھەببەت بىلەنلا گۈلدەك كۆكلەرمىش، مۇھەببەتكە ئېرىشەلمىگەنلىرى بولسا، كۆپلەپ پۇل خەجلەش ئارقىلىق ئازابلىرىنى يۇيارمىش؛ ئۇنىڭدىنمۇ بولالمىغانلىرى كەسىپتە نەتىجە يارىتىپ ئۆز - ئۆزىنى قوتۇلدۇرارمىش... ئۇنىڭدىن كېيىن قانداق بولغىيدى؟ خۇددى ماڭىدىغان يولۇمنى توسۇپ قويغاندەك بۇ پاراڭنىڭ ئاخىرىنى ئاڭلىيالمىغىنىم يامان بولدى... مەندە نە مۇھەببەت، نە پۇل، نە كەسىپتىكى نەتىجە؟ ھېچنېمىسى يوق بولغانلار ئېھتىمال شۇكۇر قىلىپ داۋاملىق ياشىشى كېرەكتۇر!

ئىشخانىغا قايتىپ كېلىپ تۇرسام باشلىقىم يەنە تېلېفون قىلدى:

— ئەتىگەنكى ئوقتۇرۇشنىڭ ۋاقتى ئۆزگەردى، باشقىدىن تېلېفون قىلىپ ئوقتۇرۇش قىلىڭ...

ئىشخانىمىزدا نە تېلېفون نە كومپيۇتېر ھەتتا قەغەز تۇپلىگۈچكە چاغلىق نەرسە يوق. مۇھتەرەم باشلىقىم ئىشخانا ئىقتىسادىنى شۇنداق باشقۇرىدۇكى بىر قۇتا شىلىم ئىشلىتىش ئۈچۈن ھەمىشە باشقا ئىشخانىلار ئارا تىلەمچىلىك قىلىمەن. ئەمدى يەنە قايسى ئىشخانىغا ھىجىيىپ كىرىپ تېلېفون قىلار - مەن؟...ئاخىرى ئىشلار تۈگەپ سائەت توشتى. كاللام پارتلاپ كەتكۈدەك بولۇپ ئۆيگە قايتىپ كەلدىم.

— ئىشتىن چۈشتىڭىزمۇ؟ — ئۇنىڭغا بۇ گەپلەرنى تېلېفوندا يالۋۇرغاندەك تەلەپپۇزدا ئېيتتىم.

— ئەمدى چۈشەرمەن.

— قايتاشقىزدا بالىلارنى ئالغاچ كېلەمسىز؟ مەن ئەكىلەي دېسەم توڭلاپ قالامدىكى دېدىم.

ئاغرىقنىڭ كەينىدىن ئۇلىشىپ كەلگەن شەھەر بىر ئۈيقۇ مالىغا شۇنداق ياقتى. مەن چارچاپ يۈرۈپ تۇزۇكرەكمۇ ئوخلىيالمىغىلى نېكەم؟ مەن ئارام ئالاي، مېنى ئارامىمدا قويۇڭ!

مەن ئۇچۇڭاتاتتىم، ئۆزۈمنىڭ قۇياش سىستېمىسىدىن چىقىپ كەتكەنىمنى بىلدىم. مەن گالاكتىكا، مىتا گالاكتىكا سىستېمىسىدىنمۇ چىقىپ كەتتىمغۇ دەيمەن. بىر كەمدە ئۆزۈمنى ئەزرائىلنىڭ ئالدىدا كۆردۈم، تۇڭا! ئەزرائىل ئەسلىي ئۇنداق قورقۇنچلۇق ئەمەسكەن، ئۇ ناھايىتى بىزنىڭ باشلىقىغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشىشىدىكەن شۇ! پەرىشتىلەر لەڭگۈل مەھپۇزغا قاراپ ئېيتتى.

ــ ئۇنىڭ پانىي ئالەمدىكى ۋەزىپە مۇددىتى تېخى توشماپتۇ، باقىيغا ئوغرىلىقچە ئۆتۈۋالماقچى بوپتۇ.

ئىچىمدە قاتتىق پۇشايمان قىلدىم، نېمىشقا قۇرۇق قوللا كەلگەندىمەن؟ ئەمدى قۇرۇق گەپ ئاقمايدىغان بولدى. ئويلىغىنىمدەك بولدى. ئەزرائىل قوپالىق بىلەن بۇيرۇدى.

ــ قايتۇرۇۋېتىڭلار!

مەن گەجگەمدىن تۇتۇلغان پېتى پانىيغا قايتتىم. پەرىشتىلەر ئازراق تەسەللى بەرگەن بولدى.

ــ يولدىشىڭىز مەسئۇلىيەتسىز قىلىپ يارالغان، ھازىرچە بالىلارنى چوڭ قىلىش سىزنىڭ ۋەزىپىڭىز.

مەن ئامالسىز قايتىپ كەلگەندە ئۆزۈمنى دوختۇرخانىدا كۆردۈم. ئېرىم ۋە خىزمەتداشلىرىم ئەتراپىمدا تۇرۇپتۇ. ئەسلىي ئۇلار بىچارە ئادەملەرگە ئامراقكەن، بالدۇرراق بىچارە بولۇۋالغان بولسام ئۇلارنىڭ ياردىمىگە ئېرىشىدىكەنمەن ئەمەسمۇ؟

مەسمۇ؟ تېخى بالىنى قوشنىلارنىڭ ئۆيىگە ئەكىرىپ قويۇشلىرىچۇ؟ خەلقنىڭ لەم ئالدىدا مېنى ئەسكىگە چىقىرىپ يۈرسەڭ نېمىمۇ پايدا ئالارسەن؟ خەق ئوبدان ئېرىنى ساڭا بەرمىگەندۇ؟

كەلگۈسىدە ئېھتىمال شۇنداق بىر ئۇسكۇنىلەر ياسىلىشى مۇمكىن، ئا دەمنىڭ چىقارغان تىنىقىدىنلا ئۇنىڭ كەيپىياتىنى ئۆلچەپ چىققىلى بولىدە غان؛ ئەگەر راستتىنلا شۇنداق ئۇسكۇنە بولسىدى، تىنىقلىرىمدىن كىسلاتادەڭ كۆچلۈك، ھەممىنى كۆيدۈرۈپ ئېرىتىپ يوق قىلىۋەتكۈدەك، تۇرخۇندىن چىقان تۇرۇم ـ تۇرۇم ئىستەك قاپقارا ئاچچىقنىڭ چىقىۋاتقىنىنى ئۆلچەپ چىق قىلى بولار ئىدى. شۇنداق ھېس قىلىپ قالدىم، شۇ تاپتا مەن بىر دۇنيا ئوخشىشىپ قالدىم بولغاي! ئىككى كۆزۈم دوزاخنىڭ ئوچىقىدەك قىپقىزىل يېنىپ، بۇرنۇمدىن يەتتە باشلىق يالماۋۇز پۇركۇگەندەك قاپقارا تۈمان پۇركۈلۈپ چىقىۋاتسا كېرەك. يۈرىكىم شەك ـ شۇبھىسىزكى ھېلىلا پارتلايدىغان يا نار تاغ، ئىچمىدىكى پىغانىم تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز يۇقىرى ھارارەتتىكى ماگ مىلار ئېقىمىدەك جىسمىنىلا ئەمەس ئەتراپىمدىكى ھەممىنى ئاتوم بومبىسى دەك كۈمپەيكۈم قىلىۋېتىدىغاندەكلا قىلىدۇ. ئەجەبا تەڭرىم پېشانەمگە پۈتكەن مۇشۇمۇ؟ مەن زادى نېمە قىلدىم؟ نېمىشقا كۈنۈم ئالغا باسماي ئۆتمەن؟ ئەمدى قانداق قىلىشىم كېرەك؟ بالىلىرىم ئۈچۈن نېمە قىلىشىم كېرەك؟ ئوتتۇز ياشتىن ھالقىپتىمەن، ئىككى پەرزەنتلىك بولۇپ ھازىرغىچە تالاي قىسمەتلەرنى باشتىن كەچۈرۈپتىمەن. ئەمما بۇگۈنكىدەك ئۇزۇل ـ كېسىل ئۇمىدسىزلەنگەن ۋاقتىمنى ئەسلىيەلمەيمەن، نېمانچە بىچارىمەن، ئەمدى ھاياتلىق يولۇمنى قانداق ماڭمەن؟ نېرۋام بەكلا ئاجىزلاپ كەتتى بولغاي، ئۇنتۇغاقلىق قىلىپلا يۈرىمەن. ئەمما ئاشۇ بىر تالاي قەرزنى ھەرقانچە قىلىپمۇ ئېسىمدىن چىقىرالمايمەن. يۈرىكىمنى ئامبۇردا قىسقاندەك، بوغۇزۇمدىن كانارىغا ئېسىلغاندەك ئېسىلىپ، تېپىرلاپ جان تالىشىۋاتقاندەك ھېس قىلىمەن. ئاجىز مەجبۇرىي سوقۇۋاتقىنى مېنىڭ يۈرىكىمۇ، ئەمەس؟ نېمىشقا مېنىڭ بۇيرۇقۇمغا، ئۆتۈنۈشلىرىمگە قۇلاق سالماي يەنە بېزەكلىك بىلەن سوقۇۋېرىدىغاندۇ؟ توختا يۈرىكىم، بولدى توختا!... مېنى بىردەم ئارامىمدا قوي...

مەن ئۇنىڭغا پىچىرلاپ دېگۈدەك ئېيتتىم.

— توۋا! سىزمۇ ئادەم بولۇپ قاپسىز...

ئىچىمدە قانداقتۇر بىر نەرسە پارتلاپ كەتكۈدەك بېسىم ھاسىل قىلىپ ھېلىلا نەپسىم توختاپ قالىدىغاندەك قىينىلىپ كەتتىم. تۇيۇقسىز يەرگە يېقىلىپ چۈشتۈم. قانچىلىك ۋاقىت ئۆتتى بىلمىدىم. ئېرىمنىڭ تارتقۇچلاشلىرى، ۋارقىراشلىرى ئاڭلىناتتى:

— تولا خۇپسەنلىك قىلىپ مېنى قورقۇتمەن دېمە! تۇرە ئورنۇڭدىن نېمە ئېشەكتەك پولدىلا يېتىۋالسەن؟

كۆزۈمنى ئاچاي دېسەمۇ ئاچالمىدىم، ئەمەلىيەتتە ئاچقۇم يوق ئىدى.

مىدىكى تەبىئىي بوستانلىق ــ دەريابويى» دېگەن ماقالەمنى يېزىپ (بۇ ماقالە دەسلەپ «شىنجاڭ سەنئىتى» ژۇرنىلىنىڭ 2003 ـ يىللىق 2 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان، كېيىن «دۇنيادا بىرلا خوتەن بار» ناملىق يۇرۇشلۇق كىتابقا كىر ـ گۈزۈلگەن)، دەريابويى يېزىسىنىڭ ئاساسىي ئەھۋالىنى تونۇشتۇرغان بولسام. مۇ، بەزى ئىنچىكە تەرەپلەرنى تولۇق يورۇتۇپ بېرەلمىگەنىدىم. يازغۇچى ئۆ ـ مەرجان ئىمىن ئۆزبېكىنىڭ «تارىمىنىڭ يۇرىكىدىكى ئوت» ناملىق كىتابىدا دەريا ـ بويى يېزىسىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى بىرقەدەر چوڭقۇر تونۇشتۇرغان بولسە ـ مۇ، بەزى تەرەپلەرنى ئىنچىكە ۋە تەپسىلىي يېزىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشەل ـ مىگەنىدى. شۇڭا خېلىدىن بېرى دەريابويى يېزىسىدا قايتا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش ئارزۇسىدا يۈرگەنىدىم. 2008 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى مەن بىلەن بىرگە «قۇمۇلۇق ئەركىسى» ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتىگە قاتنىشىپ، دەر ـ يابويى يېزىسىدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشقا قاتناشقان فوتوگراف غەيرەت ئەي ـ سا ماڭا تېلېفون قىلىپ، مەدەنىيەت تەتقىقاتچىسى مېي دايۇڭنىڭ گۈزۈپپىسى دەريابويى يېزىسىدا قايتا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى، مې ـ نىڭمۇ قاتنىشىشىم زۆرۈرلۈكىنى ئېيتتى. بۇ چاغدا مەن ئارىش يېزىسىدا 2008 ـ يىللىق نورۇز پائالىيىتى ئېلىپ بېرىش تەييارلىق خىزمەتلىرى بە ـ لەن ئالدىراش ئىدىم. شۇڭا ۋاقىتنى 4 ـ ئايغا بېكىتمىشنى ئېيتتىم.

مېي دايۇڭ خوتەن رايونىدا مەدەنىيەت تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقا ـ نىغا 15 يىلدىن ئاشقانىدى. ئۇنىڭ گۈرۈپپىسى ۋىلايەت دائىرىسىدە بىرقانچە ئائىلىنى نۆۋەتا قىلىپ، ئۆزۈلدۈرمەي سۈرەت ئېلىپ كېلىۋاتاتتى. دەريابويى يېزىسىدىن نۇرى باراق ئائىلىسىنى نۆۋەتا قىلىپ سۈرەت ئېلىۋاتقىنىغا 12 يىل بولغانىدى. ھەر يىلى ئىككى ـ ئۈچ قېتىم بۇ ئائىلىگە كېلىپ سۈرەت ئالاتتى. لېكىن بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈش دائىرىسى كەڭ بولۇپ، مەزمۇنمۇ كۆپ ئىدى. شۇڭا مەن ئىشلىرىمنى بىر قۇر تۈگىتىۋالغانغاندىن كېيىن مۇناسىۋەتـ لىك ناھىيە باشلىقلىرىدىن دەريابويى يېزىسىغا بېرىشقا رۇخسەت سوراپ، دەر ـ يابويى يېزىلىق ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ شۇجىسى يۈسۈپجان بىلەن ئالاقىلەشتىم. ئۇ 2002 ـ يىلى «قۇمۇلۇق ئەركىسى» ئېكسپېدىتسىيە ئەتـرە ـ تىمىزگە قاتنىشىپ، تەكشۈرۈش خىزمىتىدە باشتىن ـ ئاخىر بىز بىلەن بىرگە بولغانىدى. بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈشكىمۇ بىزنىڭ گۈرۈپپىمغا قاتنىشىپ بىرگە باردىغان بولدى. 4 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى چۈشتىن بۇرۇن مېي دايۇڭ ئادەملىرىنى ئېلىپ كېرىيەگە يېتىپ كەلدى. مېي دايۇڭ، مەن، غەيرەت ئەيسا، يۈسۈپجان، ئوپېراتور لى تيەنجاڭ، شۇ ۋەنلى، لو دەن بولۇپ يەتتە كىشى پۈخـ تا تەييارلىق قىلىپ، شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن ئىككى ماشىنا بىلەن دەريابو ـ يى يېزىسىغا قاراپ ئاتلاندۇق.

دەريابويىغا قايتا سەپەر

ئابدۇرىشات مۇساجان توغرۇل

ئابدۇرىشات مۇساجان توغرۇل 1963 ـ يىلى 6 ـ ئايدا كېرىيە ناھىيەسىنىڭ تاناپىپشى مەھەللىسىدە زىيالىي ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1985 ـ يىلى خوتەن ئالىي پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومىنىڭ خەنزۇ تىلى تەرجىمانلىق كەسپىنى پۈتكۈزۈپ، كېرىيە ناھىيەلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەرجىمە ئىشخانىسىغا تەقسىم قىلىنغان. كېرىيە ناھىيەسىنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى توپلاش، رەتلەش نەشر قىلىش خىزمىتىگە قاتناشقان. ناھىيەلىك يەر ناملىرى ئىشخانىسى، ئىنتىزام تەكشۈرۈش، مەمۇرىي تەپتىش ئىدارىسى، تەشكىلات بۆلۈمى، ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى قاتارلىق ئورۇنلاردا خىزمەت قىلغان. ھازىر ناھىيەلىك مەدەنىيەت ئىدارىسىدە ئىشلەۋاتىدۇ.

ئۇ 1985 ـ يىلى «تارىم» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان ئۇچ پارچە شېئىرى بىلەن ئىجادىيەت سەپىگە كىرگەن. ھازىرغىچە ھەرقايسى گېزىت ـ ژۇرناللاردا 30 پارچىدىن ئارتۇق ھېكايە، 20 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر ۋە نەسر، فولكلور، تىل تەتقىقاتىغا دائىر ئون پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالىسى ئېلان قىلىنغان. ھازىر خوتەن ۋىلايەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى.

مۇقەددىمە

«تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا ئىپتىدائىي ياۋايى ئادەملەر بايقالدى» دېگەن خەۋەر تارقالغاندىن كېيىن، ئاتالمىش «ياۋايى ئادەملەر ماكانى» كېرىيە ناھىيەسىنىڭ دەريابويى يېزىسى ھەر ساھە تەتقىقاتچىلىرىنى ئۆزىگە ماگنىتتەك تارتقان قىزىق نۇقتىغا ئايلاندى. نۇرغۇن تەتقىقاتچىلار بۇ يەردە تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى. لېكىن ئۇلار بىرىنچىدىن، تىل ئوقۇشمىشلىق، ئىككىنچىدىن، يەرلىكلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتىنى چۈشەنمەسلىك سەۋەبىدىن پەقەت سۇ يۇزىدىكى كۆپۈكچىلەرنىلا كۆرەلىدى، خالاس. مەنمۇ ئىككى قېتىملىق تەكشۈرۈش ئارقىلىق يېزىپ چىققان «تەكلىماكاننىڭ ئوتتۇرا قىس-

يولىنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنىڭ يەنە بىر ئىسپاتى ئىدى. بۇ قەدىمىي كارۋان يولى دەريابويى تەۋەسىدىكى تەبىئىي قۇرغاقچىلىق، قۇم - بوران ۋە باشقا ئىجتىمائىي ئاپەتلەر تۈپەيلى غول لىنىيەلىك رولىنى يوقاتقان بولسىمۇ، 20 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىغىچە «ئوغرى يول»لۇق رولىنى جارى قىلدۇرۇپ كەلگەن. ھازىرقى دەريابويىغا كۆچۈپ كېلىپ ئولتۇراقلاشقانلار تۇنجى كىشى- لەر دەل مۇشۇ يولىنى بويلاپ ئۇۋچىلىق قىلىپ، بۇ يەردىكى كەڭ كەتكەن يايلاقلارنى بايقىغان، كېيىنكى دەۋرلەردىمۇ يەنە مۇشۇ يول ئارقىلىق كۆچا ۋە شايار بىلەن ئالاقىدە بولۇپ كەلگەن. دەريابويىلىقلارغا چەكسىز پاجىئە ئەكەل- گەن قالماقلارمۇ دەل مۇشۇ يول بىلەن دەريابويىغا كەلگەن. بىز ئەنە شۇ دەريا- بويىلىقلار ھاسىل قىلغان ھازىرقى يول لىنىيەسى بىلەن تۆت سائەتتەك يۇ- رۇپ، باقىئاخۇننىڭ ساتمىسىغا يېتىپ كەلدۇق. ساتمىدا ئاچا - سىڭىل ئىكى- كى بالا بار ئىكەن. ئاچىسىنىڭ چۈشەندۈرۈشچە، ئۇلارنىڭ باش تەرەپتە يېڭى- دىن سالغان ئۆيلىرى بار بولۇپ، ئاتا - ئانىسى شۇ ئۆيدە ئىكەن. ئاچا - سى- ڭىل ئىككىيلەن بۇ ئۆينى يوقلاپ كەلگەنىكەن. بىز بۇ ئۆيلەرنى بىرقۇر كۆ- رۈپ، ساتمىنى سۈرەتكە ئالغاندىن كېيىن، بۇ ئۆيدە چوڭ ئادەم بولمىغاچقا، چوڭ مازارغا بېرىپ، شۇ يەردە دەم ئېلىشنى پىلانلاپ، سەپىرىمىزنى داۋاملاشتۇردۇق.

كەچقۇرۇن چوڭ مازارغا يېتىپ كەلدۇق. بۇ بىزنىڭ بىرىنچى بېكىتمىز ئىدى. بىز ماشىنىلارنى دەريانىڭ شەرقىي قىرغىقىدا توختىتىپ قويۇپ، دەريا- نىڭ غەربىي قىرغىقىدىكى چوڭ مازارغا بارماقچى بولدۇق. چۈنكى دەريادىن ماشىنا ئۆتەلمەيتتى. بىز سۇ كېچىپ دەريانىڭ ئۇ قېتىغا ئۆتۈپ، چوڭ مازار- نىڭ تۆتىنچى ئەۋلاد شەيخى مەتتوختى قارىمىنىڭ ساتمىسىغا يېتىپ كەلدۇق. مەتتوختى قارىم قوي باققىلى كەتكەنىكەن، بىزنى ئايالى كۈتۈۋالدى ۋە سا- تمىسىغا باشلاپ، كۆمەچ كۆمدى. مەتتوختى قارىم نامازشامغا ئۇلگۈرۈپ قايتىپ كەلدى. ئۇ بىز بىلەن بىر قۇر ئەھۋاللىشىپلا نامازغا تۇتۇندى. نامازشامدىن كېيىن، بىز قوقاسقا كۆمۈلگەن كۆمەچ بىلەن غىزالاندۇق. لى تىيەنجاڭ بىلەن غەيرەت ئەيسا سۈرەتكە ئېلىش بىلەن ئاۋارە ئىدى. مەن مەتتوختى قارىم بىلەن پاراڭلىشىپ، چوڭ مازارغا دائىر بىر قاتار ئەھۋاللار بىلەن تونۇشۇپ چىقتىم.

بىز بۇ كۈنى مەتتوختى قارىمىنىڭ ئۆيىدە قونۇپ قالدۇق. ئەتىسى ئەتە- گەندە مەتتوختى قارىمىنىڭ ئاكىسىنىڭ ئۆيىنى زىيارەت قىلدۇق. ئىككى ئۆي- نىڭ ئارىلىقى يېقىنلا بولۇپ، ھەر ئىككى ئۆي كېرىيە دەرياسىنىڭ بۇنىڭدىن 100 يىللار ئىلگىرىكى غەربىي قىرغىقىغا سېلىنغان بولسىمۇ، ھازىر كېرىيە دەريانىڭ شەرقىگە سۈرۈلۈپ، بۇ يەردىن تۆت - بەش يۈز مېتىرچە يىراقلاپ كەت- كەنىدى. «چوڭ مازار» دەپ ئاتالغان بۇ جاي ئەملىيەتتە قورۇ - جاي بولۇپ، ھازىرغىچە ئادەم ئولتۇرسا بولىدىغان ھالەتتە مۇكەممەل ساقلىنىپ تۇرۇپتۇ. قورۇ - جاي، ھويلا، ئايۋان، ساراي (مېھمانخانا)، تۇرالغۇ ئۆي، تىلاۋەتخانا قا-

يولى يوق يېزىدىكى تۇنجى بېكەت

دەريابويى يېزىسىغا بېرىش ئۈچۈن يېگىباغ يېزىسىنىڭ جىنتوغراق كەنتىگىچە ماي يول بىلەن، سېرىغپاسار كەنتىگىچە توپا يول بىلەن ماڭغاندىن كېيىن يول ئاخىرلىشىدۇ. كېيىنكى سەپەردە يول يوق، ماشىنا ماڭالمىغۇدەك جايىنى يول قىلىپ ماڭىدىغان گەپ. بىز ئىلگىرى ماڭغان ماشىنا ئىزىنى بويلاپ كېتىۋاتىمىز. يول گاھىدا قومۇشلۇق ئارىسىغا كىرىسە، گاھىدا يېگىدىن ئېچىلغان دېھقانچىلىق ئېتىزلىرىغا كىرىپ، كېۋىزى تېخى ئۇنمىگەن سۇلياۋ يوپۇقلارنى يانجىپ ماڭاتتۇق. بىز ئەڭ ئاخىرقى دېھقانچىلىق ئېتىزلىرىدىن ئايرىلىپ، قومۇش، يۇلغۇنلار گىرەلىشىپ ئۆسكەن قۇملۇقتا شىمالغا قاراپ بىر ھازا مېڭىپ، دەريابويى يېزىسىنىڭ توسۇقىغا يېتىپ كەلدۇق. ماشىنىدا يۈسۈپجان بولغاچقا، توسۇقتىن ئوڭۇشلۇق ئۆتۈپ كەتتۇق. بىز گاھ كېرىيە دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىكى كەڭ كەتكەن شورلۇقتىكى قومۇشلۇق ئارىسىدا يۈرسەك، گاھ دەريادىن يىراقلاپ، قاقاس قۇملۇقتا يۈرەتتۇق. بۇرۇن ماڭغان ماشىنا ئىزلىرى بىردىنبىر يول ۋە يول بەلگىسى ئىدى. شورلۇق، قۇمۇشلۇقلاردا تۈرۈپ كونا ماشىنا ئىزلىرى نەچچە تارماققا ئايرىلىپ كېتەتتى. بۇ چاغدا ئوڭۇشلۇق يۈرگىلى بولىدىغان لىنىيەنى يۈسۈپجان كۆرسىتەتتى.

20 ـ ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرىغىچە ئات ـ ئۇلاغلىق ياكى پىيادە يۈرىدىغان بۇ يولدا ھازىر ماشىنا قاتناۋاتقان بولسىمۇ، قۇم ـ بوران ۋە كەلكۈن، ئەتىيازدىكى پاتقاق قاتارلىقلار يول يۆنىلىشىنى دائىم ئۆزگەرتىپ تۇرىدۇ. بۇ يەردە دېيىلمۇاتقان «يول» پەقەت بۇرۇن ماشىنا ماڭغان ياكى ئات ـ ئۇلاغلار ماڭغان ئىزدىنلا ئىبارەت. چەت ئەللىك ئېكسپېدىتسىيەچىلەردىن بېكمان، سېۋېن ھېدىن، ئاۋرېل ستەيىنلەر 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئەمەلىي تەكشۈرۈش ئارقىلىق، قەدىمىي دەۋردە كېرىيە دەرياسىنىڭ تارىم دەرياسىغا قۇيۇلىدىغانلىقىنى تۇنجى قەدەمدە ئىسپاتلاپ چىققان. 20 ـ ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرى جۇڭگو ـ فرانسىيە كېرىيە دەرياسى ۋادىسىنى قىدىرىپ تەكشۈرۈش ئەترىتىنىڭ كېرىيە دەرياسى ئېقىنىنى بويلاپ ئېلىپ بېرىلغان ئىككى قېتىملىق تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە، قەدىمكى كېرىيە دەرياسىنىڭ تەكلىماكان قۇملۇقىنى كېسىپ ئۆتۈپ تارىم دەرياسىغا قۇيۇلىدىغانلىقى ئىسپاتلاندى. كېرىيە دەرياسىنىڭ قۇملۇقتىكى قىسمى داۋاملىق ئېقىن ئۆزگەرتىپ تۇرغاچقا، بۇ كارۋان يولىمۇ داۋاملىق ئورۇن يۆتكەپ تۇرغان. قەدىمكى كارۋان يوللىرىنىڭ بوستانلىق بويلاپ، بولۇپمۇ دەريا ـ ئېقىنلارنى بويلاپ سوزۇلىدىغانلىقى، قەدىمكى كېرىيە دەرياسىنىڭ تارىم دەرياسىغا قۇيۇلىدىغانلىقى قاتارلىقلارمۇ كېرىيە دەرياسىنىڭ قەدىمىي ئېقىن بويىدا كارۋان

ئېيتىشچە دادىسى نۇراخۇن ئەتىگەندە جۇمە نامىزى ئوقۇش ئۈچۈن چوڭ مازارغا پىيادە كەتكەنىكەن. بۈگۈن قايتىپ كېلەلمەيدىكەن. ھەر جۇمە كۈنى يېقىن ئەتراپتىكى كىشىلەر چوڭ مازارغا يىغىلىدىكەن. يىغىلغان كىشى يەتمىدىن ئاشسا، جۇمە نامىزى ئوقۇلمايدىكەن، يەتتىگە يەتمىسە ئوقۇلمايدىكەن. كەچقۇرۇن نۇراخۇنلىڭ كېلىنى زەينەپخان بۇ ئۆيگە كەلدى. ئۇنىڭ يولدىشى توشقانزەدىكى كولخوزلۇق ئاياقتا كەتكەچكە، پاتىگۈل ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ، كېچىسى ئۇنىڭ ئۆيىدە ياتقان ئىكەن. بۈگۈن بىز بولغاچقا، ئۇنى ماشىنا بىلەن بۇ ئۆيگە ئەكەلدۇق. زەينەپخان چوڭ مازاردىكى مەتتوختى قارىمىنىڭ قىزى بولۇپ، نۇراخۇنلىڭ چوڭ ئوغلىغا ياتلىق بولغانىكەن، تېخى پەرزەنتلىك بولماپتۇ.

2008 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى چۈشكە يېقىن نۇراخۇن قايتىپ كەلدى. نۇراخۇن ئائىلىسى بۇ تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ نۆۋەتلىك ئائىلىسى بولۇپ بېكىتىلگىنىگە 12 يىل بولدى. نۇراخۇنلىڭ ئىككى ئوغلى، ئۈچ قىزى بار بولۇپ، چوڭ ئوغلى ۋە ئىككى قىزى ئۆيلۈك ـ ئوچاقلىق بولۇپ بولغان، پاتىگۈل تېخى ياتلىق بولمىغانىدى، كىچىك ئوغلى ناھىيەلىك 1 ـ باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇۋاتاتتى. ئايالى ئوغلىنى يوقلاپ ناھىيە بازىرىغا كەتكەنىكەن. قاچان قايتىپ كېلىشى ئېنىق ئەمەس ئىكەن. دەريابويى يېزىسىدا قىز ـ يىگىتلەر ئۆزلىرى تېپىشىپ، توي قىلىشقا پۇتۇشىدىكەن. ئاتا ـ ئانىسى تېپىشتۇرىدىغان ئىشلار يوق ئىكەن. پاتىگۈلمۇ بىر نەۋرە ئاكىسى بىلەن تېپىشقان ۋە مۇھەببەتلەشكەن بولۇپ، ئەسلىي ئۆتكەن يىلى تويىنى قىلماقچى بولغانىكەن. لېكىن تەشكىل ئۇلارنىڭ قانداشلىق مۇناسىۋىتىنى نەزەردە تۇتۇپ، توي خېتى كېسىپ بەرمەپتۇ. پاتىگۈلنىڭ ئېيتىشچە، ئۇمۇ، يىگىتمۇ قايتا جۇرا تاپماپتۇ ھەم ئايرىلىپمۇ كەتمەپتۇ. بىرەر يوچۇق تېپىپ توي قىلىش مەقسىتىدە ئىكەن. شۇڭا بىرقانچە يەردىن ئەلچى كەلگەن بولسىمۇ، پاتىگۈل رەت قىلىپ تۇرىۋاپتۇ.

بۇرۇنقى دەۋرلەردە كېرىيە دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىغا ماكانلاشقان تەكىلەر بىلەن، شەرقىي قىرغىقىغا ماكانلاشقان باراقلار زادى قۇدىلاشمايدىكەن. 20 ـ ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرىدىن كېيىن، بۇ خىل ئادەتكە خاتىمە بېرىلىپ، ئۆز ئارا قۇدىلىشىدىغان بولۇپتۇ. شۇڭا دەريابويىلىقلارنىڭ يېتى يوق، ھەممىسى ئۇرۇق ـ تۇغقان. ئۇلارنىڭ نەسەبىنى، مۇناسىۋىتىنى سۈرۈشتۇرسە، خۇددى چويلىغا ئوخشاش بىرى بىرىگە چېتىشىپ كەتكەن. شۇڭا ھازىر باراقلار بىلەن تەكىلەرمۇ ئۇرۇق ـ تۇغقان بولۇشۇپ كېتىشكەن. ئۆزئارا مۇھەببەتلەشكەنلەرنىڭ كۆپ قىسمىنىڭ بىر نەۋرە تۇغقانلاردىن بولۇپ چىقىشى ئادەتتىكى ئىش. 90 ـ يىللاردىن ئىلگىرى بىر نەۋرە تۇغقانلارنىڭ توي قىلىشى ئانچە چەكلىمىگە ئۇچرىمىغان. ھازىر بۇ خىلدىكى چەكلىمە كۆچلۈك بولغاچقا، مۇھەببەتلەشكەن قىز ـ يىگىتلەرنىڭ توي قىلىش نىسبىتى خېلىلا

تارلىقلار يۇرۇشلەشتۇرۇپ سېلىنغان بولۇپ، ئېتىكاپخانىسى لەخمە شەكلىدە، يەر ئاستىغا ياسالغان. قورۇ - جاي ئەتراپىغا قازناق (ئامبار)، تالىپلار ۋە خىزمەتكارلار تۇرالغۇلىرى ئايرىپ سېلىنغان. قورۇ - جايىنىڭ غەربىي تەرىپىدىنى قۇم بېسىپ، قۇم دۆۋىسى ئۆينىڭ ئۆگزىسى بىلەن تەڭ بولۇپ كېتىپتۇ. چوڭ مازاردا ئىلگىرى نۇرغۇن كىتابلار ساقلىنىپ كەلگەن بولسىمۇ، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىكى بوران - چاپقۇندا هەممىسى كۆيدۈرۈپ تاشلانغانكەن.

بىز چوڭ مازاردىن قايتىپ، مەتتوختى قارىمنىڭ ئاكىسىنىڭ ساتمىسىغا كەلگەندە، مەتتوختى قارىم قوي باقىقىلى بېرىشقا ئالدىراپ، بىز بىلەن خوشلاشتى. بىز بۇ ئۆيدە داۋاملىق سۈرەت ئالدۇق. ئۆي ئىگىسى ئايال تۇغۇلما پالەچ قىزىنى بېقىش بىلەن بەند ئىكەن. ئۇ بىزنى كۆرۈپ، كۆمەچ كۆمۈپ بەرمەكچى بولغانىدى، بىز چىرايلىق رەت قىلدۇق. ئۇ مېيىپ قىزىنى ئۇخلىتىپ قويۇپ، ئۆيلىرىنى بىر قۇر تازىلاپ چىقتى. بىز ئۇنىڭ ئۆي سۈپۈرۈشىدىن تارتىپ، قۇدۇقتىن سۇ ئەكېلىپ سېپىشىگە قەدەر جەريانىنى تولۇق سۈرەتكە ئالدۇق.

دەريابويىدىكى ئۆي - ساتمىلارغا پاكار سۈپا سېلىنىدۇ، كارىۋات كەمدىن - كەم تېپىلىدۇ. توغراق ياغىچىنى بويلىتىپ ياتقۇزۇپ، ئىچىگە توپا چىڭقىسا سۈپا ياسىلىدۇ. ئېگىز ياسالغان سۈپا باي ئائىلىلەردە بار. بۇنداق سۈپا توغراق ياغىچىدىن 15 ~ 20 سانتىمېتىرلىق قېلىن ۋە كەڭلىكتىكى ئىككى پارچە توغراق ياغىچىغا ئويۇقچە ئويۇپ، تاختايلارنى تىزىپ زەگۈندە ياساپ، سۈپا قىلىنىدىغان يەرگە ئورنىتىپ، ئىچىگە توپا چىڭقاپ ياسىلىدۇ. ئۇلار ئۆيلىرىنى كۈندە ئاز دېگەندە ئىككى قېتىم سۈپۈرۈپ، سۇ سېپىدۇ. سېپىلگەن سۇ ئىچكىلى بولمايدىغان شورلۇق سۇ بولۇپ، زەگۈندە، تام، ئىشكىلەرنىڭ سۇ چاچرىغان ئاستى قىسمىدا قېلىن بىر قات شور هاسىل بولۇپ قېتىپ كېتىدىكەن. بەزى ئۆيلەرنىڭ زەگۈندىسىگە باغلىغان شورنىڭ قېلىنلىقى يېرىم سانتىمېتىرغا يېتەتتى.

نۇراخۇن ئائىلىسىدە

4 - ئاينىڭ 18 - كۈنى بىز سائەت 10 غىچە چوڭ مازاردا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغاندىن كېيىن، چوڭ مازاردىكى پائالىيەتمىزنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئىككىنچى بېكىتمىز نۇراخۇن باراق ئائىلىسىگە يېتىپ كەلدۇق. ئۆيدە ئادەم يوق ئىدى. بىز دەريابويىلىقلارنىڭ ئادىتى بويىچە، خۇددى ئۆز ئۆيىمىزگە كەلگەندەك كىرىپ، كەينىمىزدىكى ماشىنىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى كۈتۈپ، ئۇزىمىزنى تاشلاپ ياتتۇق. هايال ئۆتمەي، نۇراخۇننىڭ ئىككىنچى قىزى پاتگۇل ئۆيگە قايتىپ كەلدى ۋە بىزگە چاي قاينىتىپ، كۆمەچ كۆمۈپ بەردى. ئۇنىڭ

قىنى «كەنتە» دەپ ئاتايدۇ. ئۇلارنىڭ «كەنتە»دىكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بىلەن ئالاقىسى قويۇق. ناھىيەگە چىقسا، شۇ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيىگە چۈشىدۇ. شۇڭا دەريابويىدىكى قىز - يىگىتلەرنىڭ «كەنتە» دىكى قىز - يىگىتلەر بىلەن مۇھەببەتلىشىش ئەھۋاللىرىمۇ كۆرۈلىدۇ. بۇ خىل مۇھەببەتلىشىش يەنىلا شۇ جەمەت، شۇ ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەنلا چەكلىنىدۇ. دەريابويىلىقلار ئەنە شۇنداق چىرمىشىپ كەتكەن ئۇرۇق - تۇغقانلار بولغاچقا، «قول سۇنسا يەڭ ئىچىدە» دېگەن ھېكمەت بۇ ماكاندا ئۆز ئىپادىسىنى تولۇق تاپىدۇ. ھەرقانچە ئېغىر مەسىلە تۇغۇلسىمۇ، ئۇرۇق - تۇغقانلار ئىچىدىلا بۇسىنى سىرتقا چىقارماي ھەل قىلىپ ئاخىرلاشتۇرىدۇ. ئەلۋەتتە ئىنسانچىلىقتا توي قىلىش، ئاجرىشىش كىشىلەر ساقلىنالمايدىغان ھادىسە. دەريابويىدىكىلەرمۇ بۇ ھادىسىدىن خالىي ئەمەس. ئەر - خوتۇنلار ئاجراشماقچى بولسا، ئالدى بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانلار ئارىغا چۈشۈپ، ھەر ئىككى تەرەپ ئاجرىشىشقا رازى بولغاندىن كېيىن، ئاندىن ئاجرىشىش رەسمىيىتى بېجىرىدۇ. كېلىشىلمەي، قانۇن كادىرلىرىنىڭ بىر تەرەپ قىلىپ قويۇشىنى، مال - مۈلۈكلەرنى ئايرىپ بېرىشىنى تەلەپ قىلىدىغانلار كەمدىن كەم ئۇچرايدۇ.

بىز 4 - ئاينىڭ 22 - كۈنىگىچە نۇراخۇنىنىڭ ئۆيىدە تۇردۇق. بۇ جەريانىدا نۇراخۇن، ئۇنىڭ قىزى پاتىگۈل، كېلىنى زەينەپخانلارنى مەركەز قىلىپ، ئۇلارنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇش ئەھۋالىنى سۈرەتكە ئالدۇق. دەريابويىدا ئايالىلار ئاساسلىقى ئائىلە ئىشلىرى بىلەن بولىدۇ. «ئائىلە ئىشلىرى» دېگەندە، ئاساسلىقى ئاش - تاماق ئېتىش، بالا بېقىش، ئۆي تازىلاش قاتارلىق ئىشلارنى كۆزىستىدۇ. دەريابويىلىقلار ئاش - تاماقتا كۆمەچنى ئاساس قىلىدۇ. كۆمەچ ئاساسلىقى پېتىر كۆمەچ، ئۆلەگ كۆمەچ، سوقتا كۆمەچ دەپ ئۈچ خىلغا ئايرىلىدۇ. خېمىرنى يۇغۇرۇپلا كۆمۈلگىنى «پېتىر كۆمەچ»، خېمىرنى بولدۇرۇپ (ئۆلىتىپ) كۆمگىنى «ئۆلەگ كۆمەچ»، ئارىسىغا قېيما ئېلىپ كۆمۈلگىنى «سوقتا كۆمەچ» دېيىلىدۇ. كۆمەچ كۆمۈشتە، ئالدى بىلەن خېمىر تەييارلىنىدۇ. ئۆلەگ كۆمەچ كۆممەكچى بولسا، خېمىرغا پاگىر سېلىنىپ بۇرۇنراق تەييارلاپ، خېمىر بولغاندىن كېيىن كۆمىدۇ. كۆمەچ خېمىرى ئادەتتە تونۇرغا نان يېقىشقا تەييارلانغان خېمىر بىلەن ئوخشاش بولىدۇ. ئوچاقتا ئوت قالاپ، ئوچاق تېگىدىكى قۇم قىزىدۇرۇلغاندىن كېيىن، خېمىر دۇگىلەك شەكلىدە تەكشى يېيىلىپ، تەييارلىنىدۇ. ئاندىن ئوچاقتىكى چوغنى بىر تەرەپكە پاكىز يىغىۋېتىپ، قىزىغان قۇمنى ئېچىپ ۋە تەكشىلەپ، تەييارلانغان خېمىر قىزىق قۇم ئۈستىگە تاشلىنىپ، ئۈستى يەنە قىزىق قۇم بىلەن كۆمۈلگەندىن كېيىن، ئۈستىگە چوغ تارتىپ قويولىدۇ. قۇم ياخشى قىزىغان بولسا 15 - 20 مىنۇتتا، ياخشى قىزىمىغان بولسا يېرىم سائەتتە پىشىدۇ. بۇ خىل كۆمەچكە ئائىلىسىدە پىياز بارلار توغرالغان پىيازدىن ئاز - تولا ئارىلاشتۇرۇپ كۆمىدۇ. پىيازلىق كۆمەچنىڭ تەمى تېخىمۇ ياخشى بولىدۇ. ئادەتتە پېتىر كۆمەچ ئاساسەن

ئازلاپ كەتكەن. بىر نەۋرە تۇغقانلارنىڭ بىر - بىرى بىلەن مۇھەببەتلىشىپ قېلىشىغا بىرى، تەبىئىي شارائىت سەۋەب بولغان. دەريابويى يېزىسىدىكى 300 نەچچە ئائىلە 300 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى تەبىئىي بوستانلىققا تاراقاق ئولتۇراقلاشقان. 1300 دىن ئارتۇقراق كىشىنىڭ 90 پىرسەنتى توي - تۆكۈنلەردە ۋە نەزىر - چىراغلاردا بىر يەرگە جەم بولىدۇ. يىل بويى بۇنداق پائالىيەت بولمىسا، ئۇلارمۇ ئۇچراشمايدۇ. پەقەت يېقىن ئۇرۇق - تۇغقانلار ھېيت مۇناسىۋىتى بىلەن بىر - بىرىنىڭ ئۆيىگە ھېيتلىشىپ جەم بولىدۇ. بۇ خىل جەم بولۇش روزا ھېيتتىن قۇربان ھېيتقىچە، قۇربان ھېيتتىن كېيىنكى بىر - ئىككى ئايغىچە داۋاملىشىدۇ. بۇ بالاغەتكە يەتكەن قىز - يىگىتلەرنىڭ ئۆزئارا مۇھەببەتلىشىشىدىكى ئەڭ قولاي ۋە ياخشى پۇرسەت. ئۇرۇق - تۇغقاندىن مۇناسىۋىتى بىرقەدەر يىراق قىز - يىگىتلەر بۇنداق پۇرسەتكە ئىگە بولالمايدۇ. بۇ خىلدىكى قىز - يىگىتلەرنىڭ مۇھەببەتلىشىپ قېلىشىدا پەقەت توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغ پائالىيەتلىرىدىكى بىر - ئىككى كۈنلۈك پۇرسەتلا سەۋەب بولىدۇ. يەنە بىرى، دەريابويىلىقلارنىڭ پىسخىكىسى سەۋەب بولغان. دەريابويىلىقلار ياتلارنى سىغدۇرمايدۇ. بۇ يەرگە تىجارەتكە كېلىدىغانلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك باراق ۋە تەكە جەمەتىدىن. يات سودىگەرلەر بىلەن ئاسانلىقچە مۇئامىلە قىلىشمايدۇ. توشقانزەدىكى كولاشقا كەلگەن ئىشلەمچىلەرنىڭ دەريابويى تەۋەسىدە ئۇرۇق - تۇغقىنى بولمىسا، توشقانزەدىكى كولىيالىشى مۇمكىن ئەمەس. ھەتتا بۇنداقلارنى ئىشلەمچىلىككىمۇ سالمايدۇ. بۇ خىلدىكى كىشىلەر «قۇرۇغ ئاياغلار» دەپ ئاتىلىپ، ئارىغا ئېلىنمايدۇ. شۇڭا سىرتتىن كەلگەن يىگىتلەر يەرلىك قىزلار بىلەن مۇھەببەتلىشەلمەيدۇ. تاسادىپىي مۇھەببەتلىشىپ قالسا، ئاتا - ئانىسى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ قاتتىق قارشىلىقىغا ئۇچرايدۇ. شۇپۇر يىگىتلەرنىڭ يەرلىك قىزلار بىلەن مۇھەببەتلىشىپ، قىزنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىدىن تاياق يەپ قوغلانغان ھېكايىلەرمۇ بار. ئالدىنقى ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغىچە، سىرتتىن ۋەزىپە ئۆتەشكە كەلگەن كادىرلارنىمۇ پاتۇرمايدىغان ئىشلار ئېغىر ئىدى. دەريابويىدىن زادى كەتكۈزەلمىسە، بىر ئامالالارنى قىلىپ، «ئىستىل مەسلىسى» پەيدا قىلىپ، خاتالاشتۇرۇپ يولغا سالاتتى. شۇڭا 1995 - يىلىغا قەدەر رەھبىرىي كادىرلار يەرلىكتىن قويۇلغان. ئۇنىڭدىن كېيىن جاي يېزىسىدىن دەريابويىدىكى باراقلار بىلەن جەمەتداش مەتتۇرسۇن تۇردى پارتكوم شۇجىلىق ۋەزىپىسىگە تەيىنلەنگەن. شۇ دەۋرلەردە پارتكومنىڭ بىر نەپەر مۇئاۋىن شۇجىسىنى «ئىستىل مەسلىسى» بىلەن موللاق ئاتقۇزغان.

دەريابويىدىكى باراقلارنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى جاي يېزىسىنىڭ جايى، ئوتتۇرا جاي كەنتلىرىگە نىسبەتەن مەركەزلىك ئولتۇراقلاشقان. تەكلەرنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى مۇغاللا بازىرىنىڭ قارلۇق، مۇغا كۆل قاتارلىق كەنتلىرىگە نىسبەتەن مەركەزلىك ئولتۇراقلاشقان. دەريابويىلىقلار ناھىيە بوستانلى-

گىز بولىدۇ. ئاش ـ تاماقلارمۇ كۆپىنچە مۇشۇ خىل ئوچاقتا ئېتىلىدۇ. ئائىلىدە مورىلىق ئوچاق، كانچى ئوچاق قاتارلىق ئوچاقلار بولسىمۇ، زۇرۇر تېپىلمىسا ئىشلەتمەيدۇ. ئوچاقتا ئاش ـ تاماق ئېتىشكە قاقشال قالايدۇ، كۆمۈچ كۆمۈشكە ساپ توغراق ئوتۇنى قالايدۇ. ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە، قاقشال چوغىغا كۆمگەن كۆمەچ مەيدە (ئاشقازان)نى ئېچىشتۇرىدىكەن.

بىز بۇ ئۆيدە تۇرۇش جەريانىدا، پاتىگۇل بىزگە تاماق ئېتىپ بەردى. ئېلىۋالغان سەي ـ كۆكتات ۋە يېمەكلىكلىرىمىز تولۇق ۋە يېتەرلىك ئىدى. شۇڭا تاماق جەھەتتە قىينالمىدۇق. لېكىن ئېلىۋالغان تاتلىق سۇيىمىز تۈگەپ كېتىپ، تۇزلۇق سۇ ئىچىپ خېلى قىينالدۇق. نۇراخۇنۇمنىڭ قۇدۇق سۇيى ئاچچىق بولغاچقا، چاي قاينىتىپ ئىچىشكە دەريادىن سۇ ئەكېلىپ ئىشلىتىدىكەن. دەريا بۇ ئۆينىڭ غەربىدىن 200 مېتىرچە يىراقلىقتا ئىدى. بىز ھەر كۈنى كەچقۇرۇن تامىقىمىزنى يەپ بولۇپ، دەريابويىغا بېرىپ، يېرىم كېچىگىچە پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ قايتاتتۇق. بىز قايتىپ كەلگەندە بۇ ئائىلىدىكىلەر ئالىلمقاچان شېرىن ئۇيقۇغا كەتكەن بولاتتى.

4 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ئەتىگەن بىز پاتىگۇلگە ئەگىشىپ، سىڭلىسىنىڭ ئۆيىگە ئاتلاندۇق. يولغا چىقىشتىن بۇرۇن نۇراخۇنۇمنىڭ ئۆيىگە ئۇلارغا تۇغقان كېلىدىغان بىر يىگىت كەلدى. پاتىگۇلنىڭ سىڭلىسىغا ئالغاچ بارىدىغان نەرسىلىرى كۆپ بولغاچقا، بۇ يىگىت يارەملىشىپ بىرگە ئاپىرىشىپ بېرىدىغان بولدى. بۇ يىگىتنىڭ ئۆڭى مېنىڭ دىققىتىمنى ئۆزىگە تارتتى. ئۇ چېچى سېرىق، چېقىر كۆز، قاڭشارلىق بولۇپ، ياۋروپا ئىرقىدىكىلەرگە ئوخشىشىپ كېتەتتى. بۇ خىل تېپىتىكى كىشىلەر خوتەن رايونىدا، جۈملىدىن كېرىيەدىمۇ ئىنتايىن كۆپ، ھەتتا نېمىس، ۋېنگىر، ئاريانلارغا قويۇپ قويغاندەك ئوخشاش بولۇپ، گېپىدىنلا ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى بىلمەسە، زادى پەرقلەندۈرگىلى بولمايدىغان كىشىلەرمۇ خېلى كۆپ. بۇ خىل تېپىتىكىلەرنى تارىختا قاراقۇرۇم ۋادىسىدا ياشىغان ساكلارنىڭ ئەۋلادلىرى دېيىشكە بولىدۇ. تەكلىماكان ۋادىسىدىكى قەدىمىي قەبرىلەر ۋە ئىزلاردىن تېپىلغان جەسەتلەرنىڭ مۇشۇ تىپىتىكى كىشىلەرگە ئوخشاش قوڭۇر چاچلىق، ئورا كۆز، قاڭشارلىق بولۇشىغا قاراپلا ئۇلارنى «ياۋروپالىقلار» دەۋېلىشقا بولمايدۇ. خۇددى كىرورەن گۈزىلى ۋە شۇ ئەتراپتىن تېپىلغان باشقا جەسەتلەرنى «ياۋروپالىقلار» دەۋالغانغا ئوخشاش. چۈنكى ئارىمىزدا بۇ خىل تېپىتىكىلەرنىڭ تىرىك ئەۋرىشكىلىرى تولىمۇ كۆپ. بىز دەريانى بويلاپ جەنۇب يۆنىلىشىدە پىيادە بىر سائەتچە مېڭىپ، دەريادىن ئۆتتۇق، ئاندىن يەنە ئىككى سائەت يول يۈرۈپ، پاتىگۇلنىڭ سىڭلىسىنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلدۇق. يول ئۈستىدە قورۇق توغرا قىلىق، يۇلغۇنلۇق، قومۇشلۇق ۋە تاقىر قۇملۇقلارنى بېسىپ ئۆتتۇق. يول بويى يەرلىك كىشىلەرنىڭ يايلاق سۇغىرىشقا چاپقان ئېرىق ـ ئۆستەڭلىرى ئۇچراپ تۇردى. بۇ تەرەپتە كەلكۇن ئاپىتى نىسبەتەن كۆپ بولىدىكەن. كەلكۇن قۇملۇقلارنى ئېقىتىپ، لاي تاش-

كۆمۈلمەيدۇ. پەقەت ئالدىراش، جىددىي ۋاقىتلاردىلا كۆمۈلىدۇ. چۈنكى پېتى
كۆمەچ بىرى، ئاسانلا قورساقنى ئېسىپ قويىدۇ، يەنە بىرى ئاسان قېتىپ قا
لىدۇ. سوقتا كۆمەچ كۆمۈشتە مايلىق گۆش قېيما قىلىنىپ (پىياز بولسا پە
ياز ئارىلاشتۇرۇپ)، تۇزنى تەڭشەپ، سوقۇلغان زىرە، قارىمۇچ سېلىپ، قىيـ
تەييارلىنىدۇ. ئاندىن خېمىرنى ئىككى پارچە قىلىپ، دۇگىلەك ھالەتتە تەكشـ
يېيىپ، بىرىنىڭ ئۈستىگە قېيمىنى تەكشى سېلىپ، يەنە بىرى بىلەن ئۈستـ
نى يېپىپ، چۆرىسىنى تۇگۇپ تەييارلاپ قوقاسقا كۆمۈپ پىشۇرىدۇ. دەريابويـ
لىقلار كۆمەچنى قىزىق ھالەتتە يېيىشنى ياخشى كۆرىدۇ. كۆمەچ ئادەتتە چا
بىلەن يېيىلىدۇ. دەريابويىنىڭ مەيلى ئېقىن سۇيى بولسۇن، مەيلى قۇدۇق سۇ
يى بولسۇن، ھەممىسىدە دېگۈدەك تۇز تەركىبى يۇقىرى بولغاچقا، چاي دورىـ
دەملەپ ئىچىشكە ئادەتلەنگەن. قارىچاي ۋە دورا چاي ئارىلاشتۇرۇپ دەملەنگە
چاي قىزىق ۋاقىتىدا تۇزلۇق تېتىمايدۇ. سوۋۇغاندا تۇزى چىقىپ قالىدۇ. ھازى
ھەممە ئائىلىلەرگە باسما قۇدۇق كولاپ بېرىلگەن بولسىمۇ، مۇتلەق كۆپ قى
سىم قۇدۇقلارنىڭ سۇيى ئاچچىق چىقىپ قالغاچقا، ئىچىشكە بولمايدۇ. پەقە
تازىلىق ئىشلىرىغا ئىشلىتىدۇ. دەريابويىنىڭ «تاتلىق» دەپ ئاتالغان سۇلىرى
يەنىلا تۇزلۇق.

دەريابويىلىقلار، جۈملىدىن نۇراخۇن ئائىلىسى ئىككى - ئۈچ كۈندە بى
قېتىم قازان ئېسىپ تاماق ئېتىپ يەيدىكەن. ئېتىدىغان ئاساسلىق تامىقى
لەڭمەن ۋە سۈيۈقئاش بولۇپ، كۆپ چاغلاردا سەي - كۆكتات بولمىغاچقا، تا
ماقنى گۆش بىلەنلا ئېتىدىكەن. لەڭمەن ئېتىشتە گۆشنى ماي بىلەن قورۇپ
چۆپىنىڭ ئۈستىگە ئېلىپ يەيدىكەن. بۇرۇنقى ۋاقىتلاردا قوناق ئۇنى نىسبەتەن
كۆپ ئىستېمال قىلىنىدىغان بولۇپ، ئۇماچ، سقماق قاتارلىق تائاملار ئېتى
لىپ يېگەندىن باشقا، قوناق ئۇنىدا پوكو كۆمۈپ يەيدىكەن. ھازىر قوناق ئۇنى
يېيىش ئىستېمالدىن چۈشۈپ قاپتۇ. نۇراخۇن ئائىلىسى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن
ھەر ئايدا ئىككى مال (ئۆچكە) سويۇپ يەيدىكەن. بۇ دەريابويىدىكى ئوتتۇرا ھال
سەۋىيە ھېسابلىنىدۇ.

دەريابويىلىقلارنىڭ ئوچىقى ئالاھىدە بولىدۇ. ئۇلار ئادەتتە ئاش - تاما
ئېتىدىغان، كۆمەچ كۆمىدىغان ئۆيىنى «ساتما» دەپ ئاتايدۇ. ساتما يۇلغۇن، قو
مۇش بىلەن ۋادەكلەپ ياسىلىپ، ئۆگزىسىنىڭ ئوچاق كېلىدىغان جايىدى
چوڭ تۆشۈك قويۇپ ياپىدۇ. ئۆگزە كۆمۈلمەيدۇ، تاملىرىمۇ چاپلانمايدۇ. شارا
ئىتى ياخشىراق جايلاردا تام توغراق بالداقلىرىنى قاتار تىزىپ، چىگە بىلە
توغرا بالداققا چىگىپ ياسىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئوچىقى ساتمىدا بولىدۇ. ئوچاقنى
كەڭلىكى 80 - 100 سانتىمېتىرغىچە، ئۇزۇنلۇقى 1 - 1.5 مېتىرغىچە چاس
شەكىللىك بولىدۇ. چۆرىسى سېغىز لاي بىلەن چىرايلىق سۈۋىلىپ، ئىچىگ
پاكىز قۇم قويۇلىدۇ. قۇمنىڭ قېلىنلىقى 10 سانتىمېتىر ئەتراپىدا بولىدى
قۇم قويۇلغاندىن كېيىن، ئوچاقنىڭ گىرۋىكى 10 سانتىمېتىر ئەتراپىدا ئې

ئورۇنلاشتۇردى.

ئابدۇللا كېرەم يەرلىكتىن يېتىشىپ چىققان رەھبىرىي كادىر ۋە ئەڭ يۇقىرى يۇز - ئابرۇيلۇق كىشى ئىدى. ئۇ دەريابويى يېزىسى يېزا بولۇپ قۇرۇلۇشتىن بۇرۇن، دەريابويى كەنتىنىڭ ياچېيكا شۇجىسى ئىدى، يېزا بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن، پارتكوم شۇجىسى، يېزا باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن، ھازىر دائىمىي رەئىسلىك ۋەزىپىسىدە ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ خۇش پېچىم، كىچىك پېئىللىقى بىلەن بۇ يەرگە كىشىلەرنىڭ ھەممىسىدە ياخشى تەسىر قالدۇرىدىغان، ئاۋامنىڭ ئىشىغا ئۆز ئىشىدەك كۆڭۈل بۆلىدىغان كىشى بولۇپ، دەريابويىدىكى چوڭ جەمەت ئىدى. ئۇ باراق جەمەتىدىن بولۇپ، پەرزەنتلىرى ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولۇپ بولغان بولۇپ، ھەممىسى تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. پۈتۈن يېزىدىكىلەر خىزمەتكە چېتىلىدىغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىدە شۇنىڭ ئېغىزىغا قارايدۇ. بۇرۇن يېزىدا ياتاق تەسىس قىلىنمىغاندا، سىرتتىن خىزمەت بىلەن كەلگەن مېھمانلارنىڭ ھەممىسى بۇ ئائىلىگە ئورۇنلاشتۇرۇلاتتى. ھازىر پەقەت يېقىن - يورۇقلار كەلسە بۇ ئائىلىگە ئورۇنلاشتۇرىدىكەن. ئابدۇللا كېرەم پېنسىيەگە چىقىپ، كەنتىگە كۆچۈپ كېتىش ئالدىدا تۇرغاچقا، ئايالى كەنتىدىكى ئۆيىدە ئىكەن. بۇ ئۆيدە ئورۇق - تۇغقانلىرىنىڭ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان پەرزەنتلىرى ۋە ئابدۇللا كېرەم بېقىۋالغان ئابدۇشۇكۇر ئىسىملىك يېتىم يىگىت تۇرۇۋېتىپتۇ. بىز ئۇنىڭ كەڭ ۋە ئازادە سېلىنغان ئايۇنىنغا ئورۇنلاشتۇق. يۈك - تاقلىرىمىزنى قويۇشقا ئايرىم بىر ئېغىز ئۆي ئاجرىتىپ بېرىلدى.

بىز ئۆزىمىزنىڭ تەييار چۆپلىرى بىلەن ئازراقتىن غىزالىنىۋېلىپلا خىزمەتكە كىرىشىپ كەتتۇق. چۈنكى 28 - چېسلا مۇشۇ يېزىدىن يېتىشىپ چىققان پېشقەدەم ئوقۇتقۇچى كېرەم مۇئەللىمنىڭ قىزىنىڭ تويى بولاتتى. بىز توي تەييارلىق ئىشلىرىنى سۈرەتكە ئالدۇق. بۇ كۈنى بۇ ئائىلىدە نان يېقىش ۋە ھويلىنى كېڭەيتىپ ياساش ئىشلىرى قىلىنۋاتقانىكەن. كېرەم مۇئەللىم ۋە ئايالىنىڭ يېقىن ئۇرۇق - تۇغقانلىرى يىغىلىپ، تەييارلىق ئىشلىرىنى جىددىي ئىشلەۋېتىپتۇ. 400 جىڭ ئۇندا نان يېقىپتۇ، تويدا ئۆلتۈرۈشكەئالتە ئۆچكە تەييارلاپتۇ. ئەرلەر ھويلىنى كېڭەيتىپ ياساۋېتىپتۇ.

دەريابويىنىڭ تۇرالغۇ ئۆي مەدەنىيىتىدە ئۆزگىچىلىك بار. ئۇلار ئۆي سالغاندا ھويلا، ساتما، ئايۇان، ساراي (مېھمانخانا)، قىشلىق ئۆي، قازناق قاتارلىقلارنى يۇرۇشلەشتۇرۇپ سالىدۇ. جان سانى كۆپ كىشىلەر ئايۇانىنىڭ ئىچكىرىسىگە دالان چىقىرىپ، ئۆيلىرىنى دالان بويلىتىپ سالىدۇ. ھويلا كېرىيە شېۋىسى بويىچە «ھال» دەپ ئاتىلىدۇ. ھويلا توغراق بالداقلىرى بىلەن ساتما شەكلىدە كەڭ - كۇشادە ياسىلىپ، ئوستى قومۇش بىلەن يېپىلىدۇ. مۇڭاپىق جايلىرىغا سۇپا چىقىرىلىدۇ. ھويلىنىڭ بىر تەرىپىگە ساتما (ئاشخانا)، ئىچكىرىسىگە ئايۇان ياسىلىدۇ. ئايۇان ئىچىگە ئۆيلەر سېلىنىدۇ. ھويلا ئادەتتە

لمسا، شۇ يىللا يۇلغۇن ۋە قومۇش ئۆسۈپ چىقىدىكەن. تال (توغراق كۆچەتى)لىقا كەلكۈن كىرىپ، لاي تاشلىسا، تاللا قۇرۇپ كېتىدىكەن. ھەتتا بەزىدە كەتمەك، يوتىدەك بولغان تاللارمۇ قۇرۇپ كېتىدىكەن. بۇ تەرەپتە دەريانىڭ بۇرۇنقى ئېقىنى نىسبەتەن كەڭ، بەزى يەرلىرى ئۈچ - تۆت كىلومېتىر كېلىدۇ. بۇنداق يەرلەر ئەڭ ياخشى يايلاق بولۇپ، توغراق، يۇلغۇن ۋە قومۇشلار قويۇق ئۆسكەن. كىشىلەرنىڭ بۇنداق يايلاقلارغا سېلىنغان ئۆيلىرى ھەر دائىم كەلكۈننىڭ تەھدىتىگە ئۇچرايدىكەن. 2006 - يىلىدىكى كەلكۈندە بىز بارماقچى بولغان ئائىلىنىڭ ئۆيىنى كەلكۈن بېسىپ كەتكەن ئىكەن. ئۇلار ئۆيىنى كۆچۈرۈپ، دۆڭ ئۈستىگە ساپتۇ. بىز دۆڭ ئۈستىگە يېقىن قېلىپ سېلىنغان ئىككى ئائىلىلىككە كەلدۇق. بۇ ئائىلىلىكنىڭ بىرى پاتىگۇلنىڭ سىڭلىسىنىڭ ئۆيى، يەنە بىرى قېيىنئانىسىنىڭ ئۆيى ئىكەن. بىز قېيىنئانىسىنىڭ ئۆيىگە كىردۇق. قېيىنئانىسى بىزنى قىزغىن قارشى ئالدى. چاچلىرى ئۇچىتەك ئاقارغان بۇ موماي لى تېيەنجاڭنى دەرھال تونۇدى ۋە ئۇنى «لى دارېن» دەپ ئاتىدى. بۇ ئۇنىڭ دەريابويىلىقلار ئارىسىدىكى ئىسمى ئىكەن. موماي بىزدىن مېي دايۇڭنى سۈرۈشتۈردى. ئۇنىڭ دەريابويىدىكى ئىسمى «دو مېي» ئىكەن. بىز بۇ ئائىلىنى سۈرەتكە ئېلىش ئىشلىرىنى باشلاپ تېزلىكتە تۈگەتتۇق - دە، قايتىپ كېلىپ يەنىلا نۇراخۇنىڭ ئۆيىدە يېتىپ، 22 - چېسلا ئەتىگەندە بۇ ئائىلىدىكىلەر بىلەن خوشلىشىپ، سەپىرىمىزنى داۋاملاشتۇردۇق.

«توڭغازباستى»دا ئۆلتۈرۈلگەن قاۋان

4 - ئاينىڭ 22 - كۈنى يېزىغا قاراپ ئاتلىنىپ خېلى ئۇزۇن يول يۈرۈپ، يول ئۈستىدىكى بىر كۆلمەن بويىدا توختىغىنىمىزدا، بۇ يەردىكى تەبىئىي مەنزىرە ھەممىمىزنى ئۆزىگە مەھلىيا قىلدى. كۆلمەن جەينەك شەكىللىك ھاسىل بولغان بولۇپ، ئىككى قىرغىقى توغراقلىق بولغاچقا، سۇ تېگىنى ئويۇپ ئاققان، كېيىن دەريا ئېقىن ئۆزگەرتىپ، بۇ يەردە كىچىك كۆل ھاسىل بولغانىدى. دەريابويىدا مۇشۇنداق كىچىك ۋە بۇنىڭدىنمۇ كىچىك كۆللەر «كۆلمەن» دېيىلىدۇ. كۆلمەننىڭ سۇيى زۇمرەتتەك سۈزۈك بولۇپ، توغراقلارنىڭ شولىسى كۆل يۈزىگە ئېنىق چۈشۈپ تۇراتتى. بىز ماشىنىنى سوۋۇتقاچ، بىر دەم مەنزىرە سۈرىتى تارتىشتۇق - دە، سەپىرىمىزنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئالتە سائەتتەك يول يۈرۈپ، يېزىغا 10 نەچچە كىلومېتىر قالغان يەردىكى «يانتاق سۇلاق» دېگەن جايغا كېلىپ چۈشتۇق. بۇ بىزنىڭ ئۇچىنچى بېكىتىمىز بولۇپ، بۇ يەردە نۇراخۇنىڭ چوڭ قىزى ئولتۇرۇشلۇق ئىدى. لېكىن بۇ يەرگە غۇزمەكلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئۇچ ئائىلىلىكنىڭ ھېچقايسىسىدا ئادەم يوق ئىدى. ئىلاجسىز سەپىرىمىزنى داۋاملاشتۇرۇپ، يېزىغا كەلدۇق. يۇسۇپجان بىزنى يېزىلىق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى ھەيئەت رىياسىتىنىڭ رەئىسى ئابدۇللا كېرەمنىڭ ئۆيىگە

گەن يەردە قورشاپ ئۆلتۇرگەنلىكىنى ئاڭلىدىم. بىز بۇ ئىشقا قىزىقىپ، يەر-لىكلەرنىڭ توڭگۇز ئۆلتۇرۇش ئۇسۇلىنى ۋە توڭگۇزنىڭ كىشىلەرگە سالىدىغان ئاپىتى قاتارلىقلارنى سۇرەتكە ئېلىشنى پىلانلىدۇق.

4 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ئەتىگەن بىز پىلان بويىچە قاۋان ئۆلتۇرۇلگەن نەق مەيدانغا ئاتلاندۇق. بىزگە مەتتوختى بىلەن ئابدۇشۇكۇر يول باشلىدى. جاڭگال ئەركىسى ئابدۇشۇكۇر ئۆزىنىڭ ياشلىقىغا قارىماي ئىز تونۇشقا ماھىر ئىكەن. ئۇ ئاساسلىقى ئابدۇللا كېرەمنىڭ تۇغىلىرىنى باقىدىكەن. شۇڭا ئۇ يېزا بويىچە ھەممە ئادەمنىڭ تۇغىسىنىڭ ئىزىنى تونۇيدىكەن. تۇغىسى يوقـلىپ كەتكەنلەر ئۇنىڭدىن ياردەم سورىسا، ئىزلاپ يۈرۈپ، تۇغىنىڭ ئىزىنى تونۇغاندىن كېيىن، تۇغىنىڭ ھازىر قەيەردە ئىكەنلىكىنى بىلەلەيدىكەن. ئۇ يەنە سايادەتچىلەرگە تۇغە يېتىلەپ يول باشلايدىكەن. قۇملۇقنىڭ ئىچكىرىسىدىكى قارادۆڭ، دەندانئۆيلۇك، يۇمىلاققۇم قاتارلىق قەدىمىي شەھەر خارابىلىرىگە باردىغانلارغا نەچچە قېتىم يول باشلىغانىكەن. ئۇنىڭغا پۇتۇن دەريابويى تەۋەسىدىكى بارلىق چىغىر يوللارنىڭ ھەممىسى تونۇش ئىكەن. بىز ئۇنىڭ يول باشلىشى بىلەن قويۇق توغراقلىق، يۇلغۇنلۇقلار ئارىسىدىكى ئەگرى ـ توقاي، ئۇڭغۇل ـ دوڭغۇل يوللاردا، 16 كىلومېتىر مۇساپىنى 40 مىنۇتتا بېسىپ توڭغاز باستىغا كەلدۇق. ماشىنا ماڭالمايدىغان يەرگە يەتكەندە، ماشىنىدىن چۈشۈپ، يېرىم كىلومېتىردەك يولنى پىيادە بېسىپ، قاۋان ئۆلتۇرۇلگەن نەق مەيدانغا يېتىپ كەلدۇق. بۇ يەر توغراق ۋە يۇلغۇن گىرەلىشىپ قويۇق ئورمان جاڭگال بولۇپ، ئادەمنىڭ تېنىنى شورىكۇندۇرەتتى. قاۋان ئۆلتۇرۇلگەن جاينىڭ ئەتراپى قاقشال، يۇلغۇنلار بىلەن بىر مېتىرچە ئېگىزلىكتە قاشالانغانىدى. بىز قاشادىن ھالقىپ ئۆتۈپ، ئۆلتۇرۇلگەن قاۋان يېنىغا كەلدۇق. قاۋان ئاللىكىملەر تەرىپىدىن كۆمۈۋېتىلگەنىدى. بەلكىم يېقىن ئەتراپتىكى ئاھالە ئۇنىڭ سېسىغاندىن كېيىنكى بەتبۇي پۇرىقىغا چىدىمايلا كۆمۈۋەتكەن بولۇشى مۇمكىن. مەتتوختى بىر تال بالداق تېپىپ كېلىپ، قاۋان كۆمۈلگەن توپىنى بالداق بىلەن مالتىلاپ، قاۋاننىڭ بېشىنى تاپتى. قاۋاننىڭ يېرگىنىچلىك ھەم قورقۇنچلۇق بېشى ئاساسەن تولۇق ئېچىلىپ بولغاندىن كېيىن، لو دەن ئېلىۋالغان بولقا، ئامبۇرىنى ئىشقا سېلىپ، قاۋاننىڭ ئاستى ئىككى مەگۈن چىشىنى قومۇرۇۋالدى. ئۈستى ئىككى مەگۈن چىشىنىڭ بىرىنى قاۋان ئۆلتۇرگەنلەر قومۇرىمىز دەپ چېقىۋەتكەنكەن، يەنە بىرىنى تۇۋىدىن سۇندۇرۇپ ئەكەتكەنكەن. ئاستى ئىككى مەگۈننىڭ تومۇقى بارماقچىلىك بولۇپ، ھىلال ئاي شەكىلدە ئەگرى ئىدى. بىز بۇ يەردىكى ئىشلارنى تاماملاپ، قايتىشقا ئاتلاندۇق.

بىز يېزىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، مەن ئۆلتۇرۇلگەن بۇ قاۋانغا ئالاقىدار ئىشلارنى سۇرۇشتۇردۇم. بۇ قاۋان غەرب تەرەپتىكى قۇملۇقتىن بۇ يېزىغا چۈشكىنىگە يېرىم يىل بولۇپتۇ. يېرىم يىلنىڭ ياغىدا ئۇ كىشىلەرنىڭ

مېھمان كۆتۈشكە ئىشلىتىلىدۇ. ئايۇان ياز كۈنلىرى قونۇچىلارنى قوندۇرۇش-قا، ئۆيلەر ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجى ۋە قىش كۈنىدىكى قونۇچىلار ئۈچۈن ئىش-لىتىلىدۇ. ساتما شۇ ئائىلە كىشىلىرىنىڭ ھەم كۈندىلىك پائالىيەت ئورنى ھەم ئاشخانىسى بولۇپ، ئادەتتىكى مېھمانلار كەلسە ساتمىغىلا باشلايدۇ. قازناق شۇ ئائىلىنىڭ ئامبىرى بولۇپ، ئاشلىق، چارۋىلارنىڭ يەم - خەشىكى ۋە ئەس-كى - توسكى لازىمەتلىكلەر ساقلىنىدۇ. ھەرقانداق ئائىلىنىڭ ئۆز ئېھتىيا-جىدىن ئارتۇق ئىككى - ئۈچ ئېغىز ئۆيى بولىدۇ. ئائىلىلەردە كىگىز - كەچە ۋە يوتقان كۆرپىنى كۆپ ساقلايدۇ، ئادەتتىكى ئائىلىلەرنىڭ بۇ خىل بە-ساتى ئۆز ئېھتىياجىدىكىدىن ئۈچ - تۆت ھەسسە ئارتۇق بولىدۇ. مېھمان ۋە قونۇچىلارنى كۆزلەپ بۇ ئادەت شەكىللەنگەن بولسا، قوم - بوراندىن مودا پەيدا-لىنىش ئۈچۈن بۇ خىل ئۆي سېلىش ئادىتى شەكىللەنگەن. ئۆي قۇرۇلمىسى ۋاداك، قومۇش ۋاداك، يۇلغۇن ۋاداكلىك ئۈچ خىل بولۇپ، قومۇش ۋە يۇلغۇن قىسراق توغرا قىلىقتا، ھۆل توغراق شېخىدا ۋادەكلەپ ياسىلىدۇ؛ يۇلغۇن كۆپ جايلاردا يۇلغۇن بىلەن ۋادەكلىنىپ ياسىلىدۇ؛ توغراق ۋە يۇلغۇن قىسراق، قو-مۇش كۆپ يەرلەردە قومۇش بىلەن ۋادەكلىنىپ ياسىلىدۇ. تورۇسى ۋاسادەمىيان قىلىپ يېپىلىدۇ. ھال - ئەھۋالى ياخشى ئائىلىلەر مېھمانخانىسىنى كېڭرىيە-پەدىسىدە ئاسماق قىلىپ ياپقۇزىدۇ. ساتمىسىنىڭ ئۈستىنى شاخ، قومۇش بە-لەنلا يېپىپ قويىدۇ، كۆممەيدۇ. تاملىرىنى ۋادەكلەش ئۈسۈلى خوتەننىڭ باشقا زەيكەش، قۇمۇق رايونلىرىدىكى ۋادەكلەپ ئۆي سېلىش ئۈسۈلى بىلەن ئوخ-شاش بولسىمۇ، ئۆيلەرنىڭ ئورۇنلىشىش شەكلى ئوخشاشمايدۇ. ئارخېئولوگلار دەريابويى دائىرىسىدىكى قۇملۇقتا جايلاشقان قارادۆڭ، يۇمىلاققۇم قەدىمىي شەھەر خارابىلىرى ۋە ماجانلىق قاتارلىق قەدىمىي ئىزلارنى قېزىپ تەكشۈرۈش ئارقىلىق، بۇ قەدىمىي ئىزلاردا ياشىغان ئاھالىنىڭ ئولتۇراق ئۆيلىرى ھازىر-قى دەريابويىلىقلارنىڭ تۇرالغۇ ئۆي ئادىتى بىلەن ئوخشاش ئىكەنلىكىنى ئىس-پاتلىدى. يەنى: ئۆيلەرنى قومۇش، يۇلغۇن بىلەن ۋادەكلەپ ياساش، ھويلا، ئايۇان، دالان چىقىرىش، ئۆيلەرنى ئايۇان، دالان ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇش قاتار-لىق شەكىللەر بىر - بىرى بىلەن ئىنتايىن ئوخشاش.

كەچقۇرۇن ئابدۇللا كېرەمنىڭ چوڭ كېلىنى بىزنى پولۇ ئېتىپ مېھمان قىلدى. ئابدۇللا كېرەم توي تەييارلىق ئىشلىرىغا قارىشىپ بىرنۇاتقاچقا، بىز بىلەن كۆپ بىرگە بولالمىدى. تاماقتىن كېيىن بىز يۇسۇپجاننىڭ ياتقىغا يە-غىلىپ پاراڭغا چۈشتۇق. ياتاقتا تەبىئىي ئورمان پونكىتىنىڭ ساقچىسى، قو-شۇمچە كەنت ئامانلىق قوغداش مۇدىرى مەتتوختىمۇ كەلدى. ئۇ مېنى بۇرۇن-دىنلا تونۇيدىكەن. ئۆزى يېزىقچىلىق ئىشلىرىغا قىزىقىدىكەن. ئۇ ئارال يېزى-سىدىن بولۇپ، بۇ يەردە خىزمەت قىلىۋاتقىنىغا بىر يىلدىن ئېشىپتۇ. مەن ئۇ-نىڭ بىلەن پاراڭلىشىۋېتىپ، بۇنىڭدىن تۆت كۈن بۇرۇن 70 نەچچە كىشى تەشكىللىنىپ، بىر قاۋاننى سەككىز كۈن قوغلاپ، ئاخىر «توڭغازباستى» دې-

هاردۇرۇپ، مەلۇم جايدا قورشۇالىدىكەن ـ دە، ئەتراپىنى قاشالايدىكەن. قاشا-نىڭ دائىرىسى بەك چوڭ بولمايدىكەن. ئېگىزلىكى بىر مېتىر ئەتراپىدا، كەڭ-لىكى بىر ـ ئىككى مېتىر ئەتراپىدا بولۇپ، ئىچى تەرەپكە قىڭغىر ياسىلىدە-كەن. شۇنداق بولغاندا توڭگۇز قاشاغا ئۇرۇنىنى ئۇرسا، قاقشال، يۇلغۇنلار ئۇنى بېسىۋالمىدىكەن ـ دە، ئۇ قوتۇلۇپ چىقىپ بولغۇچە ئوۋچىلار نەيزە ئۇرىدىكەن. ئەگەر توڭگۇز قاشاغا يېقىنلاشمىسا، قاشانى تەدرىجىي تارايتىپ، توغرىسىغا يەنە بىر قاشا ياساپ قەستەن يوچۇق قويۇپ، يۇقىرىقى ئۈسۈلدا ئۇلتۇرىدىكەن. بۇ يەرگە قاشا ياساشقا كەتكەن قاقشال ۋە يۇلغۇن يۇك ئاپتوموبىلدا بەش مـا-شىنا چىقاتتى. كەلكۇن پەسلىدە توڭگۇزنى دەريانىڭ قىستاپ قوغلىسا، توڭگۇز دەريانىڭ كىرىپلا قالسا، پاتقاققا پېتىپ، تۇنجۇقۇپ ئۇلىدىكەن.

بۇرۇن مەن توڭگۇز توغرىسىدىكى گەپلەرنى كۆپ ئاڭلىغان. ھەتتا بىر يەكشەنبە كۈنى بازار ئىچىگە كىرىپ قالغان توڭگۇزنىمۇ ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن. توڭگۇز كېرىيە ناھىيەسىنىڭ قارقى، شۇۋل، يېڭىباغ قاتارلىق جاڭگالغا تۇتاش يېزىلاردا كۆپ بولۇپ، ياز پەسلىدە زىرائەتلەرگە كۆپ ئاپەت سالىدۇ. باشلانغان قوناقلارنى مەگۈنى بىلەن قىيىپ تاشلاپ، قوناق بېشىنى يەيدۇ؛ تاۋۇزلارنىڭ پىشقانلىرىنى خىللاپ تېپىپ يەپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ يېگەن-لىرىدىن، دەسسەپ ـ چەيلىگەن ئاپىتى تېخىمۇ ئېغىر. شۇۋل، قارقى يېزى-لىرىدا مەخسۇس تەربىيەلەنگەن ئىتلىرى بار كەسىپى ئوۋچىلار بار بولۇپ، ئۇلار مەخسۇس توڭگۇز ئوۋلاپ، ئاپەتنى يوقىتىدۇ. ئىتلار توڭگۇزنىڭ ئىزىنى پۇراپ يۈرۈپ توڭگۇزنى تاپىدۇ. بىر ئىت توڭگۇزنى تېپىپ، بىر قاۋسا، باشقا ئىتلار دەرھال شۇ يەرگە يىغىلىپ، توڭگۇزنىڭ كەينىدىن ھوجۇم قىلىدۇ. بۇ چاغدا ئاتلىق ئوۋچى بۇ يەرگە يېتىپ كېلىپ، توڭگۇزغا نەيزە ئۇرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن توڭگۇز ئاستا ـ ئاستا جان ئۈزىدۇ. كىشىلەر توڭگۇز گۆشىنى يېمە-گەچكە، ئوۋچى گۆشىنى ئىتلىرىنى بېقىشقا ئىشلىتىدۇ. مەگۈننى قومۇرۇۋۈپ-لىپ، لازىم كىشىلەرگە بېرىدۇ ياكى ساتىدۇ. توڭگۇز ئوۋلاشنىڭ ئاپەتنى يو-قىتىشتىن باشقا ئىقتىسادىي قىممىتى يوق. دەريابويىنىڭ «توڭغازباستى» دې-گەن يېرى ئەزەلدىن توڭگۇز ماكانى ئىكەن. ئۇرۇن يىللار ئىلگىرى بۇ يەردە بىر توپ توڭگۇز كېلىپ ماكانلىشىپ، كىشىلەرگە ئاپەت سېلىپ، كىشىلەر بۇ يەرگە مال باقالمايدىغان ھالغا يەتكەن ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن بۇ يەر «توڭغاز-باستى»[1] دەپ ئاتالغانىكەن. بۇ يەردە بىر چوڭ تەبىئىي كۆل بار، كۆل ئەتراپى قويۇق ئۆسكەن توغراق ۋە يۇلغۇنلار بىلەن قاپلىنىپ كەتكەن، ئوچۇقچە-لىقلاردا قومۇش، چۇچۇكبۇيا قويۇق ئۆسىدۇ. بۇ تەبىئىي مۇھىت توڭگۇزلارنىڭ ماكانلىشىشى ۋە ياشىشىغا ماس كەلسە كېرەك. كېيىنكى دەۋرلەردىمۇ مەيلى قايسى تەرەپتىن كەلگەن توڭگۇز بولسۇن، ئاساسەن توڭگۇزباستىنى ماكان

① خوتەن شېۋىسىدە توڭگۇز «توڭغاز» دېيىلىدۇ. توڭگۇزنىڭ ئەركىكى «قاۋان»، چىشى «مېكىجىن» ياكى «مەكەجىن» دېيىلىدۇ، كۇچۇكى «مەدەك» دېيىلىدۇ

مال ـ مۇلكىگە زىيان يەتكۈزمىگەچكە، كىشىلەر: «بىزگە زىيان يەتكۈزمىگەن دېكىن، بۇ جانغا زامىن بولمايلى» دېيىشىپ، بۇ قاۋان بىلەن چاتىقى بولماپ- تۇ. ئويلىمىغان يەردىن، يېقىنقى 20 نەچچە كۈن ئىچىدە 40 قويىنى يەپ كەت- تىپتۇ. بۇنىڭ بىلەن دەسلەپ كەنت مۇدىرى ئەڭ كۆپ زىيان تارتقان كىشى- لەردىن تۆت كىشىنى تەشكىللەپ، قاۋاننى يوقىتىشقا ئاتلىنىپتۇ. بىر يېرىم كۈن ئىز ئىزلەپ قاۋاننى تاپقاندىن كېيىن، قاۋان شىمالغا قېچىپ، ئىككى كۈنلۈك يىراقلىققا بېرىۋاپتۇ. ئۇلار ئادەمنى كۆپەيتىپ يەنە قوغلاپ، شىمال تەرەپتىن قاۋاننى تېپىپ جەنۇبقا قوغلاپتۇ، قاۋان يېزا ئەتراپىغا چىقىپ مۆ- كۈۋاپتۇ. بۇ جەريانداا يەنە ئىككى قوي يەپتۇ. ئۇلار ئادەمنى يەنە كۆپەيتىپ، ئىز بېسىپ قوغلاپ، يەتتىنچى كۈنىگە كەلگەندە، توڭغازباستىدا قاۋاننى قور- شىۋاپتۇ. بۇ چاغدا قاۋان يوقىتىشقا قاتناشقانلار 70 تىن ئېشىپ كېتىپتۇ. ئۇلار قاۋان يوشۇرۇنۇۋالغان يەرنىڭ ئەتراپىنى قاشالاپ، قاشا ئىچىگە سولىۋال- غان بولسىمۇ، قاۋان قاشانى بۆسۈپ قېچىپ كېتىپتۇ. بۇ جەريانداا قاۋانغا چۆ- رۈلگەن پالتا قاۋانغا تەگمەي، مۇدىرنىڭ كاسىسىنى چېپىۋېتىپتۇ. كىشىلەر يەنە قوغلاپ، ئانچە يىراق بولمىغان جايدا قاۋاننى ئىككىنچى قېتىم قورشاۋغا ئېلىپ، ئەتراپىنى قاقشال، يۇلغۇن بىلەن قاشالاپتۇ. كېچىچە ئۇخلىماي، ئەتراپقا گۈلخان يېقىپ، قاشانى تەدرىجىي تارايتىپتۇ ۋە مۇستەھكەملەپتۇ، ئاندىن قاشانىڭ ئوتتۇرىسىنى كېسىپ ئۆتمەغان يەنە بىر قاشا ياساپتۇ. سەك- كىزىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت تۆتلەردە ئۇلار توغرا قاشانىڭ ئوتتۇ- رىسىدىن كىچىك يوچۇق ئېچىپ قويۇپ، ئىككى كىشى نەيزە تۇتۇپ يوچۇقنىڭ ئىككى تەرىپىدە جەڭگىۋار ھالەتتە تۇرۇپتۇ. يەنە ئىككى كىشى پالتا ئېلىپ ھەمدەمگە تەييارلىنىپتۇ. باشقىلار قاۋانغا بىر نەرسىلەرنى ئېتىپ، ئۇركۈتكە- نىكەن، قويۇق يۇلغۇنلۇققا مۆكۈۋالغان قاۋان ئۇركۈپ چىقىپ، قاشا ئىچىنى ئايلىنىپ يۇرۇپ ھېلىقى يوچۇقتىن ئۆتۈپتۇ ۋە نەيزە تۇتۇپ تۇرغان بىرسىنى كۆرۈپ ئۆزىنى ئېتىپتۇ. بەختكە يارىشا، قاۋانغا تېخى ئۇرۇلمىغان نەيزە قاۋان- نىڭ ئېتىلىشى بىلەن قاۋاننىڭ قاتتىرىدىن كىرىپ، گەجگىسىدىن چىقىپ توختاپ قاپتۇ ۋە دەستىسى سۇنۇپ كېتىپتۇ. پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن يەنە بىر ئوۋچى نەيزىسىنى قاۋاننىڭ بېقىنىغا ئۇرۇپتۇ. قاۋان نەيزە سانجىلغان ھالدا قېچىپ، قويۇق يۇلغۇنلۇق ئارىسىغا كىرىۋاپتۇ. كىشىلەر يەنە قاشا يا- ساپ، قاشا ئوستى بىلەن قاۋان مۆكۈۋالغان يەرگە بېرىپ قارىسا، قاۋان ئاللە- قاچان جان ئۈزگەنىكەن. ئۇلار قاۋاننى يۇلغۇنلۇقتىن ئوچۇقچىلىققا سۆرەپ چىقىپ، ئىككى مەگۈنىنى قومۇرۇۋېلىپ، قاۋانىنى شۇ يەرگە تاشلاپ قويۇپ قايتىشىپتۇ.

دەريابويىدا ھەر يىلى دېگۈدەك بۇ خىلدىكى توڭگۈز ئاپىتى كۆرۈلۈپ تۇ- رىدىكەن. 2006 ـ يىلى بىر يازدا تۆتنى ئۆلتۈرگەنىكەن. دەريابويىلىقلارنىڭ توڭگۈز ئۇۋلاش ئۇسۇلى ئەنە شۇنداق ئۆزگىچە ئىكەن. ئۇلار توڭگۈزنى قوغلاپ

ـــ يىگىت تەرەپنىڭ ئۆيىگە باساڭلا... ـــ دېدى ئۇ سەل ئىككىلىنىپ، ـــ بەلكى ئەدەم باتۇ. تەييارلىقىنى سۈرەتكە ئالالمايسىلە. تۆگەپ كەتكۈچى بەلەن ئۇلىما ئۇرۇغ تۇغقان. ھەممىسى نامازغا چىقىتقان ئۆيگە بارىتۇ.

بىز يىگىت تەرەپنىڭ ئۆيىگە بېرىش پىلانىنى مەيىت ئۇزىتىدىغان ئۆيگە بېرىشقا ئۆزگەرتتۇق. تاماقتىن كېيىن، يېزىدا قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارنى بىر قاتار تۈگىتىپ، مەن، غەيرەت ئەيسا، لى تيەنجاڭلار لو دەننىڭ ماشىنىسى بىلەن ئاتلاندۇق. بىزگە چارۋا پونكىتىنىڭ باشلىقى سوپى قاسىم يول باشلىدى. سوپى قاسىمنىڭ ئېيتىشىچە، بۇنىڭدىن 64 كۈن ئىلگىرى سىدىقئاخۇنۇمنىڭ چوڭ ئوغلى قادىر سىدىق يۈقىرى قان بېسىم كېسىلى بىلەن مېڭىسىگە قان چۈشۈپ ئۆلۈپ كەتكەنىكەن.

مەن سوپى قاسىم بىلەن 1996 ـ يىلى تونۇشقان. ئۇ شۇ چاغدا چارۋا دوختۇرى بولۇپ، خىزمىتى ئىنتايىن جاپالىق ئىكەن. كېسەللىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، چارۋىلارنى ۋاننىلاش ئىشلىرى ئۈچۈن ۋاننىنى ئېشەككە ئارتىپ، دوربىلارنى يۈدۈپ ئاتلانسا، دەريابويىدىكى بارلىق ئائىلىلەرگە بىر قېتىمدىن بېرىپ، خىزمىتىنى تاماملاپ، ئۈچ ـ تۆت ئايدا ئاران قايتىدىكەن. ئېشەك دەرىلىرىدىن ئۆتەلمىگەچكە، قارشى قىرغاققا بېرىشتا ئېشەكنى قالدۇرۇپ قويۇپ، سۇ كېچىپ ئۆتۈپ، ھەپتە ـ ئون كۈن ۋاننىنى يۈدۈپ يۈرۈپ خىزمەت قىلىدىكەن. مەن ئۇنىڭ خىزمەت روھى ۋە خىزمەت جاپاسىدىن تەسىرلىنىپ، بىر ئوچېرىك يازغان، بۇ ئوچېرىك شۇ ۋاقىتتا ناھىيەلىك رادىيو ئىستانسىسىدا ئاڭلىتىلغانىدى. ئۇنىڭ خىزمىتى ھېلىھەم ئاشۇنداق جاپالىق ئىكەن. چارۋا پونكىتىنىڭ ھازىرغىچە قاتناش قىينىچىلىقى ھەل قىلىنماپتۇ.

بىز قويۇق توغراقلىق ۋە يۇلغۇنلۇق ئارىسىدىكى قۇرۇق ئېقىنغا چۈشۈپ، شىمال يۆنىلىشىدە بىر ھازا ماڭغاندىن كېيىن، قۇرۇق ئېقىن ئىچىدە يۈرگەن بىر بوۋاينى ئۇچراتتۇق. ئۇ سوپى قاسىمنىڭ دادىسى ئىكەن. بىز ماشىنىدىن چۈشۈپ، بوۋاي بىلەن ئەھۋاللاشتۇق. بوۋاينىڭ مال سۈرىدىغان قۇدۇقى مۇشۇ يەردە ئىكەن. ئۇ ئۇلاغقا سۇ لىقلاپ قويۇشقا كەلگەنىكەن. دەريا بويىنىڭ ئاياغ ئېقىنىدا سۇ ئۇزۇلگەنده، چارۋىچىلار مۇشۇنداق قۇدۇقتا تايىنىدۇ. ئېقىن ئىچىنى بىر ـ ئىككى مېتىر كولىسا سۇ چىقىدۇ. ئەڭ چوڭقۇر كولىغاندىمۇ 10 مېتىردىن ئاشمايدۇ. چوڭقۇر قۇدۇقلار تۆت چاسا كولىنىپ، ئەتراپى توغراق ياغىچى بىلەن ۋاداكىلىنىدۇ. ئىچىگە ئادەم چۈشۈپ چىقىش ئۈچۈن توغراق ياغىچىدىن زىنىدىپاي ياساپ سېلىپ قويىدۇ. مال چارۋىلارنىڭ سۇ ئىچىشىگە ئۇلاق چېپىپ، قۇدۇق بېشىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، سۇ لىقلاپ قويىدۇ.

بىز ئېقىنغا چۈشۈپ شەرقىي شىمال يۆنىلىشىدە يۈردۇق. ئېقىن بىر يەرلەرگە كەلگەندە بىرنەچچە تارامغا بۆلۈنەتتى. بىر ئېقىنغا چۈشۈپ، بىر ھازا ماڭساق يەنە بىرنەچچە تارامغا بۆلۈنەتتى. بىز 20 كىلومېتىرغا يېقىن مۇسا-

تۇتقان. شۇڭا بۇ يەر ئىسمى جىسمىغا لايىق «توڭغازباستى». سېۋەن ھېدىن لوپنۇر ئارقىلىق كېرىيە دەرياسىنىڭ ئايىغ ئېقىنىغا كېلىپ، تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش جەريانىدا، توڭگۈزباستىدىكى تەبىئىي كۆلنىمۇ ئۆلچەپ سىزغان ۋە خەرىتىگە ئالغان. ئۇ بۇ يەرنى يەرلىك نامى بويىچە «توڭغازباستى» دەپ خەرىتىگە كىرگۈزگەندىن كېيىن، دەريابويى بوستانلىقى شۇ نام بىلەن خەلقئارا تونۇلغان. كېيىن ئاۋرېل ستەينىمۇ بۇيەردە تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان ۋە بىر قەدەمىي ئىزنى قېزىپ تەكشۈرگەن. لېكىن ھازىر ئۇ تەكشۈرگەن قەدەمىي ئىز تامامەن ئۆچۈپ كەتكەن. توڭغازباستىدا ئولتۇرۇشلۇق قادىر ئاخۇن ئاقسا-قالنىڭ بوۋىسى ئىلگىرى بۇ يەرگە ئالتە تۇركۈم پەرەڭلەر كېلىپ، بىر مەز-گىلدىن تۇرۇپ قايتقانلىقىنى ھېكايە قىلىپ بەرگەن. بۇ ئالتە تۇركۈم ئېكسپېدىتسىيەچىلەرنىڭ تۆت تۇركۈمى گېۋېن، بېكمان، سېۋەن ھېدىن ۋە ئاۋرېل ستەينىن ئىكەنلىكى ئېنىق بولسىمۇ، يەنە ئىككى تۇركۈمنىڭ كىملەر ئىكەنلىكى ھازىرچە ئېنىق ئەمەس.

دەريابويىدا ھازا

بىز پىلان بويىچە چۈشتىن كېيىن ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ، بىر گۇرۇپپا تويى بولمىدىغان يىگىتنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، توي تەييارلىقىنى سۈرەتكە ئالماقچى، يەنە بىر گۇرۇپپا داۋاملىق يېزىدا تۇرۇپ، قىز تەرەپنىڭ توي تەيياردلىقىنى سۈرەتكە ئالماقچى بولدۇق. بىز يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ يېنىدىكى ئاشخانىسىدا چۈشلۈك تاماق يەپ ئولتۇرساق، بۇ يەرگە ئابدۇللا كېرەم كەلدى ۋە ئۆزىرە ئېيتىپ دېدى:

— ئابدان قالمىغىلى بومىدى، ئابدىرشىتاخۇن، ئايال كەنتىدىكى، كىلىن دۇككان بىلەن بۇلاپ قالدى، تاماق ئىتىپ بەگىلى بومىدى. توي قىلىتقان كىرەم مالىم بىلەن ئىككى تۇققان بوغاندىكىن، ئۇ يەگە قالمىشىپ بەمىسەم تېخى. ئەمدى سىدىقئاخۇن دەيتقان بى تۇققىنىمىز بېيدى، ئۇ سەدە تۇگەپ كېتىپتۇ، ئۇ يەگە بامىسام بومايتكەن. بى خاپا بۇلاپ قامىسلا.

— ئىشلىرىنى قىلۇەرسىلە، — دېدىم مەن ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياساپ، — ئىشلىرىمىز ياخشى يۈرۈشۈپ كېتىپ بارىدۇ. نامىاز قاچان ئىكەن؟ سۈرەتكە ئالساق بولارمۇ؟

— نامازنى ئەتە ئەتىگەن چىقاماقچى. سۈرەتكە ئاساڭلا بۇلىتۇ. خىلى ئاڭلىق ئەدەملە ئۇ.

— ئۇنداقتا بىز تاماقتىن كېيىن يىگىت تەرەپنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، تەيياردلىق ئىشلىرىنى سۈرەتكە ئېلىپ، كەچكە ھازا بولغان ئۆيگە بارايلى. ئۆزلىرى ماسلاشتۇرۇپ بېرەرلا.

سۇ تەركىبى پارغا ئايلىنىپ كەتكەندىن كېيىن، سۇ تەركىبىدىكى ماددىلار قېتىشما بولۇپ توغراق غولىدا قېتىپ قالىدۇ. بۇ قېتىشما «توغرىغا» دەپ ئا-تىلىپ، سۇدا ئورنىدا ئاش ـ تاماققا ئىشلىتىلىدۇ. خوتەن رايونىنىڭ داڭلىق يەرلىك تامىقى «سېرىق لەڭمەن» گە ئەنە شۇ توغرىغا قوشۇلۇپ ئېتىلىدۇ. سۇ-يى ئاق سۇزۇك توغراقتا ھاسىل بولغان توغرىغىنىڭ رەڭگى ئاق، سۇيى سار-غۇچ ياكى سېرىق ھالەتكە يەتكىنىدىن ھاسىل بولغان توغرىغىنىڭ رەڭگى سېرىق، سۇيى قارامتۇل ھالەتتىكىسىدىن ھاسىل بولغان توغرىغا قارامتۇل رەڭلىك بولىدۇ. شۇڭا توغرىغا رەڭگىگە قاراپ ئاق توغرىغا، سېرىق توغرىغا، قارا توغرىغا دەپ ئۇچىكە ئايرىلىدۇ. سېرىق توغرىغا بىلەن ئاق توغرىغىنىڭ ئىشلىتىش ئورنى ۋە شىپالىق رولى ئاساسەن ئوخشاش. ئەڭ ئەتىۋارلىقى قارا توغرىغا بولۇپ، ئادەتتە ئۇ دورا ئورنىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ. توغرىغا ئاشقازانىنى ياخشىلاپ، ئاشقازان كىسلاتاسى ئېشىپ كېتىشتىن بولغان ھەرخىل يالـ-لۇغلارغا شىپا بولىدۇ. يەرلىك ئاتالغۇ بويىچە، ئاشقازاندىكى سوغۇق يەلنى ھەيدەيدۇ. قارا توغرىغا ئاشقازان يارىسىغا شىپا بولىدۇ. قارا توغرىغىنى باشقا توغرىغىلارغا ئوخشاش ئاش ـ تاماققا سېلىپ ئىشلەتسىمۇ، كېسەل كىشى شاللاپ ئىچسىمۇ بولىدۇ.

لى تىيەنجاڭ بىلەن لو دەن نۆۋەتلىشىپ، توغراق كېسىش جەريانىنى سۇ-رەتكە ئالدى. توغراق كەسكۈچىلەر توققۇز نەپەرگە يېتىپ، نۆۋەتلىشىپ پالتا ئۇرۇپ ئىككى سائەتچە ھەپىلەشكەندىن كېيىن، توغراق يىقىلدى. ئۇلار ئىلـ-گىرى ـ كېيىن بولۇپ، بۇ بىر تۇپ توغراقنى يىقىتىشقا ئالتە سائەت ھەپـ-لەشكەندى. توغراق ئۆرۈلۈپ بولغاندىن كېيىن، ئۇلار توغراق غولىنىڭ ئـ-چىنى ئويۇشقا تۇتۇش قىلىشتى. كەچ كىرىپ قالغاچقا، بىز قايتىشقا تەرەد-دۇتلاندۇق. ھازا چىققان بۇ ئۆيدە غەيرەت ئەيسانى سۇرەتكە ئېلىشقا قالدۇرۇپ، قالغانلار قايتتۇق.

4 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى ئەتىگەندە مېيىت ئۇزىتىدىغان ئۆيگە باردۇق. غەيرەت مېيىت ئۇزىتىش تەييارلىق ئىشلىرىنى باشتىن ـ ئاخىر تولۇق سۇ-رەتكە ئاپتۇ. مېيىت ئۇزىتىشتىكى باشقا ئادەتلەر كېرىيەدىكى ئادەتلەر بىلەن ئوخشاش ئىكەن. ئوخشاشمايدىغان يېرى ـــ ۋاپات بولغۇچىنىڭ گۇناھى سېتىـ-لىدىكەن. يەنى، مېيىت غوسۇل قىلىنىپ، نامىزىنى چۈشۈرۈشكە ئېلىپ مې-ڭىشتىن بۇرۇن، بىر ئادەم «ئېرىغ مال» (ئالتۇن زىبۇ زىننەت)نى ئاق ياغلىققا چىگىپ، مېيىتنىڭ بىر تەرىپىدە تۇرىدىكەن، يەنە بىر ئادەم پارچە پۇل ئېلىپ ئۇنىڭ يېنىدا تۇرىدىكەن. ئاجىز، نامرات كىشىلەرنى بىر ـ بىرلەپ چاقىرىپ كىرىپ، جەسەتنىڭ يەنە بىر تەرىپىدە تۇرغۇزۇپ، ئېرىغ مال چىگىلگەن ياغلىقـ-نىڭ بىر ئۇچىنى تۇتقۇزۇپ (ئېرىغ مال جەسەتنىڭ ئۇستىگە توغرىلىنىدىكەن):

ـــ سىز مۇشۇ ئېرىغ ماللار بىلەن مەرھۇمنىڭ بىلىپ ـ بىلمەي قىلغان گۇناھلىرىنى ئۆز بوينىڭىزغا ئالدىڭىزمۇ؟ ـــ دەپ سورايدىكەن. گۇناھ سې-

پىنى بىر سائەتتە بېسىپ، ھازا چىققان ئائىلىگە يېتىپ كەلدۇق. بۇ ئائىلىگە يىغىلغان 20 نەچچە ئەر بىزنى كۆرۈپ دەرھال ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، تام بويلاپ تىزىلىپ، «ۋاي دادام، ۋاي دادام» دەپ ئۇن سېلىپ يىغلاشقىنىچە ھازا ئېچىشقا باشلىدى. بىز قائىدە بويىچە ئۇلار بىلەن بىر - بىرلەپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، ساتمىغا كىرىپ ئولتۇردۇق ۋە قىسقىلا دۇئا قىلىشتۇق. دۇئادىن كېيىن، قازا قىلغۇچىنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇشتۇق. ئاندىن مەن بىر يىگىتنى ئاچىقىپ، ئەكەلگەن بىر خالتا ئۇننى ئەكىرىپ «چاي ئىچۇرۇش» نامى بىلەن «شوكۇم» قىلدىم. ئۇلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ بارىكاللا ئېيتىشتى. ئاندىن مەن يېزىنىڭ ساقچىسى مەتروزىئاخۇنغا ئەھۋالنى ئېيتىپ، مېيىت ئۆزىتىش جەريانىنى سۈرەتكە ئېلىۋېلىش ئارزۇيىمىزنى بىلدۈردۇم. ئۇ قازا قىلغۇچىنىڭ بالىلىرىغا ئېيتىپ، شارائىت يارىتىپ بېرىشكە ماقۇل بولدى. بىز دەرھال خىزمەتكە كىرىشىپ كەتتۇق.

دەريابويىدا مېيىت ئۈزىتىشتا يىغا - زار كۆپ ۋە قاتتىق بولىدىكەن. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇرۇق - تۇغقان بولغاچقا، ھەممە ئادەم يىغلايدىكەن. ئۆيگە يېڭىدىن ئادەم كەلسىلا يىغا - زار باشلىنىپ، خېلى ئۇزۇن داۋاملىشىدىكەن. ئەرلەرنىڭ ھۆكۈرەپ يىغلىشى، ئاياللارنىڭ قوشاق قېتىپ ئۇن سېلىپ يىغلىشى ھەرقانداق تاش يۈرەك ئادەمنىڭمۇ يۇرىكىنى ئېزەتتى. مەنمۇ نەچچە قېتىم كۆز يېشى قىلدىم. غەيرەتنىڭمۇ كۆزلىرى ياش ئىدى. ئاياللار ئۆي ۋە ساتمىغا، ئەرلەر ھويلىغا باشلاندى. يېڭى مېھمان كەلسە، بۇرۇن كەلگەنلەر دەرھال ئۆي ئىگىسىگە قوشۇلۇپ، مېھمان كۆتكۈچىلەر قاتارغا ئۆتۈپ ھازا تۇتاتتى. شۇ ئەسنادا سوپى قاسىم توغراق كەسكەن يەرگە بارماقچى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. دەريابويىدا يەرلىك كولغىلى بولمىغاچقا، مېيىت توغراق كۆڭتىسىگە قويۇلاتتى. شۇڭا بىز كۆڭتەي ياساش جەريانىنى سۈرەتكە ئېلىش ئۈچۈن، مەن، لى تىيەنجاڭ ۋە لو دەنلەر سوپى قاسىمغا ئەگىشىپ، توغراق كەسكەن يەرگە كەلدۇق. بۇ ھېلىقى ئۆيدىن بىر كىلومېتىرچە يىراقلىقتىكى بۇك - باراقسان توغراقلىق بولۇپ، ئابدۇللا كېرەم توغراق كەسكۈچىلەرگە يېتەكچىلىك قىلىۋاتقانىكەن. يەتتە ئادەم ئىككى ئادەمنىڭ قۇچىقىغا كېلىدىغان چوڭ بىر تۇپ توغراقنىڭ غولىنى پالتا بىلەن چېپىۋاتاتتى. چېپىلغان جايدىن قەھۋە رەڭگىدە سۇ سىزىپ چىقىۋاتاتتى.

توغراق ـــ تەبىئىي سۇ ئامبىرى. ئۇ ئۆز غولىدا زاپاس سۇ يىغىپ ساقلايدۇ. شۇڭا توغراقلىققا بىرنەچچە يىلغىچە سۇ كىرمىسىمۇ ياشىرىۋېرىدۇ. توغراقلارنىڭ غولىنى تەشسە ياكى كەسسە زاپاس سۇ سىزىپ چىقىدۇ. نىسبەتەن ياشاق توغراقلاردىن چىقىدىغان سۇنىڭ رەڭگى كۆپىنچە ئاق سۇزۇك بولىدۇ. قېرى توغراقلاردىن ياكى ياش بولسىمۇ ئىچى كوڭتەيلىشىپ كەتكەن توغراقلاردىن قارامتۇل سۇ چىقىدۇ. سۇنىڭ تەمى تۇزلۇق بولىدۇ. توغراقلارنىڭ مەلۇم جايى زەخمىگە ئۇچرىسا، غولىدىكى سۇ سىرتقا سىزىپ چىقىپ،

قىرىلىپ، ياسالغانىدى. جەسەتكە ئاخىرەتلىك تون كىيدۈرۈلۈپ، كىگىز جايـ
نامازغا ئورىلىپ، جىنازىغا قويۇلغاندىن كېيىن، ئۇستىگە داكا يېپىلغانىدى.
جىنازىنىڭ ئىككى بېشىدىكى ئەگمە داكىنى كۆتۈرۈپ تۇراتتى. نامازدىن كېـ
يىن، كىشىلەر جىنازىنى نۆۋەت بىلەن كۆتۈرۈپ، مازارغا ئېلىپ ماڭىدى.
ياشلار موتوسىكلىتىنىڭ كەينىگە ياشانغانلارنى مىندۈرۈپ ئېلىپ مېڭىشتى.
بىزمۇ ماشىنا بىلەن مازارغا قاراپ ئاتلاندۇق.

مازار نامازى چۈشۈرۈلگەن يەردىن تۆت كىلومېتىرچە يىراقلىقتىكى قويۇق
توغراقلىق ئارىسىدىكى يۇلغۇنلۇق دۆڭدە بولۇپ، كۆلىمى كىچىك ئىدى. ئىلـ
گىرى بۇ مازارغا قويۇلغان جەسەت ئونغا بارمايتتى. بىز بارساق يەرلىك كىشـ
لىپ بولۇپتۇ. بۇ يەردە دېيىلىۋاتقان «يەرلىك» ــ كەڭلىكى ئىككى ـ ئۈچ
مېتىر، ئۇزۇنلۇقى تۆت ـ بەش مېتىر، چوڭقۇرلۇقى بىر ـ بىر يېرىم مېتىر ـ
لىق چاسا ئورەك ئىدى. جامائەت مازارغا كېلىپ، دىنىي ساۋاتى بارلار تارقـ
تىلغان كىتابچىنى ئوقۇشقا، ساۋاتى يوقلار يەرلىكنى راسلاشقا كىرىشـ
كەتتى. يەرلىك راسلىنىپ بولغاندىن كېيىن، كوڭتەي يەرلىككە چۈشۈرۈلدى.
كوڭتەي بەك چوڭ ۋە ئېغىر بولغاچقا، ئون نەچچە ئادەم تەسلىكتە چۈشۈرۈپ
بولدى. كوڭتەينىڭ ئۇزۇنلۇقى تۆت مېتىرچە كېلەتتى. توغراقنىڭ قوۋزىقى
پاكىز سويۇلۇپ، بىر ياندىن ئۆلاق (ئوقۇر) شەكىللىك قىلىپ ئويۇلغانىدى.
كوڭتەينىڭ بىر ئۇچى پۈتەي ھالەتتە چىقىرىلىپ، بۇ تەرىپىگە ئارغامچا
باغلاشقا مولىلەك چىقىرىلغانىدى. يەنە بىر ئۇچى ئىچى بىلەن ئوخشاش قىلىپ
ئويۇپ ئېچىۋېتىلگەنىدى. كوڭتەينىڭ پۈتەي تەرىپى باش قىلىنىپ، شىمالغا
قارىتىپ قويۇلدى. كوڭتەي قويۇلغاندىن كېيىن، جەسەت ئېلىپ چۈشۈرۈلۈپ،
كوڭتەينىڭ بىر تەرىپىنى كۆتۈرۈپ تۇرۇپ جەسەتنى يەرلىككە قويدى، ئاندىن
كوڭتەينى بوسۇرۇپ، ئوستىدىكى تۆشۈكلەرنى سېغىز لاي بىلەن چاپلاپ ئەتـ
تى، ئاندىن كوڭتەينىڭ ئوچۇق تەرىپىگە توغراق ياغىچىدىن تەييارلانغان تاخـ
تاينى تىكلەپ قويۇپ، سېغىز لاي بىلەن چاپلىۋەتتى. بۇ ئىشلار تاماملانغاندىن
كېيىن، يەرلىك كۆمۈلۈپ، خادا قادىلىپ، توپا دۆۋىلەپ قەبرە چىقىرىلدى. ئا
خىرىدا ئايەت ئوقۇلۇپ، دۇئا قىلىنغاندىن كېيىن جامائەت مېيىت چىقىرىلغان
ئۆيگە قايتىشتى.

دەريابويى يېزىسىدا شەمىگۆر ياساش شارائىتى تولۇق. ياغاچ، يۇلغۇن،
قومۇش، سېغىز دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى تېپىلىدۇ. لېكىن بۇ يەردە نېمە ئۈچۈن
شەمىگۆر ياساش ئادىتى ئومۇملاشمايۋاتىدۇ، قەدىمىي دەۋرلەردىكى توغراق كوڭتـ
يىگە دەپنە قىلىش ئادىتى ئومۇملىشىپ ساقلىنىپ قالغان؟ مەن بۇ مەسىلىگە
ھەيران بولۇپ، پىشقەدەملەر ۋە دىنىي ئۆلىمالاردىن سەۋەبىنى سوراشتۇردۇم.
ئۇلار بىردەك، شەمىگۆرنىڭ ئاسان بۇزۇلۇپ كېتىدىغانلىقىنى، يەنە كېلىپ،
بۇرە قاتارلىق يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ شەمىگۆرنى بۇزۇپ، جەسەتنى يەپ كېتـ

ىتىۋالغۇچى(نامازغا كەلگەنلەر):

ـــ مەن مەرھۇمنىڭ بىلىپ ـ بىلمەي ئۆتكۈزگەن گۇناھلىرىنى بوينۇمغا ئالدىم، ـــ دەپ جاۋاب بەرگەندىن كېيىن، ئېرىنىڭ مالىنى گۇناھ سېتىۋالغۇچىغا بېرىدىكەن. ئاندىن يانداپ پۇل تۇتۇپ تۇرغۇچى:

ـــ سىز بۇ ئېرىنىڭ مالىلىرىنىڭىزنى ماڭا ئىككى يۈەنگە ساتتىڭىزمۇ؟ ـــ دەپ سورىسا، گۇناھ سېتىۋالغۇچى «ساتتىم» دەپ، ئېرىنىڭ مالىلارنى ئۇنىڭغا بېرىدىكەن. ئۇ گۇناھ سېتىۋالغۇچىغا ئىككى يۈەن بېرىپ، ئېرىنىڭ مالىلارنى ئېلىپ قالىدىكەن. ۋاپات بولغۇچىنىڭ گۇناھى بۇ يەرگە كەلگەن ئاجىز، نامرات كىشىلەرنىڭ ھەممىسىگە سېتىلىدىكەن. بۇ ئىش، تۇرۇپ كۇلگۇمنى كەلتۈرسە، تۇرۇپ كىشىلەرنىڭ نادانلىقىغا قاتتىق ئېچىندىم. مەن دىنىي ئۇلىمالاردىن:

ـــ مۇشۇنداق قىلىپ، راستتىنلا ۋاپات بولغۇچىنىڭ گۇناھىنى سېتىۋەتكىلى بولامدۇ؟ ـــ دەپ سورىسام، ئۇلار:

ـــ ئەمدى، بۇ بى ئۇرۇپ ـ ئادەتكەن. ـــ دەپلا جاۋاب بېرىشتى.

ـــ گۇناھ سېتىۋالغۇچى ئېرىنىڭ مالىلارنى پۇلغا ساتماي ئەكەتسە بولامدۇ؟ ـــ دەپ سورىدىم مەن گەپ كوچىلاپ.

ـــ ئۇكتەملىك قىلىپ ئەكەتسە ھېشىمە قىلغىلى بومايتۇ. گۇناھىنى ئاغاندىكىن ئەكەتسە بولىتۇ. لېكىن ھەممىمىز ئۇرۇغ تۇققان بوغاندىكىن، ئاندىغ قىلمايتۇ، ئەينا.

كېرىيەدە ئۇلۇگۇچىگە ئاتاپ پۇل تارقىتىش ئىشى بار. بۇرۇنقى دەۋرلەردە سەرەڭگە تارقىتاتتى. بۇنى «دۇرە» دەپ ئاتايتتى. سەرەڭگىنى نامازغا كەلگەنلەر بىلەن كۇرۇشۇش جەريانىدا ياكى مازار بېشىغا بارغاندا تارقىتاتتى. تارقىتىلغان نەرسىنى ئېلىش «دۇرە ئېلىش» دەپ ئاتىلاتتى. ھازىر نەق پۇل تارقىتىدۇ. بۇنى «سەدىقات» دەپ ئاتايدۇ. بىر كىشى مەسئۇل بولۇپ سەپتە تۇرۇپ، مەسچىتلەرنىڭ ئىمامىلىرى، مەزىنلىرى ۋە نامرات كىشىلەرگە بەش ـــ ئون يۈەندىن ئىككى يۈەنگىچە تارقىتىدۇ. پۇلنى شۇ كىشى بىلەن كۇرۇشۇش جەريانىدا قولىغا تۇتقۇزۇپ قويىدۇ. بۇ ئىنتايىن مەخپىي بولۇپ، ھېچكىم سەزمەي قالىدۇ. دەريابويىدىكى بۇ گۇناھ سېتىشنىمۇ «دۇرە» دەپ ئاتايدىكەن. ئىگىلىشىمچە، ۋاپات بولغۇچى باي بولسا، ئاجىزلارغا بېرىدىغان پۇلمۇ كۆپرەك بولىدىكەن ھەم كۆپرەك كىشىگە گۇناھ سېتىلىدىكەن.

بىز نامازنىڭ ئوقۇلۇشىنى كۇتۇۋاتقاندا، كوزۇپلۇق كىچىك ماشىنىغا بېسىلغان كوكتەينى ئەكېلىشتى. كوكتەي سەھەر سائەت تۆتكە پۇتۇپتۇ. ئەسلىي ئىچى پورلىشىپ كەتكەن توغراق بولسا، كوكتەي ئاسان پۇتىدىكەن. ئۇلار كەسكەن توغراق تېخى تولۇق پورلاشمىغان بولغاچقا، ئىچىنى چوت بىلەن ئوپۇپ ئاپتۇ. نامازغا 300 دىن كۆپرەك كىشى قاتناشتى. جىنازا توغراق بالداقلىرىغا زەمبىل شەكىللىك ياسىلىپ، ئىككى بېشىغا توغراق شېخى بىلەن ئەگمە چە-

يەرلەردىكى يىل چەمبىرىكىنى ئېنىق پەرق ئەتكىلى بولمىدى. شۇنداقتىمۇ، كۆزۈم كۆرۈپ، بارمىقىم بىلەن تۇتۇپ سانىغان يىل چەمبىرىكى 300 گە يېقىنلاشتى. بىز بۇنىڭ 300 يىللىق توغراق ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۇردۇق.

بىز مازاردىن يېنىپ، مەيىت ئۇزىتىلغان ئۆيگە كەلگىنىمىزدە، پولۇ پىشىپتۇ. دەريابويىدا ئاھالە چاچقۇن، بەرەر ئىشقا يىغىلىش قىيىن بولغاچقا، ناماز چۈشۈرۈلگەن كۇنى پارىسى (ئۇچ نەزىرىسى)نى بېرىۋېتىدىكەن. بۇ پولۇ دەل مەرھۇمنىڭ پارىسىغا ئاتاپ تەييارلانغانىكەن. داستىخانغا بىزمۇ داخىل بولدۇق.

دەريابويىدا پولۇ مۇنداق ئىككى خىل بولىدۇ: بىرى سەۋزىلىك پولۇ. توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغ ئىشلىرىدا مۇراسىم كۇنىنى ئالدىن بېكىتكەچكە، نامەيە بازىرىدىن سەۋزە ئەكېلىپ، ئالدىن تەييارلىق قىلىدۇ. بۇنداق چاغدا سەۋزىلىك پولۇ ئېتىلىدۇ. بۇ خىل پولۇنى ئېتىش ئۇسۇلى باشقا رايوندىكى بىلەن ئاساسەن ئوخشاش. لېكىن، گۆشنى ئايرىم پىشۇرۇپ، پولۇنى گۆشسىز ئېتىپ، ئۇستىگە پىشۇرۇپ تەييارلانغان گۆشنى سېلىپ كىرىدۇ. يەنە بىرى، سەۋزىسىز پولۇ. ئۆلۈم - يېتىم ئىشلىرى تۇيۇقسىز بولغاچقا، پولۇ تەييارلىقسىز ھالەتتە ئېتىلىدۇ. ناھىيە بازىرىدىن سەۋزە ئەكىرىپ ئۇلگۈرتۇش مۇمكىن ئەمەس. شۇڭا پولۇ سەۋزىسىز ئېتىلىدۇ. بۇ خىل پولۇنى ئېتىش ئۇسۇلىمۇ ئۆزگىچە: ئالدى بىلەن گۈرۈچنى يۇيۇپ تەييارلاپ، قازانغا ماي قۇيۇپ قىزىتقاندىن كېيىن، تەييارلانغان گۈرۈچنى قىزىق ماي ئۇستىگە سېلىپ قورۇپ، گۈرۈچ مايىنى تولۇق ئىچىپ بولغاندا ئۇستىگە سۇ قويۇپ پىشۇرۇپ دۇملەيدۇ. بۇ پولۇدا گۈرۈچ، ماي، سۇ، تۇزدىن باشقا خۇرۇچ بولمايدۇ. بۇ خىل پولۇنىڭمۇ گۆشى ئايرىم پىشۇرۇلىدۇ.

دەريابويىدا چوڭ قازان ئېسىپ گۆش پىشۇرىدىغان ۋە پولۇ دۇملەيدىغان ئوچاقمۇ ئالاھىدە. يەنى ياغاچ ئوچاق: يوتا تومۇقىدىكى ھۆل توغراق ياغىچىنى بىر مېتىردىن ئۇزۇنراق كېسىپ، ئۇچ تال كۆتەك تەييارلايدۇ. ئاندىن بىر بېشىنى قىيپاشلاپ، قىيپاشلانغان بېشىنى ئۇستىگە قىلىپ، قازاننىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە ئاساسەن ئۇچ نۇقتا بەلگىلەپ، كۆتەكلەرنى كۆمۈپ، ئۇستىگە قازاننى ئاسىدۇ. كۆتەكلەرنىڭ قىيپاشلانغان يۇزى، ئىچىگە قارىتىلغاچقا، قازان ياخشى ئورنىشىدۇ. ئالدى بىلەن گۆشنى پىشۇرۇپ ئېلىۋېلىپ، ئاندىن پولۇنى ئېتىدۇ. بۇ خىل ياغاچ ئوچاقتا ئۇچ - تۆت قېتىم قازان ئېسىپ پولۇ ئەتكىلى بولىدىكەن. بۇرۇنقى چاغلاردا، يەنى بۇنىڭدىن ئون - ئون بەش يىللار ئىلگىرى توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يېتىم، نەزىر - چىراغ ئىشلىرىدا پۈتۈنلەي كۆمەچ كۆمۈلەتتى. بۇنداق چاغلاردا كۆمۈلىدىغان كۆمەچلەر ئالاھىدە چوڭ بولۇپ، ئادەتتە بىر خالتا 50 (جىڭ) ئۇندا بىر كۆمەچ كۆمۈلەتتى. ھازىر پولۇ ئېتىش ئومۇملىشىپ كېتىپتۇ.

دىغانلىقى، توغراق كۆكتىمىگە دەپنە قىلىنسا بىخەتەر بولىدىغانلىقىنى ئېيتىشتى. دېمەك، بۇ يەرلىك كىشىلەرنىڭ تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەش ئاساسىدا قوبۇل قىلغان ۋە ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن ئادىتى ئىدى. شۇنداق بولغاندا، چوقۇم ھەربىر ئائىلىگە تەۋە ياياقتا كۆكتەي چىققۇدەك بىرنەچچە تۈپ توغرىقى بولۇشى كېرەك، ئەلۋەتتە. پېشقەدەملەر بىلەن سۆھبەتلىشىش ئارقىلىق، بۇنداق چوڭ توغرىقى يوق كىشىلەر ئۆلۈپ كەتسە، كۆكتەينى باشقىلارنىڭ يايلىقىدىكى چوڭ توغراقنى كېسىپ ياسايدىكەن. دەريابويىلىقلار ئۇچۇن بۇنداق چوڭ توغراقتىن بىرنى كېسىش، ئېشەكنىڭ بىر تال تۇكىنى يۇلغاندىن چىلىكلا ئىش ئىكەن. ئۇلار ئېغىزىدا توغراقنى قەدىرلەيمىز دېگىنى بىلەن، ماھىيەتتە توغراق كېسىش ئۇلارنىڭ ئادىتى ئىكەن.

دەريابويىدا يېقىنقى بىرنەچچە يىلدىن بېرى، تەبىئىي ئورمان قوغداش تارماقلىرى توغراق كېسىشنى قاتتىق مەنئى قىلىپتۇ. بۇنىڭ بىلەن دەريابويىدىكى توغراقنىڭ ئۇچ ـ تۆت مېتىر ئۇستىدىن بوقۇرۇپ مال باقىدىغان ئادىتىگە خاتىمە بېرىلىپتۇ. لېكىن يەرلىك كىشىلەر: «توغراقنى كەسكىلى قويماي ياخشى قىلمىدى، توغراق دېگەننى كېسىپ تۇرسا ياخشى كۆكلەيدۇ، كەسكىلى قويمىغانلىقىڭ ياغدا نۇرغۇن توغراق قۇرۇپ كەتتى» دەپ ئىنكاس قىلىشتى. ئۇلارنىڭ «كېسىش» سۆزى، توغراقنىڭ غولىنى ساقلاپ قېلىپ، شاخلىرىنى كېسىش، ئېگىز توغراقلارنىڭ غولىدىن ئۇچ ـ تۆت مېتىر قالدۇرۇپ قويۇپ، ئۇستىنى كېسىشنى كۆرسىتىدۇ. بۇ خىل «كېسىش»لەرنىڭ ئىلمىي ئاساسى بولغان بولسا، تەبىئىي ئورمان قوغداش تارماقلىرى ھەرگىز چەكلىمىگەن بولاتتى. ھازىر تەبىئىي مۇھىت قوغدىغۇچىسى توغراقلارغا كۆلمۇاتقان بىر خىل ئاپەت ئۇنۇملۇك چەكلەنگەن بولسىمۇ، باشقا ئاپەتلەر تېخى چەكلەنگىنى يوق. بۇنىڭ بىرى، ئۆي سېلىش. دەريابويىدىكى نوپۇسنىڭ ئاۋۇشى بىلەن، يېڭىدىن ئۆي تۇتقانلارغا ئۆي سېلىش كۇندىن ـ كۈنگە غولداپ، ئۆي سېلىشقا كېسىلىدىغان توغراق يىلدىن ـ يىلغا كۆپەيمەكتە. ئەلۋەتتە ئۆي سېلىشقا توغراق كېسىشنى تەشكىلدىن تەستىقلىسىمۇ، تەشكىل ئون تۈپ تەستىقلىسا، ئۇلار 20 ~ 30 تۈپ كېسىدىكەن. ھەتتا بەزىلەر مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۆي سېلىش ئېھتىياجىدىن خېلىلا ئارتۇق كېسۋېلىپ، قۇمغا كۆمۈپ قويۇپ، پۇرسەت تېپىپ شەھەرگە يۆتكەپ ساتىدىكەن ياكى شەھەرگە ئۆي سالىدىكەن. يەنە بىرى، جەسەت دەپنە قىلىش ئۇچۇن كېسىش. بۇ كېسىشنىڭ سانى كۆپ بولمىسىمۇ، لېكىن ئىپتىدائىي توغراقلارنى تالىلاپ كەسكەچكە، بىر جەسەت ئۇچۇن، بويى كۆككە تاقىشىپ تۇرغان غايەت زور توغراق كېسىپ تاشلىنىپ، توغراقنىڭ ئۇچ ـ تۆت مېتىر غولىلا ئىشلىتىلىدىكەن. سەيدىئاخۇنغا كۆكتەي ياساشقا كېسىلگەن توغراقنىڭ غولىدىكى يىل چەمبىرىكىنى ئۆزۈم ساناپ كۆردۇم. توغراق پالتا بىلەن چېپىلغاچقا، بەزى

قىزى مايمۇنخان ئارقىلىق سوردىدىم. موماينىڭ قىز تويى دەريابويىنىڭ ھا-زىرقى ساقچىسى مەتروزىتاخۇننىڭ دادىسى مەمەترېھىمىتاخۇنغا بولغانىكەن. تو-يى بولۇپ، تۆت يىلدىن كېيىن بىر قىز تۇغقان بولۇپ، قىزى ئۇچ ياشقا كىر-گەن يىلى ئۆلۈپ كېتىپتۇ. قىزى ئۆلۈپ كېتىپ ئىككى يىلدىن كېيىن، مە-مەتېھىمىتاخۇندىن ئاجرىشىپ، تۆت يىل تۇل ئولتۇرۇپ، ئىككىنچى ئېرى روزاخۇنغا ياتلىق بولغانىكەن. تۇي قىلىپ ئۇچ يىلدىن كېيىن چوڭ قىزى بۆيشخاننى تۇغۇپتۇ. بۆيشخان بۇ يىل 78 ياشقا كىرىپتۇ. كىچىك قىزى مايـ-مۇنخان ئاچىسىدىن ئىككى ياش كىچىك بولۇپ، بۇ يىل 76 ياشقا كىرىپتۇ.

— بۆيشخان ھاشماجىم بىلەن تەڭدى، بى يىلدا تۇغۇلغان. ھاشماجىم ئۇلەپ قاغىلى ئالتە يىل بۇلاپتۇ، — دېدى موماي چوڭ قىزىنىڭ يېشىنى ئىسپاتلاپ.

— 72 يېشىدا كېتىپتىكەن رەمەتلىگ، — دېدى سوپى قاسىم ھاشىم ھاجىمنى چۈشەندۈرۈپ.

دەريابويىلىقلار يىل ساناپ ئادەتلەنمىگەن. شۇڭا ياشتا چوڭ كىشىلەرنىڭ ھېچقايسىسى ئۆزىنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتىنى ئېنىق ئېيتىپ بېرەلمەيدۇ. قۇرباـ-خان موماي قىز تويىنىڭ قانچە يېشىدا بولغانلىقىنىمۇ ئەسلىيەلمىدى. بىز موماينىڭ قىز تويىنى دەريابويىلىقلارنىڭ بۇرۇنقى ئادىتى بويىچە 16 — 18 ياشلاردا بولغان بولۇشى مۇمكىن، دەپ قارىدۇق. شۇنداق بولغاندا، چوڭ قىزى بۆيشخاننى 32 — 34 ياشلىرىدا تۇغقان بولىدۇ. بۆيشخان 78 ياشقا كىر-گەن، شۇنداق بولغاندا ئۇنىڭ 110 — 112 ياشلارغا كىرگەنلىكى ئېنىق ئىدى. شۇنداق بولغاندا موماينى 1896 — 1898 - يىللىرى تۇغۇلغان دەپ قاراشقا بولىدۇ. موماي دەريابويىنىڭ دۇيۇلغا دېگەن يېرىدە تۇغۇلۇپ ئۆسۈپ، شۇ جايدا ياشاپ ئۆتۈپتۇ. دۇيۇلغا ھازىرقى يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جايدىن شەر-قىي شىمال يۆنىلىشىدە 26 كىلومېتىر (يول لىنىيەسى شۇنداق، تۇز سىزىق ئارىلىقىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى ئۆلچىيەلمىدۇق) يىراقلىقتا بولۇپ، سىرت بىلەن ئالاقىسى ئىنتايىن ئاز بولغان. شۇڭا ئۇ ياش ۋاقتلىرىدا ئائىـ-لىسىدە يۈز بەرگەن ۋەقەلەر ئېسىدە بولسىمۇ، يېزا تەۋەسىدە ياكى ناھىيە تە-ۋەسىدە يۈز بەرگەن چوڭ ۋەقەلەرنى بىلمەيدىكەن. كوممۇنا، ئالىي كوپىراتسـ-يە قۇرۇش قاتارلىق ئىشلار ئېنىق ئېسىدە ئىكەن. دەريابويىدىكى ياشتا چوڭ كىشىلەرنى «پالانى بىلەن پوكۇنى، پالانچى بىلەن پۇكۇنچى تەڭ، بىر يىلدا تۇـ-غۇلغان» دەپ، ئېيتىپ بېرەلەيدىكەن. ئەگەر موماي ناھىيە مەركىزى ياكى چوڭ ۋەقەلەر كۆپ يۈز بەرگەن بىرەر جايدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بولسا، نۇرغۇن تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ تىرىك شاھىتى بولۇپ قالار ئىكەن.

قۇربانخاننىڭ چوڭ قىزى بۆيشخان ئىككى ئوغۇل، ئىككى قىز تۇغقان بولۇپ، ھەممىسى ھايات ئىكەن، ھازىر ئۇنىڭ 16 نەۋرىسى، بىر ئەۋرىسى بار. كىچىك قىزى مايمۇنخان تۆت ئوغۇللۇق بولغان بولۇپ، ھەممىسى ھايات. ھاـ-

ئۆمۈر چولپىنى قۇربانخان

تاماقتىن كېيىن، يىراقتىن كەلگەنلەر قايتىشقا باشلىدى. بىزنىڭ سۈرەت ئېلىش ئىشىمىزمۇ كۆڭۈلدىكىدەك تاماملانغاچقا، بىزمۇ يېزىغا قايتىتۇق. چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن، توڭگۈز ئۆۋلاشقا قاتناشقانلارنى زىيارەت قىلغاچ، بۇ يېزىدىكى ئۆمۈر چولپىنى قۇربانخاننى زىيارەت قىلىشقا ئاتلاندۇق. سوپى قاسىم يەنە بىزگە يول باشلىغۇچى بولدى. بىز ئالدى بىلەن سوپى ئابدۇۋەلىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇنى زىيارەت قىلدۇق. ئاندىن مەستىق نىيازنىڭ ئۆيىگە باردۇق، ئاندىن قۇربانخاننى زىيارەت قىلىپ، قايتىش سەپىرىدە بارات قارمىنى زىيارەت قىلدۇق.

قۇربانخاننىڭ لەقمى «جوگدا» بولۇپ، باشقىلار ئۇنى بۇ يىل 116 ياشقا كىردى، دەپ تونۇشتۇردى. بىز ئۇنىڭ ئۆيىگە كەلگەندە، ئۇ راسلانغان ئورۇندا يېتىۋاتقانىكەن. ئۇنىڭ ھالىغا قاراپ ئورنىدىن تۇرالمايدىغان ئوخشايدۇ، دەپ-تىمىز، مومايىنىڭ كۆزلىرى خۇنۇك، چىرايى تاتىراڭغۇ ئىدى. ئۇ بىزنىڭ كەلگىنىمىزنى ئاڭلاپ، ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇردى. ئۆيدە مومايىنىڭ چوڭ قىزى بۆيشىخان، كىچىك قىزى مايمۇنىخان، كۈيۈ ئوغلى سەيدىئاخۇن ۋە بىر قىز، بىر ئوغۇل ئەۋرىسى، بىر ئوغۇل چەۋرىسى بار ئىكەن. بۇ ئۆيدىكىلەرنىڭ ئەھۋال تونۇشتۇرۇشىچە، قۇربانخان مومايىنىڭ قۇلىقى ياخشى ئاڭلىمايدىكەن، كۆزى تۆتۈلۈپ قالغىلى ئۈچ يىل بولۇپتۇ. شۇنىڭ ياغىدا توي - تۆكۈنلەرگە بارمايدىغان بولۇپتۇ. ھازىر ئۆزىنىڭ ھاجىتىدىن ئۆزى چىقالمىسىمۇ، ھەر ھالدا زېھنى جايىدا ئىكەن. ئۇ سوپى قاسىمنى ئاۋازىدىن تونۇدى ۋە ئۇنىڭ بىلىچاقلىرىنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى. مومايىنىڭ ئېغىزىدا بىر تالمۇ چىشى قالمىغاچقا، قوۋۇزى ۋە لەۋلىرى ئېچىگە تارتىشىپ تۇراتتى، بوم ئاۋازدا دېگەن گەپ - سۆزلىرىنى زەن سېلىپ ئاڭلىمىسا بىلگىلى بولمايتتى.

— بۇ يىل نەچچە ياشقا كىرگەنلا؟ — سورىدىم مەن.

— كىما سىز، بالام؟ — ياندۇرۇپ سورىدى مومای.

— مۇخبىر، سىزنى كۆڭلى كىپتۇ، — ۋارقىراپ ئۇقتۇردى قىزى مايمۇنخان.

— نېم دەيتا؟ — سورىدى مومای.

— سىزنى نەچچە ياشقا كىدى، دەيتۇ.

— نىم دېدىڭىز؟

— سىزنى قانچە ياشقا كىدى، دەيتۇ.

— مەما بۇ يىل 110 ياشتىن ئاشتىم بوغای.

مومای بىلەن بىۋاستە پاراڭلىشىش قولايسىز بولغاچقا، بىزى گەپلەرنى

ئەتىياز ۋە كۈز پەسلىدە، كۈندۈزى كۆڭلەكچان تەرلەپ پىشىپ يۈرسە، كېچە-سى يوتقاندىن ئىككىنى يېپىنىپ ياتمىسا توڭلاپ قالىدۇ. دەريابويىلىقلارنىڭ ئائىلە مۇھىتى ناچار بولۇپ، ئۆيلىرى ئىسسىمايدۇ. قىش كۈنلىرى كېچىسى ئوچاققا قاقلىنىپ ئۈخلايدۇ، كۈندۈزىمۇ ئوتقا قاقلىنىپ ئولتۇرىدۇ. قەھرىتان سوغۇقلاردا قوي پادىلىرىنى ھەيدەپ يۈرۈشىدۇ. شۇڭا ئۇلاردا سوغۇق ئۆتۈش-تىن كېلىپ چىققان بوغۇم ياللۇغى، رېماتىزم قاتارلىق كېسەللىكلەر كۆپ.

ئۇلار مەنىۋى جەھەتتە يەنىلا چاڭقاق، مەنىۋىيىتى يەنىلا قۇرۇق. گەرچە ئائىلىلەردە تېلېۋىزور ئومۇملاشقان بولسىمۇ، سىگنال — تېلېۋىزىيە سىگنا-لى تارقىتىش مۇنارى ئاران نەچچە كىلومېتىرلىق دائىرىگىلا تارقىتالايدۇ. يە-نە كېلىپ توك يېتىشمەسلىك سەۋەبىدىن تارقىتىش مۇنتىزىم ئەمەس. قالغان ئائىلىلەر VCD پىلاستىنكىسى كۆرۈشنى ئاساس قىلغاچقا، بىر پىلاستىنكا تېپىۋالسا قايتا - قايتىلاپ كۆرۈۋېرىدۇ. دەريابويى يېزىسى تەۋەسىدە ئەلنەغ-مىچى يوق. توي - تۆكۈنلەردە ياشلار VCD پىلاستىنكىسىغا زامانىۋى ئۇس-سۇللارنى ئويىنىشىدۇ. ئۇلارنىڭ ئەڭ كۆڭۈللۈك ۋاقىتلىرى — توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغلارغا توپلىنىپ، ئۆزئارا يۇز كۆرۈشۈش، كەچقۇرۇن گۈلخان يې-قىپ قويۇپ، پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇش. بۇ يەردە نە مەشرەپ، نە نوروز پائالىيەت-لىرى ئېلىپ بېرىلمايدۇ. ئائىلىلىرىدە بولسا، ھەر كۈنى بىر - بىرىدىن ئايرىلالمايدىغان بىرنەچچە جان كىشى كۆمەچ كۆمۈپ يېيىش، ئۆي تازىلاش، قوي بېقىشتىن ئىبارەت مۇشۇ ئۇچ ئىشنى مەركەز قىلىپ، تۆگمەندەك بىر ئىزدا ئايلىنىپلا ئۆتىدۇ. يېگىتلەرنىڭ مۇھىت ئالماشتۇرۇش پۇرسىتى يىلدا ئىككى قېتىم كېلىدۇ. يەنى، توشقانزەدىكى كولاش مەزگىلىدە، بىر - ئىككى ھەپتە ئائىلىنىڭ بۇرۇقتۇرمىلىققا چۆمگەن مۇھىتىدىن ئايرىلىدۇ. ئاياللار بولسا يە-نە شۇ ئائىلىگە بەند. ئاشخانىدارچىلىق — ھەرقانداق جەمئىيەت، ھەرقانداق مۇھىتقا ئورتاق بىر ئىش. بۇ خىلۋەت ماكانمۇ بۇ خىل ھادىسىدىن مۇستەسنا ئەمەس، بەلكى ئاھالىگە نىسبەتلەشتۇرگەندە خېلىلا ئېغىر. ئۇلارنىڭ كۆڭۈل ئېچىش پۇرسەتلىرى توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغلارغا يىغىلغاندا بولىدۇ. ئۇلار بۇنى «ئاياغلىشىش» دېگەن ياپتا سۆز بىلەن ئاتايدۇ. بۇنداق مۇراسىملاردا «ئاياغلىشىش»نى كىشىلەر ئەيىبلەپ كەتمەيدۇ. لېكىن ئادەتتىكى چاغلاردا بۇنداق ئىش سادىر قىلغانلار پاش بولۇپ قالسا، ئائىلىنى بۇزۇش دەرىجىسىدە ماجىرا تۇغۇلىدۇ. ئۇلارنىڭ زېرىكىشلىرى، يالغۇزسىراشلىرىنى تۇغدۇرۇش ئۈچۈن ئائىلىدە قىلغان ھەرىكەتلىرى ۋە مۇراسىملاردىكى «ئاياغلىشىش»لىرى ئۇلارنى ھەر خىل جىنسىي كېسەللىكلەرگە گىرىپتار بولۇشقا ئېلىپ بارغان.

دەريابويىلىقلارنىڭ ئۆمرىنىڭ قىسقىراپ بېرىشىغا ئەگىشىپ، ئۇلار يا-شاۋاتقان تەبىئىي بوستانلىقمۇ قىسقىراپ بارغان. 20 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرا-لىرى دەريابويىلىقلار جەنۇبتا يوغان توغراقتىن باشلاپ، شىمالدا يۇلغۇن ساتما دېگەن يەرگىچە بولغان 350 كىلومېتىردىن ئاشىدىغان دائىرىدە ياشىغان بول-

زىر ئۇنىڭ ئون نەۋرىسى بار. شۇنداق بولغاندا، قۇربانخان مومايىنىڭ سەككىز نەۋرىسى، 26 ئەۋرىسى، بىر چەۋرىسى بار. قىزلىرىنىڭ ئېيتىشىچە، مومىاي ياش ۋاقتىلىرىدا قوناق ئۇنى تاتاملىرى يېيىشنى ياخشى كۆرۈدىكەن.

بۇرۇنقى دەۋرلەردە، تاكى 20 ـ ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىغىچە دەريابويىدىكى ئاساسلىق تامىقى گۆش ۋە قوناق ئۇنى بولۇپ كەلگەن. كوپىراتسىيە دەۋرلىرىدە قوناق ئۇنى ئاساس، گۆش قوشۇمچە بولۇپ كەلگەن. 90 ـ يىللار ـ دىن كېيىن، بۇغداي ئۇنى ئاساس، گۆش ۋە گۈرۈچ قوشۇمچە بولۇپ كەلگەن. سەي ـ كۆكتات، يەل ـ يېمىش كەمدىن ـ كەم يېيىلىدۇ. مويىسپىتلەرنىڭ پاكىت بېرىشىچە، 90 ـ يىللاردىن ئىلگىرى 100 ياشتىن ئاشقانلار خېلى كۆپ ئىكەن. 90 ـ يىللاردىن كېيىن تەدرىجىي ئازلاپ، ھازىر پەقەت مۇشۇ مومايلا قاپتۇ. 90 ياشتىن ئاشقانلارمۇ ئىنتايىن ئاز ئىكەن.

بىز زىيارەتنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، يېزىغا قايتقاندىن كېيىن، دەريابويىدىكى ئۆمرىنىڭ قىسقىراپ كېتىشى سەۋەبى ئۈستىدە ئىزدىنىپ، يېزىدىكى شىپاخانىنىڭ باشلىقى ئابدۇغېنى ئابدۇراخمان بىلەن، ئاياللار كېسىلىنىڭ دوختۇرى زەينەپگۈل سىدىقنى زىيارەت قىلدىم. ئۇلارنىڭ تونۇشتۇرۇشىچە، ياشتا چوڭلارنىڭ ھەممىسىدە قان بېسىمى يۇقىرى ئىكەن، قېرى ـ ياش، ئەر ـ ئاياللاردا بوغۇم ياللۇغى، رېماتىزم، ئوزۇقلۇق يېتىشمەسلىكتىن كېلىپ چىققان ئاشقازان ياللۇغى، ئاشقازان يارىسى، 12 بارماق ئۆچەي يارىسى، تېرە كېسەللىكى ئەڭ كۆپ ئىكەن. ئاشقازان يارىسى بىلەن رېماتىزم كېسەللىكى ئاياللارغا قارىغاندا ئەرلەردە كۆپ ئىكەن. ئاياللاردا جىنسىي يول، بالىياتقۇ كېسەللىكلىرى، مېڭە قان تومۇر قېتىشىش، ئەرلەردە مەزى بېزى ياللۇغى، جىنسىي ئاجىزلىق قاتارلىق كېسەللەر ئېغىر ئىكەن. ياشلاردا سۆڭەك بوشىشىپ كېتىش بىلەن سۆڭەك ئۆسمىسى نىسبەتەن كۆپ ئىكەن. بالىلاردا كالتسىي يېتىشمەسلىك، B تېپلىق جىگەر ياللۇغى، بوغۇز ياللۇغى نىسبەتەن ئېغىر ۋە كۆپ ئىكەن. قاندىكى ماي ماددىسىنىڭ ئېشىپ كېتىشى ئومۇمىيۈزلۈك ئەھۋال ئىكەن. بۇ كېسەللىكلەرنىڭ بىر قىسمى ئوزۇقلۇق بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا، يەنە بىر قىسمى تەبىئىي مۇھىت بىلەن مۇناسىۋەتلىك، يەنە بىر قىسمى تۇرمۇش ئادىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئۇلار مايلىق گۆشنى كۆپ ئىستېمال قىلىدۇ، ماي پارچىلاشقا ياردەم بېرىدىغان يېمەكلىكلەر، مەسىلەن، قوناق، ئارپا تاتاملىرى ئىستېمالدىن قالغاچقا، يەنە كېلىپ، ئۇلار سەي ـ كۆكتات، مېۋە ـ چۈنىنى كەمدىن ـ كەم يېگەچكە، قاندىكى ماي ماددىسى ئېشىپ كېتىپ، قان بېسىمىنى ئۆرلىتىۋەتكەن. تۇزمۇ قان بېسىمىنى ئۆرلىتىۋېتىشتىكى مۇھىم ئامىل. ئۇلار تۇزلۇق سۇ ئىچىپ ئادەتلىنىپ كەتكەن. ھەتتا بەزىلەر كەنتىگە چىقسا، «تېتىمىدى» دەپ، چايغا تۇز قويۇپ ئىچىدىكەن.

دەريابويىنىڭ تەبىئىي مۇھىتى قىش پەسلى قۇرۇق سوغۇق، ياز پەسلى قۇرۇق ئىسسىق. كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى ئىنتايىن زور.

نىڭ ئۆزلىرىنى بېقىپ چوڭ قىلىش جەريانىدا ئۆزلىرىگە سىڭدۈرگەن ئەجرى. نىڭ قانچىلىك چوڭ ئىكەنلىكىنى چۈشىنىش پۈرسىتىدىن مەھرۇم قالدۇرۇ. ئىككىنچىدىن، ئۇلار بىراقلا «توققۇزى تەل» بولۇپ تۇرمۇش قىيىنچىلىقى تارتىپ باقمىغاچقا، ھەشەمخورلۇق، ئىسراپخورلۇق ئىدىيەسىنى پەيدا قىلىپ، ئۇلارغا ئائىلىسىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش، تىرىكچىلىك يولى ئۈستىدە ئىزدى. نىش قاتارلىق جەھەتلەردە سەلبىي تەسىر بېرىدۇ. بەختلىك ۋە بايلىقات تۇر. مۇشۇنىڭ ئاساسلىقچە قولغا كەلمەيدىغانلىقىنى چۈشىنىش پۈرسىتىدىن مەھ. رۇم قالدۇرىدۇ، ياشلارنى ئىرادىسىنى چىنىقتۇرۇش پۈرسىتىدىن مەھرۇم قال. دۇرىدۇ. شۇڭىمۇ ھازىر توي قىلىپ بىر يىلغا بارمايلا ئاجرىشىپ كېتىش ئەھۋالى ئىغىرلاپ قالدى. ئۇلار ئورتاق بەرپا قىلغان بىرەر قىممەتلىك مۇلۇك ياكى ئەجرىگە تارتىشقۇدەك بىرەر ئىگىلىك بولمىغاچقا، ئاجرىشىشمۇ ئىنتايىن ئاسانلىشىپ كەتتى. بۇ ئادەتنى دەريابويىلىقلارمۇ قوبۇل قىلمۇاپتۇ.

ھازىر دەريابويىدا قاتناش بىرقەدەر قولاي بولغاچقا، توي ئىككىلا تەرەپتە بىر كۈندە بولىدىكەن. شۇڭا بىز 4 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى چۈشتىن كېيىن يىگىت تەرەپنىڭ ئۆيىگە بېرىپ سۆرەت ئالدۇق. يىگىت تەرەپ دامان توختى بولۇپ، ئوغلى رۇستەم دامانغا كىرەم مۇئەللىمنىڭ قىزى سېلىمخاننى ئېلىپ بەرمەكچى ئىدى. دامان توختىنىڭ ئۆيى يېزا مەركىزىدىن 20 كىلومېتىرچە شىمالدا بولۇپ، ماشىنا بىلەن يېرىم سائەتتىن ئارتۇقراق يول يۈرۈپ بارغىلى بولاتتى. بىز خېلىلا چوڭ ۋە كەڭ بىر ئېقىننىڭ شىمالىي قىرغىقىغا جايلاش. قان بۇ ئۆيگە كەلگىنىمىزدە، مېھمانلار ئاساسەن يىغىلىپ بولۇپ، جىددىي توي تەييارلىقىغا چۈشكەنىكەن. توي ھارپا كۈنى كەچكە تويغا ئاتىغان قوي ـ ئۆچ. كىلەرنى ئۆلتۈرۈپ، گۆشىنى چوڭ قازاندا پىشۇرۇۋاتقىدىكەن، شورپىسىنى مېھمانلارغا ئاچىقىدىكەن، مېھمانلار بىردەك شورپا بىلەن نان يەيدىكەن. گۆ. شىنى ئەتسىدىكى پولۇغا باسىدىكەن. بۇرۇنقى چاغلاردا، يەنى، پولۇ ئەتمەي كۆمەچ بىلەن مېھمان ئۇزىتىدىغان دەۋرلەردە توي قىلغۇچى تەرەپ ئۆز ئەھۋا. لىغا قاراپ 10 تۇياقتىن 30 تۇياققىچە قوي سويىاتتى. پولۇ ئېتىش ئومۇملاش. قاندىن كېيىن، تۆت ـ بەش تۇياقتىن ئالتە ـ يەتتە تۇياققىچە قوي سويىدىغان بولۇپتۇ. كەچتە مېھمانلار ئەر ـ ئايالىلار تۇركۈمىگە بۆلۈنۈپ، ئۆيلەرنى ئىگە. لەپ ياتىدىكەن. ئۆي يېتىشمىگەنلەر ھويلىدا، ھويلىغىمۇ سىغىشمىغانلار دالادا ياتىدىكەن. مېھمانلار بىرەر پارچە كىگىز ياكى بىرەر يوتقان ئالغاچ كېلىدە. كەن. كەملىگەن قىسمىغا ئۆي ئىگىسىنىڭ يوتقان ـ كۆرپىلىرىنى ئىشلىتە. دىكەن. يوتقان ـ كۆرپە يېتىشمىگەنلەر پاختىلىق چاپان، جۇۋا يېپىنىپ ياتە. دىكەن. ئەرلەر يېرىم كېچىگىچە سىرتقا گۈلخان سېلىپ پاراڭلىشىپ ئولتۇ. رۇپ، ئاندىن ئۇخلايدىكەن. ئايالىلار ياتقاچ يېرىم كېچىگىچە پاراڭلىشىدىكەن. يىگىتلەر بىر ـ ئىككى سائەت ئۇسسۇل، دېسكو ئويناپ، ئاندىن قىزلارغا تې. لېفون ئۇرۇپ، تېلېفوندا «مۇھەببەت»لىشىدىكەن.

سا، هازىر كېرىيە دەريـاسىنىـڭ ئاياغ ئېقىنى ۋە ئـاياغدىكى كۆللەر قـۇرۇپ، 200 كىلومېتىرچە دائىرىدە ياشىيالايدىغان ھالغا چۈشۈپ قالغان. دېمەك دەريـا-بويىدا ئېقىن قىسقىراۋاتىدۇ، بوستانلىق قىسقىراۋاتىدۇ، ئۆمۈر قىسقىراۋاتىدۇ.

دەريابويىدا توي

4 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ئابدۇكېرىم مۇئەللىمنىڭ قىزىنىڭ توي ئىش-لىرىنى سۈرەتكە ئالدۇق. مۇئەللىم بىزگىمۇ باغاق يېزىپتۇ. دەريابويىدا باغاق توي ھارپا كۈنى كەچكە يېزىلىدىكەن. تويغا قاتنىشىدىغانلار ھارپا كۈنى كەچكە يىغىلىپ بولىدىكەن. ئىلگىرى قاتناش قولايسىز چاغلاردا دەريابويىدا توي ئىككى كۈن بولاتتى، بىرىنچى كۈنى قىزنىڭ ئۆيىدە، ئىككىنچى كۈنى يىگىت-نىڭ ئۆيىدە توي مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلەتتى. قۇدىلاشقانلارنىڭ ئۆيلىرى يىراق بولسا، ئىككى توي ئارىسىدا بىر - ئىككى كۈن ۋاقىت بوش قالدۇرۇلاتتى. ھا-زىرمۇ ئىككى بولىدىكەن. لېكىن، بىرىنچى كۈنى ھەر ئىككى تەرەپتە بىراقلا توي مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلۈپ، ئەتىسى يىگىت تەرەپنىڭ ئۆيىدە «يوقلاش» پائا-لىيىتى ئېلىپ بېرىلىدىكەن. يوقلاشقا ئاساسلىقى يېقىن ئۇرۇق - تۇغقانلارلا قاتنىشىدىكەن. بۇ كېرىيەدىن سىكىپ كىرگەن يېڭى ئادەت ئىدى. كېرىيەدە توي كۈنىنىڭ ئەتىسى قىز تەرەپتىن بىرنەچچە ئايال كىشى يىگىت تەرەپنىڭ ئۆيىگە تاماق ئېتىپ ئاپىرىپ، يېڭى كېلىنگە «ناشتىلىق» بېرەتتى. بۇ پائالى-يەتكە يېقىن ئۇرۇق - تۇغقانلارلا قاتنىشاتتى. قىز - يىگىتلەرنى يوقلاش — ئۇلار پەرزەنتلىك بولغاندىن كېيىن ياكى بىرەر يىل بىر ئۆي تۇتۇپ ئولتۇر-غاندىن كېيىن «كىچىك يوقلاش»، بىر - ئىككى پەرزەنتلىك بولۇپ، ئۆي ئاي-رىغاندىن كېيىن «چوڭ يوقلاش» («بىلەكلىك» دەپمۇ ئاتىلاتتى) ئېلىپ بې-رىلاتتى. يېقىنقى بىرنەچچە يىلدىن بېرى توي كۈنىدىكى «يۈز ئاچقۇ»، ئەتە-سىدىكى «ناشتىلىق ئاپىرىش» ۋە كېيىن ئېلىپ بېرىلىدىغان كىچىك يوقلاش، چوڭ يوقلاشلارنىڭ ھەممىسىنى بىرلەشتۈرۈپ، توي كۈنىنىڭ ئەتىسى بىراقلا ئېلىپ بارىدىغان ئادەت پەيدا بولدى. ھەتتا قىسمەن چاغلاردا تويغا ئايرىم، ئە-تىسىدىكى يوقلاشقا ئايرىم باغاق يېزىپ مېھمان چاقىرىدىغان ئەھۋاللارمۇ ئۇچرايدۇ. بۇ خىل يېڭى ئادەت نۇرغۇن ئاقىل كىشىلەرنىڭ ئىدىيەسىدىن ئۆتە-مەيدۇ. چۈنكى، «يوقلاش» قا ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئاتا - ئانا، ئۇرۇق - تۇغ-قانلىرى نۇرغۇن تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرىنى تەييارلاپ، يېڭى توي قىلغانلارغا سوۋغا قىلىدۇ، يوقلاشقا قاتناشقان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى تۇرمۇش لازىمەتـ-لىكلىرى سوۋغات قىلىشىدۇ. بۇ بىرىنچىدىن، يېڭى توي قىلغانلارنى بىراقلا «توققۇزى تەل» قىلىپ قويۇپ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنىڭ ئاچچىق تەرەپلىرىنى، تۇرمۇش قىيىنچىلىقلىرىنى تارتىپ چېنىقىش، شۇ ئارقىلىق ئاتا - ئانىسـ-

تويدا قىزلار ئولتۇرىدىغان ئۆينى جابدۇشتا، كىرىيەدىكى، ئۆينىڭ بىر بۇرجىكىنى جابدۇپ ئولتۇرغۇزۇشتىن ئىبارەت «زامانىۋى» شەكىل سىڭىپ كىرىپتۇ. بۇ يەردىن ياۋروپالىقلارنىڭ توي كۆڭلىكى تېپىلمىغاچقا، ھەرھالدا ئۆزىنىڭ كىيىمى بىلەن ئولتۇرىدىكەن. باشقا قىزلار تويى بولىدىغان قىزغا گىرىم قىلىپ جابدۇيدىكەن. قىز چاقىرغان يىگىتلەرمۇ قىزلار ئولتۇرغان ئۆيدە قىزلار بىلەن بىرگە ئولتۇرىدىكەن. دەريابويىلىقلار ھاراق ئىچىشنى ئىنتايىن يامان كۆرىدۇ. لېكىن قىزلارنىڭ ھۇجرىسىدا توي ئۆيىناۋاتقان يىگىتلەرنىڭ ئېغىزىدىن ھاراقنىڭ قاڭسىق پۇرىقى گۇپۇلدەپ ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. دېمەك، ھاراقتىن ئىبارەت بۇ نىجىسمۇ بۇ پىنھان ماكانغا سىڭىپ كىرىگەنىدى. بۇ يەر خىلۋەتلىكىگە قارىماي يېڭى مەدەنىيەتنى ئاسانلا قوبۇل قىلمۇالىدۇ. ئەسلىي دەريابويى يېزىسىغا ئېتىبار سىياسەت بىلەن كۆچمە خەۋەر لىشىش مۇناري ئورنىتىلغان. ھازىر يانغون شىددەت بىلەن ئاۋۇشقا باشلاپتۇ. ياشلارنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك يانغون. بىز دەريابويى يېزىسىغا كەلگەن كۈنىمىز تېلېفونۇمنىڭ پۇلى توگەپ توختاپ قاپتۇ. مەن قىممەت تولۇقلاش كارتىسى بىلەن پۇل قاچىلىماقچى بولۇپ، ۋاكالىتەن پۇل ئېلىش بوتكىسىغا كىرسەم، ئىككىلا كارتا قالغانكەن. مەن تېلېفونۇمغا قاچىلاپ توگەتتىم. بوتكا خوجايىنىنىڭ دېيىشىچە، 4 ـ ئاي ئۇچۇن 20 مىڭ يۈەنلىك قىممەت تولۇقلاش كارتىسى ئەكەلگەنكەن، مەن سېتىۋالغان كۈنى، يەنى 4 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ھەممىسى توگەپتۇ. كارتا قىممىتىگە توشمايدىغان 20 ــ 30 يۈەندىن پۇل قاچىلاشلار بۇنىڭ سىرتىدا ئىكەن. ھەممىنى قوشقاندا 30 مىڭ يۈەندىن ئاشىدىكەن. خوجايىنىنىڭ ئېيتىشىچە، نۇرغۇن ياشلار توشقانزەدىكى كولاشقا تېلېفون ئىشلىمەيدىغان يەرلەرگە كېتىپتۇ. ئەگەر ئۇلار قايتىپ كەلسە، تېلېفون ھەققى تېخىمۇ كۆپىيىدىكەن. 300 دىن ئارتۇق ئائىلە بار كىچىككىنە بۇ يېزىدا ھەر ئايدا 30 ــ 40 مىڭ يۈەنلىك سۆزلىشىش ھەققى كەتسە، بۇنى نېمىمۇ دېگىلى بولسۇن؟ دېمەك ئۇلارنىڭ توشقانزەدىكى كولاپ كىرگۈزگەن كىرىمىنى سۆزلىشىش ھەققى تۇگىتىدىكەن. مۇشۇنداق مۇھىتقا ھاراق سىڭىپ كىرسە، ئاقىۋىتى نېمە بولماقچى؟

تاماقتىن كېيىن، تويلۇق ئېچىلدى. تويلۇق ئېچىلىپ بولغاندىن كېيىن، نىكاھ ئوقۇلۇپ، قىز كۆچۈرۈشكە تەييارلاندى. يىگىتلەر نەچچە رەت «ئاللاللا» توۋلىغاندىن كېيىن، قىزنى ھۇجرىدىن ئاچقىتى. قىزنى بېزەلگەن كىچىك ماشىنىغا سېلىپ، ئۇي ئەتراپىنى بىر قېتىم ئايلاندۇرۇپ چىققاندىن كېيىن، يەنە ئۆيگە باشلاپ كىردى. بۇ قېتىم قىز ـ يىگىت ۋە ئۇلارنىڭ قولداشلىرى، يىگىتنىڭ يېقىن ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى ھويلىغا باشلىنىپ، شۇ يەردە كۈتۈلدى. كىرىيەلىكلەرنىڭ توي ئادىتىدە، توي قىلغۇچىلارنىڭ ئۆيلىرى يېقىن بولسا، توي كۈنى كەچقۇرۇن، يىراق بولسا ئەتىسى قىزنى «كۆرسىتىش»كە ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ باراتتى. ھازىر دەل شۇ مۇراسىم

كەچقۇرۇن مەن يىگىت تەرەپنىڭ ئۆيىدىكى پائالىيەتنى سۈرەتكە ئېلىش ئىشلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، غەيرەتنى بۇ ئۆيدە قالدۇرۇپ، يېزىغا قايتتىم. ئاندىن قىز تەرەپنىڭ ئۆيىگە كېلىپ، بۇ ئۆيدىكى پائالىيەتلەرنى سۈرەتكە ئالدۇق. ئومۇمىي ئىشلار يىگىت تەرەپنىڭ ئۆيىدىكى بىلەن ئوخشاش ئىدى. قىزلار بىر ئۆيگە توپلىشىپ، ناخشا ئاڭلاش بىلەن، تېلېفون قوبۇل قىلىش بىلەنىدى.

4 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى رەسمىي توي باشلاندى. ئەتىگەنده مېھمانلارغا نان بىلەن چاي بېرىلدى. كۆپ سانلىق كىشىلەر بۇ ئۆيدىن ئۇزاپ، يىگىت تەرەپنىڭ ئۆيىگە مېڭىشتى. دەريابويىدا توي بولسا، ئىككىلا تەرەپ ھەممە ئائىلىنى چاقىرىدىكەن. يىگىت تەرەپكە يېقىنراق كېلىدىغان تۇغقانلار ئۇدۇل يىگىت تەرەپنىڭ ئۆيىگە بارىدىكەن، قىز تەرەپكە يېقىنراق كېلىدىغانلار قىز تەرەپنىڭ ئۆيىگە كېلىپ، داستىخاندا ئولتۇرۇپ، سۆزغا ـ سالام قىلىپ بولغاندىن كېيىن، قىز تەرەپنىڭ نىسبەتەن يېقىن تۇغقانلىرىدىن باشقىلار يىگىت تەرەپنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، رەسمىيەتنى ئادا قىلىپ، قىز كۆچۈرۈشكە يەنە بىرگە كېلىدىكەن. ئۇدۇل يىگىت تەرەپنىڭ ئۆيىگە بارغانلار قىز كۆچۈرۈشكە كەلگەنده، سۆزغا ـ سالام قىلىشمايدىكەن. قىز تەرەپنىڭ يىگىت تەرەپكە بارالمىغان مېھمانلىرىمۇ مۇشۇ ئۆيده يىگىت تەرەپكە سۆزغا ـ سالام قىلىشىدىكەن. كېرىيە شېۋىسىده توي ـ تۆكۈن ۋە باشقا مۇراسىملارغا قىلىنىدىغان سۆزغات «شوكۇم» ياكى «شاكۇم» دەپ ئاتىلىدۇ. دەريابويىدىمۇ شۇنداق. بۇرۇن دەريابويىدا يېقىن تۇغقانلار مۇراسىم ئىگىلىرىگە قوي، ئۆچكە شوكۇم قىلىشاتتى. ھازىر بۇ ئادەت قاپتۇ. ھەممىسى نەق پۇل، گىلەم، رەخت، كىيىم ـ كېچەك قاتارلىقلارنى شوكۇم قىلىشىدىكەن. شوكۇم مىقدارى ناھىيەدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭكى بىلەن ئوخشاش ئىكەن. ئەڭ تۆۋەن شوكۇم 10 يۈەن ئىكەن.

چۈشتىن بۇرۇن سائەت 11 دە يىگىت تەرەپنىڭ مېھمانلىرى قىز كۆچۈرۈشكە كەلدى. بۇ ۋاقىتتا دەريابويىدىكى پۈتۈن ئاھالە قىز تەرەپنىڭ ئۆيىگە يىغىلغان بولىدۇ. مېھمانلار تەرتىپ بويىچە ئاۋۋال ئەرلەر، ئاندىن ئاياللار، ئاخىرىدا يىگىتلەر تەرتىپ بىلەن ئۆيگە باشلاندى. يىگىت تەرەپ بىر لېگەنگە بىر خون كاكچا تىزىپ، ئۇستىگە توغرالغان گۆش، قەنت، كەمپۈت ئېلىپ، ئىشىك يېنىدا تۇتۇپ تۇردى، مېھمانلار بىر تەكىدىن ئالغاچ ئۆيگە كىرىشتى. كېرىيەده بۇ خىل مەزە ئەرلەرگە تۇتۇلمايدۇ، ئاياللار بىلەن يىگىتلەرگىلا تۇتۇلىدۇ. بۇ يەرده ھەممە مېھمانغا ئورتاق تۇتىدىكەن. ھەممە مېھمان ئورۇن ئېلىپ ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، بىر ـ بىرلەپ سىنچاي قويۇلدى، ئاندىن داستىخان سېلىنىپ، نان بىلەن چاي بېرىلدى، ئاخىرىدا پولۇ تارتىلدى. پولۇ تارتىشتا، يىگىتنىڭ ئانىسى، دادىسى، بىر تۇغقانلىرىغا دۇمبە (قۇيرۇق ماي) بېسىلغان پولۇ، تاغا ـ ھاممىلىرىغا تۆش بېسىلغان پولۇ تارتىلدى.

(2) سایاھەتچىلەرنىڭ ۋە تەكشۈرگۈچىلەرنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، تەمەخورلۇق ئەۋجىگە چىقىپتۇ. كەلگەنلا كىشىگە ھال ئېيتىپ، ئۇنى - بۇنى ئۇندۇرۇۋېلىش تەمەسىدە يۇرىدىغانلار كۆپىيىپ كېتىپتۇ. ياخشى مەنپەئەت كۆرسە خىزمىتىنى ياخشى قىلىدىغان، مەنپەئەت كۆرمىسە قۇرۇق ئۇزىتىپ قويىدىغان ئادەت شەكىللىنىپتۇ.

(3) يېڭى مەدەنىيەت باستۇرۇپ كىرىپ، ئەنئەنىۋى ئادەتلەردە ئۆزگىرىش پەيدا قىلىپتۇ. ھەتتا ئۆز مۇھىتى، ئۆز شارائىتىغا تازا ماس كەلمەيدىغان مەدەنىيەتمۇ ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىغا سىڭىپ كىرىپتۇ. يانفون بۇنىڭ بىر مىسالى.

نوپۇسنىڭ ئۇزۇكسىز كۆپىيىشى، سۇنىڭ ئازىيىشى، يايلاقلارنىڭ قۇرۇپ كېتىشى قاتارلىقلار دەريابويىدا يېقىن كەلگۈسىدە يۇز بېرىدىغان ئېغىر ئېكولوگىيەلىك تەڭپۇڭسىزلىقنى پۈرتۈپتۇ. ھۆكۈمەت بۇ خىل ئەھۋالنىڭ ۋە ئاھالىنىڭ ئولتۇراق، تۇرمۇش شارائىتىنى، شۇنداقلا تەبىئىي ئورمانلارنى قوغداپ، ئېكولوگىيەلىك مۇھىتنى قوغداشنى نەزەردە تۇتۇپ، دەريابويىدىكى ئاھالىلەرنى ناھىيەدىكى دېھقانچىلىق رايونلىرىغا كۆچۈرۈپ چىقىشنى پىلانلاۋاتىدۇ. ھازىر باشلانغۇچ مەكتەپ 4 - يىللىقتىن يۇقىرى 4(- يىلـ لىقلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) سىنىپلاردىكى ئوقۇغۇچىلارنى ناھىيەلىك 1 - باشلانغۇچ مەكتەپكە كۆچۈرۈپ چىقىپ ئوقۇتۇۋاتىدۇ. بۇ دەريابويىدىكى ئاھالـ نى كۆچۈرۈپ چىقىشنىڭ مۇقەددىمىسى.

ئۆتكۈزۈلۈۋاتاتتى. بۇ مۇراسىمغا بىرلەشتۈرۈپ، «يۇز ئاچقۇ»مۇ ئېلىپ بېرىلدى، قىزنىڭ قېيىنئانىسى ئۈسسۇل ئويناپ كېلىپ، قىزنىڭ يۈزىنى ئاچتى. بۇ تويدا يىگىت قولدىشى بەش بولۇپ، ھەر بىرىگە بىردىن كۆڭلەك قويۇپ بېرىلدى، قىز قولدىشىمۇ بەش بولۇپ، ئۇلارغا ئون يۆەندىن نەق پۇل قويۇپ بېرىلدى. بۇ مۇراسىمغا بىرلەشتۈرۈپ يەنە، يىگىت تەرەپنىڭ قىز تەرەپكە كېلىگەن مېھمانلىرى شوكۇم قىلىشتى. بارلىق پائالىيەتلەر توگىگەندىن كېيىن، قىز كۆچۈرۈپ كېتىلدى.

دەريابويىنىڭ توي ئادىتى ئارىلىقنىڭ يىراقلىق سەۋەبىدىن بەزى مۇراسىملار بىرلەشتۈرۈپ ئېلىپ بېرىلغىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، بارلىق مۇراسىملار ۋە ئادەتلەر كېرىيەنىڭ ئادىتى بىلەن ئوخشاش ئىكەن. دىنىي زاتلار ئەتىسىدىكى يوقلاشقا قارشى چىقىپ: يوقلاش دېگەن توي قىلغانلارنىڭ بىرەر بالىسى بولغاندا بولىدىغان ئىش. ئەتىسى يوقلاپ، نۇرغۇن نەرسە ئاپىرىپ بېرىدىكەنسىلەر، ئۆگۈنى ئاجرىشىمىز دەپ، مال ـ مۈلۈكلەرنى بۆلۈشەلمەي، بىز-گە باش ئاغرىقى تېپىپ بېرىدىكەنسىلەر، ئەتىكى يوقلاشنى قىلمايلار، دېگەچكە، ئەتىسىدىكى يوقلاش ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. شۇڭا بىزمۇ پائالىيىتىمىزنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، شۇ كۈنى نۇراخۇننىڭ ئۆيىگە قاراپ يولغا چىقتۇق. شۇ كۈنى كەچتە نۇراخۇننىڭ ئۆيىگە كېلىپ، بۇ ئۆيدە قالدۇرۇپ قويغان ئارتۇق يۈك ـ تاقلارنى ماشىنىغا بېسىپ، كېرىيەگە قايىتتۇق.

خاتىمە

مېنىڭ دەريابويى يېزىسىدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشىم بۇ ئۇچىنچى قېتىملىقى. لېكىن مېنىڭ تەكشۈرۈش نىشانىم فولكلور. 1996 ـ يىلىدىكى ۋە 2002 ـ يىلىدىكى تەكشۈرۈش ئەھۋالى بىلەن بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈش ئەھۋالىنى سېلىشتۇرغاندا:

(1) زامانىۋى تۇرمۇش ئۇلارغا نۇرغۇن قولايلىق ئەكېلىش بىلەن بىرگە، ئۇلارنىڭ پىسخىكىسى ۋە روھىي دۇنياسىغىمۇ نۇرغۇن ئۆزگىرىش ئەكېلىپتۇ. بۇرۇنقى ئاق كۆڭۈللۈك، مېھماندوستلۇق، خالىسلىقلار سۇسلىشىپ، ھېيلە-گەرلىك، قاشاقلىق، نەپسانىيەتچىلىك غولداپتۇ. ئىلگىرى «ئوغرى يوق» دەپ نامى بار بۇ خىلۇەت ماكاندا، ئىشكىلەرنىڭ ھەممىسىگە، ساندۇقلارغا قۇلۇپ سېلىش ئۇمۇملىشىپ كېتىپتۇ. سىرتتىن كەلگەنلەرنىڭ ماشىنىسى يول ئۈستىدە بۇزۇلۇپ قېلىپ تاشلاپ قويۇپ كەتسە، قولغا چىقىدىغانلىكى نەرسە-لەرنىڭ ھەممىسى يوقىلىپ كېتىدىغان بولۇپ قاپتۇ. سىرتتىن كەلگەن سايا-ھەتچىلەرنىڭ پارچە ـ پۇرات نەرسىلىرى يوقىلىپ كېتىدىغان ئەھۋاللار كۆ-رۈلۈپ تۇرىدىكەن.

باللىقا ئىنتىزار يۈردۈك

قەيەردە سەن مەسۇم باللىق،
ئىزتىراپقا چۆككەندە بۇگۈن.
قەيەردە سەن نۇرانە چۈشۈم،
تەنتەكلىكتىن قالدىغۇ كۆڭۈل.

قەيەردە سەن سۇبھى گۈللىرىم،
يوللىرىمنى باسقاندا خازان.
قەيەردە سەن خۇشبۇي باغلىرىم،
ئازاب چېكىپ قالغاندا پىنھان.

قەيەردە سەن بىغۇبار تۇيغۇم،
تۇمان ئارا قالغاندا سۆيگۈم.
قەيەردە سەن غەمسىز كۈيلىرىم،
تەشۋىش ئىچرە قالدى ئۇمىدىم.

قەيەردە سەن ئالتۇن گۈزەكلىك،
ئۆمرۈمگە قۇت كۆكلەم باھارىم.
قاتىلى سەن سەبىيلىكىمنىڭ،
ئېھا! روھىمنىڭ خائىنى ئۆزۈم.

يالغۇزلۇق

قۇرۇپ كەتتۇق ـ قاغجىراپ كەتتۇق،
ئوت كۆلدىكى نىمجان بېلىقتەك.

چاڭقاشلاردا تىغلانسا جانلار،
كىملەر بولار پاسىبان يۆلەك

ئېھا! ۋاقىتنىڭ سىرتىقى ئارا
پارە ـ پارە بولماقتا ھايات.
كۈلەلمىدىم قېنىپ بىر قېتىم
يۇلۇنغاچقا نازۇك بىر قانات.

شېئىرلار

بۇخەلچەم تۇردى

ياش شائىرە بۇخەلچەم تۇردى 1978 ـ يىلى 1 ـ ئايدا كېرىيە ناھىيە كۆكيار يېزىسىدا مەرپەتېپەرۋەر دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى ئۆز يېزىسىدا تاماملاپ 1995 ـ يىلى خوتەن دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن قاراقىر يېزىسىدا ئوقۇتقۇچى بولغان، ھازىر كۆكيار باشلانغۇچ مەكتىپىدە ئىشلەۋاتىدۇ، ئۇنىڭ ھازىرغا قەدەر 130 پارچىدىن ئارتۇق شېئىرى ھەرقايسى مەتبۇئاتلاردا ئېلان قىلىنغان.

تىلسىملار ئىلكىدە قالىمەن تەنھا

ئۆكۈنۈپ قالىسەن تاللىشىڭدىن يار،
ئۆمۈرنىڭ توزۇغان بەرگىگە قاراپ.
نادامەت ئۆھلىرى تىغلاپ يۈرەكنى،
ياغدۇ باغرىڭغا زەھەردەك ئازاب.

ئارزۇلاپ كۈتكىنىڭ مەن ئەمەس بەلكىم،
مەڭگۈلۈك بوشلۇقتا ئايلىنار ھايات.
يىللارنىڭ چاچلىرى باغلىسا قىروۋ،
ئاخىرقى ئىمكانمۇ بولىدۇ بەربات.

تىلسىملار ئىلكىدە قالىمەن تەنھا،
سارغايغان ئۆمىدنى باغرىمغا بېسىپ.
ئۆكۈنۈپ قالىسەن تاللىشىڭدىن يار،
سۈپسۈزۈك بۇلاقلار كەتكەندە لېيىپ.

سەن ئاتامغا مەرسىيە ئوقۇپ،
ئويلىدىڭمۇ تەنھالىقىڭنى؟
ئانا!
ئورۇمچىدە قار ياغدى بۇگۈن،
ئېھا! قەلبىممۇ يوللاردەك سوغۇق.
ھېرىپ ـ ئېچىپ كەلسەڭ ئېتىزدىن،
مېھرىسىراپ كەتكەن ئۆيلىرىڭ،
يۇرىكىڭگە چەگدىمۇ توڭۇن.
ئانا!
چاچلىرىمدەك سىياھ رەڭ تۇندە،
ئاشۇ مۇڭلۇق سىياقى بىلەن،
چۈشلىرىڭگە كىرەمدۇ ئاتام؟
يالغۇز قالدىڭ ياشانغىنىڭدا،
ئوغۇللىرىڭنىڭ مېھرى بەك ئىلمان.
مەن بۇ يەردە غەملىرىڭنى يەپ،
يۈلتۈزلاردىن يوللىدىم سالام.
ئانا!
سېنى چۈشەپ قاپتۇ ئوغلۇمۇ،
بۇندا ھايات بولسىمۇ قۇۋناق.
كەتكۈسى بار ئاشۇ سەھراغا،
ھەسەن ـ ھۈسەن كۆرەلمىدىم دەپ،
تېخى بەزەن قىلىدۇ غوۋغا.
كەتكۈم كەلدى مېنىڭمۇ شۇنداق،
ئاتام ئىزى قالغان ماكانغا.
ئانا!
باھار كەلگەن خىلۋەت كەنتتە،
پورەكلىسە ئاپپاق چېچەكلەر،
تەنھاغىنە تۇيغۇلار بىلەن،
كىمگە ئېيتتىڭ غېرىبلىقىڭنى؟
ئانا!...

يىگىتسەن يەلكەڭدە ئاتا ئۈمىدى
يىگىتسەن يەلكەڭدە ئاتا ئۈمىدى،
ئاتىلىق بۇرچۇڭ بار بىلگىن قەدىردان.
تەمەسىز مېھرىڭدە سۆيگىن ئاناڭنى،
مېھرىبان يۈزلەرنى باسمىسۇن تۇمان.

سۈسىز دەريا بولدى ھاياتىم
كۆيمەكتىمەن يالقۇن ئىچىدە.
كىملەر بىلەر بۇيۇكلىكىمنى
ئۆلۈپ كەتسەم بىر كۈن جىممىدە.

قۇرۇپ كەتتىم، قاغجىراپ كەتتىم
ياز ئىيىدەك نەپەسلەر ئارا.
يامغۇرسىراپ كەتسە كۆكۈللەر،
قانداق ياشاي ئىيتقىنا دۇنيا.

ئانامغا

ئالتۇن زەنجىر ئاسالمىغان بوينۇڭغا،
يۈرىكىمنى تۇمار قىلىپ ئاسايمۇ؟
پەرزەنتىم دەپ تۆكۈلگەن پاك يېشىڭنىڭ
دولقۇنىدا تاھىر بولۇپ ئاقايمۇ؟

مېھنەتلەردىن قاداق باسقان قولۇڭغا
مەن چولپاندىن ئۈزۈك ياساپ تاقايمۇ؟
شاما سالغان قۇلىقىڭغا جان ئانا
ھىلال ئايىنى مونچاق قىلىپ ئاسايمۇ؟

كەچمىشىڭنىڭ رېۋايەتلىك چۆلىگە
شەھرىزاتتەك مىڭ بىر كېچە چۆكەيمۇ؟
ۋىجدان - نومۇس دوئېلىدا سىنالسام
نۈزۈك ئايدەك چۆلنى سەرسان كېزەيمۇ؟

زېمىن كەبى مۇرۇۋەتلىك باغرىڭغا
سەبىيلەردەك يەنە باغرىم ياقايمۇ؟
ئوخشىمىسام ئەگەر ساڭا جان ئانا
نومۇس ئىچرە بۇ ئالەمدىن يوقايمۇ؟

سېغىنىش

ئانا!
باھار كەلگەن خىلۋەت كەنتتە،
پورەكلىسە ئاپپاق چېچەكلەر،

سەن روھىمدا پەرلەنگەن ئۈمىد،
پەرۋازلىرىڭ تۈغار مۇھەببەت.
سەن باغرىمدا چېقىلغان چېقىن،
سوغ نەپەسلەر سالالماس ھەسرەت.

سەن بىر تىلەك پەرىشتەم ئوغلۇم،
قارىدەك ئاپپاق تاڭغا ئۇلانغان.
نۇزۇگۈمدەك بولسا قاياشلىق،
سەن بولارسەن باتۇر ئوغۇزخان.

بەخت دېگەن مۇشۇ ئەمەسمۇ

قارايماقتا ئاپپاق يۇرەكلەر،
مەنسىزلىك ئىچىدە چىرىپ.
يىلان كەبى تاشلىسام قاسىراق،
كېلەرسەنمۇ نۇرغا پۈركىنىپ.

چاك يېرىلغان تەنھالىق بىلەن،
يوللىرىڭغا تاشلىسام نەزەر.
سۇنارسەنمۇ بىر دەستە ھىجران،
قەلبىمدىكى مېھرىبان پەدەر.

زەيتۇن چىشلەپ كەلگەن دەمدەردەك،
تۇرسا يۇرەك ـ باغرىڭدا ئۇنلەپ.
بەخت دېگەن مۇشۇ ئەمەسمۇ،
قالمىسا دىل مۇڭلۇق ئېسەدەپ.

مەن ئازاب پەسلىدە تۆكۈلگەن ياپراق

ئۇنتۇلغان پەسلىڭ غەمكىن كۆزىدىن،
تۆكۈلدۇم دۆڭە سۇنۇق ھەسرەتتەك.
پەرىشان دەملەردىن يۇلقۇنۇپ تۇرۇپ،
تىغلىدىم يۇرەكنى مېنىڭ ئەمەستەك.

يىگىتسەن يەلكەڭدە ئاتا ئۇمىدى
سەن ئۇچۇن توزۇغان لەيلىدۇر ئاناڭ.
تەنھالىق لىق تولغان ئېتەكلىرىگە،
مېھرىڭنى مۇنقەرىز قىلغاچقا بالاڭ.

يىگىتسەن يەلكەڭدە ئاتا ئۇمىدى،
قىلمىغىن ئاناڭنى ئىنسابىڭغا زار.
موھتاجلىق ياشلىسا مۇڭلۇق كۆزلەرنى،
قېلىنلاپ كەتمەمدۇ دىلدىكى غۇبار.

ئۆلۈم بەلكىم يېنىمىزدىلا

ئۆلۈم بەلكىم يېنىمىزدىلا،
كىرپىكلەرگە تۇرار ئېسىلىپ.
سەن ئۇزۇڭگە قايتقاندا بىركۈن،
چەكسىزلىككە كېتەرسەن سىڭىپ.

ئۆلۈم بەلكىم يېنىمىزدىلا،
شۇنچە ياۋۇز، شۇنچە مېھرىبان.
سوغ نەپەستە سىلاپ يۈزلەرنى،
ئاخىرقى رەت ئالار ئىمتىھان.

ئۆلۈم بەلكىم يېنىمىزدىلا،
ياساپ يۈرەر ئەبەدىيلىك يول.
كۆڭۈلجەيدۇ تىلسىم دېگىزى،
يۈرەكلەرگە تامچىلاپ ئۈدۈل.

ئۆلۈم بەلكىم يېنىمىزدىلا،
ياسىماقچى بىزنى قايتىدىن.
سەن ئۇزۇڭگە قايتقاندا بىر كۈن،
چېچەكلەيسەن نۇرلاردا ئاندىن.

ئوغلۇمغا

سەن ئۆمرۈمنىڭ كۆكلەم باھارى،
بالىلىقىم كۆكلەيدۇ سەندە.
سەن بەختىنىڭ نۇرلۇق قانىتى،
كىملىكىڭ بار سۈزۈك سەھەردە.

شېئىرلار

گۈلباھار مۇسا

ياش شائىرە گۈلباھار مۇسا 1973 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى كېرىيە ناھىيەسىنىڭ قارقىي يېزىسىدا تۇغۇلغان، 1989 ـ يىلى 9 ـ ئايدىن 1993 ـ يىلى 7 ـ ئايغىچە قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ جۇڭگو تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان. شۇ يىلى خىزمەتكە قاتنىشىپ قارقىي ئوتتۇرا مەكتىپىدە تىل ـ ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ ئىشلىگەن، 2001 ـ يىلى 3 ـ ئايدىن باشلاپ ھازىرغىچە كېرىيە ناھىيەلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئىشلەپ كەلمەكتە. ئۇنىڭ ئىجادىيىتى 1990 ـ يىلى «قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى گېزىتى»دە ئېلان قىلىنغان «ئانا» ناملىق شېئىرى بىلەن باشلانغان. ھازىرغا قەدەر «تارىم»، «يېڭى قاشتېشى»، «قەشقەر ئەدەبىياتى»، «شىنجاڭ مائارىپ گېزىتى»، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى» قاتارلىق گېزىت ـ ژۇرناللاردا 100 پارچىدىن ئارتۇق ھەر خىل ژانىردىكى ئەسىرى ئېلان قىلىنغان. ««چاڭ ـ توزانلار ئارىسىدا، ھېكايىسىنى ئوقۇغاندىن كېيىن» ناملىق ئوبزورى «قەشقەر ئەدەبىياتى» تەرىپىدىن ئىككىنچى دەرىجىلىك مۇكاپاتقا، «ئاھ! مۇئەللىم ۋىسالىڭ نەدە؟» ناملىق شېئىرى «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلى تەرىپىدىن مۇنەۋۋەر ئەسەر مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن.

كەلسەڭ نىگار بۇگۈن ناۋادا...

قۇشلارسايراپ قەلب تارىدا،
يوللىرىڭغا چاچقۇلار چاچار.
ئۆز نىگارىڭ ئىنتىزار ھامان،
ئىشقى بىلەن قەلبىنى ئاچار.

ياشماق بەك مۇشكۈل ئۆزۈك سياقتا،
مەن ئازاب پەسلىدە تۆكۈلگەن ياپراق.
نەھاجەت نۇر تىلەش غۇۋا ئايدىڭدىن،
ئاتەشلىك تۇيغۇلار تۇرسا لاۋۇلداپ.

چۈش كۆرەر باھاردەك ھېسلار ئىلكىدە،
قەلبىمدەك مۇڭسىراپ كەتكەن چىغىر يول.
ئېھتىمال بۇ يوللار تۇتىشار تاڭغا،
مەن شۇندا قۇياشقا بارارمەن ئۇدۇل.

بىلىنمەكتە ئۇلۇغ، مۇقەددەس،
كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن تۇپراق.
بېرىپ تۇرسام يۇرتۇمغا پات - پات،
ئەمىن تاپار كۆڭلۈمۇ ھەرۋاق.

كەلدى ساقىي قولىدا شاراب،
ئۇنى تۇتاي يېقىن دوستۇمغا.
دەردلىرىڭنى ئېلىپ بەر ئەمدى،
سىڭىپ كەتسۇن مېنىڭ باغرىمغا...

ئاخشام بەرگەن ياڭراق تېلېفون،
سېغىنىشنى ئۇلغايتتى قايتا.
ساڭا ئاتاپ گۈللەرنى تىزدى،
خۇشلۇق ئىزدەپ قەلبىم بايىلا.

ئايرىلماسقا قۇياشمۇ گۇۋاھ،
دىلنى دىلغا چاتتى ياڭراق كۈي.
ئوينىاپ، يايراپ كۈلەيلى بىللە،
سەنمۇ ئەمدى پاك سۆيگۈنى سۆي.

كەلسەڭ نىگار بۇگۈن ناۋادا،
جىمى جانلىق كۈتەر چاۋاكتا.
بىر كەشكىنى كىيمەي ماڭساڭمۇ،
دىمەس ھېچكىم «قالدى قاياقتا؟»

چاقىرماقتا قەدىمىي ماكان

ئىش خۇشياقماس كۈنۈتۈن ماڭا،
نېمە بولدۇم بۇنى بىلمەيمەن.
شادلىق قاپلاپ كەتسە جاھاننى،
ئاھلىنىمەن لېكىن كۈلمەيمەن.

بىلىنمەكتە دۇنيا قاراڭغۇ،
بىزارلىقىم ئاشتى ھەسسىلەپ.
تىرىلمەيدۇ روھلىرىم ئەمدى،
ياسالماقتا قەبرەم دەستىلەپ.

ئېرىنىمەن ئۇخلاشلارغىمۇ،
ياشلىرىممۇ چۈشمەكتە ئېقىپ.
ھىجرانىڭدىن يىغلايدۇ يۈرەك،
ھەسرىتىممۇ كەتمەكتە ئېشىپ.

چاقىرماقتا قەدىمىي ماكان،
سېغىنىشىڭ ئوتىنى سېلىپ.
تالجىقشلار كەلدى قېشىمغا،
قوللىرىدا ۋاپانى ئېلىپ.

يوقلاپ كەلگەنىدى. ئىككى يىل ئىلگىرى ئانىسى تۇغۇپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇ دادىسىنى يېنىغا ئەكېلىۋالماقچى بولۇۋىدى، ئايالى لى سۇي باش چايقاپ تۇرۇۋالدى. بۇنىڭ بىلەن ۋاڭ بوۋاي يېزىدا يالغۇز تۇرۇۋېرىدى. ۋاڭ بوۋاينىڭ سالامەتلىكى تازا ياخشى بولمىغاچقا، ئىتىز ـ ئارەكنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالماي‌تتى. شۇڭا كەنتتىكىلەر ئۇنى باشلانغۇچ مەكتەپتە قوڭغۇراق چېلىشقا قويۇپ، ھەر ئايدا ئاز ـ تولا پۇل ـ پۇچەك بېرىپ تۇرمۇشىدىن خەۋەر ئېلىۋاتاتتى. ئايالى قېينىئاتىسىنىڭ شەھەردە تۇرۇشىغا كۆنمىگەچكە، ئۇ كەنتتىكى لەرنىڭ گېپىدىن قورقۇپ، يىلدا بىرەر قېتىمىمۇ يېنىغا دادىسىنى يوقلاپ بارماي‌تتى. ۋاڭ بوۋاي، ئوغلۇمنىڭ دىتى بولمىغاچقا، مېنى يېنىغا ئەكېلىۋالالماي، جەمەتىمىزنىڭ يۈزىنى تۆكتى دەپ، ئوغلىغا كۆڭلىدە غوم ساقلاپ يۈرەتتى، شەھەرگىمۇ بارمايتتى. شۇڭا، ئۇ ئىشىك ئالدىدا تۇرغان دادىسىنى كۆرۈپ ھاڭ ـ تاڭ قالغانىدى.

ـــ دادا!... كېلىپ قاپسىزغۇ؟... ـــ دېدى ئۇ دادىسىنى ئۆيگە باشلىغاچ.

ـــ ئاڭلىسام ئىدارە باشلىقى بولۇپسەن، شۇنداقمۇ؟ ـــ دېدى ۋاڭ بوۋاي ئوغلىغا قاراپ.

ـــ شۇنداق، ـــ دېدى ئۇ بېشىنى لىڭشىتىپ.

ـــ كەنت باشلىقى: «ئوغلىڭىز ئىدارە باشلىقى بوپتۇ، كەنتىمىزدىكى باشلانغۇچ مەكتەپنى رېمونت قىلىشقا 20 مىڭ يۈەن كەملەيدۇ، ئوغلىڭىز ئامال قىلىپ بەرسۇن»، دەپ مېنى يېنىڭغا ئەۋەتتى.

ـــ مەن پۇل باشقۇرامدىكەنمەن! بۇنى ئۆزۈممۇ بىلمەيدىغان تۇرسام، ـــ دېدى ئوغلى بۇنى ئاڭلاپ تەنە بىلەن.

ـــ كەنت باشلىقىنىڭ دېيىشچە، ئۆلكىدىن ئىدارەڭلەرگە كەنت مەكتەپ قۇرۇلۇشىغا ياردەم قىلىشقا پۇل بېرىپتۇ، كەنت باشلىقى 20 مىڭ يۈەن ھەل قىلىپ كەلسىڭىز، دېگەنىدى.

ۋاڭ ئىدارە باشلىقى كاللىسىغا «پاقىدە» بىرنى سالدى ـ دە، ئۆتكەندە ئۆلكىدىن كەنت مەكتەپ قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىشكە نەچچە يۈز مىڭ يۈەن چۇشۇرۈپ بەرگەنلىكى، بۇنى تېخى مۇزاكىرە قىلمىغانلىقى ئېسىگە كەلدى. ئۇ كۈنبويى ئەمەل ئۈچۈن سالغان «دەسمايە»لىرىنى ئۈندۈرۈۋېلىش كويىدا يۈرسە، بۇ ئىشلار قانداقمۇ ئېسىدە تۇرسۇن!

«توغرا، بۇ ئوبدان بىر پۇرسەت ئەمەسمۇ!» ئۇنىڭ كۆڭلى «پاللىدە» يورۇغاندەك بولدى ـ دە:

ـــ ھە راست، پۇلنىڭ گېپىنى قىلمىغان بولسىڭىز ئۇنتۇپ قالىدىكەن، مەن، ـــ دېدى، دادىسىغا ھىجىيىپ، ـــ شۇنداق ئىشقۇ بولغان، مۇنداق قىلايلى، كەنت باشلىقى 20 مىڭ يۈەن دېگەن بولسا، 50 مىڭ يۈەن بېرەي. قايتىپ بېرىپ كەنت باشلىقىغا ئېيتىڭ، 30 مىڭ يۈەننى ئىشلىتىپ، قالغان 20 مىڭ يۈەننى ماڭا ئەكېلىپ بەرسۇن.

دادىسىنىڭ ئۆلۈمىدىن بېيىغان ئوغۇل

چياۋ بېي

ئابلەت ئابدۇللا تەرجىمىسى

يېتىلىۋاتقان ياش ئەدەبىي تەرجىمان ئابلەت ئابدۇللا 1972 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى كېرىيە ناھىيەسىنىڭ مو-غاللا بازىرىدا تۇغۇلغان. 1993 ـ يىلى شىنجاڭ رادىيو ـ تېلې-ۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تەرجىمانلىق كەسپىنى پۈتكۈزۈپ، كېرىيە ناھىيەلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىسىغا تەرجىمانلىققا قوبۇل قىلىنغان. ھازىر ئۇ كېرىيە ناھىيەلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىسىنىڭ كاندىدات ئالىي تەرجىمانى.

ئۇنىڭ ئەدەبىي تەرجىمە ھاياتى 1988 ـ يىللىرى باشلانغان بولۇپ، ئاپتو-نوم رايونىمىزدىكى ھەرقايسى گېزىت ـ ژۇرناللاردا 40 پارچىدىن ئارتۇق تەرجىمە ئەسەر، تىل ـ يېزىق تەتقىقاتىغا ئائىت ئۇچ پارچە ماقالىسى ئېلان قىلىندى. «سودا ئالاقىسىگە ئائىت خەنزۇچىلى»، «خەنزۇچىلىدىن ئاساس» ناملىق كىتابلارنى تۈزۈشكە قاتناشتى.

لاۋ ژاڭ ئىدارە باشلىقى بولمەن دەپ، خېلى كۆپ «دەسمايە» سالغانىدى. شۇڭا، ئۇ ئىدارە باشلىقى بولۇپلا، سالغان بۇ «دەسمايە»سىنى ئۈندۈرۈۋېلىشنىڭ كويىغا چۈشتى. لاۋژاڭ ئىدارە باشلىقى بولغان بۇ ئورۇننىڭ پۇلى كۆپ بول-مىمۇ، ئۇ بۇنىڭغا سوغۇق قول تەگكۈزۈشكە بولمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلە-تى. ئۇ: «بۇ ئورۇنغا نى ـ نى رىقابەتچىلىرىمنى يېڭىپ ئاران تەستە ئولتۇر-دۇم، ئۇلار چوقۇم يېڭىلگىنىگە تەن بەرمەي، ھەر ۋاقىت مەندىن قۇسۇر ئىز-دەپ، مېنى غولىتىشىنىڭ كويىدا يۈرىدۇ، ئۇلارغا قۇيرۇقۇمنى تۇتقۇزۇپلا قوي-سام، ئۇستۇمدىن ئەرز قىلىپ، مېنى جايلىشى تۇرغانلا گەپ» دەپ ئويلايتتى.

شەنبە كۈنى ئىدى، ژاڭ ئىدارە باشلىقى ئۆزىنى كىرىسلوغا تاشلاپ، سال-غان «دەسمايە»سىنى ئۈندۈرۈۋېلىش ئۈستىدە باش قاتۇرۇۋاتاتتى. ئىشىك قوڭ-غۇرىقىنىڭ تۇيۇقسىز چېلىنىشى بىلەن ئۇنىڭ بۇ خىيالى چېچىلىپ كەتتى. ئۇ ئىشكىنى ئېچىۋىدى، ھاڭ ـ تاڭ قالدى. ئەسلىدە دادىسى يېزىدىن ئۈنى

گىمۇ خەۋەر بېرىۋەتسۇن. بولغۇلۇق بولدى، ئەتە مەرھۇمنىڭ مېيىتىنى ئۇزىتىد-ۇپتەيلى. قاراپ تۇرۇڭ - ھە، ھايال ئۆتمەي چۆنتىكىمىز پۇلغا تولۇپ كېتىدۇ.

ۋاڭ ئىداره باشلىقى ئۇيقۇدىن ئەمدىلا ئويغانغاندەك بولدى - ده، يېشىنى سۇرتۇپ، ئورنىدىن تۇرۇپلا تېلېفونىنى قولىغا ئالدى. خەۋەر بېرىدىغانلار تۇ-گىگەندىن كېيىن، دادىسىنىڭ جەستىگە قاراپ قويۇپ ئايالىغا:

— دادامنى يەرده ياتقۇزۇپ قويساق باشقىلار بىزنى نېمه دەيدۇ! — دېدى.

— بىز ياتىدىغان ھېلىقى ئالىي دەرىجىلىك راھەت كارىۋاتقا ياتقۇزۇپ قويايلى، كېيىن باشقىدىن سېتىۋالارمىز— دېدى لى سۇي بىردەم تۇرۇپ قال-غاندىن كېيىن لېۋىنى چىشلەپ.

— بولىدۇ! — دېدى ئۇ بېشىنى لىڭشىتىپ بىرئاز ئازابلانغان ھالدا، — دادام ئۆمۇر بويى كاڭ بېشىدا يېتىپ كەلگەندى، ئۆلگەندە بولسىمۇ بىر كېچە راھەت يېتىۋالسۇن.

ئىككىيلەن ۋاڭ بوۋاينىڭ جەستىنى كۆتۈرۈپ، كارىۋاتقا ئەمدىلا قويۇ-شىغا ئىشىك قوڭغۇرىقى چېلىندى.

بىردەمدىلا ئۆي ھازىدارلار بىلەن تولۇپ كەتتى. ھازىدىن كېيىن، كەل-گەنلەر ئەلۋەتته ئۇلارغا كۆڭلىنى ئىزھار قىلىشتى. يېرىم كېچە بولغاندا ئۆيى-ئىچى بىرئاز جىمىدى. ئەڭ ئاخىرقى بىر مېھمان ئۇزىتىلغاندىن كېيىن، ئۇلار پۇللارنى سانىۋىدى، 40 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق چىقتى. لى سۇي ئالدىدا تۇرغان دۆۋە - دۆۋە پۇللارغا قاراپ خۇشاللىقىدىن گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ، ئېغىزىنى يۇمالماي قالدى. ئۇ كارىۋاتتا يېتىۋاتقان ۋاڭ بوۋايغا قاراپ قويۇپ يولدىشىغا:

— دادىگىزنىڭ ئۆلۈمى شۇنچه كۆپ پۇلغا يارايدىغانلىقىنى ئويلاپمۇ باق-ماپتىكەنمەن! — دېدى.

ۋاڭ ئىداره باشلىقى ئايالىنىڭ گېپىدىن دادىسىنىڭ ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئالالمىغانلىقىنى ئويلىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەندى. ئۇ پۇللارنى سىقىمدىغىنىچه دادىسىنىڭ يېنىغا كەلدى - ده، يۇكۇنۇپ، ئۇچ قې-تىم باش ئۇرغاندىن كېيىن:

— دادا، ماڭا شۇنچه كۆپ پۇل تېپىپ بەرگىنىگىزگه رەھمەت! خاتىرجەم يېتىڭ، ھەر يىلى چاغاندا روھىگىزغا ئاتاپ كۆپرەك پۇل كۆيدۇرىمەن، — دېدى.

ئەتىسى «كەلمىگەن تەلەيده ئاناڭنىڭ ھەققى بارمۇ؟» دېگەندەك ئىش بول-دى. ئەر - خوتۇن ئىككىيلەن جەسەت كۆيدۇرۇش ئورنىدىن قايتىپ كېلىپ ھېلىقى پۇللارنىڭ يوقالغانلىقىنى سەزدى. ئۆينى ئوڭتەي - توڭتەي قىلىۋەت-كەن بولسىمۇ پۇل تېپىلمىدى. ئۇلار: «ئوغرى بىزنى دادىسى ئۆلۈپ كېتىپ چوقۇم نۇرغۇن پۇلغا ئېرىشتى دەپ ئويلاپ، چۇشتىن كېيىن ئۆيده يوق ۋاقتىمىزدىن پايدىلىنىپ ئوغرىلاپ كەتكەن ئوخشايدۇ» دېيىشىپ، لېۋىنى چىشلەپلا قالدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇلار ساقچىغا مەلۇم قىلالماي، ئۆزىنىڭ بىتە-

— كەنت باشلىقى 20 مىڭ يۈەن بولسا يېتىدۇ، دېگەن، ئۇنچە كۆپ پۇل-نى نېمىگە ئىشلىتەتتۇق. ساڭا يەنە 20 مىڭ يۈەننى قايتۇرۇپ بېرەمدىمسىز؟ — ۋاڭ بوۋاي بۇنىڭدىن گاڭگىراپ قالدى.

— دادا، نىمانداق غەرەز ئۇقمايدىغانسىز! — دېدى ئۇ دادىسىغا قاراپ هىجىيىپ، — سىلەرگە 50 مىڭ يۈەن بېرەي دەۋاتىمەن، بۇ، دېگىنىڭلاردىن 10 مىڭ يۈەن كۆپ دېگەن گەپ، ماڭا قايتۇرۇپ بېرىڭ دېگەن 20 مىڭ يۈەن تاپان هەققىم بولمامدۇ. سىز قايتىپ بېرىپ كەنت باشلىقىغا ئېيتىڭ، ئۇ چو-قۇم قوشۇلىدۇ.

— نېمە! — ۋاڭ بوۋاي ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى، — سەن ئو-مۇمنىڭ پۇلىنى چۆنتىكىگە سالماقچىما!

غەزەپتىن ۋاڭ بوۋاينىڭ كۆزلىرى چانىقىدىن چاچراپ كېتىدىغاندەك قىلاتتى.

— شۇنداق بولسا نېمە بوپتۇ! هازىر هەممەيلەن شۇنداق قىلىۋاتامدۇ، — دېدى ئوغلى دادىسىنىڭ گېپىگە پەرۋا قىلمىغان قىياپەتتە.

— بولمايدۇ! بۇ دېگەن قانۇنغا خىلاپ ئىش، ئۇنداق قىلساڭ هەرگىز بول-مايدۇ! — ۋاڭ بوۋاي ئاچچىقتىن ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايۋاتاتتى.

— مۇشۇنداق قىلمىسام خەجلىگەن پۇللىرىمنى قانداق ئۇندۇرۇۋالىمەن؟ ئۇنداقتا ئىدارە باشلىقى بولۇپ زىيان تارتقان بولمامدىمەن؟

ۋاڭ بوۋاي ئاچچىقتىن تىترەۋاتاتتى.

— هۇ نەسلى قۇرىغۇر! پۇل خەجلەپ باشلىق بوپسەن - دە! هامىنى بىر كۈنى بېشىڭنى يېگۈدەكسەن! — ئۇ سۆزلىگەنسېرى تىترەۋاتاتتى. تۇساتتىن كۆزىنى بىر ئالايتتى - دە، ئارقىسىغا «گۇپ» قىلىپ يىقىلدى.

بۇنى كۆرگەن ئوغلى ئالاقزادىلىك بىلەن دادىسىنى دەرهال يۆلەپ، قولە-نى بۇرنىغا تەگكۈزۈۋىدى، يۇرىكى «قارت» قىلىپ كەتتى. ۋاڭ بوۋاي ئاچچىق دەستىدىن نەپەستىن قالغانىدى. بىر هازادىن كېيىن ئۇ «دادا!...» دېگىنىچە هۆركىرەپ يىغلاشقا باشلىدى.

ۋاڭ بوۋاي پۇتىنى بوسۇغىدىن ئالا - ئالمايلا ئىچكىرى ئۆيگە كىرىۋالغان لى سۇي يولدىشىنىڭ يىغىسىدىن ئالدىراپلا چىقتى - دە، يەردە ياتقان ۋاڭ بوۋاينى كۆرۈپ، بىردەم تۇرغاندىن كېيىن:

— نېمىگە يىغلايسىز، پۇلنىڭ غېمىنى قىلىۋاتامتىڭىز، پۇل دېگەن ما-نا ئالدىڭىزدا تۇرمامدۇ! — دېدى.

ۋاڭ ئىدارە باشلىقى پۇلنىڭ گېپى چىقىشى بىلەن يىغىسىنى دەرهال توخ-تىتىپ، بېشىنى كۆتۈردى - دە، هېچنېمىنى چۈشەنمىگەندەك ئايالىغا قارىدى.

— مېيىتنى ئۆيدىن چىقارساق، پۇل دېگەن ئۆزلۈكىدىن كېلىدۇ ئەمەس-مۇ! — دېدى، لى سۇي يەردە ئوڭدىسىغا ياتقان ۋاڭ بوۋايغا قاراپ قويۇپ، — هە راست، ئىداردىكىلەرگە دەرهال تېلېفون قىلىۋېتىڭ، باشقا ئورۇندىكىلەر-

ھېسابقا كىرگۈزۈپ بولدۇق.

ئاستا ـ ئاستا ھوشىغا كەلگەن ۋاڭ ئىدارە باشلىقى كەنت باشلىقىنىڭ سۆزىدىن تېخىمۇ قورقۇشقا باشلىدى.

ـــ كەنت باشلىقى، ئادەمنى قورقۇتمىسىڭىز قانداق! دادام ئۆلۈپ كەتكەن، تۇنۇگۈن جەسىتىنى كۆيدۈرۈۋەتكەن تۇرساق، قانداقسىگە سىزگە پۇل ئەكېلىپ بەرسۇن؟ ـــ دېدى ئۇ تىترىگىنىچە.

ـــ سىزگە بىر ئىش بولمىغاندۇ؟ ـــ دېدى كەنت باشلىقى چىرايى تاتىرىپ كەتكەن ۋاڭ ئىدارە باشلىقىغا قاراپ ئەجەبلەنگەن ھالدا، ـــ ئوچاق يېقىندا ئولتۇرۇۋاتقان سىزنىڭ دادىڭىز ئەمەسمۇ؟ ۋاڭ بوۋا، سىلەر نېمە ئويۇن ئويناۋاتىسىلەر؟ بۇياققا تېز چۈشمەمسىز!

ۋاڭ بوۋاي ئوچاق يېنىدىن «گۈپ» قىلىپ سەكرەپ چۈشۈۋىدى، ۋاڭ ئىدارە باشلىقىنىڭ پۇت ـ قولى بوشىشىپ، تۇرغان يېرىدىلا ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇ ئوغلىنىڭ يېنىغا كەلدى ـ دە:

ـــ مەن ئۆلمىدىم! ئۆلگەن بولۇۋېلىپ ئىت يەپ كەتكەن بۇ ۋۇجدانسىزنى قۇتۇلدۇرۇۋالدىم! ـــ دېدى ئوغلىغا زەردە بىلەن.

ئەسلىدە ۋاڭ بوۋاي ئاچچىقتىن نەپەس يېتىشمەي، ھوشىدىن كەتكەنىدى. كەچتە ئوغلى ئۇنىڭغا باش ئۇرۇۋاتقاندا ھوشىغا كەلگەنىدى. ئۇ ئوغلىنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ، ئىشىنىڭ تېگىگە يېتىپ، ئۆلگەن بولۇپ يېتىۋالغان. ئۇلار ئۇيقۇغا كەتكەندىن كېيىن ھېلىقى پۇللارنى چاندۇرماي ئېلىۋالغانىدى. ئۇ جەسەت كۆيدۈرۈش ئۆيىگە ئەكىرىلگەندىن كېيىن «تىرىلىپ» جەسەت كۆيدۈرگۈچىنى قورقۇتۇۋەتكەن. ۋاڭ بوۋاي دەرھال ئۇنىڭغا ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈپ، ئۆلگەن بولۇۋېلىپ، ئوغلى قوبۇل قىلغان پۇللارنى مەكتەپ سېلىشقا يارىدەم قىلماقچى بولغانلىقىنى ئېيتقانىدى. جەسەت كۆيدۈرگۈچى بۇنىڭدىن تەسىرلىنىپ، ۋاڭ بوۋاينىڭ دېگىنى بويىچە قالدۇق جەسەت كۆللىرىدىن بىر ئاز يېغىپ ئوغلىغا بەرگەن، ئوغلى جەسەت كۆلىنى ئەكەتكەندىن كېيىن، ئۇمۇ ئۇيىگە قايتىپ كەلگەنىدى. كېيىن ۋاڭ بوۋاي ئۇيان ئويلاپ ـ بۇيان ئويلاپ، كەنت باشلىقىغا ئۆزىنىڭ ئاچچىقتىن ئۆلۈۋالغانلىق ئىشىنى دېمەي، ئەكەلگەن پۇلنى «ئوغلۇم يېنىدىن بەردى» دېگەنىدى.

ۋاڭ ئىدارە باشلىقى بىر ھازادىن كېيىن ھوشىغا كېلىپ، ئورنىدىن ئۆرمەلەپ تۇردى ـ دە، دادىسىغا ئېسىلغىنىچە:

ـــ دادا... سىز ئۆلمىگىنىڭىز بىلەن مېنى ئۆلتۈردىڭىز ئەمەسمۇ! باشقىلار مېنى پۇل ئۈچۈن دادىسىنىڭ ساختا ئۆلۈمىدىن پايدىلىنىپتۇ دېمەمدۇ!... مەن ئەمدى ئىدارە باشلىقلىقىنى قانداقمۇ قىلالايمەن!... ـــ دېدى داد ـ پەريات چېكىپ.

«تاللانغان ھېكايىلەر» ژۇرنىلىنىڭ 2007 ـ يىللىق 2 ـ سانىدىن تەرجىمە قىلىندى.

لەيلىكىدىن كۆردى.

ئەتىسى لى سۇي يولدىشىغا:

ــ دادىگىز ئۆلۈپ كېتىپ يېزىدىكى ئۆيىگە قارايدىغان ئادەم قالمىدى. يېزىغا بېرىپ ئۆينى سېتىۋېتىڭ، ھېچبولمىغاندا 10 ــ 20 مىڭغا ياراپ قالا- سا ئەجەب ئەمەس، ــ دېدى.

بۇنىڭ بىلەن ۋاڭ ئىدارە باشلىقى يېزىغا ھاپىلا ــ شاپىلا چاپتى. ئىشىك ئالدىغا بېرىۋىدى، ئىشىك ئوچۇق تۇراتتى. ئۇ دادام شەھەرگە مېنى ئىزدەپ بېرىپ، ئۆلىدىغانلىقىنى بىلىدىغاندەك ئىشكىنىمۇ قۇلۇپلىماپتىكەنغۇ، دېگەن- لەرنى ئويلىدى ــ دە، ئىشىكتىن كىرىپلا ھاڭ ــ تاڭ قالدى. ئوچاق يېنىدا بىرى ئولتۇراتتى. ئۇ سىنچىلاپ قارىۋىدى، قورقۇنچىدىن يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتكىلى تاسلا قالدى. ئوچاق يېنىدا ئولتۇرۇۋاتقان كىشى دەل ئۇنىڭ «ئۆلۈپ» كەتكەن دادىسى بولۇپ، تاماكا چېكىۋاتاتتى. ئۇ يېقىنراق بېرىپ قا- رىماقچى بولۇۋىدى، ۋاڭ بوۋاي بېشىنى كۆتۈرۈپ:

ــ ئۆلۈمۈمدىن بېيىغان تۇرساڭ، بۇ يەرگە يەنە نېمىدەپ كەلدىڭ؟ ــ دېدى.

ۋاڭ ئىدارە باشلىقى ۋارقىرىغىنىچە بۇرۇلۇپلا ئۆزىنى سىرتقا ئېتىۋىدى، سىرتتىن كىرىۋاتقان كەنت باشلىقىغا سوقۇلۇپ كەتتى. كەنت باشلىقى ئۇنى كۆرۈپ كۈلۈمسىرىگىنىچە ئۇنىڭ قولىنى چىڭ سىقىمداپ:

ــ ۋاڭ ئىدارە باشلىقى، يۈرتىڭىزنى ئۇنتۇپ قالماي مەكتەپ سېلىشە- مىزغا 40 مىڭ يۈەن ياردەم قىپسىز، سىزگە كۆپتىن ــ كۆپ رەھمەت! ــ دې- دى ھاياجاندىن ئۆزىنى بېسىۋالالماي.

قورقۇپ ھوشىدىن كېتەي دەپ قالغانىداره باشلىقى ئۇنىڭ قولىغا چىڭ ئېسىلىۋېلىپ:

ــ كەنت باشلىقى... ئالۋاستى!... ئالۋاستى بار ئىكەن!... ــ دېگىنىچە ۋارقىراشقا باشلىدى.

ــ باشلىق بولسىڭىزمۇ بىز سەھرالىقلارنى يات كۆرمەيۋاتىسىز ــ ھە، ھەقىقەتەن ئۆز زاتىڭىزنى ئۇنتۇپ قالماپسىز! ــ دېدى كەنت باشلىقى ئۇنىڭ ۋارقىرىغىنىغا پەرۋا قىلماي، ــ قىلغان ياخشى ئىشىمنى باشقىلار بىلمە- سۇن، دەپسىز ــ دە! دادىڭىز ماڭا ھەممىنى دېدى، يۇقىرىدىن بەرگەن پۇل چەكلىك بولغاچقا، بىزنىڭ بۇ مەكتەپكە يېتىشمەيدىكەن. مەكتەپ سېلىشە- مىزغا يېنىڭىزدىن 40 مىڭ يۈەن ياردەم قىلدىڭىز، سىزگە كۆپتىن ــ كۆپ رەھمەت!

كەنت باشلىقىنىڭ قىلغان سۆزلىرىدىن ئۇ سەل ھوشىغا كەلگەندەك بولدى ــ دە:

ــ نېمە دەۋاتىسىز؟ دادام سىلەرگە 40 مىڭ يۈەن بەردىما!

ــ شۇنداق، دادىڭىز تۇنۇگۈن شەھەردىن كېلىپلا بەرگەندى، پۇلنى

بىي گىرۇپكىگە جايلاشقان كېرىيە ناھىيەسىدىكى لايسۇنىڭ شارائىتى ناچار بولۇپ، قۇم ـ بوران ئۇچۇپ تۇرىدۇ، لېكىن، تۇتىنچى قېتىملىق نوپۇسنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرگەن چاغدا، پۈتۈن ناھىيەدە 100 ياشتىن ئاشقانلار 21 نەپەر بولۇپ، بۇنىڭ 17 نەپىرى لايسۇدا ئىكەنلىكى بايقالغان. شۇنىڭ بىلەن، ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشنىڭ سىرىنى ئىزدەپ يۈرگەنلەر بەس ـ بەستە بۇ يەرگە كېلىپ، بۇ جايىنى يىراق ـ يېقىنغا داڭ كەتكەن مەشھۇر «ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش كەنتى» گە ئايلاندۇردى. بەزىدە، كىشىدە گۇمان پەيدا قىلىدۇ، بۇنى چۈشىنىش قىيىن. بىزمۇ مۇشۇ گۇمان بىلەن «ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش كەنتى»گە كەلدۇق.

توختى روزىنىڭ ھېكايىسى

بۇ، ياز پەسلىنىڭ چۈشتىن كېيىنكى پىتىغىرىم ئىسسىق ۋاقتى بولۇپ، تېمپېراتۇرا 38 گىرادۇسقا يەتكەنىدى، لايسۇنىڭ چېگراسىغا كىرىشىمىزگىلا، تۆت ئەتراپتىكى قومۇش، ئاسمان ـ پەلەك ئۆسكەن تېرەك ۋە باشقا دەرەخلەر كۆزىمىزگە تاشلاندى. قۇملۇقنىڭ گىرۋەكلىرىدىلا راھەتلەنگىلى بولمىدىغان بىر خىل سالقىن ھاۋا ئۇرۇلاتتى.

لايسۇ ئىزچىل تۇردە كېرىيە ناھىيەسىنىڭ سۇپەتلىك ئۇرۇقىنى كېڭەيتىش تەجرىبە مەيدانى بولۇپ، پۈتۈن ناھىيەدىكى ھەرقايسى يېزا ـ بازارلارنى زۆرۈر ئۇرۇق بىلەن تەمىنلەپ كەلگەن بۇغداي، قوناقنىڭ ھەر بىر خىل يېڭى سورتى كىرگۈزۈلگەندىن كېيىن، ئالدى بىلەن مۇشۇ يەردە سىناق قىلىنىپ تېرىلىپ، ئۇرۇقنىڭ تۈپراقتا ماسلىشىش ئەھۋالى تەھلىل قىلىنىپ، كېرىيە ده تېرىشقا ماس كېلىدىغانلىقى مۇقىملاشتۇرۇلغاندىن كېيىن، ئاندىن ناھىيە تەۋەسىدە كەڭ كۆلەمدە كېڭەيتىپ تېرىلىدۇ. ھازىر بۇ جايدا ئۇچ مەھەللە گۈ ـ رۇپپىسى، بىر مەۋرىي كەنت، 2400 دىن ئارتۇق نوپۇس بار بولۇپ، رەسمىي بۆلۈم دەرىجىلىك ئورۇن.

شۇ كۈنى، بىزنى كۈتۈۋالغىنى ئۇرۇقچىلىق مەيدانىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى توختى روزى بولدى. ئۇ قوشۇما قاشلىق، كۆزلىرى چوڭ، كېلىشكەن ئادەم بولۇپ، ناھايىتى يۇمۇرلۇق ئىدى. ئۇ بىزنى كۆرگەندىن كېيىن، ئالدى بىلەن ئۇيغۇرچە سالاملىشىش شەكلىدە بىز بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى، يېنىدىكىلەرنى بىزگە تونۇشتۇرۇپ ئۆتتى. بىز كېلىش مەقسىتىمىزنى ئېيتقاندىن كېيىن، ئۇ خۇشاللىق بىلەن بىزنى بىرنەچچە ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەن مويسىپىتلارنىڭ ئۆيىگە زىيارەت قىلىشقا باشلاپ باردى.

يولدا كېتىۋېتىپ كۆپچىلىك كۈلكە ـ چاقچاق بىلەن خۇشال ماڭدۇق. توختى روزى ئۆزىنىڭ بۇ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش كەنتىدە خىزمەت قىلىۋاتقانلىغا ئون يىلغا يېقىن بولۇپ قالغانلىقىنى، بۇ يەرگە كۆنۈپ قالغاچقا، كېـ

قۇملۇقنىڭ گىرۋىكىدىكى ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش كەنتى

ۋېبي يۇكلۇك

ئالىمجان ئابلىز تەرجىمسى

ئالىمجان ئابلىز 1968 ـ يىلى 10 ـ ئايدا چەرچەن ناھىيەسىدە تۇغۇلغان. 1992 ـ يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تارىخ فاكۇلتېتىنى پۈتكۈزۈپ، كېرىيە ناھىيەسىگە تەقسىم قىلىنغان. 1993 ـ يىلى 1 ـ ئايدىن 1997 ـ يىلى 5 ـ ئايغىچە كېرىيە ناھىيە ئۇيغۇراق بېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى، موغالللا بازارلىق خەلق ھۆكۈمىتى ۋە ناھىيەلىك سىياسىي كېڭەش تارىخ ماتېرىياللار كومىتېتىدا خىزمەت قىلغان. 1997 ـ يىلى 6 ـ ئايدىن 2006 ـ يىلى 2 ـ ئايغىچە چەرچەن ناھىيەلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپتە ئىشلىگەن. 2006 ـ يىلى 3 ـ ئايدىن ھازىرغىچە كېرىيە ناھىيەلىك ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىدە ئىشلەپ كېلىۋاتىدۇ.

ئۇ 2006 ـ يىلىدىن باشلاپ ئەدەبىي تەرجىمە ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»، «ئەدەبىي تەرجىمىلەر»، «يېڭى قاشتېشى»، «شىنجاڭ قانۇنچىلىق گېزىتى» قاتارلىق گېزىت ـ ژۇرناللاردا «مەدەنىيەتتىكى ئۆزىنى خورلاش پسىخكىسى»، «تەڭ ئورۇنغا چۈشۈپ قېلىش»، «يۇز يىل ئىچىدە بىز قانچىلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى يوقىتىپ قويدۇق؟» قاتارلىق 20 پارچىدىن ئارتۇق تەرجىمە ئەسىرىنى ئېلان قىلدۇرغان.

ئۇمۇمەن، كېرىيە ناھىيەسىنىڭ لايسۇ «ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش كەنتى»گە كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسى قىزىقىش، زىيارەت ۋە تەكشۈرۈش ئۈچۈن كېلىدۇ، چۈنكى، ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش مۇتلەق كۆپ ساندىكى كىشىلەرنىڭ ئارزۇسى. مەيلى، شۇي فۇنىڭ 500 جۇپ قىز ـ ئوغۇلنى ئېلىپ، شەرققە بېرىپ، ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش دورىسىنى ئىزدىشى بولسۇن ياكى تەرىقەتچىلەرنىڭ سىمابىنى ئېرىتىپ ئوتتا سىر سۈرۈختىن دورا تەييارلاشلىرى بولسۇن، ھەممىسى ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش ئۈچۈندۇر. لېكىن، دەپ كەلسەك قىزىق، تەكلىماكاننىڭ جەنۇ-

لىيا ئاسماندىن لەيلەپ چۈشۈپ، ناھايىتى كەسكىنلىك بىلەن ئۇنىڭغا:

ــ كەنتتىن ئانچە يىراق بولمىغان يەردىكى باش ئېقىندا بىر ياۋۇز ئەجدىھا بار، بۈگۈن كېچىدە ئۇ بۇ يەردىكى سۇ مەنبەسىنى قۇرۇتۇۋېتىدۇ، سەن دەرھال خورازدەك چىللاپ، ئىتتەك قاۋىساڭ، ھېلىقى ياۋۇز ئەجدىھا تاڭ ئاتقان ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ ئاچچىقىدا ئۆلىدۇ، ــ دەپتۇ.

ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، خورازدەك چىللاپ، ئىتتەك قاۋاشقا باشلاپتۇ. بىر دەمدىن كېيىن، دەھشەتلىك بوران كۆتۈرۈلۈپ، قۇم ـ تاشلار ئۇچۇپ، ھېلىقى ياۋۇز ئەجدىھا كەپتۇ. ئۇ خورازنىڭ چىللىغىنى، ئىتنىڭ قاۋىغىنىنى ئاڭلاپ، ئۆز جايىدا بىرنەچچە قېتىم چۆرگىلەپلا جان ئۈزۈپتۇ. بۇ بىر جۈپ ئەر ـ خوتۇنمۇ ئەجدىھاغا يۆگىشىپ بەختكە قارشى قازا قىلىپتۇ.

كەنتتىكىلەر ئۇلارنى بىرگە دەپنە قىپتۇ. ئەتراپىغا تاش تۈۋرۈكلەرنى ئورنىتىپتۇ. ئويلىمىغان يەردىن، تېرەك ياغىچىدىن قىلىنغان ئىككى تال تۈۋرۈك ياشىرىپ كۆكلەشكە باشلاپتۇ، كەنتتىكىلەر ئۇنى قوغداپتۇ، ئاخىرىدا، بۇ ئىككى تۈپ تېرەكتىن ئاسمان ـ پەلەك چوڭ دەرەخ ئۆسۈپ چىقىپتۇ. »

بۇ رىۋايەت ناھايىتى سىرلىق بولغاچقا، بۇ ئىككى تۈپ تېرەك تەدرىجىي كىشىلەر ھۆرمەت قىلىدىغان ئىلاھىي دەرەخكە ئايلىنىپتۇ، كىمنىڭ قويى يېتىپ كەتسە، ئىگىسى مۇشۇ دەرەخنى تاۋاپ قىلسا، ئۇزۇن ئۆتمەي تېپىلىدىكەن، تۇغماس ئاياللار تاۋاپ قىلىپ، دەرەخ ياغىچىغا بىر تال قىزىل باشلىق ئارغامچىنى باغلاپ قويسا، قايتىپ كېلىدىغان چاغدا بىر كىشىگە ئۇچرايدىكەن ـ دە، بالا تۇغدىكەن... ئەلۋەتتە، ھازىر ئىلىم ـ پەن تەرەققىي قىلدى، شۇڭا، بۇلارغا ھېچكىمنىڭ ئىشەنمەس بولدى.

ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش كەنتى ۋە ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش بۇلقى

«لايسۇ» دېگەن بۇ يەر نامىنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە، بىز يولدا مۇنازىرە قىلىشىپ ماڭدۇق. لايسۇغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، بىز بۇنى يەرلىك كىشىلەردىن سوردۇق. ئۇلارنىڭ دېيىشىچە، بۇ يەر نامىنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە ئىككى خىل قاراش بار ئىكەن. بىرى، كېرىيە دەرياسى تارىختا كۆپ قېتىم ئېقىن ئۆزگەرتكەن. 600 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىلگىرى، ھەر يىلى كەلكۇن پەسلىدە دەريا سۇيى ئاقسايدىن بۇ يەرگە ئېقىپ كىرگەن. كەلكۇن ئوغۇت كۆچى بولغان لاي ـ پاتقاقلارنى ئېقىتىپ كەلگەنلىكتىن بۇ يەرنىڭ نامى لايسۇ دەپ ئاتالغان، دېگەن قاراش؛ يەنە بىرى، ناھايىتى نۇرغۇن يىلىلار ئىلگىرى، رۇستەم ئىسىملىك بىر باي بولۇپ، ئۇنىڭ بەرزو ئىسىملىك ئوغلى بار ئىكەن، ئۇ مال چارۋىلارنى سۇغىرىش ئۈچۈن بىر كۆل كولاپتۇ. كىشىلەر بۇ

تىشكە كۆزى قىيمايدىغانلىقىنى، بۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ ناھايىتى قائىدە - يوسۇنلۇق بولۇپ، تولىمۇ مېھماندوست ئىكەنلىكىنى، مۇشۇ يىللاردا ئۆزى بە- لەن يەرلىك ئاممىا ئوتتۇرىسىدا قويۇق ھېسسىيات شەكىللەنگەنلىكىنى، شۇ- نىڭدەك، بۇ جەريانداا ئۆزىنىڭ ئاجايىپ ھېكايە ۋە قىزىق ئىشلارنى ئاڭلىغانلە- قىنى ئېيتىپ بەردى.

«ناھايىتى نۇرغۇن يىللار ئىلگىرى، بىر ناتونۇش ئادەم بۇ يەرگە كەپتۇ. ئۇ يول بويىدا بىر بوۋاينىڭ كۆڭلى بۇزۇلغان ھالدا يىغلاپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ يېنىغا بېرىپتۇ - دە ئۇنىڭدىن:

— چوڭ دادا، سىلىنىڭ كۆڭۈللىرىنى بۇنچە غەش قىلغۇدەك نېمە ئىش بولدى؟ — دەپ سوراپتۇ

بوۋاي ئورنىدىن تۇرۇپ:

— دادام مېنى ئۇردى، — دەپتۇ.

ناتونۇش كىشى بۇنىڭغا ناھايىتى قىزىقىپ، ھويلىغا كىرىپتۇ، بۇ چاغدا ئۆيدىن يەنە بىر بوۋاي چىقىپتۇ، ناتونۇش كىشى ئۇنىڭدىن يولدا يىغلاپ ئو- تۇرغان بوۋايغا نېمە بولغانلىقىنى سوراپتۇ.

— ئۇ مېنىڭ ئوغلۇم، ئۇ شۇنچە چوڭ بولۇپ قالغان تۇرۇقلۇق غەرەز ئۇقمايدۇ، باياتىن ئۇ دادامنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرۈپ قويدى، — دەپتۇ ئۇ.

ناتونۇش كىشى ئۆيگە كىرىپ قارىسا، سۇپىدا يېشى تېخىمۇ چوڭ بىر بوۋاينىڭ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپتۇ. »

گەرچە، بۇ بىر ھېكايە بولسىمۇ، بىزنىڭ غەلىتە نەرسىلەرگە بولغان قە- ىزىقىشىمىزنى تېخىمۇ قوزغايدۇ.

توختى روزىنىڭ دېيىشىچە، بۇ يەردە يەنە ئىككى تۇپ قەدىمىي دەرەخ بو- لۇپ، بىرى 450 يىل بولغان چوڭ قارىياغاچ، يەنە بىرى 380 يىل بولغان سېرىق سۆگەت ئىدى. يەنە ئىككى تۇپ چوڭ يوپۇرماقلىق تېرەك بار بولۇپ، ناھايىتى ئېگىز ئۆسكەن، قويۇق سايە تاشلاپ، ئاپتاپنى توسۇپ تۇراتتى، ئۇ كىشىلەرنىڭ نەزەردە سىرلىق «ئەر - خوتۇن دەرەخ» بولۇپ، توي قىلىپ با- لىلىق بولالمىغانلار مۇشۇ «ئەر - خوتۇن دەرەخ» نىڭ يېنىغا كېلىپ دۇئا قە- لىپ ئۆز تىلىكىنى بىلدۈرۈشىدىكەن. بۇ ئىككى تۇپ دەرەخ توغرىسىدا كىشە- نى تەسىرلەندۈرىدىغان مۇنداق بىر مۇڭلۇق ھېكايە تارقىلىپ كەلگەن:

«ناھايىتى ئۇزۇن يىللار بۇرۇن، بۇ يەردە بىر جۈپ ئەر - خوتۇن ئۆتكەن بولۇپ، باشقىلارغا يارەدەم بېرىشنى ياخشى كۆرىدىكەن، كەنتتىكى ھەممەيلەن بىلەن ناھايىتى ياخشى ئۆتىدىكەن، تۇرمۇشى ناھايىتى بەختلىك ئىكەن، ئائە- لىسى ناھايىتى كۆڭۈللۈك بولۇپ، ئىككىلىسى 80 ياشتىن ئاشقان بولسىمۇ، ناھايىتى روھلۇق ئىكەن، ئۇلار بىر جۈپ ئۆمۈر چولپانلىرى ھېسابلىنىدە- كەن، كەنتتىكى چوڭ - كىچىك ئىشلارنىڭ ھەممىسىدە ئۇلاردىن مەسلىھەت سورايدىكەن. بىر كۈنى، بوۋاي بىر غەلىتە چۈش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە، بىر ئەۋ-

ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگۈچىلەر ئوبراز ۋەكىلى بولۇشقا تەكلىپ قىلىندى

لايىۋ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش كەنتىدە بىر كىشىنى خۇشاللاندۇرىدىغان بىر ئىشنى ئاڭلىدۇق، ئۇ بولسىمۇ، 2006 ـ يىلى 12 ـ ئايدا، شىنجاڭ تېلېگراف شىركىتى بۇ يەردىكى ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگۈچىلەرگە ھەقسىز تېلېفون ئورنىتىپ بېرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇچۇر يېپىق بۇ كەنت تېلېفون كەنتىگە ئايلىنىپتۇ. پۈتۈن كەنتتە 100 ياشتىن ئاشقان كىشى 16 نەپەر بولۇپ، ئۇلار ـ نىڭ گەرچە چاچ ـ ساقاللىرى ئاقىرىپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن، قەدىمى راۋۇرۇس، تۇرقى يېقىملىق ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇلار ئىككى نەپەر ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگۈچىنى ئوبراز ۋەكىلى بولۇشقا تەكلىپ قىلىشقا تەييارلىنىۋېتىپ تۇ.

توختى روزىنىڭ تونۇشتۇرۇشچە، 12 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى، لايىۋ كەنتىدىكى ئەمدىلا 100 ياشتىن ئاشقان سەپەر تۇردى بوۋاي تۇنجى بولۇپ، پروگراممىلىق تېلېفون ئورنىتىپ، 60 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى تۇغقانلىرى بىلەن سۆزلىشىپتۇ. سەپەر تۇردى تېلېفون تۇرۇپكىسىدىن تۇغقىنىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان پەيتتە، ئايالى تەسىرلەنگەنلىكىدىن يىغلاپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ دېيىشچە، 35 يىل ئىلگىرى، ئۇ ئېرى بىلەن 40 كىلومېتىرلىق يولنى بېسىپ ناھىيە بازىرىغا بېرىپ، چۆرۈمە تېلېفوندا بىر قېتىم سۆزلەشكەن، ئەينى ۋاقىتتا تولىمۇ يېڭىلىق ھېس قىلغان. ئۆزلىرىنىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا بۇنىڭدىن بەھرىمەن بولالايدىغانلىقىنى، شىنجاڭ تېلېگراف شىركىتىنىڭ ئۆزلىرىگە ھەقسىز مۇقىم تېلېفون ئورنىتىپ بېرىدىغانلىقىنى ئويلاپ باقمىغانىدى. قارشى تەرەپتىكىسى بوۋاينىڭ چوڭ ئوغلى بولۇپ، تېلېفوندا دادىسىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ ناھايىتى خۇشال بولۇپ كەتتى، بىر پاراڭلاشقانچە يېرىم سائەت پاراڭلاشتى. دېمەك، بۇ يەردىكى كىشىلەر ھازىردىن باشلاپ زۆرۈر تېپىلغاندا، تېلېفونىنى ئالسىلا، بارلىق ئۇچۇرلارغا خالىغان ۋاقىتتا ئېرىشەلەيدۇ.

روزىخان بۇ يىل 101 ياش، بۇلتۇر ئۇنىڭغا تېلېفون ئورنىتىپ بەرگەندە ئۇ توپتوغرا 100 ياشقا كىرگەنىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، تېلېفون ئورنىتىدىغان خادىملار ئۇنىڭغا تېلېفون نومۇرى تاللايدىغان چاغدا، ئاخىرقى نومۇرى 100 بولغان نومۇرنى ئۇنىڭ تېلېفون نومۇرى قىلىپ تاللاپ بەردى، شۇنىڭ بىلەن بۇ نومۇر پۈتۈن كەنتتىكىلەر ئۈچۈن ئاسان ئەسته قالدۇرالايدىغان نومۇر بولۇپ قالدى.

ئۇنىڭدىن كېيىن، شىنجاڭ تېلېگرافى خوتەن تارماق شىركىتى لايىۋ ئاھالىلىرىنى تېز، قولايلىق ئالاقە مۇلازىمىتىدىن بەھرىمەن قىلىش ئۈچۈن

كۆلنى بايسۇ دەپ ئاتاپتۇ، لايسۇ دېگەن نام دەل ئاشۇ بايسۇ دېگەن نامنىڭ ئا-ھاڭ ئۆزگىرىشىدىن كەلگەن، دېگەن قاراش.

يەر نامىنىڭ قانداق ئۆزگىرىپ كېلىشىدىن قەتئىينەزەر، بۇ يەردىكى كىشىلەر يەنىلا ئۆزلىرىنىڭ تۇرمۇش ئۇسۇلى بويىچە ياشاپ كېلىۋاتىدۇ. لې-كىن، ئۇلار قۇملۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر سۇزۇك بۇلاقنى ناھايىتى ئە-تىۋارلايدۇ، ئۇ «ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش بۇلىقى» دەپ ئاتىلىدۇ.

بىز يىراقتىنلا سۇنىڭ شارقىراپ ئېقىۋاتقان ئاۋازىنى ئاڭلىدۇق، ئەتراپ ياپيېشىل قومۇشلۇق بولۇپ، بىر خىل ساپ سۇ پۇرىقى كېلىپ ئۇرۇلاتتى، بۇ كىشىگە قۇملۇقنىڭ ئىچكىرىسىدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئۇنتۇلدۇراتتى. تۆۋەن ئېقىندا بىر سۇنئىي كۆل بولۇپ، 1958 ـ يىلى ياسىلىشقا باشلاپ 1962 ـ يىلى پۈتكەن، ھازىر 950 مىڭ كۇب مېتىر سۇ سىغىدۇ. ئۇ مۇشۇ يەرنىڭ دېھقانچىلىق سۇغىرىش ئىشلىرىنى سۇ بىلەن تەمىنلەيدۇ. ئەمەلىيەتتە، مېنىڭ كۆز ئالدىمدا تۇرغىنى لايسۇ ئەمەس، بەلكى، سۇپسۇزۇك سۇ بولۇپ، بىر قارا-سىلا سۇ تېگىدىكى سۇ ئۆسۈملۇكلىرىنى كۆرگىلى بولاتتى. ئوچۇملاپ ئېلىپ ئىچىپ باقتىم، سۇ ناھايىتى تاتلىق ۋە سوغۇق بولۇپ، يۇرەكنى سەگىتەتتى. يېقىنلا يەردە بىر ھاراق زاۋۇتى بولۇپ، بۇ يەردە ئىشلەنگەن ھاراقنىڭ تەمى ساپ بولۇپ، ئېچكىرى رايونلارغىچە سېتىلىدۇ. بەزىدە، نېمە ئۈچۈن پەقەت مۇشۇ يەرنىڭ سۈيىدىلا مۇشۇنداق ياخشى ھاراق ياسىغىلى بولىدىغاندۇ، دەپ ئويلاپ قالاتتىم. ئەمدى بۇ يەرنىڭ سۈيىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەندىن كې-يىن بۇنىڭغا جاۋاب تاپتىم. مۇشۇنداق ياخشى سۇ، گۇزەل مۇھىتتا قانداقمۇ ياخشى ھاراق ياسىلىپ چىقمىسۇن؟ ئېھتىمال، مۇشۇنداق ئۆزگىچە لاي سۈيى بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ يەردە ياشاپ كېلىۋاتقان كىشىلەر ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈ-دىغاندۇر. لېكىن، ئۇ يەنىلا كونا گەپ بولۇپ قالدى. ھازىر تەبىئىي شارائىتتا ناھايىتى زور ياخشىلىنىش بولدى. بۇ يەردە ھازىر ياخشى سۇ مەنبەسى بولۇپلا قالماستىن، قۇياش نۇرىنىڭ تولۇق يورۇتۇش شارائىتى بار. سۇ مەھسۇلاتلىرى-نى بېقىشنىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالى زور، بۇ يەردە ئوتخور بېلىق، ۋۇچاڭ بېلىقى بېقىلىپ قالماستىن، يەنە قىسقۇچپاقا بېقىلدى. بۇ يەردىكى كىشىلەر ئەتىياز مەزگىللىرىدە تەملىك، يېڭى ياۋا، موگۇلارنى يېيىلەيدۇ، يازدا ئۆرۈك، ئالما، شاپتۇل، چىلان، ئۇزۇم، تاۋۇز، قوغۇن قاتارلىق تەملىك پەسىل خاراك-تېرلىك مېۋىلەرنى يېيىلەيدۇ، بۇ يەردە توت پەسلىنىڭ ھەممىسىدە مېۋە ئۇزۇ-لۇپ قالمايدۇ. كۆپ ساندىكى كىشىلەرنىڭ مېۋىلىك بېغى بار بولۇپ، ئالما، نەشپۈت، ئۇزۇم، ئانار قاتارلىق مېۋىلەر ئۆستۈرۈلىدۇ، ھەر بىر پەسلىدە، شۇ پەسلىنىڭ پىشقان مېۋىلىرىنى يېيىلەيدۇ. ئىلگىرى، مېۋىلەرنى ئۆزلىرىلا ئىستېمال قىلاتتى، ھازىر مېۋە سورتىنى ياخشىلاش ئارقىلىق ئىشلەپچىقە-رىلغان مېۋىلەر خوتەن ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى باشقا ناھىيە ـ شەھەرلەرگىمۇ چىقىرىلىدىغان بولدى.

چۈنكى، ئۇ ئۇزۇن مۇددەت چالغۇ ئەسۋاب ياسىغان بولغاچقا، ئالتە خىل سازنى چالالايدىكەن.

ئۆيدىن چىققان ۋاقتىمىزدا، خوددى ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش كەنتىنىڭ سىرىنى تاپقاندەك، ھېچقايسىمىز گەپ قىلىشمىدۇق، ئەملىيەتتە، بىز ئۇلار-نىڭ ئاددىي تۇرمۇشى ۋە ئومىدۋار روھىدىن ئاللىقاچان جاۋاب تاپقانىدۇق.

خەلقئارا تەببىي ئىلىم جەمئىيىتى 1985 - يىلى شىنجاڭنى دۇنيادىكى تۆت چوڭ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش رايونىنىڭ بىرى، دەپ بېكىتكەنىدى. يېقىنقى يىللاردىن بېرى، نۇرغۇنلىغان ئاخبارات ۋاستىلىرىنىڭ مۇخبىرلىرى بۇ «ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش كەنتى» نىڭ سىرىنى ئېچىش ھەققىدە ئىزدەندى ۋە ئۇ-زۇن ئۆمۈر كۆرۈشنىڭ تۆۋەندىكىدەك بەش تۈرلۈك سىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدى: بىرىنچى، بۇ جايىنىڭ سۇيى ياخشى، بەزىلەر خىمىيەلىك تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان، بۇ يەرنىڭ سۇيى بۆلاق سۇيى بولغاچقا، زىيانلىق مىنېرال ماددىلارنىڭ مىقدارى ئاز، ئادەم ۋە چارۋىلارنىڭ ئېچىشىگە ئەڭ ماس كېلىدۇ؛ ئىككىنچى، بۇ يەرنىڭ مېۋىلىرى تەملىك ۋە ياخشى. بۇ يەردىن چىقىدىغان ئالما، نەشپۈت، قوغۇن قاتارلىقلارنىڭ يىراق - يېقىندا داڭقى بار بولۇپ، ئىسمى جىسمىغا لايىق «يېشىل يېمەكلىك»؛ ئۈچىنچى، بۇ يەرنىڭ كىلىماتى ياخشى، چۈنكى، بۇ يەردە سۇ كۆپ، ئەتراپى يېشىل ئوتلاق، ھاۋاسى ساپ؛ تۆتىنچى، بۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى يالاڭ ئاياغ يۈرۈشكە ئادەتلەنگەن، يالاڭ ئاياغ يۈرۈپ ئەمگەك قىلغاندا، پۈتنىڭ تاپىنى ئۆۋۈلىنىپ، قان ئايلىنىشىنىڭ راۋان بولۇ-شىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ؛ بەشىنچى، ئائىلىدە ئىناق ياشايدۇ، بەزى ئائىلىلەردە تۆت - بەش ئەۋلاد كىشى بىرگە تۇرمۇش كەچۈرىدۇ، ئارىلىشىپ خۇشال ياشايدۇ.

ئېھتىمال، بۇلارنىڭ ھەممىسى سۇبېيېكتىپ ھۆكۈم بولۇشى مۇمكىن، ھەر بىر كىشىنىڭ ئۆزىنىڭ تۇرمۇش شەكلى بولىدۇ، بىر قىسىم پاكىتلار پە-قەت ئۇزۇن مۇددەت تەكشۈرۈش ۋە ئەملىيەت جەريانىدا تەدرىجىي ئايدىڭلىشى-دۇ. ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشنىڭ سىرىمۇ جەمئىيەتشۇناسلىق، مۇھىتشۇناسلىق، ئىرسىيەت ئىلمى، پسىخولوگىيە، ئوزۇقلۇقشۇناسلىق قاتارلىق كۆپ تەرەپلەر-دىن تەتقىق قىلىنغاندىلا، ئاندىن كىشىنى قايىل قىلغۇدەك جاۋابقا ئېرىشىشى مۇمكىن...

«خوتەن گېزىتى» نىڭ 2007 - يىل 11 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىكى سانىدىن تەرجىمە قىلىندى.

مەخسۇس مەبلەغ چىقىرىپ، لايىھىدا ئالماشتۇرۇش بۆلىكى قۇرۇپ، 600 ئائىلە. لىنىڭ ئالاقىلىشىش ئېھتىياجىنى قانداۋۇردى، نۇرغۇن كەنت ئاھالىلىرىنىڭ ئېسىدە بارکى، ھەقسىز مۇقىم تېلېفون ئورنىتىلغان ئاشۇ كۇنى، لايىھىدىكى ئەر - ئايال، قېرى - ياش ھەممەيلەن جەم بولۇپ، بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىپ، ناخشا ئېيتىپ، مەشرەپ ئويناپ، لايىھىنى بايرام تۇسىگە كىرگۈزگە- نىدى

تېببىي ئىلىم جەمئىيىتى مۇتەخەسسىسلىرى ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگۈچىلەرنىڭ سالامەتلىك ئەھۋالىنى تەكشۈردى

كەنتتىكى ئەڭ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگۈچىنىڭ ئىسمى روزى خوتەن بولۇپ، بۇ يىل 117 ياش. ھازىرغىچە توققۇز خوتۇن ئالغان، 87 ياشقا كىرگەن يىلى بىرنەچچە تال يېڭى چىش چىققان، ئوغۇل، نەۋرە - چەۋرىلىرىنى قوشقاندا 35 ئادەم بولۇپ، ھېسابلىغاندا بەش ئەۋلاد كىشى بىرگە ياشىغان، بۇلتۇر 12 - ئايدا، ئۇنىڭ يۇزى قىزىشىپ، قىچىشىپ كەتكەن، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئاغرىپ قالغان ئوخشايمەن، دەپ ئويلىغان. لېكىن، ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۇ تېرە تاشلاپ داغلىرى چۈشۈپ، چىرايى قىزىرىپ ياشلاردەكلا بولۇپ قالغان. تېببىي ئىلىم جەمئىيىتى مۇتەخەسسىسلىرى مەخسۇس بۇ بۇۋاينىڭ سالامەتلىكىنى تەكشۈ- رۈش ئېلىپ باردى، بۇۋاينىڭ چوڭ تەرىتىنى تەكشۈرگەن چاغدا، تەرەتته قوش ئاچىلىق تاياقچە باكتېرىيە بارلىقى بايقالغان، بۇ خىل باكتېرىيە پەقەت 30 — 40 ياشلاردىكى ئوتتۇرا ياشلىق كىشىلەردىلا بولىدۇ. بۇ زادى قانداق ئىش؟ بۇ بىر سىر بولۇپ تۇرماقتا.

بىر قېتىم مەن مەتىمىن ئىسىملىك بىر بۇۋاينى ئۇچرىتىپ قالدىم، شۇ چاغدا ئۇ 101 ياشقا كىرگەن بولۇپ، ئاڭلاش ئىقتىدارى ياخشى، كۆزى رو- شەن، چىشلىرى ساغلام بولۇپ، نان چاينىيالايدىكەن، بىز بىرگە تاماق يېگەن چاغدا، ئۇ ھەرگىزمۇ 101 ياشلىق بۇۋايدەك كۆرۈنمەيتتى. لېكىن، ئۇنىڭ نەۋ- رىسى 40 ياشتىن ئاشقان بولۇپ، بىزنىڭ ئىشەنمەسلىككە ئامالىمىز يوق ئىدى.

بىز ئۇنىڭ يول باشلىشى بىلەن، ئۇنىڭ نەۋرىسىنىڭ ئۆيىگە باردۇق. ئۇ- نىڭ نەۋرىسى 30 ياشلاردىكى يىگىت بولۇپ، ياز پەسلى بولغاچقا ئازراق ئورۇق كۆرۈنەتتى، لېكىن، ناھايىتى روھلۇق ئىدى. ئۇ بىزنى ناھايىتى قىزغىنلىق بىلەن كۈتۈۋالدى، بىر تەرەپتىن بىزنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلسا، بىر تەرەپ- تىن چاي دەملەيتتى، بىز كېلىش مەقسىتىمىزنى ئېيتقاندىن كېيىن، يىگىت ناھايىتى خۇشال بولۇپ كەتتى، ئۇ قولىنى ئۇزىتىپلا بىر داپنى ئېلىپ چې- لىشقا باشلىدى، ھەربىر ناھايىتى پىشىق، ئاۋازى يېقىملىق بولۇپ، ئادەم- نىڭ ئوسۇل ئوينىغۇسىنى كەلتۈرەتتى، ئۇ دۇتارنىمۇ ياخشى چالىدىكەن،

بىلەن تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان تارماق يوللار بولۇپ، ئۇ تەڭرىتاغلىرىنى كېسىپ ئۆتىدىغان تاغلىق رايون يېپەك يوللىرى، قاراقۇرۇم تاغلىرىنى كېسىپ ئۆتىدىغان تاغلىق رايون يېپەك يوللىرى ۋە ئالتاي تاغلىرىنى كېسىپ ئۆتىدىغان تاغلىق رايون يېپەك يوللىرى قاتارلىقلارغا بۆلۈنىدۇ. ھاتەم پاشا يولى، قاراقۇرۇم تاغلىرىنى كېسىپ ئۆتىدىغان تاغلىق رايون يېپەك يولىنىڭ ئاساسلىق بىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ يول تارىختا تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ ئىچكىرىسىگە سوزۇلغان كېرىيە بوستانلىق كارىدورى بىلەن تىبەتنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرۇش بىلەن بىرگە يېپەك يولىنىڭ جەنۇبىي لىنىيەسىدىن شاخلىنىپ چىقىپ، يەنە تىبەتتىن كەشمىرگە ئۆتۈپ، كەشمىردىن داۋاملىق سوزۇلۇپ يېپەك يولىنىڭ ئاساسىي قىسمىغا تۇتىشىپ كېتىدۇ. بۇ يولنىڭ شىمالىي تەرىپى يەنە كېرىيە بوستانلىق كارىدورىنى بويلاپ شىمالغا سۇرۇلۇپ تەكلىماكاننى كېسىپ ئۆتۈش ئارقىلىق شايارداپ يېپەك يولىنىڭ شىمالىي لىنىيەسىگىمۇ تۇتاشقان بولۇپ، بۇ بۆلەك كېرىيە ـ شايار يولى دەپ ئاتىلىدۇ.

ھاتەم پاشا يولى جۇڭگو تارىخىي مەنبەلىرىدە «تاڭ تۇبۇت يولى»، باشقا ماتېرىياللاردا «كېرىيە ـ تىبەت يولى» دەپ ئاتىلىدىغان بولۇپ، يەرلىك خەلق ئارىسىدا «ھاتەم پاشا يولى» دېيىلىپ كەلمەكتە. بۇ يول نامىدىكى «ھاتەم پاشا» يېراق قەدىمىي زامانىدا مۇشۇ يولدا پائالىيەت ئېلىپ بارغان بىر قەبىلە باشلىقىنىڭ نامىغا باغلانغان بولۇپ، بۇ قەبىلە ھەققىدە تارقالغان رىۋايەتلەرنىڭ خەلق ئارىسىدا ساقلىنىپ قالغانلىرى ۋە ئېكسپېدىتسىيەچىلەر تەرىپىدىن قەلەمگە ئېلىنىپ ئوتتۇرىسىدا ئوخشاش بولمىغان پەرقلەر بار. ھاتەم پاشا ھەققىدىكى رىۋايەتلەرنى تۇنجى بولۇپ قەلەمگە ئالغوچى روسىيەلىك ئېكسپېدىتسىيەچى پىرىژىۋالسكى بولۇپ ئۇ 1884 ـ يىلى لوپنۇرغا قىلغان تۇنجى قېتىملىق ئېكسپېدىتسىيەسىدىن قايتىپ، يېپەك يولىنىڭ جەنۇبىي لىنىيەسىنى بويلاپ كېرىيەگە يېتىپ كېلىدۇ ۋە ھاتەم پاشا يولىغا ئىچكىرىلەپ كىرىپ تىبەت چېگرا سىغا قەدەر تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىدۇ. ئۇ بۇ جەريانداھا. تەم پاشا يولىدىكى ئاساسلىق رابات ۋە كۆجۈم ئاھالە رايونى بولغان قاراقۇرۇم ئېتىكىدىكى پۇلۇ كەنتىدە بىر مەزگىل تۇرىدۇ. ئۇ پۇلۇدا تۇرغان مەزگىلدە ھاتەم پاشا ھەققىدىكى رىۋايەتلەرنى توپلاپ، ئۆزىنىڭ «لوپنۇرغا سەپەر» ناملىق كىتابىغا كىرگۈزىدۇ. رىۋايەتتە دېيىلىشىچە: «ناھايىتى ئۇزاق زامانلار ئىلگىرى تاغ ئىچكىرىسىدە بىر قوۋم ياشايدىكەن. بۇ قوۋمنىڭ بىر ئادىتى بار بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ قەبىلە باشلىقىنى ئۆزلىرى سايلايدىكەن ۋە ئۇ كىشى ئون يىل ھاكىمىيەت سۈرۈپ بولغاندىن كېيىن بارلىق قەبىلە ئەزالىرى بۇ قەبىلە باشلىقىنى ئۆلتۈرۈپ ئۇنىڭ گۆشىنى بىر چىشلەمدىن يەپ تۈگىتىۋېتىدىكەن، ئاندىن يەنە بىر قەبىلە باشلىقىنى تىكلەيدىكەن، ئون يىل ئۆتكەندىن كېيىن ئوخشاشلا ئۇنىمۇ شۇنداق ئۆلتۈرۈپ يېۋېتىدىكەن. بۇ ئادەت داۋاملىشىپ ھاتەم ئاتلىق بىر قەبىلە باشلىقى دەۋرىگە كەلگەندە ئۇ ئۆزىنىڭ ھوقۇق تۈتۈۋاتقانلىقىدىن

كېرىيە ھاتەم پاشا يولى توغرىسىدا

ئابدۇخالىق مەتتۇرسۇن

ئابدۇخالىق مەتتۇرسۇن 1976 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۇنى كېرىيە ناھىيەسىنىڭ كۆكيار يېزىسىدا مەرپەتپەرۋەر خىزمەتچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن، 1999 ـ يىلى 7 ـ ئايدا قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى پۈتكۈزۈپ ئويتوغراق ئوتتۇرا مەكتىپىگە خىزمەتكە قاتناشقان، 2002 ـ يىلى 9 ـ ئايدا كېرىيە ناھىيەلىك كەسپىي تېخنىكا تولۇق ئوتتۇرا مەكتىپىگە يۆتكەلگەن، 2003 ـ يىلى 9 ـ ئايدىن باشلاپ ھازىرغىچە كېرىيە ناھىيەلىك ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىدە ئىشلەۋاتىدۇ،

ئابدۇخالىق مەتتۇرسۇن 1996 ـ يىلى «ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى»دە ئېلان قىلىنغان «مېيىت ئۇزاتقاندىكى ھېسلار» ناملىق ھېكايىسى بىلەن ئىجادىيەت سېپىگە كىرگەن بولۇپ، شۇنىڭدىن بۇيان ئۇ «يېڭى قاشتىشى»، «شىنجاڭ ياشلىرى»، «شىنجاڭ ئىقتىساد گېزىتى»، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى»، «شىنجاڭ مائارىپى»، «شىنجاڭ ئۇيغۇر تېبابەت ئالىي تېخنىكومى ئىلمىي ژۇرنىلى»، «كېرىيە تارىخ ماتېرىياللىرى»...قاتارلىق گېزىت ـ ژۇرنال ۋە توپلاملاردا تارىخىي، ئەدەبىي، تىل تەتقىقاتى، فولكلور تېمىسى بويىچە 30 پارچىدىن ئارتۇق ماقالە، ئەسەر ئېلان قىلدۇرغان.

ئابدۇخالىق مەتتۇرسۇن كېرىيە ناھىيەلىك سىياسىي كېڭەش 11 ـ ، 12 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى.

كېرىيە ھاتەم پاشا يولى ـــ كېرىيە ناھىيەسى بىلەن تىبەت ئېگىزلىكىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان، قاراقۇرۇم تاغلىق رايونىدىكى قەدىمىي يوللاردىن بىرى بولۇپ، جامائەتچىلىككە ئانچە تونۇش بولمىغان بۇ قەدىمىي يول بۈگۈنكى زامان يېپىك يولى تەتقىقاتچىلىرى تەرىپىدىن «تاغلىق رايون يېپەك يولى»نىڭ بىرى دەپ قارىلىدۇ. تاغلىق رايون يېپەك يوللىرى يېپەك يولىنىڭ ھەرقايسى بۆلەكلىرىنىڭ ئېگىز تاغ تىزمىلىرىدىن ھالقىپ، ئەتراپتىكى ھەرقايسى رايونلار بىلەن تۇتىشىدىغان ۋە بۇ جايلارنى يېپەك يولىنىڭ باشقا بۆلەكلىرى

كەتكەن يەر نامليرى ۋە خەلق رىۋايەتلىرىدە ئازراق ساقلىنىپ قالغان ھاتەم ئاتلىق يولباشچى ۋە ئۇنىڭ تاغلىق رايونلاردا قالدۇرغان ئىجتىمائىي پائالىيىتى ھەققىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتەيلى.

بەلكى بۇ قەھرىمان ئىسلامىيەتتىن كېيىن خەلق رىۋايەتلىرى ئارقىلىقلا بىلىنىشكە بولىدىغان تۇنجى تەلەرنىڭ كېرىيە تاغلىق رايونىدا ئىدا ئېلىپ بارغان بۇلاڭ ـ تالاڭ خاراكتېرىدىكى تاجاۋۇزچىلىق ھەرىكەتلىرى ئىگە قارشى جەڭ قىلغان قەھرىمان بولۇشىنى مۇمكىن. چۈنكى كېرىيە تاغلىرىنىڭ ئىچكىرىسىدىكى ھاتەم پاشا قەلئەسى نامى بىلەن ئاتىلىپ كېلىۋاتقان قەلئە ھەقىقەتەنمۇ خېلى مۇكەممەل مۇداپىئە قورغانى بولۇپ، ئۇنىڭ دەۋرى ئاھايىتى ئۇزۇن، كۆرۈنۈشى تىك تۆتبۇلۇڭ شەكىللىك؛ ئۇزۇنلۇقى 15 مېتىر، كەڭلىكى ئالتە مېتىر؛ تاملىرى چوڭ تاش ۋە سېغىز لاي ئارقىلىق قويۇرۇلغان. ئۈستىدە يەنە 1.5 مېتىر ئېگىزلىكتىكى غوجا تاملىرى بار بولۇپ، ئۇچ ئورۇندا كۆزىتىش تۆشۈكى قويۇلغان. شەرق ـ غەرب ئىككى تەرىپىدە ئىككى قوۋۇق ياسالغان بولۇپ، ئوتتۇرىسىدىن نورمال قاتناشقا بولىدۇ، بۇ قەدىمىي قورغاننىڭ جەنۇب تەرىپى كېرىيە دەرياسىنىڭ باش ئېقىنلىرىدىن بولغانلىقتىن تەمسۇ دەرياسى بار بۇ جاي، تىبەت قاتنىشىدىكى ئەڭ مۇھىم ئېغىز بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. قەدىمىي قورغان «شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيە تەزكىرىسى»دە: «تاڭ سۇلالىسى سانغۇنلىرى قورۇقچى قوشۇن تۇرغۇزغان قەدىمىي خارابە ئىزى» دەپ يېزىلغان بولسا، ئەرەب تارىخچىسى گەردىزى بۇ جايىنى: «تۇبۇت خاقان قوۋۇقى» دەپ ئاتىغان. كېرىيە خەلقى بولسا ئۇنى ھاتەم پاشا قەلئەسى، دەپ ئاتاپ قويىدۇ. كېرىيە يېقىنقى زامان تارىخىدا كېرىيە دەرياسىنىڭ باش ئېقىنىدىكى كۆلگە، بۇ كۆلنى بايقىغۇچى ئىبراھىم بەگنىڭ نامىنىڭ بېرىلىشى ۋە كۆلنىڭ ئۇرايىم كۆل نامى بىلەن كېرىيە خەلقى ئارىسىدا ئومۇملاشقانلىقىغا قارىغاندا، مۇ كېرىيە دەرياسىنىڭ باش ئېقىنىدىكى دەريا ۋە تىبەتكە كىرىش ئېغىزىدىكى قەلئەنىڭ ھاتەم نامىغا باغلىنىشى، كېرىيە تارىخىدا ھاتەم ئاتلىق بىر قەھرىمان يولباشچىنىڭ ياشاپ ئۆتكەنلىكى ۋە ئۇنىڭ تاغ ئاراچلىرىغا قەلئە ـ قورغانلارنى ياساپ تىبەت تەرەپتىن كەلگەن پاراكەندىچىلىكنى توسۇغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن كېرىيە خەلقى ھاتەم پاشانىڭ ھۆرمىتى بىلەن ئانا دەريانىڭ باش ئېقىنىنى ھاتەمسۇ دەرياسى، ھاتەم بەرپا قىلغان قەلئەنى بولسا، ھاتەم پاشا قەلئەسى، پۇلۇدىن تىبەتكە ئۆتىدىغان يولنى بولسا، ھاتەم پاشا يولى ۋە يەنە ھاتەم پاشا مۇداپىئە ئۇچۇن ئىشلەتكەن پاناھلانغان ئۆڭكۇرنى «ھاتەم ئۆڭكۇرى» دەپ ئاتىغانلىقىنى بىلەلەيمىز. ئەمما ھاتەم پاشا ھەققىدىكى ئەينى تارىخ، يازما تارىخقا ئېتىبار بەرمەي ئادەتلىنىپ قالغان ياكى يازغان بولسىمۇ، تارىختا تەكرار داۋاملاشقان كىتاب كۆيدۇرۇش قاتارلىق مەدەنىيەت يوقىتىش پاجىئەلىرى تۇپەيلىدىن بۇگۈنكى كۈنگىچە يېتىپ كېلەلمىگەن بولۇشى، پەقەت خەلق ئارىسىدىكى ئەپسانە ـ رىۋايەت ۋە شۇ ۋاقىتتىن قالغان يەر ـ جاي ناملىرىدىلا كۆڭۈل خاتىرىلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن تارىخنىڭ رېئال

قىغا ئون يىل بولاي دەپ قالغانلىقىنى، يېقىن ئاردىدا ئۆزىنىڭمۇ قەبىلە ئەزا-لىرى تەرىپىدىن يېيىلىپ كېتىلىدىغانلىقىنى خىيالىغا كەلتۈرۈپ، بۇ قەد-مەتنىڭ ئالدىنى ئېلىش چارىسىنى ئىزدەپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ ئۇۋ ئۇۋلايمىز دېگەن باھانە بىلەن خوتۇن بالىچاقىلىرى ۋە بىر قىسىم سادىق ئە-گەشكۈچىلىرىدىن 300 دەك كىشىنى ئەگەشتۈرۈپ قەبىلە ئىچىدىن قېچىپ، چىقىپ تاغلىق رايونلاردىن تۆۋەنلەپ مېڭىپتۇ. ئۇلار ماڭا - ماڭا ئاخىرى مانا مۇشۇ پۇلۇغا كەلگەندە بۇ يەرنى مۇۋاپىق تېپىپ ئولتۇراقلىشىپ قاپتۇ ۋە تەد-رىجىي ئاۋۇپ بۈگۈنكى پۇلۇ ئاھالىسىنى مەيدانغا كەلتۈرۈپتۇ. بۇ رىۋايەتتىكى ھاتەم پاشا باشچىلىق قىلغان قەبىلىلەرنى تىبەت قەبىلىسى دەپ قاراپ، پۇلۇ-لۇقلار تىبەتتىن كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان، دەپ قارايدۇ. بۇ رىۋايەتتىكى ھاتەم پادىشا ۋە ئۇنىڭ قەبىلىسىنى تىبەتتىن كەلگەن، دېيىشكە بولمايدۇ. شۇ-نى ئەستىن چىقارماسلىق كېرەككى، بۇ رىۋايەتتە تىلغا ئېلىنغان قەبىلىنىڭ پادىشاھى ھاتەم قاناداقتۇر خەن - زاڭ تىللىرى سىستېمىسىدىكى لېكسىكىلىق ئاتالغۇ بولماستىن، بەلكى ئىران قەھرىمانلىرىنىڭ كىلاسسىك ئەدەبىيات يولى بىلەن بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىزغا ۋە قەھرىمانلىق ئوبرازلىرىمىزغا سىڭگەن تۈركىي خەلقلەرنىڭ ھەممىسگە ئايدىڭ بولغان سېخىيلىق سىمىاسى ھاتەمنىڭ نامىدىن كەلگەن بولۇشىمۇ مۇمكىن، بىراق بۇ ئاتالغۇ كۆپرەك يەرلىك تىلدا «ھاتەم» ئەمەس، بەلكى «ھەتەم» ياكى «ھەتتەم» دەپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. شۇڭا بۇ ھەقتە يەنىمۇ كۆپرەك ئىزدىنىپ بېقىشقا توغرا كېلىدۇ. نېمىلا بولسۇن بۇ نام تىبەت تىلى بىلەن مۇناسىۋەتسىز، ئۇنىڭ ئۇستىگە ھاتەم پاشا ھەققىدىكى بۇ رىۋايەتلەرنىڭ يەنە مۇنداق ۋارىيانتلىرىمۇ بار بولۇپ، ئۇنىڭدا ھاتەم پاشا ئىسىملىك بۇ قەھرىمان ئەسلىدە تەكلىماكان ئەترابىدىكى بىر بوستانلىق شەھەر دۆلىتىنىڭ پادىشاھى بولۇپ، ئۇ دۆلەتتىكى قالايمىقانچىلىق تۈپەيلىدىن ھاياتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئوردىدىن قېچىپ، قاراقۇرۇم تاغلىرى تەرەپكە ئاتلىنىپتۇ، ئەمما ئۇنى يوقىتىش ئۈچۈن كەينىدىن قوغلاپ كەلگەنلەرمۇ ئىز بېسىپ مېڭىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن ھاتەم پاشا ۋە ئۇنىڭ ئەگەشكۈچىلىرى بۇ-گۈنكى پۇلۇغا يېتىپ كېلىپ بۇ يەردە ئارام ئالغاندىن كېيىن قوغلاپ كەلگەن-لەر بىلەن بىردەم ئېلىشقان بولسىمۇ كۈچ ئېلىشالمای يەنە داۋاملىق تاغ ئا-رىسىغا ئىچكىرىلەپ چېكىنىپتۇ. تاغ ئارىسىدا ياشاپ ئاۋۇپ كۆپىيىپتۇ. ھاتەم پاشا ھەققىدىكى بۇ رىۋايەتلەرنىڭ پۇلۇ تاغلىرىدا كەڭ تارقىلىشى ۋە كېرىيە تىبەت يولىنىڭ «ھاتەم پاشا يولى» دەپمۇ ئاتىلىپ قېلىشى، كېرىيە دەريا-سىنىڭ ئەڭ يۇقىرى غول ئېقىنىنىڭ ھاتەمسۇ دەريا سى دەپ ئاتىلىشى، شۇنداقلا قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ ئەڭ ئىچكىرىسىدىكى كېرىيەدىن تىبەتكە ئۆتۈپ كېتە-دىغان تاغ ئاغزىغا ئۇچ كىلومېتىر كېلىدىغان يېقىن يەردە «ھاتەم پاشا قەلئە-سى» نامىدىكى بىر تاش قەلئەنىڭ قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇشى، ئۇزاق قەدىمىي زامانلار ئىلگىرى يۇز بېرىپ، كىشىلەرنىڭ ئەسلىرىدىن ئاللىقاچان چىقىپ

تىبەتنى ئىسلام دىنىغا كىرگۈزۈش ئۇچۇن 1527 - يىلى يازدا ئەڭ ياراملىق سەركەردىسى مىرزا ھەيدەر كوراگان ۋە شاھزادىسى ئىسكەندەرلەر بىلەن بىر - لىكتە 5000 كىشىلىك (بەزى ماتېرىياللاردا 12 مىڭ كىشىلىك قوشۇن دېيىلگەن) قوشۇن بىلەن ئاسىيا بويىچە ئەڭ ئېگىز ماكان بولغان تىبەت ئېگىز - لىكىگە جازا يۈرۈشكە ئاتلانغان. ئۇلار ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈنگەن بولۇپ بىر گۇرۇپپىغا مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر ۋە شاھزادە ئىسكەندەر باشچىلىق قىلىپ، لاداق ئارقىلىق يولغا چىققان، يەنە بىر گۇرۇپپىغا سۇلتان سەئىدخان باشچى - لىق قىلىپ خوتەن تاغلىق رايونلىرى ئارقىلىق ئىلگىرىلەپ تىبەتنىڭ مەلۇم بىر رايونىدا قوشۇلۇپ بىرلەشمە قوشۇن بولۇپ تەشكىللىنىپ لىخاساغا تې - گىش قىلىشنى پىلانلىغان. مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر بىلەن شاھزادە ئىسكەندەر باشچىلىق قىلغان قوشۇن تۇنجى نىشان دورباغا يېتىپ كېلىپ بىر قاتار غە - لىبىلىك جەڭلەرنى ئېلىپ بارغان بولسىمۇ، ئەمما سەئىدخان باشچىلىقىدىكى قوشۇن خوتەن تاغلىق رايونلىرىدا مۇرەككەپ جۇغراپىيەلىك شارائىت ۋە كە - لىمانتىڭ ناچارلىقى تۇپەيلىدىن ناھايىتى كۆپ تەبىئىي دىشۋارچىلىقلارغا ئۇچرىغان. ئۇلار تىبەت رايونىغا چوڭ قوشۇن بىلەن ئۆتۈشنىڭ مۇڭاپىق يولە - نى كۆپ قېتىم ئىزدىگەن ۋە ئۇرۇنغان. گەرچە ئۇلار تىبەتنىڭ ئالى رايونىغا بېرىپ بۇ بۇيۇك مەقسەتلەرنى ئەملگە ئاشۇرۇشنىڭ دەسلەپكى قەدەملىرىنى باسقان بولسىمۇ، ئەمما سۇلتان سەئىدخان تاغ ئارىسىدا، ئېگىز تاغ كېسىلىگە (ئوكسىگېن يېتىشمەسلىكى تۇپەيلىدىن ئىس تۇتۇپ) گىرىپتار بولۇپ، ئەھۋالى بارغانسېرى يامانلىشىشقا قاراپ يۇزلىنىدۇ، بۇنىڭ بىلەن قوشۇنلار چېكىنىشكە مەجبۇر بولۇپ، لاداق يولى بىلەن مېڭىپ ئالدىنقى گۇرۇپپا قو - شۇنىنىڭ ئىزىنى بېسىپ ئۇلار بىلەن قوشۇلىدۇ ھەمدە سۇلتان سەئىدخان ئې - گىزلىك كېسىلى تارقالمىغان پاكىستان تەرەپلەرگە، مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر - لەر كەشمىر تەرەپكە قاراپ يۇرۇش قىلىدۇ. ئەمما سۇلتان سەئىدخانىنىڭ كې - سىلى قايتا قوزغىلىپ قېلىپ داۋاملىق جەڭگە قوماندانلىق قىلىشقا ئىمكانى - يىتى بولمىغاچقا، قوشۇننى مىرزا مۇھەممەد ھەيدەرگە تاپشۇرۇپ بېرىپ، تە - بەتنى مۇسۇلمانلاشتۇرۇشتەك بۇيۇك مەقسەتلەرنى جەزمەن ئەملگە ئاشۇرۇش ھەققىدە يولىيورۇقلارنى بېرىپ، كەلگەن يولى بويىچە يەركەنگە قايتىشقا تەرەد - ۇتلىنىدۇ ۋە يول ئۈستىدە ۋاپات بولۇپ، جەسىتى يەركەنگە ئەكېلىنىپ ئال - تۇنلۇق قەبرىستانلىقىغا دەپنە قىلىنىدۇ. سەئىدخان باشچىلىقىدىكى سەئىدىيە قوشۇنلىرى بۇ قېتىمقى تىبەت يۈرۈشنىڭ دەسلەپكى ۋاقىتلىرىدا خوتەن تاغلىق رايونلىرىدا تىبەت ئېگىزلىكىگە ئۆتۈشنىڭ ئەڭ مۇڭاپىق جايلىرىنى ئىزدەپ، ھاتەم پاشا يوللىرىنمۇ كەچكەنلىكى مۇقەررەر، ئەلۋەتتە. چۇنكى پۇ - لۇ كەنتىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى بىر دۆڭدە «سۇلتانۇ سەئىد قىلىچخان مەق - بەرىسى» ناملىق بىر مازار بار بولۇپ، يەرلىك كىشىلەر بۇ مازار ھەققىدە مۇنداق رىۋايەت كەلتۈرىدۇ: «قەدىمكى زاماندا سۇلتان سەئىدخان ئىسىملىك

دۇنيادا قالغان ئىزلىرىدەك يۈزە پېتى ساقلىنىپ قالغان بولۇشى مۇمكىن. چىگ سۇلالىسى دەۋرىدە تۇزۇلگەن «شىنجاڭ جۇغراپىيە تەزكىرىسى»دە: «ناھەيە مەركىزىدىن جەنۇبقا 1430 چاقىرىم مېڭىپ، شىزاڭ چېگرا اسغا يېتىپ بارغىلى بولىدۇ» دېيىلگەن ۋە بۇيەردە 16 يەرنامى مۇساپە ئارىلىقى بويىچە خاتىرىلەنگەن. ئۇلار: بوغازلەنگەر (45 چاقىرىم)، توغراق (30 چاقىرىم)، پۇلۇ (140 چاقىرىم)، (تۆۋەندىكىلەر تاغ يوللىرى، يول يۇرۇش قىيىن) ئېشەك ـ ئات (40 چاقىرىم)، خانيايلاق ئاغزى (30 چاقىرىم)، قاريا غدى (40 چاقىرىم)، سۇ بېشى لەنگەر (70 چاقىرىم)، سېغىزكۆل (120 چاقىرىم)، كۆكيار داۋان (130 چاقىرىم)، ھاتەم پاشا (100 چاقىرىم)، كېرىيا (150 چاقىرىم)، كېرىيە سۇبېشى (140 چاقىرىم)، تۇزكان (150 چاقىرىم) ئۇ يەردىن ئۆتۈپ شىزاڭ چېگرا سى قاتارلىقلار بولۇپ، بۇ ئەينى دەۋردىكى يول ئەھۋالىدىن دېرەك بېرىدىغان قىممەتلىك يازما خاتىرە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇگۈنكى دەۋردە كۆپ قېتىم شىزاڭ ئېگىزلىكىگە قەدەر يول باشلىغۇچى بولۇپ بارغان پۇلۇلۇقلارنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، ھازىرمۇ بۇ يول ئۇستىدىكى پۇلۇدىن تېبەت چېگرا سىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى يەر نامىلىرى تۆۋەندىكىچە ئىكەن: پۇلۇ، سېغىزلىق، چالۇڭ، ئاتلاش ئىلەك، قوغان، ئالاجۇي، لەڭزە، كۆۋرۈك، ئېشەك ـ ئات، قاراچىغلىق، ئوغرى يايلاق، قازانقول، گۈللۈك، دەيلىك، كۇموش قول، كۆتەكلىك، تۆمۇر قول، كۆكئىلى (ئىلى ـــ تاش بەلگە، نىشان دېگەن مەنىدە)، تۇماڭلىق، خانيايلاق ئاغزى، كېكەچ، ئاقداۋان، ماندالىق سايى، سىپىر تاش، قارا قۇمسايى، قاريا غدى، ئالدىرىغاق، سېرىق قۇرام، خانلەنگەر، قاپاق چاپ، سۇبەشى، ئاقسايى، قىزىل كۆتەن، ئىسداۋان (گۈڭگۈرتلۇك داۋان)، توغراسۇ، سېغىزكۆل، ئۇلۇغكۆل، تۇپراق ئاتا، ئاقسۇ چازا، كۆكيار داۋان، ھاتەم پاشا، ئۇرا يىم كۆل قاتارلىقلار بولۇپ، بۇ مۇساپىنى بېسىپ ئۆتۈپ بولغاندىن كېيىن شىزاڭ ئاپتونوم رايونى بىلەن كېرىيە چېگرا سى بولغان كېرىيە تاغ باغزىغا يېتىپ بېرىشقا بولىدۇ. كېرىيە تاغ ئاغزىدىن تېبەت چېگرا اسغا ئۆتكەندىن كېيىن تېبەت ئېگىزلىكىدىكى باڭداڭ كۆلى قىرغىقىنى بويلاپ، بۇ كۆلنىڭ غەربىي جەنۇب بۇرجىكىدىكى لاجۇلۇڭ بازىرىغا، ئۇيەردىن يەنە داۋاملىق ئىلگىرىلەپ نىگمۇ كۆلى ۋادىسىدىكى سۇڭشى بازىرىدا شىنجاڭ ـ شىزاڭ تاشيولى بىلەن ئۇچرىشىدۇ.

تارىختا ئۆتكەن نۇرغۇنلىغان خانلىقلار تېبەتكە جازا يۈرۈشى قىلىش ياكى تېبەت ئېگىزلىكىگە ئۆتۈشتە مانا مۇشۇ پۇلۇ تېبەت يولىغا نەزەر سالغان، يەركەن سەئىدىيە خانلىقى 1527 ـ يىلىدىن باشلاپ تېبەت ئېگىزلىكىگە بولغان دىنىي مەقسەتتىكى كېڭەيمىچىلىكنى باشلىغان بولۇپ، شۇ يىلى بۇلۇرغا قىلغان جازا يۈرۈشىدىكى غەلىبە ۋە جەڭ غەنىيمەتلىرى تېبەت ئېگىزلىكىنى ئىلىشقا بولغان ئىشەنچ ۋە غەيرىتىگە ئىلھام بولغان. يەركەن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى سۇلتان سەئىدخان لىخاسا چوڭ بۇتخانىسىنى ئىگىلەپ

سەئىدخان باشچىلىقىدىكى بۇ زور قوشۇننىڭ بۇ جايلاردىن ئۆتۈپ كېتىلىشى قىيىن ئىدى.

1938 - يىلى سوۋېت قىزىل ئارمىيەسىنىڭ دەھشەتلىك بومبارداملا-رى ئارقىسىدا ما خۇسەن قوشۇنلىرى خوتەن تۈپرىقىدىن قوغلىنىپ، خوتەن شەھىرىنى ھاكىمىيەتنى قارىغاندىن كېيىن، شەھەر شىمالىي چېگرا رايونلارغا بولغان نازارەتچىلىكىنى كۈچەيتىش مەقسىتىدە مانا مۇشۇ يولنى، پۇلۇنىڭ يۇقىرى تەرىپىدىكى ئالاجۇيدا بىر بۆلەك قىرغىز ئەسكەرلىرىنى تۇر-غۇزۇپ چېگرا مۇداپىئەسىنى كۈچەيتكەن. بۇنىڭ بىلەن بۇ يولدىكى قاتناش پۈتۈنلەي توختاپلا قالماي، تاغلىق پادىچىلار ماللىرىنىمۇ ئالاجۇينىڭ نېرىسى-دىكى تاغ - يايلاقلارغا ئاپىرالمىغان. قىرغىز قىسىملار شۇ ۋاقىتتا يەرلىك خەلقنىڭ تەبەتلىكلەر بىلەن مۇناسىۋەتتە بولۇپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ھەتتا ئالاجۇينىڭ يۇقىرى قىسمىدىكى يايلاقلارغىمۇ پادىچىلارنىمۇ ئۆتكىلى قويمىغان. ئۇلار كىشىلەرنىڭ ئۇلۇغ دەريانى ئايلىنىپ شىزاڭ تەرەپ-كە ئۆتۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن، لۇش ئۆگىيەكتىكى يېڭىئالىغ، قاراداۋغانلىق قاتارلىق جايلارنىمۇ تىزگىنلىگەن ۋە بۇ جايلانى سۇيۇرۇپ قويۇپ، «ئادەم ئاياغ ئىزى چۈشتىمۇ، يوق» دەپ نازارەتچىلىك قىلغان.

سەئىدخان شىزاڭغا يۈرۈش قىلىش ئۈچۈن، خوتەن تاغلىق رايونلىرىدا چوڭ قوشۇن بىلەن تەبەتكە ئۆتۈشنىڭ ئۇرۇنۇشلىرى قىلىپ ئاردىدىن 420 يىل ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ شىنجاڭ - شىزاڭنى ئازاد قىلىش قىسمى جەنۇبىي شىنجاڭ ئارقىلىق شىزاڭغا ئۆتۈپ شىزاڭنى ئازاد قىلىشنىڭ قەدىمىنى تېزلىتىش ئۈچۈن يەنە مۇشۇ كېرىيە - تەبەت يولىغا دىققەت نەزەرىنى سالدى، 1951 - يىل 5 - ئاينىڭ 6 - كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى مۇستەقىل ئاتلىق دىۋىزىيە 2 - پولكى، كۈچەيتىلگەن روتا ۋە دىۋىزىيە تەكشۈرۈش ئەترىتى قوشۇلۇپ 400 دىن ئارتۇق ئالدىن يۈرەر قىسىم كېرىيەدىن يولغا چىقىپ پۇلۇغا بارغاندىن كېيىن يەنە نۇرغۇنلىغان ئېشەكلەرنى ئارىيەت ئېلىپ تاغ ئارىسىدىكى خەتەرلىك يوللار ئارقىلىق شىزاڭنىڭ شىمالىغا يۈرۈش قىلدى. 5 - ئاينىڭ 28 - كۈنى شىزاڭنىڭ شىمالىغا يېتىپ باردى. 8 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ئالى رايونغا يېتىپ كەلدى. شۇ يىلى ئازادلىق ئارمىيە ۋە كېرىيە، پۇلۇ خەلقى بىرلىشىپ كېرىيە دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىنى بويلاپ شىزاڭغا تۇتىشىدىغان تاشيول ياساشقا كىرىشكەن. ئەمما تاغ رايونىنىڭ مۇرەككەپ جۇغرافىيەلىك يەر شەكـ-لى، تاغ گۈمۈلۈرۈش ئەھۋالىنىڭ ئېغىرلىقى، ھاۋانىڭ شالاڭ بولۇشى قاتار-لىقلار تۈپەيلىدىن ئەسلىدىكى پىلاننى ئۆزگەرتىپ، چوڭ قوشۇننى بۇ يولدىن چېكىندۈرۈپ گۈمىنىڭ سانجۇ ئارقىلىق شىزاڭنىڭ ئالى رايونغا بېرىپ تە-بەت ئېگىزلىكىگە چىقىپ كەتكەن. گەرچە ئازادلىق ئارمىيەنىڭ ھاتەم پاشا يولى ئارقىلىق تەبەتكە يۈرۈش قىلىش ئۈرۈنۇشلىرى، سۇلتان سەئىدخانىنىڭ

بىر پادىشاھ تاغنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى قالماقلارغا ئىسلام تارقىتىش ئۈچۈن مۇ-
شۇ جايلارغا كەلگەنىكەن، ئېگىز تاغلاردىن ھالقىش جەريانىدا بۇ پادىشاھنى
ئىس تۇتۇۋېلىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن لەشكەرلىرى ئۇنى قايتۇرۇپ ئېلىپ مېڭىپ-
تۇ، يول ئۈستىدە پادىشاھ ئەڭ يېقىن سەركەردىلىرىگە: «مەن ئۇلۇغ مەقسەت-
لەرنى كۆڭلۈمگە پۈكۈپ بۇ مۇشەققەتلىك جازا يۇرۇشىگە ئاتلانغان، ناۋادا مەن
نەپەس ئۈزسەم مېنى مەن ئۆلگەن جايغا دەپنە قىلىڭلار، دەپ ۋەسىيەت قالدۇ-
رۇپتۇ. ئۇلار دەل مۇشۇ يەرگە كەلگەندە سۇلتانۇ سەئىدخانىڭ كېسىلى ئې-
غىرلاپ ۋاپات بولۇپتۇ، شۇنىڭ بىلەن ۋەزىر - ۋۇزرالار ئارىسىدا تالاش - تار-
تىش بولۇشقا باشلاپتۇ. سەئىدخانىڭ ۋەسىيىتى بويىچە ئۇنى مۇشۇ جايغا دەپ-
نە قىلىپ كېتىش كېرەكمۇ ياكى جەسىتىنى ئاستانىگە ئەكېتىپ شاھزادىلەر
بىلەن دىدارلىشىش كېرەكمۇ؟ دېگەن سوئال ھەممەيلەننىڭ بېشىنى قاتۇرۇپتۇ.
ناۋادا پادىشاھنىڭ جەسىتىنى ئاستانىگە ئەكەتسە، سەئىدخانىڭ ۋەسىيىتىگە
خىلاپلىق قىلغان بولىدىكەن، ۋەسىيەتكە ئاساسەن ئۇنى دەپنە قىلىپ قايتايلى
دېسە، بىر ئۇلۇغ سەلتەنەتنىڭ ساھىبىنى چەت چېگرا رايوندىكى تاغلىق
جايلارغا دەپنە قىلىپ قويۇپ قايتىشقا رايى بارمايدىكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار
ھەم ۋەسىيەتمۇ ئادا بولىدىغان، ھەم شاھنىڭ مۇبارەك تېنى ئاستانىدىنمۇ
يىراقلاشتۇرۇلمايدىغان بىر چارە ئىزدەپتۇ، شۇنىڭ بىلەن ئاردىدىن بىرى سۇل-
تان سەئىدخانىڭ ئۆزى يېنىدىن ئايرىمايدىغان ئەڭ ئامراق قىلىچىنى ئۇ جان
ئۈزگەن بۇ يەردە سەئىدخانغا ۋاكالىتەن دەپنە قىلىش، بۇ ئارقىلىق ۋەسىيەتنى
ئادا قىلىش، خانىڭ مۇبارەك جەسىتىنى بولسا ئاستانىگە ئەكېتىش مەسلىھە-
تىنى بېرىپتۇ. بۇ چارە ھەممەيلەنگە يېقىپتۇ ۋە خانىڭ قىلىچىنى مۇشۇ جاي-
دىكى ھېلىقى ئېگىز دۆڭگە دەپنە قىلىپ قويۇپ قايتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ
دۆڭ ئۈستىدىكى قىلىچ دەپنە قىلىنغان مازار «سۇلتانۇ سەئىد قىلىچخان ما-
زىرى» نامى بىلەن مەشھۇرلىنىپتۇ.» گەرچە سۇلتان سەئىدخان پۈلۈدا ۋاپات
بولماستىن، بەلكى لاداق يولىدىكى يەركەنگە سەككىز كۈنلۈك مۇساپە قالغان
جايدا ۋاپات ئەتكەن، خانىڭ قىلىچى بۇ يەرگە دەپنە ئېتىلىشىمۇ مۇمكىن
بولمايدىغان رېئاللىق بولسىمۇ، ئەمما بۇ رىۋايەت سەئىدىيە قوشۇنلىرىنىڭ
تىبەتكە جازا يۇرۇشى جەريانىدا، تىبەت ئېگىزلىكىگە مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتۈش
يولىدىكى ھەربىي ئۇرۇنۇشلىرىنىڭ پۈلۈ خەلقى ئارىسىدا ساقلىنىپ قالغان
تارىخ ئۇچۇرلىرىدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇ بىزگە ئەينى دەۋر تارىخى ھەققىدىكى
يېشىلمىگەن بىر تالاي سىرلارنىڭ يېپ ئۇچى بىلەن تەمىنلەيدۇ. گەرچە پۈلۈ-
دىن مېڭىپ كېرىيە تاغ ئاغزى ئارقىلىق تىبەتكە ئۆتۈپ كېتىدىغان بۇ يول تا-
رىختىن باشلاپ ئاۋام ئارىسىدا ئىشلىتىلىپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ ئەمما قارا-
قۇرۇم ۋادىلىرىدىكى بۇ جايلاردا ئادەم ئاز، كىلىمات سوغۇق ۋە ئۆزگىرىشچان،
يەر شەكلى مۇرەككەپ بولغاچقا چوڭ قوشۇنىنىڭ ھەربىي يۇرۇش قىلىشىغا پاي-
دىسىز ھەمدە يېتەرلىك ئوزۇقلۇق بىلەن تەمىنلىنىشىمۇ قولايسىز ئىدى. شۇڭا

كى تۇبۇت خانلىقىنى قۇرغان. شۇنىڭدىن بۇيان تۇبۇتلەر بىر مەزگىل كۈچەيىپ، قۇدرەت تېپىپ سۇڭزەن گەنبۇ دەۋرىدىن كېيىن ئەتراپتىكى رايونلارغا قارىتا كېڭەيمىچىلىك ئۇرۇشلىرىنى قوزغىغان. ئۇدۇن تارىم ۋادىسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىدىكى ئاساسلىق چوڭ بوستانلىق رايونى بولۇش سۇپىتى بىلەن، تىبەتلەرنىڭ كېڭەيمىچىلىك ھەرىكىتىدىكى ئاساسلىق نىشان بولغان. شۇ كېڭەيمىچىلىك ھەرىكىتىدە تىبەتلەر ئىلگىرى - ئاخىرى بولۇپ ئۇدۇننى ئۈچ قېتىم ئۆز تەسەررۇپىغا ئالغان بولۇپ، بۇلارنىڭ ئالدىنقى ئىككى قېتىملىقى ئون يىل ۋە تۆت يىل داۋاملاشقان بولسا، ئۇچىنچى قېتىملىقى 70 يىل ئەتراپىدا داۋاملاشقان.

زاڭزۇچە - خەنزۇچە يازما مەنبەلەرگە ئاساسلانغاندا تۇبۇتلەرنىڭ شىمال تەرەپتىكى ئۇرۇش سېپى خېلى ئۇزۇن بولغان. ئۇلار شىمالدا بەھەيۋەت قارا-قۇرۇم تاغلىرى ۋە ئالتۇنتاغلىرىدىن ئۆتۈپ بۇ ۋادىلاردىكى ئەڭ چوڭ بوستان-لىقلار بولغان ئۇدۇن، چەرچەنلەرنى ئېلىپ، بۇ يەرلەرنى بازا قىلىپ تۇرۇپ تېخىمۇ شىمالغا كېڭىيىشنى مەقسەت قىلغان. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە تۇبۇتلەر شەرقىي شىمال تەرەپتە چايدام ئويمانلىقىنى ماكان تۇتقان تويوھۇنلار، كۆك-نۇرنىڭ شىمالىدىكى تاڭغۇتلار، چاڭ قوۋملىرىنىمۇ بويسۇندۇرۇپ شەرقىي شىمال تەرەپتىكى تەسىر دائىرىسىنى تاڭ سۇلالىسىگە قەدەر كېڭەيتكەن. «دۇنخۇاڭدىن تېپىلغان تۇبۇت تارىخىغا دائىر پۈتۈكلەر»نىڭ چوڭ ۋەقەلەر خاتىرىسىدە: «چاشقان يىلى (664 - يىلى) زەنپۇ شىمالىي چېگرانى كۆزدىن كەچۈردى» دېيىلگەن بولۇپ، بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان شىمالىي چېگرا قاراقۇ-رۇم ۋە ئالتۇنتاغ ۋادىلىرىنى بويلاپ سوزۇلغان ئۇدۇندىن سانجۇغچە بولغان زېمىننى كۆرسىتەتتى. تىبەت زەنپۇسىنىڭ بۇ چېگرا رايونىنى كۆزدىن كەچۈ-رۈشى كېيىنكى يىلدىكى كېڭەيمىچىلىك ئۇرۇشىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك پىلا-نىنى تۈزۈش ئۈچۈن ئىدى، ئەلۋەتتە. مىلادىيە 665 - يىلى تۇبۇتلەر ئۇدۇنغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ ئۇدۇن ھاكىمىيىتىنى بىر مەزگىل كونترول قىلغان. بۇ قېتىمقى تاجاۋۇزچىلىق ئۇدۇن ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى خانلىقلارنىڭ كۈچ-لۈك قارشىلىقىغا ئۇچراپ 675 - يىلىغا كەلگەندە تۇبۇتلەر ئۇدۇندىن قوغلاپ چىقىرىلغان. 688 - يىللىرى تۇبۇتلەر يەنە ئۇدۇنغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ، 692 - يىلىغىچە ھۆكۈمرانلىق قىلىپ، قوغلاپ چىقىرىلغاندىن كېيىنمۇ پاراكەندىچىلىك ئۇرۇشلىرىنى توختاتمىغان. ئۇدۇندىن تېپىلغان تىبەتچە - ئۇدۇنچە ۋەسىقىلەر ۋە تىبەتتە ساقلانغان بىر قىسىم تارىخىي خاتىرىلەردىمۇ تىبەتلەرنىڭ ئۇدۇندىكى ھەربىي - مەمۇرىي تەسىرلىرى ۋە دىنىي ئورتاقلىق تۇپەيلىدىن كېلىپ چىققان قويۇق مۇناسىۋەتلەرگە ئائىت مەزمۇنلار خاتىرە-لەنگەن.

ئاخىرقى قېتىم مىلادىيە 791 - يىلىدىن تارتىپ مىلادىيە 866 - يىلى تۇبۇتلەر بەشبالىقتا ئۇيغۇرلاردىن قاتتىق يېڭىلىپ غەربىي رايوندىكى ھەربىي

يۇرۇشلىرىگە ئوخشاش مۇۋەپپەقىيەتسىز ئاخىرلاشقان بولسىمۇ، ئەمما بۇ ئۇ-رۇنۇشلار پۈلۈ - تىبەت يوللىرىنىڭ خېلى ئېچكىرىسىگە قەدەر چوڭقۇر تارد-خىي ئىزلارنى قالدۇردى. شۇ ۋاقىتتا خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى بىلەن كېرىيە ۋە پۈلۈ خەلقى بىرلىكتە ئالغان يوللار، كوراپ دەرياسىغا سالغان چوڭ كۆۋرۈك قاتارلىقلار شۇ تارىخنىڭ ئىزناسى سۈپىتىدە ھېلىھەم مەۋجۇت بولۇپ تۇرماق-تا. شۇ قېتىملىق سەپەردە ئازادلىق ئارمىيەگە يول باشلىغان، ئاشلىق توشۇغان ياشلارنىڭ بىر قىسىملىرى ھازىرمۇ ھايات بولۇپ، ئۇلار شۇ ۋاقىتتىكى ئۇن-تۇلماس تارىخنىڭ تىرىك شاھىتلىرى سۈپىتىدە جەمجىت ياشماقتا.

ھاتەم پاشا يەنە يېقىنقى زامان تارىخىدا تارىم ئېكسپېدىتسىيەسىگە كەلگەن كۆپ قىسىم چەت ئەللىكلەرنىڭمۇ دىققەت نەزەرىنى ئۆزىگە تارتقان. پۈلۈغا تەكشۈرۈش ۋە تەتقىقاتقا كەلگەن تۇنجى ئېكسپېدىتسىيەچى رۇسىيەلىك پىرىژىۋالىسكى بولۇپ، 1884 - يىلى تۇنجى قېتىملىق ئېكسپېدىتسىيەسى جەريانىدا لوپنۇردىن قايتىش سەپىرىدە ئاتچان، پۈلۈ قاتارلىق جايلارنىمۇ كې-زىش بىلەن بىرگە يەنە پۈلۈدىن تىبەت تەرەپكە داۋاملىق ئىلگىرىلەپ، نۇرغۇن-لىغان كان رايونلىرىنى تەكشۈرۈپ، قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ ئېچكىرىسىدىكى تىبەت چېگرا سىغا يېقىن بولغان ئاچچىقكۆل قاتارلىق جايلارغىچە ئېچكىرىلەپ كىرىپ، مەخسۇس مۇشەققەتلىك جەريانلارنى باشتىن كەچۈرگەن. ئۇ ئۆزىنىڭ «لوپنۇرغا سەپەر» ناملىق كىتابىنىڭ «لوپنۇردىن كېرىيەگىچە» ناملىق بابىدا پۈلۈ ھەققىدە ئاز بولمىغان خاتىرىلەرنى قالدۇرغان. ئۇ يەنە پۈلۈ ۋە پۈلۈدا يەرلەشكەن ئاتالمىش تىبەت خانى ھەققىدىكى رىۋايەتلەرنى ئەڭ بۇرۇن توپلىغان.

1911 - يىلى ياپونىيەلىك ئېكسپېدىتسىيەچى تاجىما زۇچىيۇ (جۇرۇي-چاۋ) مۇ ھاتەم پاشا يولى ئارقىلىق تىبەت ئېگىزلىكىگە ئۆتۈپ، ئۇيەردىن چىڭخەيگە كەتمەكچى بولۇپ ئاتالانغان بولسىمۇ، ئەمما مۇۋەپپەقىيەت قازىنال-مايدۇ.

2002 - يىلى دانىيەلىك مارتىن بىلەن شۇھېتسىيەلىك جاننى كىراش بىرلىكتە شىزاڭنىڭ سۇڭشىدىن ۋېلىسىپىتلىق يولغا چىقىپ، قاراقۇرۇم تاغلىرىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ 15 كۈندىن كېيىن كېرىيە ناھىيەسىنىڭ پۈلۈ كەنتىگە يېتىپ كەلدى.

ھاتەم پاشا يولى يەنە تارىختا تىبەتلەرنىڭمۇ تارىم ۋادىسىغا كىرىشىدىكى بىر ئېغىز بولۇپ خىزمەت قىلغان بولۇپ، بۇ يولدا يەنە تىبەتلەرمۇ پائالىيەت ئېلىپ بارغان. تۇبۇتلەر ئەسلىي چېڭخەي (كۆكنۇر) ئېگىزلىكىدە بارلىققا كەلگەن قەبىلە بولۇپ، ئۇلار تەدرىجىي ھالدا بۇگۇنكى شىزاڭ تەرەپلەرگە كې-چىپ ئاسىيا قىتئەسىدىكى بۇ تۇتاش كەتكەن ئېگىزلىك رايوندا چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ ئاۋۇپ كەلگەن. مىلادىيە 7 - ئەسىرگە كەلگەندە تۇبۇت قەبىلىلىرىنىڭ سەرگەردىسى سۇڭزەن گەنبۇ تارقىلىپ يۇرىدىغان تۇبۇت قە-بىلىلىرىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، لىخاسانى مەركەز قىلغان قۇللۇق تۈزۈمىدە-

خاتىرە قالدۇرۇلغان. زاڭزۇچە يادىكارلىق «خەنزۇچە ـ زاڭزۇچە تارىخنامە» نىڭ «ئۇدۇن خانلىرى» ناملىق بابىدىمۇ تىبەتتە بۇددا دىنى گۈللىنىۋاتقان، ئەمما ئۇدۇندا بۇتخانىلار دەپسەندە قىلىنىۋاتقان ۋاقىتتا ئۇدۇن راھىبلىرىنىڭ تـ ـبەتكە كەلگەنلىكى ھەمدە تىبەتتە قەدىرلەنگەنلىكىگە ئائىت خاتىرىلەر قالدۇ ـ رۇلغان. بۇ چاغدا تىبەتكە يۆتكەلگەن ئۇدۇن راھىبلىرى ئەلۋەتتە گۈمبىنىڭ سانجۇ يولى ئارقىلىق تىبەت ئېگىزلىكىگە چىقىدىغان يولدا ماڭالمايتتى، چۈنكى گۈما قاراخانىيلارنىڭ خانلىقى تەرەپتە بولغاچقا، خوتەندىن بۇ تەرەپكە چىكىنىش مۇمكىن بولمايتتى بۇ چاغدا ئەلۋەتتە پۈلۈ ـ تىبەت يولى تىبەت ئېگىزلىكىگە چىقىپ كېتىشتىكى ئاساسلىق تاللاش بولۇپ ھېسابلانغاندىن باشقا يەنە چەرچەندىكى ئالتۇنتاغ ئېغىزى ۋە كۆكنۇر ئارقىلىق ئايلىنىپ تـ ـبەتكە كېتىشكىمۇ بولاتتى.

خوتەن، كېرىيە بوستانلىق كارىدورلىرى ئۇزۇل ـ كېسىل ئىسلام دىنىـ ـغا كىرىپ، بۇددا دىنى تەسىر كۈچلىرى پۈتۈنلەي تازىلانغان مەزگىلغا يېقىن مابەينىدە بۇ يولدىكى تۈرلۈك قاتناش مۇناسىۋەتلىرىمۇ زور دەرىجىدە سۇسلاپ قالغان. پەقەت كېرىيە تەرەپلەردىن ھەج سەپىرىگە ماڭىدىغانلار بۇ يولدىن تـ ـبەتكە ئۆتۈپ، تىبەتتىن كەشمىرگە، ئۈيغۇرىستان پاكىستانغا بېرىپ، پاكىستان ئارقىلىق مەككە مۇكەررەمگە قاراپ ئىلگىرىلىگەن. تىبەتلەرنىڭ بۇ جايدىكى ئاساسلىق پائالىيىتى بولسا كېيىنچە سودا ھەمدە بۇلاڭ ـ تالاڭ تەرىقىسىدە داۋاملاشقان. تارىختا تىبەتلەر مۇشۇ يوللارنى بېسىپ كېلىپ پۈلۈدا قوتازغا قوي ئالماشتۇرۇپ كېتىشتىن باشقا يەنە بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ كەتكەن ئىشلارمۇ ناھايىتى كۆپ ئۇچرايدۇ.

بۇگۈنكى دەۋردە مەملىكىتىمىزدىكى قاتناش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىي قـ ـىلىشى، قاغىلىقتىن لىخاساغا تۇتىشىدىغان شىنجاڭ ـ شىزاڭ تاشيولى ئېلىـ ـنىپ زامانىۋى قاتناشنىڭ باشلىنىشى، ئات ـ ئۇلاغلارنىڭ ئاساسلىق قاتناش ۋاستىلىك ئورنىغا خاتىمە بېرىلىپ، زامانىۋى ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىـ ـنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە ئومۇملىشىشىغا ئەگىشىپ، پۈلۈدىن تىبەتكە بارىدىغان بۇ يولمۇ ئۆتمۇشنىڭ تاتلىق ئەسلىمىلىرىگە ئايلىنىپ قالدى. جۇڭگو خەرىـ ـتىسىدە بۇ يول ھېلىمۇ چوڭ يول بەلگىسى بولغان ئۇزۇك سىزىق ئارقىلىق پۈلۈدىن شىزاڭنىڭ غەربىي شىمالىدىكى لاجۇلۇڭغا، ئۇيەردىن نىڭمۇ كۆلى ۋادىسىدىكى سۇڭشى بازىرىدا شىنجاڭ ـ شىزاڭ تاشيولىغا تۇتىشىپ تۇرىدۇ، پۈلۈ بىلەن لاجۇلۇڭ ئارىلىقىدىكى ئىككى ئاپتونوم رايوننىڭ چېگرا سىزىقى ئۇستىدە «كېرىيە تاغ ئېغىزى» دېگەن خەت بىلەن، تاغ ئېغىزىنى بىلدۇرىدىغان «×» بەلگىسى ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدۇ.

تەسىرلىرى تازىلانغانغا قەدەر بولغان 70 نەچچە يىل ئىچىدە ئۇدۇن ۋاسارا خانلىقىنىڭ ئورنى ساقلىنىپ قېلىنغان ئاساستا، تىبەتنىڭ مۇداخىلىسى ئۇ. چىدە تۇرغان بولۇپ، بۇ جەريانداا نۇرغۇن تىبەت ئىشغالىيەتچى قىسىملىرى ۋە تىبەت خەلقى ئۇدۇن دائىرىسىگە كىرىپ كەلگەن. «تىبەتلەر ئۆزىنىڭ تارىم ۋادىسىدىكى ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، ئۇدۇننىڭ مازارتاغ، ئەندىرە دەريا ۋادىسى ۋە كېرىيە تاغلىرىنىڭ شىمالىدا قەلئە ـ قورغانلارنى سالدۇرغان» (لى يىنپىڭ «بۇددا ئېلى ئۇدۇن») تىبەتلەر يەنە ئولپان تاپشۇرۇش شەرتى ئاستىدا ئۇدۇن ۋايسارا خانلىقىنىڭ ئورنىنى ساقلاپ قالغان. ئۇدۇن بەلەن تىبەت ئارىسىدىكى قارامۇلۇق ۋە قارامۇلۇنىش مۇناسىۋىتى جەريانىدا تىبەتلەر ئەلۋەتتە مانا مۇشۇ پۈلۈ ـ تىبەت يوللىرىدىن ئۇنۇملۇك پايدىلانغان بولۇشى مۇقەررەر، ئەلۋەتتە. ئۇلارنىڭ قورغان ـ قەلئەلىرىنىڭمۇ ئۇدۇننىڭ شەرقىدىكى ئەندىرە ۋە چىرا، كېرىيەنىڭ شىمالىدىكى تاغ رايونلىرىغا بەرپا قىلغانلىقىمۇ پۈلۈ ـ تىبەت يولىنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى ئىستراتېگىيەلىك ئورنىنى تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن.

تىبەتلەرنىڭ ئۇدۇندىكى ھەربىي مۇداخىلىسى ئاخىرلىشىپ ئانچە ئۇزۇنغا قالمايلا ئۇدۇن ـ كېرىيە دىيارى قاراخانىيلار خانلىقى تەرىپىدىن ئىسلام تارقىتىش مەقسىتىدە ئېلىپ بېرىلغان دەھشەتلىك غازات ئۇرۇشلىرى قاينىمىغا كىرىپ كەتتى، ئاخىردا قاراخانىيلار خانلىقى تەرىپىدىن ئۇزۇل ـ كېسىل بويسۇندۇرۇلۇپ بۇددا دىنى مىسلىسىز دەرىجىدە روناق تاپقان ئۇدۇندا بۇت ۋە بۇتخانىلار قاتتىق دەپسەندە قىلىندى. بۇ چاغدا ئۇدۇندا داۋاملىق ياشاشقا ئىمكانىيەت تاپالمىغان ئۇدۇن بۇددا دىنى زىيالىيلىرى (راھىبلار)، يۇقىرى قاتلام ھاكىمىيەت بېشىدىكىلەر ۋە بىر قىسىم بۇددا دىنى ئېتىقادىدىن يېنىشنى خالىمىغان ئىخلاسمەن ئۇدۇن خەلقى بەس ـ بەس بىلەن ۋەتەننى تاشلاپ سىرتقى جايلارغا چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. گەرچە ئۇلار كېرىيەدىن تارتىپ چەرچەن تەرەپلەرگىچە سوزۇلغان قاراقۇرۇم تاغلىق رايونلىرىدا قارشىلىق ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بېرىۋاتقان ئۇدۇن ۋىيسارا خانلىقىنىڭ قالدۇق قىسىملىرىغا ئۇمىد باغلاپ ئۇلارغا ئەگىشىپ باققان بولسىمۇ، ئەمما ئاخىرقى ھېسابتا ئۇلارنىڭ بىر قىسىملىرى تارىم ۋادىسىنىڭ جەنۇبىنى ئايلىنىپ قۇجۇ ۋە كۆكنۇرغا كەتكەندىن باشقا زور كۆپچىلىكى قاراقۇرۇم تاغلىرىدىن ھالقىپ بۇددا دىنى گۈللىنىۋاتقان تىبەت ئېگىزلىكىگە چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. خوتەننىڭ شەرقىدىن چەرچەن تەرەپلەرگىچە بولغان قاراقۇرۇم تاغ رايونىدا پۈلۈ ـ تىبەت يولىدىن باشقا ئۆتۈش مۇمكىنچىلىكى بولغان ياخشىراق تاغ ئېغىزى بولمىغاچقا بۇ تەركىۋەتەلەرنىڭمۇ بۇ يولدىن توپ ـ توپ بولۇپ ئۆتۈپ كەتكەنلىكى مۇقەررەر، ئەلۋەتتە. فىرانسىيەنىڭ پارىژ دۆلەتلىك كۈتۈپخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان پىللىئوت توپلىغان تىبەتچە ۋەسىقە: «ئۇدۇننىڭ دىنىي قانۇنى»دا ئۇدۇنلۇق راھىبلارنىڭ جەنۇبقا ـــ تۇبۇتكە بارغانلىقى ھەققىدە

1. مەررە ئويۇنى (پور توپ ئويۇنى)

مەررە ئويۇنى ــ ناھىيەمىز تەۋەسىدە بىرقەدەر كەڭ ئومۇملاشقان، تارىخى نسبەتەن ئۇزۇن، قاتناشقۇچىلىرى كۆپ بولغان ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە تۈرلىرىنىڭ بىرى. بۇ ئويۇننىڭ تەنھەرىكەتچىلىرى بىر مەھەللىلىك ياكى قوشنا مەھەللىلىك تەنھەرىكەتچىلەرنى ئاساس قىلغان بولۇپ، مۇسابىقە ئويناش ۋاقتىدىكى بارلىق قاتناشقۇچىلار ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنىدۇ. گۇرۇپپىدا ئادەم سانى تەڭ بولىدۇ، گۇرۇپپىغا ئايرىغاندا تەنھەرىكەتچىلەر ماھارىتى، تاكتىكىسى، ياش قۇرامى قاتارلىق جەھەتلەردىن سىلىشتۇرۇلۇپ، «تەڭ نىسبەت» بويىچە تەشكىللىنىپ بولغاندىن كېيىن، ئۆزئارا مۇسابىقىلىشىدۇ. بۇ ئويۇننىڭ قاتناشقۇچىلىرى چوقۇم ئوغۇللار بولىدۇ. گۇرۇپپىغا ئايرىلغاندا 10 ــ 11 غىچە ئادەمنى ئاساس قىلىپ بىر گۇرۇپپا تەشكىل قىلىنىدۇ.

مۇسابىقە شەكلى: ئىككى گۇرۇپپا تەنھەرىكەتچىلىرى قارىمۇقارشى ئويناىدۇ. مەلۇم ۋاقىت ئىچىدىكى چوشكەن مەررە سانى ياكى ئالدىن بەلگىلەنگەن مەررە سانى ئۆتۈش ئۆلچىمى قىلىنىدۇ.

سايمان: ھەر بىر تەنھەرىكەتچى ئۆزلىرى ياسىغان 1 مېتىردىن 20 .1 مېتىرغىچە ئۇزۇنلۇقتىكى چوماق، ئالدىن تەييارلىغان بىرقانچە تېرەك ياكى سۆگەت پورى بولۇپ، چوماق ھەم پورلارنى ئويۇنغا قاتناشقۇچىلار ئۆزلىرى تەييارلايدۇ. مەيدانغا 9 ــ 11 مېتىر ئەتراپىدا توپ ئۇرۇش سىزىقى بەلگىلىنىدۇ. مەررە توپ ئويۇنى ھازىر دۇنيا تەنتەربىيە مەيدانلىرىدا بىرقەدەر ئومۇملاشقان «چوماق توپ» قا ئوخشىشىدۇ. بىر تۈزلەڭلىك تاللىنىپ «مەيدان» سىزىلىدۇ.

مەررە ئويۇنى ئاساسەن كۈز، قىش پەسلى كۆپرەك ئوينىلىدۇ. ۋاقىت جەھەتتە كەچتە ئوينىلىدۇ. ئەگەر سىز مەررە ئويۇنى كۆرۈش ئۈچۈن كەلسىڭىز، ئوت تۇتاشتۇرۇلغان پورنىڭ ئۇرۇلۇپ چىقارغان يالقۇنى، تەنھەرىكەتچىلەرنىڭ ھە ــ ھۇلىرى، تاماشىبىنلارنىڭ شاۋقۇن ــ سۇرەنلىرى سىزگە ئاجايىپ گۈزەل بىر تەنھەرىكەت مۇسابىقە مەنزىرىسىنى نامايان قىلىدۇ. مۇسابىقە ۋاقتى، مۇسابىقە مەيدانى، تەنھەرىكەتچى سانى، نەتىجە بېكىتىش شەرتلىرى قاتارلىقلارنى ئەملىي ئەھۋالغا قاراپ تەڭشەشكە بولىدۇ. شەرت «تەڭشەش» چوقۇم مۇسابىقە باشلىنىشتىن بۇرۇن «مۇسابىقىلەشكۈچىلەر» تەرىپىدىن ئېنىق بەلگىلىنىپ جامائەت ئارىسىدا «ئوچۇق» ئېلان قىلىنىدۇ. مۇسابىقە خاراكتېرى كۈچلۈك بولۇپ، ۋاراتار، ئالدى رەت ئەزا، ئوتتۇرا رەت ئەزا، ئارقا رەت ئەزا، ئوڭ ــ سول ئورۇن ئەزالىرى ئېنىق بولىدۇ.

كېرىيە خەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى ئويۇن تۈرلىرى

مەتروزى ئىمىن

مەتروزى ئىمىن 1964 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى كېرىيە ناھىيەسىدە ئوقۇمۇشلۇق تىجارەتچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1987 ـ يىلى 7 ـ ئايدا خوتەن ئالىي سىفەن مەكتىپىنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات كەسپىنى پۈتكۈزگەن. 1995 ـ يىلى7 ـ ئايدىن 1997 ـ يىلى 10 ـ ئايغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تىل ـ ئەدەبىيات كەسپىدە، 1992 ـ يىلى مەركىزىي ئىتتىپاق مەكتىپىدە، 1993 ـ يىلى مەملىكەتلىك مائارىپ كومېتېتى ياش كادىرلارنى تەربىيەلەش مەركىزىدە بىلىم ئاشۇرغان. ھازىر كېرىيە ناھىيەلىك مەدەنىيەت ـ تەنتەربىيە ئىدارىسىدە ئىشلەپ كەلمەكتە.

ئۇ 1983 ـ يىلى خوتەن ئالىي سىفەن مەكتىپى گېزىتىدە ئېلان قىلىنغان «خەلقىم» ناملىق غەزىلى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت سېپىگە كىرگەن. ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ «ئۇستازىم»، «ئۆگەن»، «بالامغا»، «كۈتۈلمىگەن تەقدىر»، «كېرىيە تەنتەربىيە مارشى»، «ئولىمپىك روھى» قاتارلىق 50 پارچە شېئىر ۋە ھېكايىسى ھەرقايسى گېزىت ـ ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغاندىن باشقا، ئاساسلىقى نەزەريە تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىپ، «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئاغزاكىيلىقى توغرىسىدا»، «ياشاۋاتقان دەۋرىمىزدىن پەخىرلىنەيلى»، «ئالىي مەكتەپ تىل ـ ئەدەبىيات دەرسلىكىنى ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىكىگە يېقىنلاشتۇرۇش توغرىسىدا»، «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىكىدە تۇتقان ئورنى»، «تەنتەربىيە رېپىرتلىق ئەخلاقى توغرىسىدا»، «ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە تۈرلىرى توغرىسىدا» قاتارلىق 50 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي، نەزەريەۋى ماقالىلەرنى ئېلان قىلدۇرغان. ئۇ يېقىندىن بېرى ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە تۈرلىرى ئۈستىدە ئەتراپلىق ئىزدىنىپ، «ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە تۈرلىرى» ناملىق كىتابىنى نەشرگە سۇنغاندىن كېيىن، «ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە ئوقۇشلۇقى» دېگەن كىتابى ئۈستىدە جىددىي ئىشلىمەكتە.

سىزىلىدۇ. ئايرىم ئەھۋاللاردا، ئېتىزلاردىكى بىر تاختا يەر ئۆلچەم قىلىنىدۇ.

سايمان — يىپ توپ ۋە چوماق بولىدۇ. يىپ توپ چوڭلۇقى قوش مۇشتەك، دىئامېتىرى 10 — 15 سانتىمېتىر كېلىدۇ. بوز ياكى يۇڭ يىپتىن ياسىلىدۇ، مەزمۇت بولۇپ ئاسان چۈۋۈلۈپ كەتمەيدۇ.

چوماق — 100 — 120 سانتىمېتىر كېلىدىغان كەكە دەستىسىدەك تومۇقتا بولىدۇ. چوماقنى تەنھەرىكەتچىلەر ئۆرۈك، ئۈجمە، جىگدە ياكى شۇ-نىڭغا ئوخشاش ياغاچلاردىن ياسايدۇ.

مۇسابىقىگە قاتناشقۇچىلار شۇ قېتىمقى پائالىيەتكە يىغىلغان تەڭ دېمەت-لىك بالىلارنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە قاراپ ئىككى - ئۈچ گۇرۇپپىغا بۆلۈنىدۇ. ئۇتۇپ چىققۇچىلار داۋاملىق ئويناپ، ئولتۇرغۇچىلار شاللىنىدۇ. گۇرۇپپا سانى 4 تىن يۇقىرى بولسا يېرىم ئايلانما ياكى ئايلانما تۈزۈم بويىچە مۇسابىقە تەش-كىللىنىدۇ. مەيدانغا 9 — 10 مېتىر كەڭلىكتە ۋاراتار سىزىلىدۇ، ئايرىم ئەھۋاللاردا تەبىئىي بەلگىلەر ئاساس قىلىنىدۇ، ئەڭ كۆپ توپ كىرگۈزگەن كومانda ئۇتقان بولىدۇ.

يىپ توپ ئويۇنىدا كوماندا ئەزالىرىنىڭ ئورنى مۇقىم بولۇپ، ئوتتۇرا رەت، ئالدى رەت، ئارقا رەت، ئوڭ تەرەپ، سول تەرەپ ئەزالىرى دەپ، ئورۇنغا تەبىئىي بۆلۈنىدۇ. مۇسابىقە پەسىل جەھەتتە كەچ كۈز، قىشلىرى، ۋاقىت جە-ھەتتە كۈندۈزى كۆپرەك ئويىنىلىدۇ.

يىپ توپ ئويناشتا، توپنى تۇتۇۋېلىشقا، پۇت بىلەن تېپىشكە بولمايدۇ. چوماق بىلەن ئادەم ئۇرۇشقا، چوماقنى بەلدىن يۇقىرى كۆتۈرۈش چەكلىنىدۇ. مەيدان يەر شەكلىگە قاراپ چوڭ - كىچىك بولسا بولىدۇ.

تەنھەرىكەتچىلەر ھەم ماسلىشالايدىغان، ھەم چاققان، ھەم چىنلەش ئىق-تىدارى يۇقىرى بولغان بولۇش، چىدامچانلىقى كۈچلۈك بولۇش تەلەپ قىل-ىنىدۇ. مەيدان ئەھۋالىغا قاراپ چوڭ - كىچىك بولسا بولىدۇ.

يىپ توپنى ياساش ئۈسۈلى مۇرەككەپ بولۇپ، كۆرگەنلا ئادەم ياسىيالماي-دۇ، مەخسۇس توپ ياساش ئۇستىلىرى يۇقىرى ماھارەت بىلەن «يۇمىلاق» قى-لىپ ياسايدۇ. يىپ توپ بىلەن مەررە ئويۇنى ئوخشىشىپ كەتسىمۇ يەنىلا ماھىيەتلىك پەرق بار. ئالايلى، بىرى كېچىسى ئويىنىلىدۇ، يەنە بىرى كۈندۈزى ئويىنىلىدۇ. بىرى ئوت تۇتاشتۇرۇلغان تېزەك ياكى دەرەخ پورىنى توپ قىلسا، بىرى يۇمىلاق يۆگەلگەن يىپنى توپ قىلىدۇ.

4. ھۆللە ئويۇنى

ھۆللە ئويۇنى — بۇ ئويۇننى ئاساسلىقى ئوغۇللار بىر يەرگە جەم بولۇپ ئوينايدۇ، بىر قېتىملىق ئويۇنغا يىغىلغان بالىلار A، B ئىككى گۇرۇپپىغا

مۇسابىقە نەتىجىسىنى چىقىرىش: مەلۇم ۋاقىت ئىچىدىكى ۋاراتاغا چۈشۈرگەن مەررە سانى ياكى ئالدىن بەلگىلەنگەن مەررە سانى ئۇتقانلىقنىڭ ئاساسى قىلىنىدۇ.

2. چامغۇر ئويۇنى

چامغۇر ئويۇنى ــ قاتناشقۇچىلىرى قىز ـ ئوغۇل ئۆسمۈرلەر بولۇپ، مەيدان، سايمان تەلىپى ئانچە يۇقىرى بولمىغان، قوللىنىشچانلىقى بىر قەدەر كۆچلۈك بولغان تۈرلەرنىڭ بىرى. ئويۇنغا قاتناشقۇچى بالىلار بىر يەرگە، يەنى يول بويى، كۆل بويى ياكى باشقا بىر تۈزلەڭ يەردىكى بىر تۈپ دەرەخ تۈۋىگە يىغىلىدۇ. بالىلار ئۆز ئىچىدىن چوڭراق، چەبدەسرەك بىر بالىنى باش قىلىدۇ (چامغۇر تىلمىگۈچى.) قالغان بالىلار بوي ئېگىزلىكى بويىچە ياكى ئارىلىشىپ بىر بالا دەرەخنى تۈتۈپ، قالغانلىرى بىر ـ بىرىنىڭ بېلىدىن تۈتۈپ دەرەخنى تۈتقان ئانا بالىنىڭ ئارقىسىغا تىزىلىپ ئولتۇرۇشىدۇ، ئانا بالا بىلەن چامغۇر تىلمىگۈچى بالا ئوتتۇرىسىدا مۇنداق دىيالوگ بولىدۇ:

ئانا: ھەي بالاموي! نەگە ماڭدىڭا؟

چامغۇر تىلمىگۈچى بالا: ئانام بىر ئاشلىق چامغۇر بەرسۇن دەپتى.

ئانا: ماڭە ئەمىسە، باغقا كىرىپ ئاچىقە!

ئويۇن باشلاندى! ئانا دەرەخنى مەھكەم قۇچاقلىدى، بالىلار بىر ـ بىرى بىلەن گىرەلىشىپ، قۇچاقلىشىپ ئانىغا مەھكەم يېپىشتى، «چامغۇر تىلمىگۈچى» باغقا كىرىپ چامغۇرلار (بالىلار)نى بىر ـ بىرلەپ يۇلۇپ تاشلايدۇ، ئەڭ ئاخىرىدا «ئانا» نى دەرەختىن ئاجرىتىدۇ، بىر مەيدان ئويۇن ئاخىرلىشىدۇ، بۇ ئارقىلىق كۆڭۈللۈك بىر مەيدان ئويۇن ئوينىلىش بىلەن يەنە ئويۇنغا قاتناشقان بالىلارنىڭ بەل، بىلەك مۇسكۇللىرى چېنىقىپ، ئۇلارنىڭ ساغلام بەدەنلىك بولۇپ يېتىلىشى ئۈچۈن شارائىت يارىتىلىدۇ. مۇھىمى بۇ «چامغۇر ئويۇنى» ئۆسمۈرلەر ئارىسىدا كەڭ ئومۇملىشىپ، ئۇلارنىڭ كوللېكتىۋىزملىق ئىدىيەسىنىڭ، ئىتتىپاقلىق قارىشىنىڭ يېتىلىشىگە تۈرتكىلىك رول ئوينايدۇ.

3. يىپ توپ ئويۇنى

يىپ توپ ئويۇنى ــ ئوغۇللار توپلىشىپ ئىككى گۇرۇپپا بويىچە ئويناي-دىغان، مۇسابىقە خاراكتېرى كۈچلۈك بولغان، مەيدان، سايمان، مۇسابىقە شەكلى جەھەتتىن «چوماق» توپقا ئوخشىشىپ‌راق كېتىدىغان تۈرلەرنىڭ بىرى.

مەيدان ــ ھازىرقى زامان تەنتەربىيەسىدىكى پۇتبول مەيدانىچىلىك تەكشى تۈزلەڭلىك بولىدۇ. چۆرىسى ھاك بىلەن ياكى قۇرۇق (پاچاق) بىلەن

تاش يانغا ئېگىلىپ، بىرىنچى ساناق بىلەن توپ يەرگە ئۇرۇلىدۇ.

ئىككىنچى شەكىلدە: ئولتۇرۇش قىياپىتى بىرىنچى شەكىلدىكىگە ئوخشاش بولىدۇ، بەش بارماق ناھايىتى ئەۋرىشىم بولىدۇ، بارماقلار بوغۇملىرى، قول - جەينەك، مۇرە، بەل، تىز، پۇت بوغۇملىرى ماس ھالدا باغلىشىپ، ھەرىكەت قىلىدۇ. بىرىنچى توپ يەرگە ئۇرۇلۇپ، ئىككىنچى توپ بارماقلار دۇمبىسىدە ئېلىنىدۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن تاق ساناقلاردا ئۇرۇلۇپ، جۈپ ساناقلاردا ئېلىپ بىر گۇرۇپپا ئويۇن ئۆلچىمى بويىچە ئاخىرلىشىدۇ.

ئۈچىنچى شەكىلدە: ئولتۇرۇش قىياپىتى بىرىنچى شەكىلگە ئوخشاش بولىدۇ. بىرىنچى ساناقتا توپ ئالقان بىلەن يەردە ئۇرۇلۇپ، ئىككىنچى ساناقتا توپ بارماقلار دۇمبىسىدە «قوش» ئېلىنىدۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن تاق ساناقلاردا توپ يەرگە ئۇرۇلۇپ، قوش ساناقلاردا قوش ئېلىنىپ يەرگە ئۇرۇلىدۇ، ئويۇن بەلگىلەنگەن ساناق چېكى بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.

بۇ يەردىكى مۇقىم بىر قائىدە ــ بەلگىلىمە بويىچە ساق، ئۇزۇلدۇرمەي سانىلىشى لازىم. ئەگەر ئۇزۇلۇپ قالسا نۆۋەت «كۆيۈپ» قارشى تەرەپتىكى باشقا بىر ئەزا باشلايدۇ.

ئىلىك توپ ئويۇنىدىكى تۆت شەكىلنى كىم بۇرۇن ئورۇنلاپ بولسا شۇ ئەزا، قايسى گۇرۇپپا بۇرۇن ئورۇنلاپ بولسا گۇرۇپپا شۇ ئۇتقان بولىدۇ.

6. ئۇنچە - مارجان ئويۇنى

ئۇنچە - مارجان ئويۇنى ــ بالىلار ئويناىدىغان ھەم ئويۇن خاراكتېرىگە ئىگە، ھەم ئەدەبىي خاراكتېرى كۈچلۈك بولغان، ھېچقانداق مەيدان، سايمان تەلەپ قىلمايدىغان، قىزىقارلىق ئويۇن تۈرلىرىنىڭ بىرى. بۇ ئويۇننى شۇ قېتىملىق يېغىلىشقا قاتناشقان بالىلار ئىچىدىكى ئىختىيار قىلغۇچىلار قاتنىشىپ ئويناىدۇ. ئويۇنغا باش بولغان بالا مەلۇم بىر بالىنىڭ پۇتىنى ياكى ئۆزىنىڭ پۇتىنى (ئوڭ ياكى سول پۇت ئوخشاش بولىدۇ) شېئىرىي تۇس ئالغان تۆۋەندىكى سۆزلەرنى ساناق ئورنىدا ئىشلىتىپ، ئويۇننى باشلايدۇ. سۆز تىزمىسىنىڭ ئاخىرقى بىر مىسراسى قايسى بالىنىڭ پۇتىغا تەگسە، شۇ بالا پۇتىنى تارتىدۇ، ئويۇن پۇتىنى تارتقان بالىنىڭ يېنىدىكى يەنە بىر بالىدىن قايتا باشلىنىدۇ. شۇ تەرىقىدە داۋاملىشىپ ئويۇنغا قاتناشقان بارلىق بالىلارنىڭ پۇتى سورۇندىن تارتىلىپ بولغاندىن كېيىن ئويۇن ئاخىرلىشىدۇ. ئاخىرىدا پۇتى سانالماي قالغان ئەڭ ئاخىرقى بالا «جازالىنىدۇ». جازا كۆچىلىكىنىڭ تەلىپى بويىچە ناخشا ئېيتىپ، قىزىقچىلىق قىلىش، ئۇسسۇل ئويناش ياكى باشقا شەكىلدە بولىدۇ. باش بولغان بالا ئېيتىدىغان نەزم مۇنداق:

بۆلۈندۇ، مەيدان ئۇچۇن پەقەت تەبىئىي شەكىللەنگەن بىر دۆڭ (كىچىك ئېگىزلىك ياكى قىغ دۆڭسى) بولسا مۇسابىقىنى ئۇيۇشتۇرغىلى بولىدۇ. ئويۇن باشلانغاندىن تارتىپ ئويۇنغا قاتناشقۇچىلار ئۆزلىرىنىڭ خالىغان پۇتىنى تىز بوغۇمىدىن ئېگىپ تۇتۇپ، ئۆزئارا سوقۇشتۇرىدۇ. مەقسەت، بەلگىلەنگەن ئېگىزلىكنى قايسى گۇرۇپپا بۇرۇن ئېگىلسە شۇ گۇرۇپپا بىر نۆۋەت ئۇتقان بولىدۇ. ئويۇن ئويناۋاتقىچە پۇتىنى قويۇپ بەرمەسلىكى لازىم. ئويۇن مۇشۇ تەرىقىدە قىسقا تەكرار ئوينىلىدۇ. ئەگەر قارشى تەرەپ ئەزالىرىدىن بىر ياكى بىرقانچىسى چارچاش ياكى يارىلىنىش سەۋەبىدىن ئويۇننى توختىتىشنى تەلەپ قىلسا، دەرھال «قارا» دەپ ئولتۇرۇۋالىدۇ، قارشى تەرەپ ھەرىكىتىنى دەرھال توختىتىدۇ، بولمىسا «چىش» دەپ باھا بېرىلىدۇ.

بۇ ئويۇندا بەدەن قىياپىتى ئالاھىدە شەكىلگە ئىگە بولۇپ، بىر پۇت يەردە تۇرسا، بىر پۇت تىز بوغۇمىدىن ئېگىلىپ بىر قول بىلەن تۇتۇلۇپ، بوشلۇقتا تۇرىدۇ، دەل شۇنداق بولغىنى ئۇچۇن ئويۇن ئوينايدىغان ۋاقىتتا تەنھەرىكىتى چىلەر ئۆز تەڭپۇڭلۇقىنى ساقلىشى، سەكرەش ئىقتىدارى يۇقىرى بولۇشى لازىم. بۇ ئويۇننى شەكىل جەھەتتىن پۇت بىلەن ئېلىپ بېرىلىدىغان «بوكس چىلىق» دەپ ئاتاشقىمۇ بولىدۇ. ئەگەر بۇ ئويۇن مەكتەپ تەنتەربىيە دەرسىدە ئويۇن تۇرى قىلىپ پىلانغا كىرگۈزۈلسە مەيدان، سايمان كەملىك بوشلۇقىنى تولدۇرۇپلا قالماي، بەلكى تەبىئىيلا كۆڭۈل ئېچىش، چېنىقىش مەقسىتىگە مۇئەييەن دەرىجىدە يەتكىلى بولىدۇ.

5. ئىلىك توپ ئويۇنى

ئىلىك توپ ئويۇنى ــ قىزلار ئوينايدىغان كۆڭۈل ئېچىش خاراكتېرى نىسبەتەن كۈچلۈك بولغان تۇرلەرنىڭ بىرى. قىزلار سانىغا قاراپ ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ توپنى ئوينايدۇ. ئىككى گۇرۇپپا ئەزالىرى نۆۋەت بىلەن توپنى ئوياپ «ئىلىك توپ» نىڭ بارلىق شەكىللىرىنى بۇرۇن تۇغەتكەن تەرەپ ئۇتقان بولىدۇ. توپ سانى 15، 20، 30 بويىچە گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنۈپ، ئىككى تەرەپ ئالدىن كېلىشىدۇ، بىر گۇرۇپپا بىر ئويۇن شەكلىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ.

ئىلىك توپ شەكىللىرى: (1) بىر ساناقلىق يەرگە ئۇرۇش. (2) بىر ئىلىك. (3) قوش ئىلىك. (4) چاۋاك قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

بۇ ئويۇندا قاتناشقۇچى تەنھەرىكەتچىلەر بىر تىزىنى بوغۇمىدىن ئېگىپ يەرگە قويىدۇ، يەنە بىر تىزىنى بوغۇمىدىن ئېگىپ زوكىزىيىپ ئولتۇرىدۇ، تۇز، قاتتىق يەر مەيدان قىلىنىدۇ، يىپ ياكى رېزىنكە توپ سايمان قىلىنىدۇ.

بىرىنچى شەكىلدە: ئالقان يەرگە قارايدۇ، بىر قول جەينەك بوغۇمىدىن

ئىككى ھېكايە

ئەزىز ئىمىن سابائى

ئەزىز ئىمىن 1955 ـ يىلى 12 ـ ئايدا كېرىيە ناھىيەسىدىكى موغاللا بازىرى قاراڭغۇ ساي مەھەللىسىدە زىيالىي ئائىلىدە تۇغۇلغان. باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن، سىيەك يېزىسىدا ئولتۇراقلاشقان. ئۇ ئەدەبىي ئىجادىيەتكە كىرىشكەندىن بۇيان، «شىنجاڭ گېزىتى»، «خوتەن گېزىتى»، «يېڭى قاشتېشى»، «كىروران» قاتارلىق گېزىت ـ ژۇرناللاردا 500 پارچىدىن ئارتۇق ئاخبارات ئەسىرى، 100 پارچىدىن ئارتۇق ھېكايە، شېئىرى ئېلان قىلىنغان. 2009 ـ يىلى كېرىيە ناھىيەلىك ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى تەرىپىدىن ئۇنىڭ «كۆرگەزمە قىلىنغان ئادەم» ناملىق ھېكايە ـ شېئىرلار توپلىمى تۇزۇلۇپ، نەشر قىلىندى.

1991 ـ يىلى، ئۇ تۇيۇقسىز تەگكەن كېسەل سەۋەبىدىن 2 ـ دەرىجىلىك ئەما مېيىپ بولۇپ قالدى. شۇنداقتىمۇ، ئۇ ئەدەبىياتقا بولغان ئوتتەك قىزغىنلىقى بىلەن قەلەمنى تاشلىمايلا، ئىزچىل تۇردە ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتىدۇ.

ئاببىاس قۇربان ئائىلە كومىتېتى

بىزنىڭ ئالىي نەسەبلىك، سەلتەنەتلىك كاتتا ئائىلىمىزگە بۇ يىل يەر شارىدىكى بالايىقازا، ئاپەت، نەسلىك ـ شۇملۇقلارنىڭ ھەننىۋاسى خۇددى مۆلدۈر ئاپىتىدەك يېغىپلا كەتتى. «ئۇچكە ۋەكىللىك قىلىش» دەمدۇ، «ئومۇم ئۇچۇن پارتىيە قۇرۇش، خەلق ئۇچۇن ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش» دەمدۇ، «چېرىكلىككە زەربە بېرىش»، «شامال ـ بوران» لارنىڭ ھەننىۋاسى جەم بولۇپ، مۇزلۇق ئېرىتقەتكە كاتتا كەنتكە 17 يىل «سەلتەنەتلىك پادىشاھ» بولۇپ، دەۋران سۈرگەن كاتتا ئابرۇيلۇق دادامنى، يەنى كەنت ياچېيكا شۇجىسى ئاببىاس سېكرېتارنى بىر «ئۇرۇش» بىلەنلا، يىلتىزى سېسىغان توغراقتەك ئوڭدا قويدى.

تېخى بەزى كوت ـ كوت، خوتۇن مىجەز، ھەسەتخورلار زەھەرلىك تىللىرى

ئالا قوي نەدە؟
تاغدا.
نېمە يە؟
ئەشتىقى، پەشتىقى.
دۇم - دۇم لالى،
غۇربلەي غۇربپاك،
كۇدىلەي - كۇدىپاك.
كەتمەن سالدىم بالداققا (پاچاققا)
سۇمبىلى كەسكەن پىللەك تاز.

يۇقىرىقى قوشاقنى بىر قېتىم ئوقۇسا، بىر بالىنىڭ نۆۋەت كەلگەن پۇتى تارتىلىدۇ. بىر گۇرۇپپا ئويۇن ئاخىرلاشقۇچە بۇ نەزم نەچچە رەت ئوقۇلىدۇ.

ئەسلىدە، خەلقە سەل قاراش، ئۇلارنى قاقشىتىش ـ يىغلىتىشلارنىڭ ھەممىسى، ئەمەلدارنى ھالاكەت دېگىزىغا ئاتقۇچى بىر ۋەھىمىلىك مەنبە ئىكەن ئەمەسمۇ! پۇقرا دېگەن قارىماققا قويىدىنمۇ ياۋاشتەك كۆرۈنگىنى بىلەن، غەزىپى تۇتقاندا يولۋاسقا ئايلىنىپ «ئالە تەرتىگىنى، بەر كېپىشمىنى!» دەپ، جۇۋىسىنى تەتۇر كىيىپ تۇرۇۋالمىدىكەن.

بىزنىڭ كەنتتىكى دادام باشلىق 21 ئەمەلدار ئۆزلۈكىدىنلا مولالاقلىمىدى، بەلكى 21 ئەمەلدار ئۇستىدىن كەنتىمىزدىكى پۇقرالار يۇقىرى ـ تۆۋەن جەمئىي 387 پارچە ئەرز ـ شىكايەت بېرىپتىكەن، ئىككى يىل ئىچىدە يەتتە قېتىم خىزمەت گۇرۇپپىسى كېلىپ تەكشۈرۈپ، ئېنىقلاپ يۇقىرى ئورۇنلارغا دوكلات، مەلۇماتلارنى يوللىغان. شۇنىڭ بىلەن «ئەلگە قىلساڭ يامانلىق، تاپال-مايسەن ئامانلىق» دېگەندەك، بۇ ئۆتىلىك ئالەمدە دادام باشلىق بۇ كاتتا-باشلار، ئېگىز چاقمىدىن قوي ئۈچقاندەك يىقىلىپ چۈشۈشتى مانا!...

دادام ئاۋۇال مەھەللە بوغالتىرى بولغان. شۇنىڭدىن باشلاپ ھازىرغا قەدەر چوڭ ـ كىچىك ئورۇنلار ۋە ئەمەلدارلاردىن ھال سوراپ ئاپارغان سوۋغىسى 50 مىڭ يۈەندىن ئاشقانىكەن. بىراق ئاخىرقى ئاقىۋىتىمىز «قوم ئۈستىگە ئەمرەت سېلىش» بىلەن «سۇغا خەت يېزىش» تەن ئىبارەت بولدى، خالاس. دادام «شاھانە تاجى» دىن ئايرىلغىلىمۇ ئالتە ئايدىن ئاشتى. رەڭگىرويىمۇ خېلىلا ئۆڭشالدى. ئەمدى تالا ـ تۈزگىمۇ بىمالال، نورمال ھالەتتە چىقىۋېرىدىغان بولدى.

قولۇم ـ قوشنىلار، مەھەللىداشلىرى بىلەن سالاملىشىدىغان، پاراڭلىشىدىغان، ئارىلاپ چاقچاقمۇ قىلىشىدىغان بولدى، تېخى!

ھەممىمىز جەم بولغان بىر كۈنى كەچتە دادام بىزگە:

ــ ئەتە ئەتىگەن سائەت 9 دا ئائىلە چوڭ يىغىنى بار. سائەت سەككىزدىن بۇرۇن كېلىشىڭلار كېرەك. كېچىككەنلەردىن جەريمانە ئېلىنىدۇ! ــ دەپ بۇيرۇق چۈشۈردى. ئەتىسى ئەتىگەن سائەت 9 دا ئائىلە يىغىنى باشلاندى. ئاۋۇال يوقلىما قىلىندى. يىغىنغا كېچىككەن چوڭ ئاچام خەيرىنىسا 30 يۈەن، مەن 25 يۈەن جەريمانە تۆلىدۇق. چوڭ ـ كىچىك جەمئىي 39 نەپەر ئائىلە ئەزاسى بار ئىكەنمىز. شۇڭمۇ چوڭ ئايۇان يىغىن مەيدانى قىلىپ بېكىتىلدى. ئايۇاننىڭ جەنۇب سۈپىسى رەئىس سەھنىسى قىلىنغانىدى. ئۈستەل ئۈستىدىكى يىغىن كۈنتەرتىپىنىمۇ ئېنىق ئوقۇغىلى بولاتتى. رەئىس سەھنىسىدە دادام، ئانام ۋە چوڭ ئاكام ئابدۇشۈكۈر ئاببباس قاتارلىق ئائىلە كاتتىباشلىرى رەتلىك ھالدا بىزگە قاراپ ئولتۇرۇشاتتى. شۇ ئەسنادا ئاكام ئابدۇشۈكۈر قولىغا مىكروفوننى ئېلىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

ــ دىققەت! شانۇ شەۋكەتلىك ئاببباس قۇربان ئائىلە كومىتېتى ھازىر قۇرۇلدى، قېنى تەبرىكلەيلى!

ھەممىمىز شۇئان چاۋاك مۇسابىقىسىگە چۈشتۇق. ئاكام يەنە سۆزىنى

رىنى يىغىشماي، «ئاببىاس قۇربان ئۇنداق ئاينىغانەي، مۇنداق چىرىكلەشكەنەي» دەپ غەيۋەت قىلىشتى. چىرىگىلى، سېسىغىلى دادام ئوت ـ چۆپ ياكى سۇسىز قالغان دەرەخ بولمىسا. دادامنىڭ ئۇنچىۋالا گېلى يامان ئەمەس. دادام دېگەن بىر ۋاقىلىقىغا ئاران توّت ـ بەش نان، ياكى ئىككى ـ ئۈچ جىلىك گۆش ـ كاۋاپ يېيەلەيدۇ، خالاس! قېنى ئېيتىڭلارچۇ، قايسىڭلار ھېچنېمە يېمەي ياشىيالايسىلەر؟

گەرچە، دادامغا ئاتالمىش «ھېسابتىن كەم كۆرۈلگەن ۋە خىيانەت قىلغان» دېگەن قوقاقنى يۈكلەپ، 200 مىڭ يۈەنگە يېقىن پۇلنى بىر سىنىت قويماي توّلىتىۋالغان بولسىمۇ، يەنىلا خەقنىڭ كالتا ـ كۆسەي، پىتنە ـ ئىغۋالىرى، ئۇشتۇمتوت مەنسىپىدىن ئايرىلىپ قېلىشتەك يامان ئاقىۋەتكە مۇپتىلا قىلدى. بۇ ئىزا ـ ئاھانەتلەرنىڭ دەستىدىنمۇ، ئىشقىلىپ دادام توّت ـ بەش ئايغىچە تالا ـ تۇزگىمۇ چىقالمىدى.

دادام شاھانە تەختىدىن دوملاپ چۈشكەندىن كېيىن، چوڭ ـ كىچىك ئەمەلدار ئاغىنىلىرىدىن ئاددىي پۇقرا ئاغىنىلىرىگە قەدەر ھېچكىم بىرەر ئېغىز ياسالما بولسىمۇ تەسەللى بېرىشكە يارىمىدى. ھەي، ئادەملەر مۇشۇنداقمۇ تۇزكور ھەم يۈزسىز بولامدىغاندۇ؟

شۇ ۋەجىدىنمىكىن، دادام مەنپەئەت ۋە داستىخان ئالدىدا مەيدە مۇشتلاپ پو ئاتقان، شامال داريغاندا چاشقاندەك تۆشۈكىگە بەدەر قاچقان چوڭ ـ كىچىك ئەمەلدار، سابىق دوست ـ ئۇلپەتلىرىنى ئۇچراتسىلا، «ھۇ لاتا قاسقاس! لىڭ-تاسما! ئالدامچى!» دەپ تىللايدىغان بولۇپ قالدى.

«ئاينىڭ ئون بەشى ئايدىڭ، ئون بەشى قاراڭغۇ» دېگەندەك، بىز ئىلگىرى «ئاينىڭ ئون بەشى» دە چىڭگىزخاندەك ھەشەمەتلىك تۇرمۇش قاينىمىدا لەھەڭ بولۇپ ئەركىن، خالىغانچە ئۇزۇپ ئويناياتىۋق. مانا ئەمدى ئىش ئۇنىڭ پۈتۈنلەي ئەكسىچە! ئىشقىلىپ تىلىمىدۇق، قالغان ئىشنىڭ ھەممىسى بولدى.

كونىلارنىڭ: «بۇ دۆلەت سەندە تۇرماس، بۇ مەينەت مەندە» دېگىنى ھەقەتەن بىر ھېكمەت ئىكەن. ئەمىلى ۋە ھوقۇقى بار چاغدا ئىمتىيازىدىن كۆرەڭلەپ، ئالەمگە پاتمىغان دادام ئاببىاس قۇربان، مۇئاۋىن سېكرېتار جۇمە تاھىر، كەنت بوغالتىرى ئىسلام توختى قاتارلىق جەمئىي 21 نەپەر كەنت ـ مەھەللە كادىرىنىڭ ئالدى 400 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق، كەينى 100 مىڭ يۈەنگە قەدەر خىيانەت چىقىرىلىپ ھەممە پۇل تۆلىتۇۋېلىنغاندىن سىرت، ئالدى 20 يىللىقتىن، كەينى يەتتە يىللىقچە كېسىلىپ كەتتى. پەقەت داداملا ئەڭ پاك ـ دىيانەتلىك بولغاچقا، تۇرمىگە چۈشۈشتەك يامان ئاقىۋەتتىن ساقلىنىپ قالدى. «كالىنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈن موزاينىڭ بېشىغىمۇ كېلىدۇ» دېگەندەك، دادام موللاقىلىشىغا ئەگىشىپلا، مەنمۇ «ئارقا ئىشكىتىن كىرگەن كېپەنلىك» قاتارىدا ئىش ئورنىدىن قالدۇرۇش ناملىق «بوران» نىڭ ئۇچۇرتىشى بىلەن قەغەزدەك ئۇچۇپ ئائىلەمدە توختىدىم.

جەمئىيەتنىڭ ئەدلىيە مۇدىرى يولداش ئابدۇشۇكۇر ئاببباس «ئائىلە كومىتېتى قانۇنى» نى ئېلان قىلىشقا باشلىدى:

(1) ئاببباس قۇربان ئائىلە كومىتېتى دائىرىسىدىكى بارلىق چوڭ - كىچىك ئائىلە ئەزالىرىغا سالاھىيەت گۇۋاھنامىسى تەسىس قىلىنىدۇ ھەمدە ھازىردىن باشلاپ سۇرەتكە تارتىلىپ، بەش كۇن ئىچىدە تارقىتىپ بېرىلىدۇ. ھەربىر ئائىلە ئەزاسى 20 يۇەندىن ئەزالىق بەدەل ھەققى، بەش يۇەندىن گۇۋاھنامە ھەققى تاپشۇرىدۇ.

(2) ئاببباس قۇربان ئائىلە كومىتېتىغا قاراشلىق سەككىز كىچىك ئائىلىگە بىردىن ئائىلە نوپۇس دەپتىرى تۇرغۇزۇلىدۇ. ھەربىر ئائىلە 50 يۇەندىن نوپۇس بەدەل ھەققى تاپشۇرىدۇ.

(3) ئاببباس قۇربان ئائىلە كومىتېتىدا بىر ئىجتىمائىي سۇغۇرتا ئىشخانىسى تەسىس قىلىنىدۇ. ھەر بىر ئائىلە، كىشى بېشىغا 500 يۇەندىن سۇغۇرتا پۇلى تاپشۇرىدۇ.

(4) ئاببباس ئائىلە كومىتېتىدا بىر بانكا تەسىس قىلىندى. بارلىق ئائىلە ئەزالىرى مەزكۇر بانكىغا بارلىق نەق پۇللىرىنى ئامانەت قويغاندىن سىرت، كىشى بېشىغا ئون يۇەندىن پاي قوشىدۇ. قارشىلىق كۆرسەتكۇچىلەرگە مەجبۇرلاش تەدبىرى قوللانغاندىن تاشقىرى، مەلۇم دەرىجىدە جەرىمانە ئېلىنىدۇ.

(5) ھەربىر ئائىلە ئەزاسى ئاببباس قۇربان ئائىلە كومىتېتىغا كىشى بېشىغا ئون يۇەندىن باشقۇرۇش ھەققى تۆلەيدۇ. نارازىلىق بىلدۇرگۇچىلەردىن ھەسسىلەپ ئېلىنىدۇ.

(6) ئاببباس قۇربان ئائىلە كومىتېتىدا ئائىلە كومىتېت فوندى جەمئىيىتى تەسىس قىلىندى. مەزكۇر فوندى جەمئىيىتى ئائىلە ئەزالىرى، ئائىلە كومىتېتىغا تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك بارلىق تاپشۇرۇلما ھەق ۋە جەرىمانىلەرنى، ئۆز ۋاقتىدا، تولۇق تۆلىتىشكە مەسئۇل بولىدۇ.

(7) ئائىلە ئەزالىرى ئاببباس قۇربان ئائىلە كومىتېتىنىڭ تەستىقىنى ئالماي تۇرۇپ، ھەرخىل تەنتەربىيە ۋە ئىجتىمائىي سورۇنلارغا، كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىشقا قەتئىي بولمايدۇ. خىلاپلىق قىلغۇچىلار قاتتىق بىر تەرەپ قىلىنىدۇ.

(8) ئاببباس قۇربان ئائىلە كومىتېتىدا، بىر قانۇن ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى. بۇنىڭ قارىمىقىدا ئەدلىيە، مۇرەسسە، سوت، تەپتىش ۋە ئامانلىق گۇرۇپپىلىرى بەرپا قىلىندى. بۇلار بىرلىكتە خىزمەت قىلىدۇ ۋە مۇرەسسە، سوت، دەۋا، تەكشۇرۇش، يوللاش، كېسىم كېسىش قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئىجرا قىلىدۇ. ئاببباس قۇربان ئائىلە كومىتېتى تەۋەسىدىكى پۇقرالارنىڭ ھەرخىل ئىجتىمائىي دەۋالىرى، ھەق تەلەپ دەۋالىرى ۋە باشقا بارلىق دەۋالىرى مۇۋاپىق ۋە ئادىل سورىلىدۇ ۋە دەۋاگەردىن 20 يۇەن، جاۋابكاردىن 30 يۇەن دەۋا ھەققى

داۋام قىلدى:

ــ ئابباس قۇربان ئائىلە كومىتېتىنىڭ سېكرېتارى ۋە بوغالتىرى، رەئىسى ــ يولداش ئابباس قۇربان. كاسسىرى ۋە مۇئاۋىن رەئىسى ــ يولداش رابىيەم تۇرسۇن، ھەيئەتلەر: ئابدۇشۇكۇر ئابباس، ئابدۇغوپۇر ئابباس، گۇلبا-ھار ئابباس، قېنى تەبرىكلەيلى!

شۇئان چاۋاك ساداسى ئايۋاننى تىترىتىۋەتتى. ئەمدى دادام، ياق، ئابباس قۇربان ئائىلە كومىتېتىنىڭ سېكرېتارى يولداش ئابباس قۇربان سۆزگە چىقتى:

ــ ئابباس قۇربان ئائىلە كومىتېتى تەۋەسىدىكى بارلىق چوڭ ـ كىچىك پۇقرالار دىققەت! ھەممىڭلارغا مەلۇم، بىز بەش جايدىكى كاتتا ئۆيۈاقلىرىمىز-دىن، نۇرغۇن مال چارۋىمىزدىن، نۇرغۇن ئېسىل ئائىلە بىساتلىرىمىزدىن، ئىگىلىگەن نۇرغۇن يەرلىرىمىزدىن، ماشىنا ـ تىراكتورلىرىمىزدىن، 100 نەچچە مىڭ يۈەن نەق پۇل بار خەزىنىمىزدىن ئايرىلىپ، ئېغىر ئىقتىسادىي تالاپەتكە ئۇچراپ قالدۇق. شۇنداق قىلىپ ئەسلىدىكى كاتتا باي ئائىلە بىر-دىنلا قاق سەنەم نامراتقا ئايلىنىپ قالدۇق! لېكىن بىز جاھانغا مەشھۇر بولغان ۋارىس بەگ زومىگەردەك ئەڭ كاتتا بورجىئاز (بۇرژۇئازىيە دېمەكچى) بايىنىڭ ئەۋلادى بولغاچقا، دەۋر خاراكتېرى ئوخشاشمىسىمۇ، قېنىمىزدا ۋارىس بەگنىڭ ئۆچمەس روھى بولغانلىقتىن، «قەيەردە يېقىلساڭ شۇ يەردىن قوپ!» دېگەندەك، يەنە قايتىدىن ئىقتىسادىي ئىگىلىك تىكلەشكە بەل باغلىدۇق. كونىلاردا «ھەر-رىكەتتە بەرىكەت!» دېگەن ھېكمەت بار. ئۇنىڭ ئۈستىگە «تەدبىرىڭ قانداق بولسا، تەقدىرىڭمۇ شۇنداق بولىدۇ» ــ دە! ئائىلە كومىتېتىدىن ئىبارەت بۇ مۇقەددەس ئائىلە ھاكىمىيەت ئورگىنىنى تەسىس قىلىشىمىزنىڭ تۇپ سەۋە-بىمۇ، يەنىلا ئىگىلىك تىكلەشنىڭ ئاساسىنى قۇرۇپ، ئابباس ئائىلىسىنىڭ سەلتەنەتىنى قايتىدىن تىكلەش. ئۇنداقتا قانداق تەدبىرلەرنى قىلغاندا ئابباس قۇربان ئائىلە كومىتېتىنىڭ ئىقتىسادىي ئىگىلىكىنى قايتىدىن تىكلىگىلى بولىدۇ؟! بىز ئائىلە كومىتېت رەھبەرلىرى قايتا ـ قايتا مۇزاكىرە قىلىپ، ئاخىرى ئائىلە قانۇنى تۈزۈپ چىقىپ، ئائىلە كومىتېت ھەيئەتلىرى بىلەن بىرلىكتە قاراپ چىقىپ، شۇ بويىچە ئىجرا قىلىش ئۈچۈن بىردەك ماقۇللا-دۇق. بىز بۇنىڭدىن كېيىن تىجارەت بوتكىسى بىلەن ھەرخىل ئۇن زاۋۇتى، ياغ زاۋۇتىغا ئوخشاش زاۋۇتلارنى ماڭدۇرماقچىمىز. مۇشۇلارنىڭ ھەممىسىگە پۇل كېرەك، پۇل! ئاڭلىدىڭلارمۇ؟ ئۇنداقتا پۇل نەدە؟ بىز تۆۋەندە مەبلەغ تېپىش ئاساس قىلىنغان ئائىلە قانۇنىنى ئېلان قىلىمىز! بۇنى ئائىلە كومىتېت ئەد-لىيە مۇدىرى يولداش ئابدۇشۇكۇر ئابباس سىلەرگە يەتكۈزىدۇ، قېنى قارشى ئېلىڭلار!

شۇ زامانلا بەزىلىرىمىز چاۋاك چالدۇق، بەزىلىرىمىز داس، لېگەن، پەت-نۇسلارنى جاڭ ئورنىدا چېلىپ تارىختا كۆرۈلۈپ باقمىغان، ھەتتا ئاڭلاپمۇ باقمىغان بۇ يېڭى يۈزلىنىشكە ئالقىش ساداسى ياڭراتتۇق. ئالقىش سادالىرى

مەن ۋە باشقا تۇغقانلارمۇ ھازىرغا قەدەر «ئائىلە كومىتېتى» ۋە «ئائىلە قانۇنى» دېگەن ئاتالغۇلارنى ئاڭلاپ باقمىغانتۇق، مانا بۈگۈن ئاڭلىدۇق. سىلەر ئاڭلىغانمۇ ـ يا! ئاغىنىلەر؟! يېغىن ئەھلىگە قارىسام، ئۇلارمۇ بىر ـ بىرىدىن سوراشقىلى تۇرۇپتۇ. دادام مىكروفوننى قولىغا ئېلىشىغا، ئىككىنچى ئاكام ئابدۇغوپۇرنىڭ يەتتە ياشلىق ئوغلى ئەراپات ھەجايغىنىچە «كارت، كارت!» قىلىپ يەل قويۇۋەتتى.

شۇئان دادام غەزەپ بىلەن:

ــ يولداش ئەراپات، يىغىن تەرتىپىنى بۇزغانلىقىڭىز ئۈچۈن 30 يۈەن جەرىمانە تۆلەڭ! ــ دەپ ۋارقىرىدى. ئەراپات تىركەشتى:

ــ ھەي چوڭ دادا، باي دادا، سىلەر ئوسۇرۇقتىنمۇ جەرىمانە ئالامسىلەر؟

ئاڭغىچە ئىككىنچى ئاكام ئوغلىنى «جىم ئولتۇرە ئوسۇرغاق» دەپ، يا- چۈقىدىن 30 يۈەن ئېلىپ بەردى ئاكام. مەن بۇ قىزىق ھەم غەلىتە ئىشقا قاراپ قاقاھلاپ كۈلۈپ تاشلىدىم. دادام بىلەن ئاكام ماڭا بۇرۇلدى:

ــ ھە قېنى 50 يۈەن جەرىمانە تۆلەڭ!

مەن غىڭ قىلالماي 50 يۈەن بەردىم. قارىغاندا ئىش تېخى ئالدىمىزدا ئوخشىمامدۇ؟

كونا ياستۇق

چوڭ يولنىڭ شىمالىغا جايلاشقان قاتار ئۆيلەرنىڭ شەرقىي چېتىدىكى ئۈچ ئېغىزلىق ۋاڭەك ئۆي بىلەن ئىككى ئېغىز ئېغىل ئورۇنلاشقان بۇ كىچىك ھويلا ــ ماموت ساتىراشنىڭ تۇرالغۇسى.

ئالەم چۈش بولاي دەپ قالغان بولسىمۇ، ماموت ساتىراش ئەر ـ خوتۇن تاڭ ئاتقاندىن بېرى تالاغىمۇ چىقماي ھەدەپ تاكاللاشماقتا ئىدى.

ــ ئانامنى ئاچىقىپ ھەپتە ـ ئون كۈن باقاي دېسەم، ئۇنتۇزۇۋەتكەن قا- ماۋازدەك قاپىقىڭنى تۇرۇۋېلىپ، گۈزگۈنەكتەك توگۇلۇۋېلىپ، ئۇششۇقلۇق قىلىسەنغۇ، كۈننىي ئۇنتۇپ قاغان مەينەت گاچا؟! داداڭ ھابدال[1] پەلەنجە[2] كېسەل بىلەن بىر تاغا گۆش بولاپ ياتقاندا، قىلچە يىرگەنمەي توققۇز ئايغىچە پوق ـ سۈيدۈكىنى ۋاقتى ـ ۋاقتىدا ئادالاپ، كىر ـ قاتلىرىنى پاكىز يۇيۇپ، ئاش ـ تامىقىنى ئىسسىق ئېتىپ بېرىپ، ئاپاڭ سېكىلىگدىنمۇ ئوبدانراق باققان ئادەم يەنىلا مەن ئەمەسمۇ؟ مۇتتەھەم ئوغرى. يادىڭدا بارمۇ؟ ئاناڭ پىشەپ تاغرىنىمۇ، داداڭ داپپىزىنى باققاندەك يەتتە ئاي باقتىم ئەينا جوھۇت دۇگىنا! ئەمدىلىكتە 90 دىن ئاشقان، قوينىڭ قوزىسىدەك ياۋاش، ئاجىز ئانامنى بىرە

① ھابدال ــ قەلەندەر، دېۋانە.

② پەلەنجە ــ پالەچ، پۈت ـ قولى تۇتماس.

ئېلىنىدۇ.

(9) ئائىلە قۇرۇش ئائىلە كومىتېتىدا بىر ئىنتىزام، رېئىزىيە ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى. بۇ ئائىلە كومىتېت مالىيەسىنى، رەھبەرلىكنى نازارەت ۋە تەپتىش قىلىدۇ.

(10) ئائىلە قۇرۇش ئائىلە كومىتېتىدا بىر ئەرز ئىشخانىسى قۇرۇلدى. تەۋەيمىزدىكى پۇقرالارنىڭ ئەرز - شىكايەتلىرى مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلىنىدۇ.

(11) ئائىلە قۇرۇش ئائىلە كومىتېتىدا ئائىلە پۇقرالىرى ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى. بۇ ۋەكىللەر ئىشخانىسى ھەرخىل تەلەپ - پىكىر، تەكلىپلەرنى بىر تەرەپ قىلىدۇ.

(12) ئائىلە كومىتېتىنىڭ تەستىقىنى ئالماي تۇرۇپ، بازارغا ۋە ھەرخىل يېراق - يېقىن سەپەرلەرگە چىقىشقا قەتئىي بولمايدۇ. خىلاپلىق قىلغۇچىلار دىن قىلمىشى ۋە ئىپادىسىگە قاراپ مۇۋاپىق جەريمانە ئېلىنىدۇ.

(13) ئائىلە كومىتېتىنىڭ تەستىقىنى ئالماي تۇرۇپ سېتىش - سېتىۋېلىش ئىشلىرىنى بېجىرىشكە قەتئىي بولمايدۇ. خىلاپلىق قىلغۇچىلاردىن قوشلاپ جەريمانە ئېلىنىدۇ.

(14) پاسكىنىچىلىق ۋە مۇھىتنى بۇزغۇچىلار قىلمىشىغا قاراپ قوش جازالىنىدۇ.

(15) چوڭ - كىچىك ئىشلاردا ئىسراپچىلىق جىنايىتى شەكىللەندۈرگەنلەر، قىلمىشىغا قاراپ قاتتىق بىر تەرەپ قىلىنىدۇ.

(16) قەستەن ۋە سەۋەنلىكتىن توك، تۇرۇبا، ھارۋا ۋە ئاددىي تۇرمۇش بۇيۇملىرىغا قەدەر نەرسىلەرنى بۇزغان، چاقىلاردىن بۇزۇلغان بۇيۇمنى تۆلەتكەندىن سىرت مۇۋاپىق جەريمانە ئېلىنىدۇ.

(17) ئائىلە قۇرۇش ئائىلە كومىتېتىنىڭ بارلىق پۇقرالىرى مەزكۇر كومىتېتنىڭ ھەرخىل ئىش - ئەمگەكلىرىگە شەرتسىز تولۇق قاتنىشىشى كېرەك ۋە ھەق تەلەپ قىلماسلىقى كېرەك. ھەر قاچان، ھەر زامان چاقىرىلغاندا شۇ ھامان كېلىشى، باھانە - سەۋەب كۆرسىتىپ، يامان تەسىر بەرمەسلىكى كېرەك. ھەقىقىي كېسەلدىن باشقا، تۇرلۇك سەۋەبلەر سۇرۇشتۇرۇلۇپ قاتتىق بىر تەرەپ قىلىنىدۇ.

(18) ئائىلە قۇرۇش ئائىلە كومىتېتىنىڭ يىغىن تەرتىپى، ئىقتىسادىي تەرتىپى، ئىش - ئەمگەك تەرتىپى ۋە باشقا پائالىيەت تەرتىپىنى بۇزغۇچىلار، ئائىلە كومىتېتى ۋە قانۇن ئىشخانىسى تەرىپىدىن قاتتىق جازالىنىدۇ ھەمدە ئېغىرلىتىپ جەريمانە ئېلىنىدۇ.

(19) بۇ قانۇن ھەممىگە باراۋەر تەتبىقلىنىدۇ. بۇ قانۇن ئېلان قىلىنغان مىنۇتتىن باشلاپ ئىجرا قىلىنىدۇ. مانا بۇ ئائىلە قۇرۇش ئائىلە كومىتېتى پۇقرالىرىنىڭ ھازىردىن باشلاپ ماڭىدىغان داغدام يولى!

خۇداغا شۈكرى! بىزنى تىزگىنلەيدىغان بۇ ئائىلە قانۇنى ئاخىرى تۈگىدى.

ئاشۇ ئىككى سېگىلىك سېنى ئاخىرەتتە قولۇڭدىن يېتىلەپ جەننەتكە ئەكىرىپ قويىدىغاندەك: «ماقۇل، خوتۇن!» دەپ قويۇپلا، تاپقان ـ تەرگىنىڭدە سەگىلىرىڭ. نى بېقىپ توپتەك سەمرىتىۋەتكىلى، ئەگەر سەگىلىرىڭنى سېتىپ مەن دېگەندەك توخۇ ـ ئۆردەك ياكى قوي ئېلىپ باققان بولساق، ئۇلتۇرۇپ يېگىلى، سېتىپ خەجلىگىلى، قىغلىرىنى يەرگە تۆكۈپ ھوسۇل ئالغىلى بولماسمىدى؟! ـــ دېدى گۈلۈەرىخان.

ـــ دېگەنلىرىڭلا ھەقىقەتەن توغرا! ـــ دېدى مامۇت ھەجىيىپ، ـــ سىلەگە دېمىگەن بىلەن، مەنمۇ شۇ ئويغا كېلىپ ئارىكۆل يېزىسىدىكى مەتسىيىت سەگۈزاغا ئۇلۇشكۇنكى سورۇندىلا ئىككى سەگنى 680 كويغا سېتىۋەتتىم، بۇ. گۈن سائەت 3 تە كېلىپ سەگىلەرنى ئەكەتمەكچى، ئەمدىغۇ خوش بولغانسىلە، خوتۇن؟

ئېرىنىڭ سەممىي سۆزلىرىنى ئاڭلاپ گۈلۈەرىخانمۇ خۇددى ئەتىرگۈلەدەك ئېچىلىپ كەتتى:

ـــ كونىلاردا: «ھەر كىمنىڭ بەخت ـ ھۆرمىتى ئۆز قولىدا!» دېگەن ماقال بار، مامۇت. سەن سىرتىڭدىن قارىغاندا قوپال، تەييار تاپ، لامزەللە ھۆرۈندەك كۆرۈنگىنىڭ بىلەن، ئەمەلىيەتتە خېلى زېرەك، ئىشتا ئېپىڭ بار نېمە سەن. بىراق، ھازىرقى تەرەققىياتقا سەل قاراۋاتىسەن. ئويلاپ باق، ھۆكۈمەتمۇ بىز دېھقانلىنى بېيىتىش ئۈچۈن ئۈچىنچى كەسىپنى يولغا قويغىلىمۇ خېلى ئۇزۇن بولدى، بۇنى ئۆزۈڭمۇ بىلىسەن، دېمەكچى بولغىنىم ـــ تۇرمۇشىمىزنى يېڭىلاش، كەلگۈسى بەختىمىزنى يارىتىش ئۈچۈن تېخىمۇ يۇكسەلسەك دەيمىنا! باشقىلارنى قويۇپ، يېشى 70 تىن ئاشقان قوشنىمىز ئەخمەت چولاققا قارا. ساقمۇ، بىر قولى چولاق تۇرۇپ سۇۋاقچىلىق، بوراقچىلىق قىلىپ خېلى ئوبدان جان ئېتىۋاتىدىغۇ ئەينا، يەنە تېخى بىر مو سەككىز پۇڭ يېرىدىن خېلى ئوبدان ھوسۇل ئېلىپ يىلمۇ يىل زاپاس ئاشلىق ساقلاۋاتىدۇ تېخى! ئۆزى بىر مېيىپ تۇرۇپ، بېجىرىم، تەندۇرۇس ئادەمدىن بەكراق بېيىپ كەتتى تېخى! قېنى ئېيتقىنە، سېنىڭ ئاشۇ ئەخمەت چولاقتىن نەرىڭ كەم قېنى؟! ـــ گۈلۈەرىخان گېپىنى توختىتىپ ئېرىگە سوئال نەزەرى بىلەن قارىدى.

مامۇت ئۆزىگە تىكىلىپ قاراپ تۇرغان ئايالىغا كۈلۈپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ كونىلاردا: «سۆزۈڭ توغرا بولسا ھەممە قايىل بولار، ئىشىڭ ـ توغرا بولسا، ھۆرمىتىڭ ئاشار!»، «ھەق سۆز ئاچچىق بولار، مېۋىسى تاتلىق بولار!» دېگەن گەپلەر بار، خوتۇن. گېپىڭلار ھەق ـ راست توغرا، كەلگۈسى تۇرمۇشىمىز ۋە بەختىمىز ئۈچۈن ناھايىتى ئورۇنلۇق گەپ قىلدىڭلار، مەن بۇنداق نەسىھەت ـ مەسلىھەتلىرىڭلىنى ئەلۋەتتە ئىجرا قىلىمەن. ئەمدى قېيىنئانامغا كەلسەك، ئۇ بىچارە مومايىنىڭمۇ بىزدىن ئۆزگە كۆيەشلىك ئادىمى، باشقا ئىگە ـ چاقسى يوق. شۇڭا چۈشتىن كېيىنلا ھارۇنىنى قوشۇپ، ئەر ـ خوتۇن

ھەپتە بولسىمۇ ئاچىقىپ بېقىۋالاي دېگىنىمگە ماڭا بىرمۇنچە گاڭگۇللۇق[1] قە-لىپ كەتتىگىيا ئوغرى ئالمىغان تۇزكور گاچا؟!

ــ مەنمۇ سېنىڭ داداڭ بەڭگىنى چىشلەپ تارتمىغاندىكىن، سەنمۇ دادام بىلەن ئانامنى بىكاردىن ــ بىكار چىشلەپ تارتما ماخما گۇلۇەرەك! ــ دەپ ھۆركىرىدى مامۇتمۇ تېرىكىپ، ــ مەنمۇ قېيىنئانامنى باقمايمەن دېمىدىم. ئىش ــ كۆشلىنى بىرەر قاتار جايلىۋېلىپلا ئاندىن ئاچىقىپ باقايلى دېدىمىيا ئەينا جېنىم خوتۇن!

ــ ھاي بىغەرەز لامزەللە! سەن مۇشۇ ئۆيىنىڭ بېشى تۇرۇپمۇ ئەرلىك رو-لۇڭنى جارى قىلدۇرالمىساڭ يا تۆت بالىنى لايىقىدا باشقۇرۇشنى بىلمىسەڭ، ھەر كۈنى ئالەم پېشىن بولمىغۇچە ئۆيدىن تالاغا چىققىلى ئۇنىمىساڭ، تالاغا چىقساڭمۇ ئاشۇ ئىككى لالما سەگلىرىڭنىڭ[2] يېنىدىن نېرى كېتەلمىسەڭ، نا-رەسىدە بالىدەك ھېلى سەگ سورۇنىغا، ھېلى چۇپۇر يېگىلى ئوغلاق سورۇنىغا قېچىپ كەتسەڭ، ئۆيىنىڭ، ئېتىزنىڭ ئىشلىرى بىلەن قىلچە كارىڭ بولمىسا، قانداق تۇگەيدۇ بۇ ئىش ــ كۆشلەر؟ ھە، نان ساندۇقى، سۆرەم پايتىما، توخۇ پوقى گاچا؟!، ــ گۇلۇەرىخاننىڭ گېپى تېخى تۇگىمىگەنىدى، مامۇت موخور-كىسىنى راسا ئىككى ــ ئۇچ شورىۋېتىپ ئايالى بىلەن چېقىشتى:

ــ قانجۇق سەگدەك نېمانچە كاسىلدايسىلە، خوتۇن؟!

گۇلۇەرىخان يەنە چالۇاقاپ كەتتى:

ــ ھاي، پوق يەپ، سۇيدۇك ئىچكەن پوتلا! گېپىم تۇگىمەستە تولا قو-شۇق سالماي تۇرە. «خۇدابەردى قىرىق زاغرا» غا ئوخشايدىغان بەتمۇقام ئوغرى! ئاۋۋال گېپىمنى قىلىپ بولاي!

ئەر ــ خوتۇن ئىككىلىسى كۈلۈشۇپ كەتتى.

ــ ئاڭلىسام، گەپ قىلغانغا باج ئالماسمىش، شۇڭا سىلىنى قانغۇچە گەپ قىلىۋالسۇن دەپ قاراپ ئولتۇردۇم ئەينا. ئەمدى ئازراق ئارام ئېلىۋالسۇن دەپ، قەستەن گېپىڭلىنى بۆلۈۋەتتىم. گېپىڭلىغا گەپ كەپلىشىپ قېلىپ ئۆ-لۈپ قالساڭلار سىلىدىن ئايرىلىپ قالامتىمكى دەپ قورقتۇم شۇ. ھە، ئەمدى گېپىڭلىنى داۋاملاشتۇرۇڭلار، ئوماق خوتۇن! ــ دەپ ھىجايدى مامۇت موخور-كىسىنى چەككەچ، ــ ئىشقىلىپ پايدىلىق گەپ ــ سۆز، نەسىھەت، مەسلىھەت-لىرىڭلار بولسا دەۋېرىڭلا، پوتلا خوتۇن!

ئىككىسى يەنە كۈلۈشۇپ كەتتى.

ــ بىر يىلدىن بۇيان مەن ساڭا: «مامۇت، يەپ ــ چىچىشتىن، قاۋاشتىن ئۆزگىنى بىلمەيتقان بۇ ئىككى سەگنى ئېلىشىغا سېتىپ، پۇلىغا توخۇ-ئۆردەك ياكى قوي ئېلىپ بورداقچىلىق قىلىلى، ھېچبولمىسا ئۆيىنىڭ پارچە-كەستە چېقىمىنى بولسىمۇ قامدارمىز» دەپ شۇنچە نەسىھەت قىلسام، خۇددى

① گاڭگۇل ــ سارالڭ قېتىش، غەرەز ئۇقمايدىغان.
② سەگ ــ ئىت.

مەندەك قوچقىراقمۇ ئەقلىنى تاپمىسا بولمايدۇ ـ دە!

ئۇلار يەنە كۈلۈشتى.

شۇ ئەسنادا ھويلىنىڭ ئەگىنە ئىشكى ئېچىلىپ، ئۆيگە گۈلۈەرىخاننىڭ نەۋرە ئىنىسى ئوبۇلقاسىم كىرىپ كەلدى. سالاملىشىشتىن كېيىن گۈلۈەرىخان ئوبۇلقاسىمدىن ئانىسىنىڭ ھال ـ ئەھۋالىنى سورىدى.

ـــ رەۋىخان ئانام كېسەل بولۇپ قالغىلى يەتتە كۈن بولدى ئاپپا[1] بىزنىڭ ئۆيگە ئاچچىقىپ باققىلى ئۇچ كۈن بولدى. ئاڭغىچە بايدامنىڭكىدە ئىدى. ئىككى كۈندىن بېرى رەۋىخانانام: «مېنى گۈلۈەرەمنىڭ قېشىغا ئاچىقىپ قويۇڭلار!» دەپ قاتتىق تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالدى. بىزغۇ خېلى ئوبدان باققانتۇق. بىراق، سىزنى بەك سېغىنىپ كەتكەن ئوخشايدۇ. ھارۇنىنى مەتياسىن ئېتىز ـ لىققا ئەكەتكەنتى. مەن ئامالسىز سىزگە خەۋەر قىلغىلى چىقتىم، ـــ دېدى ئوبۇلقاسىم.

ـــ تېخى ھېلىراقتا ئەر ـ خوتۇن ئىككىمىز بۇگۈن چۈشتىن كېيىنلا قېيىنئانامنى ئاچىقىپ بېقىشنى مەسلىھەتلىشىپ تۇرغانىدۇق، ئۇكام ئوبۇل ـ قاسمئاخۇن. گۈلۈەرىخان، سىلە قازانىنى شاپىلىدە تەييارلاڭلار! مەن ئاڭغىچە ھارۇنىنى قوشۇپ تەييارلاي، ـــ مامۇت شۇنداق دەپلا ھارۇنىنى قوشقىلى چىقىپ كەتتى.

رەۋىخان پادىچى يېشى 90 دىن ئاشقان، ئوتتۇرا بوي، چىرايى قارامتۇل، قوينىڭ قوزىسىدەك مۇلايىم موماي ئىدى. ئېرى توختاخۇن پادىچىمۇ كەم سۆز بولغىنى بىلەن مەرد، گاڭگۇڭ ئادەم ئىدى. ئىككىسى 43 يىللىق ئەر ـ خوتۇن بولۇپ، ئۆمرىنىڭ كۆپ قىسمىنى باشقىلارنىڭ پادىسىنى بېقىش بىدىلىگە كەلگەن رىزىق ـ نېمەتلەر بىلەن ئوزۇقلىنىپ، تۇرمۇش چاقىسىنى چۆرگىلەتىپ ياشاپ كەلگەن بىر جۈپلەر ئىدى.

رەۋىخان موماي ئۆمرىدە 11 بالا تۇغقان بولسىمۇ، بىراق كېسەللىك قاتارلىق سەۋەبلەر بىلەن 10 بالىسى قازا قىلىپ كېتىپ، ھايات قالغىنى پەقەت مۇشۇ گۈلۈەرىخانلا ئىدى.

بۇنىڭدىن 23 يىل ئىلگىرى ئىيۇن ئېيىنىڭ يامغۇرلۇق بىر كېچىسى توختىكام 43 يىللىق جۈپتى رەۋىخان موماي بىلەن يۇرەك پارىسى گۈلۈەرەمنى تاشلاپ پانىي ئالەم بىلەن مەڭگۈلۈك خوشلاشتى. گۈلۈەرىخان ھەپتە ـ قارارىدا كېلىپ، ئانىسىنىڭ كىر ـ قاتلىرىنى يۇيۇپ، نانلىرىنى يېقىپ بېرىپ، گۆش ـ ياغ، چاي، تۇزلىرىغا قەدەر غەملەپ بېرىپ، پەرزەنتلىك بۇرچىنى خېلى ئوبدان ئادا قىلىپ كەلدى.

رەۋىخان موماي نەگىلا بارسا، كىر ـ قاسماق دەستىدىن رەڭگىنى ئەسلا

① ئاپپا ـــ ئاچا (كېرىيە شېۋىسى).

بىللە بېرىپ، رەۋىخان ئانامنى ئۆيگە ئاچىقىپ، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە باقىلى، قانچىلىك ئۆمرى بار؟ ھايات ۋاقتىدا ئوبدان بېقىۋېلىپ دۇئاسىنى ئېلىۋالىلى، خوتۇن، ئەمدىغۇ خۇش بولغانسىلە؟ ھە قېنى، بايىقىدەك يېقىملىق، تاتلىق بىر كۈلكۇپ بېرىڭلا ئەمسە، جېنىمغىنا ئوماق پوتلا، خوتۇن!

ئېرىنىڭ گېپى تۈگىشىگە گۈلۈەرىخان سەھەردە سايرىغان كاككۇكتەك قاقاھلاپ كۈلۈپ كەتتى:

— ھىھ، ھىھ، ھىھ! گېپىي قوپال، دىلى يۇمشاق، ئۆزى ساددا، كۆڭلى ئىلمپىتەك تۈز شىلامچى[1] ئوغرى!

مامۇتمۇ ئايالىغا جور بولۇپ كۈلدى:

— ھاھ، ھاھ! ھە، بويى ئەنبەر، گېپى خەنجەر، ئۆزى ئىشلەمچى، ئېرىگە مەسلىھەتچى، يامان ئىشتىن توسۇغۇچى، ئەتىرگۈلنىڭ كامالچىسى، قىزىلگۈلنىڭ غۇنچىسى، ئاق ئۈجمىنىڭ بودىكى، مامۇت ساتىراشنىڭ يۈرىكى قېرى!

ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى يەنە زوقمەنلىك بىلەن كۈلۈشتى، بۇ كۈلكىگە بالىلىرىمۇ قوشۇلدى. مانا بۇ ھەقىقىي، پاك ئەر ـ خوتۇنلۇق مۇھەببەت كۈلكىسى، پاك يۈرەكلەردىن ئۇرغۇپ چىققان دىلداش، قەلبداش، تەقدىرداشلىق كۈلكىسى! بەخت كۈلكىسى! بەختلىك ئائىلە قۇرۇش ئۈچۈن كۆرەش قىلىۋاتقان تىرىشچان، جاپاكەش، ساددا، مۇلايىم، كەمتەر، مەرد، سېخىي، ئاددىي دېھقانلىنىڭ چىن قەلبىدىن ئۇرغۇپ چىققان ئۈمىدۋارلىق، شادلىق كۈلكىسى!

ئۇلار راسا زوقلىنىپ كۈلۈشۈۋاتقاندا، ئۆينىڭ ئالدىدا ماشىنا ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇلار كۈلكىسىنى توختىتىپ ھويلىغا چىقتى، ھويلىغا ئېگىز، ياداڭغۇ، شاپ بۇرۇت، يۇزىدە بىرئاز چېچەك ئىزى بار بىر كىشى كىرىپ كەلدى. مامۇت ئۇ كىشىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئىككىسى قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن شاپ بۇرۇت ئېغىز ئاچتى:

— ئۇلۇشكۇنكى ۋەدەم بويىچە كەلدىم، ئۇكام مامۇت، لەۋزىمىز ھالال ـ ھە؟!

— مەن دېگەن ئەزەلدىن ئاغزىمدىن چىققانىنى ئىجرا قىلىدىغان ئادەم، مەتسىيىتاڭكا! گەپ دېگەن گەپ ماخما!، — دېدى مامۇت.

— ئەمىسە پۇلنى ئەكەلدىم، سەگلىنى ئەكېتەي! — سېيىت سەگۈاز مامۇتقا 680 كوي پۇلنى تۇتقۇزۇپ، ئىككى سەگنى ماشىنىسىغا چىقىرىپ كېتىپ قالدى. ئۆيگە كىرگەندىن كېيىن گۈلۈەرىخان مامۇتقا تەبەسسۇم بىلەن جىلمايدى:

— مېنىڭ قارا زەڭگەم، ھەر ھالدا ئەقلىڭنى جايىدا ئىشلەتتىڭيا؟! ئەمدى تېخى مېنىڭ «قوچقىرىم» بولدۇڭ قارامەدەك ئوغرى!

— مېنى ئۇنداق ئەقىلسىز چاغلىما ماخما! پەرىزاتقا ئوخشايتقان ئوماق قېرى! راستىمنى دېسەم، سەندەك ئەقىللىق، دانىشمەن خوتۇنۇم بار يەردە،

① شىلامچى — چىرايلىق گەپ بىلەن ئالدىغۇچى.

هېلىقى كونا ياستۇقنى سۆكتى. مامۇت بولسا چاي ئىچىۋاتاتتى. مانا بايلىق دېگەن! ھەممەيلەن ھەيرانۇھەس قېلىشتى. ياستۇقنىڭ ئىچىدىن چوڭ ـ كىچىكلىكى ئوخشاشمايدىغان ئوچ تۈگۈنچەك چىقتى. بىرىدە ئەجدىھا گۈللۈك بىر سەرلىك كۈمۈش تەڭگىدىن 17 دانە، بەش مىسقاللىق كۈمۈش تەڭگىدىن 18 دانە، ئوچ جۈپ كۈمۈش بىلەزۈك بار ئىدى. يەنە بىرىدە ئوچ مىسقاللىقتىن بىر جۈپ، ئىككى مىسقاللىقتىن بىر جۈپ ئالتۇن زىرە، بەش دانە ياقۇت كۆزلۈك، تۆت دانە چەش كۆزلۈك ئۈزۈك بار ئىدى. يەنە بىرىدە بولسا بىر كىچىك تۆمۈر قۇتا بولۇپ، ئىچىدە 100 كويلۇق، 50 كويلۇق ۋە 10 ـ 20 كويلۇق پۇللاردىن بىرمۇنچە تۇراتتى. ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى پۇللارنى رەتلەپ، سانىپ چىقتى، جەمئىي 5980 يۈەنىدى.

«خەزىنە» يىغىشتۇرۇلۇپ بولۇنغاندىن كېيىن، بىر ئائىلە كىشىلىرى «ۋاپادار ئانام» خورىنى يېڭىباشتىن تېخىمۇ مۇڭلۇق، تېخىمۇ ياخشراق ھالدا باشلىۋەتتى.

بىلگىلى بولمايدىغان بىر كونا ياستۇقنى بىرگە ئېلىپ ماڭاتتى. ئۇنى جېنىدىنمۇ ئەلا بىلەتتى. ئۇ ئۇنىڭ ئەگگۇشتىرى ئىدى.

كەچقۇرۇن ئۆيگە مامۇت بىلەن گۈلۈەرىخان كىرىپ كەلدى.

— كېسەل بولۇپ قالغىنىڭىزنى ئاڭلاپلا كىردۇق، ئانا، بۇگۈن مىجەزىڭىز قانداقراق؟ — دەپ ئەھۋال سورىدى گۈلۈەرىخان ئانىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ. مامۇتمۇ گۈلۈەرىخانىنىڭ يېنىغا كېلىپ يۈكۈنۈپ ئولتۇردى:

— ئۆتكەندە: «كەتمىسىلە، ئانا، بىز سىلىنى ئۆمۈرۋايەت كۆڭۈللىرىدە. كىدەك باقمىمىز!» دەپ شۇنچە تۇتسام ئۇنمىدىلا. بۇگۈن بىز سىلىنى ئەكەتكىلى كەلدۇق. نېمە بولساق بىرگە بولىلى، سىلى ئانا، بىز بالا. ھەممە ھاجەتلىرىدىن بىز چىقايلى، — دېدى مامۇت.

شۇ ھامان مومانىڭ نۇرسىز كۆزلىرىدىن ئىككى تامچە ياش سىرغىپ چۈشتى. بۇ — مېھرىبان، ۋاپادار قىزى بىلەن سەمىمىي، مەرد، ۋىجدانلىق كۈيۈئوغلىنىڭ كۆيۈمچانلىقىدىن سۆيۈنۈش يېشى ئىدى. چىرايىدا رازىمەنلىك تەبەسسۇمى جىلۋە قىلىپ تۇراتتى.

— ماقۇل ئەمىسە، بالىلىرىم، دېگىنىڭلاردەك بولسۇن! خۇدا سىلەرگە تېخىمۇ كۆپ بەخت ـ سائادەت بەرگەي!

مامۇت بىلەن گۈلۈەرىخان مومانىنى ئىككى تەرىپىدىن يۆلەپ سىرتقا ئېلىپ چىقتى ۋە ئاۋايلاپ ھارۋىغا چىقىرىپ ياتقۇزدى. ئەلۋەتتە، ھېلىقى كونا ياستۇقنى ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇمىدى...

* *

رەۋىخان مومانىڭ مامۇتلارنىڭ ئۆيىدە تۇرۇۋاتقىنىغا 27 كۈن بولدى. شۇ تاپتا ئۇ سەكراتتا ئىدى. قىزى، كۈيۈئوغلى، نەۋرىلىرى ئۇنىڭ ئەتراپىدا غەمكىن ئولتۇرۇشاتتى. بۇگۈن جۈمە كۈنى بولۇپ، تالادا سىم ـ سىم يامغۇر يېغىۋاتاتتى. شۇ ئەسنادا، موماي نۇرسىز كۆزلىرىنى ئاستا ئېچىپ قىزى تەرەپكە ئۆرۈلۈپ ناھايىتى زەئىپ ئاۋازدا پىچىرلىدى:

— قىزىم، مامۇتئاخۇن، نەۋرىلىرىم، مەندىن رازى بولۇڭلار! مەنمۇ سەلەردىن ئۇ دۇنيا ـ بۇ دۇنيا رازى! يەنە بىر گەپ، ھېلىقى پەرقۇرۇمنى[1] ھەرگىز تاشلىۋەتمەڭلار! ئۇنىڭ ئىچىدە...— موماي گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېيىشكە ئۇلگۈرەلمىدى...

رەۋىخان مومانىڭ قىرىق نەزىرىسى بېرىلگەن كۈنى كەچتە، گۈلۈەرىخان

① پەرقۇ — ياستۇق، تەكىيە.

لىشىشىغا ئەگىشىپ، نەچچە مىڭ يىللىق تارىخقا، يەرلىك خاسلىققا ئىگە ئەدەبىنىڭ جۇڭگو تەدرىجىي تۈرمۇشىمىزدىن ئاساسەن يوقالدى. شۇڭا، جۇڭگو چەلىق توغرىسىدا ئەتراپلىق ماتېرىيال قالدۇرۇپ، كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن قالدۇرۇش ئىنتايىن مۇھىم تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە.

جۇڭگو خەلقىنىڭ بارلىققا كېلىش تارىخى

قەدىمدىن بېرى ئوتتۇرا ئاسىيا، جۇملىدىن تارىم ۋادىسىدىكى ھەرقايسى بوستانلىقلاردا ياشاپ كېلىۋاتقان ئەجدادلىرىمىز، مىلادىيەدىن 3000 يىل ئىلگىرىلا بۇ ۋادىدا تەرەققىيات مەركىزى شەكىللەندۈرۈپ، ئۇۋچىلىق، چارۋىچىلىقتىن باشقا، كەڭ كۆلەمدە سۇ ئىنشائاتى ئېلىپ بېرىپ دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇلار ئۆسۈملۈك، تېرىپ ئۆزلەشتۈرگەن زىرائەت ھەم ھەر خىل مېۋە ـ چىۋىلەرنىڭ دېنى، ئۇرۇقلىرىنى ئېزىپ، بىر قىسىملىرىدىن ياغ چىقىرىپ ئونىڭ كۆيدۈرغانلىقىنى بايقاپ، دەسلەپ ئونى ياندۇرۇپ يورۇتۇشقا ئىشلەتكەن. ئۇزۇقلۇق تۈرىنىڭ كۆپىيىشى بىلەن يېمەكلىكنىڭ سۈپىتى، تەمگە ئەھمىيەت بېرىشكە باشلىغاندىن كېيىن، ياغنى بىر قىسىم يېمەكلىك بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ ئىشلەتكەندە تېخىمۇ يېيىشلىك ھەم قۇۋۋەتلىك بولىدىغانلىقىنى بايقاپ، ئونى يېمەكلىكنىڭ خۇرۇچى قىلىپ ئىشلەتكەن. ياغقا بولغان ئېھتىياجنىڭ ئېشىشى كېۋەز، كەندىر، زىغىر، كونجۇت قاتارلىق ئىقتىسادىي ۋە مايلىق دان زىرائەتلىرىنىڭ كۆپلەپ تېرىلىشىغا تۈرتكە بولۇپ، ياغ تارتىش ئۈسكونىلىرىنىڭ بارلىققا كېلىپ تەرەققىي قىلىشىنى تېزلەتكەن. بۇ نۇقتىغا ياندىشىپ پاختا، كەندىر، پىلە غوزىسى، چارۋىلارنىڭ يۇڭىدىن يىپ ئېگىرىپ رەخت توقۇيدىغان سىستېمىلاشقان توقۇمىچىلىق كەسپىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ئاساس سالغان.

جۇڭگو ئاساسلىق قىسىملىرى ۋە ئۇلارنى تەييارلاش

«ئۇيغۇرتىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» دە «جۇڭگو ـــ مايلىق دان ۋە چىگىت قاتارلىقلاردىن ماي (ياغ) چىقىرىدىغان قۇرۇلما» دەپ ئىزاھات بېرىلگەن. جۇڭگو، مەلۇم ئۆلچەم ئاساسىدا ئايرىم ـ ئايرىم تەييارلانغان بىرقانچە بۆلەكنى قانۇنىيىتى بويىچە ئۆز ئارا چېتىپ قۇراشتۇرۇش ئارقىلىق ياغ تارتىش پائالىيىتى ئېلىپ بارىدىغان قۇرۇلمىدۇر. جۇڭگونىڭ كۆتەك، ئوق، قايچا، قىلىچ ياغنچى، بېسىم تاش قاتارلىق ھەرقايسى بۆلەكلىرىنى ئۆلچەم بويىچە تەييارلاپ بولغاندىن كېيىن، كۆزدىن خالىي پىنھان ئورۇنغا جۇڭگو ئۆيى تەييارلاپ جۇڭگو قۇراشتۇرۇلىدۇ.

جۇڭگو كۆتىكى (تېشى):

جۇڭگو كۆتىكى ـــ جۇڭگونىڭ ياغ تارتىش مەشغۇلاتى ئېلىپ بېرىلىدىغان

ئۇيغۇر جۇۋازچىلىقى توغرىسىدا

مەھمۇدجان سىدىق بىلگەيار

مەھمۇدجان سىدىق بىلگەيار 1961 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى كېرىيە ناھىيەسىدە تۇغۇلغان. 1980 ـ خوتەن پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ دېھقانچىلىق كەسپىگە قوبۇل قىلىنىپ، 1983 ـ يىلى ئوقۇش پۈتكۈزگەن. 1984 ـ يىلىدىن 1987 ـ يىلغىچە شىنجاڭ رادىيو ـ تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەدەبىيات كەسپىدە ئوقۇغان. ھازىر كېرىيە ناھىيەلىك مۇھاجىرلار ئىشخانىسىدا ئىشلەۋاتىدۇ. ئۇ 1994 ـ يىلى «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان «سولغان ئەتىرگۈل» ناملىق ھېكايىسى بىلەن ئەدەبىيات سەپىگە قوشۇلغان. ھازىرغىچە ھەرقايسى مەتبۇئاتلاردا «كېرىيەنىڭ سۇ تۇگمەنچىلىكى توغرىسىدا ئىزدىنىش»، «كېرىيەدە كىگىز چىلىك»، «مىللىتىمىزنىڭ كۆڭ ـ خۇرۇمچىلىق ئىشلىرى»، «ئەجدادلار تەۋەررۈكى سۈپرا ـ تاختا»، «كېرىيە دۆڭ مەدرىسە مەسچىتى»، «كېرىيەلىكلەرنىڭ تۇرلۇك توي ـ تۆكۈن ئادەتلىرى» قاتارلىق ماقالىلەرنى ئېلان قىلدۇرغان.

كىرىش سۆز

جۇۋازنىڭ قايسى دەۋرده بارلىققا كەلگەنلىكى توغرىسىدا ئېنىق مەلۇمات يوق. ئەمما ئۇ دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ بۆشۈكى، نۇرغۇن ئىختىرالارنىڭ كىندىكى بولغان مەركىزىي ئاسىيا، جۈملىدىن تارىم مەدەنىيىتى بەلبېغىدا بارلىققا كەلگەنلىكى ئېنىق. ئۇيغۇرلارنىڭ جۇۋازدىن ئىبارەت بۇ مۇكەممەل ياغ تارتىش قۇرۇلمىسى ئۆزىنىڭ تەبىئىي سۈپەتلىك يېغى بىلەن خەلقىمىزنى ساغلام، قا ـ ۋۇل، جاسارەتلىك، شىر يۈرەك، ئۆزگىچە تەن قۇرۇلۇشقا ئىگە، ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش چولپانلىرىغا ئايلاندۇرۇپ، تاكى ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىغىچە ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاپ كەلگەن.

90 ـ يىللاردىن كېيىن دىزىل موتور، ئېلېكتىر كۈچى ئارقىلىق ھەرىكەتلىنىپ ياغ چىقىرىدىغان چوڭ ـ كىچىك ياغ تارتىش زاۋۇتلىرىنىڭ ئومۇ ـ

يەردىن، يەنى ئاچىسىغا 30 سانتىمېتىر قالغان يەردىن دېيامېتىرى 10 سانتىمېتىر كەلكىتە تۆت قىرلىق قىلىچ ياغىچىنى چاتىدىغان تۈرۈم تېشىلىدۇ. ئىككى ئاچىسىنىڭ ئۈزۈنلۇقىنى ئايرىم - ئايرىم 90 سانتىمېتىر قىلىپ، ئاچىسىنىڭ ئىچىنى جۈۋازىنىڭ قورساق قىسمىغا كەلگۈدەك يۇمىلاق چېپىپ ياساپ سول تەرەپ ئاچىسىنىڭ ئۈچىغا تۈرۈمچە تېشىپ ياكى تۆمۈر زەنجىرلىك ئەرگۈلە قېقىپ، ئۇنىڭغا ئىككى مېتىر ئۇزۇنلۇقتا ئارغامچا ياكى زەنجىر باغلىنىدۇ. ئۇنىڭ بىر ئۇچى بويۇنتۇرۇق (دەم) گە چېتىلىدۇ. قايچىنىڭ پۈتكەندىن كېيىنكى ئىچىنىڭ كەلكىسى بىر مېتىر، ئۇزۇنلۇقى ئىككى مېتىر ئەتراپىدا چىقىدۇ.

بويۇنتۇرۇق:

بويۇنتۇرۇق — ئاچىسى قىلىچ ياغىچىغا تىرىلىپ، ئوتتۇرىسىدىكى تۈرۈمچە ياكى ئەرگۈلىسىگە قايچىدىكى ئارغامچا ياكى زەنجىرنى چېتىپ، ئۇلاغنىڭ گەدىنىگە باغلاپ ھەيدەش ئارقىلىق جۈۋازىنى ئايلاندۇرىدىغان قۇرۇلما.

بۇ ئىككى خىل بولۇپ، بىرى ئۇزۇنلۇقى 1 مېتىر 20 سانتىمېتىر، شىراق تومۇقىدىكى بىر ئۇچىدا 20 سانتىمېتىر ئاچىسى بار قاتتىق ياغاچنى راسلاپ، ئاچىسىدىن 40 سانتىمېتىرلىق يەرگە تۈرۈمچە تېشىپ ياكى تۆمۈر زەنجىرلىك ئەرگۈلە قېقىپ، باش تەرىپىدىن ئۇلاغنىڭ بوينىغا كەلگۈدەك يەر - يەر - نىڭ ئىككى تەرىپىدىن چوڭ قول تومۇقىدا ئىككى دانە بۇغۇنجىلىق تۆشۈك تېشىپ، تۆشۈككە يىپ ياكى ياغاچ ئۆتكۈزۈپ بويۇنتۇرۇق چىقىرىپ، ئۇچىدىكى ئاچىسى ياسىلىدۇ. ئۇنىڭ ئاچىسىنى قىلىچ ياغىچىنىڭ كۆتىكىگە دېيەپ باغلاپ، تۈرۈمچە ياكى ئەرگۈلىگە قايچىدىكى ئارغامچا ياكى زەنجىرنى چېتىپ، ئۇلاغنى جۈۋازىغا قېتىشقا تەييارلاپ قويۇلىدۇ. يەنە بىرى كەڭ ئۇچ بۇلۇڭ شەكىلدىكى ياغاچنى راسلاپ ئىككى ئۇچىنى قىناپ ئارغامچىلىق چىقىرىپ، ئارغامچىلىقنىڭ ئۇستىرەكتىن بۇغۇنجىلىق چىقىرىپ بويۇنتۇرۇق ياسىلىدۇ. ئۇنىڭ ئىككى ئۇچىدىكى بۇغانجىسىغا ئارغامچا ياكى زەنجىر باغلاپ ئۇلاغنىڭ گەدىنىگە قېتىلىدۇ. ئارغامچا ياكى زەنجىرنىڭ ئۇزۇن - قىسقىلىقىنى جۈۋاز - غا قېتىلىدىغان ئۇلاغنىڭ تۇرى، چوڭ - كىچىكلىكىگە قاراپ تەڭشەيدۇ.

ئوق:

ئوق — يۇكنى ئېزىپ ياغ تارتىش پائالىيىتى ئېلىپ بارىدىغان ئاساسلىق قىسىم بولۇپ، ئۇ بىر جۈۋاز ئۇچۇن ئۇزۇنلۇقى ھەم تومۇقى ئوخشاش، ئەمما بېشى ئوخشاش بولمىغان ئۇلچەمدە: يۇكنى يۇمشىتىدىغان، قارىدىتىدىغان ھەم ياغ ئوقى دەپ، ئۇچ دانە چېپىپ تەييارلىنىدۇ. بۇ ئوقلار ياغ تارتىشنىڭ ھەر قايسى باسقۇچلىرىدا ئالماشتۇرۇپ ئىشلىتىدۇ. ئوق ئۆرۈك كۆتىكىدىن تەييارلىنىدىغان بولۇپ، ئۇزۇنلۇقى بىر يېرىم مېتىر، تومۇقى، يەنى ئايلانمىسى

ئاساسلىق قىسمى بولۇپ، ئۇ ياغاچ ياكى تاشتىن ئويۇپ ياسىلىدۇ. ئىلگىرى جۇۋاز كۆتىكى ئۆرۈك ياغىچى ياكى جىگدە ياغىچىدىن ئويۇپ تەييارلانغان بو-لۇپ، ئۇنى ئوچ يىل ئەتراپىدا ئىشلەتكىلى بولغان. كېيىن تاش ئويمىچىلىقە-نىڭ بارلىققا كېلىشىگە ئەگىشىپ، تاش جۇۋاز كۆتىكى بارلىققا كەلگەن. تاش جۇۋاز كۆتىكىنى ياغاچ جۇۋاز كۆتىكىگە قارىغاندا بىرنەچچە يىل ئۇزۇن ئىش-لەتكىلى بولغاچقا تېزلا ئومۇملاشقان. ياغاچ ياكى تاش جۇۋاز كۆتىكى بولسۇن ئۇنى دەسلەپ ياغچىلار ئۆزلىرى ئويۇپ ئىشلەتكەن. كېيىن بىر قىسىم ياغ-چىلار ئايرىلىپ چىقىپ مەخسۇس كەسىپلەشكەن جۇۋاز كۆتىكى ئويمىچىلىقى بىلەن شۇغۇللانغان. جۇۋاز كۆتىكىنىڭ ئۆلچىمى ئاساسەن بىر خىل بولۇپ، ئۇ كۆتەكنىڭ تاش ھەم ئىچ قوينىدىن ئىبارەت ئىككى قىسىمغا بۆلۈپ ئويۇپ تەييارلىنىدۇ.

جۇۋاز كۆتىكىنى ئويۇشتا ئالدى بىلەن دىيامېتىرى 60 سانتىمېتىر، ئۇزۇنلۇقى بىر مېتىر كۆتەك ياكى تاش تەييارلاپ، ئۇنىڭ ئېغىز تەرىپىنىڭ دىيامېتىرىنى 50 سانتىمېتىر راسلاپ، يۇزىنى پەتنۇسىنىڭ ئىچى يۇزىدەك ئو-يۇپ، كۆتەكنىڭ تۆۋى تەرىپىنى ئىنچىكىرەك يۇمىلاق ياسۇالىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن جۇۋاز كۆتىكى تاش قوينى ئېغىزىنىڭ دىيامېتىرىنى 28 سانتىمېتىر، چوڭقۇرلۇقىنى 17 سانتىمېتىر، تۆۋى، يەنى ئىچ قوينى ئېغىزىنىڭ دىيامېتە-رىنى 18 سانتىمېتىر كورا شەكلىدە؛ ئىچى قوينىنىڭ چوڭقۇرلۇقى17 سان-تىمېتىر، قورساق قىسمىنىڭ دىيامېترى 23 سانتىمېتىر، ئىچى كەڭ يۇ-مىلاق، ئىچ كۆرۈنۈشىنى چويۇن قازان شەكلىدە قىلىپ، ئومۇمىي چوڭقۇرلۇ-قىنى 35 سانتىمېتىر ئويىدۇ. كۆتەكنىڭ ئېغىز تەرىپىدىن ئۆلچەپ 40 سان-تىمېترلىق يەردىن، كۆتەك ئىچ قوينى تېگىنىڭ ئوتتۇرىسىغا توغرىلاپ سىر-تىغا يانتۇ ياغ چوشۇرىدىغان ياغلىق تۆشۈك تېشىپ، ئېغىزىغا ياغ چوشىدىغان نوكەش قېقىلىدۇ. ئاخىرىدا كۆتەكنىڭ تۆۋى ئوتتۇرىسىدىن دىيامېترى 10 سانتىمېتىر، چوڭقۇرلۇقى 20 سانتىمېتىر مۇقىملاشتۇرۇش تۆشۈكى تېشىپ كۆتەكنى پۈتكۈزىدۇ. پۈتكەندىن كېيىنكى جۇۋاز كۆتىكىنىڭ ئومۇمىي ئېگىز-لىكى 75 سانتىمېتىردىن 90 سانتىمېتىر ئەتراپىدا بولىدۇ.

كېرەكلىك سايمانلار: ئىسكىنە، سۈمبە، بولقا، بازغان، كاشتان، پانا.

قايچا (قا:چا:)

قايچا ـــ قايچا شەكلىدىكى چوڭ پۈتۈن ئاچا ياغاچتىن ياسىلىدۇ. ئۇ قە-لىڭ ياغىچى، بۆك بىلەن ئۆزئارا چېتىلىپ، بۆك ئارقىلىق ئوقنىڭ ئۇچىغا ئىلىنىپ جۇۋازنىڭ قورساق قىسمىنى ئارىسىغا ئېلىپ ئۇلاغ بىلەن بىرگە ھەرىكەتلىنىدىغان قۇرۇلما. ئۇنىڭ تاش ئارتىدىغان كۆتەك قىسمىنىڭ ئۇزۇن-لۇقى 1 مېتىر 30 سانتىمېتىر، يۇزىنىڭ كەڭلىكى 40 سانتىمېتىر، قېلىن-لىقى سەككىز سانتىمېتىر چېپىپ، بېشىدىن ئۆلچەپ 90 سانتىمېترلىق

نىڭ توم ئۇچىدىكى شىنىلىك تۆشۈكنى ھەم ئوق ئۇچىنى بۆكتىكى ئويۇق-چىلارغا ئالماشتۇرۇپ چېتىش ئارقىلىق قايچىنىڭ ھەربىرىت تەڭپۇڭلۇقىنى تەڭشەيدۇ.

شىنە ياغىچى:

شىنە ــ ئاساسەن قىزىل يۇلغۇن ياكى ئۆرۈك ياغىچىدىن ياسىلىدىغان بولۇپ، ئۇ قېقىلىدىغان تۇرۇم، شىنىلىك تۆشۈكنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە ئاساسەن توم - ئىنچىكە، ئىشلىتىلىش ئورنىغا ئاساسەن ئۇزۇن - قىسقا قىلىپ تۈز، سىلىق، ئۇچلاپ ياسىلىدۇ. ئۇنى تۇرۇم ياكى شىنىلىك تۆشۈككە قېقىش ئارقىلىق جۇۋازنىڭ ھەرقايسى قىسىملىرى ئۆز ئارا چېتىلىدۇ.

تاش:

تاش ــ قايچىنىڭ كۆتىكىگە ئېلىپ ئوققا بېسىم چۈشۈرۈش ئارقىلىق ياغ چىقىرىش ئۇچۇن ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭغا چوڭ ئادەم كۆتۈرەلمىگۈدەك يالپاقراق تاشتىن ئۇچتىن تۆتكىچە تەييارلىنىدۇ.

يۇقىرىقى تەييارلىقلار پۈتكەندىن كېيىن، جۇۋازخانا تەييارلىنىدۇ.

جۇۋازخانا:

جۇۋازخانا ــ جۇۋازخانىنى كىشىلەرنىڭ كۆزىدىن خالىي پىنھان يەرگە ئايرىم تەييارلىسىمۇ ياكى ئولتۇرۇۋاتقان ئۆيلەرنىڭ ئىچكىرىسىدىكى ئايرىم خانىلارنى جۇۋازخانا قىلسىمۇ بولىدۇ. ئۇنىڭ قۇرۇلمىسى ياغىچىنىڭ ئەھۋالىغا ئاساسەن بولىدۇ. جۇۋازخانا تەييار بولغاندىن كېيىن جۇۋاز قۇراشتۇرۇلىدۇ.

جۇۋازنى قۇراشتۇرۇش:

جۇۋازخانىنىڭ تېگىنى تەكشىلەپ، ئۆرۈك ياكى باشقا قاتتىق ياغاچتىن بىلەك تولۇقتا قوزۇق تەييارلاپ ئۇنى ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا، يەنى جۇۋاز قۇراشتۇرۇلىدىغان يەرگە قېقىپ ياكى پور نو تەييارلاپ ئۇنى كۆمۈپ جۇۋاز كۆتىكىنىڭ تېگىدىكى مۇقىملاشتۇرۇش تۆشۈكىنى قوزۇقتا كىرگۈزۈپ ياكى نونىڭ ئىچىگە قويۇپ تىكلەپ، كۆتەكنىڭ ئىچ قوينىغا سۇ قويۇپ تىكلىكى تەڭشىلىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن كۆتەكنىڭ ئەتراپىغا بىر يېرىم مېتىر ئۇزۇن-لۇقتا زىچ قوزۇق قېقىپ جۇۋاز كۆتىكىنى مۇقىملاشتۇرۇپ، قوزۇقنىڭ ئاراچ-لىرىنى كۇنجۇرىدە سۇۋاپ، ئۈستىدىن 1ر مېتىر 60 سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇق-تىكى شالنى جۇۋاز كۆتكىدىن 13 سانتىمېتىر ئاشۇرۇپ زىچ، تەكشى قېقىپ جۇۋاز كاسىسى چىقىرىلىدۇ. شالنىڭ ئۈستىدىن كۇلا[1]دا ئىككى يەردىن باغلاپ ياكى تۆمۈردىن چەمبەر سېلىپ (ئىلگىرى ئاساسەن كۇلا ئىشلەتكەن) چىڭ-تىپ جۇۋاز كۆتىكى بىلەن شالنىڭ ئارىسىغا پانا قېقىپ يەنە بىر قاتار چىڭ-

① كۇلا ــ سامان غوللۇق ياۋا ئۆسۈملۈك ــ چىغدىن تالاپ ئەتكەن ئارغامچا.

50 سانتىمېتىر ئەتراپىدا ماتېرىيال تەييارلاپ، ئۇچىنى بۆكىكە كەلگۈدەك ئۇچلاپ بولۇپ، يۇك يۇمشىتىدىغان ئوقنىڭ ئىچ قوينى بېشىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 15 سانتىمېتىر، ئايلانمىسى 50 سانتىمېتىر؛ يۇكنى قاربىتىدىغان ئوقنىڭ ئىچ قوينى بېشىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 12 سانتىمېتىر، ئايلانمىسى 40 سانتىمېتىر؛ ياغ ئوقنىڭ ئىچ قوينى بېشى ھەممىدىن كىچىك بولۇپ، بېشىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 10 سانتىمېتىر، ئايلانمىسى 30 سانتىمېتىر ئەتراپىدا بولىدۇ. ئونى ئاساسەن ياغچىلار ئۆزلىرى چېپىپ تەييارلايدۇ.

قىلىچ ياغىچى:

قىلىچ ياغىچى ــ قايچا بىلەن بۆكنى ئۆز ئارا چاتىدىغان قىسىم بولۇپ، ئۇ ئۇزۇنلۇقى بىر مېتىر 30 سانتىمېتىرلىق، تۆۋى شىراق تومىلۇقىدا، ئىككى ئاچىسى بېلەك تومىلۇقىدىكى قاتتىق ئاچا ياغاچتىن ياسىلىدۇ. ئونىڭ كۆتەك قىسمىنىڭ ئۇزۇنلۇقىنى 50 سانتىمېتىر، ئىككى ئاچا قىسمىنىڭ ئۇزۇنلۇقىنى 80 سانتىمېتىر ئەتراپىدا تەييارلاپ، كۆتەك قىسمىنىڭ ئۇچىدىن يۇمىلاق ياكى تۆت قىرلىق تۇرۇمچە چىقىرىپ، ئۇچىدىن قايچىغا چاتىدىغان شىنىلىك تۆشۈك تېشىلىدۇ. ئاچىسىنى سىلىقلاپ ئۇچىدىن تەك 15 سانتىمېتىر قالدۇرۇپ، ئىككى تەرىپىدىن ئۆز ئارا ئۇدۇل قىلىپ ھەر بەش - يەتتە سانتىمېتىر ئارىلىققا چوڭ قول تومىلۇقىدا بۆكنى چاتىدىغان ئۇچ قاتار شىنىلىك تۆشۈك تېشىلىدۇ. ئەگەر ئوق ئۇزۇن بولسا، بۆك ئەك ئۇستۈنكى تۆشۈككە چېتىلىدۇ. ئوق قىسقا بولسا ئەھۋالغا قاراپ ئاستىدىكى تۆشۈكلەرگە چېتىلىدۇ.

بۆك:

بۆك ــ بىر ئۇچىنى قىلىچ ياغىچىنىڭ ئاچىسىغا چېتىپ، يەنە بىر ئۇچىدىكى بۆكنى ياغ ئوقنىڭ ئۇچىغا ئىلىپ قايچىنى ئوققا چاتىدىغان قىسىم. ئۇ 70 سانتىمېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى شىراق تومىلۇقىدىكى جەينەكسىمان قاتتىق ياغاچتىن ياسىلىدۇ. ئونىڭ توم، قىسقا تەرىپىنىڭ ئۇزۇنلۇقىنى 30 سانتىمېتىر، ئىنچىكە ئۇزۇن تەرىپىنىڭ ئۇزۇنلۇقىنى 40 سانتىمېتىر ئەتراپىدا راسلىنىدۇ. توم ئۇچىنىڭ ئۇچى تەرىپىدىن ئازراق يەر قويۇپ ھەر بەش سانتىمېتىر ئارىلىققا ئوقنىڭ ئۇچىغا ئىلىدىغان بىردىن ئۇچكىچە بۆك (ئويۇقچە) ئويۇلىدۇ. ئىنچىكە ئۇچىدىن قىلىچ ياغىچىغا چېتىش ئۇچۇن ھەر 10سانتىمېتىر ئارىلىققا چوڭ قول تومىلۇقتا ئۇچ دانە شىنىلىك تۆشۈك تېشىپ يەسىلىدۇ. بۆكنىڭ ئىنچىكە تەرىپىنى قىلىچ ياغىچى ئاچىسىنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ، شىنىلىك تۆشۈكىدىن ئۆتكۈزۈپ چېتىلىدۇ، توم ـ قىسقا تەرىپى (بۆك) ياغ ئوقنىڭ ئۇچىغا ئىلىنىدۇ. جۇۋازنى قاتقاندا جۇۋازغا قاتىدىغان ئۇلاغنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى، ئوقنىڭ ئۇزۇن ـ قىسقىلىقىغا ئاساسەن بۆك-

يىن جۇزازغا بىر جىنىڭ سۇ قۇيۇپ يۇكنى قاتۇرۇپ ئوقنى ئېلىۋېتىپ، ياغ چۈشىدىغان تۆشۈكنى كۇنجۇرىدە ئېتىۋېتىدۇ. ئاخىرىدا ياغ ئوقنى سېلىپ، دەسلەپ بىر تاش بىلەن ئايلاندۇرۇپ تەدرىجىي تاشنى كۆپەيتىپ بىر سائەت ئەتراپىدا ھەيدەپ ياغقا چۈشكەندە ئىككى جىنىڭ سۇنىڭ كۆپرەكىنى جۇزازغا قو- يۇپ ياغاچ سانجىپ جۇزازنىڭ ئۇلىغا ئۆتكۈزۈۋېتىدۇ. قالغان قىسمىنى يۇكنىڭ ئۈستىگە سەپكەچ داۋاملىق ھەيدەپ ياغ پىشىپ بولدۇقلاپ ئۈستىگە ئۆرلىگەن- دە، ياغ چۈشۈرىدىغان غىچىنى قولىغا ئېلىپ، ياغ تۆشۈككە تىقىپ ياغنى قو- يۇپ بېرىدۇ - دە، جۇزازدىن بىرلا ۋاقىتتا ئوچ جىڭغا يېقىن ياغ چۈشىدۇ. يە- نە داۋاملىق ھەيدەپ ياغ تېمىپ توختىغاندا جۇزازدىن چۈشۈپ كۇنجۇرىنى ئې- لىۋېتىدۇ.

ياغچىنىڭ ئۇلۇغى ئىتتىك بولسا، بىر جۇزازنى ئىككى يېرىم سائەت ئەتراپىدا چىقىرىدۇ. جۇزاز قىزىغانسېرى ۋاقىت ئۇنىڭدىنمۇ ئاز كېتىدۇ. يۇك دانلىق، پىششىق بولسا بىر جۇزاز يۇكتىن ئوچ يېرىم جىڭدىن تۆت جىڭغىچە ياغ چىقىدۇ. ئوبدان پىشقان زىراڭزىدىن ئون جىڭ ياغ چىقىدۇ. ياغچىنىڭ با- زىرى ئىتتىك، ئۇلىغى يارام بولسا بىر كۇندە ئۇت - تۆت جۇزاز ياغ تارتىدۇ. ئادەتتە يېيىشكە زىراڭزا يېغى زاغۇن يېغىدىن ئارتۇق دەپ قارىلىدۇ.

ياغچىلار ئاساسەن كېچىدە ياغ تارتىپ كۇندۇزى ساتىدۇ. ئىلگىرى ھەر- قايسى يۇرتتا بولۇپمۇ ھەرقايسى ناھىيە مەركەزلىرىدە مەخسۇس ياغ بازىرى بار بولۇپ، كۇندۇزى يەيدىغان ياغ، كەچلىكى مەخسۇس ياندۇرۇش ئۇچۇن چىگىت يېغى سېتىلاتتى. كەچتىكى چىراغ يېغى بازىرى كۇندۇزدىنمۇ بەك قىزىيتتى، شەھەر ئاھالىسى چىراغ، قاچىلىرىنى ئاچىقىپ بازار ئايلانغاچ ياندۇرىدىغان ياغ سېتىۋالاتتى. ياغچىلار يېغىنى بازاردا ساتقاندىن باشقا تۇلۇم، قاپاققا قا- چىلاپ، ئۇلىغى بارلار ئۇلاغقا ئارتىپ، ئۇلىغى يوقلار ئەپكەشتە كۆتۇرۇپ يۇرت- مۇ يۇرت، كەنتمۇ كەنت ئاپىرىپ ساتاتتى ياكى يۇككە ئالماشتۇرۇپ كېلەتتى.

ئىلگىرى چىگىت يېغىنى يېسە ئاقكېسەل بولۇپ قالىدۇ، دەپ قارالغاچقا ئۇنى يېمەي مەخسۇس ياندۇرۇش ئۇچۇن ئىشلىتەتتى. چىگىت تارتىدىغان جۇزاز ئايرىم بولۇپ، ئۇنىڭدا مەخسۇس چىگىت يېغى تارتىلاتتى، ئەگەر چىگىت تارتقان جۇزازدا يەيدىغان ياغ تارتىشقا توغرا كەلسە، جۇزازنى يۇيۇۋېتىپ ئاندىن تارتاتتى.

20 - ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىغا كەلگەندە ھەرقايسى يۇرتلاردا يېزا ئى- گىلىك سودا شىركەتلىرى قۇرۇلۇپ، پۇتۇن مايلىق دانىنى شىركەتلەر سېتىۋې- لىپ جۇزازچىلارغا يۇككە قارىتا ياغ ئۆتكۈزۈشكە ھۆددىگە بەرگەن. كېيىن ھەرقايسى يۇرتلاردا ئادەم كۇچى ئارقىلىق بېسىم بىلەن ياغ چىقارغان ياغاچ قۇرۇلمىلىق زاۋۇت ياساپ، ياغ چىقارغان بولسىمۇ ئىش ئۇنۇمى تۇۋەن، تار- تىلغان ياغ لاي، سۇپەتسىز بولغاچقا، ئۇزۇن ئۆتمەي ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان. ئاشلىق ئىدارىلىرى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىدارە قارمىقىدا مەخسۇس جۇزازخا-

تىلىدۇ. جۈۋازنىڭ ئېغىزىدىكى كۆتەك بىلەن شالنىڭ ئارىسىنى كۇنجۇرە بىلەن ئىتىپ، سۇۋاپ، دېيامېتىرى 65 سانتىمېتىر ئەتراپىدا جۈۋاز كاسىسى چىقىرىلىدۇ. ئاخىرىدا جۈۋازنىڭ تەگ ئەتراپىغا لايدا ياغ تارتقۇچى ماڭدىغان ئېگىزلىكى 50 سانتىمېتىر، كەڭلىكى 80 سانتىمېتىر پاي، ئۇنىڭ چۆرىسىدىن ئۇلاغ ماڭدىغان ئاياغلىق ياسىلىدۇ. پايدىن جۈۋازنىڭ ئېگىزلىكى 90 سانتىمېتىر ئەتراپىدا بولىدۇ.

جۈۋاز تىكلىنىپ بولغاندىن كېيىن، قايچىغا قىلىچ ياغىچىنى، قىلىچ ياغىچىغا بۆكنى چېتىپ قۇراشتۇرۇپ، جۈۋازنىڭ ئىچ قويىنىنى پاكىزلاپ ئوقنى سېلىپ، يۆكنى قويۇپ، ئوقنىڭ ئۇچىغا بۆكنى ئىلىپ ئۇلاغقا قاتىدۇ. ئۇلاغ جۈۋازنى سائەت ئىستىرىلكىسىنىڭ قارشى يۆنىلىشىدە ئايلاندۇرۇپ ياغ تارتىدۇ.

ياغ تارتىشقا كېرەكلىك بولغان قېيما (جۈۋازدىن ياغ چۈشىدىغان قاپاق)، تالىتىز (شۇكنى مالىتىلايدىغان ساپلىق) قاتارلىق كېرەكلىك بۇيۇملار تەييارلىنىدۇ.

جۈۋازدا ياغ تارتىلىدىغان مايلىق دان زىرائەتلەر:

جۈۋازدا ئاساسەن زاغۇن، كەندىر، قىچا، زىراڭزا، گازىر، چىگىت (چىگىت بىلەن زىراڭزا تۇگمەندە ئاقلانغاندىن كېيىن تارتىلىدۇ)، مۇنۇسكا، زىغىر، قوغۇن ئۇرۇقى، تۇرلۇك مېغىز، ياڭاق قاتارلىقلار تارتىلىدۇ.

ياغ تارتىش مەشغۇلات جەريانى

بىر جۈۋازلىق يۈك بىر چارەك[1] بولۇپ، ياغچى قاپچىمال ياكى خاس ياغ بولسۇن بىر جۈۋازلىق ئۇچۇن بىر چارەكتىن يۈك تەييارلايدۇ. ياغچىلار بەزى يۆكلەرنى دارىلىق ئۇچۇن خاس تارتقاندىن سىرت، ئىستېمال ئۇچۇن ئاساسەن قاپچىمال ياغ تارتىدۇ. قاپچىمال ياغىنىڭ تەركىبى: تۆت جىڭ (ئىششەك) زاغۇن، ئۇچ جىڭ (نىمشەك) قوغۇن ئۇرۇقى، ئون جىڭ كەندىر بولۇپ، بۇ ئەڭ ئوبدان ياغ، دەپ قارىلىدۇ.

ياغچى ياغ تارتىشتىن ئاۋۋال، يۈك (مايلىق دان) نى تاسقاپ پاكىزلاپ، بىرجىڭ سۇدا نەمدەپ بىر سائەت ئەتراپىدا تۇرغۇزۇپ نېمى كېلىشكەندە جۈۋازغا قارىتىدىغان ئوقنى سېلىپ يۆكنى قويۇپ قايچىغا بىردانە تاشنى ئېلىپ سەككىز ـ ئون قېتىم ئايلاندۇرۇپ، يۆكنى قارىدىتىپ (يامداپ) بولۇپ ئوقنى ئېلىۋېتىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن تالقان ئوقنى سېلىپ قايچىغا تۆت دانە تاشنى ئېلىپ بىر يېرىم سائەت ئەتراپىدا ئايلاندۇرۇپ يۈك يۇمشىغاندىن كېيىن

① چارەك ـــ ئېغىرلىق بىرلىكى بولۇپ، نەرسىلەرنىڭ ئېغىرلىقى تورۇز ئارقىلىق ئۆلچىنىدۇ. بىر چارەكنىڭ مىقدارى ھەرقايسى يۇرتلاردا ئوخشاش بولمايدۇ. مەسىلەن، كېرىيە، نىيەلەردە بىر چارەك 17 جىڭ، چىرا، خوتەن، قاراقاشلاردا 18 جىڭ، گۇمىدا 20 جىڭ، يەكەندە 15 جىڭ...

ساقلاپ قويغان جۇڭزنىڭ سايمانلىرىنى ھەم جۇڭاز چۆرۈشكە بولىدىغان ئۆينى كۆرسىتىپ تۇرۇپ: «بالام جۇڭزنىڭ گېپىي چىقسا ئۆزۈمنى باسالماي قالىمەن، مېنىڭ پۈتۈن ئۆمرۈم جۇڭاز بىلەن ئۆتۈپ ھاياتىم ئۇنىڭدىن چىققان ياغدا سۇغىرىلغان ئەمەسمۇ» دەپ يىغلاپ سالدى. بەزى ئوچۇرلارغا ئاساسلانغاندا بۇ يۇرتتا جۇڭاز ماڭدۇرۇلغىلى 1000يىل ئەتراپىدا بولغان.

شەنبە بازار شۇقاقى (ئۇستۇن) سەيڭاغدىن تۇرسۇنئاخۇن ياغنىڭ ئەسلەپ بېرىشچە: ئۇنىڭ چوڭ دادىسى ڭاسلۇڭاي، قاراقاشنىڭ ئاقتام چۇرۇكلىدىن بولۇپ، يىراق ئەجدادىدىن تارتىپ ياغچى ئىكەن. ئۇ قېيىنچىلىق تۇپەيلى 1700 ـ يىللىرى ئائىلىسى بىلەن كېرىيەگە كۆچۈپ كېلىپ سەيڭاغ ياردا گە ـ مە كولاپ ئولتۇرۇپ، مەسچىتنىڭ ۋەخپىلىرىنى تېرىپ جان ئەتكەنىكەن. تۇر ـ مۇشى ھاللانغاندىن كېيىن ئاتا كەسپىنى تېپىپ جۇڭاز ماڭدۇرغان ھەم قارا ـ قاشتىن بارلىق تۇغقانلىرىنى ئەكىلىپ جۇڭازچىلىق بىلەن شۇغۇللانغانىكەن. ئۇنىڭ سۆزلەپ بېرىشچە، دادىسى ئۇنى يەتتە يېشىدىن باشلاپ جۇڭازدا ياغ تارتىشقا سالغان بولۇپ، بويى جۇڭازغا يەتمىگەنلىكتىن قولتۇقى ئېچىلىپ، يارا بولۇپ چىدىماي قېچىپ كەتكەندە، دادىسى تۇتۇپ ئەكىلىپ زەنجىر بىلەن جۇڭازغا باغلاپ قويۇپ ياغ تارتقىلى سالغانىكەن. ئۇ شۇنىڭدىن باشلاپ ئاتا كەسپىگە ۋارىسلىق قىلىپ تۇرسۇنئاخۇن «ياغ» دېگەن لەقەم بىلەن ھازىرغىچە كېرىيەدە بىردىنبىر ساقلىنىپ قالغان جۇڭازدا تېۋىپلەرگە، چۆپقەتلىرىگە ھەم خوتەن، ئۇرۇمچى تەرەپلەردىن كېلىگەن بۇيرۇمچىلارغا ياغ تارتىپ بېرىدىكەن.

ئىشەنچلىك مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا كېرىيەدە 20 ـ ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرىدىن ئىلگىرى ناھىيە بازىرى تەۋەسىدىكى بازار كوچا، دۆڭكوچا، ھېيتكاھ، تانايېپشى قاتارلىق جايلاردا 30، ئويتوغراق، تاغ قارقىدىن باشقا يېزا كەنتلەردە 45، جەمئىي 75 ئەتراپىدا جۇڭاز چۆرۈلگەن. ياغ بازىرى تاختا كۆڭرۇكتە بولۇپ، ياغچىلار 90 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىغىچە بۇ كۆڭرۇكنىڭ ئىك ـ كى يېنىدا ئولتۇرۇپ كۈندۇزى يەيدىغان ياغ، كەچلىكى ياندۇرۇش ئۈچۈن مەخسۇس چىگىت يېغى ساتقان. شەھەر ئاھالىسى كەچلىكى چىراغ، قاچىلىرى ـ نى ئاچىقىپ ياغقا توشقۇزغاچ بازار ئايلىنىدىغان بولغاچقا، كەچلىك ياغ بازىرى كۈندۇزدىكىدىنمۇ بەك قىزىيدىكەن. بىر قىسىم ياغچىلارنىڭ ھەرقايسى يۇرت كەنتلەردە چۆپقىتى بولۇپ، ئۇلار ياغلىرىنى تۇلۇم، قاپاقلارغا قاچىلاپ ئات، ئېشەك، تورپاقلىرىغا ئارتىپ دامۇكۇ، گۇلاخما، قاراقىر، ئويتوغراق، تاغ، نە ـ يە، چەرچەن قاتارلىق يۇرتلارغا ئاپىرىپ سېتىپ ياكى يۇككە تېگىشىپ كەل ـ گەن. يېزا ئىگىلىك سودا شىركىتى قۇرۇلغاندا جۇڭازچىلارغا چارەك (بىر جۇڭازلىق) يۇككە بىرسوم ھەق بېرىش ھېسابىغا كەندىرگە ئۇچ جىك تۆت سەر، زاغۇنغا ئۇچ يېرىم جىك، ھەر جۇڭازدىن 14جىك كۈنجۇرىنى شىركەتكە ئۆتكۈزۈشكە ھۆددىگە بەرگەنىكەن. ئاشلىق ئىدارىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن،

نىلار قۇرۇلۇپ 10 ـ 20 جۈۋازنى بىر يەرگە يىغىپ كوللېكتىپ ياغ تارتىپ ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنى ياغ بىلەن تەمىنلىگەن. ھەرقايسى كوپىراتسىيە، كەنتلەردىمۇ جۈۋازخانىلار قۇرۇلۇپ ئوپچە ياغ تارتىپ ئاممىنى ياغ بىلەن، ھايۋانلارنى كۈنجۈرە يەم ـ خەشەك بىلەن تەمىنلىگەن.

بىز بۇ يەردە خوتەن كېرىيە ناھىيەسىنىڭ تارىختىن بۇيانقى جۈۋازچىلىق ئەھۋالىنى بايان قىلىش ئارقىلىق، پۈتۈن ئۇيغۇر رايونىنىڭ جۈۋازچىلىقى توغرىسىدا مەلۇم ئۇقۇمغا ئىگە بولىماقچىمىز.

خوتەن كېرىيە تەۋەسىدە جۈۋازچىلىق ئاساسەن ناھىيە بازىرى ئىچىدىكى بازار كوچا، دۆڭكوچا، ھېيتگاھ، تانايبېشى قاتارلىق جايلارغا مەركەزلىك ئۇ-رۇنلاشقاندىن باشقا ھەرقايسى يېزا، كەنت، مەھەللىلەردىمۇ ياغچىلار بار بو-لۇپ، ئۇلار بۇ بوستانلىقنى يېمەكلىك ياغ بىلەن تەمىنلەپ كەلگەن. جۈۋاز كۆ-تىكىنى بازار ئىچىدىن تۇداخۇنىكام «سۆڭەكباش»، قاسىمئاخۇن «پومەك»، ئەيسا ئاخۇن «كالتەك»، يۈسۈپئاخۇن قاتارلىقلار ئويۇپ پۈتۈن ناھىيەنى ياغاچ جۈۋاز كۆتىكى بىلەن تەمىنلىگەن.

كېيىن كۆكيار قانجۇق مەھەللىسىدىن يۈسۈنئاخۇن «قانجۇق»، ئابدۇ-رەخمانئاخۇن «قانجۇق»، مەھەممەتئاخۇن «قانجۇق» قاتارلىقلار تاشتىن جۈۋاز كۆتىكى ئويۇپ تاش جۈۋاز كۆتىكىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. ياغاچ كۆتەكنىڭ ئۆمرى قىسقا ھەم داۋاملىق ئىشلىتىلمىسە يېرىلىپ كېتىدىغان بولغاچقا، تاش جۈۋاز كۆتىكى تېز ئومۇملاشقان. ئۇلار جۈۋاز كۆتىكى ئويىدىغان كېرەكلىك تاشنى نۇرى مەممەت لەڭگىرىگە چىقىپ، مۇۋاپىق قارا قورام تاشنى بازغان، پا-نا ئارقىلىق يېرىپ، سۇمبىدە ياساپ جۈۋاز تېشى شەكلىگە كەلتۈرۈپ، ئىككى تەرىپىدىن تۆشۈك تېشىپ ياغاچ قېقىپ، تۈرۈملاپ شۇت ئېتىپ، ئۇنى تاشتە-كى ياغاچقا سولاپ ئات، ئۆيغا تۆشلەپ چېتىپ سۆرىتىپ يۆتكەپ كېلىپ ئويۇپ تەييارلاپ كېرىيە تەۋەسىدىكى جۈۋازچىلارنى تەمىنلىگەندىن سىرت نىيە، چىرا، تاغ قاتارلىق يۇرتلاردىكى ياغچىلارنىمۇ تاش جۈۋاز كۆتىكى بىلەن تە-مىنلىگەن ياكى شۇ يۇرتلارغا بېرىپ جۈۋاز كۆتىكى ئويۇپ بېرىپ كەلگەن.

كېرىيە بازار كوچىدىن سوپاخۇن قىققان 97 ياشقا كىرگەن بولۇپ، ئۇ-نىڭ سۆزلەپ بېرىشچە، چوڭ دادىسى دۆلەتغوجىكام قىققان ئۇنىڭغا: «ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز يەتتە ئەۋلاددىن بېرى جۈۋاز چۆرۈپ كەلگەن، مەن سەككىزىنچى ئەۋلادى بولىمەن، جۈۋازچىلىق پاكىز، بەرىكەتلىك كەسىپ، بۇ كەسىپنى ھەرگىز تاشلىماڭلار» دەپ نەسىھەت قىلغانىكەن. ئۇ ئونىنچى ئەۋلاد ياغچى بو-لۇپ، ئوغلى بىلەن 90 ـ يىللارغىچە ياغ تارتىپ كەلگەن. كىشىلەرنىڭ بازار-دىكى تەييار زاۋۇت يېغىنى ئىستېمال قىلىشقا يۈزلىنىپ، جۈۋازدا ياغ تارتتۇ-رىدىغانلارنىڭ ئازلاپ كېتىشى بىلەن ئامالسىز ئاتا كەسپىنى تاشلاشقا مەجبۇر بولغان. ئۇ جۈۋازچىلىق ھەم ئۇنىڭ تارىخى توغرىسىدا گەپ سورىغانلىقىمىزدىن ئىنتايىن خوش بولۇپ ھاياجىنىنى باسالماي، قازناق ئۆيىگە رەتلىك تىزىپ

شېئىرلار

ئامىنە مەتقۇربان

ئامىنە مەتقۇربان 1982 ـ يىلى 7 ـ ئايدا كېرىيە ناھىيەسىنىڭ ئارال يېزا شامالباغ كەنتىدە زىيالىي ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 2004 ـ يىلى خوتەن پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومىنىڭ فىزىكا فاكۇلتېتىنى پۈتكۈزگەن.

ئۇ «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىنىڭ 2007 ـ يىللىق 1 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان «سۇبھىدىكى مۇھەببەت» ناملىق شېئىرى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت سەپىگە قەدەم قويغان. ھازىرغا قەدەر «تارىم» ۋە «يېڭى قاشتېشى» ژۇرناللىرىدا ئون نەچچە پارچە شېئىر، نەسرلىرى ئېلان قىلىنغان.

كەل تەنھالىقىمغا، ماڭا ھەمراھ بول

كەل تەنھالىقىمغا،
يالغۇزلۇقۇم قىينىدى ئەجەب.
قورقۇپ قالدىم ھەتتا سايەمدىن،
ئاھ! دەھشەت، قانداقمۇ ئېيتىمەن؟
قورققىنىمنى ئۆز تىنىقىمدىن.

ماڭا ھەمراھ بول،
قورقمىسامۇ ۋەھىمىلەردىن.
پەقەت بىلگىنىم يالغۇزلۇقتا،
ئۇنۇم پۈتكىچە ۋارقىرىسامۇ.
كائىنات تىنچ، يوق ھېچ سادا.

كەل تەنھالىقىمغا،
ئۆكۈنۈشلەر كەتسۇن بەك يىراق.
گۈگۈملارغا ياقايلى چىراغ،
ئىنژىنېرى ئىدىئوغۇ روھنىڭ،
تۇنلىرىمنى يورۇتقىن تېزراق.

قوداينىڭ قورۇسى (هازىرقى ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ ئورنىدا) ئىچىگە تامدا ئا-
هاده توسۇپ ئۇستىنى يېپىپ ئۇنىڭ ئىچىگە 18 جۈۋازچىنىڭ جۈۋزىنى
قۇراشتۇرۇپ ئاشلىق ئىدارىسى ئۈچۈن كوللېكتىپ ياغ تارتىپ ئىشچى -
خىزمەتچىلەرنى ياغ بىلەن تەمىنلىگەنىكەن. 60 - يىللارغا كەلگەندە ئاشلىق
ئىدارىسى ياغ زاۋۇتى كىرگۈزۈپ جۈۋازچىلارنىڭ بىرقىسمىنى ياغ زاۋۇتىغا،
بىر قىسمى ئۇن زاۋۇتىغا ئىشچىلىققا قوبۇل قىلغانىكەن.

80 - يىللارغا كەلگەندە كېۋەز كۆلىمىنىڭ ئۈزۈكسىز كۆپىيىشى بىلەن
مايلىق دان تېرىلىدىغان يەرلەر قالمىغاچقا دېھقانلار مايلىق دان مەنبەسىدىن
ئايرىلىپ قېلىپ، تەدرىجىي چىگىت يېغىنى يېيىشكە ئادەتلەنگەن. شۇنىڭدىن
باشلاپ تەييار چىگىت يېغىنىڭ ئىستېمال قىلىنىشى ھەم كىچىك تىپتىكى
ياغ تارتىش زاۋۇتلىرىنىڭ ئومۇملىشىشىغا ئەگىشىپ جۈۋاز ئاستا - ئاستا
ئىشلىتىلىشتىن قېپقالغان.

ھازىرقى ئاپتوماتىك جۈۋاز

يەرلىك جۈۋاز ئىستېمالدىن قالغاندىن كېيىن، بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ
جۈۋاز يېغى بىلەن زاۋۇت يېغىنىڭ پەرقى، سالامەتلىككە بولغان تەسىرى ھەم
ئۇنىڭ دورىلىق قىممىتىگە بولغان چۈشەنچىسىنىڭ ئېشىشىغا ئەگىشىپ،
ئەنئەنىۋى جۈۋازنى يەنە ئەسلىگە كەلتۈرۈش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلدى. جۈۋاز-
چىلار ئىلگىرىكى ئۇلاغ قېتىپ ياغ تارتىدىغان جۈۋازنىڭ ئىش پىرىنسىپى
ئاساسىدا توك بىلەن ھەرىكەتلىنىدىغان جۈۋازنى بارلىققا كەلتۈرۈش ئۇستىدە
ئىزدىنىپ، ئاخىرى ئەسلىدىكى ئەنئەنىۋى جۈۋازنىڭ خۇسۇسىيىتىنى ساقلاپ
قالغان ئاساستا ئېلېكتىر ئارقىلىق ھەرىكەتلىنىدىغان ئاپتوماتىك جۈۋازنى
بارلىققا كەلتۈردى. بۇ جۈۋاز ئەسلىدىكى جۈۋاز كۆتىكىنى ئۇنىڭ شەكلىگە
ماس كېلىدىغان تورسىمان تۆمۈر قاپنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ، ئىسسىقلىق
ساقلاش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئەتراپىنى كۈنجۈرىدە سۇۋاپ، كۆتەكنىڭ تېگىدىكى مۇ-
قىملاشتۇرۇش تۆشۈكىگە مۇۋاپىق چىشلىق چاق ئوقىنى ياكى تاسما چاق ئو-
قىنى قېقىپ، ئۇنى تۆت بۇلۇڭ تۆمۈر رامكىنىڭ ئىچىگە مۇقىملاشتۇرۇپ،
مادا بىلەن تۆمۈر رامكىنىڭ ئىچىدە ھەرىكەتلىنىدىغان قىلىپ ياسالغان. كە-
شىلەر ھازىر بۇ جۈۋازلاردىمۇ ياغ بۇيرۇتۇپ خاس زاغۇن، كەندىر، قىچا يېغى،
قاپچىمال ياغ تارتقۇزۇپ ئىستېمال قىلغاندىن باشقا، بىر قىسىم كىيىملەر
دوختۇر، تېڭىپلارنىڭ كۆرسەتمىسىگە ئاساسەن ئاقكېسەلگە قىچا، قان بۇزۇ-
لۇشتىن بولغان قىچىشقاقتا زاغۇن، سوغۇق يەلگە زاراڭزا، قان بېسىم كېسە-
لىگە كەندىر، كاناي ياللۇغىغا زىغىر يېغى تارتتۇرۇپ ئىستېمال قىلىپ كەل-
گەندىن سىرت، رەسسامىلار رەسىم بويىقىنىڭ خام ماتېرىيالى ئۈچۈن خاس يا-
ڭاقتىن ياغ تارتقۇزىدىكەن.

سېخىي نۇرى داڭا، ساراي ھەم،
غېرىب كۆلبىسىگە چۈشىدۇ ئوخشاش.

كېپ ـ كېتىش قۇرۇق قول بىلەن،
ئاخىرلىشار ھاياتلىق ـــ ھەسەل.
پۇل ـ مېلى كۆپ، شۆھرىتى ئۇلۇغ،
بەرىبىر بار ئۆلۈم ۋەھىمە.

ئەپ كەتكىلى بولمايدۇ شۇنداق،
تاپقان دۇنيا ئەسلى ـ ۋەسلىنى.
نام ـ نىشانلا ئۆلمەيدۇ پەقەت،
ئېلىپ كەتكەن ياخشىلىق نامنى.

ئۇلار ئۇنۇتقان مەۋجۇتلۇقنى

گىرىمسەن شوللىلار قەدەھلەر ئارا،
ئايلىنىپ چاقتىار روھىي گادايىنى.
تۇمانغا ئايلانغان چىرىگەن تەنلەر،
ئۇنتۇپلا كەتتىكەن كۆلبە، سارايىنى.

بىر مەزلۇم بۇلۇڭدا ئاچچىق يېشىدا،
نەمدەيدۇ ئامالسىز بوۋاق لېۋىنى.
تۇمانغا ئايلانغان چىرىگەن تەنلەر،
ئۇنتۇغان مەسئۇلىيەت، مەجبۇرىيىتىنى.

بىر نازىن سۆيگۈگە تەشنا قەلبىنى،
ئىشرەتتە قاندۇرۇپ يۇرىدۇ خۇشھال.
تۇمانغا ئايلانغان چىرىگەن تەنلەر،
بىلىمۇ بىلمەسكە سالغان ئېھتىمال.

ئازغۇنغا يەم بولغان ئۇيقۇچان كۆزلەر،
كۆرمەيدۇ خىيالىي چۈشتىن باشقىنى.
تۇمانغا ئايلانغان چىرىگەن تەنلەر،
ئۇنتۇغان ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى.

ماڭا ھەمراھ بول،
تەنھالىققا بىرىپ خاتىمە.
ياڭرىتايلى ھاياتلىق كۆيى،
شۇندا قورقۇش ياتتۇر ئۇ ئەبەد،
چۈنكى ئۆچمەس ئۇمىد چىرىغى.

كەل تەنھالىققىغا، ماڭا ھەمراھ بول،
سەن تۇنۇمگە يۇلتۇز، ئىزىمغا يىلتىز.

تىمتاس ئوربىتا

سائەتلەر بىر خىلدا ماڭار چىكىلداپ،
يەر شارى ئايلىنار بىر خىل پىرقىراپ.
پەقەتلا تەپەككۇر توختىغان تىمتاس،
كائىنات بۇ ھالغا چىكەر ئىزتىراپ.

تۇيغۇمىز كۆكسىدە بىر تاتلىق سۆيۈش،
باغاشلاپ پەلەكنى سانايدۇ يۇلتۇز.
«پەرى» نىڭ ئوردىسى قاي چاغ كۆچۈرۈلۈپ،
كېلىپلا تارتتىكىن قەلبىتە يىلتىز.

خىيالىي بوشلۇققا لەرزان لەپلەپ،
چۈشمەكتە بىر ئاچچىق ئۆكۈنۈش ئەلەم.
كەلمەكتە ئەستىلىكلەر يېقىنلاپ بىر پەس،
بىر شېرىن ئازابنى تېتىتىپ ھەردەم.

يىراقلاپ كېتەلمەي يۈرىمىز شۇنداق،
ئۈيقۇمۇ بەزىدە قول يەتمەس ھەۋەس.
تىمتاسلىق كىملەرگە ئېپ كەلدىكىن تاڭ،
ھاياتقا مۇھەببەت، قەلبىتىن ئۆچمەس.

ئاخىرلىشار ھاياتلىق ــ ھەممە

تەكرارلىنار ھەر كۈنى شۇنداق،
ئوچۇق قىزىرىپ پارلايدۇ قۇياش.

ئامراقمىز بولسىمۇ ئېزىتقۇ ياشلىق،
تۇرساقكەن يىلدىلا ئون سەككىز ياشتا.
ياشنايدۇ بىخلىنىپ ئارزۇ ـ ئۇمىدلەر،
شۇ بەختىياش ياشلىقنىڭ گۈلگۈن باغىدا.

چەكسىز تەنھالىق

ئەمەستۇر بۇ شۇنچىدىر كېچىسى،
قورقىمەن ئالەمنىڭ جىمجىتلىقىدىن.
شۇ قەدەر تەنھالىق غېرىبان روھىم،
ھالقىيدۇ كائىنات چەكسىزلىكىدىن.

ھۇجرامغا چۈشمەيدۇ ئاينىڭ شولىسى،
دېرىزەم يىغلايدۇ باغاشلاپ ئۆپۈق.
يۈلتۈزنى چاقىرسام ئېچىشكە شاراب،
سورايدۇ: «ئۆزۈڭگە بارمۇ ئۇسسۇزلۇق؟»

زورۇقتۇم ئۆزۈمنى چاقىرىپ رەت ـ رەت،
تىمتاس تۇن قوينىغا سىڭىپلا كەتتىم.
ھەممە ياق تىپتىنچ قايتمىدى جاۋاب،
ۋە ياكى ئەزەلدىن ئىكەنمەن يېتىم.

ۋەھىمە تۇمەن مىڭ چاقىرىپ يىراق،
سۇرگۈندە ھەمراھتۇر ھۇۋقۇش بىلەن پۇل.
ئويلىغىم كەلمەيدۇ باشقىنى پەقەت،
كۆڭلۈمنىڭ ئارامى ئۇچۇن ئىزدەپ يول.

قايتا ئۇچرىشىش

تاپالمىدىم تىلەكلىرىمنى،
ئۈنتۇپ قالدىم ئارمانلىرىڭنى.
ئىزلىرىمىز گويا رەقىبتەك،
ياتلاشتۇردى ھەممە ـ ھەممىنى.

ياشىغىن كۆلۈپ

ئىچكىنىڭ مەيى ئەمەس بىر تامچە قەترە،
دىلىڭدىن ئاققان شۇ ھىجرانلىق قېنىڭ.
قەدەھنى لىقلىتىپ قۇيدىغۇ «جېنىم»،
تۆكۈلگەن بىر تامچە ھەسرەتلىك يېشىڭ.

يىغىدىن پۈتۈلگەن ئەمەستۇر تۇرمۇش،
ھەقىقىي كۆلكىدىن چىقار مەنىسى.
ئەينەك ئۈ كۈلسەڭلا كۆلىدۇ ساڭا،
يىغلىساڭ قايتۇرۇپ يىغلار ھەممىسى.

ھاياتنىڭ قوينى كەڭ مەنزىلى ئۇزاق،
ياشىغىن ئىجادچان ئەتىنى كۆزلەپ.
ھاياتتا «بۇگۈن» لا تەئەللۇق بىزگە،
«ئەتە» دەپ ئۆتمىگىن، كۆڭۈلنى بەزلەپ.

ئېزىتقۇ ياشلىق

رومانتىك كۆيلەرگە ئالدانغان ياشلىق،
مەستخۇشلۇق ئىلكىدە چېكەر ئىزتىراپ.
تۇمانسىز خىيالغا باغلانغان ھەۋەس،
سىقىمداپ تۇرسىمۇ كېتىدۇ تاراپ.

تۇيغۇلار شۇ قەدەر توسانسىز ئاتتەك،
پەقەتلا نىشانسىز، چاپار ھەر تەرەپ.
كۆڭۈلجەپ ئاقىدۇ تومۇرلاردا قان،
قاناتسىز، بۇلۇتتا لەيلەشنى ئويلاپ.

بىلمەيلا غەۋۋاسنى شۇڭغۇپ دېڭىزغا،
مەرۋايىت ـ قۇلۇله سۈزۈشكە ئامراق.
كىچىكلا بالىدەك ئۇخلاپ بەخۇدۇك،
خىياللار شۇ قەدەر تاتلىق ۋە ئوماق.

ئېھتىمال ھاياتىم ئاتالغان ساڭا،
سېغىنىسىز گۈلۈمنىڭ تۆكۈلەر بەرگى.
سېغىنىسىز ياپراقلار بولىدۇ خازان،
ھايالسىز ئەجەلنىڭ كېلەر پۇرىقى.

تەنھا ھېس

تەنھالىق بەزىدە نەقەدەر شېرىن،
خىياللىرىم پەقەت ـ پەقەت سەن تامان.
چۈشۈمدە بىرەر رەت بولمايسەن زاھىر،
ۋە لېكىن ئويلىرىم سەن بىلەن ھامان.

ھاياتلىق رىشتىمىز باغلانغاندىلا،
بارلىقىم سەن ئۈچۈن ئاتالغان جېنىم.
كۆڭلۈمگە چۈشسە گەر ئازراقلا سايە،
كۆزۈمدىن ئاققىنى ياش ئەمەس قېنىم.

سايەڭگە ئايلىنىپ قالدىممىكىن ـ تاڭ،
ھەر دەقىق ھېسلىرىم سېنىلا ئەگىپ.
كۆزۈمنىڭ تالغىنى يوقتۇر ئېسىمدە،
زارىقىپ كۈتكىنىم، سېنى سېغىنىپ.

تەنھالىق ۋە يەنە شۇنچە ئازابلىق،
سېغىنىدىن ئايرىلىپ قالسام ناۋادا.
ئايرىلما يېنىمدىن ھەم خىيالىمدىن،
جۈدالىق يات بولسۇن بىزگە دۇنيادا.

بىز سىرداشقان ئاشۇ كونا جاي،
يېڭى مېھمان كۈتتى ئېھتىمال.
خاتىرەڭنى كۆيدۈرگەن چېقىن،
ئىزدەر مېنى بولمايلا ھايال.

ھەر تىنىقتا سۆيگۈمىز نەپەس،
ھەر قەدەمدە بولۇر ھەمنەپەس.
نېچۈن بۇ سىر ئېچىلمايدىغان،
ئىككىمىزگە مەنسۈپمۇ، ئەمەس؟

تەقدىرىمىز خوشلاشقان بەلكىم،
ئارمانلىرىڭ بىخلانغان تۇرۇپ.
تىلەكلىرىم تۇنجۇقمىغان چاغ،
ئايرىلغان بىز ياخشى كۆرۈشۈپ.

سۆيگۈ تۇغدى بىزنى يېڭىدىن،
قالدۇق يەنە قايتا ئۇچرىشىپ.

بولغىنا سايەم

بولساڭمۇ مەيلىتى شەبنەم تامچىسى،
ئاچاتتىڭ ئۈيقۇمنى سەھەر - ئاخشىمى.
بولساڭمۇ مەيلىتى دەقىقە ھەمراھ،
تۇنلەردە نۇرلىنىپ يۈلتۈز - ئاي كەبى.

ۋە بەلكىم يولۇمدا ئىزلىرىڭ قالغان،
ھىدلىدىڭ مەنزىلگە باشلايدۇ ياكى.
قەلبىمگە ئۈيۈلۈپ كەتتىمكىن - تاڭ،
ئىسمىڭنى زىكرى قىپ ھارمايمەن گاھى.

مەيلىتتى بولالىسام يېنىڭدا يۇرۇپ،
قايغۇڭنىڭ، بەختىڭنىڭ ھەمدەم شېرىكى.
مۇھەببەت شۇنچىلىك نازۇك، پاك تۇيغۇ،
مۇقەددەس ئېتىقادقا باغلانغان روھى.

باغۇتاغ، شەھەرۇ يېزا، كان، زاۋۇت... يايلاقتا توي،
خۇش مۇبارەكلەپ تويۇڭنى ياقتى ئەل پانۇسىنى.

بىر زامانلاردا ئەسىرلەپ خەلقىمىز جۇت دەستىدىن،
كۆرمىگەن جانغا ھۇزۇر ئىللىققىنا ياز پەسلىنى.

ئىز باسالماي تۇنده بىر، تاڭغا تەشنا ھەممە جان،
كۆتتى كۆپ ئارمان بىلەن پارلاق قۇياش زىياسىنى.

جۇت ـ شۇرغان باغرىنى تىلدى قۇياش نۇر پارلىدى،
ماڭدى خەلق دىلغا پۇكۇپ گۈزەل غايىسىنى.

«ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش» ئېپ كەلدى زور تەرەققىيات،
ئەل، ئىناق، تىنچ، شاد ـ خۇرام ئاچتى بەخت قامۇسىنى.

تۇغۇلۇپ سۇردۇم ھايات پەيزىن بېھىش باغرىدا مەن،
سەزدى بوۋاي ھەم موماي نېمەتلىرىڭ داۋاسىنى.

كوممۇنىستىك پارتىيەم بەرگەچ سىناقلارغا چىدام،
قىرىق ئىككى تۆت پەسىل چاچتى ئىپار ساباسىنى.

خۇش مۇبارەكلەپ تويۇڭنى ياقتى ئەل پانۇسىنى،
ئەي ياسىن ياز توختىماي ياڭراق ۋەتەن ناخشىسىنى.

تاپتىم

ئەسىر قىلدى مېنى ئىلھام دىلىمدا بىر سادا تاپتىم،
سادايىمنى غەزەل ئەيلەپ تۇتارغا دىلرەبا تاپتىم.

يازاي داستان تۇمەن تومۇق، سېنىڭده ھەممە تەل بولغاچ،
بىر ئۆمۇر جىسىمىغا سەندىن ئەتىر بويۇق ھاۋا تاپتىم.

تېنىم مەجرۇھ ئىدى بالدۇر، زىغىرچە كۈچ ـ مادارىم يوق،
ۋەتەن سەندىن ۋۇجۇدۇمغا شىپا ـ مەلھەم، داۋا تاپتىم.

بۇرۇن قىلچە بىساتىم يوق ئۆتەتتىم خارۇ زارلىقتا،
بۈگۈن نۇرلۇق قۇچاقىڭدىن مۇقەددەس باشپاناھ تاپتىم.

يۇرىكىمنىڭ ئاۋازى

(شېئىرلار)

ياسىن ھاشىم ھەمراھ

ياسىن ھاشىم ھەمراھ 1963 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى كېرىيە ناھىيەسىنىڭ ئويتوغراق يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1982 ـ يىلى كېرىيە دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىنىڭ ئومۇمىي پەن كەسپىنى پۈتكۈزگەن. 1986 ـ يىلى 10 ـ ئايغىچە ئوقۇتقۇچى بولغان. 1990 ـ يىلى 9 ـ ئايدىن 1992 ـ يىلى 9 ـ ئايغىچە ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىنىڭ سىياسىي باشقۇرۇش كەسپىدە بىلىم ئاشۇرغان.

ياسىن ھاشىم ھەمراھنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتى 1989 ـ يىلى 9 ـ ئايدا «خوتەن گېزىتى» دە ئېلان قىلىنغان «ئۇستازىمغا» ناملىق شېئىرى بىلەن باشلانغان. ئۇنىڭ ھازىرغىچە «شىنجاڭ گېزىتى»، «شىنجاڭ ياشلىرى»، «شىنجاڭ خەلق قوۋۇلتىيى»، «يېڭى قاشتېشى»، «خوتەن گېزىتى» قاتارلىق گېزىت ـ ژۇرناللاردا 25 پارچىدىن ئارتۇق شېئىرى، تۆت پارچە ھېكايىسى ۋە 40 پارچىدىن ئارتۇق خەلق قوۋۇلتىيى خىزمىتىگە ئائىت ئىلمىي ماقالىسى ئېلان قىلىنغان.

ياسىن ھاشىم ھەمراھ جۇڭگو خەتتاتلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ ئەزاسى، كېرىيە ناھىيەلىك ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ دائىمىي ئەزاسى.

ياقتى ئەل پانۇسنى

(جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قوۋۇلغانلىقىنىڭ 60 يىللىقىغا بېغىشلايمەن)

ئەي ۋەتەن كۆردۈم بۇگۈن چوڭ كاتتا توي سىيماسىنى،
بارچە مىللەت شاد، ئىناق، ياڭراق مۇقام ساماسىنى.

شوخلىنىپ يايراپ قەلەم سەيلەتتى ئىلھام باغىنى،
يازمايمەن قانداق تۇراي مەن بۇ كۆڭۈل نەزمىسىنى.

نەپەسلىرىمدىن.
ئېلىپ كەتتى باھار شامىلى،
باشلاپ قىتئە سەپىرىنى،
ئوكيان كەبى تومۇرلىرىمدىن.

يۈرىكىمنىڭ ئاۋازى بۇ،
دالالارنى،
تاغ ـ دەريالارنى...
زىلزىلىگە سالغان.
يېتىپ ئەرشكە...
پىنھان دىدار پەرىشتىلەرگە،
كۈلكەم بىلەن قوشۇلدۇم قاچان.

يۈرىكىمنىڭ ئاۋازى بۇ،
ئۇپۇققا يېتىپ،
قايتقان ياڭراق ئەكس سادا.
تىڭشىدى زېمىن،
باقتى تەلمۈرۈپ،
لاچىن كەبى كائىنات كېزىپ.
ئەنە تۇرار ئەرشتە،
تەختىم قەلب قېتىمدا،
قەد كۆتۈرگەن مۇستەھكەم بىنا.

يۈرىكىمنىڭ ئاۋازى بۇ،
ـــ مەيلى ئاڭلا، مەيلى ئاڭلىما،
مېنىڭ نەسلىم ئوغلان تۇرىقى.
ھەر سېكۇنت، ھەر دەقىقە ۋاقىت،
ئۆزۈڭگە قوي ۋىجدان سورىقى.

ئاھ، ئەلۋىدا

(مەرسىيە)

(تېيىچان ئېلىيوف ۋاپاتىغا بېغىشلايمەن)

كەتتىڭا تاشلاپ بۇگۈن، ئاھ! بىزنى غۇربەتتە قويۇپ،
مىڭلىغان شاگىرتلىرىڭنى داغدا، ھەيرەتتە قويۇپ.

بەختىنىڭ نۇرلىرى چاقناپ، ھاياجان قۇچتى قەلبىمنى،
ۋەتەننى بىر ئۆمۈر سۆيگەچ ھاياتىمدىن مەنە تاپتىم.

جىمى ھۆرمەت ساڭا تالىق جاھاندا تەڭدىشىڭ يوقتۇر،
سېنى كۆيلەپ مېنىڭدەك بىر نادانمۇ چوڭ باھا تاپتىم.

يولۇڭغا جان پىدا ئەيلەپ گېزى كەلسە شېھىت بولسام،
بەختلىكمەن، شەرەپلىكمەن، دېمەيمەن ھېچ جاپا تاپتىم.

ئۇستازىمغا

جۇپ قولۇم كۆكسۈمدە، مەن ئېيتتىم تويۇڭغا مەرھابا،
سايرىتىپ سازىمنى ھەم شەنىڭگە چالدىم شوخ ناۋا.

ئۇرغۇدى فونتان كەبى، قەلبىم تۆرىدىن كۆيلىرىم،
چاقنىغان چولپان مىسالى جۇپ كۆزۈڭ باقتى ماڭا.

سال نەزەر بۇلبۇللىرىڭ ئېيتماقتا ناخشا زوق بىلەن،
چۈنكى، زور ھۆرمەت مۇجەسسەم قەلبىدە بولغاچ ساڭا.

بۇ جېنىمغا جان قوشۇپ بەردىڭ قانات، ئاچتىڭ كۆزۈم،
تەبىئەت سىرىن ئاچاي دەپ كەزدىم جاھان ھەم ساما.

سەن ئۇچۇن تۆكۈپ ھالال تەر قۇچتۇم شەرەپ،
ئەل بەختىچۇن قۇچتۇم زەپەر مەرىپەت ئوكيانىدا.

شۇڭا بار ئالەمچە ھۆرمەت يۇرتىمنىڭ قېتىدا،
تەرىپىڭ پۈتمەيدۇ يازسام ساپ قېنىم ئەيلەپ سىيا.

تۇتمەن كەلگۈسىدە ساڭا ئىجادتىن گۈل تىزىپ،
چۈنكى ئۇستاز بۇ شەرەپ مەنسۇپ ساڭا، مەنسۇپ ساڭا!

يۇرتىمنىڭ ئاۋازى

يۇرتىمنىڭ ئاۋازى بۇ،
رېتىملىق سوققان.
ھىدلاپ پۇراقلار،

خۇشال كۆلكىلەر

(نەسر)

ئامىنەم ئابلىز

ئامىنەم ئابلىز 1984 ـ يىلى 6 ـ ئايدا كېرىيە ناھىيەسىنىڭ توغرىغاز يېزىسىدا تۇغۇلغان. 2002 ـ يىلى قەشقەر پېدا-گوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ تىل فاكۇلتېتى ئىنگلىز تىلى كەسپىنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن شەنبازار ئوتتۇرا مەكتىپىگە تەقسىم قىلىنغان. ئۇنىڭ ئىجادىيىتى «جۇڭگو مىللەتلىرى» ژۇرنىلىنىڭ 2003 ـ يىللىق 5 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان «توغراقتا مۇھەببەت» ناملىق نەسرى بىلەن باشلانغان بولۇپ، ھەرقايسى مەتبۇئاتلاردا 15 پارچىدىن ئارتۇق ئەسىرى ئېلان قىلىنىدى. ھازىر «چىرايلىق قىز» ناملىق رومانىنى نەشرگە تاپشۇردى.

1

بىپايان كۆك ئاسمانغا قاراپ خىياللار ئىلكىدە يۇمشاق دۆڭ ئۈستىدە يېتىۋاتقان ماۋۇ پادىچى يىگىتنىڭ شۇ تاپتىكى خىياللىرى نېمىدېگەن گۈزەل ۋە شېرىن ـ ھە!

ياپيېشىل يايلاقلاردا، قومۇشلۇقلاردا گاھ سەكرىشىپ، گاھ ئويناقلىشىپ ئاۋۇ توشقاندەك ئاق قوزىچاقلارمۇ، جىسمىدىن ياۋاشلىق، ئىشچانلىق چىقىپ تۇرىدىغان كالىلارمۇ خۇددى ئىگىسىنىڭ شۇ تاپتىكى خىياللىرىغا ھەمراھتەك شۇنچىلىك ئەركىن ھەم خۇشال.

يىگىتنىڭ ئېسىدە، تېخى ئەتىگەن ئۇنىڭ سەكسەن ياشتىن ئاشقان مۇسىي قورۇق قاپلىغان يۈزلىرىنى قوزىچاقلارنىڭ يۇمران ئەتلىرىگە سۈركەپ، يىرىك قوللىرى بىلەن ئۇلارنىڭ باشلىرىنى سىلىغان ئەمەسمۇ؟ ئاپپاق ساقالىق بوۋايمۇ قوي ـ قوزىچاق، كالىلارغا قاراپ خۇشاللانغان، خىياللار ئىلكىدە مۇڭلانغان.

توغرا، ئۇمۇ نەۋرىسىدەك چېغىدا قوي باققان، مۇشۇ دۆڭلەر ئۈستىدە يې-

تاۋۇتۇكۇغا بارچە ئىنسان ئەگدى باش ھەم تاغۇتاش،
تەكرىمۇ كۈتكەي سېنى رىزىۋانۇ جەننەتتە قويۇپ.

ئۆلمىدىڭ، كۆچتۇڭ ئەبەد ئەۋلادلىرىڭنىڭ قەلبىگە،
ماڭىمىز ئازماي ئىزىڭدىن ياۋنى ھەسرەتتە قويۇپ.

ئەلۋىدا، ئاھ ئەلۋىدا، قەلبىمدە سەن مەڭگۇ ھايات،
ئېيتىمەن ناخشاڭنى مەن ئالەمچە قىممەتتە قويۇپ.

توۋا، موماينىڭ كۆزلىرى ياشلىنىۋاتىدۇ - يا، ئەجەبا، ئۇ مۇنداق يېڭىلمىقلارنى، خۇشاللىقلارنى ياخشى كۆرمەمدىغاندۇ؟

ياق، ياق، ئەنە، ھېلىلا مەكتەپتىن قايتقان ئوماق نەۋرىسىنىڭ كىتاب - ئوقۇشلۇقلىرىنى كۆرگەن موماينىڭ ئولتۇرۇشقان قوي كۆزلىرى ھەممىنى ئاشكارىلاپ قويدى. ئەنە، شۇ تاپتا ئۇ نەۋرىسىنىڭ بۇدرۇق قوللىرىنى سىلاپ تۇرۇپ شۇنداق دەۋاتىدۇ:

— ئوقۇ، بالام، بۈگۈنكى بەختىيار ھاياتنىڭ شەنىگە ئوقۇ، پارتىيەنىڭ غەمخورلۇقىغا ئۆز نەتىجەڭ بىلەن جاۋاب قايتۇر.

قىيىنچىلىق بايراق لەپىلدەۋاتقان ئازادە، پاكىز، چىرايلىق، خۇددى باغچىغا ئوخشىشىدىغان مەكتەپلەردە خۇشال، غەمسىز ئوقۇۋاتقان بالىلارنىڭ چېھرىدە پارلىغان قۇياش موماينىڭ شۇ تاپتىكى مىسكىنلىكىگە داۋا بولدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭمۇ يۇرىكىدە يېڭى ئومىد نۇرى پارلىدى.

3

باھار كەلدى. ھەممە ياق يېشىل توندىن لىباس كىيىپ، پۇتۇن كائىنات يېشىل دۇنياغا ئايلاندى.

ئەنە، سۇپسۇزۇك سۇلار شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرغان ئۆستەڭلەر، فونتاندەك ئېتىلىپ تۇرغان بۇلاقلار، ھۇپپىدە گۈللەر ئېچىلغان گۈللۈكلەر، مەي باغلاپ پىشقان مېۋىلەر...

خۇددى جەننەتتەك گۈزەل بۇ ماكاندا پەرىشتىلەردەك ياشاۋاتقان كىشىلەر، شۇ دەقىقىلەردە ھەممە يەردە خۇشاللىق، ھەممە چىرايدا شادلىق جىلۋىسى.

مېھرىلىك قۇياش ئاتەش نۇرلىرىنى ھەممە ياققا تەكشى چېچىۋاتقان مۇشۇ دەملەردە كۆز يەتكۈسىز دۆڭلەر ئۇستىدە، قۇملار كۆچۈۋاتقان چۆللەردە بىر تامچە سۇغا زار بولۇپ ياشاۋاتقان يېشىل توغراقلار، قىزىل يۇلغۇنلار... ئەنە، بورانلار ئۇلارنى ھەر تەرەپكە تەۋرىتىپ، قۇملار بىلەن كۆمىمەكتە، قۇم - بوران، پىژغىرىم ئىسسىقتا شۇنچە تەمكىن، شۇنچە باتۇر ياشاپ، تاقىرباش چۆللەرگە يېشىل ھايات ئاتا قىلغان شۇ توغراق، يۇلغۇنلارنىڭ جاسارىتى جاپاكەش خەلقىمىزنىڭ جاسارىتىگە نەقەدەر ئوخشىغان - ھەي!

توغرا، ئەي خەلق، سەن جاپالىق مېھنىتىڭ بىلەن پۇتۇن ئىنسانىنى كۆكلىتىسەن، ئەي توغراق، سەن ئۆز جىسمىڭ بىلەن پۇتۇن دۇنيانى كۆكلىتىسەن. پۇكۇلمەس جىسمىڭغا كۆز تەگمىسۇن. قۇملار قوينىدا مەڭگۇ ياشىنىڭ روھىڭدىن، جىسمىڭدىن گۈزەل ھاياتقا ئېرىشكەن ئىنسانلار ھامان سېنى تەشتەكلەردە، گۈللۈكلەردە ئەتىۋارلاپ ئۆستۈرگەن چىرايلىق ئەتىرگۈلىدىن ئەتىۋار بىلىدۇ.

تىپ، مۇشۇ قومۇشلۇق جاڭگالىلاردا ناخشا ئېيتىپ قوي باققان. ئەمما، ئۇ نەۋرىسىدەك خۇشال، غەمسىز، ئەركىن ئەمەس ئىدى، چۈنكى، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئوتلاپ يۈرگەن ئوماق قوزىچاقلار، رايىش قويلار ئۇنىڭغا مەنسۇپ ئەمەس ئىدى.

ئات ـ كالىلار بىلەن ياتقان قوتانلار، ئاچلىقتىن هالسىرىغان چاغلار، ئاچچىق تەنە ـ تاياقلار هېلىھەم ئۇنىڭ ئېسىدە.

توۋا، ئېغىللارغا پاتماي قېلىۋاتقان ماۋۇ مال چارۋىلار راستىنلا ئۇنىڭغا، ئۇنىڭ نەۋرىلىرىگە تەئەللۇقمۇ؟

شۇنداق، قاراڭ، پۈتۈن جىسمىدىن خۇشاللىق، كۆزلىرىدىن ئۈمىد، بەخت نۇرى چاقناۋاتقانلارغا.

«بىزگە مۇشۇنداق بەخت ئاتا قىلغان پارتىيەگە رەھمەت.»

خىياللار ئىلكىدە ئۆزىمۇ شۇنداق دەۋەتكەن پادىچى يىگىت قەلبىدە چەكسىز خۇشاللىق، بوۋاي ـ مومايلار كۆڭلىدە ئېيتقۇسىز ئىپتىخارلىق.

2

ئەگۈنە ئىشىك ئالدىدىكى قېرى سۆگەتكە يۆلىنىپ كىملەرنىدۇر كۈتۈۋاتقان مومای شۇ قەدەر مىسكىن هەم يالغۇز. بەلكىم، شۇ تاپتا ئۇ ياش چاغلىرىدا پىگىتى بىلەن سىرلىق بېقىشقان گۈزەل چاغلىرىنى ئەسلەۋاتقاندۇر، بەلكىم، ئوتۇنغا ماڭغان ئېرىنى ئۈزىتىپ قالغان ۋاقىتلىرىنى سېغىنغاندۇر، بەلكىم...

مۇشۇ سۆگەت، مۇشۇ ئىشىك ئۇنىڭ سانسىز خۇشاللىقلىرى، سانسىز خاپىلىقلىرىغا شاهىت. پەسلەر ئالماشتى، يىللار ئۆتتى. داستىخىنى كەڭ ۋاقتىنىڭ ئۇنىڭغا سوۋغا قىلغىنى سانسىز قورۇق، ئاجىز تەن... ئەمما، ئۇنىڭ يۈرتىدىكى ئۆزگىرىشلەر نەقەدەر زور ـ هە!

ئەنە، بىر چاغلاردا توپا ـ توزان ئۆرلەپ تۇرىدىغان مۇنۇ چىغىر يوللارغمۇ ئەمدى ماي ياتقۇزۇلدى. توپا تاملاردىن قوپۇرۇلغان دۆمچەك ـ دۆمچەك تام ئۆيلەرنىڭ ئورنىغمۇ قىش تاملاردىن سېلىنغان پاكىز، چىداملىق، يورۇق ئۆيلەر ئالماشتى.

ئاخشاملىرى جىنچىراغ يورۇقىدا بىر ـ بىرىنىمۇ تەستە تونۇيالايدىغان كىشىلەر هازىر توك يورۇقىدا تېلېۋىزور كۆرىدىغان، كىتاب ئوقۇيدىغان، خۇشال پاراڭلىشىدىغان بولدى، قۇرتلاپ كەتكەن كۆل سۈيىنى ئەمەس، پاكىز، يود قوشۇلغان تۇرۇبا سۈيى ئىچىدىغان، ساغلام ياشاش شارائىتىغا ئېرىشكەن، چەت يېزىلاردىمۇ تېلېفوندا ئالاقىلىشىپ سودا قىلىشۋاتقان، تۇغقان يوقلاۋاتقان كىشىلەر...

ئاخىرقى تاللاش

(ھېكايە)

مەتسەيدى مەتقۇربان

مەتسەيدى مەتقۇربان 1978 ـ يىلى كېرىيە ناھىيەسىنىڭ سىيەك يېزىسىدا تۇغۇلغان. 1997 ـ يىلى 7 ـ ئايدا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ ئۇيغۇرتىل ـ ئەدەبىياتى مەخسۇس كۇرس كەسپىنى، 2008 ـ يىلى 1 ـ ئايدا شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتى فىلولوگىيە تارماق ئىنستىتۇتىنىڭ ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىياتى تولۇق كۇرس كەسپىنى پۈتكۈزگەن، 1998 ـ يىلى 3 ـ ئايدا خىزمەتكە قاتنىشىپ قاراقەر، سىيەك يېزىلىق باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلىگەن، ھازىر لەنگەر يېزىلىق باشلانغۇچ مەكتەپتە ئىشلەپ كەلمەكتە.

مەتسەيدى مەتقۇربان 2003 ـ «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىنىڭ 4 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان «يەپ ـ ئىچىش كېسىلى» ناملىق فېلىيەتونى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت سەپىگە كىرىپ كەلگەن. ھازىرغىچە «تارىم»، «يېڭى قاشتېشى»قاتارلىق ژۇرناللاردا «ئاھ، رەھىمسىز تەقدىر»، «چىشى مال دېگەن ھامىنى تۇغىدۇ»، «بىر پارچە سۈرەت» قاتارلىق 12 پارچە ھېكايە، نەسر، ئەدەبىي ئاخبارات، ئوبزورلىرى ئېلان قىلىنغان. «شىنجاڭ مائارىپى» قاتارلىق ژۇرناللاردا « يېڭى دەرس ئىسلاھاتى ئوقۇتۇش ئۇسۇلى» قاتارلىق ئوقۇتۇش تەتقىقاتىغا ئائىت 16 پارچە ماقالىسى ئېلان قىلىنغان. ئۇ ھازىر «تۇمانلىق سەھەر» ناملىق رومانىنى نەشرگە تاپشۇردى.

ئىشخانىدا تەگسىز خىياللارنىڭ قولىغا ئايلىنىپ، قانچىلىك ئولتۇرۇپ كەتكەنلىكىمنى بىلمەيمەن. نېمىشقىدۇر چۈش يېپ سالغاندەك كۆڭلۈم غەش-لىككە تولغاچقا، خىياللىرىم قۇم دانچىلىرىدەك چېچىلىپ، نېرۋا تالالىرىم ئۇماچ قوچۇغاندەك قوچۇلۇپ كېتىۋاتاتتى.

تۇنۇگۈن يۈز بەرگەن، بىر قىزنىڭ ئۆلۈۋېلىش دېلوسى، مېنى ئاچچىق خىياللارنىڭ تولغىقىنى يېيىشكە مەجبۇر قىلدى. ئۇ قىزنىڭ كىملىك ئىسپا-

4

ئاڭلانغىنى نېمىدېگەن گۈزەل، نېمىدېگەن يېقىملىق كۈلكە ـ ھا!

تاڭ سەھەردە خورازلارنىڭ چىللىشىدىن ھۇزۇر ئالغاچ، قۇلاقلىرىغا خۇددى ئۆزلىرىدەك چىرايلىق قىزىلگۈللەرنى قىستىپ، ئېتەكلىرىگە چۈڭ-گۈل ئۈزۈۋاتقان شوخ قىزلارنىڭ كۈلكىسى تېخىچە شېرىن ئۇيقۇدا ئۇخلاۋاتقانلارنىڭ ئۇيقۇسىنى بۈزۈۋەتتى.

ئەنە، پەرىشتىدەك گۈزەل، شوخ قىزلار ئېتەكلىرىدىكى گۈللەرنى يايماقتا، گۈللەر ئەتراپىدا پەرۋانە بولۇپ يۈرگەن بالىلار خۇشال سەكرەشمەكتە. مايلار ئاق كىرگەن چاچلىرىغا گۈللەرنى قىستىپ، ياشلىقىنى ئەسلىسە، بوۋايلار گۈللەر پۈرىقىدىن يۈرىكىنى ياشارتماقتا.

شۇ چۈڭگۈللەردىن ياسالغان ئېسىل گۈلچەنتلەرنى يەپ ياشىرىۋاتقان كىشىلەر، ساقىيىۋاتقان كېسەللەر، چۈڭگۈل مايلىرىدىن تېخىمۇ گۈزەللەشكەن قىزلار سوراشماقتا: بۇنداق ئېسىل دورا، يېمەكلىك نەدە ئۆسىدىغاندۇ؟ قانداق ياسىلىدىغاندۇ؟

تەكلىماكان قوينىدا خۇددى چۈڭگۈلدەك ساپ، پاك، گۈزەل ئۆسكەن شۇ قىزلارنىڭ كۈلكىسى شۇنداق سورىغۇچىلارغا دېمەكتە:

چۈڭگۈل، يۈرىكى شۇ گۈلدەك ساپ، پاك بولغان كىشىلەر ئارىسىدا ئۆسىدۇ.

5

تەرەپ ـ تەرەپلەردىن ئاڭلىنىۋاتقىنى خۇشال كۈلكە، ناخشا ساداسى.

ياڭاق تېرىۋاتقان سەكسەن ياشلىق ئاۋۇ بوۋايمۇ، تال بارىڭى ئاستىدا كىتاب ئوقۇۋاتقان سەككىز ياشلىق ئاۋۇ بالىمۇ شۇ قەدەر خۇشال، شۇ قەدەر بەختىيار.

يېشىللىققا پۈركەنگەن بۇ گۈزەل بوستاندا ياشاۋاتقان ھەربىر ئىنسان، ھەربىر گىياھتا ئالەمچە سۆيگۈ، ئەنە، دەرەخلەر، گۈللەر، قوي ـ كالا، قۇشلار، ھەتتاكى سايلاردىكى تاشلارمۇ ناخشا ئېيتماقتا.

ئەي، باغرى كەڭ، گۈزەل ۋەتەن، پارتىيەنىڭ پارلاق نۇرى ئاستىدا تېخىمۇ ياشنا، خەلقىمىزنىڭ سەن ئۈچۈن ئېيتقان ناخشىسى، خۇشال كۈلكىسى مەڭگۈ ئۈزۈلمىسۇن!

تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق، ھېلىقى سۈيۈقلاندۇرۇلغان دورىنىڭ چاشقان دورىسى ئىكەنلىكىنى، ھېلىقى ئەۋرىشكىدىمۇ چاشقان دورىسىنىڭ ئېلىمېنتلىرىنىڭ بارلىقىنى ئېنىقلاپ چىقتىم. دېمەك، قىز چاشقان دورىسى ئىچىپ ئۆلۈۋالغانىدى. شۇنداقتىمۇ گۇمانىم تولۇق يېشىلمەي قويدى. قىز چاشقان دورىسى ئىچىپ ئۆلۈۋېلىشقا نېمە سەۋەب بولغان؟...

ئىشخانىدا ئاشۇ تەگسىز خىيالنى سۈرۈپ ئولتۇرۇپ تۈنۈگۈن نەق مەيداندىن ئەكەلگەن، قىزنىڭ بىرنەچچە كىتاب ۋە خاتىرىلىرىنى كۆرۈپ بېقىش ئىستىكى قوزغالدى. گەرچە، قىزنىڭ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغانلىقى ئېنىق بولغان بولسىمۇ، كۆڭلۈمدىكى گۇمانىمنى يېشىش ئۈچۈن ئۇ ماتېرىياللارنى ۋاراقلاشقا باشلىدىم. ماتېرىياللارنىڭ ئىچىدە، بىر قانچە ئەدەبىي كىتاب، ژۇرنال، ئىككى دانە قارا تاشلىق خاتىرە بار ئىكەن. مەن كىتابلارنىڭ ئارىسىنى تەپسىلىي ئاختۇرۇپ، قىزنىڭ ئاخىرقى مىنۇتلىرىدا يېزىپ قالدۇرغان بىرەر نەرسە تاپالمىدىم. ئاخىرىدا، ماتېرىياللار ئارىسىدىكى نېپىز قارا تاشلىق بىر خاتىرە مېنىڭ ئالاھىدە دىققىتىمنى تارتتى. مەن خاتىرىنى ئېلىپ ئالدىراشلىق ئىچىدە كۆرۈشكە باشلىدىم. ئۇ قىز قارا تاشلىق خاتىرىگە، ئۆزىنىڭ ھايات قەدەملىرىدىكى ئەھمىيەتلىك دەپ قارىغان، مۇھىم ئىش ئىزلارنى، ئۆزى ياقتۇرغان ئەقلىيە سۆز، شېئىر، ماقال ـ تەمسىل، ئىدىيوم، پارچىلارنى خاتىرلىگەن ئەبجەش خاتىرە ئىدى. خاتىرىنى ئوقۇپ كېتىۋېتىپ، ئاخىرىغا كەلگەندە، قىزنىڭ ئۆزى ھەققىدە يازغان بايانلىرى مېنىڭ ئالاھىدە دىققىتىمنى تارتتى. بۇنى قىز بىرقانچە كۈن ئىلگىرى يېزىپ چىققاندەك قىلاتتى. مەن ئالدىراشلىق ئىچىدە خاتىرىنى ئوقۇشقا تۇتۇندۇم:

بەلكىم كىشىلەر، مەن ئۇ دۇنياغا كەتكەندىن كېيىن، مېنىڭ ۋاقىتسىز بۇ دۇنيادىن كېتىپ قالغانلىقىمنىڭ سەۋەبىنى يېشەلمەي قىينىلىپ قالار. تالاي نېمە ئۈچۈنلەرنىڭ باغرىدا تولغىنار. مېنى ھەممەيلەن ئېغىزىغا كەلگەندى دېيىشىپ: «باشقىلارنىڭ ئائىلىسىنى بۇزۇشقا ئۇرۇنغان بۇزۇقىنىڭ ئۆلۈپ كەتكىنىمۇ ياخشى بولدى. ئۇنىڭ بۇ دۇنيادا ياشىغىنىدىن ياشىمىغىنى تۈزۈك» دېگەندەك گەپ ـ سۆزلەرنى قىلىشار. ئەمما، مەن ئاخىرقى دەقىقىلىرىمدە بولسىمۇ، ئۆزۈم ھەققىدە بىرقانچە ئېغىز سۆز قالدۇرۇپ، ئۆزۈمنى ھايات چېغىمدا ئاقلاشقا پۇرسەت بەرمىگەن كىشىلەرگە چۈشەنچە بېرىشنى توغرا تاپتىم.

ھايات مەن ئۈچۈن شۇ قەدەر گۈزەل ھەم سۆيۈملۈك، مەڭگۈ ھۈزۈرلىنىشقا تېگىشلىك ئىدى. مەن ھاياتنى ھەممە ئادەمگە ئوخشاش چىن ئىخلاسىم بىلەن سۆيەتتىم، قەدىرلەيتتىم. ئۆزۈمنى، ئۆز ئەخلاقىمنى كۆز قارىچۇقۇمنى ئاسرىغاندەك ئاسرايتتىم. كۆزۈمنى ئېچىپ تۇرۇپ، ھاياتلىق ئالىمىدىكى جىمىكى مەۋجۇداتلارنى كۆرۈپ، گۈزەللىكىدىن بەھرىلىنىپ، يارىتقان ئىگەمدىن،

تىدىن مەلۇم بولۇشىچە، ئۇ يىگىرمە ئۈچ ياشقا كىرگەن، تېخى ئون گۈلىنىڭ بىرىمۇ ئېچىلمىغان، بېجىرىم، چىراي دېسە ھەممە يىگىتنىڭ ئەقلىنى لال قىلىپ، يۈرىكىگە ئاشىقلىق ئوتىنى ياقالمىغۇدەك چىرايى بار بىر قىزنىڭ، ئۇ. مۇر گۈللىرىنى ۋاقىتسىز توزۇتۇپ، باقىي ئالەمگە كېتىش يولىنى تاللىغانلىقى، ئادەمنى ئازابلىماي، گۇمان دەرياسىغا سۈرىمەي قالمايتتى. ئۇنىڭ ئۆلۈمى ھەقىقەتەن ئەجەبلىنەرلىك ھەم ئېچىنىشلىق بولغاندى. جان دېگەن كۇندە چېچەكلىمەيدۇ ـ دە. ھەممە ئادەمنىڭ ئاران بىر قېتىم چېچەكلىگەن جېنىنى قەدىرلەپ ياشىغۇسى، يورۇق دۇنيانى بىر دەقىقە بولسىمۇ كۆرۈپ يا-شىغۇسى كېلىدۇ. ھېچكىم دادىللىق بىلەن ئۆلۈمگە يۈزلىنىشنى خالىمايدۇ. سەكسەن ـ توقسان ياشلارغا كىرىپ قالغان، پۈت ـ قولىدا ماغدۇرى يوق بوۋاي ـ مومايلار جېنىدا تەقدىرگە تەن بېرمەيدۇ. ئۇلار ھاسىسىنى توكۇلدىتىشىپ، ئاللىقاندىق ھەۋەسلەر بىلەن كوچا چىڭدىشىنى ئارمان قىلىدۇ. ئازراق بىرەر يېرى ئاغرىپ قالسىلا، دوختۇرخانىلارنىڭ، «ئاغرىقىغا ئامال، ئۇلۇمگە سەۋەب قىلمىز» دېگەنگە ئوخشاش داۋالاش ئېلانلارنى ئاڭلاپ، دوختۇرلار «بىزنى مۇ-شۇ دۇنيادا مەڭگۇ ياشاشنىڭ ئامالىنى قىلمىدىغان ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپ، دەر-ھال دوختۇرخانىغا چاپىدۇ. سەكراتقا چۈشۈپ، جان تالىشىۋاتقان تەقدىردىمۇ، يەنە ئەزرائىل بىلەن تىرەكىشىپ باقىدۇ، خۇددى جېنىنى ئۆزلىرى ئېتىۋال-غاندەك. ئەمما، ئۇ قىزچۇ؟...ئەجەبا ئۇ قىز جېنىغا ئۆچمىدۇ؟...ئۆز جېنىغا شۇنچە ئۆچ بولۇپ كەتكۇدەك زادى نېمە ئىش يۈز بەرگەن بولغىيتى؟...ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن قايسىبىر قاباھەتلىك ئىش ئۇنى مۇشۇنداق يولىنى تاللاشقا مەجبۇر قىلغاندۇ؟...ئۇنىڭ بېشىغا قانداق ئېغىر كۇنلەر يەتكەن بولغىيتتى ـ ھە؟...

تۇنۇگۇن ئەتىگەنلا تەكلىماكان مېھمانخانىسىدا بىر قىزنىڭ ئۆلۈپ قال-غانلىق توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئاڭلاپ، دەرھال نەق مەيدانغا يېتىپ باردىم. قىزنىڭ تاتىرىپ كەتكەن چىرايىغا، چۈڭۈلغان چاچلىرىغا، ئېغىزىدىن قان ئا-رىلاش يانغان كۆپۈكلەرگە قاراپ، بىر ھازا تۇرۇپ كەتتىم. يۈرىكىم بۇنداق ئىشلارنى كۆپ كۆرۈپ قېتىپ قالغانمۇ، قانداق؟ ئانچە ئېرەن قىلىپ كەتمەيت-تىم. كۆز ئالدىمدا ياتقان جەسەت مېنى سەل تاڭ قالدۇردى. خىيالىمدىن: «مۇزدەك بېجىرىم، ياپياش بۇ قىزغا نېمە بولغاندۇ ئەمدى؟ بۇ قانداق مەلئۇ-نىڭ قىلغان ئىشىدۇ؟...» دېگەنلەرنى ئۆتكۈزۈپ، دەرھال تەكشۈرۈشنى باشلە-دىم. قىزنىڭ جەسىتىنى تەپسىلىي تەكشۈرۈپمۇ، بىرەر يېرىدە زەخمىلەنگەن ئىزنالارنى تاپالمىدىم. دەسلەپكى پەرىزىمدىن قارىغاندا، قىزغا باشقىلار قەست قىلماستىن، ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۇرۇۋالغانلىق ئېھتىمالغا بەك يېقىندەك قىلا-تتى. نەق مەيداننى تەكشۈرگەنلەر تېپىۋالغان يېرىم قۇتا سۇيۇقلاندۇرۇلغان دورا بىلەن، قىزنىڭ ياندۇرغان كۆپۈكىدىن ۋە ئاشقازان سۇيۇقلۇقىدىن ئازراق ئەۋرىشكە ئېلىپ دەرھال ئىشخانىغا قايتتىم. نەچچە سائەت لابوراتورىيەلىك

شىپ، ئۆزىنىڭ رىزقىنى تېپىپ يەپ كەلگەنىكەن. ئەمما، ئاتا ـ ئانام مېنىڭ دېھقان تارتىشقا تېگىشلىك رىيازەتلەرنى تارتىشىمغا يول قويمىدى. بەلكىم، ئۇلارنىڭ تىكەندەك يالغۇز پەرزەنتىنىڭ رىيازەت چېكىشىگە چىدىمىغان بولسا كېرەك، باشلانغۇچ مەكتەپتىن تارتىپ مېنى كۆكۈل قويۇپ ئوقۇتتى. ئۆزلىرى يېمەي ماڭا يېگۈزدى، ئۆزلىرى كىيمەي ماڭا كىيگۈزدى. ماڭا ياخشى ئوقۇش شارائىتى ھازىرلاپ، ياخشى ئوقۇشۇمغا ھەر دائىم مەدەت، ئىلھام بەردى. مەن ئۇلارنىڭ ئىلھامى، مەدىتى بىلەن تىرىشىپ ياخشى ئوقۇدۇم. تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى تۈگىتىپ، ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىغىمۇ قاتناشتىم. نەتىجەم ئالا ـ ھىدە يۇقىرى بولۇپ، نۇقتىلىق ئالىي مەكتەپنىڭ چاقىرىق قەغىزىنىمۇ تاپ ـ شۇرۇۋالدىم. بۇنى كۆرگەن ئاتا ـ ئانام مەندىن بەكرەك خۇشال بولدى. ئۇلار قولۇم ـ قوشنا، ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنىڭ، «قىز بالا دېگەننى ئوقۇتۇپ نېمە قىلسىلەر؟ قىز بالا دېگەننى ئوقۇتسا يامان بولىدۇ، توي قىلىش يېشىغا يېتىپ قالغىلى نەۋاق، شاققىدە پەرھىزىنى ئادا قىلىۋېتەيلى، ساۋاب بولىدۇ...» دېگەنلىرىگە قۇلاق سالمىدى. ماڭا: «ئەمدى بىزنىڭ ئۈمىدىمىزنى ئاقلاپسەن، بالام، بىزنىڭ سەندىن كۈتىدىغىنىمىز ئالىي مەكتەپتىكى ئوقۇشۇڭنى نەتىجىلىك تاماملىغىن! ئۇ چاغدا بىز ئۆلۈپ كەتسەكمۇ سەندىن خاتىرجەم بولىمىز» دەپ ماڭا مەدەت، ئىلھام بەردى. مېنىڭ ئىككى مەكتىمگە سۆيۈپ خۇشاللىقىنى ئىپادە قىلدى. ئۆزلىرى زاغرا غاجاپ، ئۈماچ ئىچىپ ياشاشقا، نەچچە يېرىدىن ياماق چۈشكەن كىيىملەرنى كىيىشكە رازى بولۇپ، مېنى ئارزۇ ـ ئۈمىدلەر بىلەن كۆمۈپ، ئىززەت ـ ئىكرامىلار بىلەن ئوقۇشقا يولغا سالدى.

ئالىي مەكتەپتىكى ئوقۇش ھاياتىم باشلاندى. دەسلەپ، ئاتا ـ ئانامنى سېغىنىپ، ئوقۇشنى زېرىكىشلىك ھېسابلاپ، مەكتەپتىن نەچچە چېكىنمەكچى بولغان بولسامۇ، لېكىن، ئاتا ـ ئانامنىڭ مەندىن كۈتىدىغان ئۈمىد ـ ئارزۇ ـ لىرى ماڭا ئىلھام، مەدەت بولۇپ، تېخىمۇ تىرىشىپ ياخشى ئۆگىنىشىمگە يول ھازىرلاۋاتاتتى. مەن شۇ ئۈمىد، ئارزۇلارنى ئاقلاش ئۈچۈن، قىيىنچىلىق تارتـ ـسامۇ، ھېچبىر قىيىنچىلىق تارتمىغاندەك، ئاچ قالسامۇ، ھېچبىر ئاچ قالـ ـمىغاندەك، پۇلسىز قالسامۇ، ھېچبىر پۇلسىز قالمىغاندەك ھېسسىيات بىلەن جاپا ـ مۇشەققەتلەرگە چىداپ ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇۋەردىم. مىنۇت، سېكۇنتـ ـنى قولدىن بەرمەي تىرىشىپ ياخشى ئۆگەندىم. «جاپانىڭ تېگى ئالتۇن دېگەنـ ـدەك» تىرىشقىنىمغا يارىشا، «ئۈچتە ياخشى»، «ئەلاچى» دېگەندەك شان ـ شە ـ رەپلەرنى يىلمۇ يىل قولدىن بەرمىدىم.

مەن ئوقۇش پۈتكۈزىدىغانغا بىر مەۋسۇم قالغاندا، دادام رەھمىتى تۇيۇقـ ـسىز قاتناش ھادىسىسى سەۋەبلىك قازا قىلىپ كەتتى. بۇ دەل ئانامنىڭ جاھىل راك كېسىلى بىلەن ئاغرىپ قالغان ۋاقتىغا توغرا كەلگەنىدى. مىڭبىر تەسـ ـلىكتە ئوقۇشنى نەتىجىلىك پۈتكۈزدۈم. ئوقۇش پۈتكۈزۈپ كەلگىنىمدە، ئانامـ ـنىڭ كېسىلى بارغانسېرى ئېغىرلاپ قالغانىكەن. دوختۇرخانىغا ئاپارسام،

«ئەمدى ئامانەتنى بەرا» دەيدىغان ۋەھىي كەلگۈچە ياشاشنى خالايتتىم. مېنىڭ بۇ ھېسسىياتىمغا، دۇنيانىڭ بەخت ـ ساائادىتىدىن، گۈزەللىكىدىن ھۇزۇرلىنىشنىڭ ھەممىسى مۇجەسسەملەنگەنىدى. لېكىن، مەن ئاخىرى ئۆلۈم يولىنى تاللىدىم. بۇ يول گەرچە قاباھەتلىك ھەم قورقۇنچلۇق بولسىمۇ، مېنىڭ بىر دىنبىر چىقىش يولۇمدەك قىلاتتى. بۇ يولنىڭ ئازابلىق ھەم قاباھەتلىك يول ئىكەنلىكىنى بىلسەم تۇرۇپمۇ، مۇشۇ يولغا يۈزلىنىشىم بەك ئەخمىقانىلىك تۇ؟... بۇ يول مېنىڭ بىردىنبىر چىقىش يولۇم بولۇشقا ئەرزىمەيدىغاندۇ؟ ھاياتلىق ئالىمىدە ماڭاي دېسە، ماڭغۇچىلارغا چىقىش يولى دېگەن كۆپتۇ. ئەمما، كىشىلەر ماڭا ئاللىقاچان: «ئائىلە بۇزغۇنچىسى» دىن ئىبارەت ئەخلاقسىغا ئەسلا مۇناسىپ كەلمەيدىغان قالپاقنى كىيدۇرۇپ بولدى. بۇنىڭ ماڭا ئەزەلدىنلا ماس كەلمەيدىغانلىقىنى، مېنىڭ روھىيىتىمدە بۇنداق ئامىللارنىڭ تەزىندىتسىيەلىرىنىڭمۇ يوقلۇقىنى ئۆزۈمدىن باشقا ھېچ كىشى بىلمەيدۇ. «مەن ئاپپاق، كىرسىز بىر پارچە قەغەز» دەپ ھەر قانچە توۋلىساممۇ، جار سالساممۇ ماڭا ھېچ كىشى ئىشەنمەيدۇ. مەن ئەڭ يېقىن ئادەملىرىمنىڭ ئىشەنچىسىدىن مەھرۇم قېلىپ، نەزەردىن چۈشۈپ كەتتىم. ئەمدى ئۇلارنىڭ نەزەردە، «ئەخلاقى بۇزۇلغان، ئامانەتكە خىيانەت قىلغان» بىر قىزغا ئايلىنىپ كەتتىم. بۇنداق ئەھۋالدا، مېنىڭ يەنە چىقىش يولى ئىزدەپ ياشىشىم، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئۆتۈق قازىنىشلىرىم، بارلىق تىرىشچانلىقىم ھەرگىزمۇ تۆھمەت دېغىنى يۇيۇپ تاشلىيالمىشى، كىشىلەرنىڭ ماڭا بولغان قارىشىنى ئۆزگەرتەلمىشى ناتايىن. شۇ سەۋەبلىك، بۇ يول بەكلا قاباھەتلىك، ئازابلىق بولسىمۇ ھېچ ئىكىلىنىپ ئولتۇرماستىن بۇ يولنى تاللىدىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە مېنىڭ ئېچىلمىغان غۇنچەمنى رەھىمسىز قوللار ئاللىقاچان ئۇزۇپ نابۇت قىلدى، توزۇتۇۋەتتى...

مەن ئىلگىرى ساددا ئەقلىمگە تايىنىپ، مۇشۇ رېئاللىق ئالىمىدىكى كىشىلەرنى ئىنسانىي خىسلەتكە تويۇنغان، ئاق كۆڭۈل دەپ ئويلايتتىم. مانا ھازىرچۇ؟...كۆز ئالدىمدىكى رەھىمسىز رېئاللىق، كىشىلەرنىڭ ماڭا قىلغان ئادالەتسىز مۇئامىلىسىدىن، كىشىلەرنىڭ زامانىنىڭ ئېزىقتۇرۇشلىرى ئالدىدا ئۆزىنىڭ ئىنسانىيلىق خاراكتېرىدىن ياتلىشىپ، ھېسسىياتسىز ماشىنىغا ئايلىنىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدىم. مەن بۇنى ھېس قىلىشقا ھەقىقەتەن كېچىكىپ قاپتىمەن. بۇ دۇنيا ئەنە شۇنداق كېچىكىش بىلەن تولغان دۇنيا ئىكەن ئەمەسمۇ؟...گەرچە، باشقىلاردىكى كېچىكىش ــ كۆزىدىن ياش تۆكۈش، ھەسرەت ـ نادامەتلەر چېكىش، ئاھ ئۇرۇشلار بىلەن تولغان بولسا، مېنىڭ كېچىكىشىم پاجىئەلىك، قانلىق قىسمەتلەر بىلەن لىققىدە تولغان...

مەن دېھقان قېنىدىن ئاپىرىدە بولدۇم. سەھرانىڭ ساپ، ئۆزگىچە ھاۋاسىدىن ئەركىن نەپەس ئېلىپ، سەھرانىڭ ئۆزگىچە نازۇ نېمەتلىرىدىن ھۇزۇر، ئوزۇق ئېلىپ چوڭ بولدۇم. ئاتا ـ ئانام بىر ئۆمۈر كەتمەن بىلەن ھەپىلە-

— ئۇغۇ راست، شۇنداق ۋاقىت كەلگۈچە ۋاقىتلىق بولسىمۇ ئىشلەپ تۇرغان بولسام...

— بۇنىمۇ مەن ئۆز ئالدىمغا قارار قىلالمايمەن، ئۇكام، بۇ ئىشنىڭ ئاخىرى يەنە پۇلغا بېرىپ تاقىشىدۇ. شۇڭا، ئالدى بىلەن بىزنى بېۋاستە باشقۇرىدىغانلارنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالمىسام بولمايدۇ. شۇنىڭغىچە تەخىر قىلىپ تۇرۇڭ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ خۇشال بولدۇم.

— رەھمەت...

ئەنە شۇ كۈندىن باشلاپ ھەپتە - قارارىدا بىر قېتىم ئۇنىڭ ئىشخانىسىغا بېرىپ تۇردۇم. راستىنى ئېيتسام، قوغۇنلۇقنىڭ يولىغا ئايلىنىپ قالدى دېسەمۇ بولاتتى. ئۇ ھەر قېتىم ئەھۋالىمنى مۇناسىۋەتلىك كىشىلەرگە ئېيتقانلىقىنى، پات ئارىدا بۇ ئىشلارنىڭ ئەملىيلىشىپمۇ قالىدىغانلىقىنى ئېيتىپ كۆڭلۈمنى كۆتۈرەتتى. ھەتتا تېخى: «پات - پات كېلىپ تۇرۇڭ، باشلىقنىڭ تەستىقى چۈشۈپ قالسا، سىزنى تاپالمايۋاتىمەن دەپ ئاۋارە بولۇپ قالماي يەنە...» دېگەندەك ئەرنىمۇ قوشۇپ قويۇشنى ئۇنتۇمايتتى. مەن بۇنى ئاڭلاپ، رازى بولغانلىقىمدىن ئۇنىڭغا رەھمەت ئېيتىپ كېتەتتىم. شۇ چاغدا ئۇ تېلېفون نومۇرىنىمۇ ئېيتىپ بەرگەن بولۇپ، ئالمادىس ئىزدەپ كەلسەم، ئۆزى ئىشخانىسىدا بولماي قالسا، تېلېفون قىلىشىمنى ئالايىتەن تاپىلىغانىدى.

بۇ دورەم ئۇ كىشىنى ئىزدەپ كەلسەم ئىشخانىسىدا يوق بولۇپ چىقتى. تېلېفون قىلىۋىدىم، ئۆيىدە ئىكەنلىكىنى، خىزمەت ئىشىنىڭ ھەل بولغانلىقىنى، رەسمىيەتلىرىمنى بېجىرىپ قويغانلىقىنى، ئۆيىگە بېرىپ ئەكېتىشىمنى ئېيتتى. مەن ئۇ كىشىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، خۇشاللىقىمدىن ئۆزۈمنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالدىم. ئەمدى كىمكەن ئۇ مېنىڭ ئارقامدىن سۆز - چۆچەك قىلىدىغان؟...ۋاقىتلىق ئىشلەپ تۇرىدىغان بولسامۇ، ئاتا - ئانامنىڭ مېنىڭ كۈتكەن كۈنۈمنىڭ ئاخىرى يېتىپ كەلگەنلىكىدىن ئۆزۈمنى تولىمۇ بەختلىك ھېس قىلىپ كەتتىم. ئەگەر ئۇلار ھايات بولغان بولسا، مەندىن بەكرەك خۇشال بولغان، چېھرىدە خۇشاللىق سىيماسى جىلۋىلەنگەن بولاتتى. ئۇلارنى جاپا تارتقۇزماي باققان بولاتتىم.

مەن ئۇ كىشىنىڭ چۈشەندۈرۈپ قويۇشى بىلەن ئۆيىگە باردىم. ئىشىك قوڭغۇرىقىنى ئاستاغىنە باستىم.

— ھە، سىزمىدىڭىز، — دېدى ئۇ كىشى ئىشىكنى ئېچىۋېتىپ، — ئىچكىرىگە كىرىڭ.

مەن ئايىغىمنى سىلىۋېتىپ ھەشەمەتلىك بىزەلگەن، گىلەمدىن پايانداز سىلىنغان ئۆيگە قورۇنۇش ئىچىدە قەدەم باستىم. ئۇ كىشى ئىشىكنى يېپىۋېتىپ، مېنى مېھمانخانا ئۆيگە باشلىدى. مەن مۇشۇ يېشىمغا كەلگۈچە، بۇنداق ھەشەمەتلىك بىزەلگەن مېھمانخانا ئۆينى تۇنجى قېتىم كۆرۈشۈم ئىدى. تام ۋە

دوختۇرلار: «هازىر كېسەل ئەكۈ ئاخىرقى باسقۇچقا يېتىپ قاپتۇ، ئەمدى داۋالىغانىنىڭ ئۇنۇمى بولمايدۇ، ئۆيگە ئەكېتىپ، گېلىدىن نېمە ئۆتسە، شۇنى بېرىپ بېقىڭلار » دەپ يولغا سالدى. ئاردىدىن بىر ئايمۇ ئۆتمەستە، ئانام مېنى تەنھالىق چۆلىگە تاشلاپ قويۇپ، بۇ دۇنيا بىلەن مەڭگۈلۈك خوشلاشتى. يىغلىدىم، ياراتقان ئىگەمنىڭ بىزنىڭ ئائىلىگە ئارقا ـ ئارقىدىن ئەكەلگەن مۇسىبەتلىرىدىن قايغۇردۇم. ئاتا ـ ئانامدىن ئايرىپ قېلىش ماڭا بەكمۇ ئېغىر كەلدى. ئەسلىدە، «ئاتا ـ ئانام كۆز يۇمسا، مەنمۇ ياشىماسمەن» دەپ ئويلايتتىم، ئۇنداق قىلغىلى بولمايدىكەن. ئۆلۈپ كەتكەنلەر كېتىدىكەن، تىرىكلەرنىڭ يەنە ھاياتلىق ئالمىدە ئۆز نېسۋىسىنى ئىزدەپ ياشاۋېرىدىكەن. ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز ئېيتقان، ئۆلۈكنىڭ مېھرى سوغۇق، دېگىنى شۇ بولسا كېرەك.

كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە، ئاردىدىن خېلى كۈنلەر ئۆتۈپ كەتتى. ئاتا ـ ئانامدىن ئايرىلىشنىڭ ھىجران ئازابىدا قىينىلىپ، تۇرمۇش، خىزمەت دېگەنلەرنى ئويلىماي كۈنلەرنى تەنھالىق ئىچىدە ئۆتكۈزۈۋەردىم.

ــ بەش يىل ئالىي مەكتەپتە ئوقۇغانغا يارىشا، بىرەر يەردىن خىزمەت تاپالماپتۇ.

ــ قويۇڭلا، قىز بالا دېگەننى، داپ داراڭلىغان، ئېشەك ھاڭرىغان يەردە يۇرۇپ، ياخشى ئوقۇمىغان گەپ. بولمىسا خىزمەت دېگەن چىقماي قالاتتىمۇ؟

ــ مەكتەپتە ئەسكى ئىش قىلىپ سېلىپ، شاھادەتنامىسىنى ئالالماي كەلدىمۇ تېخى، بۇنى كىم بىلىدۇ؟

ــ پالانىنىڭ بالىسىمۇ ئوقۇپ كەلگەن، مانا ھازىر پالانى يەردە ئىشلەۋاتىپتۇ. بۇنىڭغا نېمىشقا خىزمەت بەرمىگەندۇ؟ چوقۇم يامان ئىش قىلىپ قويغان گەپ.

مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى مەھەللىمىزدىكىلەرنىڭ مېنىڭ ئۇستۇمدىن قىلىشقان سۆز ـ چۆچەكلىرى ئىدى. مەن بۇلارنى ئاڭلاپ سەل سەگىنەدەك بولدۇم، بەش يىل ئالىي مەكتەپتە ئوقۇغانغا يارىشا، ئەمدى ئۆيدە بۇنداق مۇڭلىنىپ ئولتۇرۇۋەرمەي، بىرەر يەردە ئىشلىشىمنىڭ، ئاتا ـ ئانامنىڭ مەندىن كۈتىدىغان ئۈمىد ـ ئارزۇلىرىنى ئاقلىشىمنىڭ مۇھىملىقىنى ھېس قىلىپ يەتتىم. شۇڭا، نېمىلا بولمىسۇن، مۇناسىۋەتلىك كىشىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ بېقىشنى ئويلىدىم.

ــ مەن مۇشۇ كەسىپتە ئوقۇدۇم دەڭ؟ ــ دېدى ئىدارە باشلىقى ماڭا باشتىن ـ ئاياغ قاراپ چىققاندىن كېيىن.

ــ ھەئە...

ــ ئوقۇغان كەسپىڭىزغۇ ئىدارىمىزدە ئىشلىشىڭىزگە تازا ماس كېلىدىكەن. بىراق، ئۆزىڭىزمۇ بىلىسىز، بىز ئۆز ئالدىمىزغا خادىم تەكلىپ قىلالمايمىز. شۇڭا، ئاۋۋال ئىمتىھان بېرىپ لايىقەتلىك بولۇپ، ئىدارىمىزگە تەقسىم قىلىنسىڭىز جان دەپ ئالاتتۇق.

— بۇ نېمە قىلغانلىرى؟ — مەن ئۇ كىشىنىڭ قولىنى ئىتتەردىم، ھەر قانچە قىلىپمۇ قولۇمنى ئاجرىتالمىدىم، — قويۇۋەتسىلە مېنى، ئۆز قىزلىرىدەك بىر قىزغا نېمە قىلغانلىرى بۇ؟

— ئاچچىقلانماڭ، — دېدى ئۇ كىشى. ئۇ كىشىنىڭ مۇھاسىرىسىدە تىن ئالالماي قالدىم، — مەن سىزنى ياخشى كۆرۈپ قالدىم، سىزنى قېنىپ بىر سۆيۈۋالاي.

— ئادەمنىڭ ئىشىنى قىلىپ، قويۇۋەتسىلە مېنى، — مەن ئۇ كىشىنى كۆچەپ ئىتتەردىم، — مەن سىلىدىن خوش بولۇپ قالاي...

— بىر قېتىملا، بۇ سىزنىڭ خىزمىتىدە ئىشىڭىز ئۈچۈن چەككەن جاپا-يىمغا جاۋاب قايتۇرغىنىڭىز بولۇپ قالسۇن.

— مېنى خاتا چۈشىنىپ قاپلا، قويۇۋەتسىلە مېنى، مېنىڭ بېشىمغا ھەر قانچە ئېغىر كۈن كەلسىمۇ، يۈزۈمگە داغ چۈشىدىغان ئىشنى ھەرگىزمۇ قىلمايمەن.

— سىزنىڭ خىزمىتىت قىلغۇڭىز يوقمۇ؟

— بار، نەچچە يىل ئوقۇغانكەنمەن، خىزمىتىت قىلمىسام بولمايدۇ.

— شۇنداق بولغانكەن... — ئۇ كىشى گېپىنىڭ ئاخىرىنى يۇتۇۋەتتى. ئۇ مەن بىلەن قاراپ تۇرۇپ سودىلاشماقچى بولۇۋاتقاندەك قىلاتتى.

— قويۇۋەتسىلە مېنى، — مەن ئۇ كىشىنىڭ قولىنى زەردە بىلەن سىلكىلىدىم.

— قويۇۋېتەلمەيمەن، پەقەت بىر قېتىملا...

مەن ئۇندىمىدىم. ئۇ كىشىدىن قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى قىلۇاتاتتىم، ھەرقانچە قىلىپمۇ، ئۇ كىشىنىڭ قولىدىن ئاجرىيالمايدىغاندەك قىلاتتىم. شۇ دەقىقىلەرنىڭ ئۆزىدە بېشىم قېيىۋاتقاندەك، پۈت ـ قوللىرىم بوشىشىۋاتقاندەك بولدى. ھەربىر تال قولاشماي، جېنىم تېنىمدىن چىقىپ كەتكەندەك، ماغدۇرسىزلىنىپ پەقەتلا ھەربىر قىلالمايۋاتاتتىم. تاتلىق ئۇيقۇ مېنى ئاستا ـ ئاستا ئۆز ئىسكەنجىسىگە ئالماقتا ئىدى...

ئۇنىڭدىن كېيىن نېمە ئىشلارنىڭ بولغانلىقىنى، ماڭا قانداق پەسكەشلىك قىلغانلىقىنى بىلمەيمەن. بىر چاغدا كۆزۈمنى ئاچسام، ئانامدىن تۇغۇلغان پېتى يېتىپتىمەن. بېشىمدا مەن كۆرۈپمۇ باقمىغان بىرنەچچە ئادەم ۋە قىرىق ياشلار چامىسىدىكى بىر ئايال مېنى ھېلىلا يەۋېتىدىغان ئەلپازدا، ماڭا چەكچىيىپ تورۇپتۇ. مەن چۆچۈپ كەتتىم، ئالدىراپ كىيىملىرىمنى كىيىشكە باشلىدىم. ھېلىقى ئايال مېنىڭ ھوشۇمغا كەلگەنلىكىمنى كۆرۈپ، مېنى تىللاپ كەتتى.

— مانا قاراڭلار بۇ بۇزۇققا، مانا ئانىسىدىن تۇغۇلما ھالەتتە ياتقىنىغا، قىچىشقان يەرلىرىنى پەس قىلالماي، — ئۇ ئايالنىڭ ماڭا تىكىلگەن كۆزىدە غەزەپ ئوتى چاراسلاپ كۆيەتتى، — بۇ پاسكىنىنىڭ نېمە قىلغانلىقىنى، سە-

يەرنىڭ تېگىدىكى داڭلىق گىلەملەر، پاختىدەك يۇمشاق كىرىسلو ئادەمگە ئوز. گىچە ھوزۇر ئاتا قىلاتتى. مەن بىر ئۆمۈر تىرىشچ ـ تىرمىشىپ ئىشلىسەم. مۇ، بۇنچىلىك ھەشەمەتلىك تۇرمۇشقا ئېرىشىش ـ ئېرىشەلمەسلىكىمنى بىر نېمە دېگىلى بولمايتتى.

ـــ سىزنىڭ ئىشىڭىز ھەل بولدى، ـــ دېدى ئۇ كىشى ماڭا چاي سۇنۇۋې. تىپ، ـــ ئەمدى خاتىرجەم بولۇپ، ئىشقا چۈشسىڭىز بولىدۇ.

ـــ رەھمەت سىلىگە، ـــ دېدىم مەن خۇشاللىق ئىچىدە، ـــ مەن سىلىنىڭ قىلغان بۇ ياخشىلىقلىرىنى ھەرگىزمۇ ئۇنتۇپ قالمايمەن.

مەن ئىستاكاننى قەيەردە قويۇشنى بىلەلمەي چاينى گۈپۈلدىتىپ ئىچە. ۋەتتىم.

ـــ بولدى، نېمىلەرنى دەپ كەتتىڭىز، بۇ مېنىڭ قىلىشقا تېگىشلىك ئىشىم.

ـــ شۇنداقتىمۇ، مەن سىلىگە ئادىمىگەرچىلىككە قەرز. بۇنى چوقۇم قاي. تۇرىمەن.

ـــ مەن ئۇنداق قارىمايمەن، ـــ ئۇ كىشى شۇنداق دېگەچ، مېنىڭ يېنىمغا دەمۇدەم سۇرۇلۇشكە باشلىدى، مەن ئۇنىڭ بۇ ھەرىكىتىدىن غەلىتىلىك ھېس قىلدىم، ـــ مەن سىزنى دائىم ئۈچرىتىپ تۇرسامىلا كۆپايە. بىلمىدىم، بۇنىڭ. دىن كېيىن كۆرۈشۈپ تۇرۇشنى خالامسىزكىن ـ تاڭ؟

ـــ خالايمەن، ـــ ئۇ كىشىنىڭ گېپىنىڭ تېگىگە مەلۇم مۇددىئا يوشۇ. رۇنغىنىنى ھېس قىلغان بولساممۇ، توز كۆڭۈللۈك بىلەن جاۋاب بەردىم.

ـــ راستىنى دېسەم، بۇ قېتىم سىزنىڭ ئىشىڭىز ئۈچۈن بەك كۆچىدىم.

ـــ سىلىنى جىق ئاۋارە قىپتىمەن، ـــ مەن ئۇ كىشىدىن سەل نېرىغا سۇرۇلدۇم.

ـــ بىز دېگەن ئۆز ئادەم تۇرساق، بۇنچىلىك ئىشمۇ ئاۋارىچىلىك بولا. دۇ؟ ـــ ئۇ كىشىنىڭ قولى قولۇم تەرەپكە سۇرۇلگىنىدە، كۆكۈيۇن چېقىۋال. غاندەك چۆچۈپ كەتتىم ـ دە، قولۇمنى دەرھال تارتىۋالدىم. ئۇ كىشىنىڭ بۇ ھەرىكىتىدىن بىر شۇملۇقنى سېزىپ، قايتىشقا ئالدىرىدىم، ـــ ئالدىراش ئە. شىم بار ئىدى، رەسمىيەتلىرىمنى ئېلىپ بەرگەن بولسىلا، بىرى مېنى ساقلاپ قالغان.

ـــ قانداق ئالدىراش ئىش ئۇ؟ ـــ دېدى ئۇ كىشى ماڭا تېخىمۇ يېقىنلە. شىپ، ـــ قايتىشقا ئالدىرىماڭ، بىردەم ئولتۇرايلى.

ـــ شۇنداق، لېكىن، ھازىر بەك ئالدىراش ئىشىم بار ئىدى، ـــ مەن ئال. دىراش ئورنۇمدىن قوزغالدىم، ـــ مەن ئەمدى قايتاي.

ـــ نېمىگە ئالدىرايسىز دەيمەن، ـــ ئۇ كىشى شۇنداق دېگىنىچە بېلىمە. دىن مەھكەم قۇچاقلاپ قايتىدىن ساپاغا ئولتۇرغۇزدى، ـــ بىردەم ئولتۇرۇپ مېڭىڭ.

ىنىپ كەلدىم ـ دە خۇددى كەپتەر باچكىسىدەك بۇقۇلداپ بوغۇلۇپ يىغلاپ كەتتىم.

ئەتىسى ئورنۇمدىن تۇرۇپ تالاغا چىققان ۋاقتىمدا، ئانامنىڭ سىڭلىسى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدىم. ئۇ مېنى كۆرۈپ تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك باش ـ ئايىغىمغا قاراپ چىقتى. بۇنى كۆرۈپ ئۆزۈمچە ئوڭايسىزلىنىپ كەتتىم.

ـــ نەگە ماڭدىڭ؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇ بىردىنلا سەنلەپ.

ـــ ھېچ...ھېچ يەرگە...

ـــ ئۆيدىن تالاغا چىقماي ئولتۇرا! ھېلىمۇ يۇزىمىزنى چۈشۈرۈپ بولدۇڭ. ئائىلىمىزدىن سەندەك ئادەم چىقمىغان. مانا ئەمدى...

ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، كاچكۇلغا چۈشۈپ كەتكەن ئادەمدەك ئەنسىزدىكىپ كەتتىم ـ دە كۆز چاناقلىرىمغا لىققىدە تولغان ياشلىرىمنى قولۇمنىڭ دۈمبىسى بىلەن ئېرتىۋەتتىم.

ـــ مەن...مەن...

ـــ بولدى، تىلىڭنى چاينىما. ھەرقانچە بولۇپ كەتكەن بولساڭمۇ ئەمدى يۇزىمىزنى چۈشۈرىدىغان ئىشنى قىلساڭ ئىككى پۇتۇڭنى چېقىۋېتىپ، ئاچامنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن سېنى ئىتنى باققاندەك باقمەن...

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالماي قالدىم ـ دە ئارقامغا ياندىم.

ئەنە شۇ كۈندىن باشلاپ تالا ـ تۈزگىمۇ چىقالمىدىم. ھېلىقى گەپلەر بۇ مەھەللىگە قانداق يېتىپ كەلدىكىن ئۇقمايمەن. ئىشقىلىپ، قانداقلا ئادەم مېنى كۆرسە، ھەيران بولغاندەك چىرايىمغا قاراپ تۇرۇپلا قالىدىغان، ئايالىلار مېنى كۆرسىتىپ كۈلۈشىدىغان، ھەتتا يېقىن كەلگەن چاغلىرىمدا ئەتەي مېنى ئاڭلىسۇن دېگەندەك يۇقىرى ئاۋازدا سۆزلىشىدىغان بولۇپ قالدى.

ـــ يۇزى تۆۋەن قىز بوپتۇ دېسەم، «ياۋاشنىڭ مۇڭگۈزى ئېچىدە» دېگەندەك، قاراڭلار قىلىپ يۈرگەن ئىشنى...

ـــ شۇ، يەرنى چىڭداپ ماڭغان بىلەن ئىشىنىڭ ھەممىسى مۇشۇنداق ياۋاش ـ يۇمشاقلاردا...

ـــ ئوللالەم، بۇرۇنلا تۆشۈك مونچاق ئوخشايدۇ.

ـــ ئىشقىلىپ، بوش قىز بالا ئەمەسكەن. بىزمۇ دىققەت قىلىپ ئۆيىمىزنى چىڭ تۇتايلى، بولمىسا، بىزنىڭمۇ بىر ئوبدان ئۆيىمىز بۇزۇلۇپ كەتمەسۇن...

بۇنداق چاغلاردا ماڭا يەر قاتتىق، ئاسمان يىراق تۇيۇلاتتى. ياش يىگىتلەر بولسا، يىراقتىن ئىسقىرتقىنى بىلەن يېقىن كەلگەن چاغلىرىمدا ئېغىزغا ئال-غۇسىز گەپلەرنى قىلىشقا باشلايتتى. مەن ئۇلارغا پەرۋا قىلمىغاندەك قىلغىنىم بىلەن ئازابىمنى ئۆزۈم بىلەتتىم. ئەمما، ھەممىدىن يامىنى كىچىك بالارنىڭ ئارقامغا كىرىۋېلىپ، ئىككى كىشى بار جايدا ئادەم ئېغىزغا ئېلىشقىمۇ نومۇس قىلىدىغان گەپلەرنى قىلىشى ئىدى. بۇ ئىشلار ماڭا ئەلەم بولغا-

لەر ئۆز كۆزۈڭلار بىلەن كۆردۈڭلار، ئېشىپ ـ تېشىپ بۇ ئۆيگە كېلىپ، مېـ
نىڭ ئېرىم بىلەن بىرگە بولۇپتۇ، ئويلاپ بېقىڭلار، شامال چىقمىسا، دەرەخ
لىڭشىمايدۇ، ئېرىمگە ھەجىيىپ سۇركەلمىسە، مېنىڭ ئېرىم بۇنداق نايناقلار.
غا نەزەر كۆزىنى سالمايدۇ. مەن قانۇننى بىلمىدىغان ئايال. بولمىسا، بۇ يەرگە
سىلەرنى چاقىرىپ كەلگۈچە، بۇ پاسكىنىنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن بولاتتىم.
يامان جانغا ياخشى جان كېتىپ قالمىسۇن دەپ، ئۆزۈمنى بېسىۋېلىپ، سىلەر.
نى چاقىرتىپ كەلدىم، بۇنى دەرھال ئاپىرىپ قاماقخانىغا سولاپ قويۇڭلار، بۇ.
نىڭ كۆرىدىغان كۈنى تېخى ئالدىدا، بۇنىڭ قىلغانلىرىغا مىڭ پۇشايمان قىلـ
دۇرۇپ، جاجىسىنى ئۆزۈم بېرىمەن. بۇ رەسۋانىڭ مېنىڭ كارىۋىتىمدا يېتىشقا
نېمە ھەققى بار ئىكەن، بۇنىڭ جاۋابىنى ئالىمەن تېخى؟ ـــ ئۇ ئايال ئەدى
ماڭا يۈزلەنگەنىدى، ـــ بەك بولالماي قالغان بولساڭ، مېنىڭ ئائىلەمنى بۇ.
زۇشقا ئۇرۇنۇپ بۇ ئۆيگە كېلىپ پەسكەشلىك قىلغۇچە، «مەن بولالماي قالدىم»
دەپ، ئاق بايراق چىقىرىپ، كوچىغا چىقساڭ بولمامدۇ، بۇزۇق؟ كوچىدىن سې.
نىڭ ھاجىتىڭنى راۋا قىلالايدىغانلار چىقار بولغىيتتى. ئاناڭنى پاسكىنا، تۇرە
ئورنۇڭدىن! سەندەك سېسىق قانجۇقنى مۇشۇ تۇرقۇم ئېغىز چىشمىغا ئېلىپ،
چاينىڭ شامىسىدەك قىلىۋەتسەممۇ دەردىم چىقمايدۇ. مۇنداقلا قۇتۇلۇپ كېتە.
مەن دەپ خىيال قىلما؟ كۆرىدىغىنىڭ ئالدىڭدا تېخى. مېنىڭ كىم ئىكەنلە.
كىمنى ئاز كۈن ئىچىدە بىلىپ قالىسەن. ئاناڭدىن تۇغۇلغىنىڭغا مىڭ ـ مىڭ
پۇشايمان قىلدۇرۇۋېتىمەن، قاراپ تۇر!...كۆزۈمدىن تېز يوقال، قانجۇق، كۆ.
زۈمگە ئىككىنچىلەپ كۆرۈنگۈچى بولما.

ئېڭىكىمگە تەگكەن شاپىلاقتىن تېخىمۇ سەگەكلەشتىم. ئۆزۈمنىڭ ئاياغ
ئاستى قىلىنغانلىقىمنى ھېس قىلدىم ـ دە، ئاچچىق ئازاب، پۇشايمان ئوتى
قەلب قېتىمغا لەممىدە بۆسۈپ كىردى. قەلبىم پولات تاۋلانغان قازانغا تاشلە.
ۋەتكەندەك، پىژ ـ پىژ قىلىپ كۆيۈپ كەتتى. بەدەنلىرىم چېقىۋەتكەندەك ئاغ.
رىپ، بەزگەك تۇتۇۋالغاندەك غال ـ غال تىترەپ كەتتىم. مېنى ئۆيىگە كې.
لىشكە بۇيرۇغان ھېلىقى كىشى نەلەرگىدۇر يوقالغانىدى. ئۆزۈمنىڭ ئۇ ئايال
ئېيتقاندەك قىز ئەمەسلىكىمنى، مېنىڭ ئۇنىڭ ئائىلىسىنى بۇزۇشقا ئۇرۇنمە.
غانلىقىمنى، ئۇنىڭ ئېرىنىڭ مېنى بۇ ئۆيگە ئۆزى كېلىڭ دېگەندە ئاندىن
كەلگەنلىكىمنى دەپ، ئۆزۈمنىڭ پاك بىر قىز ئىكەنلىكىمنى ئىسپاتلىماقچى،
بۇ ھەقتە ئىككى ئېغىز گەپ قىلماقچى بولدۇم ـ يۇ، لېكىن، لېۋىم تىترەپ،
ئېغىزىم زادىلا گەپكە قولاشماي قالدى. شۇ ئاردا ئىككىيلەن ئىككى بىلە.
كىمدىن تۇتۇپ يالاپ ئېلىپ ماڭدى. قۇلىقىمغا ھېلىقى ئايالنىڭ: «بۇنىڭغا
ھەرگىز رەھىم قىلماڭلار...» دېگەنىدەك گەپلىرى ئاڭلاندى. ئۇلار: «خاتىرجەم
بولۇڭ، جۇيجاڭ، بىز بۇ ئىشنى سىزنىڭ كۆڭلىڭىزدىكىدەك ياخشى بىر تەرەپ
قىلىمىز» دېگەچ مېنى ئۆيدىن ئېچىقىپ كەتتى.

ئۆيگە ئۇسسۇزلۇق دەستىدىن سولاشقان قوناق پاسىرىدەك سالپىيىپ يې.

يوقلاپ كېلىش ئىستىكى قوزغالدى. تالاي سەھەردىلا ئۇ قىزنىڭ قەبرىسىنى يوقلاپ باردىم. قىزنىڭ قەبرىسى ئەتراپىدا ئادەم ئىزىمۇ كۆرۈنمەيتتى. دېمەك، ھېچبىر كىشى بۇ قەبرىنى يوقلاپ كەلمىگەنىدى. قەبرە ئاجايىپ بىر خىل مۇڭنىڭ ئەسىرىگە ئايلىنىپ كەتكەنىدەك، قەبرىگە پاكلىق بىلەن رەزىللىكنىڭ ئەركىن سېلىشتۇرمىسى سىڭىپ كەتكەنىدەك قىلاتتى. ئۇنىڭ قەبرىسىگە قارىغانسېرىم، ئۇنىڭ روھىغا قانداق تەسەللى بېرىشنى بىلەلمەي گاڭگىراپ، تۇرغان ئورنۇمدا قېتىپ قالدىم. كۆزۈمدىن تامغان ئىككى تامچە ياش مەڭزىمنى سىيپاپ ئۆتۈپ، پەسكە دومىلاپ چۈشتى...

نەدى. راستىنى ئېيتسام، مېنىڭ ئەمدى بۇ يەردە تۇرارغا رايىم قالمىغانىدى. بۇ يەردىن كەتكۈم، مېنى ھېچكىم تونۇمايدىغان يەرلەرگە كەتكۈم كەلدى - يۇ، لېكىن، ئاتا - ئانامنىڭ قەبرىسىنى تاشلاپ قويۇشقا كۆڭلۈم ئۇنىمىدى. راستىنى ئېيتسام، مېنىڭ ياشىغۇم، ئاتا - ئانامنىڭ كۆتكەن ئۈمىدىنى ئاقلاش غۇم بار ئىدى. لېكىن، «ياغلىق قاپاق» نىڭ مەڭگۈ ئاقارمايدىغانلىقىنى ئويلاسام، بۇ دۇنيا بىلەن تىنچلا خوشلىشىپ، ئۇ دۇنيادا بولسىمۇ ئىككى مەرھۇمغا ھەمراھ بولغۇم كېلىپ قالدى. مەن مۇشۇ تاپتا ئاچا يول دوقمۇشىغا كېلىپ قالغان ئادەمدەك تۇيغۇغا كېلىپ قالدىم. ئەمدى بۇ ئىككى يولنىڭ قايسىسىنى تاللىسام بولار؟!

قىزنىڭ خاتىرىسىنى ئاچچىق تولغاق ئىچىدە چىداپ ئولتۇرۇپ ئوقۇپ تۈگەتتىم، چىشلىرىمنىڭ كاراسلىغان ئاۋازى قۇلىقىمغا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. قاپاقلىرىم تۇرۇلگەن، كۆزۈمدە غەزەپ ئوتى چاراسلاپ كۆيەتتى. ئۆزۈمنۇ تۇيۇماستىن چىڭ تۇگۈلگەن مۇشتۇمۇم بىلەن ئۈستەلگە نەچچىنى ئۇرۇۋەتتىم. قولۇمنىڭ ئاغرىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، سەل - پەل ئېسىمگە كەلگەندەك بولدۇم. ئىشخانىدا، يەنە كىملەرگىدۇر نەپرەتلىنىپ، خېلى ئۇزۇن ئولتۇرۇپ كەتتىم. ھاياتلىق ئالىمى ئىنسانلارغا بېرىلگەن ئەركىن پائالىيەت سورۇنى، ئەمما، شۇ ئەركىنلىك ئىچىدىنۇ مەلۇم چەكلىمىلىكلەر بار، ئۇ چەكلىمىلىك لەرگە پەرۋا قىلمىغانلار چوقۇم ياراتقان ئىگەمنىڭ ئارغامچىنى ئۆزۈن قويۇپ بېرىپ بىر كۈنلەردە تۇيۇقسىز يېغىشلىرىدىن مەڭگۈ قۇتۇلالمايدۇ. مەن كۆڭۈل قېتىمدا: «خاتىرجەم بولۇڭ، ناتىۋان قىز. مەن سىزگە، سىزنىڭ پاكلىقىڭىزغا شەكسىز ئىشەندىم. بەلكىم كۈنلەر ئۆتكەنسېرى ھەممە ئادەم سىزنىڭ پاكلىقىڭىزغا ئىشىنىدۇ، مەن بۇنىڭ ئۈچۈن چوقۇم تىرىشىمەن» دەپ، ئۇ قىزنىڭ روھىغا تەسەللى بەردىم.

مەن ئېغىرلاشقان قەدەملىرىمنى تەسلىكتە يۆتكەپ سىرتقا چىقتىم. ھەممە ئادەم ئۆز مەنزىلى بىلەن ئالدىراش كېتىپ باراتتى. كوچىدىكى كىشىلەر مېنىڭ پاك، سەبىي بىر قىزنىڭ باشقىلار تەرىپىدىن بۇلغانغانلىقى، تۆھمەت قىلىنغانلىقى، ئاخىرقى ھېسابتا تۆھمەتنىڭ قۇربانىغا ئايلىنىپ كەتكەنلىكى ھەققىدە ئازابلىنىپ نىشانسىز ھالدا كوچىلارنى ئايلىنىپ يۈرگەنلىكىمنى ئەسلا بىلمەيتتى. ئۇ قىز نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئېنىق تىلغا ئالماي يوشۇرۇپ قالغانىدى. ناۋادا قىزنى نابۇت قىلغان كىشىنىڭ كىملىكىنى بىلگەن بولسام، چۇ كاشكى...مەيلى قانچىلىك دۆلەتمەن بولۇشىدىن، قانچىلىك مۆتىۋەر بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، قىزغا ۋاكالىتەن يۈزىگە بىر قانچىنى تۈكۈرۈپ، خەلقىمىزالەم ئالدىدا قىزنى رەسۋا قىلغاندەك ئۇ كىشىنىمۇ رەسۋا قىلغان بولاتتىم.

بىر نەچچە كۈنگىچە ياغ ئىچىۋالغاندەك، كۈنلەرنى قايغۇ ئىچىدە تولىمۇ تەسلىكتە ئۆتكۈزۈۋەتتىم. قەلبىمدە ئاخىرى قىزنىڭ قەبرىسىنى بولسىمۇ،

بىر يۇرۇش خىزمەتلەرنى كۆچەپ ئىشلىگەن بولسىمۇ، لېكىن يېقىندىن بۇيان «پات ئاردا مەكتەپ مۇدىرلىرىنى قايتىدىن ۋەزىپىگە تەكلىپ قىلىش ئېلىپ بېرىلىدىكەن» دېگەن پاراڭلار ئاۋۇپ قالغاچقا، ئۇ «تەگمىگەن تاياقتا ۋايجان» دېگەندەك تۇيغۇغا ئەسىر بولۇپ دەككە ـ دۈككە ئىچىدە قالغانىدى. ئۇنىڭسىز ـ مۇ كۆرەكنىڭ بىرەر مەقسەت بىلەن ئېلىپ بېرىلىدىغانلىقى ھېچكىمگە سىر ئەمەس ئىدى.

كۆرەك ئېلىپ بېرىلىدىغانلىقى توغرۇلۇق ماڭارېپقا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسىنىڭ رەسمىي ئۇقتۇرۇشىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئۇ قاتتىق جىددىيلەشتى. كۆرەككە ناھىيەنىڭ ماڭارېپقا مەسئۇل ھاكىمى يېتەكچىلىك قىلاتتى. شۇڭا مۇشۇ ئۆتكەلدىن ئۆتۈۋېلىش ئىنتايىن مۇھىم ئىدى. ئەگەر ئازراقلا يوچۇق بولۇپ قالسا، ئولتۇرۇۋاتقىنىغا خېلى ئۇزۇن بولۇپ قالغان ئورۇندۇقىدىن ئايرىلىپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى. ئۇ ئۇزىنى تۇتۇۋېلىپ ئىشـ ـلىنىدىغان خىزمەتلەرنى يېپىدىن يېگىنسىغىچە بىر قۇر ئويلىنىپ چىقتى. ئىلگىرىكى زامانلار بولغان بولسا: «پولۇ ياغ بىلەن ئوخشايدۇ، باھالاش گال بـ ـلەن ئوخشايدۇ» دەپ باھالاشقا قاتناشقانلارنى رېستوران، كاۋاپخانىلاردا ياكى بىرەر مۇئەللىمنىڭ ئۆيىدە سورۇن تۈزۈپ قانغۇچە ئىچۈرۈپ يولغا سېلىۋەتـ ـسىلا ھېچنېمىدىن غەم قىلمىسىمۇ بولاتتى. ھازىرقى باھالاش ئۇ چاغلاردىكى باھالاشقا تەمبەت ئوخشاشمايتتى. قانداق قىلىش كېرەك؟ ئۇ خېلى ئۇزۇن ئويلاندى ـ دە، قولىغا قەلەم ئېلىپ، تەييارلىق خىزمەتلىرىنى شۇنداق تەپسـ ـىلىي ۋە ئىنچىكە ئورۇنلاشتۇرۇپ خاتىرىسىگە يازدى. يېزىپ بولۇپمۇ نۇرغۇنـ ـلىغان يەرلىرىنى قايتا ـ قايتا ئۆزگەرتتى. ئاندىن ئوقۇتقۇچىلارنى يىغىپ مەسئۇلىيەتنى كىشى بېشىغچە ئايرىپ ئورۇنلاشتۇرۇش قىلدى. مەكتەپنىڭ ئىچى ئالدىراشچىلىق ئىچىدە تەۋرەپ كەتتى. مەكتەپنىڭ ئالدىدىكى يولدىن تارتىپ مەكتەپ كەينىدىكى ئوبۇرنىغىچە سىيرىپ سۈپۈرۈپ سۇ چېچىلدى. سىنىپنىڭ ئىچى بىرەر يېگىنە چۆشۈپ كەتسىمۇ مانا مەن دەپ كۆرۈنۈپ تۇرۇدـ ـىغان دەرىجىدە پاكىز تازىلاندى. مەكتەپ ئىچىدىكى بارلىق ئېرىق ـ ئۆرەكلەر چېپىلىپ، كىرپىكى ئېلىنىپ، سېغىز بىلەن ساماڭلىق لاي ئېتىلىپ سۈۋاپ چىقىلدى. سۆگەتلەر چاتاپ باشقۇرۇلدى. مەكتەپ ئىچىدىكى كۆزگە چېلىقىدىـ ـغان يەرلەرنىڭ ھەممىسگە شوئارلار ۋە ئەقلىيە سۆزلەر قىزىل سىر بىلەن يېـ ـزىلدى. ھەتتا ۋاسكېتبول، ۋالىبول مەيدانلىرىغىمۇ خەنزۇچە سۆزلۈكلەر يېـ ـزىلىپ، قوش تىل ئۇقۇتۇشنىڭ شەكىل جەھەتتىكى سىيماسى گەۋدىلەندۇـ ـرۇلدى. قىسقىسى، ئەيسا مۇدىرنىڭ رەھبەرلىكىدە مەكتەپ ئىچىدىكى قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارنىڭ ھەممىسى قىلىپ تۈگىتىلدى. مەكتەپ بۇنچىلىك چىرايلىق تۇسكە كىرمىگىلىمۇ خېلىلا ئۇزۇن يىللار بولغانىدى. مانا ئەمدى كۆرەكنىڭ تۇرتكىسىدە مەكتەپ بىر قېتىم ئېچىلىپ كۆلدى.

ئەيسا مۇدىر ئوقۇتقۇچىلارغا تاپشۇرغان ۋەزىپىلەرنى بىر ـ بىرلەپ كـ ـۆ ـ

يېڭى تەدبىر

(ھېكايە)

ئەنۋەر مەتسەيدى

ئەنۋەر مەتسەيدى1967 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۇنى كېـ
رىيە ناھىيەسىدە ئوقۇتقۇچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگـەن. 1984
ـ يىلى خوتەن ئالىي پىداگوگىكا تېخنىكومىنىڭ ئەدەبىيات فـا
كۇلتېتىغا قوبۇل قىلىنىپ، ئوقۇش پۈتكۈزگەندىن كېيىن، نـا
ھىيەلىك كەسپىي تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكە تەقسىم قىلىنغـان.
ھازىرغىچە شۇ مەكتەپتە ئىشلەۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئەدەبـىي ئىجادـ
يىتى «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلىنىڭ 2002 ـ يىللىق 4 ـ سانـىدا ئېلان قـ
لىنغان «مەنمۇ باھالىنىمەن»، «ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ» قاتارلىق ئىككـى
ھېكايىسى بىلەن باشلانغان بولۇپ، ھازىرغىچە 10 پارچىغا يېقىن ھېكايىسـى، 10
پارچىدىن ئارتۇق ئوقۇتۇش ئەمەلىيىتىگە دائىر ئىلمـىي ماقالـىسى ئېلان قىلىنـ
غان.

ئەمەل ئورۇندۇقىغا ئولتۇرغاندىن كېيىن نۇرغۇنلىغان باھالاشلارنى بېـ
شىدىن ئۆتكۈزۈپ، «سۇ كېتىپ تاش قالىدۇ، ئوسما كېتىپ قاش» دېگەنگە كۆـ
نۈپ كەتكەن ئەيسا مۇدىر «ناھىيەمىزدىكى مەكتەپلەر بويىچە ئومۇمىيۈزلۈك
كۆرەك ئېلىپ بېرىلىدىكەن» دېگەن مىش ـ مىش خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن تـار ـ
تىپ، كۇندۇزلىرى قولى ئىشقا بارمايدىغان، كېچىسى ئۇيقۇسى كەلمەيدىغـان
بولۇپ قالدى. بۇنىڭمۇ سەۋەبى بار ئىدى. تېخى يېقىندىلا ناھىيەلىك مائارىـپ
ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بۇ مەكتەپنى كۆزدىن كەچۈرۈپ مەكتەپنىڭ مۇھىتى
ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرسكە قاتنىشىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ، ئەيسا مۇدىرنىڭ
خىلى قاتتىق دەككىسىنى بەرگەنىدى. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي ئەيسا مۇدىـر
يۇزىنى داپتەك قىلىپ ئىدارە باشلىقىنى چاي ئىچىشكە تەكلىپ قىلدى. ئىدا ـ
رە باشلىقى ئۇنىڭ سۆزىنى ئىلىك ئىلىش ئۈياقتا تۇرسۇن، مەكتەپنى تـۆزەش ـ
تىكى تۇزىتىش تەدبىرى ۋە پىلانىنى يېزىپ ئۆزىگە ئاپىرىپ بېرىشنى ئـو ـ
رۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ قايتىپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئەيسا مۇدىر مەكتەپتـە

سوئال سوربلىۋىدى. يەنە ئوخشاشلا ھەممە ئوقۇغۇچى قولىنى كۆتۈردى. سوئال سوربغۇچى:

— سىز جاۋاب بېرىڭ، — دەپ بىر ئوقۇغۇچىغا قول ئىشارەت قىلىۋىدى. ئۇ ئوقۇغۇچى ئورنىدىن تۇرغان پېتى بېشىنى ساڭگىلىتىپ يەرگە قارىدى.

سوئال سوربغۇچى «بۇ ئوقۇغۇچى ئورنىدىن تۇرۇپ قورقۇپ كەتكەن بولسا كېرەك» دەپ ئويلىدىمۇ، قانداق، بۇ ئوقۇغۇچىنى ئولتۇرغۇزۇۋېتىپ يەنە بىر ئوقۇغۇچىدىن شۇ سوئالنى قايتا سوربدى. ئۇ ئوقۇغۇچىمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ بېشىنى ساڭگىلىتىپ يەرگە قاراپ تۇردى.

— بۇ قانداق ئىش؟ مەندىن قورقماڭلار. مەنمۇ سىلەرنىڭ ئوقۇتقۇچىڭلارغا ئوخشاش ئادەم. قول كۆتۈرگەندىكىن بىلگىنىڭلارنى جاۋاب بېرىڭلار بولۇۋېرىدۇ...

ئوقۇغۇچىلاردىن يەنە ئۈن چىقمىدى. سوئال سوربغۇچى بۇ ئوقۇغۇچىنىڭ يېنىغا بېرىپ مېھرىبانلىق بىلەن:

— ئوقۇغۇچى دېگەن يالغان ئېيتسا بولمايدۇ. شۇنداقمۇ؟ — دېدى.

— شۇنداق، — دېدى ئوقۇغۇچى بوش ئاۋازدا.

— ئەمسە سىز نېمىشقا قول كۆتۈرۈپمۇ جاۋاب بەرمەيسىز؟

ئۇ ئوقۇغۇچى بىردەم سوئال سوربغۇچىغا، بىردەم مۇدىرغا قاراپ خېلى ئۇزۇن تۇرۇپ قالدى. ھاكىممۇ، ئىداره باشلىقىمۇ بىر ئىشنى تۈيۈپ قالدى بولغاي، ئەيسا مۇدىرغا كۆز ئىشارىسى بىلەن سىنىپتىن چىقىپ تۇرۇشنى بۇيرۇدى. بۇ چاغدا سىنىپ ئىچى تىمتاسلىققا چۆمگەنىدى. ئاخىرى ئوقۇغۇچىلاردىن جاۋاب چىقتى.

— مەن سول قولۇمنى كۆتۈرگەن.

— نېمىشقا؟

— ...

ھەممەيلەن بۇ گەپتىن ھەيران قالدى ـ دە، باشقا بىر سىنىپقا كىرىپ ئېغىزچە ئىمتىھان ئېلىۋىدى. ئەھۋال ئوخشاش چىقتى. تەكشۈرۈشكە كەلگەنلەر بۇ ئىشتىن غەلىتىلىك ھېس قىلىپ سىنىپلاردىن ئۆزى خالاپ بىردىن ۋەكىل ئەكىرىپ ئوڭ قول، سول قولنىڭ مەنىسىنى تەكشۈرۈپ كۆردى. نەتىجىده سورالغان سوئالنى بىلەلەيدىغانلار ئوڭ قولىنى كۆتۈرىدىغان، بىلەلمەيدىغانلار سول قولىنى كۆتۈرىدىغان ئادەت مەكتەپ ئىچىده ئومۇملاشقىلى تېخى ئۇچ كۈنمۇ بولمىغانلىقى ئىسپاتلاندى. ئۆزىنىڭ ئەپت ـ بەشىرىسى ئاشكارىلىنىپ قالغانلىقىدىن قورقۇپ غال ـ غال تىترەۋاتقان ئەيسا، ئۆزىنىڭ نېمە قىلارىنى بىلمەي تۇرغان يېرىده قاققان قوزۇقتەك قېتىپلا قالدى. مەكتەپنىڭ ئۆزگىرىش قىيابېتىنى كۆرۈپ كۆڭلىده مەمنۇن بولغان ھاكىممۇ، ئىداره باشلىقىمۇ ئەمدىلىكتە بۇ ئىشلاردىن تولىمۇ تەئەججۇپلەنمەكته ئىدى.

— سوربلىدىغان سوئالنى بىلگەنلەر ئوڭ قولىنى كۆتۈرۈپ، بىلمىگەنلەر

رۇپ ئۆتكۈزۈۋالدى. ۋەزىپىسىنى بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا ئورۇنلاپ بولالمىغانلار. دىن مەسئۇلىيەتنى سۇرۇشتە قىلىش ھەققى ئالدى. بەزىلىرىنى قايتا قىلىشقا ئورۇنلاشتۇردى. گەرچە ئالەم كەچ بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ ئوقۇتقۇچىلارنى يەغىپ «كۆرەك ئەتە ئەتىگەن بىزنىڭ مەكتەپكە كېلىدۇ. ھازىرقى ئەھۋالدىن قارىغاندا مەكتەپ مۇھىتى، ئارخىپ ۋە مەكتەپ مۇھىتى ئىشلىرىدا باشقا مەسىلە يوق. بىراق يەنە ئىككى ئىشقا دىققەت قىلمىساق بولمايدۇ. بىرى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ سۈپەت مەسىلىسى، يەنە بىرى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرسكە قاتنىشىش مەسىلىسى، بۇ ئىككى مەسىلە بەك مۇھىم. ئالدىنقىسىدا يېزىقچە ئىمتىھان ئالىسا، باشقا كەلگەننى كۆرەرمىز. ئىغىزچە ئىمتىھان ئالسا ئوقۇغۇچىلارغا ئۆگەتكەن بويىچە قىلمىز. كېيىنكىسىدە ئوقۇغۇچىلارنىڭ قاتنىشىنى يۇز پىرسەنتكە يەتكۈزىمىز. بۇنىڭ ئۈچۈن ئوقۇتقۇچىلار بۇگۈن كەچ نۇقتىلىق ئاسىلىلەر سۆھبىتىنى ئېلىپ بېرىشىمىز كېرەك» دېگەننى ئۇنتۇپ قالمىدى.

ئوقۇتقۇچىلار ئۇن ـ تىنسىز ھالدا ئىشخانىدىن بىر ـ بىرلەپ چىقىپ كېتىشتى. بۇ چاغدا قۇياش ئاللىبۇرۇن غەرپ تەرەپكە باش قويۇپ ئولگۈرگەنىدى.

ئەتىسى قۇياش ئۆزىنىڭ نۇرىنى تەبىئەتكە سېخىيلىق بىلەن چېچىشقا باشلىغاندا ئوقۇتقۇچىلار ئاللىقاچان مەكتەپنىڭ تازىلىق ئىشلىرىنى سەرەمجانلاشتۇرۇپ بولغانىدى. ئەتىگەنلىك گىمناستىكا ئويىنىلىشتىن ئىلگىرى ھاكىم، كۆرەكتىكىلەرنى باشلاپ مەكتەپ ئىچىگە كىرىپ بولدى. ئوقۇغۇچىلار يىغىلىش مۇزىكىسىنىڭ تۇرتكىسىدە مەيدانغا يىغىلىپ سەپكە تىزىلدى. تەكشۈرۈش ئۆمىكىدىكىلەر ھەممىسى ئۆزىگە ئايرىلغان تۇر بويىچە تەكشۈرۈشىنى باشلىۋەتتى. ئىدارە باشلىقى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ قىياپەت ئەھۋالى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ قىياپەت ئەھۋالى ۋە مەكتەپنىڭ قىياپىتىگە قاراپ ھەيران قالدى. مەكتەپ مۇھىتى پاكىز، ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلار رىتىملىق ـ رەتلىك گىمناستىكىدىن تاراپ سىنىپلارغا سەپ بىلەن كىرىپ كېتىۋاتاتتى. ھاكىم ئىدارە باشلىقىنىڭ ھەمراھلىقىدا مەكتەپ مۇھىتىنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن سىنىپلارنى ئارىلاپ كۆزدىن كەچۈرۈشكە باشلىدى. سىنىپلارنىڭ ئىچىمۇ ئوخشاش، تەكشى بېزەلگەن بولۇپ، بىر قارىغان ئادەمگە ھەقىقەتەن ئىللىقلىق ئاتا قىلاتتى. ئەيسا مۇدىرمۇ ھاكىمنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ ماڭدى. ھاكىم سىنىپلارنى كۆرۈپ مېڭىپ بىر سىنىپقا كىرىپ تەكشۈرۈش ئۆمىكىدىكىلەرنىڭ يېزىقچىلىق ئىمتىھان ئېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى. يەنە بىر سىنىپتا تەكشۈرۈش ئۆمىكىدىكىلەر ئوقۇغۇچىلاردىن ئىغىزچە ئىمتىھان ئېلىۋاتاتتى. بىر سوئال سورىلىشى بىلەن تەڭ سىنىپتىكى بارلىق ئوقۇغۇچىلار قولىنى كۆتۈردى. بۇ خىل ئۆزگىرىشتىن ھەيران قالغان ئىدارە باشلىقى ھەممە ئوقۇغۇچىلارنىڭ قول كۆتۈرگىنىگە قاراپ مەستلىكى كەلدىمۇ، قانداق، بۇ سىنىپتىن چىقىپ كەتمەي قاراپ تۇردى. سورالغان بىر سوئالغا بىر ئوقۇغۇچى يەنە بىرىم ـ يارتا جاۋاب بەردى. يەنە بىر ئوقۇغۇچى جاۋابنى تولۇقلىدى. يەنە بىر

ئىككى نەسر

مەڭلىك ئاتاۋۇللا

مەڭلىك ئاتاۋۇللا 1974 ـ يىلى6 ـ ئاينىڭ14 ـ كۈنى كېرىيە ناھىيە قارقى يېزىسىنىڭ مازار ئۆستەڭ كەنتىدە تۇغۇلغان. 1992 ـ يىلى9 ـ ئايدىن 1994 ـ يىلى7 ـ ئايغىچە خوتەن ماۋارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات كەسپىدە ئوقۇغان. ئۇ ئوقۇۋاتقان مەزگىلىدىن باشلاپ تىل ـ ئەدەبىياتقا زور ئىشتىياق باغلاپ، كېرىيە ناھىيەلىك ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى تەرىپىدىن چىقىرىلغان «كۆك بۇلاق» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان «كۆك بۇلاق» ناملىق نەسرى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت سېپىگە كىرگەندىن بۇيان، بىر قىسىم ئەسەرلىرى گېزىت ـ ژۇرناللاردا ئېلان قىلىندى. ئۇ ھازىر ئەدەبىي ئىجادىيەتتە زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن تىرىشماقتا.

ئاداققى كۆي

ھەر كۈنى شەرقتىن بالقىپ چىققان ئاتەش قۇياش ماڭا مېھرىبانلىق، مېخىرلىق بىلەن يالقۇنلۇق بېقىپ ئاتەش نۇرلىرىنى چاچىدۇ، بېشىمنى ئاق قۇلارنىڭ قانىتىدەك ئاپپاق قوللىرى بىلەن يۇمشاققىنە سىلايدۇ، ئوتلۇق لەۋلىرىنى لەۋلىرىمگە تەگكۈزۈپ قەلبىمگە سۆيگۈ، روھىمغا ئىلھام، مەدەت بېغىشلايدۇ. مەن ئاسمان ئەركىسى مۇھەببەتلىك كۆزلىرىدىن تامچىغان ياشلار ئارقىلىق زېمىنغا يامغۇر بولۇپ چۈشمەن. بۇنداق چاغلاردا زەڭگەررەڭ دېڭىز مۇيىدەك ئاسماندا مەرۋايىتتەك ئاق بۇلۇتلار مەغرۇرانە كېزىپ قەلب تارىلىرىمنى يەڭگىل چېكىدۇ، شادىيانە ئۈسسۇل ئويناپ ماڭا تەنتەنە قىلىدۇ، ئەترا پىمدىكى ياپيېشىل چىمەنلەر، ياۋا گۈللەر باھار ئاپتىپىدەك ئىللىق، كۆمۈش چاچلىق مېھرىبان ئانىلاردەك مۇلايىم، ئۈسسۇلچى قىزلاردەك جەلپكار، جۇشقۇن مۇزىكىلاردەك يېقىملىق، نىگارخىدەك خۇش ھىد چېچىپ ماڭا ئالقىش ياڭرىتىدۇ.

مەن ئېگىزدىن پەسكە ھېرىسمەنلىك، زوقلىنىش، تەبەسسۇم بىلەن باقىمەن ۋە سۈزۈلمەن، مېنىڭ دىلىرىم، زېمىننىڭ يۈرىكىدىن ئېتىلىپ چىققان

سول قولىنى كۆتۈرسە، يېرىمىنى بىلمىدىغانلار نېمىنى كۆتۈرىدۇ؟
مۇدىرنىڭ چىرايى بىردىنلا تاتىرىپ، لەۋلىرى تىترەپ كەتتى.
ـــ قۇ... قۇ... ـــ مۇدىر نېمىشقىدۇر گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېيەلمىدى.
ـــ قوڭنى كۆتۈرىدۇ دېمەكچىمۇ سەن؟
ـــ يا... يا... ياق...
ـــ ھە چۈشەندىم، ـــ دېدى ئىدارە باشلىقى، ياقىسىنى چىشلەيدۇ دېمەك-چىمۇسىز؟
دەل شۇ چاغدا تەكشۈرۈش ئۆمىكىدىكىلەردىن بىرەيلەن كېلىپ:
ـــ ئىدارە باشلىقى، بىز ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرسخانىدىكى سانىنى پەقەت توغرا ئالالمىدۇق. سەۋەبى سېتكىدا ئىككى سىنىپنىڭ تەنتەربىيە دەرسى بار ئىكەن. بىر سىنىپ ھازىرمۇ مەيداندا بار. يەنە بىر سىنىپنىڭ بالىلىرى ھەر-قايسى سىنىپلارغا تارقىلىپ كېتىپتۇ. ئۇچىنچى يىللىق ئىككىنچى سىنىپ-نىڭ تۆپ سانى قىرىق ئىككى ئىكەن. بىر نەپەر ئوقۇغۇچى كېسەل، بىر نەپەر-ى يوق، ئەمما سىنىپتا قىرىق ئىككى نەپەر ئوقۇغۇچى تولۇق ئولتۇرىدۇ، ـــ دېدى.
بۇ سۆز ئىدارە باشلىقىنىڭ ئاچچىقىنى تېخىمۇ كەلتۈرۈۋەتتى. ئىدارە باشلىقى مۇدىرغا ھومايدى.
ـــ سىرتتىكى ئوقۇغۇچىلارنى سىنىپقا ئەكىرىپ سانىنى قايتىدىن ئېلىڭلار...
تەكشۈرۈش ئۆمىكىدىكىلەر ئىدارە باشلىقىنىڭ دېگىنى بويىچە ئوقۇغۇ-چىلارنىڭ سانىنى يەنە بىر قېتىم قايتا ئېلىپ چىقتى. نەتىجىدە مەكتەپ بو-يىچە ئوتتۇز يەتتە نەپەر ئوقۇغۇچى يوق ئىدى.
ـــ بۇ قانداق ئىش مۇدىر؟ ـــ ئىدارە باشلىقى تەئەددى بىلەن سورىدى. ئەيسا مۇدىر ئۇنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرىدىن ئۆزىنى ئېلىپ قاچقاندەك تېزلا يەرگە قارىۋالدى. شۇ تاپتا ئۇ تولىمۇ قىيىن ئەھۋالدا قالغان بولۇپ، نېمە دەپ جاۋاب بېرىشنى بىلمەيتتى. پۈت ـ قوللىرى خۇددى بەزگەك كېسىلىگە گىرىپتار بو-لۇپ قالغان ئادەمدەك تىترەپ، يىقىلىپ چۈشۈشتىن ئۆزىنى ئارانلا تۇتۇپ تۇراتتى.

ـاقلىنىش ئۇچۇن دېگىز تېگىدىكى قۇلۇله قېپىغا يوشۇرۇپ قويغان گۆھىرى.
مۇقام ــ پەرىشتىلەرنىڭ تالڭ شامالىلىرىغا يازغان لىرىك داستانى.
مۇقام ــ پەرىشتىلەرنىڭ باھار ئاپتېپىغا سۇنغان يالقۇنلۇق قەسىدىسى.
مۇقام ــ ئەجدادىمىنىڭ بېھىش سىگگەن ئەقلىي كالامىنىڭ يارقىن ـۇلاسى، كۆتۈرەڭگۈ روھىنىڭ سەلتەنەتى، كۆيلەر سىمفونىيەسىنىڭ دېگىز ـىرىدا ئەركىن ئۇزۇۋاتقان ئالتۇن قولۇاق، ساپ روھىيەت ئاسمىنىدا چاق ـاۋاتقان يارقىن يۇلتۇزى، كۆيلەر چەشمىسى بىلەن ئەقىل ئۇچقۇنلىرى بۇل ـۇقلىغان ئابىھايات بۇلاق، يۇلتۇزلار سەركىسى، ئاتەشتەك كۆيۈپ ئەقىلنى لال ـىلايدىغان قۇتۇپ يۇلتۇزى.
مۇقام ــ باھارنىڭ زېمىنگە ئىللىق تەبەسسۇم قىلىشى.
مۇقام ــ دىللارنى دىللارغا باغلىيالايدىغان نۇرلۇق مايماق، قەلبىنىڭ چوڭقۇر جايلىرىدا ساقلانغان، ئەبەدىي چاقناپ كۆزلەرنى قاماشتۇرىدىغان مەرۋايىت.
مۇقام ــ تەبەسسۇم جىلۋىسىدىكى مەڭگۈلۈك سەلتەنەت، سەنئەت ئاسمـ ـىنىدىكى ئاتەش قۇياش، زېمىن باغرىدىكى يالقۇنلۇق مەدھىيە، مەدھىيەلەر قـايـ ـىنىدىكى پەلسەپىۋى پىكىر، ھېكمەت دۇردانىلىرى، ئىپار پۇراپ تۇرىدىغان قاپىيەلەر گۈلزارى.
مۇقام ــ جەمجىت ئايدىڭ كېچىلەردىكى ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ شېرىن پىچىرلىشى، تاغ بۇلىقىنىڭ ئەركىلەپ، شوخلۇق بىلەن تاشلارنى تاتلىققىنە مۇيۇشلىرى، جەمجىت ئورمانىنىڭ ئىچكىرىسىدىكى كىشىگە روھىي ئىلھام، مەدەت، كىشىلەرنى چوڭقۇر شېئىرىي تۇيغۇغا، ھاياجانغا سالالايدىغان شار ـقىراتما. ئەجدادىم تارىخىنىڭ يارقىن سىيماسى، ئاچچىق كەچمىش ـ كەچۈر ـمىشلەرنىڭ لىرىك بايانى، ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ سېھىرلىك پىچىرلاشلىرى، خۇشاللىق، قايغۇ ـ ئازابلىرىنىڭ يارقىن ساداسى.
مۇقام ــ ئۇيغۇر مىللىتىنى جاھانغا تونۇتقان ۋە تاڭ قالدۇرغان ئەبەدىي چاقناپ تۇرىدىغان نۇر.
مۇقام ــ ئەجدادىمىنىڭ سەپىرى جەريانىدىكى تۆگىلىرىنىڭ بوينىغا ئېـ ـسىلغان قوڭغۇراقتىن ياڭرىغان دىلنى لال قىلىدىغان سېھىرلىك كۈي.
مۇقام ــ تەبىئەت ئانىنىڭ ساخاۋىتىگە، ھىممىتىگە، گۈزەللىكىگە، مۇ ـھەببىتىگە ئوقۇلغان لىرىك داستان، ئىنسانىنىڭ قەلب تارىلىرىنى چېكىدىغان سېھىرلىك نازۇك بارماق، نەپەسلەردىن نەپەسلەرگە ئۆتىشىدىغان كۆزگە كـۆ ـرۈنمەس سېھىرىي كۈچ.
مۇقام ــ كۆيلەر گۈل تاجىسىنىڭ پاسىبانى، قەلبلەرنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىغا ئالماس قەلەم بىلەن ئىنتايىن نەپىس، گۈزەل ئويۇلغان چاقناپ تۇرىدىغان نەقىش، ئۇ ئەجدادنىڭ ئەۋلادقا ئالتۇن قەدەھتە سۇنغان ئابىھايات

مۇزدەك سوغۇق، قاشتېشىدەك سۇزۇك، كائىناتنىڭ ئابىھايات سۇلىرى دىلىدە. ئېرىم، باھار ئاپتىپىنىڭ ئوتلۇق شارابىدىن ئىچىپ، كائىناتقا ھاياتىي كۈچ بەخش ئېتىش ئۈچۈن تەرەددۇتلىنىدۇ ۋە خۇشاللىق ياشلىرىنى ئاققۇزۇشقا باشلايدۇ. بارا ـ بارا ئۇلغىيىپ زۇمرەت سۇلىرىنى ھاسىل قىلىدۇ. شوخلۇقى، تاتلىق قىلىقلىرى بىلەن ساھىللارغا ناز قىلىپ ماڭا قاراپ دولقۇن ياساپ، ناخشا توۋلاشقا باشلايدۇ. بۇنداق چاغلاردا مەن قۇچىقىمنى كەڭ ئاچىمەن، دىلـ ـبىرىم بىرخىل ئىلاھىي تىلدا سۆيگۇ ناخشىسىنى ئېيتىپ، تەلمۇرۇش بىلەن خۇدۇنى يوقىتىپ ماڭا ئۆزىنى ئاتىدۇ. مەن دىلبىرىمنى قۇچاقلىدىم ۋە ئوتلۇق لەۋلىرىنى لەۋلىرىمگە تەگكۈزدۇم. قەلبىمدە شادلىق ئۇچقۇنلىرى يېلىنجاشقا باشلىدى. روھىم شادىيانە ئۇسسۇل ئويناپ بەخت تۇيغۇسىدا نازلاندى. دىلبىـ ـرىم شوخ، چېچەن، ئوماق قىلىقلىرى بىلەن پەسكە ئەركىن سەكرەپ سانسىز ئۇنچە ـ مارجانلارنى چاچراتتى، كۈمۈش بۇزغۇنلارنى ھاسىل قىلدى. بۇز ـ غۇنلاردىن چاچرىغان ئۇنچە ـ مارجانلار ياپيېشىل چىمەنلەرگە، ياۋا گۈللەرگە زەردىن ھالقا، مارجانلارنى ئاستى. دىلبىرىم ئېگىزدىن پەسكە چۈشكەچ شادىيا ـ نە ئۇسسۇل ئويناندى ۋە بۇزغۇنلاردىن قايىنام ھاسىل قىلىپ دەريالار باغرىدا تەرەپ ـ تەرەپكە ئېقىپ، پۈتكۈل مېھرىنى مەۋجۇداتلارغا ئاتا قىلدى.

دىلبىرىم ـــ ئۇزۇن زامانلاردىن بېرى سۆيگۇ دۇنياسىنىڭ چىرىغى، ئىنسانىيەتنىڭ قەلبىنى يورۇتقۇچى ئاتەش قۇياش، ئاجىز ـ مەجرۇھلارغا تەڭرىدىن سۇنۇلغان ئېسىل شاراب، سۆيگۇ قەھرىتان قىشتا قالغان يولۇچىغا ھەدىيە قىلغان باھار ئاپتىپى، چۆل ـ جەزىرىلەردە بىر تامچە سۇغا تەشنا بولـ ـغان يولۇچىغا ھۆرمەت بىلەن سۇنۇلغان بۇلاق سۇيى دەپ، توختىماي جارانلىق ئاۋازدا ناخشا ئېيتىدۇ. مەن ۋە دىلبىرىم شۇنىڭدىن بېرى ئىنسانىيەتكە، تەبـ ـئەت ئانىغا سۆيگۇ كۈيىنى يانىرىتىپ كېلىۋاتىمىز. شۇنداق، بۇ كۈي ئەلمـ ـساقتىن بۇيان داۋاملىشىپ كەلگەن ھەم مەڭگۇ، مەڭگۇ داۋاملىشىدۇ. چۈنكى، بۇ سۆيگۇ كۈيى، ئاداقتى كۈي...

مۇقام

مۇقام ـــ ئادەمئاتىنىڭ ھاۋائانىنى سۆيگەندە چىققان تۇنجى كۈيى، سۇبھى مەلىكىسىنىڭ پەرىشتە تاڭلارغا سۇنغان يالقۇنلۇق مەدھىيەسى، تاڭ چولپىنىنىڭ ئاتەش كۆزلىرىدە چاقناۋاتقان سېھىرلىك نۇر، زېمىن قىزنىڭ زىننىغدىكى ئوتـ ـلۇق تەبەسسۇم، قەلب دىلبىرىنىڭ ناز بىلەن مېھىرلىك بېقىشى، ساباۋ پەرىسـ ـنىڭ نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ كېمىسىدىكى بىر جۈپ ئوماق قۇشقا ئۇۋەتكەن ناۋاسى، دۇنيادىكى بىمەيزەت تاغلاردىن قايتقان ئەكس سادا.

مۇقام ـــ سۇ پەرىسىنىڭ دېڭىز قاراقچىلىرىنىڭ ئوغرىلىۋېلىشىدىن

تەلپۈنۈش ساداسى

(نەسر)

ساھىبجامال مەتسەيدى

بۇ دۇنيادا مەرتىۋىلىك ئادەملەرمۇ، پەزىلەتلىك، ياخشى نىيەتلىك كىشىلەرمۇ، نەپسىنىڭ قۇربانى بولۇپ كەتكەنلەرمۇ، قەلب دۇنياسى رەڭدارلىققا تولغان خالىس ئادەملەرمۇ ياشاۋاتىدۇ. پەقەت بىزنى ئەڭ ئۈنۈملۈك، توغرا يولغا باشلايدىغان بىر نەرسە بار. ئۇ بولسىمۇ ئاتا ـ ئانا مېھرى!

ئەي دوستلىرىم، ئېسىڭلاردا بارمۇ؟! تۇغۇلغان چېغىمىزدىكى ئاق قەغەزگە ئوخشىشىدىغان سەبىي، پاك، غۇبارسىز، ئاجايىپ گۈزەل «بىچارە» جىسىمىمىز ئېسىڭلاردىمۇ؟! بىز ئاشۇ يورۇق دۇنياغا كۆز ئاچقاندىن باشلاپ، ئۇلار ئالەمچە خۇش بولۇپ كەتكەندى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن بارلىقىنى بىزگە ئاتاپ، يېمەي يېگۈزۈپ بىزنى خۇددى كۆز قارىچۇقىنى ئاسرىغاندەك ئاسراپ قاتارغا قوشتى. بىزنىڭ كۆلكىمىز، خۇشاللىقىمىز ئۇلارغا ئالەمچە خۇشاللىق، سۆيگۈ ئاتا قىلدى. بىزنىڭ ئازراقلا نەتىجىمىز، ئۇتۇقىمىز ئۇلارنىڭ قەلبىگە روھىي ئوزۇق ئاتا قىلدى.

ھېلىمۇ ئېسىمدە، باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىم ئىدى. بىر كۈنى دەرس ۋاقتىدا قورسىقىم ئاغرىپ پەقەتلا بولالماي قالدىم. ئاللىقانداق بىر ئازاب پۈتۈن جىسمىمنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىۋالغانىدى. پېشانەمدىن موچاق ـ مونچاق تەر تامچىلىرى قاپلىغانىدى. مېنىڭ بۇ ھالىمنى كۆرگەن ئوقۇتقۇچىم تېزلىكتە يېزىلىق دوختۇرخانىغا يۆتكىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ يەرنىڭ داۋالاش شارائىتى تۆۋەن بولغاچقا، ناھىيەلىك دوختۇرخانىغا ئاپىرىشقا مەجبۇر بوپتۇ. باشقىلاردىن ئەھۋالىمنى ئاڭلىغان ئاتا ـ ئانامۇ ئارقىمىزدىن باردى. ئۇلار مېنىڭ ئەھۋالىمنى كۆرۈپ كەپتەر باچكىسىدەك بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى. دوختۇرلارنىڭ كۆيۈنۈپ داۋالىشى نەتىجىسىدە ساقايغان بولساممۇ، ئەمما ئاتا ـ ئانامنىڭ بىرنەچچە كۈندىن بۇيانقى ئەھۋالىنى كۆرۈپ، ئۇلارنىڭ كۆيۈمچانلىقىدىن تەسىرلىنىپ، ئۇلارنىڭ مېنى باققان ئەجرىنى چوقۇم قايتۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىپ ئوقۇش نىيىتىگە كەلدىم. كېيىنكى كۈنلەردە دادامنىڭ مېنى داۋالىتىش ئۈچۈن قان ساتقانلىقىنى ئاڭلاپ ياشلىرىمنى توختىتالماي قالدىم.

كەۋسىرى، تاشلار باغرىدا يىلتىز تارتقان چىنار دەرىخى.

مۇقام ــ سەننەت بېغىدا مەڭگۈ، ئەبەدىي سولاشمايدىغان خۇش پۇراق چېچىپ دىماقلارنى غىدىقلايدىغان گۈل، روھىيەت ئاسمىنىدىكى يارقىن جۇلا بىلەن چاقناپ تۇرىدىغان يۇلتۇز.

شېئىرلار

ئارزۇگۈل كېرەم

ئارزۇگۈل كېرەم 1986 ـ يىلى 1 ـ ئايدا كېرىيە ناھىيە شەنبەبازار بازىرىدا تۇغۇلغان. 2001 ـ يىلىدىن 2002 ـ يىلى غىچە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇغان.

ئۇ 2007 ـ يىلى «خوتەن گېزىتى» دە ئىلان قىلىنغان «ھۆكۈمەتكە مىڭ رەھمەت»ناملىق شېئىرى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت سەپىگە كىرگەن. شۇنىڭدىن بۇيان بىر قىسىم مەتبۇئاتلاردا 30 پارچىدىن ئارتۇق شېئىرى ئىلان قىلىنغان. ئىككى پارچە شېئىرى رىغبەتلەندۈرۈش مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن. يېقىندا ئۇ «شەبنەم»ناملىق شېئىرلار توپلىمىنى نەشرگە تاپشۇردى.

سرلىق كوچا

بۇ كوچا
سىرلىق كوچا
ئادەملەر بىلەن
خىيابان يوللاردا غېرىب ئېسەدەش،
ئالۇئندا دىللارنى چاڭقاق ئەيلىگەن.

يات شەھەر
يات بىر كوچا
ھەر كوچىدا ياتسىرار تۇيغۇ،
ھەرقەدەمدە دېلىغۇل ئېسەنگىرەش.
تىلسىماتتەك جاھان كۆزىنكى،
ئايسىز كېچە
بۇلاقسىز ساسلىق
سىرغا پاتقان ھۇزۇر ئەينىكى.

كۈنلەر بىر - بىرىنى قوغلىشىپ ئۆتۈۋەردى. مەنمۇ چوڭ بولدۇم. ئەمما، مەن ھالال ئەجرىم بىلەن ياشاشقا باشلىغاندا، ئۇلار ئارقا - ئارقىدىن باقىي ئا- لەمگە سەپەر قىلدى. مەن يىغلىدىم. قاقشىدىم. ئەمما تەقدىر راستىنلا مەن بىلەن قەرىشقاندەك ئۇلارنى يوقلۇق ئالىمگە ئەكەتكەنىدى.

ۋاقىت ئېقىن سۈدەك ئۆتۈۋەرگەن بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ سىيماسى كۆز ئالدىمدىن كەتمەيتتى. بۇنداق چاغلاردا مەن خۇددى ئوتقا چۈشكەن قىلدەك تولغىناتتىم. ئۇلارغا ئۇنسىز ندا قىلاتتىم.

«قەددى قاراقۇرۇم تېغىدەك ھەيۋەتلىك دادا! مەن سىزنى سېغىندىم!... مېھرى چاھار باغدەك كەڭ ئانا، مەن مېھرىڭىزگە تولىمۇ تەشنا بولۇۋاتىمەن. سىلەر نەدە؟...»

ۋىسالىنىڭ پەيزىنى سۈرسەم شادلىنىپ،
ئۈمىدۋار چېھرىڭدىن سۆيۈنۈپ ھەردەم.

كەل مېنىڭ خانەمگە يۈرمە خىرامان،
پىچىرلاپ بەرسەڭچۇ چۈشۈمدەك تاتلىق.
ئوتلۇق شۇ قۇياشنىڭ ئۆڭمەس نۇرىدا،
بىھۇدە ئۆتمىسۇن سۆيگۈسىز ياشلىق.

ئۇخلىسام چۈشۈمدە كېزىپ يۈرسەن،
سۆزۈڭدىن يۈرەككە ئويۇلغان نەقىش.
ئۇيقۇسىز تۇنلەرنى كەزدىم خىيالەن،
داۋالغۇپ قەلبىمدە سۇزۇك سېغىنىش.

ئىنتىزار

سوۋغا قىلدىڭ ھىجراننى سۇنۇپ،
ئازغانلىقىنىڭ ئاراچلىرىدا،
تېپىرلايدۇ يۈرىكىم ئەنسىز،
تەنھالىقىنىڭ ۋايىسىشلىرىدا.

قان سىرغىيدۇ قەلب يارامدىن،
بىر ساڭىلا قىلىمەن خىتاب.
تۆكۈلىدۇ تەرىپلەر سانسىز،
ئاھ! بولدىلا ئۆتەيچۇ چىداپ.

كېلىسەنغۇ ئازغان يولۇڭدىن،
ئېرىپ بەلكىم ئاھۇ نالەمگە.
ئىنتىزارىمەن يولۇڭغا دائىم،
ماكانلاشقىن سۆيگۈ خانەمگە.

سۆيگۈ ئىزدەيمەن

دەردلىرىمگە داۋا ئىزدەيمەن،
سانا‌قلىقلا قالغان ۋاپادىن.
روھلىرىدا لىباسلىق سۆيگۈ،
تەلۈە ھېسسىيات قايتقان يولىدىن.

شۇ كوچىدا
پىچىرلاشتىن مەھرۇم قالغاندەك
ساداقەتنىڭ ئۈمىد يوللىرى
يۈرەكلەردىن
ئاڭلانماقتا
ناخۇش ئاھاڭلار
قاپلىغاندەك
رەزىللىك ئىشقى
توزۇماقتا ۋىسال گۈللىرى.

شېئىر يازدىم ساڭلا ئاتاپ

سىڭىپ كەتتى ياستۇق باغرىغا،
تۇن نىسپىدە تۆكۈلگەن يېشىم.
پىنھان جايدا يىغلايمەن ئۆكسۈپ،
ئازابىمنى چۈشەنمەس ھېچكىم.

يوللىرىڭغا قاراپ ھەر كۈنى،
سەبىي يۈرەك چەكمەكتە پىراق.
سېغىنىشىڭ لەززىتى تاتلىق،
سەنسىز ئۆتكەن كۈنلىرىم دوزاخ.

سېغىنىشىڭ ئوتىدا كۆيۈپ،
كۆرۈنمەكتە تۆت تام سەن بولۇپ.
تەشنالىقتا سوقماقتا يۈرەك،
قىسمەتلەرگە قەبرىلەر ئويۇپ.

ئۆز ئۆزۈمگە پىچىرلاپ تاتلىق،
شېئىر يازدىم ساڭلا ئاتاپ.
شېرىن خىيال سۈرىمەن گاھى،
گۈل بەرگىدە چىمەنلەر ياساپ.

ئۆتمىسۇن بىھۇدە سۆيگۈسىز ياشلىق

رويايقا چىقسا گەر شۇ كۆرگەن چۈشۈم،
ئەبەدىي ھىجراندىن يۇلقۇنۇپ شۇدەم.

تاشلاپ مېنى كەتتىڭ يىراقتا،
ۋۇجۇدۇمنى چىرمىدى ھىجران.
مېنىڭ قەلبىم دائىم پىراقتا،
يىقىلماسمۇ ساڭىمۇ گۈلخان.

سېغىنىمەن ئاشۇ كۈنلەرنى،
يۈرەكلىرىم لەختە ـ لەختە قان.
چۈشەنمىدىڭ مېنىڭ قەلبىمنى،
ئۇنى مەڭگۈ ساڭا تاپشۇرغان.

بايقاش

تېڭىرقاپ كېتىپ بارىمەن،
ياتسىراشنىڭ گىرىسىدىن جىغىلىرىدا.
ئەنسىز شامال
ئۇچۇرۇپ رومال،
خىيالىمنى ئېلىپ قاچماقتا.

چۆكۈپ كەتتىم،
قاينام ھايات قاينامليرىغا.
كۈلۈۋاتىمەن، يىغلاۋاتىمەن،
ئەڭ بىچارە ئاياللىقىمغا.

يۈرىكىم يىغلايدۇ،
ھىجران بوستانىغا شېئىر قۇسقان كىم؟
نىدالىرىم يېگانە پەريادقا رەڭداش،
ئۆكسۈيمەن قەدىرسىز چېچەكلىرىمگە،
ھەم يەنە ئوتلۇق شۇ ئېتەكلىرىمگە.

بايقالمىدى،
قېزىلمىدى ھەم،
ئاداققى توزۇماس بوستان چاچلىرىم،
قەلەم ـ قاشلىرىم.
قۇم ـ بارخانلار شىلدىرلاپ،
كۆمۈپ قويدى ئېتەكلىرىمنى،
ھەم تۇنجۇققان تىلەكلىرىمنى.

قانسرايدۇ ئۇپۇق كۆزىدە،
ئىلھاملىرىم ئۇندا بىر تىنىپ.
شېئىرلىرىم چەكتى رىيازەت،
بىر سېنىلا ئاشقىم بىلىپ.

مەست بولىدۇ شېرىن تۇيغۇدىن،
زەردابلىققا تولغان يۈرىكىم.
دولقۇن كەبى چايقالسا قەلبىم،
ھالسرايدۇ تىلسىم كۆيلىرىم.

قاچانغىچە قىينايسەن مېنى

تەلمۈرىمەن ھەركۈن يولۇڭغا،
تەشنالىقتا كۆتىمەن سېنى.
كۆرسەتمەيسەن ئۆزۈڭنى بىراق،
قاچانغىچە قىينايسەن مېنى؟

ساقلا دەيسەن، كۆتتۈم نەچچە رەت،
كۈل قىلىسەن يۈرەك - باغرىمنى.
يۈرىكىمگە گۈلخان يانداۋرۇپ،
قاچانغىچە قىينايسەن مېنى.

تېلېفونۇمنى سايرىتىپ دائىم،
«ساقلا» دەيسەن تاتلىق پىچىرلاپ.
كۆتۈش نېمە؟ بىلمەيسەن ئۇنى،
كاۋاپ بولدى سۆيگۈم تېپىرلاپ.

ئۇنتۇلدىمۇ تۇتۇشقان شۇ قول

ئېسىڭدىمۇ بىز كۆرگەن مايسا،
يادىڭدىمۇ ئاشۇ چىغىر يول.
ۋىجدان بىلەن ئويلىغىن قايتا،
ئۇنتۇلدىمۇ تۇتۇشقان شۇ قول.

جايناماردا بۇقۇلداپ يامغۇر كەبى ياش تۆكۈپ،
ئولتۇرسىمۇ مۇڭسىراپ، ئىچىۋەردىڭ، ئىچىۋەر.

بىر بوتۇلكا مەي تاپسىڭ باغاشلىدىڭ جانانەڭ،
تولا ئىچىپ رۇخسارىڭ بولدى سېرىق سامانەڭ،
ئىچمەي قالساڭ پۈت ـ قولۇڭ تىترەپ تۇرار غازاڭدەڭ،
نەزەر سالغىن تۇرقۇڭغا بولۇپ قالدىڭ سارىڭدەڭ،
تۇرسىڭمۇسەن قان قۇسۇپ، ئىچىۋەردىڭ، ئىچىۋەر.

مەست ـ ئەلەس بوپ كوچىدا يېتىپ قالدىڭ نەچچە رەت،
دېدى سېنى جامائەت: ئەي هاراقكەش نېرى كەت،
يوقمۇ سەندە زەررىچە ئادەمىيلىك دىيانەت،
ئەنئەنىگە، يوسۇنغا قىلدىڭ شۇنچە خىيانەت،
ئەل ئالدىدا خار بولۇپ ئىچىۋەردىڭ، ئىچىۋەر،

مەي ـ شارابتىن باشقىغا مىجەزىڭ يوق، تاۋىڭ يوق،
سەن شارابنىڭ ئاشىقى، ئۇندىن ئۆزگە يارىڭ يوق،
چىدايسەن مىڭ خورلۇققا، غۇرۇرۇڭ يوق، زارىڭ يوق،
ئەمما بۇگۈن شارابخور ئەل ئىچىدە جايىڭ يوق،
ئالتە پۇلغا زار بولۇپ ئىچىۋەردىڭ، ئىچىۋەر.

يېتەر شۇنچە ئىچكىنىڭ ئەي شارابخور بولدى بەس،
ئەجدادىڭ كىم؟ نەسەبىڭ ئەمەس ھەرگىز تېگى پەس،
قايت ئەدەپكە ـ ئەخلاققا هايات دېگەن بۇ ئەمەس،
مەي ئورنىدا قەلبىڭگە تولسۇن ئىلىم لىق ـ پەۋەس،
ئادەمىيلىك يولىدا ئىزىڭ قالسۇن مېڭىۋەر.

ئىچۈەردىك، بولدى بەس

(ساتىرا)

ئابدۇراخمان ئابدۇرېھىم

ئابدۇراخمان ئابدۇرېھىم 1976 ـ يىلى 2 ـ ئايدا كېرىيە ناھىيەسىنىڭ ئۆستەڭبېشى مەھەللىسىدە تۇغۇلغان. 1995 ـ يىلى خوتەن مائارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى پۈتكۈزۈپ، لەنگەر ئوتتۇرا مەكتىپىگە تەقسىم قىلىنغان. ھازىر سىيەك يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئىشلەۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى 1994 ـ يىلى «خوتەن گىزىتى» دە ئېلان قىلىنغان «ئۆكتەبىر شەنىگە» ناملىق شېئىرى بىلەن باشلانغان بولۇپ، ھازىرغىچە ھەرقايسى مەتبۇئاتلاردا 15 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر، فولكلور تەتقىقاتىغا دائىر ماقالىسى ئېلان قىلىندى.

ئالتە ئۇلپەت جەم بولۇپ ئىچۈەردىك، ئىچۈەر،
قاۋاق ئىچرە شوخلىنىپ ئىچۈەردىك، ئىچۈەر،
خوتۇن ـ بالاك ئۇنتۇلۇپ ئىچۈەردىك، ئىچۈەر،
غاپىللىقتا تولغىنىپ ئىچۈەردىك، ئىچۈەر،
كەيپ بولۇپ خۇيلىنىپ ئىچۈەردىك، ئىچۈەر.

يۇگۇرەيسەن كوچىغا تۇتسا شاراب خۇمارىك،
تۇنەپ چىقار ئەنسىرەپ سەن كەلگۈچە ئايالىك،
«چىقماك» دېسە با رئاڭا بازغان مۇشتۇك ـ پەشۋايىك،
ـــ توۋا دەيمەن، ئېيتقىنا يوقمۇ سېنىك خۇدايىك،
غالىبلارچە گىدىيىپ ئىچۈەردىك، ئىچۈەر.

ئۇلۇغ ئاناك ھەر سەھەر بىدار بولۇپ يۇكۇنۇپ،
ئىنساب تىلەپ سەن ئۇچۇن يۇرەك ـ باغرى ئۆرتىنىپ،
ھەر نەپەسته ئوغلۇم دەپ ھەسرەت بىلەن ئۆكۇنۇپ،

ئاق توپلىق خىياللار

مەن كۈنلەرگە قىلمايمەن رەشك،
تۇگىتىمەن ياشاپ ئاز - ئازدىن.
مەشئەللەرگە تۇتاشتۇرۇپ ئوت،
ئومىد كۈتتۈم ئىللىق قۇياشتىن.
مايسىلارغا قونغان خىياللار،
شۇنچە رەتسىز شۇنچە بىپەرۋا.
ئاق توپىدا ئۆسكەن بالىلار،
ھاياتىغا مەڭگۈ بىۋاپا.

كۆزۈڭدە ئاپپاق ئاي كۆككە قارىماي

ئۆيۈڭدىن تارايدۇ ئىپار پۇرىقى،
جامائەت بەختىڭگە ئوقۇسا نىكاھ.
كەچ كىرىپ كەتسىمۇ پۈتۈن دۇنياغا،
ھەر تامدا بىر قۇياش نۇرىنى چاچار.
دەرەخلەر ساڭىلا قىلىدۇ سالام،
ياپراقلار توختىماي چالىدۇ چاۋاك.
خۇش قىلماق بولسىمۇ سېنى كەڭ ئالەم،
ئۆيۈڭسىز يۇرىكىڭ يېرىلار چاك - چاك.
دات باسقان خىياللار ئويغىنار ئاستا،
كۆرگەندە يارىڭنىڭ كۈتكەن ھالىنى.
ئېسىپ قوي تىلتۇمار سۇپسۈزۈك تاشتا،
ئاتسا سەن ئۇچۇن يوقنى، بارىنى.
مېھىردىن دەملەنگەن بىر پىيالە چاي،
تارايدۇ ئېغىزدىن تومۇرلىرىڭغا.
كۆزۈڭدە ئاپپاق ئاي كۆككە قارىماي،
چېچەكلەپ تۇرىدۇ كۈلكە چېھرىڭدە.
ئەل - ئاۋام قولىنى سۇنىدۇ ساڭا،
ئەر بولدى، ئەلگە باشپاناھ بولدى دەپ.
چۈنكى ئات ئېتكەن دوستلىرىڭ بولسا،
يۇرمەيدۇ سېنىڭدىن ئەمدى ئەنسىرەپ.

شېئىرلار

ئابدۇراخمان مەتنۇرى

ئابدۇراخمان مەتنۇرى 1986 ـ يىلى 11 ـ ئايدا كېرىيە ناھىيە موغاللا بازار ھال كەنتىدە تۇغۇلغان. 1992 ـ يىلىدىن 2000 ـ يىلىغىچە باشلانغۇچ ـ ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇغان. ھازىر يەككە تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتىدۇ. گەرچە ياش شائىر ئابدۇراخمان مەتنۇرى يۇقىرى بىلىم يۇرتلىرىدا ئوقۇش شارائىتىغا ئىگە بولالمىغان بولسىمۇ، ئۇزۇكسىز تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، ھەرقايسى مەتبۇئاتلاردا 20 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر ئېلان قىلدۇردى.

تۇغمەس سوئاللار

چۈشەنسەك گەر قەلبىمنى بۇگۈن،
كۆرۈنىدۇ تۇمانسىز سەھەر.
يېشىلىدۇ سەندىكى تۇگۈن،
ۋىسال ئۈچۈن تۆلىسەك بەدەل.
سۆيگۈم بىلەن ماڭدىم زارىقىپ،
تىكەنلەردىن قىلچە ۋايسىماي.
تىنىقمىدىن ئىپار تارتىپ،
ئوتتا قويدۇك ماڭا قارىماي.
سۆيگۈ يۈيغان كەڭلىكلەر ئارا،
خىيالىمنى باشقۇرۇپ ئالدىك.
ۋىسالىڭسىز بۇ دىلىم يارا،
نېچۈن مېنى بۇ كويغا سالدىك؟
پىراقلارغا چۆمۈلسەم كەڭرى،
ئاتا قىلدىك ئالەمچە نەپرەت.
سۆزلىمىدىم سۆيگۈمنى ساڭا،
تىلدا ئەمەس دىلدا مۇھەببەت!

شائىرنىڭ ئازابى

ھەر كۈنى سەھەردە سۈزۈلىدۇ تاڭ،
ۋە يەنە چىقىدۇ كۈلگۈنچەك قۇياش.
يەر باغرى سۆيگۈدىن يېرىلسا چاك ـ چاك،
تۆكۈلەر ئاسماندىن مونچاق ـ مونچاق ياش.
دىۋىلەپ تۇرىدۇ كۆللەردىكى سۇ،
ئۈزۈلمەس رىشتىنى باغلىماقچىدەك.
غازاڭلار ئۈستىنى يېپىۋالسىمۇ،
بويسۇنماي كۆۋجەر قاراقچىلاردەك.
تۇپراقتا كۆممىسە كۆكلىمەس گىياھ،
شۇ گىياھ بەرگىنى باسىدۇ تۇپراق.
شائىرنىڭ يۈرىكى ئېزىلگەن سىياھ،
پەقەتلا بىلىدۇ يىرتىلغان ۋاراق.

رىۋايەتكە ئايلاندى ئانام

سىم ـ سىم يامغۇر ياغقان ئاخشىمى،
ھېرىپ ـ ئېچىپ يانسام بازاردىن،
ئىشكىمدە قاپقارا قۇلۇپ،
ئانام بار چاغ كېچەر ئېسىمدىن.
تاتلىققىنە ئۇخلاپ ئويغانسام،
يۈزلىرىمنى سىلايتتى ئانام،
جايىنامازدا ئولتۇرۇپ ئۇزاق،
كۆز يېشىنى سۈرتمەي بىر ھازا،
كۈلپىتىمگە ياساپ جىنازا،
دەيتتى ئاشۇ بىر ئېغىز گەپنى:
«ياخشى ئىشلار، ياخشى ئەمەللەر،
ئوغلۇمغىلا تەئەللۇق بولسا».
سەپەرلەرگە ماڭسام مۇبادا،
ئاقيولىنىڭمۇ ئېقىنى تىلەپ،
يىغلىغۇسى كەلسىمۇ قاتتىق،
يىغلىمايتتى خۇشاللىقىمنى دەپ
قۇياش پېتىپ كەتسە ئۆيگە،
شوخ يۈلتۈزلار يۈرگەندە لەيلەپ،
شوخلۇقۇمنى تاشلىماي مەنمۇ،
يۈرەر ئىدىم ھەرىيەردە دەسسەپ.
ئۆز ئۆيىدە ئولتۇرۇپ ئانام،
يۈرەر ئىدى مەندىن ئەنسىرەپ.
چاڭ ـ توزان باسسا يۈز ـ كۆزلىرىمنى،
غېرىبلىق باسمىسۇن جان بالام دەيتتى.
شۇنىڭغان ئەدىسە قىش كېچىلىرى،
ئۆزىدىن خەۋەرسىز غېمىمنى يەيتتى.

* *

رىۋايەتكە ئايلاندى ئانام،
مەدەنىيەتلىك ئايالىلار ئارا.

قاساڭنىڭ غەربىدە كۆركەم باراق تام،
بىر يېشىل كارىدور ھامان ئۆزگىچە.
ماڭدامدا ئاڭلىنار چوپان ناخشىسى،
توغرىقى، يۇلغۇنى تۇزدىن - تۇزگىچە.

بەئەينى بىر قورساق تۇغقىنىڭ خەلقى،
بەئەينى ئەزەلدىن تونۇش، يېقىنىڭ.
شۇ سېنىڭ گەر ئۆيدە بولسا نېمىسى،
پەرقى يوق داستىخاندا پارچە - سېقىنىڭ.

دېمىسەڭ - سورىماس كىمسەن، قەيەرلىك؟
كېلىشىڭ - كېتىشىڭ قاچاندۇر زادى؟
قىزىقماس پۇلۇڭغا، مېلىڭغا مىسقال،
يوق ئاڭا ھېچكىمگە ھېچ ئەرز - دادى.

ھەر توقاي بىر كاندۇر كۆكلەيدۇ ئالتۇن،
دۇنياغا داڭلىقتۇر توشقانزەدىكى.
تېرە، يۇڭ، چۇپۇرى ئوخشار ئۆزگىچە،
پۇل بولۇر ھەتتاكى تارىشا - مەدىكى.

ئاققاچقا تىنىمسىز كېرىيە دەرياسى،
تەشنالىق يوق ئاڭا بولسىمۇ قۇملۇق.
ھەممىگە بار بولغاچ رىزقى - مەئىشەت،
ئاقمايدۇ بۇ يەردە ھېچقانداق شۇملۇق.

بۇ يەردە خەلقىمىڭ ئەجداد ئىزى بار،
بۇ يەردە خەلقىمىڭ ئەينەن ئۆزى بار.
بۇ يەردە يۇرتۇمنىڭ ئەسلىي تۇزى بار،
بۇ يەردە تۇغمەس ئەجداد سۆزى بار.

كېرىيە دەرياسى

جەسۇرلۇقنى باشلاپ ماڭدىڭ ئۇزاق بىر زامان،
سېنىڭ بىلەن بىنا بولدى بۇ يۇرت بېھىشتەك.
مېھرىڭ بىلەن تاراتتىڭ سەن جاھانغا خۇش ھىد،
سەلتەنەتنى سەن ياراتتىڭ ئەلگە يېقىشتەك.

دەريا بويى ــ قەدىم روھ

(چاتما)

ئابدۇلئەزىز ئابدۇقادىر

ئابدۇلئەزىز ئابدۇقادىر 1972 ـ يىلى 7 ـ ئايدا كېرىيە ناھىيەسىنىڭ موغاللا بازار گۇزە كەنتىدە تۇغۇلغان. 1994 ـ يىلى شىنجاڭ مالىيە ـ ئىقتىساد ئىنستىتۇتىنى پۈتكۈزگەن. ھازىر كېرىيە ناھىيە ئويتوغراق يېزىلىق ئىگىلىك باشقۇرۇش پونكىتىدا ئىشلەۋاتىدۇ.

ئۇ كىچىكىدىن باشلاپلا ئەدەبىي ئىجادىيەتكە ئىشتىياق باغلىغان بولۇپ، 1989 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق رادىيو ئىستانسىسى تەرىپىدىن ئاڭلىتىلغان «مېنىڭ تاشۇاي بوۋام» ناملىق نەسرى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت سېپىگە كىرگەن. ھازىرغىچە «شىنجاڭ گېزىتى»، «خوتەن گېزىتى» ۋە ھەر دەرىجىلىك رادىيو ئىستانسىلىرىدا 30 پارچىغا يېقىن شېئىر، نەسر، ئاخبارات خەۋىرى ئېلان قىلىنغان.

دەريا بويى

چۆل ئارا بىر يۇرت بار «دەريا بويى» دەپ،
تۇرمۇشى بایاشات كۆندە تويى دەپ.
ئەجدادلار روھىنىڭ ئويغاق ئۆيى دەپ،
شۆھرىتى ئەل ئارا داستان ـ كۆيى دەپ.

قارلۇقتىن ئات سېلىپ كەلگەن تەكىنىڭ،
شەرقىدە قاساڭنىڭ ئىزىدۇر ئالتۇن.
ساناقسىز مال چارۋا، پایانسىز ئوتلاق،
بىر توقاي ــ بىر ئۆيلۈك يۇرىكى يالقۇن.

ئايان بولۇر هاياتلىقنىڭ كۆركى ـ قىممىتى،
سانسىز قەبرە قورشاپ تۇرغان كونا ئۆيلەردىن،
شەمىگۆرنىڭ ئىشىكىدە ياتقان جۇپ كىلە،
ساقلاپ ياتار ئىزگۈلۈكنى يامان كۆزلەردىن.

مونچاق ـ مونچاق قەبرىلەردە ياتار جەسۇرلۇق،
ئىلىم تەھسىل هايات ئۈچۈن ئاتاپ ئۆزىنى.
ئۇلار ئۆلۈم بىلەن يازغان هاياتلىق كۈيى،
ئاڭلىتىدۇ سىزگە بۈيۈك قوۋم سۆزىنى.

قارا دۆڭ

بىر نامەلۇم سىر ـ ئىزلارنى كۆمۈپ ئۆزىگە،
قارا دۆڭدە سوققان سېپىل تۇرار شۇ پېتى.
زەن قويسىڭىز هاياتلىققا بېرەر ئۇ سوئال:
قېنى كۆكلەم، قېنى مەردلەر تەرى هەم قېنى؟...

جاۋاب ئىزلەپ كوڭتەيلەرگە قارىدىم ئۇزاق،
ئۇستىخانلار: «مەن تۇنۇگۈن كىرگەنمەن» دېدى.
«سەنمۇ ياشا ئات چاپتۇرۇپ، غەلىبە قۇچۇپ،
بۈگۈنىڭ شۇ ـــ مېنىڭ ئەتەم، ئۆگۈنۈم ئىدى».

ئېقىن بويلاپ ئىزلەپ يۈرۈپ بىغۇبار يۈرەك،
سالغا تاشلار كۆزلىرىدە كۆردۈم ئۆزۈمنى.
بارخانلارنى قۇچاقلىدىم ئانامدەك بېقىپ،
ئاڭلىدىم هەم «مەن كىم...» دېگەن يۈرەك سۆزۈمنى.

مارجانلىق

مارجانلار هەر ياندا ياتار جىلمىيىپ،
گويياكى يۇلتۇزلار تۆكۈلگىنىدەك.
ئويلىساڭ بېرىدۇ ساڭا بىر هېكمەت،
هاياتچۈن تەن هەريان چېچىلغىنىدەك.

هالاكەتنىڭ قارنىن تىلدىڭ «مىسران قىلىچ» بوپ،
سەن سىن بەرگەن ۋادىلاردا ئۇرغۇدى ھايات.
تاغ ـ دالادىن بوستان ياساپ دەشتۇ چۆلگىچە،
بۇيۇكلۇكنى تاپتى بۇ يۇرت سەن بولغاچ قانات.

سېنىڭ نامىڭ يۇرت ئاتالدى «كېرىيە» دېگەن،
قالدى نەدە «قىر ـ يار» بۇگۈن كەڭرى يەر بولۇپ.
ھەممە يەردە تەنتەنىلەر، ھوسۇل شادلىقى،
سەن سۇ بەرگەن كۆڭۈللەرگە شادلىقلار تولۇپ.

بۇ يۇرت سەندىن سەپ ـ قاتارنى، نۇسرەتنى تاپتى،
ئۇلۇغلۇق ھەم مۆھتەرەملىك خىسلەتنى تاپتى.
يارالدىڭمۇ باتۇرلارغا سەنمۇ باتۇر بوپ؟
تارىخ بەتتە ئالتۇن قۇرلۇق ھۆرمەتنى تاپتى.

ئەزىم دەريا بىرلە ئۇلۇغ ئەزىم كېرىيە،
ئەل ـ خەلقىمنىڭ قان ـ تەرىدىن تاپتى قۇت ـ روناق.
جىمى ئېسىل سۇپەتلەرگە سەركە ـ سەردار بوپ،
ئالقىشلارغا نائىل يەكتا ئۆتكۈسى ئۇزاق.

مازار

سۇ ئۈستىدە سەير ئەتكەن دانىشمەن بوۋاي،
بۇ يۇرت ئۈچۈن شەۋكەت ـ رىزىق تىلىگەنمىدۇ؟
توغراقلارغا ئۇلاپ قويغان تېرەكلەر تامان،
بۇ دەشتكە بىر ئۇلۇغلۇق بېرىلگەنمىدۇ؟

سۇپىدىكى ئۆڭى ئۆچكەن چەللە كىگىزدىن،
بىر ئىزگۈلۈك تارار ھامان ئىپار ھىدىدەك.
مەسچىتتىكى زىندىپايغا ئويۇلغان خەتتىن،
ئەسرلەرگە باقار بىر روھ گويا سېھىردەك.

ئوچۇق تۇرار رېيىلدا كىتاب بەتلىرى،
ئاخۇنلۇقۇم ئوقۇغاندەك بايىلا گويا.
ئاڭلىنىدۇ يېنىڭىزدا ئاياغ تىۋىشى،
تاللىقلاردىن ئوتۇن تېرىپ كەلگەنمىدۇ ـ يا؟

ئۇچرىشىسىز بۇ يەرلەردە ئۆزىڭىز بىلەن

شادلىنىدۇ كۆڭۈل شۇنداق تۇرسا بۇ يەردە،
چۈنكى تېخى ئۆچمىگەچكە ئەجداد ئىزلىرى.
كونا تاملار، تەكچىلەردىن تىكىلەر ھامان،
بىر غايىۋى ئادەملەرنىڭ زەڭگەر كۆزلىرى.

بىر روھ كېلەر تومۇرلاردا كۆيەر پاراسلاپ،
سىز ياپراقكى يىلتىزىڭىز بۇ يەردە — توغراق.
بىر كۈي كېلەر دىل تارىڭىز كېتەر تاراسلاپ،
سىز مەرغۇلكى مۇقەددىمە بۇ يەردە ياڭراق.

تونۇش سىزگە ئۇيقۇ ئىچرە يانقان قەدىم ئىز،
ئىزدەڭ ـ ئىزدەر كىمدۇ ئوخشاش سىزگە كۆزلىرى.
ئۇچرىشىسىز بۇ يەرلەردە ئۆزىڭىز بىلەن،
ئاڭلىنىدۇ ئۆزىڭىزنىڭ يۈرەك سۆزلىرى.

قىنىدىن سۇغۇرۇپ ئېلىنغان سۈرەت،
يات ئەلدە، يات ھېستا تەلمۈرەر بەلكىم.
تەسۈسىز خارۇ زار بولۇپ مارجانلار،
يىغلايدۇ ئېھتىمال ساتقان ھەر قېتىم.

قالسىمۇ قېزىلىپ، ئۇنتۇپ ـ تاشلىنىپ،
ئەل ـ خەلقىم تەلپۈنەر مۆتىۋەر بىلىپ.
مارجانلار تەكتىدە، قۇملار تەكتىدە،
سىر ياتار يۈرەكنى لەرزىگە سېلىپ.

بۇ يەرنىڭ كۆركىدىن تارايدۇ سېھىر،
ئەجدادلار ئىزلىرى ئېسىلدىن ـ ئېسىل.
بىباھا قۇۋىمىنىڭ ھىدى ـ يىلتىزى،
بۇ ئەمەس ئۇلارغا ئاخىرقى پەسىل.

يۇمىلاققۇم

قەۋەت ـ قەۋەت قەبرىلەردە ياڭرىتار نىدا،
يۇمىلاققۇم قوۋۇقىدا يوقالغان ھايات:
«ئۇچ مىڭ يىللىق سەپىرىڭدە تاپتىڭ ئۆزۈڭنى،
بۇيۇك تارىخ سەھنىسىدە ئىسمىڭ ئوزۇن تارت».

ئاڭلىنىدۇ جەڭ ئېتىنىڭ چاپچىپ كىشنىشى،
توخۇ ـ ئۆردەك، كالا ـ قويلار ئويناپدۇ سەكرەپ.
راۋاقلاردا ئۆكسۈمەيدۇ كۈيلەر جاراڭلاپ،
ئانا دەريا سۈيى ئەلۋەك قالمايدۇ پەسلەپ.

دەۋران سۈرگەن ئەنە شۇنداق بۇ يەردە ھايات،
قۇم كۆچۈشتىن بۇرۇنلاردا كۆجۈملەپ ياشناپ.
گەز مال، يىپەك، قاشتېشىنىڭ ئۆتەڭ ـ لەنگىرى،
ھەر نە ئىقلىم قول قوۋۇشقان قورالنى تاشلاپ.

قۇم تەكتىدە كۈلۈپ ياتقان شەھەر قوۋۇقى،
شۇنداق بايان ئەيلەر سىزگە يىراق كەچمىشتىن.
قۇمدىن قېچىپ، دەريا قوغلاپ يوقالغان شەھەر،
سوئال ئىچرە سوئال تاشلار سىزگە «ئەتمىش» تىن.

ئويلاپ قالدىم.

ئاپتوبۇس بېكەتكە كېلىپ توختىغاندىن كېيىن، ئەتراپتىكىلەرنىڭ ھېچقايسىسى ئاپتوبۇسقا چىقماي ئۆزلۈكىدىن ماڭا يول بېرىشتى. مەن خىجىللىق ئىلكىدە رەھمەت ئېيتقاچ ئاپتوبۇسقا چىقتىم.

ئاپتوبۇسقا چىقىشىمغىلا بىر يىگىت ماڭا ئورۇن بوشىتىپ بەردى. مەن رەھمەت ئېيتقاچ ئولتۇردۇم. ھېلىقى يىگىت:

— ئېرىكمىز بەك ياخشىكەن، بەختلىك بولۇڭلار، — دېگەچ ئاپتوبۇستىن چۈشۈپ كەتتى.

مەن رەھمەت ئېيتتىم، لېكىن تېخىمۇ گاڭگىراپ قالدىم. نېمىشقا ھەممەيلەن ئېرىمنىڭ ئوبدان ئىكەنلىكىنى بىلىدىغاندۇ؟ مەيلى قانداقلا بولسۇن مەن ئېرىمنى ماختىسا خۇشال بولاتتىم. ئاپتوبۇس بېكەتكە كەلگەندە مەن ئورنۇمدىن تۇرسام، قىستا ـ قىستاڭ ئاپتوبۇس ئىچىدە ھەممەيلەن ماڭا تېزلىكتە يول بېرىپ، يولۇچىلار مېنى كۈلۈمسىرەپ ئۇزىتىپ قويدى.

ئانامنىڭ ئۆيىگە ئامان ـ ئېسەن كېلىۋالدىم. ئىشكىتىن كىرىشىمگىلا سىڭلىم ئارقامدا تۇرۇپ ۋارقىرىۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن ئۆيدىكىلەر چۆچۈپ كەتتى. سىڭلىم دۇمبەمگە چاپلانغان بىر ۋاراق قەغەزنى ئاستا سويۇۋېلىپ، پەس ئاۋازدا: «ئايالىمغا ئورۇن بېرىڭلار، رەھمەت» دەپ پىچىرلىدى.

— ئاچا! يېزىنىم ئاجايىپ ياخشىكەن جۇمۇ! — دېدى ئۇ. قەغەزنى قولۇمغا ئېلىپ بىردىنلا چۈشەندىم، كۈلگۈم كەلدى ـ يۇ، ئەمما ياشلىرىم يىپى ئۈزۈلگەن مارجانەك تۆكۈلدى.

ئايالىنىڭ دۇمبىسىگە چاپلانغان خەت

پېڭ لىپىڭ

ئۆمەر مەتتۇرسۇن كاشان تەرجىمىسى

ئۆمەر مەتتۇرسۇن كاشان 1968 ـ يىلى 6 ـ ئايدا كېرىيە ناھىيەسىنىڭ بازار ئىچىدە ئوقۇمۇشلۇق ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. 1986 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتكۈزگەن. 1986 ـ يىلى 9 ـ ئايدىن 1988 ـ يىلى 7 ـ ئايغىچە ئۇرۇمچى شەھەرلىك ئىجتىمائىي كەسىپي تېخنىكوم مەكتىپىنىڭ تەرجىمانلىق سىنىپىنى پۈتكۈزگەن. 1988 ـ يىلى 12 ـ ئايدىن 1991 ـ يىلى 11 ـ ئايغىچە كېرىيە ناھىيەلىك خەلق سوت مەھكىمىسىدە ئىشلىگەن. 1991 ـ يىلى 11 ـ ئايدىن ھازىرغىچە كېرىيە ناھىيەلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىدە ئىشلەپ كېلىۋاتىدۇ.

ئۇ 2007 ـ يىلىدىن باشلاپ ئەدەبىي تەرجىمە ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلىغان بولۇپ، ھازىرغىچە ھەرقايسى مەتبۇئاتلاردا 10 پارچىدىن ئارتۇق تەرجىمە ئەسىرى ئېلان قىلىنغان.

ئىككىقات بولغىنىمغا توقۇز ئاي بولغان، سىرتقا چىقىشىم تېخىمۇ قولايسىزلىشىپ كەتكەنىدى. تۇنۇگۈن ئانامنىڭ تۇغۇلغان كۈنى بولۇپ، ئېرىم سىرتقا خىزمەتكە چىقىپ كەتكەچكە، ئۆزۈم يالغۇز ئانامنىڭكىگە بېرىش ئۈچۈن يول ئالدىم. ئازراق پىيادە مېڭىپ بېكەتكە يېتىپ كەلدىم. ئاپتوبۇس تېخى كەلمىگەنىدى. توساتتىن بىرى مۇرەمگە يېنىك ئۇردى، ئارقامغا ئۆرۈلۈپ قارىسام، بىر چىرايلىق قىزچاق كەينىدىكى ئورۇندۇقنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

ـــ ھەدە، ئولتۇرۇڭ، ـــ دېدى.

مەن دەرھال ھەشقاللا ئېيتىپ ئولتۇردۇم. مېنىڭ بەكمۇ ئولتۇرغۇم كېلىپ تۇراتتى، ئىككى قەدەم ماڭا ـ ماڭمايلا ھاسىراپ كەتكەنىدىم. چىرايلىق قىزچاق كۈلۈمسىرەپ:

ـــ ئېرىڭىز ناھايىتى ئوبدان ئىكەن، ـــ دېدى.

مەنمۇ: «شۇنداق» دېگەچ ھەيرانلىق ئىچىدە، بۇ نېمە دېگىنىدۇ، دەپ

كېيىن، بەي ئىدارە باشلىقى ھاكىم بولۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي، ناھىيەلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئىشخانا مۇدىرى، جاڭ سۇنى ناھىيەلىك ھۆكۈمەتكە يۆتكەپ ئە-كىردى. بەي ھاكىم ئىشخانا مۇدىرىنى چاقىرتىپ، ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن جاڭ سۇنى يۆتكەپ ئەكىرگەنلىكىنى سۈرۈشتە قىلدى.

— بىلىشىمچە، ئۇنىڭ قابىلىيىتى تايىنلىق ئىكەنغۇ؟ — دېدى بەي ھاكىم ئاخىرىدا. ئىشخانا مۇدىرى دەرھال:

— ئۇنىڭ ئەھۋالى بىزگىمۇ ئايان، بىراق، جاڭ سۇنىڭ پەۋقۇلئاددە ئىق-تىدارى بار، بۇ بىزنىڭ خىزمىتىمىزگە پايدىلىق، — دېدى.

كېيىن، بەي ھاكىم شەھەر باشلىقى بولۇپ بىرقانچە كۈندىن كېيىن، شەھەرلىك ھۆكۈمەت ئىشخانىسىنىڭ باش كاتىپى ئادەم يۆتكەش توغرىسىدا دوكلات يېزىپ، جاڭ سۇنى يۆتكەپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدى. بەي شەھەر باشلىقى تولىمۇ ھەيران بولدى: «جاڭ سۇ خۇددى مېنىڭ سايەمدەكلا ماڭا ئە-گىشىپ يۈرىدۇ، نېمە ئىش بۇ؟ مېنىڭ خىزمىتىم ئەزەلدىن ئۇنىڭغا باغلىق ئەمەسقۇ؟» ئۇ باش كاتىپنى چاقىرتىپ ئەكېلىپ:

— نېمىشقا مەن نەگە بارسام جاڭ سۇمۇ شۇ يەرگە بارىدۇ؟ — دەپ سو-رىدى ئۇدۇللا.

— ئۇزلىرىگە ئېيتسام، مېنىڭ ئۇنىڭ بىلەن ھېچقانداق مۇناسىۋىتىم يوق، — دېدى باش كاتىپ كۈلۈمسىرەپ، — ئىشخانىنىڭ ئۇنى يۆتكەپ كىر-شى پۈتۈنلەي خىزمەت ئۈچۈن، ھېچقانداق ئالاھىدە سەۋەب يوق، خاتىرجەم بولسىلا.

— توغرا ئەمەس، ئۇنىڭ يۆتكىلىشى چوقۇم مەن بىلەن مۇناسىۋەتلىك، رەھبەرلىك خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان نەچچە يىلدىن بېرى مەن ھېچقانداق قالايمىقان ئىش قىلمىدىم، چىرىكلەشمىدىم، ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتلاردا كە-تاب كۆردۈم، خەت يېزىشنى مەشىق قىلدىم. شۇڭا، جاڭ سۇ سەۋەبلىك باش-قىلار ئارقامدىن سۆز - چۆچەك تارقىتىپ يۈرسە بولمايدۇ. بۈگۈن سىز بۇنىڭ سەۋەبىنى ئوچۇق ئېيتمىسىڭىز، مەن بۇ دوكلاتنىڭىزغا ئىمزا قويمايمەن، — دېدى بەي شەھەر باشلىقى تېرىكىپ.

باش كاتىپ سەل ئوڭايسىزلىنىپ، بىردەم تىلىنى چاينap تۈرۈپ قالغا-دىن كېيىن:

— شەھەر باشلىقى، بىزنىڭ ئۇنى يۆتكەپ كىرىشىمىز ئۇنىڭ سىزنىڭ خەتتاتلىقىڭىزنى تەتقىق قىلىش بىلەن مۇناسىۋەتلىك، — دېدى.

بەي شەھەر باشلىقى بۇنى ئاڭلاپ خېلى ئۇزۇنغىچە ھاڭۋېقىپ تۇرۇپ قال-دى ۋە:

— ھەيران قالارلىق ئىش ئەمەسكەن. ئەمەلدارلار سورۇنىدا ھەق - ناھەق كۆپ، رەھبەر بولغۇچىنىڭ كىچىككىنە شەخسىي ھەۋىسى بولسىلا، كۆپچىلىك تۇرلۇك ئامال - چارىلەرنى قوللىنىپ، ئۇنىڭغا ياخشى كۆرۈنۈشكە تىرىشىدۇ-

ئىككى ھىكايە

ئاتىكەم نىزامىدىن تەرجىمىسى

ئاتىكەم نىزامىدىن 1987 ـ يىل 6 ـ ئايىنىڭ 1 ـ كۈنى كېرىيە ناھىيەسىدە زىيالىي ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1992 ـ يىلىدىن 2001 ـ يىلىغىچە باشلانغۇچ مەكتەپ، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇغان. 2005 ـ يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ خەنزۇ تىلى كەسپىنى پۈتكۈزگەن. شۇ يىلى دۆلەت مەمۇرىيىلىق ئىمتىھانىغا قاتنىشىپ شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدا بىر يىل تەربىيەلەنگەن. 2006 ـ يىلىدىن 2007 ـ يىلىغىچە كېرىيە ناھىيە كۆكيار يېزىسىدا ئىشلىگەن. 2007 ـ يىلىدىن 2009 ـ يىلىغىچە كېرىيە ناھىيە كۆكيار يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپتە يېتەكچى ئوقۇتقۇچى بولغان. 2008 ـ يىلىدىن ھازىرغا قەدەر كېرىيە ناھىيەلىك سىياسىي كېڭەش ئىشخانىسىدا ئىشلەۋاتىدۇ. ئۇ 2003 ـ يىلى خوتەن گېزىتىدە ئېلان قىلىنغان «پەرزەنتلەرنى تەربىيەلەشنىڭ ئاچقۇچى» ناملىق تەرجىمە ئەسىرى بىلەن ئىجادىيەتكە قەدەم قويغان. شۇنىڭدىن باشلاپ «خوتەن گېزىتى»، «شىنجاڭ گېزىتى»، «ئەدەبىي تەرجىمەلەر»، «جۇڭگو مىللەتلىرى»، «شىنجاڭ ياشلىرى»، «شىنجاڭ ئايالىرى»، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»، «تەرمىلەر»، «يېڭى قاشتېشى»، «ئاسىيا كىندىكى»، «شىنجاڭ مائارىپ گېزىتى» قاتارلىق مەتبۇئاتلاردا 200 پارچىدىن ئارتۇق تەرجىمە ئەسىرى ئېلان قىلىنغان.

ئالاھىدە ئىقتىدار

ماشىنمەن

بەي ئىدارە باشلىقى ۋەزىپىگە ئولتۇرۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي بىر غەلىتە ئىشنى بايقىدى. خەت ـ چەك تارقىتىدىغان جاڭ سۇنىڭ ئوقۇش تارىخىمۇ يوق، ھېچقانچە قابىلىيىتىمۇ يوق، بىراق ئىدارىدىكى بىرقانچە بۆلۈم باشلىقلىرى ئۇنىڭغا ئىنتايىن خۇشامەت قىلاتتى. بىراق جاڭ سۇنىڭ ھېچقانداق ئارقا تىرىكىمۇ يوق، بۇ ئىش بەي ئىدارە باشلىقىنى بىرئاز قايمۇقتۇرۇپ قويدى.

بولاتتىمۇ؟ سىز قاراپ بېقىڭ، بارغان ۋاقىتتا قايسى كىيىمنى كىيگەن بولسام شۇ كىيىمنى كىيىپ قايتىپ كەلدىم، بىرىمۇ كەم ئەمەس، — دېدى.

كۆپچىلىك داڭقېتىپ تۇرۇپلا قالدى. ئاگۇا كىشىنى ھەيران قالدۇرغان بولسىمۇ ئاتيەن قايىل بولمىدى. ئاگۇانى ھۇنەر ئىشلىتىۋاتقاندەكلا ھېس قىلدى. بۇ ۋاقىتتا شياۋمېي:

— مەن گۇۋاھلىق بېرەلەيمەن، ئا گۇا ھۇنەر ئىشلەتمىدى. ھازىر مەن ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بېرىپ ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم، — دېدى.

ئاگۇا بۇنى ئاڭلاپ، قورققىنىدىن رەڭگى ئۆڭۈپ كەتتى ۋە دۇدۇقلىغان ھالدا شياۋمېيدىن:

— سىز راستتىنلا ئەگىشىپ ماڭغانمىدىڭىز؟ — دەپ سورىدى.

— شۇنداق، مەن سىزنىڭ بەش يۈەن خەجلەپ مەكتەپ مۇنچىخانىسىغا كىرىپ كەتكىنىڭىزنى ئېنىق كۆردۈم، — دېدى شياۋ مېي.

كۆپچىلىك ھەممىنى چۈشەندى. ئەسلىدە ئاگۇا بەش يۈەن خەجلەپ بەدىنىدىكى بەش ـ ئالتە جىڭ مەينەتچىلىكنى يۇيۇۋېتىپتۇ ئەمەسمۇ... كۆپچىلىك قاقاقلاپ كۈلۈشكىنىچە چىقىپ كەتتى. پەقەت ئاگۇالا غۇدۇڭشىپ:

— بەدىنىمنى بىر دەم سۈرتكەن بولسام يەنە ئىككى جىڭ ئورۇقلايتتىم، — دېدى.

كەن. بىراق، مەن ھېچ چۈشىنەلمىدىم، خەتتاتلىق مېنىڭ شەخسىي ھەۋىسىم، كىتاب چىقارمايمەن، پۇلغىمۇ ساتمايمەن. شۇڭا، بۇنىڭ جاڭ سۇ بىلەن ھېچ قانداق مۇناسىۋىتى يوق. سەن ئۇنى يۆتكەپ ئەكىرمىسەڭمۇ بولىدۇ، بۇنىڭدىن كېيىن مەن خەت مەشىق قىلمايلا قويايى، ــ دېدى.

باش كاتىپ بۇنى ئاڭلاپلا جىددىيلىشىپ كەتتى ۋە:

ــ بىزنىڭ ئۇنى يۆتكەپ كىرىشىمىزدىكى سەۋەب... ئۆزلىرى خەتنى بەك يۆگەپ يازىدىلا، پەقەت جاڭ سۇلا ئۆزلىرىنىڭ خەتلىرىنى ئوقۇپ چۈشىنەلەيدۇ، ــ دېدى.

ئورۇقلاشتىكى مەخپىيەتلىك

جاڭ يەنيەن

ئاتيەن بىلەن ئاگۇا بىر ئۇنۇمۇبرستېتتا ئوقۇيدىغان ياتاقداشلار ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسى شياۋ مېينى ياخشى كۆرگەچكە دائىم پۇت تېپىشىپلا يۈرەتتى. بىراق، يېقىندا شياۋمېي ئاتيەننى ئۆزىنىڭ ئوغۇل دوستى دەپ تەنتەنىلىك جاكارلىدى. ئاگۇا تولىمۇ بىئارام بولۇپ، ئاخىرى شياۋ مېينى ئىزدەپ باردى ۋە:

ــ ئاتيەن شۇنداق كۆرۈمسىز، سىمىز تۇرسا، سىز قانداقسىگە ئۇنى تالىلىدىڭىز؟ ــ دەپ سوردى.

ــ ئۇ مەن ئۈچۈن يېرىم يىلدا 30 جىڭ ئورۇقلىدى، ــ دېدى شياۋمېي.

ئاگۇا بۇنى ئاڭلاپ دەرھال:

ــ ئۇ قانچىلىك ئىش ئىدى، مەن بىر سائەتتە بەش جىڭ ئورۇقلىيالايمەن، ــ دېدى. ئۇ شياۋمېينىڭ قىلچە ئىشەنمىگەنلىكىنى كۆرۈپ، شياۋمېينىڭ ئالدىدا مەيدىسىگە مۇشتلاپ:

ــ مەن پەقەت بەش يۈەن خەجلەپلا بىر سائەت ئىچىدە بەدەن ئېغىرلىقىمنى 100 جىڭدىن تۆۋەنلىتىمەن، ــ دېدى. ئۇ ئارقىدىنلا بىر ئېغىرلىق ئۆلچەش ئەسۋابىنى تېپىپ كېلىپ، ئېغىرلىقىنى ئۆلچىۋىدى، دەل 105 جىڭ كەلدى. ئاندىن كۆپچىلىككە يانچۇقىنى تەكشۈرۈپ بېقىشنى ئېيتتى. دەرۋەقە پەقەتلا يېنىدا بەش يۈەن بار ئىدى. ئا گۇا غالىبلارچە ئىشكتىن چىقىپ كەتتى. بىر سائەتكىمۇ يەتمىگەن ۋاقىتتا ئۇ خۇشاللانغان ھالدا كىرىپ كەلدى ــ دە، ئېغىرلىقىنى ئۆلچىۋىدى، دەرۋەقە 99 جىڭمۇ چىقمىدى. كۆپچىلىك ھاڭ ــ تاڭ قالدى. ئاگۇا كۆرەڭلىگەن ھالدا شياۋمېيغا قاراپ:

ــ كۆرگەنسىز، يېرىم يىلدا 30 جىڭ ئورۇقلاشنى، ئورۇقلاش دېگىلى

ئۇ جاڭ سەنگە قاراپ.

— بىلمەن، بىلمەن، مېنىڭمۇ رۇخسەت سورىغۇم يوق ئىدى، لېكىن، ئايالىمنىڭ ئەھۋالى دېگەندەك ياخشى ئەمەسكەن. قىيىن ئوخشايدۇ... — جاڭ سەن ھەدەپ ئىشنى ئېغىرلىتىپ ئېيتمىسا خوجايىننىڭ ئۆزىگە ئاسانلىقچە ئىلتىپات كۆرسەتمەيدىغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتتى.

خوجايىن يېنىك ئۆھ تارتىپ قويۇپ:

— ھەي، مۇشۇ يىللاردا ھەممىمىزگە قىيىن بولۇۋاتىدۇ، ھەر نېمە دېگەنبىلەن تۇغۇدىغىنى ئايالىڭىز، سىز قايتىپ بارغان بىلەنمۇ، بىرەر ياردەم قىلالمىشىڭىز ناتايىن. يەنىلا بىر ئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن بىر گەپ بولسۇن، — دېدى.

جاڭ سەن ئىشنىڭ ئېپلەشمەيۋاتقانلىقىنى پەملەپ تېخىمۇ جىددىيلەشتى ھەمدە دەرھال چىرايىنى بىچارە تۇسكە كىرگۈزۈپ خوجايىنغا تېزلانغۇدەك ئېگىلىپ تۇرۇپ دېدى:

— خوجايىن، مەن ئۆيۈمگە قايتمىغىلى ئىككى يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت بولدى، ھازىر ئايالىم ماڭا ئەڭ ئېھتىياجلىق بولۇۋاتىدۇ. شۇڭا ئايالىمنى كۆرۈپ كېلىشىمگە رۇخسەت قىلسىڭىز.

جاڭ سەن بىر تەرەپتىن سۆزلىگەچ، يەنە بىر تەرەپتىن خوجايىننىڭ ئېزىدىنلا ناھايىتى شەپقەتسىز ئىكەنلىكىنى ئويلاپ، ئۆزىنىڭ بىر دېھقان ئىشلىمچى بولۇشتەك ئەھۋالى ۋە ئىلاجسىزلىقىنى ئىپادىلەپ كۆز ياشلىرىنى ئاقتۇرۇپ خوجايىننى ئىشەندۈرۈشكە تىرىشتى.

خوجايىن بىر مەھەل جىمىپ كەتتى. بۇ ۋاقىتتا جاڭ سەن ناھايىتى ھاياجانلاندى. قارىغاندا تاش يۈرەك خوجايىن ئېرىيدىغاندەك تۇراتتى.

خوجايىن بىرنەچچە دەقىقىدىن كېيىن ئويلىمىغان يەردىن ناھايىتى سوغۇق ھالدا:

— بۇ ئايالىڭنى بېرىپ كۆرمەيلا قوي، — دېدى.

نېمە؟ كۆز ئالدىدىكى بۇ رەھىمسىز خوجايىنغا قاراپ جاڭ سەننىڭ ناھايىتى ئاچچىقى كەلدى. ئۇ ھاياجانلانغىنىدىن مۇشتۇملىرىنى تۇگۇپ سەكرەپ قوپۇپ، خوجايىننىڭ بۇرنىغا بىر مۇشت سالغۇسى كېلىپ كەتتى.

بىردەمدىن كېيىن خوجايىن جاڭ سەنگە قاراپ ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن:

— سەن ئۆيۈڭگە قايتمىغىلى ئىككى يىل بولسا، ئەكسىچە سېنىڭ ئايالىڭ تۇغماقچى بولسا، ئەجەبا، بۇ ئەجەبلىنەرلىك ئەمەسمۇ؟ — دېدى.

«يۇمۇر شاھى» ژۇرنىلىنىڭ 12 - سانىدىن تەرجىمە قىلىندى.
(تەرجىمان: كېرىيە ناھىيەلىك پارتكوم ئىشخانىسىدا)

رۇخسەت سوراش

نيي جىخۇك

گۈلنسا مۇھەممەت تەرجىمىسى

جاڭ سەن ئالدىنقى كۈنى ئايالىغا تېلېفون قىلغانىدى. ئايالى تېلېفوندا ئۇنىڭغا نۇرغۇن شېرىن ـ شېكەر گەپلەرنى قىلدى. يىغىپ ئېيتقاندا: «سىزنى سېغىندىم، يېقىندىن بۇيان بەكلا سېغىندىم» دېگەن بىر ئېغىز گەپ ئىدى. بۇنىڭ بىلەن جاڭ سەن ناھايىتى ھاياجانلىنىپ، بىرنەچچە كۈن رۇخسەت سوراپ ئايالىنى كۆرۈپ كەلمەكچى بولدى. لېكىن قانداق قىلىپ رۇخسەت سوراش قىيىن بىر مەسىلە ئىدى. زاۋۇتنىڭ تۇزۇمى تۇرمىدىنمۇ قاتتىق، يەنە كېلىپ، ھازىر ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئالدىراش پەيتى بولغاچقا ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ رۇخسەت سورىشى ناھايىتى قىيىن ئىدى. قانداق قىلىش كېرەك؟ ئايالىنىڭ تېلېفوندا قىلغان سۆزىنى رەھبەرلىككە شۇ پېتىلا ئېيتسا ئەلۋەتتە بولمايتتى. خوجايىن ئاڭلىسا، نېرۋاڭ چاتاقمۇ؟ ئايالىنى كۆرگۈسى كېلىپ قالىدىغان ئادەم نېمە ئۈچۈن ئىشلەمچىلىك قىلىشقا چىقىقانتىلىك؟ دېيىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى. جاڭ سەن رۇخسەت سوراش ئۈچۈن چوڭ بىر يالغانچىلىق ھېكايىسىنى توقۇمىسا بولمايتتى. «ئاتا ـ ئانام ئاغرىپ قالدى، قېيىنئاتام، قېيىنئانام تۇڭەپ كەتتى» دېگەن سەۋەبلەرنىڭ ھەممىسى خوجايىن ئۈچۈن يېڭىلىق ئەمەس ئىدى. شۇڭا خوجايىن بۇنداق گەپ ـ سۆزلەرگە ئىشىنىپ كەتمەيتتى. توغرا، بەك بولمىسا «ئايالىمنىڭ تۇغۇتى يېقىنلىشىپتۇ» دېيىش كېرەكمۇ ـ يا؟

جاڭ سەن ئوبدان سەۋەبتىن بىرنى تاپتىم دەپ ئويلاپ، دەرھال خوجايىنىنى ئىزدەپ رۇخسەت سوراشقا باردى.

ـــ خوجايىن، ئايالىمنىڭ تۇغۇت ۋاقتى يېقىنلىشىپ قاپتۇ.

ـــ شۇنداقمۇ؟ ـــ خوجايىن بېشىنى كۆتۈرۈپ جاڭ سەنگە قارىدى، ـــ ئۇنداقتا، سېنىڭ ئاتا بولغانلىقىڭنى تەبرىكلەيمەن.

ـــ رەھمەت، خوجايىن... مۇنداق ئىش ئىدى، مەن بىرنەچچە كۈن رۇخسەت سوراپ ئايالىمنى كۆرۈپ كېلەيمكىن دېگەنىدىم، سىزنىڭچە بولارمۇ؟

خوجايىننىڭ چىرايىدىكى كۈلكە دەرھال يوقالدى.

ـــ جاڭ سەن، زاۋۇتنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى سەنمۇ بىلىسەن، ـــ دېدى

لىدا ھېچ نەرسە يوق، ئوقۇردا پەقەت ئاتنىڭ ئازراق يېمىلا بار ئىدى. لېكىن نېمىلا بولسۇن ئات ئېغىلىنىڭ ئىچى سىرتقا قارىغاندا ئىسسىقراق ئىدى، شۇڭا مەن ھېچنېمىگە قارىماي مانا ھازىرقىغا ئوخشاش مۇشۇنداق بىر دۆۋە ئات گەندىسى ئۈستىدە تۆگۈلۈپلا ياتتىم.

ئەتراپىمدا پۈتى سۇنغان بىرقانچە بەيگە ئاتلىرى تۇراتتى، ئۇلار قېرىپ كەتكەنلىكتىن خوجايىنى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈشىنى كۈتۈۋاتقاندەك قىلاتتى. بىرىم كېچە بولغاندا، قورسىقىمنىڭ ئاچلىقىدىن ئويغىنىپ كەتتىم ۋە ئۆمىلىگىنىمچە ئات يېمى دۆۋىلەنگەن جايغا بېرىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىن بىر پارچە پۇرچاق نېنىنى تاپتىم ۋە بۇ پۇرچاق نېنىنى چىشلىگەچ يۈلتۈزلارغا قاراپ يېتىپ: «بۇنداق بولۇۋەرسە چوقۇم توڭلاپ ئۆلۈپ قالىمەن، چۈنكى قىشتا بۇ-گۈنكىدەك، ھەتتا بۇنىڭدىن سوغۇق كۈنلەر تېخى كۆپ، قانداق قىلسام بۇ خىل تۇرمۇشقا خاتىمە بېرەلەيمەن» دېگەنلەرنى ئويلايتتىم. ئۇ ۋاقىتلاردا مەن تېخى كىچىك بالا ئىدىم، يېنىمدىكى بەيگە ئاتلىرى ماڭا تەبىئىي ھالدا ھەيۋەتلىك بەيگە مەيدانىنى، يەڭگەن چەۋەندازلارنىڭ ئالقىش سادالىرى ئىچىدە قولغا كەلتۈرگەن مۇكاپاتلىرىنى، ئېسىل تاماللار، ھەيۋەتلىك قورۇلار، ئىسىق ئۆي، راھەت كارىۋات ۋە مامۇق كۆرپىلەرنى ئەسلەتتى. ئەگەر مەنمۇ بىر بەيگە ماھىرى بولسام ـ ھەم!

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن، مەن شەھەرنىڭ بەيگە مەيدانلىرىغا باردىم. بىراق، ھېچكىم مېنى قوبۇل قىلمىدى. مەن ئۇلارغا: «مەن ھەرقانداق ئىشنى قىلالايمەن، پەقەت توڭلاپ ئۆلۈپ كەتمىسەملا بولاتتى، يېيىشىمگە پەقەت ئاتنىڭ يېمى ـ خەشكى بولسىلا كۇپايە» دېدىم. راست، بۇ مېنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ياشاش تەلىپىم ئىدى.

تۇنجى كۈنى، مەن راستتىنلا ئات يېمىكى يېدىم. ئۇلار مېنىڭ ئادەمگە خاس بولمىغان بۇنداق مۇئامىلىگە بەرداشلىق بېرەلەيدىغانلىقىمغا ئىشەنمەيتتى.

ئىشقا چۈشكەن تۇنجى كۈنى قىلغان ئىشىم ئاتنىڭ مەقئىتىنى كۆچىلاش بولدى. بىر بەيگە ئېتى يەتتە كۈندىن بېرى تېزەكلىيەلمىگەن بولۇپ، بەيگە مەيدانىنىڭ خوجايىنى مېنى قولۇمغا سوپۇن پاراشوكى سۈركەپ، ئاتنىڭ مەقئىتىدىكى تېزەكنى تارتىپ چىقىرىشقا بۇيرۇدى. شۇنداق قىلىپ مەن تۇپ-تۇغرا يەتتە كۈن بەيگە مەيدانىدىكى ئەڭ مەينەت، ئەڭ ئېغىر، ھېچكىم قىلىپ باقمىغان ئىشنى قىلدىم. ئاتنىڭ مەقئىتىنى كۆچىلىغان شۇ كۈندىن باشلاپ تاكى بەيگە مەيدانىدىكى داڭلىق بىر چەۋەندار بولغانغا قەدەر ئارقىدىن سانىغاندا بىرىنچى كىشىدىن ئالدىنقى ئۈچىنچىلىكتىكى بەيگە ماھىرىغا ئايلاندىم.

ئون نەچچە يىل تېزلا ئۆتۈپ كەتتى، بۇ جەريانداا، مەن نۇرغۇن قېتىم باشقا بەيگە ماھىرلىرى تەرىپىدىن يېڭىلىپ، ھەتتا ئىككى ـ ئۈچ يىلغىچە دەرىجىگىمۇ ئېرىشەلمىگەن ۋاقىتلىرىم بولدى. كۆپچىلىك مېنى مازاق قىلىپ:

ماهىر چەۋەنداز

(شلك جۇ)

ھۆرقىز مەتشرىپ تەرجىمىسى

ھېچقاچان يېڭىلمىپ باقمىغان ئۇستا بىر چەۋەنداز بولۇپ، بىرىگە مەيدا-نىدا ساق ئوتتۇز يىلنى ئۆتكۈزگەن، كىشىلەر ئۇنى مەدھىيەلەپ «بىرىگە مەيدا-نىدىكى مەڭگۈلۈك يېشىل دەرەخ »دەپ ئاتايتتى. بىرەيلەن ئۇنىڭ ئۈچۈن مەخسۇس كىتاب يېزىش مەقسىتىدە ئۇنى زىيارەت قىلدى. زىيارەت قىلغۇچى ئۇنىڭدىن: «سىزنىڭ ياشاش مىزانىڭىز نېمە؟» دەپ سورىغاندا، ئۇنىڭ: «سىز ئۆز ھاياتىڭىزدىكى ئەڭ سوغۇق ئاشۇ كۈننى ھەرگىز ئۇنتۇمايسىز» دېگەن چۈشە-نىكسىز جاۋابى زىيارەت قىلغۇچىنى ئويغا سالدى.

زىيارەت قىلغۇچى ئۇنىڭدىن: «ئۇنداقتا، سىزنىڭ ھاياتىڭىزدىكى ئەڭ سوغۇق كۈن قايسى؟» دەپ سورىغاندا، ئۇ زىيارەت قىلغۇچىنى ئۆيىنىڭ كەي-نىدىكى بىر كونا ئات ئېغىلىغا باشلاپ كىردى، ئات ئېغىلى ھەم سېسىق، ھەم مەينەت بولۇپ، پاتقاق دەستىدىن پۈت قويغۇدەك يەرمۇ يوق ئىدى. بۇ، چە-ۋەندازنىڭ نەپىس بېزەلگەن كاتتا قورۇسى بىلەن روشەن پەرقلىنەتتى.

چەۋەنداز مۇخبىرغا پاتقاقلىقتىكى بىر دۆۋە ئات گەندىسىنى كۆرسىتىپ: «سىز بۇنىڭ ئۈستىدە يېتىشقا پېتىنالامسىز؟» دەپ سورىدى. ئۇ گەپ قىلغاچ ئات گەندىسى ئۈستىدە ياتتى، ئۇ بېشىنى بىر دۆۋە سېسىق ھەم مەينەت ئات گەندىسى ئۈستىگە قويۇۋالغانىدى.

مۇخبىر ھەيرانلىق ئىچىدە قېتىپ تۇرۇپلا قالدى.

چەۋەنداز مۇخبىرغا مۇنداق دېدى: «سىز بۇ يەرنى راھەت ھېس قىلمىدى-ڭىزمۇ؟ شۇ كۈنى ئاخشىمى ھاۋا قاتتىق سوغۇق بولۇپ، تېمپېراتۇرا نۆلدىن تۆۋەن يىگىرمە گىرادۇسقا چۈشكەنىدى، يەرلەرمۇ قاتتىق توڭلاپ كەتكەنىدى. ئىككى كۈن تاماق يېمىگەنلىكىم ئۈچۈن، تېنىم بەكلا ئاجىزلاپ، يول ماڭىسام يىقىلىپ چۈشەيلا دەپ قالغانىدىم. مېنىڭ شۇنچىلىك ياتقۇم كېلىۋاتاتتى. بىراق، شۇنىسى ئېنىقكى، بۇنداق سوغۇقتا يەردە ياتسام توڭلاپ قالاتتىم. مې-نىڭ ماڭغۇچىلىك مادارىم قالمىغانىدى. ئاخىرى مەن بۇ ئات ئېغىلىغا كىر-دىم، مەن ئەسلىدە: «بۇ ئات ئېغىلىدا چوقۇم ئوت ـ چۆپلەر بار، ئۇ يەردە يې-تىپ بىرئاز بولسىمۇ ئىسسىنىۋالاي» دەپ ئويلىغانىدىم. بىراق، ئات ئېغى-

يولغا تۇتاشقان يۇلغۇن

(ئەدەبىي ئاخبارات)

مەتسەئىدى مەنقاسىم

يولنىڭ ئۆزى ھاياتلىق،
يولنىڭ ئۆزى مۇھەببەت.
يولنىڭ ئۆزى نىجاتلىق،
يولدا بەخت ـ سائادەت.

ياسىن زىلالنىڭ: «بۇ يوللار ــ راۋان يوللار» ناملىق داستانىدىن

ئەلمىساقتىن بېرى خەلقىمىز ئارىسىدا: «يولى يوقنىڭ ئۇلى يوق، يولى يوقنىڭ پۇلى يوق» دېگەن ھېكمەت تارقىلىپ كەلدى. ئەجدادلىرىمىزدىن ئۇدۇم قالغان يول ياساش ـ تىن ئىبارەت بۇ خاسىيەتلىك ئەڭگۈشتەر يوللار ۋە ئەسرلەرنى قېرىتىپ چۆل ـ باياۋانلاردا جىلۋە قىلدى. قەدىمكى كارۋان يوللىرى، چىغىر يوللار، توپىلىق يوللار ئەمدىلىكتە راۋان داغدام يوللارغا ئۆزگەردى. يول ئادەملەرنىڭ ۋە يۈرتنىڭ تەقدىرىنى ئۆزگەرتىش بىلەن بىرگە، يەنە كىشىلىك مۇناسىۋەتنى، تەپەككۇر ـ ئىدراكنى، قىسقىسى ھەممىنى يېڭىلاشتۇردى. «بېيىش ئۈچۈن يول ياساش كېرەك»، ئەلۋەتتە. يول ئۇلۇغ ھەم مۇقەددەس بولغىنىدەك، يول ياسىغۇچىلارمۇ ئوخشاشلا ئۇلۇغ ھەم مۇقەددەس. «سۇ ئىچكەندە قۇدۇق كولىغۇچىنى ئۇنتۇما» دېگەندەك، يول يۇرگەندە يول ياسىغۇچى ئاشۇ سۆيۈملۈك كىشىلەرنى ئۇنتۇماسلىق كېرەك.

«سەن قېرىپ قالدىڭ، بەيگە مەيدانى ياشلارنىڭ جەننىتى. سەن ياخشىسى بۇ سەپتىن چېكىنگىن» دېگەندەك گەپلەرنى قىلاتتى. مەن بۇ گەپلەردىن ناھايىتى ئۈمىدسىزلەنگەنىدىم. مەن ھەر قېتىم كۆڭلۈم يېرىم بولغان ۋاقىتلاردا، مۇشۇ ئات ئېغىلىغا كېلەتتىم. مەن خېلى بۇرۇنلا بۇ ئات ئېغىلىنى سېتىۋېلىپ، ئۇ-نى بۇرۇنقىدەكلا سېسىق ھەم مەينەت، گەندە - سۈيدۈكلەر دۆۋىلىنىپ كەتكەن ھالىتى بويىچە ساقلىدىم. لېكىن قانداق قىينىچىلىققا ئۇچرىشىمدىن قەتـ-ئىينەزەر، يەنىلا ئۆزۈمنىڭ ئەڭ تۆۋەن ياشاش ئېھتىياجىمنى ساقلاپ كەلدىم. مەن ئويلايمەنكى، مېنىڭ تۇرمۇشۇم ھەرقانچە بولسىمۇ ئاشۇ چاغلاردىكىدەك ئېچىنىشلىق بولماس.

بۇ يەرگە ھەر قېتىم كەلگىنىمدە، بىر خىل قانائەتلىنىش ھېس قىلـ-مەن. سىزمۇ بىلىسىز، ئەينى ۋاقىتتا ئاشۇ سوغۇق قارا قىشتىن زادى ئۆتەلـ-مەسلىكىم، ھاياتىم شۇ كۈنى كېچىدىكى قاتتىق سوغۇقتا ئاخىرلىشىشى مۇمكىن ئىدى. بىراق مەن يەنە نۇرغۇن قىينىچىلىقلارنى يەڭدىم. مۇشۇ ئەڭ تۆۋەن چەك مېنىڭ ھەممە نەرسىلىرىمنى تەڭپۇڭلاشتۇردى. مېنى قانائەتچان قىلدى، ئىشەنچىمنى ھەسسىلەپ ئاشۇردى. مېنىڭ تۇرمۇشۇم ئىلگىرى مۇـ-شۇنداق ناچار ئىدى. بەيگە مەيدانىدىكى ھەرقانداق بىر مەغلۇبىيەت ھەرقانچە بولسىمۇ شۇ قېتىمقىدەك ئېغىر بولماس، شۇڭا، مەن يەنە نېمىدىن قورقـ-مەن؟ نېمىگە ئىككىلىنىمەن؟ مەغلۇپ بولغان تەقدىرىمدىمۇ، يەنىلا ئاشۇ تۆۋەن چەكتىن نەچچە مىڭ ھەسسە ئۆزەل ھېسابلىنىدۇ.

ئادەمگە نىسبەتەن ئەڭ مۇھىمى قانداق پەرقلەندۈرۈش. مەن بۇ تۆۋەن چەكنى بەلگىلەپ چىقتىم. ئۇ خۇددى بىر ئۆلچىگۈچكە ئوخشىشىدۇ، بۇ ئۆلـ-چىگۈچ مېنى راھەتلەندۈرىدۇ ۋە كىشىلىك تۇرمۇشتا مېنى مەغلۇبىيەتتىن ساقلايدۇ.

مانا مۇشۇ ئۆلچىگۈچنىڭ سېلىشتۇرمىسى بولغانلىقى ئۈچۈن، مېنىڭ تۇرمۇشۇم ھەرقاچان شۇنچىلىك گۈزەل ۋە پارلاق. شۇنداق ئەمەسمۇ؟ شۇڭا، مەن بۇ ئات ئېغىلىغا رەھمەت ئېيتىمەن. سەن بۇ يەردە چىن ئىخلاسىڭ بىلەن ياتقان چېغىڭدىلا نېمىنىڭ مېھىر - شەپقەت ئىكەنلىكىنى بىلىسەن، ساڭا تەـ-ئەللۇق ھەممە نەرسىنىڭ شۇنچىلىك گۈزەل ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىسەن.

«ياڭشىڭ تەرىلىرى» («بېيجىڭ كەچلىك گېزىتى»نىڭ 2008 - يىل 12 - ئاينىڭ 30 - كۈنىدىكى سانى)دىن تەرجىمە قىلىندى.
(تەرجىمان: كېرىيە ناھىيەلىك مەدەنىيەت يۇرتىدا)

شىلەر قەلبىدە ياشىرىدى.

دۇنيادا ئەل ـ ئاۋامنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۈچۈن مېھنەت قىلىپ قەلب-لەر تۆرىدىن ئورۇن ئالغان ھەرقانداق بىر پىداكار قوشۇننىڭ پاراسەتلىك يول باشچىسى بولىدۇ. مۇجىزە ھەم غەلىبە ئەنە شۇ سەركەردىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتى، جۇرئىتى ھەم يىراقنى كۆرەرلىكى بىلەن قوشۇننى توغرا يولغا يېتەك-لەپ ماڭغانلىقىنىڭ نەتىجىسىدۇر. كېرىيە تاشيول ئۈچاستىكىسىنىڭ ئۈچىنچى ئەۋلاد باشلىقى مەمتىمىن قۇربان ئەنە شۇنداق جاپا ـ مۇشەققەت ئالدىدا بېلىنى قويۇۋەتمەي، يول ئېچىپ ئىلگىرىلەش روھىغا باي، يېتىلگەن سەر-كەردىنىڭ بىرى. ئۇ ئۈچاستىكىدىكى ھەر مىللەت ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرىنى زىچ ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، كېرىيە تاشيول ئۈچاستىكىسىدىن ئىبارەت يىمىرىلمەس قورغاننى قۇرۇپ چىقىشتا ئىلگىرى ـ كېيىن 33 يىلدىن ئارتۇق تۇخ-تاۋسىز كۈرەش قىلدى. بۇ جەريانىدا نۇرغۇنلىغان ئەگرى ـ توقاي يوللارنى ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزگەن، چىرايىدا ياشلىقنىڭ نۇرلىرى ئۆچۈپ، جاپالىق كۈرەش-لەرنىڭ يادنامىلىرى ئىز سالغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ۋۇجۇددىكى ئانا يۇرتقا، ئۆز كەسپىگە بولغان يالقۇنلۇق مۇھەببەت قىلچە ئۆزگەرمىدى. ئۇنىڭ ھاياتلىق خاتىرىسى ئەقىل ـ ئىدراك، ئەقىدە ـ ئىخلاس، جاپا ـ مۇشەققەت ۋە تۆھپە-لەر ئىبارەت مەنالار بىلەن بېزەلدى.

مەمتىمىن قۇربان 1951 ـ يىلى 4 ـ ئايدا كېرىيە ناھىيەسىنىڭ سىيەك يېزىسىدا مەتقۇربان ئەخمەت ئىسىملىك دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى تاماملاپ تەشكىلىنىڭ چاقىرىقىغا ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ، 1975 ـ يىلى ناھىيە بويىچە لۇشىەن تەربىيەسىگە تاللانغان 40 نەپەر ئاكتىپ بىلەن لەنگەر يېزىسىغا بېرىپ، يول تەربىيەسى خىزمىتىنى ئىشلىگەن. گەرچە ئۇنىڭ كۆڭۈللۈك بالىلىق دەۋرى، قىممەتلىك ياشلىق مەز-گىلى سىنىپىي كۈرەش تۇتقا قىلىنىۋاتقان ئاشۇ جاپالىق مەزگىلگە توغرا كەلگەن بولسىمۇ، كىچىكىدىن باشلاپ يۇرت ـ ئاۋامغا چوڭقۇر مۇھەببەت باغلاپ، جاپالىق چېنىقىش باسقۇچىنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ كەلگەن مەمتىمىن قۇربان ئۆچۈن، يېزىدا چېنىقىش پۇرسىتى ئۇنى جەمئىيەتنى، ھاياتنى، بولۇپ-مۇ ئۆزىنىڭ ئىنسانىي بۇرچىنى تونۇپ يېتىشتە ھەل قىلغۇچ رول ئوينىدى. ئۇ بۇ مەزگىلدە بىر تەرەپتىن ئۆگىنىشنى چىڭ تۇتسا، بىر تەرەپتىن دېھقانلار بىلەن قان ـ قېرىنداش بولۇپ، جاپالىق ئەمگەك قىلىپ ئۆزىنى تاۋلىدى. بۇ مەزگىل ئۇنىڭ ھايات ھەقىقەتلىرى، ئىنسانىي خىسلەتلىرى توغرىسىدا ئەتراپلىق بىلىم ۋە دۇنيا قاراش شەكىللەندۈرگەن. قىسقىسى، ھاياتنىڭ خەلقنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۈچۈن تەسەددۇق قىلىشنىڭ نەقەدەر قىممەتلىك ئىكەنلىكىنى

تەكلىماكان قۇملۇقنىڭ جەنۇبىي چېـ-
تىگە جايلاشقان كېرىيە ناھىيەسىدە 365
كۈننىڭ 300 كۈنىدە دائىم قۇم - بوران ئۇ-
چۇپ تۇرىدۇ. ئاجىز ئېكولوگىيەلىك مۇھىت
بۇ جاينىڭ يول قاتناش ئىشلىرىغا ئاجايىپ
قولايسىزلىقلارنى كەلتۈرگەن. تارىخقا نەزەر
تاشلايدىغان بولساق سانسىزلىغان كارۋانلار-
نىڭ ئەگرى - توقاي تار يوللاردا ئات - ئۇلاغلارغا تايىنىپ بۇزچىنىڭ موكـ-
سىدەك ئۆتۈشۈپ تۇرغانلىقىنى، كېرىيەدىن خوتەنگە ئۇچ كۈندە، نىيەگە ئىـك-
كى كۈندە، دۇنخۇاڭ (دەشتئاتا) غا بىر ئايدا، ئۇرۇمچىگە 40 كۈندە يېتىپ بار-
غانلىقىنى بىلەلەيمىز. بۇنداق جاپا پۇراپ تۇرغان يولدا يۈرسە ھەقىقەتەنمۇ «يول
ئازابى ــ گۆر ئازابى» بولاتتى. قاتناش شارائىتىنىڭ ناچارلىقى بۇ چەت،
يىراقتا جايلاشقان نامرات ناھىيەنىڭ سىرت بىلەن بولغان ئۇچۇر - ئالاقە
ئىشلىرىنى چۈشەپ، بېكىنمىچىلىك ھالىتىنى شەكىللەندۈرگەنىدى. مانا
مۇشۇنداق بىر پەيتتە، 1955 - يىلى 7 - ئايدا كېرىيە تاشيول ئۇچاستىكىسى
قۇرۇلدى. كېرىيە ۋە چىرىدىن ئىبارەت ئىككى ناھىيەنىڭ يول ياساش ۋە يول
ئاسراش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان بۇ كىچىك ئۇچاستىكىنىڭ شۇ ۋاقىتتا
ئاران بىرنەچچە نەپەر ئىشچى - خىزمەتچىسى، ئادەتتىكى خىزمەت ئۆيى، يول
بويىدىكى يەتتە ئورۇندا تۇرالغۇسى، 220 كىلومېتىردىن ئارتۇق ئۇزۇنلۇقتا
ئاسرايدىغان مۇساپىسى بار ئىدى.

يىللار بىر - بىرىنى قوغلاپ شۇنچە تېز ئۆتۈپ كەتتى. قىسقىغىنە يېرىم
ئەسىردەك ۋاقىت ئىچىدە، كېرىيە تاشيول ئۇچاستىكىسى كىچىكلىكتىن زو-
رىيىپ، ئاچچىق سوغۇقلاردا تاۋلىنىپ، تەرەققىياتتىن قانات ياساپ پارلاق
مەنزىلگە قاراپ بۇركۈتتەك ئۇچتى. ئۇچاستىكىدىكى 120 نەپەر ئىشچى -
خىزمەتچىنىڭ ئۇچاستىكا رەھبەرلىكى ئەتراپىغا زىچ ئۇيۇشۇپ، 179 كىلومېـ-
تىر ئۇزۇنلۇقتىكى قۇم - بوران ئۇچۇپ تۇرغان يوللارغا ھەددى - ھېسابسىز
ئەجىر قىلىشى نەتىجىسىدە، شان - شەرەپ ئۇچاستىكىغا يامغۇر بولۇپ ياغـ-
دى. 315 - دۆلەت يولىنىڭ
كېرىيە ۋە چىرا بۆلىكىدىن
ئۆتكەن ھەر قانداق بىر يو-
لۇچى بۇ تاشيول ئەزىمەت-
لىرىنىڭ جاپالىق ئەجرىگە
ئاپىرىن ئوقۇدى، بەزى شا-
ئىر - يازغۇچىلار ئۇلارغا
ئاتاپ قەسىدە ۋە داستان
يۇتتى. يول ناخشىسى كە-

تۇرغان كۆچنى، ئەقىل ـ پاراسىتىنى يول ھالىتىنى ياخشىلاشقا سەرپ قىلىپ، ئەل ـ يۇرت ئۈچۈن ساۋابلىق ئىش قىلىشقا بەل باغلىدى. ئۇنىڭ يولغا تۇتاشقان مېھىر ـ مۇھەببىتى بىلەن ئانا يۇرتىنىڭ قالاق قىياپىتىنى ئۆزگەرتىشكە بولغان ئىشەنچىسى بىرلىشىپ، مۇستەھكەم ئېتىقادقا ئايلاندى. قاۋۇل، بەردەم كەلگەن مەمتىمىن قۇربان ياشلىق باھارىنىڭ ئوتقاشتەك پەسلىنى يول ئۈستىدە، يەنى يول ئاسراش، يولنى راۋانلاشتۇرۇش، كېرىيەنىڭ قالاق قىياپىتىنى ئۆزگەرتىش ئەمگىكى بىلەن ئۆتكۈزدى.

قىممەتلىك ياشلىقىنىڭ ئىزگۈ ھېسلىرى، قانچىلىغان ياخشى پەيتلىرى، قانچىلىغان پۇرسەتلىرى، ئەنە شۇ يولغا، يولدىكى جاپالىق ئەمگەككە، ئەلا نىيەت بىلەن قىلىۋاتقان ساخاۋەتلىك مېھنەتكە سەرپ قىلىندى. قىسقىسى، ئۇ گۈزەل ياشلىق باھارىغا مەنسۇپ بولغان غايە، ئىستەكلىرىنى يولغا بېغىشلاپ، تەڭتۇشلىرى ئارىسىدا ئالاھىدە كۆزگە چېلىقتى. «تاشنى يېرىپ چىققان شەمشادقا ھەممە ئادەمنىڭ نەزەرى چۈشىدۇ». 1978 ـ يىلى ئۇچاستىكا رەھبەرلىكى ئۇنى ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىك ۋەزىپىسىگە قويىدى، كېيىن ئۇنىڭ خىزمەتتىكى ئىقتىدارىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى. ئۇ خىزمەتنى بەجانىدىل ئىشلەپ قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە ئىشچىلارنىڭ كۆيۈمچان، قابىل يول باشچىسىغا ئايلاندى. 1985 ـ يىلى باش ئۇچاستىكا رەھبەرلىرى مەمتىمىن قۇربانىنى كېرىيە ناشىيول ئۇچاستىكىسىنىڭ مۇئاۋىن سىياسىي يېتەكچى ۋەزىپىسىگە قويدى. ئۇ بۇ ۋەزىپىنى يۇقىرى دەرىجىلىك رەھبەرلىكنىڭ تەسەۋۋۇرىدىكىدىنمۇ ياخشى ئىشلەپ، ئۆزىنىڭ سىياسىي خىزمەتتىكى ئىقتىدارىنى ناماياں قىلدى. 1993 ـ يىلى يىل ئاخىرىدا ئۇ كېرىيە ناشىيول ئۇچاستىكىسىنىڭ سىياسىي يېتەكچىلىكىگە قويۇلۇپ، ئومۇمىي خىزمەتلەرگە يېتەكچىلىك قىلدى. بۇ مەزگىل كېرىيە ناشىيول ئۇچاستىكىسىنىڭ تارىخىي تەرەققىيات مەزگىلىدىكى بارلىققا كەلگەن ئالتۇن دەۋرى بولۇپ، ناشىيول ئۇچاستىكىسىنىڭ خىزمەتلىرىدىكى ئۇتۇقلار كېرىيە ناھىيەسىنىڭ ئۇچقاندەك تېز تەرەققىي قىلىۋاتقان ئىجتىمائىي ئىگىلىكى ۋە ئومۇمىي تەرەققىياتىغا نەقىش بولۇپ چېكىلدى. ئۇنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئاسرالغان راۋان يولىلار كېرىيەگە يېڭى ـ يېڭى مۆجىزىلەرنى باشلاپ كەلدى. 1994 ـ يىلى خوتەن ۋىلايەتلىك ناشىيول باش ئۇچاستىكىسى مەمتىمىن قۇربانىنىڭ سىياسىي خىزمەت ئىقتىدارىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئۇنى باش ئۇچاستىكا ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ مۇ-

ھەقىقىي تونۇپ يەتكەن ئەڭ ئەھمىيەتلىك مەزگىلى بولدى. ئۇ كەڭ دالادا تۇر-لۇق ئەمگەكلەر بىلەن بەند بولۇپ يۈرسىمۇ، خېلىدىن بېرى كاللىسىغا كىر-ىۋالغان يول ھەققىدىكى خىياللاردىن باش تارتالمايتتى. دېمىسىمۇ بۇ مەز-گىلدە كېرىيە ئۇچاستىكا تەۋەلىكىدىكى يوللار ھەقىقەتەن ناچار بولۇپ، مۇش-كۇلاتلارنىڭ كۆپ قىسمى يولنىڭ ئەگرى - بۈگرى، ئېگىز - پەس ھالىتىدىن كېلەتتى. مەمتىمىن قۇربان گاھىدا خىياللارغا غەرق بولۇپ كېتەتتى، ئۆزى ئاكىلىغان خەلق چۆچەكلىرىدىن باشلاپ رېئال تۇرمۇشىغىچە يولنىڭ بولماسلى-قى، بولغاندىمۇ راۋان بولماسلىقى، كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىغا ناھايىتى ئېغىر قىيىنچىلىقلارنى ئەكىلىۋاتقانلىقىنى بىر - بىرلەپ كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزەتتى. كىشىلەرنىڭ يولدا دەھشەتلىك پاجىئەلەرگە يولۇقۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ بۇنداق چاغلىرىدا دادىسى مەتقۇربان ئاكىنىڭ ئۆزىگە: «دۇنيادا ساخاۋەتلىك، خەيرلىك ئىشلار تېخىمۇ كۆپ، بولۇپ-مۇ يول ياسىغان، ئاسرىغانلىق بەكمۇ ساۋابلىق ئىشتۇر» دېگەن سۆزىنى ئېسىگە ئالاتتى. شۇڭلىشىمۇ ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا دادىسى مەتقۇربان ئاكىنىڭ يول يۇر-گەندە يول ئۇستىدىكى كىشىلەرگە زەخمەت يەتكۈزۈش ئېھتىمالى بار بولغان تىكەنگە چاغلىق نەرسىلەرنى ئېلىۋېتىدىغان ئادىتى زاھىر بولاتتى. بۇنداق چاغدا ياش ھەم قاۋۇل مەمتىمىن قۇربانىنىڭ ۋۇجۇدىدا يول ياساش ھەم يول ئاسراشتىن ئىبارەت ساخاۋەتلىك ئىشنىڭ ئىشق - مۇھەببىتى لاۋۇلدايتتى.

«تىلىسىڭ تاپارسەن» دېگەندەك 1976 - يىلى ئۇنىڭ ھاياتلىق تەقدىرى يېڭى بۇرىلىشقا قاراپ يۈزلەندى. ئۇ كېرىيە تاشيول ئۇچاستىكىسىغا ئىمتىھان بېرىپ «كادىرلىق قالپىقى»نى كىيدى. مەمتىمىن قۇربان ئارزۇ قىلغان ساخا-ۋەتلىك ئىشقا ئاتلىنىشنىڭ ئىشكى ئېچىلدى. ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇچىنچى قې-تىملىق لۇشيەن تەربىيەسى باشلاندى. ئۇ ئۇچاستىكىغا قاراشلىق ھەر قايسى يول ئاسراش ئەترەتلىرىدە كۇندۇزى ئەمگەك قىلىپ، كېچىسى ئىشچى - خىز-مەتچىلەرگە لۇشيەن تەربىيەسى ئېلىپ باردى. ئىككى يىلدىن كېيىن ئۇچاس-تىكىغا زەپەر قۇچۇپ قايتىپ كەلدى.

دەرۋەقە بۇ يىللاردا يىپەك يولىدىكى مۇھىم تۇگۇن، شەرقتىكى يېشىل مەرۋايىت، دېگەندەك ناملار بىلەن ئاتىلىپ كېلىۋاتقان كېرىيە ناھىيەسىنىڭ يول، كۆۋرۈك ئەسلىھەلىرى ھەقىقەتەنمۇ پالەچ ھالەتتە بولۇپ، تاشيول ئاسراش ئىشچىلىرى تىنىمسىز ئىشلەپ كېلىۋاتسىمۇ، راۋان يوللار بارلىققا كەلمەيۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ھەر يىلى 8 - ئايلاردا يۇز بېرىدىغان كەلكۇن ئاپىتى، دۆلەت مۇداپىئە يولىنىڭ كېرىيە ئۇچاستىكا تەۋەلىكىدىكى بەزى يوللارنى نابۇت قىلىۋاتاتتى. بۇنىڭ بىلەن قاتناش ئۇزۇلۇپ قالاتتى. مەمتىمىن قۇربان ئۇچاستىكىغا قوبۇل قىلىنىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا، ۋۇجۇدىدىن تېمىپ

قىيات پۇرسىتى ئەكەلدى. ئۇنىڭ تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى نەتىجىسىدە، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئۇچاستىكىنىڭ ئۇنۇمىرسال خىزمەت بىناسى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئۇچ يۇرۇش ئولتۇراق بىناسى، تەنتەربىيە مەيدانى، ھەرقايسى يول ئاسراش ئەترەتلىرىنىڭ خىزمەت ئورگىنى، ئىشچىلارنىڭ ئولتۇراق ئۆيلىرى پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتى. ھەر قايسى يول ئاسراش ئەترەتلىرى باغچىسمان ئورۇنغا ئايلاندى. 2003 - يىلى10 - ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ سابىق رەئىسى ئىسمائىل تىلىۋالدى، مۇئاۋىن رەئىسى نۇرلان ئابىلمەجىن، قاتناش نازارىتىنىڭ نازىرى مۇتەللىپ قاسىم بۇ ئۇچاستىكىنىڭ خىزمەتلىرىنى تەكشۈرگەندە، ئۇچاستىكىنىڭ ۋە مەمتىمىن قۇرباننىڭ خىزمەتلىرىگە يۇقىرى باھا بەردى ھەم بېغىشلىما يېزىپ بەردى. رەئىس ئىسمائىل تىلىۋالدى يەنە بۇ ئۇچاستىكىنىڭ ئويتوغراق يول ئاسراش ئەترىتى باغچىسىدا قۇرغان ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئارامگاھىنى كۆرۈپ: «ئىشچىلارغا قالتىس ياخشى ئىش قىلىپ بېرىپسىلەر» دەپ ماختىدى. ئاساسىي ئەسلىھە قۇرۇلۇشنىڭ توختىماي ئىشلىنىشى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرمۇش شارائىتىنىڭ ياخشىلىنىشى، ھەر ساھە خىزمەتلەرنىڭ تەرەققىياتىنى كۆچلۈك ئىلگىرى سۈردى. ئىككى ئورۇندىكى يول ئاسراش ئەترىتى ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مەدەنىيەتلىك ئورۇن دېگەن شەرەپكە، ئۇچاستىكا كۆپ قېتىم ئاپتونوم رايون، ۋىلايەت ۋە ناھىيە تەرىپىدىن ھەر ساھە خىزمەتلەر بويىچە ئۈلگىلىك ئورۇن، ئىلغار كوللېكتىپ بولۇپ باھالاندى. مەمتىمىن قۇربانمۇ ئالتە قېتىم ئاپتونوم رايونلۇق تاشيول باش ئىدارىسى تەرىپىدىن «مۇنەۋۋەر شەخس»، ۋىلايەت ۋە ناھىيە تەرىپىدىن ھەر يىلى ئىلغار شەخس بولۇپ شان - شەرەپ قوچتى. دۆلەتنىڭ زور كۆچ بىلەن قوللىشى ۋە ياردىمى ئاستىدا، مەمتىمىن قۇربان تېخىمۇ كۆچىنىپ ئىشلەپ، كېرىيە تاشيول ئۇچاستىكىسىنىڭ ھەر ساھە خىزمىتىدە ئۆچمەس ئىزلارنى قالدۇردى. ئۇ ئاتىسى مەتقۇربانئاخۇن، شۇنداقلا كېرىيە خەلقىگە يۈز كېلەلەيدىغان شەرەپلىك خىزمەتلىرى ئار - قىلىق جەمئىيەتتە ۋە كىشىلەر قەلبىدە ياخشى ئوبراز تىكلەپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ چوڭقۇر ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولدى.

مەمتىمىن قۇربان توغرىسىدىكى ھېكايە ناھايىتى ئۇزۇن. ئۇنىڭ نامراتلارغا يار - يۆلەك بولۇش، ئاپەتكە ئۇچرىغان رايونلار ۋە خەلقلەرگە ياردەم بېرىش، مەدەنىيەت، ئەدەبىيات - سەنئەتنى قوللاش، پىشقەدەملەرنىڭ تۇرمۇشىغا كۆڭۈل بۆلۈش، نامرات ئوقۇغۇچىلارغا ياردەم قىلىش قاتارلىق جەھەت-

ئاۋۇن شۇجىلىق ۋەزىپىسىگە يۆتكەپ كەلدى. بۇ باشقا خىزمەتلەرگە قارىغاندا، مەسئۇلىيىتى كۆچلۈك، نازۇك خىزمەت بولۇپ، مەمتىمىن قۇربانداىن يۇكسەك سىياسىي مەسئۇلىيەت تەلەپ قىلاتتى. ئۇ بۇ ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن تولۇق چىقىش ئۈچۈن سىياسىي ساپا-نى ئۈزۈكسىز ئۆستۇرۇشنى چىڭ تۇتتى. خىزمەتلەرگە بولغان يېتەكچىلىك بىلەن نازارەتنى ماسلاشتۇرۇپ، كەڭ ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئىنتىزامچانلىقى ۋە سىياسىي ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈ-رۇشتە كۆرۈنەرلىك خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. ئۇزاق ئۆتمەي تەشكىل ئۇنى ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ ۋەزىپىسىگە قويۇپ، ئۇنىڭ روھىغا كۆچلۈك مەدەت بەردى. قەلبىگە يول ئىشقىنى مۇجەسسەم قىلغان مەمتىمىن قۇربان 1970 - يىللاردىكى جاپالىق يىللارنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ، 1980 - يىللاردىكى جەڭگىۋار كۈرەشلەردە تاۋلىنىپ، ئاخىرى تاشيول سىستېمىسىدىكى قابىل يېتەكچىگە، توختاۋسىز كۈرەش قىلىش روھىغا ئىگە تۆھپىكارغا ئايلاندى. ئۇنىڭ ھاياتىدىكى 35 يىل ۋاقتى ئەنە شۇنداق ئۈزۈكسىز تۆھپە يا-رىتىش، ئۈزۈكسىز يۇقىرى ئۆرلەش روھى بىلەن ئۆتۈپ كەتتى.

بۇ جەريانىدا ئۇنىڭ تەربىيەسى ئاستىدا كېرىيە تاشيول ئۇچاستىكىسىدىن نۇرغۇنلىغان تاشيول ئەزمەتلىرى يېتىلىپ بىر - بىرلەپ قاتارغا قوشۇلدى. ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تاشيول، قاتناش - تىرانسپورت سىستېمىسىدا تۆھپە يارىتىپ، جەمئىيەتنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولۇپ كېلىۋاتقان، خوتەن شىنخې گۈرۇھىنىڭ باش لىدېرى، ۋىلايەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىر-لەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، شائىر ۋە يازغۇچى ئوبۇل ھاشىم، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بىر قىسىم جايلىرىدا يول ئاسراش خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلىپ كېلىۋاتقان ئېلى مەتتوختى، ئوبۇل تۇرسۇن، ئوسمان مەتتوختى قا-تارلىق يېڭىلىق يارىتىش روھىغا باي ئەزمەتلەر خىزمەت ئورۇنلىرىدا خەلقىمىزگە بەخت - سائادەت يارىتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلماقتا.

مەمتىمىن قۇربان ئۈچۈن، ئۆتكەن كۈنلەر تاۋلىنىش باسقۇچى بولدى. ئۇ دائىم: «خىزمەت قىلساڭ تۇزۇك قىلغۇلۇق، ھەممە ئىشنى سۈزۈك قىلغۇ-لۇق» دېگەن بۇ سۆزنى ئېغىزىدىن چۈشۈرمىدى ۋە بۇ سۆزنىگە ئەمەل قىلىپ كەلدى. ئۇ 1997 - يىلى 4 - ئايدا ئانا يۇرتى كېرىيەگە كېلىپ، كېرىيە تاشيول ئۇچاستىكىسىنىڭ باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىدى. ئانا يۇرتقا باغلا-نغان رىشتە ئۇنى ئىلگىرىكىدەكلا يېڭى مەنزىللەرگە باشلاپ كىردى. ئۇنىڭ ئۈزۈكسىز تۆھپە يارىتىش روھى كېرىيەنىڭ تاشيول ئىشلىرىغا يېڭى تەرەق-

شېئىرلار

ئابدۇلغېنى مەتقاسىم بارخان

ئابدۇلغېنى مەتقاسىم بارخان 1978 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى كېرىيە ناھىيەسىنىڭ كونا شەھەر رايونى تاناييېشى مەھەللىسىدە ئوقۇمۇشلۇق ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. 1993 ـ يىلى 9 ـ ئايدىن 1996 ـ يىلى 7 ـ ئايغىچە خوتەن ۋىلايەتلىك پېداگوگىكا مەكتىپىنىڭ ئومۇمىي پەن كەسپىدە ئوقۇغان. 2000 ـ يىلى 9 ـ ئايدىن 2003 ـ يىلى 7 ـ ئايغىچە شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتىدا خەنزۇ تىلى كەسپىدە، 2003 ـ يىلى 9 ـ ئايدىن 2005 ـ يىلى 7 ـ ئايغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتى تولۇق كۇرس ئۇيغۇر تىلى ئەدەبىياتى كەسپىدە بىلىم ئاشۇرغان. 1996 ـ يىلى 9 ـ ئايدىن ھازىرغىچە كېرىيە ناھىيە يېڭىباغ يېزا باشلانغۇچ مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلەپ كەلمەكتە.

ئۇ 1993 ـ يىلى 12 ـ ئايدا، «خوتەن گېزىتى»دە ئېلان قىلىنغان «ئۇلۇغ ئىنسان» ناملىق شېئىرى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت سېپىگە كىرىپ كەلگەن بولۇپ، ھازىرغىچە ئاپتونوم رايون تەۋەسىدىكى گېزىت ـ ژۇرناللاردا 60 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر، چۆچەك ـ مەسەللىرى ئېلان قىلىنغان. «كېرىيە قەسىدىسى» نامىلىق توپلامغا بىر قىسىم شېئىرلىرى كىرگۈزۈلگەن.

تۇرمۇش ئىجاد، شېئىر لىرىكا

كۈنلەر ئېقىن، ھايات مەنىسىز،
ھاياتلارغا چىرماشقان خىيال.
بۇزۇق ھاۋا، زەئىپ ئادەملەر،
كەلگۈسىگە يانداشقان نېھال.

خىياللىرىم كېلەر قۇرۇق قول،
ئىقبالىمدا ئايلىنار جىسمىم.
ئامەتلەرگە مۇشتاقتۇر يۈرەك،
تەڭپۇڭسىزدەك شىكەستە روھىم.

سەن مۇھەببەتنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلەمسەن؟ مۇھەببەت قىزىل گۈلگە ئوخشىشىدۇ. ئۇنى ھەممە ئادەمنىڭ ئۈزۈپ پۇراپ باققۇسى كېلىدۇ. بىراق ئۇ ئۈزۈپ پۇراپ باققۇچىلارغا ئەمەس، بەلكى ئىشقىدا خەندان ئۇرۇپ سايرىغۇچى بۇلبۇلغا تەشنا. ئەگەر سەن بۇلارنى بىلگەن بولساڭ ئىدىڭ. ئۇنى بۇنچە ئازابلىمىغان بولاتتىڭ. ئۇ مىڭبىر تەستە ساڭا كۆڭلىنى بىلدۇردى، ئەمما سەن يەنىلا ھېچقانداق ئىش بولمىغاندەك پەرۋاسىزلا يۇرۇۋاتىسەن. بەلكىم ئۇ سېنىڭ نەزەرىڭدە، چاكىنا، ئەخلاقسىز قىز ھېسابلىنىدىغاندۇ. ئەمما ئۇنىڭ قىلغىنى خاتا ئەمەس. چۈنكى ياخشى كۆرۈش گۇناھ ئەمەس، مۇھەببەت سېھىرلىك ئۇلۇغ تۇيغۇ...

ئۇ سەن بىلەن تونۇشقاندىن تارتىپ ھازىرغىچە ساڭا ئەقىدە باغلاپ كەلدى. ھەتتا ئوغۇل ساۋاقداشلىرىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ كەلدى. چۈنكى ئۇ سېنىلا سۆيەتتى. ھەر قېتىم ئۇ سېنى سېغىنغاندا سەن ئامراق ناخشىلارنى ئاڭلاش ئارقىلىق سېغىنىشلىرىنى زورىغا باساتتى، سەن بىلەن ئۇچرىشىپ قالغان چاغلاردا ھاياجانلانغىنىدىن تىلى گەپكە كەلمەي قالاتتى. سەن بىلەن كۆرۈشۈشنى شۇنچە ئارزۇ قىلاتتى ـ يۇ، بىراق سېنى كۆرسە ئىختىيارسىز ئۆزىنى دالدىغا ئالاتتى، چۈنكى ئۇ سېنىڭ قويال تېگىشىدىن، دىلىنىڭ ئازار يەپ قېلىشىدىن قورقاتتى. بىچارە قىز سېنى دەپ قانچە كېچىلەرنى كىرپىك قاقماي ئۆتكۈزدى؟ بۇنى پەقەت ئۇ ئۆزىلا بىلىدۇ، ئەمما سەنچۇ؟ ئۇ ئازابلىنىپ ياش تۆكۈۋاتقاندا ئېھتىمال سەن خۇشال ئۇيناۋاتقانسەن، سېنى دەپ ئۇنسىز ياش تۆكۈۋاتقاندا سەن تاتلىق ئۇخلاۋاتقانسەن. سېنىڭ باغرىڭ ھەرقانچە تاش بولسىمۇ ئۇنى دوست ئورنىدا بولسىمۇ كۆرۈپ، سىلىق مۇئامىلە قىلغان بولساڭ ئىدى، ئۇمۇ بەلكىم ئۇششۇك تەگكەن ياپراقتەك سولىشىپ كەتمىگەن بولاتتى. ئەگەر سەن ئۇنىڭ سۆيگۈسىنى بىرھەسسە قەدىرلىگەن بولساڭ، ئۇ سېنىڭ سۆيگۈڭنى مىڭ ھەسسە قەدىرلەيتتى. بىچارە بايقۇش سېنى كۈتتى، كۈتتى، ئەمما سەن كەلمىدىڭ. بەلكىم كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇنىڭ ئالدىغا پۇشايمان قىلىپ كېلىپ قالارسەن. ئەمما ئۇ چاغدا ئۇچۇش ئالدىدا تۇرۇۋاتقان بۇ قۇش باشقىلارنىڭ قولىغا قونۇپ بولغان بولۇشى مۇمكىن. ئەمما قەلبىدىكى ئاشۇ سىرلارنى بىر ئۆمۈر قەلبىنىڭ ئەڭ پىنھان يېرىدە ساقلايدۇ. چۈنكى مۇھەببەت ئىنسانغا خاس، تالىق تۇيغۇ!!!...

(ئاپتور: كېرىيە ناھىيە ئارال يېزا ئارال باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ مۇئەللىمەسى)

يۇرىكىمدە گەپلىرىم، گەپلىرىمدە دەردلىرىم

يۇرىكىمدە مىڭ ـ مىڭ گەپلىرىم،
ھەر گېپىمدە مىڭ ـ مىڭ دەردلىرىم.
گەپتىمەن، دەرددىمەن، غەمدىمەن،
شۇ تۇپەيلى پۈتمەس بەتلىرىم.

ئەجەب كەم سۆز ئىدىمكى بىر چاغ،
گۆدەك، مەسۇم گويا بىر بالا.
ئىلىم ـ پەنگە ھېرىستىم بەكمۇ،
زىلال قەلبىم سەزمەيتتى تالا.

نە بولدۇمكىن بىلمىدىم ھەي تاڭ،
سەن گۈزەلنىڭ ئوتى ئېھتىمال.
كېچە ـ كۈندۈز ئەسلەيمەن سېنى،
مۇھەببەتنىڭ دەردى ئېھتىمال.

دەردىم تولا گەپلىرىم تولا،
دەردىمەن دېمە ۋە ياكى مەددىاھ.
بولۇپ قالدىم ئىشقىڭدا شۇنداق،
سەنەم ئۈچۈن پەرھاتتەك سەۋدا.

شۇنداق دەردتە يۈرەك كۆۋجەپ،
سۆزلەر دائىم ئىسمىڭنى يادلاپ.
قولۇڭنى بەر گۈزەلىم شەھلا،
سېنى دېدىم نەچچە ۋاق ساقلاپ.

بولدى گېپىم، بولدى بەس دەردىم...
ئامالىم يوق، ئامالىم سەندە.
شۇنداق دەردتە ماڭامدىم ئۇزاق،
يوللىرىمدا يۈرەكسىز غەمدە.

تۇرمۇش ئىجاد، شېئىرىن لىرىكا،
مىكرو ئەمما، رېئىمسىز ناخشا.
تاغلار ئېگىز، بىنالارمۇ ھەم،
شامال ـ بوران ئىزغىرىن دۇنيا.

چاقچاققا مىلەنگەن ئىدى بىر مەنە

چاقچاققا مىلەنگەنىدى بىر مەنە،
سەن بۇنى چۈشەنمەي بويۇن شىلتىدىڭ.
مەن يەنە تەلمۇرسەم، يالغاندىن رەنا،
قەھرىڭ غەزەپتە نېرى ئىتتەردىڭ.

چاقچاققا تاۋۇم يوق دېسەڭ خۇش ئىدىم،
ئىتتىرىش، ھۆرپىيىش ھاجەتسىز ماڭا.
سۆيگۈگە مىلەنگەن كۆڭۈل سىرىمنى،
قانداقمۇ تۆكسەن چاقچاقسىز ساڭا.

قەلبىم تەكتىدە بىر سىيما

سۈدا ئۈزگەن بېلىق كەبى قەلبىم تەكتىدە،
ياشاپ يۈرەر نىگارىمنىڭ بەرنا سىيماسى.
مۇئەللەقتە ئىزدەپ سېنى سەدىپار خىيالىم،
ھاياتىمغا ئىلھام قوشۇپ تاڭنىڭ ساباسى.

چۈشلىرىمدە كىرىپ كەلدىڭ قانچە ـ قانچىلاپ،
جۆيلۈۋەتتىم ئوت يۈرەكنى ئوتلاپ نىگاھىڭ.
كەل نىگارىم مەن يولۇڭغا شۇنچە ئىنتىزار،
كەلگىن ئېلىپ ياق دېمەيمەن ھەتتا گۇناھىڭ.

قوش رېلىس بوپ تۇتىشايلى خۇددى ئۈيۈلتاش،
تاھىر ـ زۆھرە داستانىنى قىلىپ ئەسلىمە.
تومۇرلىرىم تومۇرۇڭغا ئاقسۇن بىر بولۇپ،
مۇھەببەتتە ۋاپاسىزنى قىلىپ مەڭ تەسلىم.

يالغان سۆزلەپ ھەر ۋاقىت، قىزارمىغاچ يۈزلىرىڭ،
سېسىق نامىڭ ھەر ياققا كەتتى تاراپ يالغانچى.

يالغان گەپنى كۆپ قىلىپ، ياخشىلارغا قەست قىلىپ،
مۇناپىقنىڭ كۆڭلىگە قالدىڭ ياراپ يالغانچى.

يالغان گەپنى ئوخشىتىپ، چاندۇرماستىن دېگەچ سەن،
ئېلىپ كەلدىڭ ياخشىغا ھەر خىل ئازاب يالغانچى.

ئۆمرى قىسقا بولارمىش، يالغان گەپنى قىلغانلارنىڭ،
شۇڭا يالغان ئېيتمىغىن بىزنى ئالداپ يالغانچى.

رۇبائىيلار

(1)

ئەخلاقنى دوست تۇتقىن ئۇيغۇر قىزلىرى،
ئەخلاق ـــ ئۇ، ئۆزۈڭنىڭ كۆركى ـ زىننىتى.
ئەخلاقنى بايلىققا تېگىشكەن قىزنىڭ،
بولمايدۇ قىلچىلىك قەدىر ـ قىممىتى.

(2)

ئادەم سەن، ئادەمدەك ياشىغىن دوستۇم،
نەپ ئۈچۈن ۋىجدانىنى ساتمىغىن دوستۇم.
بىراۋنىڭ بېشىغا كۈن چۈشسە ئەگەر،
ياخشىلىق قىلىشتىن قاچمىغىن دوستۇم.

(3)

ئانامغا بىر ئۆمۈر قىلىمەن ۋاپا،
چۈنكى ئۇ مەن ئۈچۈن چەكتى كۆپ جاپا.
ھالالدىن پۇل تېپىپ ئانامنى باقسام،
قۇت ـ بەخت بىر ئۆمۈر يار بولار ماڭا.

شېئىرلار

غوجىئابدۇللا ئابدىلىم (يۇلغۇن)

غوجىئابدۇللا ئابدىلىم (يۇلغۇن) 1976 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى كېرىيە ناھىيەسىنىڭ كۆكيار يېزىسىدا تۇغۇلغان. 1992 ـ يىلى 3 ـ ئايدا كېرىيە ناھىيەلىك يېپەك زاۋۇتىدا ئىشچى بولغان. 2009 ـ يىلى 9 ـ ئايدىن باشلاپ كۆكيار يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىدە ئىشلەپ كەلمەكتە.

ئۇ «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلىنىڭ 2000 ـ يىللىق 10 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان «تىكىنىگە سانجىلسۇن يۈرەك» ناملىق شېئىرى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت سېپىگە كىرگەن. ھازىرغىچە «شىنجاڭ ياشلىرى»، «جۇڭگو مىللەتلىرى»، «يېڭى قاشتېشى»، «ئاقسۇ ئەدەبىياتى»، «قەشقەر » قاتارلىق ژۇر-ناللاردا بىر تۈركۈم ھېكايە ـ شېئىرلىرى ئېلان قىلىنغان.

يالغانچى

(ساترا)

كۆڭلى ياخشى ئادەمگە بەتنام سۈڭاپ يالغانچى،
«ئاق» نى «قارا» قىلدىڭ سەن كۆزنى بويماپ يالغانچى.

ھۆرمەت قىلماي پاكىتقا، قۇرۇق ئابرۇي قوغلىشىپ،
يۈردۈڭ دائىم ئۆزۈڭنى قالتىس چاغلاپ يالغانچى.

ۋاپا قىلماي ۋەدەڭگە، ئىگە بولماي لەۋزىڭگە،
ساختىلىقتا ئۆزۈڭنى يۈردۈڭ ئاقلاپ يالغانچى.

سېنى بىرى «ياخشى» دەپ، ئۇرۇپ قويسا دولاڭغا،
سەن ئۇنىڭغا «كۆڭلۈم» دەپ تۇتتۇڭ شاراب يالغانچى.

شېئىرلار

ئابدۇخەۋەر مەتسەيدى

ئابدۇخەۋەر مەتسەيدى 1962 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى كېرىيە ناھىيە سىيەك يېزىسىنىڭ قىغاز كەنتىدە دونياغا كەلگەن. 1982 ـ يىلى 7 ـ ئايدا كېرىيە پېداگوگىكا مەكتىپىنى، 1996 ـ يىلى 7 ـ ئايدا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىياتى مەخسۇس كۇرس كەسپىنى، 2000 ـ يىلى 7 ـ ئايدا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىياتى تولۇق كۇرس كەسپىنى پۈتكۈزگەن. 1982 ـ يىلى 9 ـ ئايدا خىزمەتكە قاتنىشىپ، 1986 ـ يىلى 8 ـ ئايغىچە شۆۋل يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى، 1986 ـ يىلى 9 ـ ئايدىن 2006 ـ يىلى 12 ـ ئايغىچە سىيەك يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى، ئىلمىي مۇدىر، مەكتەپ مۇدىرى بولۇپ ئىشلىگەن. 2009 ـ 9 ـ ئايدىن باشلاپ لەنگەر يېزىلىق باشلانغۇچ مەكتەپ پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ شۇجىسى بولۇپ ئىشلەپ كەلمەكتە.

ئابدۇخەۋەر مەتسەيدىنىڭ ئىجادىيىتى 80 ـ يىللارنىڭ بېشىدىلا باشلانغان بولۇپ، ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرىنى توپلاپ رەتلەشكە باشلىغان. ئۇ توپلىغان ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى قامۇسى»غا كىرگۈزۈلۈش بىلەن، ئۇنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا كۆرۈنەرلىك تۆھپە قوشقانلىقى ئۈچۈن ئىسمى «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى قامۇسى» غا كىرگۈزۈلگەن. ئۇ بىر تەرەپتىن ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرىنى توپلاپ، رەتلەش بىلەن شۇغۇللانسا، يەنە بىر تەرەپتىن نۇرغۇن شېئىرلارنى يازغان.

باغۇەنگە

قانداقمۇ باغۇەن دەيسەن، كۆچەت تىكمىگەن باغۇەننى،
قانداقمۇ كۆچەت دەيسەن، تىككەندە سولغان كۆچەتنى.
كۆچەت تىككەن باغۇەننىڭ شۇنچە ئۇستۇندۇر شۆھرىتى،
بىخ سۈرۈپ، بولۇق ئۆسكەندە، كۆيدۇرەر يۈرەكلەرنى.

(4)

باشلىق بوپ يۈرتۇمنى سوراپسام دەيمەن،
مەنمۇ ھەم بەگلەرنى دورىسام دەيمەن.
پۇقرانى شىلىپ يەپ، يېنىمنى تولاپ،
ھەر ۋاقىت ئۆزۈمنى بوردىسام دەيمەن.

دېھقان

پىژغىرىم ئىسسىقتا ئىشلەيدۇ تىنماي،
ھارسىمۇ قىلمايدۇ قىلچىمۇ مىننەت.
ئالىدۇ رىزقىنى يەردىن ھالاللاپ،
شۇڭا ئۇ ھارامغا قول سوزماس پەقەت.

ئىشلەيدۇ بىر ئۆمۈر جاپا چەكسىمۇ،
ھالالدىن ئۆزىنىڭ بەختىنى ئىزدەپ.
«پۇت ـ قولۇم ئاغرىدى» دېمەس ھېچقاچان،
دەم ئالماي ھەر كۈنى ئاش ـ نانغا ئىشلەپ.

ئەمگەكنى شەرەپلىك بىلگەچكە ھەر ۋاق،
ياشايدۇ بېغىشلاپ يەرگە مۇھەببەت.
يەر ئۈنىڭ ھاياتلىق جەننىتى شۇڭا،
يەردىن ئۇ بەختىنى تاپىدۇ ئەبەد.

كەلدى باغۇەن باغ ئىچىگە بىر مەھەلدىن كېيىن،
كۆردى باغنىڭ ئەھۋالىنى بىر - بىر قېتىم.
بەرپا قىلغان كۆچەتلەرگە قاراپ قانماستىن،
ھەسرەت چەكتى كۆزلىرىدىن ياشلىرى ئېقىپ.

مېۋىنى يەپ بولۇپ شاخلىرى سۇنغان،
يىلتىزى سۇغا تەشنا يوپۇرماق سولغان.
بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ئىچىندى باغۇەن،
ھەممە كۆچەت مەيۈستە، غەپلەتكە تولغان.

مېۋە بەرگەن كۆچەتلەر ئېگىلگەن پەسكە،
مېۋىلىرى تۆكۈلگەن يانجىلغان خەسكە.
ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلاپ سۆزلىدى باغۇەن،
كونىلارنىڭ ئۇگۈتىنى ئالدى ئۇ ئەسكە.

دەريا

مەن دەريانىڭ خىسلىتىنى ئۇلۇغ دەپ بىلدىم،
مەن قېيىقتا گاھ يىقىلدىم، گاھىدا كۈلدۈم.
ئۆمۈر بويى دەريانى دەپ ياشىدىم پەقەت،
دەريا - ئېقىن، كۆلچەكلەردە نەچچە رەت ئۇزدۇم.

گاھ - گاھىدا دەريا تېگىدە تەمتىرەپ يۈردۈم،
يىرتقۇچلارنىڭ خورلاشلىرىدىن ئەنسىرەپ يۈردۈم.
پىسەنت قىلماي قارغىشلارغا، كۆڭۈل - كۆكسۈم كەڭ،
زەربىلەردىن قورۇنمىدىم، قاقاھلاپ كۈلدۈم.

مەن بىر ئىنسان ئۆزگىلەرنى خارلاپ باقمىدىم،
مەيلى چوڭدۇر، مەيلى كىچىك چەتكە قاقمىدىم.
كېچە - كۈندۈز ئەل ئىشىنى «ئەلا» دەپ بىلىپ،
قۇرۇق سۆلەت باشلىقلارغا ئەسلا ياقمىدىم.

ئويلاپ يەتسەم بۇ جاھانغا ئەسلا باقمىدىم،
كېچىلىرى تىمىسقىلاپ، ئىشىك قاقمىدىم.
ساداقەتمەنى، ئەجرىمنى كىملەر تونۇدى،
بۇ كۈنلەرگە ئۆرتىنىپ ھەسرەت چەكمىدىم.

تەر تۆكۈپ، كۆچەت تىكسەك، ئۆمرۈڭ شۇنچە ئۇزۇن بولۇر،
نەپ ئالغانلار ياد ئېتەر، كۆچەت ئۆستۈرگەن باغۋەننى.
ئى يارەن، ساڭا ئوخشاش كۆچەت تىككەن باغۋەن ئىدىم،
كۆردۈڭمۇ كۆچەت سالسام، كۆكەرمەي سارغايغىنىنى؟

يۈرەك سۆزۈم

قانداقتۇر خىياللارغا چۆمۈپ كېتىمەن،
باشلىرىمغا كۈنلەر چۈشسە كۈلۈپ كېتىمەن.
چۆللەردە يالغۇز يۈرۈپمۇ كۆنۈپ كېتىمەن،
خورلۇق چەكسەم دوستلىرىمدىن، ئۆلۈپ كېتىمەن.

گۈلشەنلەرنى ئارىلىدىم ھۆزۈر ئالمىساممۇ،
ياكى چۆلدە قۇملار كېزىپ جاپا چەكسەممۇ.
كۆڭلۈم ئازاد، غەمسىز ئۆتسەم ھەر جايدا بولسام،
تاغدەك مۇشكۈل جاپالارنى يېڭىپ كېتىمەن.

بىرگە يۈرگەن دوستلىرىم ھەر زامان بولسا،
يۈرۈش - تۇرۇشى سۆزىدە دەرد - ھالى بولسا.
مەيلى تاغدەك جاپالار باسسا مۇرەمدىن،
سەكرەپ - سەكرەپ خۇشلۇقۇمدىن كۈلۈپ كېتىمەن.

ئەجىر

ئەتراپنى قاشالاپ ئەجىر سىڭدۈرۈپ،
كۆچەت تىكىپ باغ قىلدىڭ چۆل - جەزىرىگە.
ھوسۇل ئېلىپ، مېۋىسىنى كۆرەي دېگەندە،
كېتىپ قالدىڭ باغنى تاشلاپ يىراق مەنزىلگە.

پەرۋىش قىلغاندى نەچچە تەر تۆكۈپ،
نەچچىلىگەن ئۇمىدلەرنى كۆڭۈلگە پۈكۈپ.
قالدى ئارمان، قالدى ئىستەك، قالدى نەلەردە،
قالدى باغدا ھەمىسى قانلىق ياش تۆكۈپ.

شېئىرلار

مەتسەيدى مەتتوختى

مەتسەيدى مەتتوختى 1968 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى كېرىيە ناھىيەسىدە تۇغۇلغان، 1988 ـ يىلى خوتەن ئالىي پېداگوگىكا تېخنىكومنىڭ تىل ـ ئەدەبىيات كەسپىنى پۈتكۈزگەن. 1988 ـ يىلىدىن 2000 ـ يىلى 10 ـ ئايغىچە ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلىگەن. 2000 ـ يىلى 10 ـ ئايدىن 2007 ـ يىلى 11 ـ ئايغىچە كېرىيە ناھىيەلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىسىدا كاتىپ بولۇپ ئىشلىگەن. 2007 ـ يىلى 11 ـ ئايدىن ھازىرغىچە ناھىيەلىك سىياسىي كېڭەش ئىشخانىسىدا كاتىپ بولۇپ ئىشلەۋاتىدۇ.

بولسا گەر

بولسا گەر تەپتىم قۇياش تەپتىدەك،
تاشلايتتىم ـ دە يامانلارنى كۆيدۈرۈپ.
ياشنىتاتتىم ياخشىلارنى ئەسرەپ،
ئۆمۈر بويى مېھرىم بىلەن كۈلدۈرۈپ.

ئارزۇسىغا قاندۇراتتىم ئاشقىنى،
نۇرلىرىمدىن يوللىرىنى يورۇتۇپ.
يامانلارنى يوقىتاتتىم ئارىدىن،
تەپتىم بىلەن زات نەسلىنى قۇرۇتۇپ.

رەنجىمە

گۈللەرگە ئامراقمەن ئۈزۈپ بەر دېدىڭ،
رەت قىلدىم مەن ساڭا بەرمىدىم ئۈزۈپ.
شۇئانلا رەنجىدىڭ رەنجىمە دىلدار،
باغۇەننىڭ ئەجرىنى ئويلا كۆزىتىپ.

ۋەتەن ئۈچۈن، خەلق ئۈچۈن قاتناپ تاشمىدىم،
غايەم ئۈچۈن، چۈشكۈنلىشىپ ئۈخلاپ ياتمىدىم.
بەل باغلىدىم، بوشاشمىدىم چارچىساممۇ گەر،
قەيسىدىم تېخى ياشمەن قەيسەتتىن ئاشمىدىم.

مەرتەم ـ مەرتەم جەڭگاھلارغا كىرەي ئۈچ مەرتەم،
ئىشىنىمەن ئۆزۈمگە، گۈزەلدۇر ئەتەم.
ئاق كۆڭۈل، ساددىلىق ئۆزۈمنىڭ شورى،
ئېسىمدىن چىقمايدۇ بۇ سىناق ھەردەم.

بۇاپا دېمەسمەن، دېمەسمەن زىنھار،
سۆيگۈنگە ئىنتىزار بىل مەنگۈ دىلبەر.
مەن شۇنچە بەختلىك بەختىگنى كۆرسەم،
توسقۇنلۇق قىلمايمەن خۇشال ئۆتىۋەر.

يۈرىكىم ئۆرتىنەر ھىجران دەشتىدە،
ئازابنى مەن تارتاي يىراقتا قېلىپ.
مەنگۈگە باغلانغان سۆيگۈنگە رىشتىم،
كەتسەڭمۇ باشقىغا ئەگەر قول بېرىپ.

چالا كەشتىلەنگەن قول ياغلىق

مۇبارەكلەپ يېڭى يىلىمنى،
سوۋغا قىلدىڭ ماڭا قول ياغلىق.
ئاشۇ ياغلىقتا گۈللەر ئىچىدە،
تۇرار سېنىڭ ئىسمىڭ يېزىقلىق.

كەشتە تىككەن چاغدا ياغلىققا،
جان مېنى ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ؟
بۇ قىلغىنىڭ ھار كەلدى ماڭا،
سەن بۇنى ئويلاپ باقتىڭمۇ؟

تاسادىپىيلا ئۇنتۇغان بولساڭ،
مەيلى سېنى كەچۈرەي جانان.
ئۇنتۇپ قالساڭ راستىنى ۋە لېكىن،
دوزاخ بولار ماڭا بۇ جاھان.

بولدى قىلىش

بىر زامان كۆيۈشۈپ ئۆتكەنتۇق ئەجەب،
چۈشەنمەي قويدۇڭغۇ قەلبىمنى مېنىڭ.
ئاڭلىسام دوستۇمغا كۆيۈپ يۈرۈپسەن،
ئىككى يار سىغامدۇ قەلبىڭگە سېنىڭ.

گۈل تارالغان گۈزەللىك ئۈچۈن،
يارالمىغان ئۆزۈپ يۈرۈشكە.
گۈل قىسىشنى خالىساڭ ئەگەر،
تەر ئاققۇزغىن گۈل ئۆستۈرۈشكە.

ئەجەبلىنىش

قۇياش چىقسا چوغدەك ۋىلىلداپ،
نۇر ئىچىدە كۈلەر كائىنات،
قۇياش مۆكسە تاغنىڭ كەينىگە،
نېچۈن كۈلمەس بىرەر مەجۇدات!

بىر سۆيۈپ قويغاندەك بولمەن خۇشال

سېغىنىپ كەلسەم مەن، جانان قېشىڭغا،
ساق بېشىڭ ئاغرىيدۇ مېنى بىر كۆرۈپ.
بۇ ھالنى نېچۈندۇر بىلمەيمەن ئەجەب،
قالدىڭمۇ ئۆزگىنى دىلدىن ياقتۇرۇپ.

ئاڭلىسام ئىجادقا بوپ قاپسەن مەپتۇن،
مەن سېنى ئاۋارە قىپتىمەن جانان.
ساقلاپمۇ ھارغاندۇ قاراپ يولۇمغا،
ـــ دەپتىمەن ئۆزۈمگە سېغىنغان ھامان.

ھەي! بىلدىم بېشىڭنىڭ ئاغرىشىنى مەن،
كەلمەسمەن ئاغرىماس بولسىلا بېشىڭ.
بىر سۆيۈپ قويغاندەك بولمەن خۇشال،
گۈللىسە، ياشنىسا شۇ ئىجاد بېغىڭ.

بەخت تىلەش

مەن ساڭا ئۆزاقتىن بولغانتىم ئاشىق،
سەن ماڭا باقمىدىڭ قالدىم ئازابتا.
بىر ئۆزۈم بىلمەن دەردىمنى پەقەت،
سەن كېتەر بولدۇڭ ئەمدى يىراققا.

ناخشام بىلەن

(خەلق سەنئەتچىسى مەرھۇم مەخسۇمشاخان ئانىنىڭ سۆزىدىن)

ناخشىدۇر مېنىڭ تېنىم.
ناخشا بىلەن يارالغان،
ناخشىدۇر مېنىڭ قېنىم،
تومۇرلارغا تارالغان.

ناخشىدۇر مېنىڭ جېنىم،
ناخشا بىلەن ياشارغان،
ئەجەبلەنمەڭ چېچىمغا،
ناخشا ئېيتىپ ئاقارغان.

ئۇ سائا كۆيەمدۇ بۇنى بىلەمسەن؟
يوشۇرۇن ئازابتىن يۇرىكىڭ پارە.
بولدى بەس كۆيگىنىڭ بەختلىك قىلسۇن،
سەن ئۇچۇن بولمايمەن ئەمدى ئاۋارە.

كۆزۈڭگە قارىسام

مەن قارايمەن بۇلاق كۆزۈڭگە،
زەمزىمنى چاچمايسەن ئەجەب.
ماي پۇرغان كىيىملىرىمگە،
ئەيمىنىشتە قارايسەن پەقەت.

مەن ئىشلەيمەن مايغا چىلىنىپ،
كىيىملىرىم پۇرايدۇ ئىپار.
بۇ كەسپىمنى قەدىرلىمىسەڭ،
مېنى قانداق سۆيسەن نىگار.

سۆيگۈ ۋالىسى

سۆيگۈ مېنى پەپلەپ قويۇپ،
تاشلىۋەتتى تېگى يوق ھاڭغا.
ھالىڭ نېچۈك سورمىدى ھېچكىم،
تەشنا تۇرسام ئۇپۇقلۇق تاڭغا.

تىللىمايمەن سۆيگۈنى بىراق،
ئۆزۈم تۇرسام سۆيگۈ بالىسى،
ناخشامدىمۇ كۈيلىنەر سۆيگۈ،
قەلبىمدىمۇ سۆيگۈ ۋالىسى.

بىر سېنى دەپ مۇجۇلغان كۆڭۈل
بىر سېنى دەپ ئۇنتۇلغان كۆڭۈل
بىر چاغلاردا ئۆزۈڭ تاج ئىدىڭ
بىر چاغلاردا ئۆزۈڭ خان ئىدىڭ
كۆڭۈل سېنى دەپ
باغلىرىغا باغلىغان بېزەك.
كىملەر ئويدا، كىملەردۇر داغدا؟
يېنىپ بولماس بۇ كۆڭۈل چىراغ
كۆڭۈرۈكۈمدىن ئۆتكىچە سالام
كۆڭۈل ئەسلىي كۆڭۈلدىن يىراق
خاتىرەمدە ئەسلىمە ئۇزاق
قىرغاقلارغا باغلاپ كېمەمنى
ئۇزدۇڭ قايسى دولقۇنغا ئۇزاپ؟
سەن بىلىسەن
بىراۋ بىراۋغا گۈل سۇنار بولسا
بەلكى مېنىڭدەك توزۇتماس ساقلاپ
بىراۋ بىراۋغا كۆيەرلەر بولسا
بەلكى مېنىڭدەك يوشۇرماس ئاقلاپ.
مەن ئۇچۇن يۇز ئاچمىغان غۇنچە
مەن ئۇچۇن بىخ ئۇرمىغان ياپراق
مەن ئۇچۇن تىكىلمەي سەپرىدىن كەشتە
مەن ئۇچۇن باش ئالماي يۇمران ئەقىدە
بىلدىم
تۇزلۇقۇمنى چاقار بىر كىملەر...
شۇ يولدىمەن تەنها پەدىدە
چۆنەك ئارىلاپ يانغان كۇنۇڭدە
دۇئا ـ تىلەك ئاتاپ سېنىڭگە.
كۆزلىرىمىز ئەمدى ئۇچراشماس
بەش يىل ئاۋۋال تۇتاشقان ئۇچقۇن
خەير دېدى گۇنسىز بىر ئۇندە.
نېمە دەيتتىم، نېمىمۇ دەيتتىم؟
ئىسىت، قىزلار ئوخشىماس گۈلگە
ئۆرلىمەيدۇ پەسلى ـ پەسلىگە.
بەش يىل ئاۋۋال يانغان پاكىز زەر
كۆزلەر قېنى

كۆڭۈل ئەستەرلىرى

(شېئىرلار)

مەھمۇد مۇھەممەد (ئۆزلەت)

سېنىڭ كۆزلىرىڭ

سېنىڭ كۆزلىرىڭ
دەشتىمدە خىيابان يېتىۋرۇپ قويغان
سۇزۇك بىر مىسرا مەن يازماق بولغان.
سېنىڭ كۆزلىرىڭ
گۈللەردىن بىر تىمسال ھىدلىماق بولغان
دىلبەرگە بىر سىيما يوشۇرماق بولغان.
ئۇندا چايقىلىپ تۇرغان سۇلكەتنى،
كەرەم ئەيلەنگەن خۇلقى ـ سۇپەتنى،
ئويلىدىم جەزمكى شۇ دەپ قىممەتنى
ۋە لېكىن چىرايلىق كۆزلىرىڭ بىلمەس
بىر چاغلار تاش ئېتىپ كەتكەن كۆلچەكنى،
يەلكەمگە يۈك ئارتىپ كەتكەن ھەسرەتنى.

كۆڭۈل ئەستەرلىرى

سەن ئوچۇمدىن تۆكۈلگەن زىلال
قولۇم يەتمەس قولۇم سۇنغاندا
لىقلاپ كەتتىڭ كۆڭلۈم ئارماندا
كۆلبەمدە تەنھا.
ئۆتكەن كۈنلەر
تۇزلۇق كەچمىشلەر
خاتىرەم بېتىدە قالماقتە ئۇيۇپ
كەتمەكتىسەن خىرامان ئۇچۇپ.

گۈلرۇخ

يېنىمدىلا بالقىدى بىر نۇر
تىترەۋاتقان نازۇك بەرگىدە
ئانا يەردىن ئويغاندى ئۇرۇق
يورۇۋاتقان سانسىز ئەتىگە.
ئۆتۈپ كەتتى
ئويلىمىغان يامغۇرلۇق كۈندە
خۇش ھىدىنى يوشۇرغان غۇنچە!
لىباسلاردا ئۈياتچان يۈزلەر.
ئۆتۈپ كەتتى يېنىمدىن گۈلرۇخ
ياشارماقتا بەردەم ياپراقلار...

ئىسمىڭ ئويۇلغان جىگدە

كېتىپ قالدىم مەن
سەن يۇمران باش ئالغان
مايسا بولغان كۈن
يوشۇرغان تۇيغۇنىڭ ئۇچقۇنى بىخلار
روي بەرگەن كۆزۈڭدىن بىلىپ قالدىم مەن.
ھەممە كېتەردە
بۇرجىدىن ئايرىلسا يېگانە يۇلتۇز
بېغىشى ئۈزۈلسە تارتىشۇر يۇرەك
جىگدە گۈل قىيامدا، لىغىرلار چېچەك.
ئاي ئۇيۇقتا يول ئالار كۈندە
گۈل ساباڭنىڭ مەستخۇش كۇيىدە
ئويلىمىغان تەقدىر - ئىرادە
ئۇچراشتۇرماس ئەمدى گۈلشەندە.
ئاخىرقى كۈن ياشلانغان كۆزدە
خەير دېسەڭ مەيۇس بىر ئۇندە
ئويلىمىغان ئىسمىڭنى زېدە
ئويارمەن دەپ يالغۇز جىگدىگە.
ئۈزىتىپ چىقتىڭ قارام يىتكۈچە
بارسا كەلمەس يول
ئويۇم سېنىڭدە...

كەلمەس پەتىگە؟
ياپراق - ياپراقتا ئامانەت ئىدى
دەرەخ دەرەخكە غەمگۇزار
ئاقارغان بۇلۇتنى تەنها دېدىگۈلار
ئەڭ ئاۋۇال دەردىنى ئاڭلايدۇ شامال.
بەش يىل ئاۋۇال چىگىلگەن رىشتە
تالاي رەت كۆلۈمگە چالما ئاتقانتى
كۆڭۈل دېگەن نازۇكتۇر قانچە
سۇزۇك دېرىزەمنى ئارسىز چاققانتى.
بەش يىل ئاۋۇال چىگىلگەن رىشتە
نېچۈن يەنە كېزەر چۈشۈمدە
باغلىرىڭدىن شاخ ئېگەلمەيمەن
كۆڭلۈم دەيمەن، كۆڭلۈڭنى دەيمەن
نېمىمۇ دەي چېقىلغان چىنە؟
رىشتە بەرقى ئۇزۇلەر كۈندە
ئېيتىپ تۈگەتتىم ئېيتىلماس ئۇندە
ھېچكىم ھېچكىمگە بولمىغان نېسىپ
نېمە ئەيىب قويار كىم كىمگە؟
بەخت ئىزدەپ ئۆمۈر گۈلىگە
ئىشىك چەككەن بولساڭ بىر ئۆيگە
يا نەپسىڭ ئېزىتقۇ سېھرى
تۈڭلۈكۈڭدىن چۈشسە بىر كۈنلەر
ۋاز كېچىلگەن كۆڭۈل ياپرىقى
ئاستا لەيلەپ چۈشكەن بىر كۈندە
تىزىق پېتى ئىزگۈ تىلەكلەر
قۇش پېيىغا ئورىدىم بىلمە.
ئەمما ئەسلەيمەن سەبىي تۇرقىڭنى
ئانار دانىسى، پوستى ئېچىدە
ئەمما ئويلايمەن سېنىڭ بەختىڭنى
خاتىرەڭنى يازار ھەر كىملەر؟
زاغرىسىغا چىشى ئۆتمىگەن چال
پوتىسىدا تۈگەر بېلىگە
تالاي كۈنلەر قوشاق قاتمىدىم
تىزىق پېتى ئىزگۈ تىلەكلەر.

بارچه دەرددىن خالىيدۇر يۈرەك،
مەيىن سابا بىر شەرىن تاتلىق.

سەھەرلەردە باشلىساق ئىشنى،
تاشلىساڭلار نەسلىك ئىچىشنى.
ھاياتىمىزنىڭ قىممىتى بولسۇن،
ئۆتكۈزمەيلى بىكار ياشلىقنى.

تاڭ سەھەرگە مەنداش ياشلىق،
يېڭى چىققان قۇياشتەك بولسۇن.
بۇ ئازغىنە گۈزەل ھاياتتا،
بىزگە تالاي ئۆتۈق يار بولسۇن.

قەدىرلەنمەي ئۆتسە بۇ ياشلىق،
ھاياتىمىز بولۇر قاقاسلىق.
سەھەرلەردە بولمىسا ئارمان،
كېتەر سەھەر، قۇياشتەك ياشلىق.

(ئاپتور: كېرىيە ناھىيە كۆكيار يېزىلىق شىپاخانىدا)

شېئىرلار

مەتنۇرى مەتيۇسۇپ

ئۇيغۇر قىزى

سەن ئۆزۈڭ ئۇيغۇر قىزى ئايغا تەڭداش بىر گۈزەل،
گۈزەللىكىڭ جۇلاسى مېنى قىلدى خارۇ زار.

تاشلاپ كۆزۈڭ قىرىنى شاش كۆڭۈلنى لال قىلدىڭ،
سۆيگۈڭ ئۇچۇن بېرەي جان سۆيگۈگە گاداي قىلدىڭ.

تەنلىرىڭ نازۇك ئەجەب مەجنۇنتالنى ئەسلىتەر،
خۇش تەبەسسۇم جىلۋە قىلساڭ دىللىرىم يايراپ كېتەر.

سەن ھاياتىمىڭ تاتلىقى خىيال قىلماق بىر ھۇزۇر،
بىلىنمەس سەنسىز ھاياتىمىڭ خۇڭلۇقى، ھېچ راھىتى.

بىلمىدىڭ ئەسلا كۆڭۈلنى بۇ يۇرەككە دەرد بېرىپ،
نە ئۇچۇن ئىلدىڭ قاماقتا مەنكى بىر نىمجان بېلىق.

پارچە

بىر دەرەخته بولمىسا ياپراق،
ھەممە دەرەخ قۇرۇپتۇ دېمە.
بىر ئادەمدە بولمىسا ئەخلاق,
ئەخلاقسىزكەن ھەممىسى دېمە.

سەھەر ۋە ياشلىق

تاڭ سەھەرنىڭ ھاۋاسى ئىللىق،
قۇشلار سايرار كۆڭۈلده شادلىق.

بىر چاغ ئىشىك قىيا ئېچىلىپ،
تىترەپ كەتتىم توڭغاندەك بولۇپ.
كۆزلىرىمگە كۆرۈنۈپ كەتتىڭ،
سەن قېشىمغا كەلگەندەك بولۇپ.

ئۆي ئالدىغا چىققاندا بىر ئەر،
غەزەپ بىلەن ئۆيۈمگە كەتتىم.
ئۇخلىيالماي، تولغىنىپ شۇ دەم،
بۇ ئىشلارنىڭ تېگىگە يەتتىم.

ئۆز دادامنى كەچۈرمەيمەن مەڭگۈگە

دەسلەپ ئاغزىم گەپكە كەلگەندە،
«دادام قېنى» دەپتىمەن شۇنداق.
ئازار بەرمەي گۆدەك قەلبىمگە،
ئاپام ماڭا دەپتىكەن مۇنداق:
«كەتتى داداڭ يىراق سەپەرگە،
سوراۋەرمە بۇ گەپنى ئۇنداق».

ئون بەش ياشقا تولغان بىر كۈنۈم،
دادام كېلىپ مېنىڭ قېشىمغا.
ئۆز داداڭمەن دېدى ئاستىلا،
قايتا ـ قايتا سۆيۈپ بېشىمغا.
مومامۇ ھەم داداڭ شۇ دېدى،
گۇۋاھچىدەك كېلىپ قېشىمغا.

دادام، ئاپام ئاجرىشىپ كېتىپ،
يارىشاپتۇ نەچچە ـ نەچچە يىل.
تاشلاپ كېتىپ دادامۇ مېنى،
ئۆگەيلىكتە ئۆتۈپتۇ ئون يىل.
ئۆتمۈشۈمنى بىلىپ مەن تولۇق،
ئۆز دادامدىن رەنجىدى بۇ دىل.

شېئىرلار

ئۆمەرجان ئابدۇراخمان

زەنجىرسىمان كۆيۈشلەر

كۆيدى بىر قىز ماڭا چىن دىلدىن،
گويا يۇسۇپنىڭ زۇلەيخاسىدەك.
مەنمۇ كۆيدۇم باشقا بىرىگە،
گۈل ئىشقىدا كۆيگەن بۇلبۇلدەك.

كۆيگىنىمدىن ئالالماي سۆيگۈ،
ئۆتتى ۋاقىت خېلى بىر زامان.
كۆيدۇرگىنىم تەلمۇرۇپ شۇنچە،
بولدى ھالى مېنىڭدىن يامان.

ھايات شۇنداق ئۆتەرمۇ مەڭگۈ،
زەنجىرسىمان كۆيۈشلەر بىلەن.
تېپىشتۇرسا بولمامدۇ خۇدا،
كۆيۈشكەننى بىر - بىرى بىلەن.

بىچارە ساقلاش

ساقلىدىم مەن ئىشىك تۈۋىدە،
چىقساڭ سىرتقا كۆرۈۋالاي دەپ.
ئۆتتى زامان سائەت - سائەتلەپ،
كېتەلمىدىم بۇ يەردىن ئەجەب.

ساقلاپ ئۆلسۇن دېگەندەك مېنى،
سىرتقا پەقەت چىقمىدىڭ جېنىم.
ھېلى چىقار، ھېلى چىقار دەپ،
ھارغىنىمنى سەزمىدى تېنىم.

جاۋابسىزلا قالدۇردۇڭ مېنى،
سۆيگۈ تىلەپ بارسام نەچچە رەت.
مەجنۇن كەبى ئېگىلسەم ساڭا،
چىرايىڭنى ئاچمىدىڭ پەقەت.

قاپقىڭنى تۇرسەڭ تۇرۇۋەر،
ئاچچىقلىنىپ يۈرسەڭ يۈرۈۋەر.
ئېغىر كەلمەس ماڭا ھېچ ئىشىڭ،
مەن سىرىڭدىن ئەسلا بىخەۋەر.

گۈناھ ئەمەس ساڭا كۆيگىنىم،
كۆيگىنىم راست ساڭا ئۇزۇندىن.
سۆيگۈ تىلەپ ماڭغىنىم ماڭغان،
قايتالمايمەن زادى بۇ يولدىن.

تاشلاپ قويۇپ كەتكەنچە دادام،
بىر قېتىمىمۇ كۆرمەپتۇ مېنى.
گۆر يادىغا يەتكەندە ئۇنىڭ،
ئېپ كېتىشكە كېلىپتۇ مېنى.
ئۆز دادامغا دېدىم جاۋابەن،
كەچۈرمەيمەن مەڭگۈگە سېنى.

ئەي سۆيۈملۈك ئاتا ـ ئانىلار،
ئاجراشماڭلار ئىناق ئۆتۈڭلار.
كىچىككىنە سەۋەبلەر بىلەن،
بۇزۇلمىسۇن تىنچ ئۆيۈڭلار.
پەرزەنتىڭلار ئۆگەي بولمىسۇن،
ئۇلارغىمۇ قاراپ بېقىڭلار...

بەڭگىنىڭ تەقدىرى

بىر يۆگەم تاماكا چوغلىنىپ شۇدەم،
ئىللىدى « خۇمار» نىڭ سوغۇق ھاۋاسى.
كەيپىنىڭ پەيزىنى سۈرۈپ بىر مەھەل،
ياڭرىدى بەڭگىنىڭ خۇشخۇي ناۋاسى.
لېكىن ئۇ...
بۇلۇتسىمان بىر يۆگەم ئىسنى،
شورۇبلىپ ئىشتىها بىلەن.
ئالدىراپلا كېتىپ بارىدۇ،
كۆرۈشكىلى ئەزرائىل بىلەن.

قايتالمايمەن زادى بۇ يولدىن

ياخشىمۇسەن دېسەم مەن ساڭا،
سۈرلۈك قاراپ قويىسەن ماڭا.
ساڭا نېمە قىلغانتىم دىلبەر،
قاپاق تۇرۇپ يۈرگۈدەك يەنە.

كەمتەر بولغىن غادايما، ئامەت كەلسىمۇ قوشلاپ،
ئاۋام سۆيسۇن قەلبىدە، نەپرەتكە قالما ھەرگىز.

ياخشىلىق قىل ھەر جايدا، ئابرۇي تىكلە نۇقسانسىز،
راست سۆزلە، ئادىل بول، ھەقنى ئۇنتۇما ھەرگىز.

قەھرىڭ ـ مېھرىڭ زور بولسۇن چاپان ياپما يامانغا،
ئىناقلىققا بۇزغۇنچى، چېقىمچى بولما ھەرگىز.

ھۆرمەت قىلغىن ئۆزگىگە، ئەمەل قىلغىن ۋەدەڭگە،
ئەجىر قىلماي تۇرۇپمۇ تۆھپە تالاشما ھەرگىز.

ھىيلىگەر

ئارىدىن نەپ ئىلىپ كۆڭگەن ھىيلىگەر،
ياۋاشنى ئات قىلىپ مىنگەن ھىيلىگەر.
باغرى تاش، يوق رەھىم، قىلچە دىيانەت،
پايدىنى جېنىدەك بىلگەن ھىيلىگەر.

خۇش چىراي، شېرىن سۆز، ۋەدىسى يالغان،
خاتالىق ئىزلانسا قىلمىشتىن تانغان،
قۇربانلىق قېنىدىن كۈچ ـ قۇۋۋەت ئالغان،
پايدىنى بىرىنچى بىلگەن ھىيلىگەر.

مەقسەتكە يېتىشكە تاللىماس تەدبىر،
بېرىدۇ ھەر ئىشقا ئەكسىچە تەبىر.
كويىدا تەييارنىڭ، قىلمايدۇ ئەجىر،
ھارامنى يېيىشلىك بىلگەن ھىيلىگەر.

كۆڭگەن ئۇدۇمى كۆڭۈلنى ئۇتۇش،
پىلە كەبى يالماپ ھەممىنى يۇتۇش.
رىسالى ـــ ئاجىزلىق، جان يەردىن تۇتۇش،
ئادالەتنى ئاجىز بىلگەن ھىيلىگەر.

پايدىسىز ئىش بولسا يېقىن يولىماس،
ئىشەنچ بېغىغا ھەرگىز سولىماس.
بىرلىكتە كانلاردا بايلىق كولىماس،
قۇۋلۇقنى دوست دەپ بىلگەن ھىيلىگەر.

ئېيتار قىسسە يېگانە توغراق

(شېئىرلار)

مەنتقاسىم جامال

دېمىگىن

بېشىڭغا كەلسە كۈلپەت قاچقانىنى يار دېمىگىن،
ۋاپاسىز ئەقلى يوقنى ماڭا دىلدار دېمىگىن.

شوخ كۈلگۈنچەك، شېرىن سۆز، تۈلكىدەك ھىيلىگەرنى،
بىر قاراپ كۆڭلى ياخشى، قەلبى گۈلزار دېمىگىن.

قۇرۇق سۆلەت ھالى چوڭ، شۆھرەتپەرەس ھۇرۇنغا،
غەمخاناڭ بولۇپ مەڭگۈ مەن بەختىيار دېمىگىن.

سىنىغىن چوڭ مۇشكۈلدە، سوئال قويغىن بەزىدە،
تېرىكسە گەر جاپادىن، چېچەن نىگار دېمىگىن.

نەزەر سالغىن تۇرقىغا، كۆڭگەن ئۇدۇم پەيلىگە،
خۇشتار بولسا مودىغا ئىشقىڭدا زار دېمىگىن.

بىلىمىس ئىكەن ئۇياتنى، ئەخلاق مىزان قامۇسنى،
ئۇنتۇغىن ئۇنى زىنھار ۋىجدانى بار دېمىگىن.

ھەرگىز

كۆڭۈل رايىغا بېقىپ بىكار ياشىما ھەرگىز،
زەررە قايغۇ، قىسمەتكە زارلاپ قاقشىما ھەرگىز.

بىلىم ئال، ئۆگەن كەسىپ، يۈكسەل قىران ياشلىقتا،
كەتكەن ۋاقىت، ئۆمرۈڭگە ۋايسىاپ ئېچىنما ھەرگىز.

پارتىيە نۇرى

مەتقاسىم مەتروزى

ئىللىتتى قەلبىمنى ئىللىق بىر قۇياش،
گويا كى زىمىستان قۇياش كۆرگەندەك.
تەك ئەمەس ھەرگىزمۇ قۇياشقا باھار،
ھىدلىرى خۇش پۇراق، باغرى جەننەتتەك.

چاچىدۇ جاھانغا نۇرىنى تەكشى،
باراۋەر، ئورتاقلىق مەنزىلنى كۆزلەپ.
شۇڭلاشقا يازمەن مۇنۇ بىر قوشاق،
بۇيۇكلۇك نامىنى، ۋەسلىنى سۆزلەپ.

يېگانە قالغانغا بولىدۇ سىرداش،
شۇ ئىسسىق مېھرىنى، چېھرىنى بېرىپ.
قانداقمۇ تۇرىمىز قىلماستىن كۆز ياش،
نىجاتكار ئاتىنىڭ رىشتىنى كۆرۈپ.

ئەي ئۇلۇغ پارتىيەم، ئەزىز جانىجان،
كۆيدۈڭ سەن، سۆيدۈڭ سەن بولۇپ مېھرىبان.
سۆيۈندى سېنىڭدىن جىمكى نىمجان،
ياققاچ سەن ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە گۈلخان.

ئىشىڭدۇر سېنىڭكى خەير ـ ساخاۋەت،
دەقىقە يولىدا باردۇر شىجائەت.
خەلقنىڭ ئىشىغا قولۇڭ كۆكسۈڭدە،
ئاۋاملار كۆڭلىدە تاپتىڭ ئىناۋەت.

پورەكلەپ ئېچىلغان گۈلنىڭ تەكتىدىن،
ھالسىزلاپ ئۇششۇكتە ماڭغان غۇنچىلار.
تاڭ نۇرى چېچىلىپ يۈزىگە ئىسسىق،
گۈل بەردى ۋەتەنگە بولۇپ ئۇنچىلەر.

بەتنىيەت ئەزەلدىن ئىشقا ئاشمىغان،
ياغاچ قازان قاينىپ شورپا تاشمىغان.
رىيانىڭ ئۆمرى ئۇچتىن ئاشمىغان،
تۇز، ساددىنى بوزەك بىلگەن ھىيلىگەر.
شەيتاننى ئۇستا دەپ بىلگەن ھىيلىگەر.

قەلبىم نىداسى

قەلبىم گويا ئازاب قەبرىسى،
قەتلى قىلغان سانسىز رىيانى.
ئالەم ھۆسن تۇزدى نەچچە رەت،
تەنھا ئۆتتۇم ئەسلەپ زىبانى.

ئېيتار قىسسە يېگانە توغراق،
ئاي ئېچىپ يۆگەر ۋەسلىنى.
تەشنالىقتىن كۆكلەر ئەقىدە،
ئۇلۇغ ھايات تېپىپ ئەسلىنى.

ئۇندا ئامەت قاينار كۆڭلىدىن،
ئوتلۇق تىلەك ئەركىلەر سۆيۈپ.
كۆكتە قۇياش كۈلدى ئېچىلىپ،
پىراقىدا گۈلخاندەك كۆيۈپ.

توغراق روھى

سەن قەلبىمدە ئۇلۇغ بىر دەريا،
مەن تومۇزدا چاڭقىغان توغراق.
سەن كېلىسەن باھارنى باشلاپ،
ياشىرىمەن غەملەردىن يىراق.

كۆكلىسەم گەر ئېقىننى بويلاپ،
توشۇپ بوران بارچە كۈلپەتنى.
مەڭگۇ سالام بېرىپ دەريانا،
ئۇنتۇمايمەن ۋاپا، شەپقەتنى.

ئانا

(نەسر)

تۇرسۇنئاي ياسىن

ئەگەر بىراۋ بىزدىن: «دۇنيادىكى ئەڭ ئۇلۇغ ئىنسان كىم؟» دەپ سورىسا، بىز ئىككىلىنمەيلا «ئانا» دەپ جاۋاب بېرىمىز، ئەلۋەتتە.

شۇنداق، ئانا بۇ دۇنيادىكى ئەڭ ئۇلۇغ ئىنسان. چۈنكى بۇ دۇنيادا ئۆز نەتىجىلىرىدىن ئۇتۇق قازىنىپ، ئەلنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن مەيلى قانداق كىشى بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئانىدىن تۇغۇلغان. ئانىنىڭ كېچىلىرىنى ئۇيقۇدىن بىدار ھالەتتە ئۆتكۈزۈپ، مىڭبىر مۇشەققەتتە چوڭ قىلىشى بىلەن قاتارغا قېتىلغان. شۇڭا مەنمۇ ھەر قېتىم «ئانا» دېگەن بۇ مۇبارەك سۆزنى ئاڭلىسام، پۈتۈن ۋۇجۇدۇم مېھىر ـ مۇھەببەت ئوتىدا كۆيۈپ، ئانامغا بولغان يۈكسەك مۇھەببىتىم يەنمۇ ئاشىدۇ. ئانامنى بۇ دۇنيادىكى ئەڭ ئۇلۇغ، ئەڭ مۇقەددەس ئىنسان دەپ ۋاقىرىغۇم كېلىدۇ.

ھېلىمۇ ئېسىمدە. ئۆتكەن يىلى ئىيۇن ئايلىرىدا ئاتا ـ ئانام سەھرادىكى تۇغقانلارنىڭ ئۆيىگە كەتتى. مەنمۇ مەكتەپكە يول ئالدىم. ئىككىنچى سائەتلىك دەرس ۋاقتىدا توساتتىن بىر قوشنىمىز ئاسماندىن چۈشكەندەكلا سىنىپ ئالدىدا پەيدا بولۇپ، مېنى سىنىپتىن چىقىشقا شەرەتلىدى. مەن مۇئەللىمنىڭ ئىجازىتىدىن كېيىن سىرتقا چىقتىم. ئۇنىڭ چىرايى تولىمۇ ئۆمسىلە بولۇپ، نېمىگىدۇر بىر ئىشقا ئالدىراۋاتقاندەك قىلاتتى. بۇنى كۆرۈپ بىردەمدىلا نۇرغۇن خىياللارنى قىلىپ ئولگۈردۇم. شۇنىڭغىچە قوشنىمىزمۇ ئېغىز ئاچتى. ئۇنىڭ دېيىشىچە ئاتا ـ ئانام چىقىقان ماشىنا يېرىم يولغا بارغاندا ئۆرۈلۈپ كېتىپتۇ. بەختكە يارىشا دادام ھېچنېمە بولماپتۇ. بىراق ئانامنىڭ بىر قولى سۇنۇپ كېتىپتۇ. ھازىر دوختۇرخانىدا ئىكەن.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ قارا قىشتا كاچكۇلغا چۈشۈپ كەتكەن ئادەمدەك ئەندىكىپ كەتتىم ـ دە، مۇئەللىمدىن رۇخسەت سوراشنىمۇ ئۇنتۇپ، ئۇدۇل دوختۇرخانىغا چاپتىم. ئانام كېسەل كارىۋىتىدا ياتاتتى. ئۇنىڭ ئوڭ قولى گىپىس بىلەن قاتۇرۇۋېتىلگەنىدى. چىرايى تاتىرىپ كەتكەن بولۇپ، ئاغرىق ئازابىدىن بولسا كېرەك، لەۋلىرىنى بوشقىنە چىشلىۋالغانىدى. ئۇ مېنى كۆرۈپ چىرايىغا سۈس كۈلكە يۈگۈرۈتتى.

ـــ ئەھۋالىڭىز قانداقراق، ئانا؟ ـــ سورىدىم مەن ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالماي

كېلەچەك يولىنى كۆرسىتىپ ئاڭا،
ياندۇردۇك بىزلەرگە ھۆرلۈك شامىگىنى.
بىز بۈگۈن پەرۋانە سېنىڭ قوينۇڭدا،
قېنىشماي ئىچمىز بۇلاق شامىگىنى.

توپۇڭغا قوشۇلغان تاپار كامالەت،
كەينىگىدىن نوقۇغان چېكەر نادامەت.
بىر كۈنى يېتىدۇ سېنىڭ قەدرىگە،
ئاھ ئۇرۇپ بېشىغا كەلسە قىيامەت.

مەشرەتە پارلىغان قىزىل قۇياشىنىڭ،
نۇرىنى توسالماس قارا بۇلۇتمۇ.
توسۇشقا ئۇرۇنسا قەبىھ ئىس ـ تۈتەك،
ھەيۋەتلىك چاقنايدۇ بەشچە بۇلۇتمۇ.

بار ساڭا دىللاردا ئالەمچە سۆيگۈ،
يالقۇنلاپ تۇرىدۇ ئوتلۇق مۇھەببەت.
ئەۋلادچۈن يۇرىكىڭ شامدەك كۆيىدۇ،
جۇلالاپ ئىزلىرىڭ ئۆچمەس تائەبەد.

ياڭرىتىپ سازەندە چالدى خۇشناۋا،
بۇ غەلىبە تويۇڭغا بولسۇن مۇبارەك.
تويۇڭغا ئۇلاپ توي بىزمۇ قىلىمىز،
پورەكلەپ ئېچىلسۇن بارچە گۈل ـ چېچەك.

شۇ گۈزەل ھۆسنىڭگە باغلاپ ئىشتىياق،
قۇدرەتلىك جىسمىڭنى ئەلگە تونۇتاي.
سۆيۈملۈك، مۇقەددەس پارتىيە نۇرى،
جۇش ئۇرۇپ قەد كۆتۈرۈپ، مەڭگۈ پارلىغاي.

(ئاپتور: كېرىيە ناھىيەسى ئويتوغراق يېزا 10 ـ كەنت 1 ـ گۇرۇپپىدا، دېھقان)

بایاۋاندىكى جۇك خۇجى شپاخانىسى

مەتتوختى تۇرسۇن

كېرىيە ناھىيەسىنىڭ دەريا بويى يېزىسى تارىم ئويمانلىقىنىڭ مەركىزى گە جايلاشقان. ئۇنىڭ ناھىيە مەركىزى بىلەن بولغان ئارىلىقى 233 كىلومېتىر كېلىدۇ. دەريا بويىنىڭ غەربى چىرا ناھىيەسى بىلەن، شەرقى نىيە ناھىيەسى بىلەن، شىمالى شايار ناھىيەسى بىلەن چېگرالىنىدۇ. كېرىيە دەريا سىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىنى بويلاپ سوزۇلغان دەريا بويى بوستانلىقى خۇددى يېشىل قاراۋۇلغا ئوخشاش چىرا، كېرىيە ۋە نىيەدىن ئىبارەت ئۈچ چوڭ بوستانلىقنى قۇم ـ بوراندىن مۇداپىئە قىلىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 96 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 250 كىلومېتىر كېلىدۇ. مانا مۇشۇ پارچە ـ پارچە ئوزۇك بوستانلىقتا قەدىمكى تارىملىقلارنىڭ ئەۋلادى بولغان 307 ئائىلىلىك 1370 نەپەر چارۋىچى ياشايدۇ. ئۇلار خۇددى يۇلتۇزلاردەك چېچىلغان ھالەتتە تارقاق ئولتۇراقلاشقان بولۇپ، قوشنىلىرى بىلەن بولغان ئەڭ يېقىن ئۆي ئارىلىقى 20 ـ 30 كىلومېتىر كېلىدۇ. بۇ جاي يەنە دۇنيا بويىچە ئاھالە ئەڭ شالاڭ ئولتۇراقلاشقان رايونلارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ.

ئىلگىرى بۇ يەردىكى چارۋىچىلار ئات ـ ئۇلاغقا تايىنىپ، دەريا بويىدىن كېرىيەگىچە بولغان قۇملۇق يولىنى يەتتە ـ سەككىز كۈندە بېسىپ، ئېغىر كېسەللەرنى جىغا بىلەن ناھىيەگە يۆتكىگەن. بۇ جەريانداۋەزى بىمارلار يول ئۈستىدە جان ئۈزگەن. 1962 ـ يىلى دەريا بويىدا تۇنجى سەييارە داۋالاش پونكىتى قۇرۇلغان، ھاشىم قۇربان دوختۇر بولغان. 1970 ـ يىلى قىزىل تارقىلىپ 85 پىرسەنت كىشى يۇقۇملانغان. 20 نەچچە كىشى قازا قىلغان. 1974 ـ يىلى چارۋىچىلارنىڭ كۆپ قىسمى كېزىك بولغان. كېزىك، قىزىش سەۋەبىدىن ئون نەچچە كىشى قازا قىلغان. 1980 ـ يىللاردا ئىچى سۇرۇش كېسىلى تارقالغان. 1987 ـ يىلى بۇ يەردە 37 نەپەر كىشى غەيرىي تىپلىق جىگەر كېسىلى بىلەن يۇقۇملانغان. 1989 ـ يىلى پۈتۈپ ئىشقا كىرىشكەن يېزىلىق شپاخانا 1998 ـ يىلغا كەلگەندە كونىراپ، خەتەرلىك ئىمارەتكە ئايلانغان. ئەينى ۋاقىتتا بۇ ئىمارەت ئاددىي ئۇسۇلدا ياسالغان بولۇپ، كۆلىمى بۇ ئانچە چوڭ ئەمەس ئىدى. كېيىنكى ۋاقىتتا بۇ شپاخانا ئېھتىياجنى قاندۇرالماي، بەزى بىمارلار ۋاقتىنچە ئۆز ئائىلىسىدە داۋالىنىشقا توغرا كەلدى.

ئەينى ۋاقىتتا، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى

ئېسەدەپ يىغلىغاچ.

ــ چوڭ چاتاق يوق ئوخشايدۇ. بىرنەچچە كۈن دوختۇرخانىدا ياتىدىغان ئوخشايمەن، ــ دېدى ئانام قىينىلىپ سۆزلەپ، ــ خاتىرجەم بول بالام، تېزلا ئەسلىمگە كېلىمەن.

ئانامنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتىم. ئانام شۇ چاغدا دوختۇرخانىدا بىر ئايدىن كۆپرەك يېتىپ يېنىپ چىقتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ تازا دېگەندەك ئەسلىگە كېلىپ بولالمىغانىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ ئۆيگە كېلىپلا بىزگە تاماق ئېتىپ بەردى. دادام ئانامنىڭ قولاشمىغان ھەرىكەتلىرىنى كۆرۈپ تاماق ئېتىشتىن توسۇغان بولسىمۇ ئۇ ئۇنمىدى.

بۇ ھەر قېتىم يادىمغا كەلسىلا ئۇنىڭ مەن ۋە مەندىن كىچىك ئىنى سىڭىللىرىمنى چوڭ قىلىش داۋامىدا تارتقان جاپالىرى كۆز ئالدىمدىن بىر بىرلەپ ئۆتۈشكە باشلايدۇ. بۇنداق چاغلاردا ھاياجىنىمنى باسالماي ئۇنلۇك ۋارقىرىغۇم كېلىدۇ.

«ئانا، سىز دۇنيادىكى ئەڭ ئۇلۇغ ئىنسان!...»

(ئاپتور: كېيىيە ناھىيەلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ 9 ـ يىللىق 4 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى)

لۇپ ئۆسكەن ئابدۇغېنى ئابدۇراخمانىنىڭ دوختۇرلۇق يولىغا مېڭىشى تاسادىپىي بولغان ئەمەس. ئۇ 1976 ـ يىلىدىن 1979 ـ يىلغىچە باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن، 1982 ـ يىلغىچە بولغان ئۈچ يىل جەريانىدا پادا بېقىش بىلەن شۇغۇللاندى. دەريا بويىدىن ئىبارەت بۇ چەت، يىراقتا جايلاشقان نامرات كەنتتە چارۋىچىلارنىڭ داۋالىنىشى قىيىن بولۇش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئىرادىسى بارا ـ بارا ئۇنىڭ قەلبىدە يۇلغۇنغا ئوخشاش يىلتىز تارتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ 1982 ـ يىلىدىن 1984 ـ يىلغىچە ئۆز خىراجىتىگە تايىنىپ، جاي يېزىلىق شىپاخانىدا داۋالاش كەسپىنى ئۆگەندى. كېيىن دەريا بويى شىپاخانىسىدا ساقلىقنى ساقلاش خادىمى بولۇپ ئىشلىدى. بۇ مەزگىلدە ئۇ دەريا بويىغا خىزمەت تەكشۈرۈشكە كەلگەن تۆمۈر داۋامەت، غوپۇر ئابدۇللا قاتارلىق رەھبەرلەرنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشى ۋە قوللىشىغا ئېرىشتى. شۇنىڭ بىلەن 1993 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ئۇنىڭ تەلىيى ئوڭىدىن كېلىپ، خوتەن ۋىلايەتلىك تېببىي مەكتەپتە بىر يىل بىلىم ئاشۇردى، ئوقۇش پۈتكۈزگەندىن كېيىن يېزىلىق شىپاخانىنىڭ توختاملىق ئىشچىسى بولۇپ ئىشلىدى. 2006 ـ يىلى ئايدا يۇقىرى دەرىجىلىك رەھبەرلەرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ئۇنىڭ كادىرلىق ئىشتاتى ھەل بولدى.

دەريا بويىدەك بۇنداق جاپالىق مۇھىتتا خىزمەت قىلىش ئۇنداق ئاسان ئىش ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئابدۇغېنى ئابدۇراخمان ھەر دەرىجىلىك پارتىيە ـ ھۆكۈمەت ۋە كەڭ چارۋىچىلارنىڭ ئۆمىدىنى يەردە قويماي، شىپاخانىدىكى بەش نەپەر خادىمنى يېتەكلەپ، جۇڭ خۇڭجى شىپاخانىسىنىڭ رولىنى ھەقىقىي ياخشى جارى قىلدۇرۇپ، دەريا بويىنىڭ سەھىيە، ساقلىقنى ساقلاش ئىشلىرىغا كۆرۈنەرلىك تۆھپە قوشۇپ كەلمەكتە.

(ئاپتور: كېرىيە ناھىيە دەريا بويى يېزىلىق ئورمان پونكىتىدا)

غوپۇر ئابدۇللا ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، شىنجاڭ جۇڭ خۇجى ئۆي ـ مۇلۇك چەكلىك شىركىتى، شىنجاڭ بىناكارلىق ـ قۇرۇلۇش گۇرۇھى شىركىتى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ 1 مىليون يۈەندىن ئارتۇق ئىقتىسادىي يارد- مىنى قولغا كەلتۈردى. خوتەن ۋىلايەتلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە، شۇنداقلا مۇناسىۋەتلىك تارماقلارنىڭ يېقىندىن يارەمدە بولۇشى، تارىم نېفت- لىكى قوماندانلىق ئىشتابى قۇمۇق تىرانسپورت شىركىتىنىڭ قۇرۇلۇشقا كېتەرلىك ماتېرىياللارنى توشۇشۇشقا يارەم بېرىشى، تېخنىك ۋە ئىنژې- نېرلارنىڭ ئۈچ ئايدىن ئارتۇق جاپالىق قۇرۇلۇش قىلىشى نەتىجىسىدە، 2001 ـ يىلى 2 ـ ئايدا ئىش باشلانغان جۇڭ خۇجى شىپاخانىسى قىسقىغىنە ئۈچ ئاي ۋاقىتتا پۈتۈپ قەد كۆتۈردى. 270 كىۋادرات مېتىر كۆلەمدىكى بۇ ئالاھىدە قۇرۇلمىلىق ئىمارەتنىڭ قۇرۇلۇشى دەريا بويىنىڭ سەھىيە ئىشلىرى- نى يېڭى بىر باسقۇچقا كۆتۈردى.

2001 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ31 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كې- ڭەشىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى غوپۇر ئابدۇللا، خوتەن ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكە- مىنىڭ ۋالىيسى ئۆمەر ئابدۇللا، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى بەنگۆڭ- تىڭى باشقارمىسىنىڭ باشلىقى دىلشات، شىنجاڭ بىناكارلىق ـ قۇرۇلۇش گۇ- رۇھى شىركىتى پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى ئەركىن، شىركەت ئىشخانا مۇدىرى لىيۇ كېلى، شىنجاڭ جۇڭ خۇجى ئۆي ـ مۇلۇك شىركىتىنىڭ مۇئا- ۋىن باش دىرېكتورى لى جىلەن، كېرىيە ناھىيەسىنىڭ ھاكىمى مەتسەيدى خۇدابەردى، شۇنداقلا ئالتە ئاخبارات ئورنىدىكى مۇخبىرلاردىن بولۇپ، 20 نەچچە كىشىدىن تەركىب تاپقان ھال سوراش ئۆمىكى دەريا بويى يېزىسىغا يې- تىپ كەلدى. ئەتىسى «1 ـ ئىيۇن» بالىلار بايرىمى مۇناسىۋىتى بىلەن جۇڭ خۇجى ئۇمىد مەكتىپى ۋە جۇڭ خۇجى شىپاخانىسىنىڭ يوپۇقىنى ئېچىش مۇراسىمى داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلدى. يوپۇق ئېچىش مۇراسىمىدا ھەر دەرىجە- لىك رەھبەرلەر دەريا بويىلىقلارنىڭ پەن ـ مائارىپ، ساغلاملىق سۇپىتىنى يۇ- قىرى كۆتۈرۈش توغرىسىدا ئۆزلىرىنىڭ ياخشى تىلەكلىرىنى بىلدۈردى ھەمدە سۇۋغا تەقدىم قىلدى. دەريا بويىدىكى چارۋىچىلار ئۆز ئىختىيارى بويىچە 4100 يۈەن نەق پۇل، بەش تۇياق قوي، خوتەن ۋىلايەتلىك سەھىيە باشقارمىسى جۇڭ خۇجى شىپاخانىسىغا 40 مىڭ يۈەن قىممىتىدىكى دورا، سايمان يارەم قىلدى.

جۇڭ خۇجى شىپاخانىسىغا بىر تۈركۈم دوختۇر ـ سېستىرالار سەپلە- نىپ، چارۋىچىلارنىڭ كېسەل كۆرسىتىش قىيىن بولۇش، داۋالىنىش قىيىن بولۇش مەسىلىسى دەسلەپكى قەدەمدە ھەل بولدى.

بۇ يىل 42 ياشقا كىرگەن ئابدۇغېنى ئابدۇراخمان ھازىر جۇڭ خۇجى شىپاخانىسىنىڭ مەسئۇلى ھەم بىردىنبىر دوختۇرى. يەرلىك چارۋىچىلار ئۇنى «يېزىمىزدىن چىققان ئاق خالاتلىق پەرىشتە» دەپ ئاتىشىدۇ. دەريا بويىدا تۇغۇ-

ۋاقىت

ئالىمجان ئابدۇۋۇپلى

كەچتە باقسام ئاسمانغا،
يۇلتۇز تۆكۈلدى.
سامانيولى بەك گۈزەل،
كۆڭلۈم سۆيۈندى.

ئاشۇ ئاقار يۇلتۇزغا،
ئوخشايدۇ ۋاقىت.
ۋاقىت كەتتى، قۇت كەتتى،
بۇ بىر چىن پاكىت.

(ئاپتور: كېرىيە ناھىيەلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇقسىز 2 ـ يىللىق 6 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى)

ئۆزۈمنى ئىزدەش

داۋۇت تۇرسۇن

مەن كىم ئويلايمەن ئۆزۈمنى دائىم،
يىلتىزىم تۇتاشقان قەدىم تۇپراققا.
سېزىمەن ئۆزۈمنى گويا بىر يانتاق،
ۋەياكى ئوخشايمەن يۇلغۇن - توغراققا.

مەن كېزىپ يۈرىمەن چۆل - باياۋاننى،
دەريالار سورايدۇ سەرسان روھىمنى.
تېڭىرقاش بەھرىدە باقسام ساماغا،
زەپ ئوماق يۇلتۇزلار تۇتتى قولۇمنى.

مەن گويا ئۇنتۇلغان چۆچەك - رىۋايەت،
يۈرىكىم چۆلدىكى كونا خارابە.
قۇمسىراپ چېچىلغان پاكىز روھلىرىم،
ماگمىدەك ئاقىدۇ شۇنچە زىيادە.

مەن غېرىب ئېقىننىڭ كىچىك دولقۇنى،
ئاقىمەن تۇپراققا يۇلتۇزدەك تېمىپ.
ھاياتلىق كارۋىنى ئىچىدە مەنمۇ،
يۈرىمەن زەپەرنى يەلكەمگە تېڭىپ.

دېھقان

مەتروزى مەتتۇرسۇن

كەتمەن تۇتقان قوللىرىڭغا سۆيەي يېنىشلاپ،
تەر تامچىغان ماڭلىيىڭنى سۈرتەي يېنىشلاپ.
ھەر كۆرگەندە سالام ئېيلەپ ئۆتەي يېنىشلاپ،
ساپ ئەجرىڭدىن پۈتكەن گۈلگە كۈلەي يېنىشلاپ.

دېھقان دېسە ئېگىلىدۇ ھۆرمەتتە بېشىم،
ئۇنىڭ ھالال ئەجرى گويا مەن يېگەن ئېشىم.
جاپاسىغا كۆز تاشلىسام تۆكۈلەر يېشىم،
ئۇلۇغلۇقتا شاھى ـ سۇلتان، ئۇ ئەمەس يېتىم.

(ئاپتور: كېرىيە ناھىيەلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ 1 ـ يىللىق 9 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى)

سەھرا قىزى

گۈلباھار مەمتىمن

سەھرا قىزى، ئەي سەھرا قىزى،
سىڭگەن ساڭا ئالەمچە پاكلىق.
كۆرگەنمۇ سەن پەرى يۈزىنى،
جىسمىڭ تولغان گۈزەللىككە لىق.

سەھرا قىزى، ئەي سەھرا قىزى،
شۇنچىلىك يات ھەشەمەت سەندە.
كۆزلىرىڭدىن ئۆچمەس تەبەسسۇم،
ئەمما، كەمدۇر بۇ خىسلەت مەندە.

سەھرا قىزى، ئەي سەھرا قىزى،
ھەۋىسىم بار قۇندۇز چېچىڭغا.
چىمەن دوپپاڭ زەپمۇ ياراشقان،
ئۆرۈمە سۇمبۇل چاچلىق بېشىڭغا.

شۇنچە گۈزەل ئورغاقتەك قېشىڭ،
دائىم كۆپكۆك ئوسما قويۇلغان.
شۇنچە نۇرلۇق بۇلاقتەك كۆزۈڭ،
شۇنداق قارا تەبىئىي يارالغان.

مەجنۇلتالدەك زىلۋا بويۇڭغا،
شايى ـ ئەتلەس زەپمۇ ياراشقان.
ئىشچان، چېۋەر بىر جۈپ قوللىرىڭ،
ئىش ـ ئەمگەكتە تاۋلىنىپ پىشقان.

سەھرا قىزى، ئەي سەھرا قىزى،
بار قەلبىمدە گۈزەل سىمايىڭ.
كۆتۈرۈلمەس ھەرگىز يادىمدىن،
سېنىڭ كۈلگەن گۈزەل سىمايىڭ.

(ئاپتور: كېرىيە ناھىيەلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇقسىز 3 ـ يىللىق 4 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى)

مەسئۇل مۇھەررىرى: خەيرىنسا روزى
مەسئۇل كوررېكتورى: ئابلىز ئاببباس

ئانا يۇرت سۆيگۈسى (2)

نەشر قىلغۇچى : مىللەتلەر نەشرىياتى
ئادرېسى : بېيجىڭ شەھرى خېپىڭلى شىمالىي كوچا 14- قورۇ
پوچتا نومۇرى : 100013، تېلېفون نومۇرى: 64290862 - 010
ساتقۇچى : جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
باسقۇچى : بېيجىڭ يېخۇي باسما چەكلىك شىركىتى
نەشرى : 2012- يىل8- ئايدا 1- قېتىم نەشر قىلىندى
بېسىلىشى : 2012- يىل8- ئايدا بېيجىڭدا 1-قېتىم بېسىلدى
ئۆلچىمى : 1092× 787 م م. 16 كەسلەم
باسما تاۋىقى : 21.75
باھاسى : 30.00 يۈەن
ISBN 978—7—105—12245—5/I. 2349(维 353)

يۇرتۇم

ئابدۇلئېزىز قادىر

كېلىڭ دوستلار يۇرتۇمغا ھاۋاسى ساپتۇر،
خەلقى ئىشچان، ئەمگەكچان دىلى بەك پاكتۇر.
نومۇس بىلگەچ ھۇرۇنلۇقنى ئىشلەيدۇ ھارماي،
ئەجرى بىلەن ئىشلىگەچكە ھوسۇلى كۆپتۇر.

ھەر باھاردا پۇركىنىدۇ يۇرتۇم جىق گۈلگە،
قىز ـ يىگىتنىڭ چىرايىدا ئويناپدۇ كۈلكە.
يۇرەكلەردە قايناپ تۇرغان سۆيگۈ بۇلىقى،
ئوقچۇپ ئاقار ئېتىز ـ باغقا، قومۇشلۇق، چۆلگە.

مەدھىيەلەيمەن يۇرتۇمنى ئەبەدىلئەبەد،
ئىشچان، قاۋۇل خەلقىمنى سۆيىمەن قەۋەت.
يۇرت ئىشقىدا كۆيىمەن گۈلخاندەك يېنىپ،
ھەم ئۆرلەيمەن تاغلارغا شۇنچە بەھەيۋەت.

(ئاپتور: كېرىيە ناھىيە قاراقىر يېزىلىق تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ 9 ـ يىللىق 5 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى)

责任编辑：海仁莎
责任校对：阿布力孜·阿巴斯

图书在版编目(CIP)数据

故土之恋.下 ：维吾尔文/买土尔逊·吾布力卡斯木编. —北京：民族出版社，2012.6
ISBN 978 - 7-105-12245-5

Ⅰ. ①故… Ⅱ. ①买… Ⅲ. ①中国文学—当代文学—作品综合集—维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ. ①I217.1

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2012)第 132606 号

出版发行：民族出版社　http://www.mzcbs.com
社　　址：北京市和平里北街 14 号　邮编：100013
电　　话：010-64290862（维文室）
印　　刷：北京艺辉印刷有限公司
版　　次：2012 年 8 月第 1 版　2012 年 8 月北京第 1 次印刷
开　　本：1/16　787×1092 毫米
印　　张：21.75
定　　价：30.00 元
ISBN　978—7—105—12245—5/I.2349(维 353)

مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

ISBN 978-7-105-12245-5

9 787105 122455 >

定价：30.00 元